

SLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ

2/2023

ROK 2023 • Ročník III • ČÍSLO 2 • ZALOŽENÝ 2021

Z OBSAHU

LISJAK, Anton: Ranostredoveký základ panónsko-slovanskej identity

KLEIN, Bohuš: Vojensko-historické a geografické aspekty začlenenia Slovenska do Uhorského kráľovstva v 10. – 11. storočí

BOBÁK, Ján: Slovenská liga v Amerike a Slovenská republika 1939 – 1945

HRABOVEC, Emília: III. Pápežská misia v Nemecku a Rakúsku a slovenský exil 1945 – 1950

MOLITORIS, Ľudomír: Či Orava pamätá?

KAČALA, Ján: Obraz jazykovej situácie na Slovensku v 30. rokoch 20. storočia v diele Ľudovíta Nováka

ŽEŇUCH, Peter: Jazyk, duchovnosť a kultúrna komunikácia ako trvalá hodnota

MIHALIK, Marcel: Národ ako patologický spoločenský jav (?)

VANČO, Martin: Písomné pramene k patrociniam veľkomoravskej sakrálnej architektúry

CHRTIANSKÝ, Matúš: Konfesionalizmus Konštantína Čulena v období prvej ČSR

THE SLOVAK
HISTORICAL
REVIEW

SLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ

Nadácia PRO PATRIA
Martinengova 4880/26
811 02 Bratislava – Staré Mesto
Email: propatriask@gmail.com
Registračné číslo: 203/na-2002/1218
IČO: 52766390

Hlavný redaktor: Anton Hrnko

Redakčná rada: Peter Bachmaier (Viedeň), Marta Dobrotková, Ľura Hardi (Nový Sad), Martin Homza (**predseda**), Emília Hrabovec, Peter Jašek, Beáta Katrebová Blehová, Stanislav J. Kirschbaum (Toronto), Martin Lacko, Miloš Marek, Aleksej V. Martinjuk (Minsk), Radu Mărza (Kluž), Stanislav V. Morozov (Belgorod), Ivan Mrva, Ivan A. Petranský, Stanisław A. Sroka (Krakov), Marián Mark Stolárik (Ottawa), Massimiliano Valente (Rím), Martin Vašš, František Vnuk (Adelaide), Myroslav M. Vološčuk (Ivano-Frankivsk), Peter Žeňuch

Editor (zostavovateľ): Ján Bobák

Veternicová 17
841 05 Bratislava
Email: bojan2950@gmail.com

Vydalo Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.
pre Nadáciu PRO PATRIA

Dátum vydania: október 2023
Evidenčné číslo: EV 6001/21

Vyšlo s podporou PROMA, s. r. o.

Projektová príprava a riadenie výstavby

Vychádza dvakrát ročne vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.
Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma a objednávky do zahraničia vybavuje
Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.
Laurinská 2, 814 99 Bratislava
Email: vsss.s.r.o@gmail.com

Príspevky uverejnené v časopise sú recenzované

Tlač: P + M, s. r. o., Turany

© Nadácia PRO PATRIA

ISSN 2729-9139

OBSAH

ŠTÚDIE

- LISJAK, Anton: Ranostredoveký základ panónsko-slovanskej identity
s dôrazom na južnú Panóniu a franské pramene3
- KLEIN, Bohuš: Vojensko-historické a geografické aspekty začlenenia Slovenska
do Uhorského kráľovstva v 10. – 11. storočí24
- BOBÁK, Ján: Slovenská liga v Amerike a Slovenská republika (1939 – 1945). 3. časť67
- HRABOVEC, Emília: „Boh nám ho poslal v tejto pre nás takej najhoršej chvíli!“
III. Pápežská misia v Nemecku a Rakúsku a slovenský exil 1945 – 1950113

DISKUSIA

- MOLITORIS, Ľudomír: Či Orava pamätá? Výstava vo Veľkej Lipnici
je kultivovaním, alebo falšovaním historickej pamäti?180

ROZHLADY

- KAČALA, Ján: Obraz jazykovej situácie na Slovensku v 30. rokoch 20. storočia
v diele Ľudovíta Nováka231
- ŽEŇUCH, Peter: Jazyk, duchovnosť a kultúrna komunikácia ako trvalá hodnota258
- MIHALIK, Marcel: Národ ako patologický spoločenský jav (?)272

MATERIÁLY

- VANČO, Martin: Písomné pramene k patrocíniám veľkomoravskej sakrálnej
architektúry. 1. časť286
- CHRTIANSKÝ, Matúš: Konfesionalizmus Konštantína Čulena
v období prvej ČSR (1918 – 1938)331

RECENZIE

- RYDLO, Jozef: Kresťanská filozofia dejín: katolík a história (Stanislav Hvozdiák)355
- LETZ, Róbert – HROMJÁK, Ľuboslav – STANO, Pavol: Černová 1907. Odkaz
Andreja Hlinku a Černovskej tragédie (František Skovajsa)360
- OSIKA, Štefan (ed.): Slovenskí veteráni druhej svetovej vojny (Rudolf Manik)365
- HAZUCHA, Miroslav: Virtuóz v ringu Július Torma (Martin Lacko)372
- JANČOVIČ, Ján: Na chlebovej postati (Alžbeta Uhrinová)377

KRONIKA

- ŽEŇUCH, Peter: Kňeď z slovenskej jazykovednej slavistiky.
Na deväťdesiatiny profesora Jána Doruľu381
- BARTALOSOVÁ, Lenka: K životnému jubileu Ph.D. Petra Kartousa, CSc.396
- KUCÍK, Štefan: K životnému jubileum prof. Mariána M. Stolárika401

CONTENTS

ARTICLES

- LISJAK, Anton: Early Medieval Basis of Panonian-Slavic Identity with Emphasis on Southern Pannonia and Sources of the Franks3
- KLEIN, Bohuš: Military-historical and Geographical Aspects of Incorporation of Slovakia into the Hungarian Kingdom in the 10th – 11th Centuries24
- BOBÁK, Ján: Slovak League in the U. S. A. and the Slovak Republic (1939 – 1945). 3rd Part67
- HRABOVEC, Emília: “God has sent him to us in this for us worst moment.” The IIIrd Papal Mission in Germany and Austria and the Slovak Exile, 1945 – 1950113

DISCUSSION

- MOLITORIS, Ľudomír: Does Orava Remember? Is an Exhibition in Veľká Lipnica a Cultivation of Falsification of Historical Memory?180

VIEWS

- KAČALA, Ján: The Image of Language Situation in Slovakia in 1930s in the Work by Ľudovít Novák231
- ŽEŇUCH, Peter: Language, Spirituality and Cultural Communication as an Ever Lasting Value258
- MIHALIK, Marcel: Nation as a Pathological Social Phenomenon (?)272

MATERIALS

- VANČO, Martin: Written Sources to Patrocinia of Great Moravian Sacral Architecture. Part 1286
- CHRTIANSKÝ, Matúš: Confessionalism of Konštantín Čulen during the first Czechoslovak Republic (1918 – 1938)331

REVIEWS

- RYDLO, Jozef: Christian Philosophy of History: a Catholic and History (Stanislav Hvozdík)355
- LETZ, Róbert – HROMJÁK, Ľuboslav – STANO, Pavol: Černová 1907. The Legacy of Andrej Hlinka and the Tragedy in Černová (František Skovajsa)360
- OSIKA, Štefan (ed.): Slovak Veterans of the World War II (Rudolf Manik)365
- HAZUCHA, Miroslav: A Virtuoso Boxer in the Ring Július Torma (Martin Lacko) ...372
- JANČOVIČ, Ján: On the Economic Starting Point (Alžbeta Uhrinová)377

CHRONICLE

- ŽEŇUCH, Peter: Prince of Slovak Linguistic Slavic Studies. On the Ninetieth Birthday of Professor Ján Doruľa381
- BARTALOSOVÁ, Lenka: On the Life Jubilee of Ph.D. Peter Kartous, CSc.396
- KUCÍK, Štefan: On the Life Jubilee of Professor Marián M. Stolárik401

ŠTÚDIE

RANOSTREDOVEKÝ ZÁKLAD PANÓNSKO- -SLOVANSKEJ IDENTITY S DÔRAZOM NA JUŽNÚ PANÓNIU A FRANSKÉ PRAMENE

ANTON LISJAK

LISJAK, Anton. Early Medieval Basis of Panonian-Slavic Identity with Emphasis on Southern Pannonia and Frankish Sources. *Slovenský časopis historický*, III, 2023, 2, 3 – 23 pp.

Based on Anthony D. Smith's and Zrinka Blažević's classification of generative elements that determine ethnic community the author focuses mainly on ethnonym of a social group and in lesser extent on glotonym and toponym. The author identifies these elements mostly in Frankish primary sources and determines which of those can be ascribed to the identity of the Pannonian Slavs. Historical evidence points to the continuity of existence of Slavic identity in Pannonia from 6. century onwards. The following two centuries are characterised by the lack of written sources. There is a notable shift throughout towards the end of 8th century and throughout the 9th century, marked by increasing abundance of written sources concerning Slavic identity in Pannonian area. These sources provide a valuable insight into the enduring nature of Slavic identity in that region. The author concludes that Frankish sources did differ between Slavs in broader and Slavs in narrower meaning. While all other Slavs usually have additional explanation following their ethnonym, those of Pannonian Slavs, weather they inhabit areas north or south of river Drava, do not. That fact points us to possible *Slavs proprie dictu* which were concentrated within the Pannonian basin and its intermediate surroundings from 6th century onwards. Identity of those Slavs became the basis for Slavic identity in the area from Drava river to the Gvozd mountain in the following centuries.

Keywords: Pannonia, Slavic identity, Panonian Slavs, *Annales Regni Francorum*, *Annales Fuldenses*

V štúdiu sa zaoberám otázkou existencie a kontinuity slovanskej identity na území Panónie s osobitným dôrazom na oblasť medzi riekou Drávou a Gvozdom. Táto časť Bazénu Dunaja sa od 13. storočia stala známou ako „Regnum Sclavoniae“. Ako k tomu prišlo? Hneď na začiatku vyvstáva otázka, na základe čoho je skupina ľudí uznávaná alebo chápaná ako komunita, presnejšie etnická, alebo kultúrna komunita?¹ Pri definovaní tohto typu komunity opieram na jednej strane o klasifikáciu generatívnych prvkov etnickej skupiny navrhnutú Anthonym D. Smithom, upravenú a doplnenú Zrinkou Blaževićovou. Na druhej strane pri definovaní určitého spoločenstva vychádzam priamo z údajov nachádzajúcich sa v historických prameňoch. Podľa Anthonyho Smitha je etnická komunita definovaná na základe:

- a) spoločného názvu, ktorý identifikuje túto skupinu a vyjadruje jej podstatu;
- b) mýtu o spoločnom pôvode, ktorý lokalizuje komunitu v čase a priestore a poskytuje komunite pocit príbuznosti;
- c) spomienok na spoločnú minulosť (t. j. udalosti, hrdinov);
- d) jedného alebo viacerých faktorov, ktoré nemusia byť nevyhnutne špecifikované a zvyčajne zahŕňajú jazyk, zvyky, alebo náboženstvo;
- e) väzby s krajinou, ktoré môžu byť aj symbolické;
- f) pocit solidarity aspoň v jednej časti komunity.

Na základe toho Zrinka Blaževićová stanovila nasledujúce prvky, ktoré určujú etnickú skupinu:

- a) spoločný starodávny pôvod,
- b) priestorové rozmiestnenie,
- c) jazyková jednota,
- d) národná charakterológia,
- e) národná geografia,
- f) národné inštitúcie,
- g) národní hrdinovia,
- h) národní svätci.²

¹ Bližšie: HOMZA, Martin. A Few Words About the Identity of the Slavs Yesterday, Today and Tomorrow. In *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2018, č. 1, s. 8 – 9, <http://doi.org/10.21638/11701/spbu19.2018.101>. V štúdiu uprednostňujem používanie termínu etnos, pretože sa z neho odvodzuje aj existujúci pojem ethnonymum, a nový termín kulturonymum by vniesol do štúdie zmätok a nejednoznačnosť.

² Bližšie BLAŽEVIĆ, Zrinka. *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2008, s. 89 – 90; SMITH, Anthony D. *Myths and Memories of a Nation*. Oxford – New York, 1999, s. 149 – 163; MESIARKIN, Adam. The Name of the Slavs: Etymology and Meaning. In *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2017,

Historické pramene nemusia nevyhnutne obsahovať všetky tieto prvky. Niektoré prvky môžu naznačovať aj implicitne, musíme si však dať pozor, aby sme nespadli do pasce prezentizmu, teda aby sme nejakému spoločenstvu nezačali pripisovať tie prvky, tie determinanty, ktoré ako také uznávame z dnešného pohľadu. V tomto článku sa zameriam predovšetkým na etnonymum a v menšej miere na toponymum a glotonymum, teda názov jazyka spoločenstva v priestore medzi Rábou, stredným Dunajom, Gvozdom a Sávou, čiže v Panónii.

Slovanské etnonymum, glotonymum a toponymum sa v niektorých historických prameňoch mohlo prekrývať. Nie je však vždy zreteľne špecifikované, čo sťažuje identifikáciu panónskych Slovanov v historických prameňoch. Táto nejednoznačnosť v rôznych slovanských historiografiách dávala veľký priestor na interpretáciu a preklad tých istých pojmov veľmi odlišnými spôsobmi. Obyčajne sa tento nedostatok v názvoch vysvetľoval tak, že išlo o pohľad na spoločenstvo zvonku. Takže tento pohľad nemohol byť taký presný, že by sa v ňom uvádzali jednotlivé slovanské národy, krajiny či jazyky. V dôsledku toho sa k interpretácii etnonyma Sclaveni, glotonyma lingua sclavica a toponyma Sclavinia a všetkých príbuzných pojmov tradične pristupovalo prezentisticky a preklady boli často národne determinované. V niektorých prípadoch kontext určoval spôsob interpretácie a prekladu výrazu. Tak napríklad výraz Sclaveni, ak sa používal pre obyvateľstvo alpskej oblasti, sa chápal ako Slovinci. Ak však išlo o Sclavenov nachádzajúcich sa medzi Drávou a Jadranom, chápali sa už ako Chorváti atď.³ Medzi rôznymi skupinami Slovanov tak sekundárne vznikol umeľý významový posun. Sami autori historického prameňa ho však vo svojom texte nepoznali. Takéto chápanie je nesprávne, pretože prenáša neskoršie javy a neskoršie chápanie termínov ahistoricky, hlboko do histórie. Okrem toho vnáša zmätok do objektívneho chápania historických prameňov.⁴ Na-

č. 1, s. 3 – 20, <http://doi.org/10.21638/11701/spbu19.2017.101>; ИКИЛИКИЯН, Сола Г. Роль языка в формировании этнической идентичности как предмет изучения научно-исследовательских практик. In *Известия вузов. Северокавказский регион. Общественные науки*, 2017, č. 2, s. 16 – 21. <http://doi.org/10.23683/0321-3056-2017-2-16-21>

³ ŠTIH, Peter. Slovanstvo, alpskoslovanstvo ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja). In *Zgodovinski časopis*, roč. 65, 2011, č. 1 – 2, s. 15 – 17

⁴ ŠTIH, Peter. Slovanstvo, alpskoslovanstvo ali slovensko?, c. d., s. 15 – 17. Bližšie: KUČERA, Matúš. *Slovenské dejiny I. Od príchodu Slovanov do roku 1526*. Bratislava: Literárne informačné centrum, s. 66. KLAJČ, Nada. *Izvori za Hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Fortuna, 2019. BARTOLIĆ, Zvonimir (ed.). *Decretum 1574.: hrvatski kajkavski editio princeps Ivanuš Pergošić*. Čakovec: Matica hrvatska: Zrinski, 2003

miesto toho by sme mali vychádzať z analýzy historických prameňov a snažiť sa ich pochopiť v kontexte ich pôvodu.

Keď sa v chorvátskej historiografii hovorilo o identite skupín ľudí v chorvátskom historickom priestore, pojmom Slovania, Sclaveni, Sclavi, Sclavonia a podobne sa nevenovala veľká pozornosť. Obyčajne sa tieto výrazy stručne vysvetľovali tak, že autor mal na mysli Chorvátov. Vyznievalo to tak, ako keby sme my z dnešného hľadiska vedeli presnejšie, čo si myslel autor historického prameňa. Preto sa chorvátska identita považovala v tejto oblasti za všadeprítomnú a nebola spochybnená. Slovanská identita v oblasti od Drávy po Gvozd bola jednoducho stotožňovaná s chorvátskou identitou.⁵ V poslednom čase toto vákuum čiastočne zaplnili Hrvoje Gračanin a Tomislav Bali.

Hrvoje Gračanin sa čiastočne venoval otázke identity obyvateľov južnej Panónie vo svojej monografii *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju*. Venoval v nej pozornosť aj obdobiu od 4. do 11. storočia. Svojím interdisciplinárnym prístupom osvetlil mnohé historické a archeologické pramene z uvedenej oblasti a poskytol prvú systematickú syntézu dejín tejto časti dnešného Chorvátska. V monografii síce užíval slovanské etnonymá, toponymá a glotonymá, ale len v tom zmysle, že zmienky o Slovanoch v historických prameňoch spojil s archeologickými lokalitami či nálezmi. Obsah a vývoj týchto pojmov hlbšie neproblematizoval.⁶ Na druhej strane Tomislav Bali sa vo svojej monografii *Slavonski meandar* zaoberal predovšetkým toponymami, teda obsahom pojmu Slavónia v 13. storočí. Upozornil pritom, že v chorvátskej historiografii stále neexistuje komplexnejšia historiografická analýza, ktorá by interpretovala faktory, ktoré podnietili rozvoj osobitnej slovanskej identity v oblasti, ktorá sa v 13. storočí definitívne stala známou ako Regnum Sclavonie.⁷

Ako možno v kontexte toho, čo bolo uvedené, hľadať a sledovať vznik a vývoj (slovanskej) identity v oblasti dnešnej Panónie ako celku, a najmä jej južnej časti, teda v dnešnom severozápadnom Chorvátsku? Už pri Jordanovi a Prokopiovi existujú náznaky, že etnonymum Sclaveni používala

⁵ ŠTIH, Peter. Slovanstvo, alpskoslovanstvo ali slovanstvo?, c. d., s. 15 – 17. KLAJČ, Nada. *Izvori za Hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Fortuna, 2019. BARTOLIĆ, Zvonimir (ed.). *Decretum*

⁶ GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*. Zagreb: Plejada, 2011, s. 119 – 232. GRAČANIN, Hrvoje. Slaveni u ranosrednjovjekovnoj južnoj Panoniji. In *Scrinia Slavonica* roč. 8, 2008, č. 1, s. 19 – 22, (online)

⁷ BALI, Tomislav. *Slavonski meandar. Prostor i pojam Slavonije u XIII. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa, 2014, s. 6

iba časť väčšieho spoločenstva, ktoré tvorilo navonok, prinajmenšom z pohľadu dedičov Rímskej ríše, jeden kompaktný celok spolu s Antmi. Do jednej entity ich mali spájať spoloční predkovia, podľa Jordana Veneti, podľa Procopia Spori. Sclaveni mali s Antmi spoločné zvyky, jazyk a aj vyzerali podobne.⁸ Stredoveké premene, ktoré pomenúvajú Slovanov, však majú minimálne dve významové vrstvy. Jednu užšiu a jednu širšiu. V širšom slova zmysle by šlo v určitom čase o všetkých barbarov na sever od Dunaja. V užšom zmysle slovanské etnonymum bolo spočiatku obmedzené len na malý počet nositeľov tohto mena, teda tých, ktorí sa sami identifikovali ako Slovania a aj dnes sa za Slovanov označujú. Ich meno sa však rozšírilo na tých, ktorých dnes vnímame navonok ako Slovanov, ale sami seba označujú inými etnonymami (Chorváti, Srbi a iní). Ak je tento predpoklad správny, môžeme si položiť otázku, či existuje lepší kandidát na pôvodných nositeľov tohto etnonyma ako Slovania v Panónii alebo v blízkom okolí Panónie?⁹

Slovanské etnonymum sa najviac udomácnilo, najdlhšie zachovalo a do dnešných dní pretrvalo u Slovákov, Slovincov a stredovekých Slavóncov (tu je dnes, pravda, už iba výnimočné), teda dnešných severozápadných Chorvátov. Je to náznak nejakých hlbších väzieb medzi týmito slovanskými populáciami? Je možné, že sa toto etnonymum zachovalo u tých národov, pretože populácie týchto priestorov boli pôvodnými nositeľmi slovenského etnonyma „*proprie dictu*“? Ako uvidíme na príklade predovšetkým franských prameňov, etnonymum, ktoré sa týka panónskych Slovanov, sa spravidla nijako nešpecifikuje ďalším prívlastkom. Pri etnonymách a toponymách iných Slovanov sa však tento prívlastok spravidla pridáva. Dodatočne vysvetľuje alebo konkretizuje, o akých Slovanov vlastne ide. To nemôže byť náhoda. Niektorí historici síce vyslovili názor, že v tomto prípade ide len o generické označenie tých Slovanov, teda že sa pre nich používalo len všeobecné slovanské etnonymum.¹⁰ Ako však uvidíme, s týmto tvrdením je ťažké súhlasiť.

O slovanskej prítomnosti v južnej Panónii medzi riekou Drávou a Gvozdom môžeme usudzovať aj nepriamo, a to na základe archeologic-

⁸ ГИНДИН, Л. А. a kol. (ed.) *Свод древнейших письменных известий о славянах*. T. I: (I – VI вв.). Москва: Восточная литература РАН, 1994, c. d., s. 184 – 185, s. 106 – 109. MESIARKIN, Adam. *The name of the Slavs*, c. d., s. 4 – 6

⁹ MESIARKIN, Adam. *The name of the Slavs*, c. d., s. 6

¹⁰ Porovnaj: BUDAČ, Neven. *Slavic Ethnogenesies in Modern Northern Croatia*. In BRATOŽ, Rajko a kol. *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolínsko dobo. I. Začetki slovenske etnogeneze*. s. 398. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2000. GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*. Zagreb: Plejada, 2011, s. 152

kých nálezov. Hrvoje Gračanin usudzuje, že oblasť medzi uvedenými riekami v druhej polovici 6. storočia musela byť dôležitým východiskom pre ďalšie slovanské vpády na západný Balkán.¹¹ Nedostatok písomných prameňov nám však neumožňuje určiť, aká bola identita ľudí v tomto priestore. Okrem slovanskej identity proprie dictu s Panóniou sa tu navzájom prelínalo ešte niekoľko ďalších identít, tradične spájaných so Slovanmi: dulebská, antská, obodritská, prípadne chorvátska.¹²

¹¹ GRAČANIN, Hrvoje. Slaveni, c. d., s. 26, 30 – 37. Bližšie GRAČANIN, Hrvoje. *Donja Panonija*, c. d., s. 119 – 360

¹² O prítomnosti Dulebov medzi dnešným Vrbovcem a Rakovcom pri Novom Marofe, teda v oblasti neskoršej stredovekej Slavónie, môžeme vyvodit' závery len na základe toponým a hydroným. Toponymá Dulebu odvodené od etnonyma sa spomínajú aj v *Conversio Bagoaiorum et Caranthanorum*. Spomínajú sa v Prekmurji medzi riekami Mura a Zala a mimo panónskej oblasti v južných Čechách, Korutánsku a na území súčasnej západnej Ukrajiny. PVL ich spomína na území dnešnej severozápadnej Ukrajiny a identifikuje ich ako Slovanov.

Pramene týkajúce sa Antov v Panónii sú oveľa vzácnejšie. O ich prítomnosti možno usudzovať len na základe archeologických nálezov pri Slatine.

O možnej prítomnosti nositeľov chorvátskej identity v oblasti medzi Gvozdcom a Drávou hovorí *De administrando imperio*. Ide o vetu z 30. kapitoly, kde Konštantín Porfyrogenet uvádza, že niektorí z Chorvátov, ktorí prišli do Dalmácie, sa oddelili od hlavného tela, zamierili na sever a ovládli Panóniu a Ilýriu. Otázkou je, či tieto informácie zodpovedajú skutočnému stavu v 6. či 7. storočí, alebo sú odrazom stavu v 10. storočí, kedy uvedené dielo vzniklo. Nepriamo o určitej prítomnosti chorvátskej identity môžeme usudzovať na základe prítomnosti Dulebov v panónskom priestore. Z toponým a písomných prameňov možno vyvodit', že v tesnej blízkosti Dulebov sa vždy spomínajú Chorváti. To je prípad na západe Kyjevskej Rusi, kde PVL umiestňuje Chorvátov pozdĺž karpatského oblúka a Dulebov trochu severnejšie. V Čechách sú Chorváti severovýchodnými susedmi Dulebov. S toponymami obsahujúce odvodeniny od dulebského a/alebo chorvátskeho etnonyma sa stretávame aj v Korutánsku. Keďže toponymá svedčia o prítomnosti Dulebov medzi Drávou a Gvozdcom, nie je vylúčené, že v tejto oblasti mohli byť aj Chorváti. Počas celého raného stredoveku však chorvátska identita nemala výraznejšie zastúpenie v oblasti medzi riekou Dráva a Gvozdcom. Tzv. starochorvátske obyvateľstvo sa do oblasti južnej Panónie rozšírilo až v období od 10. do 13. storočia. Bližšie: KOS, Franc (ed.). *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*. Ljubljana: Leonova družba, 1906, s. 227. In *partibus Sclaveniensibus vero in comitatu Dudleipa vocato Ruginesveld sicut Chozil [...]*. KREŠIMIR, Filipec. *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, s. 30. GRAČANIN, Hrvoje. Slaveni, c. d., s. 29. GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. d., s. 178 – 181, s. 227, s. 278 – 279. GRAČANIN, Hrvoje. Od Hrvata pak koji su stigli u Dalmaciju odvojio se jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom: Razmatranja uz DAI, s. 30, 75 – 78. In *Povijest u nastavi*, roč. 6, 2008 č. 1 (11), s. 67 – 76. BUDAK, Neven. Slavic Ethnogenesis, c. d., 394 – 402. GLUHAK, Alemko. Podrijetlo imena Hrvat. In *Jezik*, roč. 37, 1989, č. 5., s. 129 – 160. ŠANJEK, Franjo (ed.). *Povijest*

Zatiaľ čo umiestnenie Slovanov v Panónii už v Jordanovom diele *De origine actibusque Getarum* závisí od lokalizácie Novietunu a Mursijských močiarov, v epigrafickom nápisie Martina z Bragy sa však veci zdajú byť o niečo jasnejšie.¹³ Epigrafický nápis môžeme považovať za prvé spoľahlivé svedectvo o možnej prítomnosti Slovanov v Panónii. Martin bol arcibiskupom v Brage, na území dnešného Portugalska. Pochádzal zo západnej Panónie, kde prežil detstvo v 20. či 30. rokoch 6. storočia. V epigrafickom venovaní v kláštore Dumio na území dnešného Portugalska z roku 558 uvádza zoznam národov, ktoré žili v Panónii, t. j. národov, o ktorých bol presvedčený, že žili v Panónii v čase Martina z Toursu, vďaka ktorému sa stali kresťanmi. Medzi týmito národmi uvádza aj slovanské etnonymum v jednotnom čísle ako *pars pro toto* (Sclavus).¹⁴ Podľa Jaroslava Šašela Martin z Bragy spomínal etniká v epigrafe spontánne, podľa spomienok z detstva. Slovania, ktorých Martin z Bragy spomínal, by podľa neho mohli byť tí, ktorí obývali oblasti v dnešnom Rumunsku alebo na dnešnom Slovensku.¹⁵ Vo svetle nedávnych archeologických objavov, ktoré publikovala Daša Pavlovičová, by však mohlo ísť aj o slovanské osídlenie v oblasti západnej Panónie, teda dnešného východného Slovinska a severného Chorvátska. To by posunulo prítomnosť Slovanov v Panónii do prvej polovice 6. storočia.¹⁶ Niektorí Slovania mohli prejsť Panóniou už pred polovicou 6. storočia s longobardským kráľovičom Hildigisom, ktorého spomína Prokopios z Cézarey v *Gótskej vojne* z polovice 6. storočia a Pavel Diakon v diele *Historia Langobardorum* z konca 8. storočia. Hildigis mal vo vojenskom sprievode veľký počet Slovanov (*Σκλαβηνῶν πολλοὺς*). Po tom, čo sa angažoval v longobardsko-gepidskom konflikte, bol nútený utiecť k iným Slovanom, pričom na spiatocnej ceste z Itálie prekročil Dunaj. Otázka presnej polohy týchto Slovanov je však stále otvorená, aj keď sa nezdá nepravdepodobné, že išlo o Slovanov na ľavom brehu Dunaja na území dnešného Slovenska

Hrvata. Prva knjiga. Srednji vijek. Zagreb: Školska knjiga, 2003, s. 40 – 41

¹³ GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. d., 128 – 130

¹⁴ PAVLOVIČ, Daša. Začетки zgodneslovanske poselitve Prekmurja. In *Arheološki vestnik* roč. 68, 2017, s. 364 – 365. FILIPEC, Krešimir. *Donja Panonija*, c. d., s. 241 – 242. GRAČANIN, Hrvoje. *Donja Panonija*, c. d., s. 128 – 129

¹⁵ ŠAŠEL, Jaroslav. Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem. In *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, roč. 24, 1976, č. 3, s. 156

¹⁶ PAVLOVIČ, Daša. Začетки zgodneslovanske poselitve, c. d., s. 349-389. BEKIĆ, Luka. New 14C Dates from Slavic Settlements in Northwestern Croatia. In DULINICZ, Marek a kol. *The Early Slavic Settlement in Central Europe in the light of new dating evidence*. Wrocław: Institute of Archeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, 2013, s. 237 – 250

a východného Maďarska. O ich zvýšenej prítomnosti v panónskej oblasti môžeme hovoriť až od roku 550, teda ešte viac po roku 568, po odchode Longobardov z Panónie, keď sa jej novými pánmi stali Avari.¹⁷

Koncom 8. a v priebehu 9. storočia sa objavujú nové písomné prameňe, ktoré svedčia o kontinuite slovanskej identity medzi riekami Dunaj, Raba, Kupa a Sáva. *Annales regni Francorum* (ďalej ARF) spomínajú Slovana Vojnomira ako spojenca Frankov vo vojne proti Avarom. V roku 796 poslal markgróf Erich z Friuli spolu so Slovanom Vojnomirom (Wonomyro Sclavo) vojsko do Panónie do avarskeho hringu, ktorý sa nachádzal niekde medzi Dunajom a Tisou. Otázka jeho pôvodu nie je úplne vyriešená a otáznne je, či vôbec niekedy bude. V prameni sa okrem jeho mena spomína len označenie Sclavus a to, že bol poslaný do Panónie, zrejme kvôli tomu, že ju poznal.¹⁸ O jeho pôvode existujú rôzne názory. Slovin-ská historiografia ho tradične spájala so slovinským historickým priestorom a chorvátska s chorvátskym.¹⁹ Je ťažké hodnoverne dokázať hociktoré z týchto tvrdení. Možné však je, že minimálne dve veci môžu poukazovať na jeho panónsky pôvod. Pre panónskych Slovanov, najmä vo franských prameňoch, je príznačné, že sa popri ich slovanskom etnonyme neobjavuje nijaký konkrétnejší výraz, ako je to v prípade iných Slovanov, napríklad u Čechov (in terram Sclavorum qui vocantur Behemi; Sclavi qui vocantur Behemi)²⁰, Korutáncov (Sclavi qui dicuntur Quarantani)²¹, Lužických Sr-

¹⁷ PAVAO ĐAKON. *Povijest Langobarda*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2010, s. 314. KOS, Franc (ed). *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*. Ljubljana: Leonova družba, 1902, s. 34. GRAČANIN, Hrvoje. *Donja Panonija*, c. d., s. 119 – 120. KUČERA, Matúš. *Slovenské dejiny I*, c. d., s. 55. ŠTIH, Peter – SIMONITI, Vasko. *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2010, s. 30 – 37. KOS, Franc. *Gradivo za zgodovino I*, c. d., s. 325

¹⁸ KOS, Franc. *Gradivo za zgodovino I*, c. d., s. 326. KUČERA, Matúš. *Slovenské dejiny*, c. d., s. 65. ŠANJEK, Franjo (ed.) *Povijest Hrvata*, c. d., s. 63. ŠTIH, Peter – SIMONITI, Vasko, *Na stičišču svetov*, c. d., s. 46 – 47. FILIPEC, Krešimir. *Donja Panonija*, c. d., s. 58-59. HOMZA, Martin. *Stredna Európa I. Na začiatku stredoveku*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014. GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. d., s. 152

¹⁹ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum, inde ab a. 741 usque ad a. 829: qui dicuntur Annales laurissenses maiores et Einhardi*. Hannoverae: impensis bibliopolii Hahniani, 1889, s. 98

²⁰ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum*, s. 120. KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum Orientalis ab Einhardo, Rudolfo, Meginhardo Fuldensibus, Seligenstadi, Fuldae, Mogontiaci conscripti; cum continuationibus Ratisbonensi et Althensibus*. Hannoverate: impensis bibliopolii Hahniani, 1891, s. 67

²¹ DOLINAR, France. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih ob 1100 letnici

bov (in terram Sclavorum qui dicuntur Sorabi)²², Veletov (Sclavi, qui dicuntur Wilzi)²³, Glinianov (Sclavi qui vocantur Linones)²⁴, dalmátskych Slovanov (Sclavi qui dicuntur, Dalmatii)²⁵. Takéto označenia rôznych skupín Slovanov sú charakteristické pre *Annales Fuldenses* (ďalej AF) a *Conversio Bagoaiorum et Carantanorum* (ďalej CBC). Vo všetkých troch prameňoch sa panónski Slovania, bez ohľadu na to, či sa spájajú s oblasťou severne alebo južne od Drávy, uvádzajú jednoducho ako Slovania bez akýchkoľvek dodatočných označení. Je ťažké veriť, že by to bola náhoda.

Ďalšia vec, ktorá môže poukazovať na Vojnomirov panónsky pôvod, je aj jeho meno. Skladá sa z dvoch častí, z ktorých je pre našu tému dôležitá najmä druhá časť -mir. Mená s takouto koncovkou prvýkrát zaznamenal Jordan medzi Gótmí, presnejšie medzi Amálovcami. Valamir, Tiudimir a Vidimir mali mená s príponou -mir s významom sláva už v 5. storočí. Títo Góti súviseli s oblasťou medzi stredným a dolným tokom Dunaja a Karpatmi, teda s Panóniou.²⁶ Tento typ mien bol okrem Gótov zaznamenaný aj u Vizigótov (Gundemar, Rekimir), u Svéov (Arijamir, Teodemir), Vandalov (Gelimer), Burgundov (Gundomar) a Frankov (Klodomer).²⁷ Takýto typ mena prešiel do slovanského jazyka, kde sa v rámci ľudovej etymológie začal vykladať v inom význame, teda s obsahom „mier“. Prvá zmienka o Slovanovi, presnejšie o Antovi s takým bitematickým menom, sa nachádza vo fragmentoch Menandra Protektora z druhej polovice 6. storočia. Mezamir tam bol spomenutý spolu s otcom Idarisom a bratom Kelagastom.²⁸ V nasledujúcich storočiach sa takéto bitematické mená vyskytovali medzi panovníkmi mnohých Slovanov, medzi nimi panovníci Moravy (Mojmír), Čiech (Jaromír, Strojímír), Poľska (Kazimierz), Obod-

Metodove smrti. In *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 7. v. 1. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1985, s. 31

²² KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum*, c. d., s. 121

²³ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum*, c. d., s. 126

²⁴ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses*, c. d., s. 89

²⁵ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses*, c. d., s. 94

²⁶ HOMZA, Martin. *Stredná Európa I*, c. d., s. 33. GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. d., s. 77 – 78

²⁷ GOLDSTEIN, Ivo – GRGIN, Borislav. *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*. Zagreb: Novi Liber, 2006, s. 488 – 489. TAFRA, Robert. *Hrvati i Goti*. Split: Marjan tisak, 2003, s. 16 – 19

²⁸ HOMZA, Martin. *Stredná Európa I*, c. d., s. 33. KOS, Franc. *Gradivo za zgodovino*, I., c. d., s. 57 – 58

ritov (Slavomir), Karantancov (Hotimir), Bulharov (Vladimír, Stracimír, Radomír), Srbov (Vlastimír, Mutimír, Vladimír), Valachov (Tihomír) a východných Slovanov (Volodimir).²⁹

Tento typ bitematických mien, odvodený od koreňa, bol obľúbený najmä v oblasti od stredného toku Dunaja po brehy Jadranského mora. Stojmir, Hotimir, Ljutemir, Gojmir a Vitomir sa spomínajú v oblasti Panónie severne od Drávy.³⁰ Medzi chorvátskych panovníkov patria Trpimir, Branimir, Muncimir, Krešimir a Zvonimir. Niektorí historici sú toho názoru, že panónsky pôvod mala aj dynastia Mojimírovcov.³¹ V panónskej oblasti je nositeľom takéhoto bitematického mena, ako sa zdá, vojvoda Ratimir.³² V kontexte toho, čo bolo povedané, je pravdepodobné, že samotný Vojnomir pochádzal z panónskej oblasti, hoci argumenty v prospech tohto tvrdenia nie sú až také presvedčivé.

Annales regni Francorum (ARF) pri viacerých príležitostiach spomínajú Slovanov, ktorých môžeme spájať s panónskymi či podunajskými Slovanmi. O takýchto Slovanoch možno ide v časti, o ktorej sa píše k roku 805, keď autor spomína, že Avari žiadali od franského panovníka povolenie usadiť sa medzi Karnuntom a Savariou, pretože ich ohrozovali Slovania. Vzhľadom na geografickú blízkosť sú to pravdepodobne Slovania, ktorí obývali dunajsko-panónsku oblasť, teda boli bezprostrednými susedmi Avarov.³³ Logickým výsledkom je, že Avari sa sťahovali z miest, ktoré sa nachádzali bližšie k oblastiam obývaných Slovanmi, do oblastí, ktoré boli od nich vzdialenejšie, aby sa im bolo ľahšie brániť. Inými slovami, presúvali sa z východu na západ. V pokračovaní, k roku 811, autor spomína vojsko, ktoré Frankovia vyslali do Panónie, aby pacifikovalo Avarov a Slovanov. Podľa rozkazu vojvodu franského vojska, ktoré bolo vyslané do Panónie, títo Avari spolu s vodcami a kniežatami Slovanov, ktorí žili pri Dunaji, odišli k cisárovi.³⁴

²⁹ GOLDSTEIN, Ivo – GRGIN, Borislav. *Europa i Sredozemlje*, c. d., s. 498-501

³⁰ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 37 – 38

³¹ ŠANJEK, Franjo (ed.). *Povijest Hrvata*, c. d., s. 84 – 111

³² GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. d., s. 175 – 176

³³ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum*, c. d., s. 120 – 121: „[...] capcanus, princeps Hunorum, propter necessitatem populi sui imperatorem adiit, postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum, quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus esse non poterat.“

³⁴ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum*, c. d., s. 138. „castellum [...] in Pannonias ad controversias Hunorum et Sclavorum finendas [...] fuerunt etiam Aquis adventum eius expectantes, qui de Panonia venerunt, canizauci princeps Avarum et tudun et alii primores ac duces Sclavorum circa Danubium

V roku 827 Bulhari útočili na Slovanov žijúcich v Panónii pri rieke Dráve a ich vodcov nahradili svojimi.³⁵ Slovania v Panónii nie sú označení žiadnym zvláštnym menom, ktoré by ich v prameňoch odlišovalo od ostatných Slovanov. Sú označení len ako Slovania, ktorí žijú buď pri Dunaji, alebo v Panónii.³⁶ Pravdaže, existujú názory, že s podunajskými Slovanmi súvisí etnonymum Praedenecenti, ktoré sa spomína v zázname ARF k roku 822. Od severozápadu na juhovýchod sa uvádzajú Obodriti, (Lužickí) Srbi, Veleti, Česi, Moravania, Praedenecenti a Avari v Panónii. Z iného miesta toho istého prameňa sa však dozvedáme, že Obodriti sú známi aj ako Praedenecenti a že obývajú Dáciu. Okrem toho spomínajú sa v kontexte s Bulharmi.³⁷ V prameni sa objavujú ďalší Slovania, ktorým chýba dištinktívny príznak, teda ďalší špecifický atribút, ktorý by ich presnejšie vymedzoval.

V zázname ARF z roku 817 sa Slovania spomínajú v kontexte s Rimanmi. Ani títo Slovania však nie sú presnejšie označení. Vzhľadom na celkový kontext môžem usúdiť, že ide o dalmátskych Slovanov. V tej časti sa ako zemepisné označenie uvádza Dalmácia a tiež markgróf Kadolah.³⁸ Možnosť, že títo Slovania sú nejako spojení s panónskymi Slovanmi, sa pritom nedá vylúčiť. Je to však ťažké dokázať. Zaujímavé, že autor tejto časti ARF v pokračovaní, v kontexte vojny Ljudevita, nespomína slovanské etnonymum ani v súvislosti s ním, ani v súvislosti s oblasťou medzi Drávou a Gvozdom. Ljudevit Posávsky je len kniežaťom Dolnej Panónie a Borna, raz je uvádzaný ako dux Guduscanorum, inokedy ako dux Dalma-

habitantium, qui a ducibus copiarum, quae in Pannoniam missae fuerunt, ad praesentiam principis iussi venerunt.“ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses*, c. d., s. 25. GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. d., s. 155

³⁵ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum*, c. d., s. 173: „Bulgari quoque Sclavos in Pannonia sedentes misso per Dravum navali [...]“

³⁶ HOMZA, Martin. *Stredná Európa I*, c. d., s. 80 – 81. KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum*, c. d., s. 159: „In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, ide st Abodritorum, Soraborum, Wilzorum, Beheimorum, Maravanaorum, Praedencentorum, et in Pannonia residentium Abarum legationes cum muneribus ad se directas audiviti.“

³⁷ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum*, c. d., s. 166: „Caeterum legatos Abodritorum, qui vulgo Praedecenti vocantur et sontermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt [...]“

³⁸ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum*, c. d., s. 145: „[...] et quia res ad plurimos et Romanos set Sclavos pertinebat neque sine illorum presentia finiri posse videbatur, illo decernenda differtur, missusque ad hoc cum Cadolane et praedicto legato in Dalmatiam Albagrius, Unrochi nepos.“

tae atque Liburnie.³⁹ Na rozdiel od ARF *Fuldské analý* (*Annales Fuldenses*) v zázname k roku 819 v súvislosti s Ljudevitom jasne uvádzajú Slovanov v Panónii, teda Slovanov medzi Drávou a Gvozdcom, čo je aj prvá zmienka o Slovanoch, ktorých možno s určitosťou spájať s priestorom medzi riekou Drávou a Gvozdcom. Proti Ljudevitovi a Slovanom v Panónii bolo z Itálie vyslané vojsko. Vzhľadom na neúspešný priebeh operácie sa však muselo vrátiť.⁴⁰ Aj títo Slovania sa spomínajú bez zvláštneho označenia. Spolu s nimi sa tu spomína aj Panónia. Skutočnosť, že sú kontextualizovaní s Ljudevitom, pomáha umiestniť ich do oblasti medzi Drávou a Gvozdcom.⁴¹ Aj ďalší franský prameň, *Vita Hludovici*, spomína Ljudevita ako vojvodu Slovanov.⁴²

Určité nejasnosti o panónskych Slovanoch prinášajú aj záznamy z rokov 845 a 852. Dozvedáme sa z nich, že spolu s Bulharmi prišli k cisárovi do Paderbornu aj nejakí Slovania. Môžu to byť aj Obodriti aj Praedene-centi.⁴³ V zázname k roku 884 sa však dozvedáme, že cisár sa stretol so Svätoplukom v krajoch Noričanov a Slovanov.⁴⁴ V tomto prípade ide zrejme o Slovanov, ktorí žili v alpskom priestore. V každom prípade je zaujímavé, že sa objavujú aj v AF bez špeciálneho iného názvu. Nie je ľahké presne určiť, o ktorých Slovanoch hovoríme, aj keď sa spomínajú v kontexte s Normanmi.⁴⁵ Je možné, že ide o predstaviteľov polabských Slovanov, ale toto tvrdenie je problematické obhájiť. V roku 883 sa Svätopluk zrazil

³⁹ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum*, c. d., s. 149

⁴⁰ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses*, c. d., s. 21: „Contra Liudewitum quoque Slavum in Pannonia rebellantem exercitus de Italia missus rebus parum prospere Contra destis infecto pene negotio regressus est.“

⁴¹ Iné umiestnenie Ljudevitovho kniežatstva pozri ANČIĆ, Mladen. From Carolingian Official to Croatian Ruler – The Croats and the Carolingian Empire in the First Half of the Ninth Century. In *Hortus artium medievalium* roč. 3, 1997, č. 3, s. 9. O Ljudevitovi a jeho povstaní: GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. d., s. 157 – 165

⁴² KOS, Franc. *Gradivo za zgodovino II*, c. d., s. 57: „[...] adversus orientales Slavos, quorum dux nominabatur Liduit [...]“

⁴³ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses*, c. d., s. 35, s. 42: „[...] Sclavorum quoque et Bulgarorum legationes suscepit [...]; [...] legationes Bulgarorum, Sclavorumque audivit et absolvit [...]“

⁴⁴ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses*, c. d., s. 101.: „Imperator in terminis Noricorum et Sclavorum cum Zuentibaldo colloquium habuit [...]“

⁴⁵ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses*, c. d., s. 37: „[...] in quo legatos fratrum suorum et Nordmannorum Sclavorumque suscepit[...]“; s. 118: „Advenientibus etiam ibidem undique nationum legatis, Nordmannorum scilicet ab aquilone, Sclavatorum, pacifica optantes.“

s Arnulfom v oblasti Panónie. V súvislosti s tým sa v pokračovaní AF, v tzv. *Continuatio Ratisbonensis*, dozvedáme, že v danom roku vtrhlo do Panónie množstvo Slovanov pod vedením Svätopluka. Spomínajú sa tam aj Panóni, veľmi pravdepodobne však nejde o označenie pre tamojších Slovanov, ale pre bavorskú vládnucu vrstvu, keďže sa v súvislosti s nimi spomínajú Mezingoz, Papo, Engelšalk a Viliam (Wilhelm). Slovania porazili túto armádu a zajali akéhosi Bertholda a mnohých ďalších. Na jednej strane tu autor spomína Panóncov a na druhej Svätopluka a Slovanov.⁴⁶ Najlogickejšie je vysvetlenie, že ide o Slovanov z oblasti dnešného Slovenska a Moravy alebo presnejšie zo Svätoplukovej ríše. Zdá sa, že oba historické pramene, ARF a AF, poznajú a rozlišujú užší i širší význam slovanského etnonyma. Keď používajú slovanské etnonymum v širšom zmysle, spravidla špecifikujú, o ktorých Slovanov ide, ale ak ide o panónskych Slovanov, tak táto špecifikácia chýba.

K prítomnosti Slovanov v panónskej oblasti prináša ďalšie relevantné informácie *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov (Conversio Bagoaiorum et Carantanorum*, ďalej CBA), písaný na začiatku 70. rokov 9. storočia. V tomto prameni je pozornosť venovaná Slovanom zvaným Quarantani (Sclavi qui dicuntur Quarantani), teda Korutánskym Slovanom a Slovanom v Panónii.⁴⁷ Dolná Panónia aj Korutánsko sú tu označené toponymom Sclavinia.⁴⁸ Prameň obsahuje aj malú chronológiu osídlenia Panónie. Podľa nej Panóniu najprv dobyli Rimania, potom sa objavili Góti a Gepidi, po nich Huni (Avari), ktorí vyhнали Rimany, Góty a Gepidy, aj keď niektorí Gepidi zostali v Panónii. Longobardov autor nespomína a pre Avarov používa názov Huni. Po Hunoch (Avaroch) osídlili Panóniu Slovania. Usídlili sa v priestoroch, ktoré najskôr patrili Salzburskému arcibiskupstvu. Dolná Panónia, aspoň z cirkevného hľadiska, bola vymedzená oblasťou medzi riekou Rába, Balatonom a Drávou, presnejšie miestom, kde sa Dráva vlieva do Dunaja. Spolu so Slovanmi sa po páde avarského kaganátu zvýšil v oblasti aj počet Bavorov. Informácia o usadení Slovanov v Panónii sa v prameni objavuje dvakrát. V oboch prípadoch sú Slovania, ktorí osídľujú Panóniu, označovaní iba ako Slovania, bez špecifikujúcich spresnení. Aj v tomto kontexte panónski Slovania nemajú pri mene žiaden iný atribút

⁴⁶ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses*, c. d., s. 112: „Itaque dux non diu collectis ex omni parte Sclavorum copiis magno cum exercitu invadit Pannoniam [...]“; s. 112 „[...] frater vero Berhtoldi comitis cum aliis quamplurimis a Sclavanis tentus est.“

⁴⁷ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 32

⁴⁸ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 34 – 35

a sú označovaní iba ako Slovania. Navonok ide o maličkosť, ale maličkosť, ktorá má dosť vážne konzekvencie.

Na druhej strane Slovania z Korutánska sa nazývajú Korutáncami, Korutánskymi Slovanmi.⁴⁹ Vládcami panónskej krajiny sa čoskoro stal Pribina z Nitry a po ňom jeho syn Kocel'. Prameň obsahuje informácie o Pribinovej anabáze, počas ktorej zavítal aj do krajiny kniežata Ratimira, ktorý bol nepochybne vládcom medzi Sávou a Drávou.⁵⁰ Jeho slovanská identita je v prameni len implicitná.⁵¹ V CBC aj pre Pribinu a Kocel'a chýbajú akékoľvek etnické označenia. Ich slovanská identita je tiež implicitná. Iný prameň, listina z roku 861, však Kocel'a nazýva „kniežatom Slovanov“.⁵² V súvislosti so slovanským toponymom sa spomína ešte v jednej listine z roku 891. Listina obsahuje informácie o majetkoch v Slovenskej krajine, v Dulebskom komitáte, kde kedysi vládol Kocel'.⁵³ Povešť kniežata Kocel'a, a tým aj jeho význam pre vzostup prestíže slovanskej identity, ešte viac umocnil *Život svätého Konštantína Filozofa-Cyrila*. Len u panónskeho kniežata Kocel'a autor *Života* uviedol, že Kocel' veľmi miloval slovanské knihy, sám sa naučil používať slovanskú hlaholiku a asi 50 žiakov zveril Konštantínovi, aby sa naučili hlaholiku.⁵⁴ V súvislosti s pôsobením svätých Konštantína a Metoda u Kocel'a je dôležitá aj ďalšia informácia z CBC. A to fakt, že v oblasti Dolnej Panónie sa používali písmená, ktoré podľa autora vymyslel Grék Metod, písmená, ktoré sa nazývali slovanské písmená (sclavanis litteris).⁵⁵ Takmer identická informácia sa spomína aj v *Excerptum de Karentanis*. Tu však Metod nie je Grék ako v CBC, ale Slovan, ktorý pochádzal z oblasti Istrie a Dalmácie, vynašiel slovanské písmená a viedol bohoslužby v slovanskom jazyku.⁵⁶

Do akej miery sú udalosti v Panónii severne od Drávy spojené s Panóniou južne od Drávy, ťažko povedať, ale je rovnako nepravdepodobné, že

⁴⁹ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 32, s. 34

⁵⁰ Bližšie HOMZA, Martin. *Stredná Európa I*, c. d., s. 86. FILIPEC, Krešimir. *Donja Panonija*, c. d., s. 117, 134 – 136. GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. d., s. 175 – 196

⁵¹ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 37 – 38

⁵² KOS, Franc. *Gradivo za zgodovino II*, c. d., s. 137: „[...] *quidam comes de Sclauis nomine Chezul* [...]“

⁵³ KOS, Franc. *Gradivo za zgodovino II*, c. d., s. 227: „In partibus Sclaviniensibus vero in comitatu Dudleipa vocato in Ruginesveld sicut Chozil dux quondam inibi ad opus suum habere visus est, [...]“

⁵⁴ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 154 a s. 188

⁵⁵ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 41

⁵⁶ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 42

by zostali bez ozveny. Bohužiaľ je obdobie po Ljudevitovom povstaní v oblasti medzi Drávou a Sávou, teda Drávou a Gvozdom, v súvislosti so slovanskou identitou poznačené nedostatkom písomných prameňov, ktoré by konkrétne hovorili o tomto území. Obyčajne začiatok vlády kniežata Ratimira, ktorý bol podľa Krešimira Filipeca jedným z bulharských správcov časti Panónie, jedným z tých, ktorým Bulhari zverili túto funkciu po vniknutí do Panónie roku 827.⁵⁷ Vo vedení zostal až do roku 838, kedy sa pred Frankami uchýlil za riekou Sávou. Nie je jasné, kde presne sa oblasť, ktorú Ratimir ovládal, nachádzala.⁵⁸ V súvislosti s ním a jeho činnosťou sa v prameňoch neuvádza žiadne etnonymum, nie je však dôvod predpokladať, že v tom čase už v danej oblasti slovanské etnonymum neexistovalo. Je možné, že nástupcom Ratimira bol Mutimir, ktorému pápež Ján VIII. pri dvoch príležitostiach poslal listy, týkajúce sa činnosti svätého Metoda a panónskej cirkvi. Pri mene tohto kniežata sa spomína slovanské toponymum. Pápež ho totiž tituloval kniežatom Slovanska (Montemero ducem Sclaviniae). V liste ho varoval, aby sa vrátil do Panónskej cirkvi podľa zvyku svojich predkov, teda pod cirkevnú právomoc svätého Metoda. Existujú rôzne názory na to, kam konkrétne umiestniť Mutimirove kniežatstvo.⁵⁹ Zdá sa, že listy pápeža Jána VIII. podporujú skutočnosť, že musel vládnuť niekde v Panónii, keďže je povolaný podriaďiť sa panónskej cirkvi. Okrem toho sa v súvislosti s ním spomína aj slovanské toponymum. Ak by skutočne vládol oblasti medzi Drávou a Gvozdom, potom by to bolo prvýkrát, čo by sa táto oblasť v písomnom prameni nazývala Sclavinia. AF spomína, že v roku 884 bolo územie medzi Drávou a Sávou pod nadvládou Braslava. Jeho krajina sa volá „Regnum inter Dravo et Savo flumine“. V súvislosti s ním sa nespomína slovanské etnonymum či toponymum. V roku 896 bola Braslavovi odovzdaná právomoc v priestore medzi riekami Rába a Sáva. Slovania severne a južne od Drávy boli takto po administratívnej stránke znovu zjednotení, aj keď len na krátky čas.⁶⁰ Naposledy sa slovanské etnonymum

⁵⁷ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 36-37. FILIPEC, Krešimir. *Donja Panonija*, c. d., s. 151 – 154. GRAČANIN, Hrvoje, c. d., s. 196 – 197. HOMZA, Martin. *Stredná Európa I*, c. d., s. 86

⁵⁸ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 36-37. FILIPEC, Krešimir, *Donja Panonija*, c. d., s. 117, s. 134 – 136, s.144 – 146. GRAČANIN, Hrvoje. *Od Hrvata pak*, c. d., s. 73

⁵⁹ DOLINAR, France. *Sveta brata*, c. d., s. 99. FILIPEC, Krešimir, *Donja Panonija*, c. d., s. 151 – 154. Iný pohľad GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. d., s. 188

⁶⁰ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses*, c. d., s. 130: „Stipantibus denique isdem in partibus interflicibus imperator Pannoniam cum urbe Paludarum teundam Brazlavoni duci suo in id tempus commendavit.“ GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. D., s. 189 – 191 a s. 196 – 197

spomínalo v súvislosti s vojvodom v zápise k FA k roku 898. Spomína sa istý Priznolawo, vojvoda Slovanov, ktorý bol verný cisárovi. Je však otázne, či ho možno stotožniť s Braslavom, ako to urobila tradičná historiografia.⁶¹

Identita Slovanov medzi Drávou a Gvozdcom úzko súvisí s identitou panónskych Slovanov, ale aj Slovanov alpských a podunajských. Kontinuitu slovanskej identity možno na tomto území uvádzať od prvej polovice 6. storočia, keď ich Martin z Bragy spomína v súvislosti s Panóniou. Nasledujúce dve storočia boli poznačené nedostatkom prameňov, ktoré by menovite uvádzali slovanskú identitu v tejto oblasti. Situácia sa začína meniť koncom 8. a v priebehu 9. storočia, kedy začína pribúdať množstvo písomných prameňov. Tieto pramene nám poskytujú svedectvo o kontinuite slovanskej identity v tejto oblasti. Vo franských písomných prameňoch sa spomínajú Slovania pomerne často. Zdá sa, že aj keď nevedome, autori prameňov robia rozdiel medzi Slovanmi v užšom a širšom zmysle. Keď spomínajú Slovanov, ktorí nie sú spojení s Panóniou, spravidla používajú názvy, ktoré ich bližšie, presnejšie definujú a odlišujú ich od ostatných Slovanov. Na druhej strane, keď spomínajú Slovanov spojených s Panóniou, používajú len jeden názov – Slovania. Tieto tendencie možno sledovať aj v *Annales regni Francorum*, *Annales Fuldenses* a *Conversio Bagoaiorum et Carantanorum*. Takéto používanie pojmov nás vedie k záveru, že panónski Slovania sú potomkami pôvodných nositeľov slovanského etnonyma. Slovanmi „proprie dictu“ museli byť teda práve panónski Slovania. Obdobie od 9. do 12. storočia je poznačené nedostatkom historických prameňov, ktoré by v súvislosti s Panóniou spomínali slovanské etnonymá, glotonymá a toponymá.

Rôzne slovanské kultúrne, náboženské i politické imaginácie vo vzťahu k sledovanej oblasti však vykazovali mimoriadnu vytrvalosť. Hoci sa o tom, čo sa v danom období dialo v oblasti južnej Panónie, vie len málo, možno konštatovať, že základ pre tieto vplyvné slovanské predstavy, to jest slovanská identita, tu prežila. V novej kvalite ju možno zaznamenať v historických prameňoch od druhého desaťročia 13. storočia, keď dokonca nadobudla (staro)nový politický rozmer ako Regnum Sclavonie. Jeden z dobových prameňov, ktorý obsahuje relevantné informácie o panónskej slovanskej identite, je aj *Uhorsko-poľská kronika*.⁶² Existencia slovanskej identity

⁶¹ KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldenses* c. d., s. 132: „[...]Priznolawo quodam Sclavo duce[...].“ KOS, Franc. *Gradivo za zgodovino*, II, c. d., s. 240. FILIPEC, Krešimir. *Donja Panonija*, c. d., s. 164 – 165. GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija*, c. d., s. 191 – 192

⁶² HOMZA, Martin (ed.). *Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava: Post Scriptum, 2009, s. 41, s.127 – 133

v oblasti Panónie od raného stredoveku slúžila ako základ pre vznik samostatnej slovanskej identity v oblasti od Balatonu po Gvozd, ktorá zostala rozvinutá aj v neskoršom stredoveku. Osobitná slovanská identita dokázala prežiť až do 16. storočia, keď sa v prvých tlačených dielach písaných v kajkavskom jazyku objavili slovanské etnonymá (Sloveni), linguonymá (slovenski iezik) a toponymá (Slovenska zemla).⁶³ V tomto priestore sa slovanské etnonymum, toponymum a glotonymum zachovalo najdlhšie, ako sa to vidí na príklade Slovákov, Slovincov a do 19. storočia Slavóncov (dnešné severozápadé, kajkavské Chorvátsko).

Použité pramene a literatúra Publikované pramene

1. BARTOLIĆ, Zvonimir (ed.). *Decretum 1574.: hrvatski kajkavski editio princeps / Ivanuš Pergošić*. Čakovec: Matica hrvatska: Zrinski, 2003, ISBN 953-6138-31-1

2. DOLINAR, France. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih ob 1100 letnici Metodove smrti. In *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 7. v. 1. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1985, ISSN 0351-2789

3. ГИНДИН, Л. А. a kol. (ed.) *Свод древнейших письменных известий о славянах*. Т. I: (I – VI вв.). Москва: Восточная литература РАН, 1994

4. HOMZA, Martin (ed.). *Uhorsko-polská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava: Post Scriptum, 2009, ISBN 978-80-969850-4-3

5. KLAIĆ, Nada. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Fortuna, 2019, ISBN 978-953-7704-18-6

6. KOS, Franc (ed.). *Gradiivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*. Ljubljana: Leonova družba, 1902

7. KOS, Franc (ed.). *Gradiivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*. Ljubljana: Leonova družba, 1906

8. KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales Fuldensis sive Annales regni Francorum Orientalis ab Einhardo, Rudolfo, Me-*

⁶³ VRAMEC, Anton. *Kronika vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim iezikom po D. Antolu pope Cramcze kanounniku zagrebeckom*. Ljubljana: Johannes Manlius, 1578, s. 1, s. 52, s. 61

ginhardo Fuldensibus, Seligenstadi, Fuldae, Mogontiaci conscripti; cum continuationibus Ratisbonensi et Althensibus. Hannoverate: impensis bibliopolii Hahniani, 1891

9. KURZE, Friedrich (ed.) – HEINRICH, Georg (ed.). *Annales regni Francorum, inde ab a. 741 usque ad a. 829: qui dicuntur Annales laurissenses maiores et Einhardi.* Hannoverae: impensis bibliopolii Hahniani, 1889

10. PAVAO ĐAKON. *Povijest Langobarda.* Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2010, s. 314, ISBN 978-953-167-237-5

11. VRAMEC, Anton. *Kronika vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim iezikom po D. Antolu pope Cramcze kanounniku zagrebeckkom.* Ljubljana: Johannes Manlius, 1578

Literatúra

1. BALI, Tomislav. *Slavonski meandar. Prostor i pojam Slavonije u XIII. stoljeću.* Zagreb: Srednja Europa, 2014, ISBN 978-953-7963-11-8

2. BEKIĆ, Luka. New 14C Dates from Slavic Settlements in Northwestern Croatia. In DULINICZ, Marek a kol. *The Early Slavic Settlement in Central Europe in the light of new dating evidence.* Wrocław: Institute of Archeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, 2013, s. 237 – 250, ISBN 978-83-63760-10-6

3. BLAŽEVIĆ, Zrinka. *Ilirizam prije ilirizma.* Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2008, ISBN 978-953-212-299-2

4. BRATOŽ, Rajko. *Med Italijo in Ilirikom: Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Zveza zgodovinskih društev Slovenije: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2014, ISBN 978-961-6777-16-2

5. BUDAK, Neven. Slavic Ethnogenesies in Modern Northern Croatia. In BRATOŽ, Rajko a kol. *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. I. Začetki slovenske etnogeneze.* Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2000, s.395 – 401, ISSN 0560-2955

6. FILIPEC, Krešimir. *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća.* Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, s. 241 – 242, 978-9958-600-68-5

7. GLUHAK, Alemko. Podrijetlo imena Hrvat. In *Jezik*, roč. 37, 1989, č. 5., s. 129 – 160, ISSN 0021-6925 (Print), ISSN 1849-174X (Online)

8. GOLDSTEIN, Ivo – GRGIN, Borislav. *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku.* Zagreb: Novi Liber, 2006, ISBN 953-604-546-X

9. GRAČANIN, Hrvoje. Slaveni u ranosrednjovjekovnoj južnoj Pa-

noniji. In *Scrinia Slavonica* roč. 8, 2008, č. 1, s. 13 – 54, ISSN 1848-9109 (online)

10. GRAČANIN, Hrvoje. Od Hrvata pak koji su stigli u Dalmaciju odvojio se jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom: Razmatranja uz DAI c. 30, 75 – 78. In *Povijest u nastavi*, roč. 6, 2008 č. 1 (11), s. 67 – 76, ISSN 1334-1375

11. GRAČANIN, Hrvoje. *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*. Zagreb: Plejada, 2011, ISBN 978-953-7782-02-3

12. HOMZA, Martin. A Few Words About the Identity of the Slavs Yesterday, Today and Tomorrow. In *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2018, č. 1, s. 3 – 41, ISSN 1995-848X, <http://doi.org/10.21638/11701/spbu19.2018.101>

13. HOMZA, Martin. *Stredná Európa I. Na začiatku stredoveku*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014, s. 74, ISBN 978-80-223-3830-1

14. ИКИЛИКИЯН, Сона Г. Роль языка в формировании этнической идентичности как предмет изучения научно-исследовательских практик. In *Известия вузов. Северокавказский регион. Общественные науки*, 2017, č. 2, s. 16 – 21., ISSN 0321-3056, <http://doi.org/10.23683/0321-3056-2017-2-16-21>

15. KUČERA, Matúš. *Slovenské dejiny I. Od príchodu Slovanov do roku 1526*. Bratislava: Literárne informačné centrum, ISBN 978-80-8119-038-4

16. PAVLOVIČ, Daša. Začetki zgodnjeslovanske poselitve Prekmurja. In *Arheološki vestnik* roč. 68, 2017, s. 349 – 389, ISSN 0570-8966

17. ŠANJEK, Franjo (ed.). *Povijest Hrvata. Prva knjiga. Srednji vijek*. Zagreb: Školska knjiga, 2003, s. 40 – 41, ISBN 978-953-0-60573-2

18. ŠAŠEL, Jaroslav. Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem. In *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, roč. 24, 1976, č. 3, s. 151 – 158, ISSN 0023-4923

19. ŠTIH, Peter – SIMONITI, Vasko. *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2010, s. 30 – 37, ISBN 978-961-241-375-0

20. ŠTIH, Peter. Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja). In *Zgodovinski časopis*, roč. 65, 2011, č. 1 – 2, s. 8 – 51, ISSN 0350-5774

21. TAFRA, Robert. *Hrvati i Goti*. Split: Marjan tisak, 2003, ISBN 953-214-037-9

EARLY MEDIEVAL BASIS OF PANNONIAN-
-SLAVIC IDENTITY WITH EMPHASIS
ON SOUTHERN PANNONIA AND FRANKISH
SOURCES

ANTON LISJAK

The first reference connecting the Slavs more closely to Pannonia emerges in an epigraphic inscription by Martin of Braga from the 6th century. The subsequent centuries are marked by the lack of sources. There is a notable shift towards the end of 8th century and throughout the 9th century, marked by increasing abundance of written sources concerning Slavic identity in Pannonian area. These sources include *Annales Regni Francorum*, *Annales Fuldenses*, and *Conversio Bagoaiorum et Carantanorum*.

Interestingly, the Frankish sources introduce a noteworthy nuance when referencing Slavic ethnonym, glotonym, and toponym. It appears that these sources differentiate between at least two layers of meaning of the term *Slaveni* and related terms. While other, Slavic groups in the sources (those not related to Pannonia) are usually specified by additional attributes, expressed in such form as “*Slavs also known as*,” the Slavs related to Pannonia are mentioned without further attributes or explanations. This trend is evident across all three aforementioned Frankish sources. Instances of these Pannonian Slavs appear in the *Annales Regni Francorum* for the years 805, 811, and 827. The *Annals of Fulda* offer a first clear reference to Slavs situated between the Drava and Gvozd, within the context of Ljudevit’s uprising against the Frankish Empire. Another source, *Vita Hludovici*, mentions Ljudevit as the duke of the Slavs. In all of those instances Pannonian Slavs are just Slavs. This trend continues in the *Conversio Bagoaiorum et Carantanorum*, where two groups of Slavs are mentioned: Slavs also known as Carinthians and Slavs in Pannonia, simply referred to as Slavs. In all aforementioned instances, the ethnonym *Slaveni* related to Pannonia remains unadorned. No additional attribute or ethnonym is mentioned with it. This pattern cannot be a mere coincidence. That fact points us to possible *Slavs proprie dictu* which were concentrated within the Pannonian basin and its intermediate surroundings from 6th century onwards. Identity of those Slavs became the basis for Slavic identity in the area from Drava river to the Gvozd mountain in the following centuries.

РАННЕСРЕДНЕВЕКОВАЯ ОСНОВА ПАННОНСКО-СЛАВЯНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ С АКЦЕНТОМ НА ЮЖНУЮ ПАННОНИЮ И ФРАНКСКИЕ ИСТОЧНИКИ

АНТОН ЛИСЬЯК

Первое упоминание, более тесно связывающее славян с Паннонией, появляется в эпиграфической надписи Мартина из Браги VI века. Последующие века характеризуются отсутствием источников. К концу 8-го века и на протяжении 9-го века наблюдается заметный сдвиг, характеризующийся увеличением количества письменных источников, касающихся славянской идентичности в Паннонии. Эти источники включают *Annales Regni Francorum*, *Annales Fuldenses* и *Conversio Bagoaiorum et Carantanorum*.

Франкские источники вносят примечательный нюанс при упоминании славянского этнонима, глотонима и топонима. Похоже, что эти источники различают не меньше двух значений термина *Sclaveni* и родственных терминов. В то время как другие славянские группы (не относящиеся к Паннонии) в источниках обычно уточняются дополнительными атрибутами, выраженными в такой форме как «славяне, также известные как», славяне, относящиеся к Паннонии, упоминаются без дополнительных атрибутов или объяснений. Эта тенденция очевидна во всех трех вышеупомянутых франкских источниках. Упоминания этих, паннонских славян относятся в *Annales Regni Francorum* к 805, 811 и 827 годам. Фульдские анналы содержат первую четкую отсылку к славянам, проживающим между Дравой и Гвоздом, в контексте восстания Людевита против Франкской империи. Другой источник, *Vita Hludovici*, упоминает Людевита как князя славян. Во всех этих случаях паннонские славяне просто обозначены этнонимом *Sclaveni*. Эта тенденция продолжается в *Conversio Bagoaiorum et Carantanorum*, где упоминаются две группы славян: славяне, также известные как карантанцы, и славяне Паннонии, которые вновь названы просто славянами.

Во всех вышеупомянутых случаях этноним склавинов, родственник Паннонии, остается без уточнений. Никакого дополнительного атрибута или этнонима при нем не упоминается. Эта закономерность не может быть простым совпадением. Этот факт указывает нам на возможных славян *proprie dictu*, которые были сосредоточены в пределах Паннонского бассейна и его промежуточных окрестностей, начиная с 6 века. Идентичность этих славян в последующие века стала основой славянской идентичности на территории от реки Дравы до горы Гвоздь.

Mgr. Anton Lisjak
Katedra slovenských dejín FiF Univerzity Komenského
Bratislava
Email: rastislav.anton.lisjak@gmail.com

VOJENSKO-HISTORICKÉ A GEOGRAFICKÉ ASPEKTY ZAČLENENIA SLOVENSKA DO UHORSKÉHO KRÁĽOVSTVA V 10. – 11. STOROČÍ

BOHUŠ KLEIN

KLEIN, Bohuš. Military-historical and Geographical Aspects of Incorporation of Slovakia into the Hungarian Kingdom in the 10th and 11th Centuries. Slovenský časopis historický, III, 2023, 2, 24 – 66 pp.

The author in this article deals with military and geographical aspects of incorporation of Slovakia into Hungarian kingdom in the 10th and 11th Centuries. After the defeat of old Magyar tribes on the river Lech (in 955 AD) these nomadic societies started to settle in the area of the central Danube. If there is a lack of written sources we can reconstruct a process of a gradual incorporation of Slovakia into the Hungarian Kingdom especially on the basis of archaeological excavations. Geopolitical situation in Central Europe became acute on the turn of the 9th and 10th centuries when the Polish king Bolesław I the Brave occupied Slovakia. After the Polish forces had retreated, gradual incorporation of Slovak area into the Hungarian stated continued under the rule of the Hungarian king Stephen I. Even though this process had a character of a military campaign connected also with looting of the conquered area, it did not change ethnic structure of population. Old Magyar military clans occupied strategic castles or communications and gradually they became assimilated. The process of incorporation of Slovakia into the Hungarian Kingdom was concluded by the end of the 11th century and lasted until the year 1918.

Keywords: King Svatopluk I, the Principality of Nitra, the Mojmir dynasty, old Magyar tribes, Hungarian Kingdom

Problematika začlenenia dnešného územia Slovenska do rámca Uhorského kráľovstva bola predmetom záujmu nielen dvorných kronikárov, ale

aj generácií slovenských a maďarských historikov. A to aj z toho dôvodu, že z tohto zložitého a na udalosti bohatého obdobia takmer úplne absentujú písomné pramene. Historik je odkázaný na rôznorodú mozaiku nie vždy dôveryhodných naračných prameňov, ako aj na výsledky výskumov iných vedeckých disciplín, najmä archeológie, filológie a onomastiky. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že začlenenie Slovenska do Uhorského kráľovstva výrazne zasiahlo do osudov slovenského obyvateľstva zvlášť tým, že sa narušila jeho kompaktná etnická jednota, ucelená štruktúra jeho sídliskových jednotiek, územno-správna organizácia a celkový hospodársky, demografický a kultúrny vývoj, ktorý sa začal sľubne vyvíjať v posledných decéniách Veľkej Moravy.

Zemepisné determinanty Slovenska ako hornatý charakter reliéfu územia, vnútrohorské kotliny a doliny, riečna sieť inklinujúca k Dunaju, ťažká priechodnosť územia v dôsledku horskej konfigurácie terénu a širokej inundácie karpatských riek, husté zalesnenie spolu s podnebím so striedajúcimi sa ročnými obdobiami, ako aj so sídliskovou štruktúrou osídlenia a hospodárskym potenciónom slovenského obyvateľstva, vystupujú v tomto období ako výrazné historicko-geografické fenomény, ktoré niekedy kladne, inokedy záporne ovplyvňovali jeho osud. Týka sa to najmä počiatočného obdobia vzniku a rozvoja včasnostredovekej uhorskej štátnosti bezprostredne po zániku Veľkej Moravy, keď proces feudalizácie ešte výraznejšie nezasiahol do vlastníckych a spoločenskovo-výrobných vzťahov starých Slovákov (Slovenov).¹

Určujúcim faktorom výrazne ovplyvňujúcim dejinné súvislosti 10. a 11. storočia boli v prvom rade vojenskostrategické a geopolitické záujmy navzájom súperiacich ranofeudálnych štátov v stredoeurópskom priestore, spočiatku vyjadrené len údernou silou svojich vojenských jednotiek. Bez-

¹ K tomuto obdobiu je bohatá, ale vo svojich záveroch i rozporná literatúra: RATKOŠ, Peter. Podmanenie Slovenska Maďarmi. In *O počiatkoch slovenských dejín*. Bratislava 1965; KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava 1974; RUTTKAY, Alexander. Waffen und Reiterüstung des 9. bis zum 1. Hälfte des 14. Jhdts. In der Slowakei. In *Slovenská archeológia*, 24 (1976); *Magyarország hádtörténete I.* (Ed. Borus, J.). Budapest: Zrínyi katonai kiadó 1984; KRISTÓ, Gyla. *Az Árpád – kor háborúi*. Budapest 1968. KOLEKTÍV. Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. In *Historické štúdie*, roč. 27/2, 1984; CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava 1970; KLEIN, Bohuš – RUTTKAY, Alexander – MARSINA, Richard. *Vojenské dejiny I.* Bratislava: Ministerstvo obrany 1993; KUČERA, Matúš. Sociálna štruktúra obyvateľstva Slovenska v 10.-12. storočí. In *Historický časopis*, 13, 1965, č. 1; MARSINA, Richard. O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. storočia. In *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše*. In *Historické štúdie*, roč. 27/2, 1984

prostredné geopolitické záujmy uhorského, českého a poľského štátu, teda nástupníckych štátov po Veľkej Morave, viedli v konečnom dôsledku k vytýčeniu vzájomných hraníc. Priebeh a ustálenie štátnej a vnútornej obrannej hranice uhorského štátu na Slovensku oproti českému a poľskému štátu výrazne ovplyvnili zemepisné danosti a osobitosti orografického, riečneho a morfológického členenia územia. Slovensko totiž okrem svojej južnej, juhozápadnej a východnej časti s nížinným, prípadne pahorkatinovým reliéfom, je charakterizované uzavretým systémom vnútrohorských kotlín a dolín navzájom prepojených ťažko priechodnými zúženiami a priesmykmi s možnosťou účinnej obrany aj proti početnejšiemu nepriateľovi najmä v zimných mesiacoch. Týkalo sa to zvlášť stredného a severného Slovenska s hornatým terénom, redším osídlením a hustými lesmi, čo mimoriadne sťažovalo komunikačnú priechodnosť a prípadné aktívne vedenie vojenských akcií zo strany útočníka.²² Zdá sa, že prekážky aj tohto charakteru spôsobovali odďaľovanie masívneho prieniku staromaďarského vojska (od 11. storočia uhorského kráľovského vojska) do tohto priestoru s následnou vojenskou anexiou, podmanením a územným začlenením týchto oblastí do uhorského štátu. Prioritná determinácia prírodného prostredia vo včasnom stredoveku, aj vzhľadom na absenciu písomných prameňov z tohto obdobia, viedla v 20. rokoch minulého storočia českého historika Václava Chaloupeckého k vysloveniu názorov o údajnej neosídlenosti stredného a severného Slovenska pred jeho začlenením do Uhorského kráľovstva.³³ Tieto dobové názory prekonal v posledných desaťročiach interdisciplinárny výskum (archeológia, jazykoveda, onomastika). Avšak jeho záver, že z vojensko-strategického hľadiska rozhodujúcu úlohu zohrali prírodné podmienky stredovekého Slovenska pri jeho začleňovaní do politického organizmu uhorského štátu, sa potvrdil.⁴

Hornatý, zalesnený, ťažko priechodný terén stredného a severného Slovenska bol jedným z určujúcich dôvodov, že staromaďarské kmene, v 2. polovici 10. storočia už evidentne usadené v Podunajskej nížine a na dolných tokoch slovenských prítokov Dunaja a v Poiplí, sa v tomto období nedostali severnejšie do hornatých oblastí Slovenska. V prvej polovici 10. storočia ani nepozorujeme ich hlbšie prenikanie severnejšie od Malého Dunaja na zvyšok územia pôvodného Nitrianskeho kniežatstva. Archeologické nálezy, najmä v podobe pohrebísk a mincí, pomerne presne datujú prítom-

²² *Slovensko 2. (Príroda I.)*. Bratislava: Obzor 1972, s. 197 – 200. KRIPPEL, Eduard. *Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska*. Bratislava 1986, s. 50 – 56

³³ CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava 1923, s. 301 – 315

⁴ TAMŽE, s. 15, 56 – 70

nosť staromaďarských vojenských družín na južnom Slovensku k polovici 10. storočia, na ktorom obsadili významnejšie, strategicky a komunikačne dôležité body. Zo zemepisného hľadiska tieto miesta zároveň určujú aj hranice ich vojenského zaboru. Svedčia o tom pohrebiská ich bojovníkov v čistom slovenskom etnickom prostredí, so všetkými sprievodnými ešte pohanskými nomádskymi zvykmi. Pri kartografickom znázornení týchto archeologických nálezov možno na južnom Slovensku vlastne až do konca 10. storočia presne stanoviť hranicu vznikajúceho uhorského štátu oproti zvyšku územia Nitrianskeho kniežatstva približne čiarou: Veselé pri Piešťanoch – Červeník – Hlohovec – Veľká Mača – Košúty – Vozokany – Zemiarska Oľča a Veľké Kosihy, kde sa táto hranica pripájala k hlavnému toku Dunaja.⁵ Z priebehu tejto krajinskej, ale podistým aj vojenskej hranice je zrejmé, že staromaďarské vojenské jazdecké družiny sa vyhýbali severnejším, horským a hustejšie zalesneným terénom Slovenska, a je najskôr pravdepodobné, že ich prvoradým záujmom – tak ako každého dobyvateľa tých čias – bolo predovšetkým obranné zabezpečenie vojensky ovládaného a následne pacifikovaného územia. Staromaďarské kmene po dobytí hlavných mocenských stredísk Veľkej Moravy v prvej polovici 10. storočia nemali azda ani bezprostredný záujem na trvalom obsadení celého územia dnešného Slovenska až ku karpatskému oblúku. Dokonca sa zdá, že južné Slovensko im skôr bolo tylovou základňou a priechodným, komunikačným koridorom na ich vojensko-koristníckych výpravách do Rakúska a Bavorska, Talianska, Saska a ďalších krajín.⁶ Túto skutočnosť možno nepriamo podoprieť aj faktom, že pravdepodobne až po roku 892, keď staromaďarské kmene vstúpili do spojeneckého zväzku s východofranským kráľom Arnulfom a zo zakarpatských oblastí útočili proti Svätoplukovej Morave, veľkomoravskí (nitrianski) Slováci začali budovať línie obranných hradísk na strednom Potisí, v Poiplí, na Pohroní, na Považí, na ľavom brehu Malého Dunaja a inde.⁷

⁵ TOČÍK, Anton. Význam posledných archeologických výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a Veľkomoravskej ríše. In *Historický časopis*, 1955, č. 3, s. 410 – 422. MARSINA, Richard. *O osídlení Slovenska*, c.d., s. 53 – 54

⁶ LÜTTICH, Rudolf. *Ungarnzüge in Europa im. X. Jahrhundert*. Berlin 1910, s. 65 a n. RATKOŠ, Peter. *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice 1988, s. 127

⁷ *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. (Ed. Chropovský, Bohuslav). Bratislava 1978. REJHOLCOVÁ, Mária. Nové prínosy k poznaniu materiálnej kultúry v 10.-11. storočí na Slovensku. In *IV. Medzinárodný kongres slovanskej archeológie*. Sofia, september 1980, Nitra 1980, s. 123 – 130. VARSÍK, Branislav. Osídlenie Novohradu a Ipeľskej kotliny vo svetle miestnych názvov. In *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 1, s. 17 – 32

Po bitke pri Bratislave v roku 907 tento narýchlo vybudovaný hradiskový obranný systém nezachránil Veľkú Moravu pred jej definitívnym zánikom, lebo staromaďarské kmene najskôr vojensky porazili hlavné veľkomoravské sily v rozhodujúcej bitke a novovybudované hradiská už neboli schopné odolať útokom ich jazdeckých družín. Okrem stupňujúcich sa vojenských nájzdov staromaďarských kmeňových náčelníkov zmietali Veľkou Moravou i vnútorné dynastické rozbroje. Svedectvom toho je azda aj skutočnosť, že na centrálnych veľkomoravských hradiskách, ako aj na väčšine birituálnych pohrebísk nedovoľuje archeologický materiál doložiť boje medzi veľkomoravskými (nitrianskymi) Slováckmi a staromaďarskými nájzdníkmi. Výnimkou je vari len pohrebisko bojovníkov vo Veľkom Grobe.⁸

V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že zámerom staromaďarských vojenských jazdeckých družín nemohlo byť úplné zničenie alebo vyhladenie slovenského obyvateľstva. Išlo im v prvom rade o vojenské ovládnutie slovenského územia, neskôr (po ničivej porážke na rieke Lech pri Augsburgu v roku 955) o možnosť usadenia sa na tomto teritóriu a profitovania z práce podmaneného obyvateľstva.⁹ Z tohto dôvodu sa predpokladá, že na južné Slovensko sa dostal najskôr vojenský element a až neskôr ho nasledovalo pospolité staromaďarské obyvateľstvo. K jeho trvalejšiemu preniknutiu na územie dnešného Slovenska však mohlo dôjsť až po dostatočnej vojenskej a správnej pacifikácii obsadeného územia.

Svoju doteraz nie celkom objasnenú úlohu v týchto vzťahoch nepochybne zohrali aj divergentné záujmy slovenských veľmožov a vojenských náčelníkov, stavajúcich sa proti ústrednej kniežacej moci. Treba predpokladať, že po vojenskej porážke odbojných veľkomoravských skupín staromaďarskými kmeňmi časť slovenských veľmožov so svojimi družinami využila hornatý a zalesnený terén stredného a severného Slovenska, kam sa uchýlili, alebo odišli do okolitých krajín. Väčšia časť z nich však nepochybne zostala na svojich majetkoch a postupne začala spolupracovať s novými hegemónmi strednodunajského priestoru. Po boku staromaďarských kmeňov sa aktívne zúčastňovali na vojensko-koristníckych výpravách, odvádzali dane a poplatky novej dobyvateľskej aristokracii a podobne.¹⁰

⁸ CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovanské pohrebisko vo Veľkom Grobe z 9. storočia*. In *Slovenská archeológia*, 7, 1957, s. 174 – 239

⁹ KUČERA, Matúš. *Sociálna štruktúra obyvateľstva*, c. d., s. 8 – 13. TENŽE. *Slovensko po páde*, c. d., s. 56 – 59

¹⁰ RATKOŠ, Peter. *Vzťahy naddunajských Slovanov a Starých Maďarov v rokoch 881 – 1018*. In *Historický časopis*, roč. 35, 1987, č. 6, s. 801 – 802. MAGNAE MORAVIE

Z uvedených faktov je zrejmé, že z geopolitického a vojenského hľadiska staromaďarské kmene v 10. storočí (a od začiatku 11. storočia už hegemónny kmeň Maďarov) obsadzovali územie dnešného Slovenska v niekoľkých, zatiaľ časovo len približne datovateľných vlnách. Z oblasti Podunajskej nížiny postupovali z juhu na sever proti toku riek Váh, Nitra, Hron, Slaná, Hornád, Ondava, Torysa a Laborec. V prvej polovici 11. storočia sa celé dnešné Slovensko dostalo (až po hrebene Západných a západnej časti Východných Karpát) do záujmovej sféry formujúceho sa uhorského štátu a bolo len otázkou času a príhodnej medzinárodno-politickej situácie, keď sa do neho Slovensko aj administratívno-správne začlení.¹¹ Vojenské obsadenie a následné začlenenie Slovenska do uhorského štátu bolo zložitým vojenským a spoločenským procesom, ktorý výrazne poznačil tak etnogenézu slovenského, ako aj maďarského národa, ako aj ich vzájomnú koexistenciu v tomto nadnárodnom štátnom útve. Základy ich vzájomnej koexistencie boli určované v dôsledku vojenských a geopolitických udalostí, ktoré sa odohrali v 10. a 11. storočí. V období, keď sa začal formovať nielen uhorský, ale aj český a poľský ranofeudálny štát.¹²

Podstata vzniku týchto štátov spočívala v zosilňovaní a prehľbovaní včasofeudálnej výrobnéj základne a vzťahov, ktoré sa nepochybne odrazili aj v postavení vojska ako významného limitujúceho faktora veľkomoravskej štátnosti. Je to zrejmé už aj z faktu, že kráľ Svätopluk I. (871 – 894) zanechal svojim dedičom rozľahlú ríšu, do ktorej okrem ústredných častí Nitrianska a Moravy patrilo aj Česko, územie lužických a sálskych Srbov (v dnešnom Nemecku), južné Sliezsko a Krakovsko (Malopoľsko), Zadunajsko a stredné Potisie (v dnešnom Maďarsku). Najpevnejšími zväzkami boli s ústrednou veľkomoravskou mocou spútané krajiny, kde sídlili okupáčne veľkomoravské vojská (Česko, Krakovsko a Zadunajsko). Pod štátnu

FONTES HISTORICI (ďalej MMFH). Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1977, s. 18. MAR-SINA, Richard. Štruktúra šľachty na Slovensku v 9. – 13. storočí. In *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin: Slovenská genealogická spoločnosť pri Matici slovenskej 1994, s. 39 – 41

¹¹ RATKOŠ, Peter. Podmanenie Slovenska Maďarmi, c. d., s. 141 – 143

¹² GRAUS, František. Raně středověké družiny a jejich význam pri vzniku států ve střední Evropě. In *Československý časopis historický*, 13, 1965, s. 1-18. KRZEMIENSKA, Barbara – TŘEŠTÍK, Dušan. Hospodárske základy raně středověkého státu ve střední Evropě /Čechy, Polsko, Uhry v 10. – 11. století). In *Hospodářské dějiny I.*, Praha 1978, s. 149 – 230. ŽEMLIČKA, Josef. Expanze, krize a obnova Čech v letech 935 – 1055. (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě). In *Český časopis historický*, 93, 1995, s. 205 – 222

zvrchovanosť Svätopluka I. patrilo územie s celkovou rozlohou 320 000 až 350 000 km² a s jedným až jeden a pol miliónom obyvateľov.¹³ Zabezpečenie územnej celistvosti jednotného vnútrozemského štátneho útvaru vyžadovalo početné, mobilné a dobre organizované vojsko. Jeho základné poslanie spočívalo v obrane štátu pred vpádmi cudzích vojsk najmä zo strany Východofranskej ríše zo Západu a vo vojenskom zabezpečení anektovaných území. Následná funkcia veľkomoravského vojska spočívala v jeho brachiálnej úlohe voči anektovanému územiu a obyvateľstvu, vo vyberaní daní, donucovacích povinností obyvateľstva na stavbách vojenského a hospodárskeho významu, ako aj na celkovej pacifikácii a vykorisťovaní podrobeného obyvateľstva. Veľkomoravská vojenská okupácia anektovaných krajín však postihla aj bývalú vládnucu vrstvu domácich veľmožov a vojenských náčelníkov. Preto bolo pochopiteľné, že šľachta a obyvateľstvo týchto podmanených území využívali každú príležitosť, aby sa vymanili zo závislosti a nadvládny veľkomoravských okupačných vojsk.¹⁴

Nevyhnutnosť efektívnej obrany hraníc Veľkej Moravy, ktorá mala pred vojenským útokom staromaďarských kmeňov len jedného významného nepriateľa (Východofranskú ríšu), si následne vyžadovala značné rozptýlenie jej vojenských síl. Veľká Morava bola vlastne vnútrozemským štátom s dlhými hranicami, na obranu ktorých museli byť vyčlenené početné vojská. Ich najväčší kontingent sa, pochopiteľne, koncentroval na západnej hranici proti vojskám východofranského kráľovstva. Ďalšie počty vojsk odčerpávali okupačné posádky v podmanených krajinách. V tejto súvislosti vyslovil Peter Ratkoš názor, že príčiny krízového stavu Veľkej Moravy po smrti Svätopluka I. spočívali práve vo vojenskej oblasti. Svätoplukove výboje priveľmi rozptýlili vojsko, keď navyše v jeho radoch pôsobili aj iné etnické skupiny vojakov (vrátane Bavorov a Maďarov), ktorí ochotne „na moravskej strane bojovali len dovtedy, kým bola nádej na korisť“¹⁵.

Celková vojenská a geopolitická situácia v strednej Európe po smrti Svätopluka I. (†894), poznamenaná dynastickými rozbormi a vnútornými rozpormi, zapríčinila, že sa od Veľkej Moravy v roku 895 odtrhli české kniežatstvá a akceptovali vazalstvo Východofranskej ríše, ktorá zabrala

¹³ MMFH V., c.d. s. 18. HAVLÍK, Lubomír E. Morava v 9. – 10. stolytí. Praha 1978, s. 33. TENŽE. Územní rozsah Velkomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka. In Slovanské štúdie, 3, 1960, s. 46 a n.

¹⁴ RATKOŠ, Peter. Slovensko v dobe, c. d., s. 110-111. TENŽE. Územný vývoj Veľkej Moravy. (Fikcie a skutočnosť). In *Historický časopis*, 32, 1985, č. 2, s. 200 – 220

¹⁵ RATKOŠ, Peter. Slovensko v dobe, c. d., s. 121

v roku 896 západnú časť Zadunajska. V tom istom roku, pravdepodobne so súhlasom Mojmiróvcov, odpadlo od Veľkej Moravy aj Potisie, ktoré obsadili staromaďarské kmene. Najneskôr po roku 897 odpadli aj závislé územia lužických a posálskych Srbov.¹⁶ Odtrhnutie týchto politicky, vojensky a hospodársky dôležitých krajín na konci 80. rokov 9. storočia predznamenalo nielen výrazné vojenské a hospodárske oslabenie Veľkej Moravy, ale aj stratu jej celkovej prestíže v strednodunajskom priestore. Zdá sa, že jeden z posledných pokusov o znovunastolenie jej autority súvisel s obnovením správy veľkomoravskej cirkevnej provincie v roku 899, keď pápež Ján IX. vyslal na Moravu svojich vyslancov, aby tu vysvätili jedného arcibiskupa a troch jemu podriadených biskupov. Vtedajšia, územne už veľmi zredukovaná Veľká Morava, bola cirkevne rozdelená do štyroch diecéz. Jednou z nich bola nepochybne Nitra.¹⁷

Definitívny zánik veľkomoravskej štátnosti formálne spečatili staromaďarské kmene,¹⁸ ktoré z Potisia podnikali čoraz častejšie lúpežno-koristnícke výpravy a nájazdy smerom na Západ a stali sa trvalou hrozbou nielen pre Veľkú Moravu, ale aj pre Východofranskú ríšu a Taliansko. To všetko nasvedčovalo tomu, že nomádske spoločenstvo starých Maďarov, usadené v juhorských stepiach, neprišlo do strednodunajského priestoru so zámerom usadiť sa, ale s cieľom získať korisť. V roku 900 vojensky dobyli a obsadili Zadunajsko (okrem Hornej Panónie), o ktoré dovtedy navzájom súperili Bavori a Moravania.¹⁹ Na obsadenom území sa postupne usadzovala medzi pôvodným obyvateľstvom staromaďarská vojenská šľachta i pospolitý ľud.

Existenčné nebezpečenstvo hroziace z pustošivých nájazdov jazdeckých družín vychádzajúcich z oblastí stredného Dunaja si s plnou vážnosťou začali uvedomovať tak Moravania, ako aj Bavori, ktorí už niekoľko desaťro-

¹⁶ HAVLÍK, Lubomír E. Územní rozsah, c. d., s. 46 – 58

¹⁷ HAVLÍK, Lubomír E. Veľká Morava a Franská ríša. In *Historické štúdie*, 8, 1963, s. 174 – 175. STEINHÜBEL, Ján. Štyri veľkomoravské biskupstvá. In *Slovanské štúdie*, 1, 1994, s. 21 – 39. MARSINA, Richard. Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia. In *Historický časopis*, 41, 1993, s. 529 – 542

¹⁸ Pozostávali zo siedmich kmeňov: Megyer, Nyék, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenö, Kér, Keszű a jeden kmeň Kabarov, ktorý sa odtrhol od Kozárov. Pramene k dejinám Veľkej Moravy (ďalej PMV). 2. vydanie. (Ed. Peter Ratkoš). Bratislava 1968, s. 294. Konstantínus Porphyrogenetus ich súhrnne nazýva Turkami.

¹⁹ STEINHÜBEL, Ján. *Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*. Bratislava: Veda 1995, s. 60 – 61 TENŽE. Veľkomoravská tradícia zadunajských Slovákov. In *Historický časopis*, 38, 1990, č. 5, s. 699

čí súperili o nadvládu nad týmto hospodársky a obchodne prosperujúcim a perspektívnym priestorom. Obavy z ďalších pustošivých vpádov staromadžarských kmeňov na západ do Bavorska, na sever a severozápad do Nitrianska a na Moravu, vyústili v roku 901 do vojenského spojenectva medzi panovníkom Veľkej Moravy Mojzírom II. a východofranským kráľom Ľudovítom IV. Dieťaťom.²⁰ Toto spojenectvo z núdze prinieslo svoje ovocie už rok nato, keď veľkomoravské vojsko zvíťazilo nad vojskom starých Maďarov.²¹

Spojenectvo medzi Veľkou Moravou a Východofranskou ríšou našlo svoje vyjadrenie aj v ich vzájomných obchodných stykoch prijatím mýtného a colného poriadku vydaného v Rafelstettene a datovaného medzi roky 903 – 905. Poriadok stanovil základné pravidlá obchodovania hlavne s otrokmi, so soľou a s koňmi medzi Bavorskom, Moravou a Českom.²² K vojenskému meraniu síl o hegemoniu nad priestorom stredného Dunaja došlo v roku 907 v bitke pri Bratislave. V nej sa stretli vojská Bavorov z Východofranského kráľovstva s vojskami staromadžarských kmeňov. Odpoveď na otázku, prečo sa tejto bitky nezúčastnili veľkomoravské vojská, nikde nenachádzame. Pramene k dejinám Veľkej Moravy už o tom nehovoria. Poznáme však výsledok tohto rozhodujúceho vojenského merania síl v bitke trvajúcej tri dni, a to od 4. júna do 6. júna 907.²³ Staromadžarské kmeňe v nej presvedčivo zvíťazili a týmto víťazstvom si zabezpečili nielen svoje hegemonne postavenie nad stredným Dunajom, ale vytvorili si aj mocenskú bázu na ovládnutie Nitrianskeho kniežatstva ako súčasti Veľkej Moravy. V nasledujúcich storočiach tento priestor (dnešné Slovensko) postupne ovládli až ku Karpatom a začlenili ho do novovznikajúceho štátu, ktorý zkladala arpádovská dynastia. Do procesu budovania nového štátneho celku sa aktívne zapojilo aj autochtónne slovenské obyvateľstvo.

Z geopolitického hľadiska bitka pri Bratislave rozhodla o tom, že Veľká Morava sa ako prvý štátny útvar Slovanov vôbec vytratila z politických

²⁰ MMFH V, c. d., s. 177

²¹ HAVLÍK, Lubomír E. *Kronika o Velké Moravě*. Brno: Jota, 1993, s. 253 – 254. RATKOŠ, Peter. *Vzťahy...*, c. d., s. 805 – 806

²² CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS SLOVACIAE I. (Ed. Marsina, Richard, d'alej CDES). Bratislava 1971, č. 41, s. 37 – 38

²³ Pribehom a čiastočnou vojenskou analýzou tejto bitky sa podrobne zaoberal RATKOŠ, Peter. *Vzťahy...*, c. d., s. 806 – 808

dejín a ranostredovekej Európy. Nie však z jej povedomia, osudy jej územia a obyvateľstva sa sčasti spomínajú aj v zachovaných dielach stredovekých kronikárov.²⁴ Výpovedná hodnota týchto rozprávačských prameňov je však pre územie Slovenska veľmi obmedzená a celkovo sú tieto diela veľmi poplatné času a prostrediu, v ktorom vznikli. Písomné pramene k slovenským dejinám 10. – 12. storočia v podstate absentujú. Historici sú nútení vo väčšej miere sa oprieť o výpovednú hodnotu archeologických nálezov, historicko-architektonické výstupy výskumov ranostredovekých architektur a jazykovedné výsledky výskumov miestnych názvov, ktoré sa v hojnejšom počte zachovali až od 13. – 14. storočia. Preto medzi historikmi rezonuje skôr pesimistické konštatovanie, že možnosť rekonštrukcie historických osudov Slovenska a súvislosti jeho začleňovania do Uhorského kráľovstva zostane ešte nadhlo zahmlené množstvom nezodpovedaných otázok, čo za súčasného stavu poznania musíme akceptovať.²⁵

O tom, že pramenná základňa výskumu tohto historického obdobia nie je ešte úplne vyčerpaná, svedčí aj kritické vydanie správ arabských obchodníkov a zemepiscov o Slovanoch v 9. – 12. storočí od J. Paulinyho,²⁶ ktoré nebyvalou mierou rozširujú mozaiku poznatkov o štátnych útvaroch, sídlach, etnicite a spôsobe života Slovanov v ich obrovskej oikumene od Labe po Volgu a od Baltického mora po Dunaj. Kritickým prekladom arabských správ a vedeckým komentárom k nim sa značne rozšíril obzor znalostí aj o Veľkej Morave a kráľovi Svätoplukovi I. (871 – 894). Aj keď v týchto správach prevažujú informácie o komunikačných a obchodných záujmoch Arabov, všímajú si Veľkú Moravu aj z hľadiska svojich záujmov. Z toho vyplýva, že Veľká Morava nemala pre nich len lokálny význam, ale ponímali ju aj z hľadiska mocenských záujmov bagdadskeho kalifátu ako potencionálneho spojenca proti svojmu tradičnému nepriateľovi – Byzantskej ríši.²⁷ Správa arabského cestovateľa Al-Ídrísiho zanechala v diele *Poučná kniha pre cestovateľa* aj výstižné opisy slovenských miest 9. – 11. sto-

²⁴ Tu uvádzam najdôležitejšie: SOPKO, Július. *Kroniky stredovekého Slovenska*. Budmerice: Rak, 1995. MARSINA, Richard. *Legendy stredovekého Slovenska*. Budmerice: Rak, 1997; PRAŽÁK, Richard. *Legendy a kroniky koruny uherské*. Praha: Vyšehrad 1988; *Kosmova kronika česká*. Praha: Svoboda 1972

²⁵ *Dejiny Slovenska I.*, c. d., s. 167 – 169

²⁶ PAULINYI, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie)*. Bratislava: Veda a Bernolákova spoločnosť, 1999

²⁷ TAMŽE, s. 8 – 9

ročia: Bratislavy (Búzána),²⁸ Nitry (Nitram)²⁹ a pravdepodobne aj Trenčína (But/a/š).³⁰

Po perzsky píšuci autor Gardízi vo svojom rozsiahlom diele *Ozdoba dejín*, napísanom v rokoch 1050 – 1053, zanechal dôležité údaje o vzťahoch medzi Slovanmi a Maďarmi ešte z čias, keď staromaďarské kmene sídlili v Zakarpatsku. Tieto Gardíziho údaje sú však natoľko výstižné a charakteristické aj pre slovenské dejiny zo začiatku 10. storočia, že sa ich oplatí odcitovať, lebo podľa môjho názoru takmer verne odrážajú aj vzájomné vzťahy medzi usadlým slovenským etnikom a kočovným staromaďarským spoločenstvom po jeho príchode z juhoruských stepí do strednodunajského priestoru. V skrátenom znení odcitujem pasáže z Gardíziho diela, ktoré bezprostredne súvisia s našou tematikou: „... Maďari ustavične napádajú Slovanov, nútia ich, aby im platili poplatky a správajú sa k nim ako k zajatcom... Prepadávajú Slovanov a Rusov, zaujímajú ich a dopravujú do Byzancie, kde ich predávajú... Ustavične prepadávajú Slovanov... Slovania majú málo koní... Zbrane, ktoré používajú v boji sú: krátky meč, štít a kopija. Ich kráľ nosí na hlave korunu, všetci ho poslúchajú a sú mu podriadení... Slovania s obľubou stavajú pevnosti (opevnené) sídla. Vždy si niekoľko ľudí spolu postaví pevnosť. Maďari totiž ustavične útočia na Slovanov a prepadávajú ich. Keď majú prísť Maďari, Slovania sa utiahnu do opevnených sídel. V nich trávajú aj zimu a v lete žijú v lesoch...“³¹

Tento dôležitý arabský prameň nám zanechal svedectvo o tom, že

²⁸ „...Búzána je mesto stredne veľké, kvitnúce, s mnohými obyvateľmi. Je v ňom dostatok rozličných vecí a tovarov potrebných na živobytie. Mesto je husto zastavané budovami...“ (TAMŽE, s. 147, pozri pozn. č. 34)

²⁹ „... Nitram je kvitnúce veľké mesto rozložené v širokom údolí (na rovine). Má veľa obyvateľov. Pretekajú cezeň rieky a okolo neho sú úrodné polia. Mesto je veľmi bohaté a má dostatok svetských statkov. Okolo mesta sú vinice a kvitnúce záhrady...“ (TAMŽE, s. 148, pozri poznámku č. 19)

³⁰ „... But(a)š je malé, ale kvitnúce mesto. K mestu patria polia a kultivovaná pôda...“ (TAMŽE, s. 148) Hoci je niekoľko názorov na situovanie tohto mesta, autor prekladu Ján Pauliny variovaným čítaním tohto názvu ako But(a)š-toin, But(a)š-b(s)n rozšíril možnosť čítania tohto sídla, ktorým by mohol byť Trenčín. (Pozri poznámku č. 10, s. 148.)

³¹ PAULINY, Ján. *Arabské správy*, c. d. s. 131 – 132. Charakteristické údaje o spôsobe života Maďarov a Slovanov uvádza Ibn Russa vo svojom diele *Knihy vzácnych drahocností*: „... (Maďari) majú stany a kočujú hľadájú obživu a pastviny...“, čo je výrečným svedectvom toho, že staromaďarské kmene aj po príchode do strednodunajského priestoru boli naďalej kočovným a pastierskym etnikom. (Pozri poznámka č. 7. a 8.) O Svätoplukovi I. (871 – 894) píše, že je korunovaný a že má veľa jazdeckých koní:

Slovania (Slováci) ako usadené obyvateľstvo s trvalými sídlami budovali miestne opevnenia, opevnené sídla, teda hradiská ako obranné stavby pred útokmi nomádskych kmeňov a v zimnom období sa v nich zdržiavali. Podľa svedectva Al-Marwarziho sú starí Maďari „ľudia, ktorí žijú v jurtách a kočujú, hľadajúc trávnaté pastviny a rastliny... ale v zime útočia Maďari (a Slovania útočia na Maďarov), takže si jedni aj druhí v bojoch ukoristia veľa otrokov...“³² Aj keď sa údaj o vzájomných prepadoch Maďarov a Slovanov vzťahuje ešte na Zakarpatsko, obyčaj útokov starých Maďarov proti hradiskám nitrianskych Slovákov v zimnom období iste pretrval aj po ich príchode k strednému Dunaju. Lúpežné, koristnícke výpravy podnikali najmä proti územiu (a hradiskám) Nitrianskeho kniežatstva, ktorého nížinná časť sa ocitla v ich moci.³³ Ale až ich víťazstvo nad Bavormi v bitke pri Bratislave v roku 907, spojené s definitívnym zmocnením sa nížinných priestorov stredného Dunaja, im otvorilo nehatené smery koristníckych výprav do Talianska, proti toku Dunaja do Nemecka, Francúzska, ako aj na severozápad do povodia riek Moravy a Labe. Takmer každoročne, bez väčších prekážok, podnikalo ich jazdecké vojsko lúpežné nájazdy do krajín južnej a západnej Európy. Prvú vážnejšiu porážku utrpeli v Sasku v roku 933 pri Riade, neďaleko Merseburgu. Katastrofálnu porážku však utrpeli 10. augusta 955 v bitke na rieke Lech, južne od Augsburgu (Bavorsko), od spojeného bavorsko-nemeckého vojska rímskeho kráľa Ota I. Táto zdrvivúca porážka definitívne zlomila ostrie a údernú silu staromaďarských jazdeckých družín a v podstate ukončila ich lúpežno-koristnícke nájazdy do Európy. Takisto lúpežné výpravy do Byzantska v rokoch 961 – 963 a roku 970 sa pre nich skončili nezdarom.³⁴

Vojenské nájazdy staromaďarských kmeňov do Európy a Byzancie

„... má vynikajúce, pevné a vzácne brnenie a mesto, v ktorom sídli, sa volá Girwáb. V tomto meste sa koná trh každý mesiac tri dni. Vtedy Slovania uzatvárajú medzi sebou obchody (nakupujú) a predávajú...“ „Girwáb“ sa dá podľa O. Chvolsona čítať aj ako Grädist (=Hradište), čo by podľa môjho úsudku mohlo zodpovedať dnešnému Uhorskému Hradišću na Morave, ktoré bolo v časoch Veľkej Moravy jedným z centier Svätopľukovho kráľovstva. (Pozri poznámku č. 43). K problematike Uhorského Hradišťa v časoch Veľkej Moravy: HRUBÝ, Vilém. *Staré město. Velkomoravský Velehrad*. Praha 1965

³² PAULINY, Ján. *Arabské správy*, c. d., s. 140

³³ Dostatok dôkazov pre toto tvrdenie uvádza Anonymus vo svojich Gestách. PRAŽÁK, Richard. *Legends a kroniky koruny uherské*. Praha: Vyšehrad 1988, s. 211 – 216

³⁴ K súhrnným údajom o nájazdoch starých Maďarov v 10. storočí pozri: MMFH, c. d., s. 179 – 180. LÜTTICH, Rudolf. *Ungarnzüge in Europa im X. Jhr.* Berlin 1910; Magyarország hadtörténete I., c. d., 20 – 25; SZABOLCS de VAJAY. *Der Eintritt des ungarischen Stämmebunde in die europäische Geschichte (862 – 933)*. Mainz 1968

v 10. storočí sú svedectvom ich značnej údernosti a územného dosahu ich vojenských jazdeckých družín. Zo svojich základní v Podunajsku prenikali spočiatku bez väčšieho odporu do vzdialených krajín, ktoré neľútostne pustošili a plienili s cieľom získania čo najväčšej vojenskej koristi, zajatcov a vynucovania si poplatkov. Vojenský úspech ich výprav spočíval najmä v pohyblivosti ich jazdy; tiež v nomádskej manévrovacej taktike predstieraných útokov, ústupov a obchvatov nepriateľského vojska, ako aj v účelovej vojenskej výzbroji a výstroji, ktoré zodpovedali ich nomádskej stratégii a taktike vedenia vojny. Ich najobávanejšou zbraňou bol reflexívny luk, dlhý asi 90 cm, vyrobený z mäkkého a pružného, zväčša brezového dreva, spevneného z oboch strán kostenými a rohovcovitými platničkami. Drevené a rohovcovité časti luku obtáčali pružné pásy z jelenicovej kože. Železné hroty šípov mali hruškovitý, kosoštvorcový alebo listový tvar. Výzbroj staromaďarského bojovníka na boj zblízka tvorila asi 2 m dlhá kopija so železným hrotom, železná bojová sekera, nazývaná fokoš, so širokou sečnou stranou a účinná sečná zbraň – šabľa, dlhá do 1 m, ktorá mala mierne ohnutú čepeľ. Hlavu staromaďarského jazdca i pešiaka chránila bronzová prilbica alebo čiapka zo silnej plsti, vystužená kovovými sponami, alebo doštičkami. Ochranný odev zhotovovali najmä z kože, ktorú pretkali kovovými sponami, alebo platničkami s plochými gombíkmi. Základ útočnej sily staromaďarského vojska tvorila ľahká jazda. Jej úderná priebojnosť (a dovtedy nevídaná ničivosť) spočívala v intenzívnej lukostrelbe, ktorú kočovní jazdci dokonale ovládali z rôznych polôh zo sedla, nevynímajúc ani strelbu postojacky zo strmeňov a za rýchleho cvalu koňa. V masovom nasadení lukostrelby sprevádzanej dažďom prierazných šípov spočíval základný operačno-taktický manéver nomádskej jazdy. Cieľom tohto taktického manévru bolo rozvrátenie šíkov nepriateľského vojska, pričom základnou zásadou jazdy bola sústredená lukostrelba, pohyblivosť, rýchlosť a manévrovacia schopnosť jazdy spojená so striedaním útočných a obranných operácií a priestorových presunov. Ich preskupovaním sledovali zmätenie vojska protivníka, jeho obklúčenie a zničenie, čo zodpovedalo typickému nomádskemu spôsobu vedenia vojenských operácií.³⁵ Názorný príklad taktického vedenia bitky nám zanechal kronikár Anonymus vo svojich Ges-

³⁵ K tejto problematike pozri MARKÓ, Árpád. *Ungarisches Soldatentum (895 – 1914)*. Budapest 1942, s. 15 – 25. KLEIN, Bohuš – RUTTKAY, Alexander – MARSINA, Richard. *Vojenské dejiny Slovenska I*. Bratislava: Min. obrany 1993, s. 102 – 122; KRISTÓ, Gyula. *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest 1968, s. 20 – 38. Magyarország hadtörténete, I.: c. d., s. 15 – 29

tách, keď na pomerne veľkom priestore opísal dobýjanie Nitry staromaďarskými kmeňmi.³⁶

V tejto súvislosti sa vynára otázka, či len vojenská výzbroj a výstroj, stratégia a taktika staromaďarských jazdcov boli hlavnou príčinou porážky veľkomoravských vojenských síl a vyvrátenia (znefunkčnenia) pevnostného systému Veľkej Moravy, spočívajúceho v hustej sieti hradísk, postavených na strategických miestach. Napriek obsiahlej historiografickej literatúre, zaoberajúcej sa touto problematikou, uspokojujúcu odpoveď na túto základnú otázku nikde nenachádzame, hoci obranný potenciál veľkomoravských hradísk je dobre poznámy. Za čo vďačíme najmä historickej archeológii a historickej architektúre v uplynulých desaťročiach,³⁷ ktoré však na druhej strane implantovali do našej historiografie o posledných rokoch jestvovania Veľkej Moravy dominantný názor o prioritnej hradiskovej a obrannej politike štátu. Menej pozornosti sa venuje výzbroji, výstroju, taktike a stratégii mobilných vojenských veľkomoravských síl v poli, ktoré niesli vojenskú ťarchu a zodpovednosť za obranu štátu.³⁸ Veľká Morava početným vojskom v poli nepochybne disponovala, lebo bez neho by sa nemohli zdôvodniť veľké územné zisky Svätopluka I., ktorý v priebehu necelého decénia s jeho pomocou vybudoval v strednej Európe dovtedy nevidanú a rozsahom veľkú vnútrozemskú ríšu. Z vojenského hľadiska preto treba akceptovať názor, že starí Maďari sa mohli vojensky zmocniť územia Nitrianska až po porážke mobilných veľkomoravských síl v rozhodujúcej bitke a až po víťazstve nad nimi mohli prikročiť k organizačno-správnemu zaujatiu územia Nitrianskeho údelného kniežatstva.

Porážka veľkomoravských vojenských síl v poli pri Bánhide a Szoz-

³⁶ PVM, c. d., s. 399 a n. s prihliadnutím na prepis z publikácie *Veľká Morava v tisícročí*. (Zost. R. Krajčovič), Bratislava 1985, s. 52 – 53 „... keď však tí vyzvedači... videli, že Slováci a Česi nie sú dosť silní... vystrelili na nich šípy troma vrhmi a niektorých zásahom šípov usmrtili... Uhri pobili mnohých Čechov a Slovákov... /:ale oni:/ ... vidiac odvalu Uhrov, ktorí neprestávali metať šípy, dali sa na útek, aby si zachránili život a vyľakaní sa uzavreli v meste Nitre“.

³⁷ ČAPLOVIČ, Dušan – SLIVKA, Michal. Archeológia stredoveku a nové poznatky o stredovekých dejinách Slovenska. In *Studia archaeologica Slovaca Mediaevalia*. I/1988, Bratislava 1998: AEP 1998, s. 9 – 35

³⁸ Príkladom v tomto smere je štúdia: RUTTKAY, Alexander. Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. In *Slovenská archeológia*, 23, 24; 1975-1976, s. 119-216, s. 149 – 395. TENŽE. The Organisation of troops, Warfare and Arms in the period of the great Moravian state. In *Slovenská archeológia*, 30, 1982, s. 245 – 395

be³⁹ v podstate predznamovala aj zánik pevnostného systému a obrany-schopnosti štátneho útvaru Veľkej Moravy, ktorá spočívala v ucelenej sústave hradísk, o ktoré sa opierala jej obrana. Lebo hradiská (akokoľvek nedobytné vybudované) predstavovali v skutočnosti len záchytné body obrany s malým priestorovým dosahom, ktoré síce mohli neobmedzene dlho odolávať útokom i obliehaniu vojsk nepriateľa, ale ich význam z hľadiska obrany krajiny bol zanedbateľný. Lúpežno-koristnícke nájazdy kmeňového zväzu starých Maďarov proti Veľkej Morave priniesli do dovedty zaužívaného vojenstva nový fenomén spočívajúci v novej stratégii a taktike nomádskych jazdcov vyzbrojených účinnými lukmi, ktorých šípy spôsobovali v radoch veľkomoravských vojsk veľké straty. Starí Maďari nijako nevyunikali v obliehaní a dobýjaní hradísk, ich dlhodobá stratégia spočívala predovšetkým v tom (čo bolo vlastné všetkým nomádskym spoločenstvám), že až po úspešných lúpežných nájazdoch začali viesť cieľavedomú dobyvačnú vojnu, zavŕšenú zničením akéhokoľvek potencionálneho odporu nepriateľa a spojenú s pacifikáciou a obsadzovaním dobytého územia. Preto z pohľadu dlhodobejšieho časového horizontu museli obrancovia veľkomoravských hradísk tieto hradiská skôr alebo neskôr opúšťať a vydať sa napospas novým pánom krajiny. A keď si chceli uchrániť svoju existenciu, museli nových dobyvateľov krajiny poslúchať a rešpektovať, alebo voliť iné spôsoby svojej záchrany vrátane dobrovoľnej kolaborácie.⁴⁰

Prevláda však mienka historikov, že zánik Veľkej Moravy sprevádzal súhrn rôznych príčinných súvislostí tak vojenského, ako aj vnútroštátneho charakteru. Pramene nás utvrdzujú v tom, že tu existovala už výrazne diferencovaná spoločnosť s vrstvou veľmožov a vojenskej šľachty na čele s vládncim kniežatám; na druhej strane tu bolo porobené a rôzne od vládnucej vrstvy závislé obyvateľstvo. V dôsledku spoločenskej a majetkovej diferenciácie sa utvárali a upevňovali mocenské štruktúry štátnej organizácie vrátane vnútornej organizácie štruktúry vojska. Popri vojenskej družine mojmírovskej dynastie tu preto nachádzame ďalšie privilegované vrstvy so správnou, súdnou, ale najmä vojenskou právomocou. Preto je treba predpokladať, že zvlášť v období vlády kráľa Svätopluka I. získala vojenská šľachta rozhodujúce mocenské pozície, čo nesporne súviselo s dobyvačnou politikou panovníka. Vojenská šľachta vystupuje v prameňoch zvyčajne pod názvom „družina“, „čelad“ vo význame bližšie nešpecifikovanej vojenskej dru-

³⁹ RATKOŠ, Peter. Vzťahy..., c. d., s. 808

⁴⁰ Táto osudová doba je výstižne a hutne charakterizovaná v diele *Dokumenty slovenskej identity a štátnosti I.* Bratislava: Národné literárne centrum 1998, s. 39 – 40

žiny kniežaťa, ktorá pozostávala zväčša z jazdných oddielov. Jadro veľkomoravských vojenských síl v poli tvorili oddiely pozemného vojska, zloženého zo slobodného (prostého) obyvateľstva. Toto vojsko tvorené jazdou a pozemným vojskom sa svojou výzbrojou, výstrojom, stratégiou a taktikou vedenia vojny ničím neodlišovalo od franského vojska; ťažisko obrany územnej integrity a štátnosti však spočívalo v hradiskovej sústave početných hradísk vo všetkých regiónoch, ktoré územne prináležali do Veľkej Moravy.⁴¹

Vzhľadom na absenciu písomných prameňov o Veľkej Morave po roku 907 je veľmi obťažné rekonštruovať dejiny Slovenska a jeho obyvateľstva v 10. storočí. V 1. polovici 10. storočia sa však staromaďarské vojenské sily orientovali až do svojej osudovej porážky (955) na výpravy a nájazdy smerujúce najmä do západnej Európy. Táto porážka výrazne zasiahla do spôsobu života nomádskeho spoločenstva tým, že vojenská sila nemeckorímskeho cisárstva im na západe postavila pevnú hrádzu pre ich lúpežno-koristnícke výpravy smerom na západ, čo pre nich zároveň znamenalo zaniknutie zdroja príjmov z koristi, daní i prílevu vojnových zajatcov. Tento zlom ich donútil dôsledne sa orientovať na vojenskú pacifikáciu dovtedy organizačne len neúplne ovládaných aj hornatých regiónov stredného, severného a východného Slovenska. Ale za akých sprievodných okolností a kedy presne sa tak stalo, slovenská historiografia ešte nenašla jednoznačne prijímanú odpoveď, lebo z tohto obdobia absentujú písomné pramene a aj tie, ktoré máme k dispozícii z neskoršieho obdobia, dovoľujú uvažovať len na úrovni indícií s možnosťou viacerých interpretácií. V tomto duchu sa v slovenskej historiografi vedie zhruba od polovice 60. rokov aj intenzívna diskusia o územnom rozsahu a časovom priebehu začlenenia Slovenska do uhorského štátu kmeňovým zväzom starých Maďarov v 10. storočí a jeho trvalou integráciou do tohto štátneho zväzku v 11. storočí. Túto problematiku nanovo otvoril v 60. rokoch P. Ratkoš, ktorý časové začlenenie celého územia dnešného Slovenska položil do 90. rokov 11. storočia.⁴²

Rozdielny priebeh štátnej a vojenskej hranice v teréne dostatočne vo

⁴¹ K tejto širokej problematike pozri CHOC, Pavel. *S mečom i štítom*. Praha 1967, s. 36–93; RATKOŠ, Peter. Slovensko v dobe veľkomoravskej, c. d.; POULÍK, Josef. *Starí Slované budujú svůj stát*. Gottwaldov 1960; KUČERA, Matúš. Slovensko po páde Veľkej Moravy, c. d.; TENŽE. Desatinná a stotinná organizácia v rannostredovekom Uhorsku. In *Historické štúdie*, 11 (1966), s. 57–77; ŠTĚPÁNEK, Miroslav. *Opevnená sídlište 9. – 12. století ve střední Evropě*. Praha 1965; DEKAN, Ján. *Veľká Morava. Doba a umenie*. Bratislava 1976; CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava 1970

⁴² RATKOŠ, Peter. Podmanenie Slovenska Maďarmi. In *O počiatkoch slovenských dejín*. (Sborník). Bratislava, s. 141–178

svojich prácach nezohľadnil ani B. Varsik, ktorý na východnom Slovensku povýšil vnútornú obrannú hranicu na hranicu štátnu. B. Varsik ako precízny stredoveký historik, dôsledne sa opierajúci vo svojich prácach o pramenný listinný materiál datovaný zväčša do 13. a 14. storočia, vypracoval rekonštrukčnú tézu o postupnom, etapovitom posune uhorskej štátnej hranice na východnom Slovensku a na Spiši z juhu na sever až ku karpatským hrebeňom. Jeho detailná, miestami až príliš podrobná drobnokresba historicko-geografických faktov však v tomto prípade vyústila do vyslovenia záverov o postupnom začleňovaní tohto územia v dlhšom časovom horizonte od 11. do 13. storočia. Tento názor je frekventovaný vo všetkých jeho prácach; najvýraznejšie ho prezentoval vo svojom monumentálnom kompendiu o osídlení Košickej kotliny.⁴³ V záujme priblíženia priestorovej predstavy o geografickom posune uhorskej štátnej hranice ku karpatským hrebeňom, ktorú B. Varsik stotožňuje s postupom obranných stráží uhorského vojska severným smerom na východnom Slovensku a na Spiši, tu v hutnej skratke rekapitulujeme posuny obranných línií maďarských stráží podľa jeho interpretácie. Podľa neho ešte aj počas formovania uhorského štátu za Štefana I. (1000/1001 – 1035) sa ťahali pohraničné prekážky, záseky a stráže južne od Latorice a na dolnom toku Hornádu v terajšej Maďarskej republike. Do Košickej kotliny Maďari prenikli až za kráľa Abu Samuela (1041 – 1044); súbežne sa posunuli hranice aj v povodí Bodrogu až po rieku Uh, kde založili novú strážnu osadu Ö-Ördama, po slovensky Javra, a na pravom brehu rieky Laborec dedinu Uj Ö, po slovensky Nová Stráž.⁴⁴

Smerom do Šariša a na Spiš sa hranice uhorského štátu posunuli na sever najskôr len na rozhraní 11. a 12. storočia. Súčasne sa Maďari dostali aj k hornému toku rieky Bodvy, do oblasti Turne nad Bodvou. S týmto druhým posunom hraníc v povodí Hornádu a Bodvy súvisel aj posun hraníc od rieky Uh až k úpätiu Vihorlatu a na Laborci od Uj Öru až k dnešnému Strážskemu, aby odtiaľ viedli západným smerom do oblasti Vranova na rieke Topli. Takto sa v 1. polovici 12. storočia vytvorila nová vojenská

⁴³ VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny. I., II., III.* Bratislava: Veda 1963, 1973, 1977

Téza o postupnom začleňovaní Slovenska do uhorského štátu rezonuje aj v jeho ďalších prácach: K otázke staromaďarských zásahov na východnom Slovensku. In *Zo slovenského stredoveku*. Bratislava: Veda 1972, s. 47 – 65; *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava: Veda 1989; *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí*. Bratislava: Veda 1989

⁴⁴ VARSIK, Branislav. *Osídlenie I., c. d.*, s. 103 – 105

hranica, ktorú od východu možno vymedziť líniou od južných úpätií Vi-horlatských vrchov k Strážskemu na rieke Laborci, aby odtiaľ smerovala ďalej na západ do oblasti Vranova nad Topľou. Odtiaľto hranica ďalej viedla severne proti toku rieky Tople k Hanušovciam nad Topľou, odkiaľ po hrebeni pri Podhradí a Chmeľove pokračovala na západ po južnom úbočí Čerchovského pohoria k Tulčíku, kde bola tzv. Bardejovská brána. Od nej hranica pokračovala cez Lysú Stráž (698 m n. m.) k Sabinovu v poriečí Torysy. Na tejto hranici Maďari vybudovali prekážky a usadili na nej svoje pohraničné stráže, kde ich nachádzame ešte v 2. polovici 13. storočia, menovite vo Veľkom Slivníku a vo Finticiach. Územie severne od tejto hranice bolo pohraničným konfiniom, ktoré sa hustejšie doosídľovalo až od 2. polovice 13. storočia.⁴⁵ Podobne aj na severozápadnom Spiši sa v príhodnom geografickom smere vytvorila vnútorná obranná hranica približne na líniu Strážky-Bušovce.⁴⁶ Táto hranica pokračovala do Šariša, ale najneskôr začiatkom 13. storočia sa presunula na chrbty Nízkyh Beskýd ako definitívna štátna hranica Uhorska s Poľskom. Pred touto poslednou fázou vytýčenia uhorsko-poľskej štátnej hranice je v Šariši identifikovateľná aj posledná vnútorná obranná hranica Uhorska, ktorá zhruba viedla líniou severne od Hanušoviec a severne od Chmeľova k južným okrajom Čergovského pohoria. Rieku Torysu prechádzala pri Červenici, kde sa pripájala k obranným zásekom v Prešovskej kotline.⁴⁷

Téza B. Varsika o postupnom začleňovaní východného Slovenska a Spiša posunom hranice na sever ku karpatským hrebeňom je ťažko obhájiteľná aj z vojenského hľadiska, lebo v tomto priestore sa uhorské vojsko počas celého stredoveku nestretlo s vojenským odporom poľských vojsk, s ktorým by bolo nútené zväzdať o toto územie rovnocenný ozbrojený zápas. Aj z tohto pohľadu možno rezumovať, že východné Slovensko vrátane Spiša nesporné patrilo do záujmovej sféry kmeňového zväzu starých Maďarov a neskôr aj uhorského arpádovského kráľovstva, ktoré ani po krátkej medzihre pias-tovského Poľska v 1. tretine 11. storočia nikto vojensky neohrozoval a ani nespochybňoval. V tejto súvislosti treba akceptovať Anonymovo svedectvo

⁴³ VARSÍK, Branislav. Osídlenie III., c. d., s. 477 – 480

⁴⁶ VARSÍK, Branislav. Osídlenie III., c. d., s. 210 – 212; pozri tiež BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1985, s. 144 – 147

⁴⁷ VARSÍK, Branislav. Osídlenie I., c. d. s. 104 – 105; pozri tiež HALAGA, Ondrej R. Hospodársko-spoločenský vývoj Šariša a Spiša ako pohraničia v 12. – 13. storočí. In *Nové obzory*, 3, 1996, s. 204 – 205

o tom, že Borš, Böngerov syn, vytýčil na čele silného vojska hranice s Poľskom, ktoré opevnil zásekmi v Tatrách.⁴⁸

To, že Anonymus až na dvoch miestach výslovne spomína Tatry ako platnú hranicu medzi Uhorskom a Poľskom, presvedčivo signalizuje vojenský význam tohto horského masívu ako orientačného bodu na diaľkovej ceste (Budín) – Košice – Levoča – Stará Ľubovňa – (Krakov) už pre kmeňový zväz starých Maďarov. Aj keď sa táto cesta presadila v medzinárodnom diaľkovom obchode až koncom 13. storočia,⁴⁹ bola ďaleko najvýznamnejšou cestnou spojnicou medzi Uhorskom a Poľskom už na konci 12. storočia, keď Anonymus fabuloval svoje dielo. Vytýčenie hraníc a vybudovanie pohraničných zásekov v Tatrách Boršom na začiatku 10. storočia oproti Poľsku ešte pred dobytím Nitry a vyhladením nitrianskych Mojmírovcov je svedectvom toho, že starí Maďari už na začiatku svojho dobyvateľského ťaženia vyznačovali hranice svojich územných záujmov a nárokov ako oprávnení dedičia Nitrianskeho kniežatstva, ktorého sa vojensky ešte ani nezmocnili. Aj tento moment signalizuje, aký veľký význam starí Maďari prikladali Spišu, ktorý sa zväčša rozkladal v Popradskej kotline pod Tatrami a ktorým neskôr prechádzal dôležitý medzinárodný cestný koridor Budín – Košice – Krakov. Pritom Spiš bol nepochybne súčasťou Nitrianskeho kniežatstva, o čom svedčia nielen archeologické nálezy na Dreveníku, v Čingove, Levoči, Kežmarku a ďalších lokalitách, ale predovšetkým slovansko-slovenské miestne názvy, ktoré sa tu zachovali v hojnom počte.⁵⁰ Komunikačný, sídliskový, hospodársky a, pochopiteľne, aj vojenský význam Spiša vzrástol najmä po jeho definitívnom pripojení k Uhorsku v 2. tretine 11. storočia. Tento vzostup súvisel nielen s jeho výhodnou polohou na tranzitnej uhorsko-poľskej ceste, ale súvisel najmä so spoločensko-hospodárskym a vojenským potenciómom nemeckých „hostí“, ktorí v priebehu 12. – 14. storočia husto doosídlili celú Popradskú kotlinu a horné toky Hornádu a Hnilca. Predpokladáme, že usadenie týchto „hostí“ na Spiši malo okrem mnohých iných dôvodov iste aj svoje politicko-vojenské pozadie. Spiš bol totiž pohraničným regiónom na hranici s Poľskom, na uhorskej príslušnos-

⁴⁸ PRAŽÁK, Richard. Legendy a kroniky, c. d. Tatry tu vystupujú pod názvom „Turtur“. Anonymus sa k tatranským uhorsko-poľským hraniciam vracia aj v poslednej 57. kapitole svojho diela, keď píše, že knieža Zolt opätovne vytýčil hranice Uhorska v Tatrách (Turtur) tak, ako to kedysi urobil už zmienený Borš. (TAMŽE, s. 231)

⁴⁹ HALAGA, Ondrej R. Spojenia slovenských miest s Poľskom a Rusou do 16. storočia. In *Historické štúdie* 11, 1966, s. 139 – 156

⁵⁰ VARSÍK, Branislav. Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest. In *Spišské mestá v stredoveku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 11 – 20

ti ktorého mal prednostný záujem najmä uhorský kráľovský dvor. Popradská kotlina, ktorá svojím povodím patrí k Baltskému moru, bola jedinou otvorenou bránou orientovanou severným smerom, ktorou mohol nepriateľ prekonať hlavný karpatský hrebeň a preniknúť do vnútrozemia Uhorska. Aj z toho možno usúdiť, že osadením nemeckých „hostí“ v priestore Spiša sledovala uhorská štátna moc z hľadiska obrany krajiny zo severného smeru hlavne pragmatické ciele a to vojenské zabezpečenie príslušnosti Spiša k uhorskému štátu a pacifikáciu pôvodného slovenského obyvateľstva Spiša nemeckými privilegovanými osadníkmi. Usadením sa nemeckého etnika na Spiši sa oba tieto zámery plne realizovali, lebo Nemci, zväčša Sasi, sa usídľovali najmä v pôvodne slovenských osadách a dedinách, v ktorých tvorili privilegovanú vrstvu, čo zároveň znamenalo úplnú pacifikáciu pôvodného slovenského obyvateľstva.⁵¹ Na druhej strane zas nemeckí Sasi boli povinní (v odplate za udelené výsady) slúžiť ako vojaci v uhorskom vojsku. Výrazom tejto vojnopovinnosti bolo udelenie kolektívneho privilégia Štefanom V. roku 1271 Spoločenstvu spišských Sasov. Podľa neho mali na výzvu kráľa postaviť spolu 50 obrnených kopijníkov (jazdcov), ktorí sa mali dostaviť a bojovať pod kráľovou zástavou.⁵²

Keď sa hlbšie zamyslíme nad uvedenými skutočnosťami, v inom svetle sa nám sprítomňuje aj dobová stredoveká minulosť, obsiahnutá v odkaze Mravných ponaučení kráľa Štefana I. pre svojho syna, kráľoviča Imricha, zo začiatku 11. storočia o jazykovej a národnostnej tolerancii. Tieto ponaučenia sa s obľubou a altruistickým podtextom podsúvajú ešte aj dnes slovenskej verejnosti a vydávajú sa za vzor jazykovej a národnostnej znášanlivosti v stredovekom období Uhorska. Národnostná a spoločenská realita v prvých storočiach arpádovského Uhorska však bola diametrálne odlišná. V skutočnosti sa nemeckí, prípadne iní „hostia“ ocitli v cudzom prostredí, obkolesení obyvateľstvom slovenského pôvodu, hovoriaceho pre nich neznámym jazykom. Museli sa tu cítiť ako cudzinci, odkázaní len na komunikáciu so svojou vlastnou etnickou entitou. Ale obdarení výsadami udeľovanými samým panovníkom sa automaticky ako etnikum nadradovali nad masu pospolitého slovenského ľudu, ktorý podobné privilégia nedostal. Časom sa jazykové i spoločenské rozdiely medzi nimi iste obrusovali a stierali, ale „hostia“ v odplate za udelené výsady verne prislúhovali uhorskej štátnej

⁵¹ BEŇKO, Ján. Dedinská kolonizácia Spiša (do polovice 14. storočia). In *Spiš*, 3 – 4. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1973, s. 29 – 51

⁵² Pozri SEGEŠ, Vladimír. Hlavné črty zástoja miest v uhorskom stredovekom vojenstve. In *Vojenská história*, 2, 1998, 1, s. 9 – 10, poznámka č. 36

moci, čo nakoniec bolo v ich životnom záujme. Prichádzajúc z rozličných krajín a končín prinášali so sebou „aj rozličné jazyky a zvyky, rozličné vedomosti a zbrane“ a citujúc slová Mravného ponaučenia, tým všetkým sa „okrášľuje a povyšuje kráľovský trón a súčasne (sa) zastrašuje spupnosť cudzincov“. ⁵³

Podobná etnicky motivovaná doosídľovacia politika ako na Spiši za prvých Arpádovcov je evidentná aj na trase dôležitého komunikačného koridoru Veľkej cesty (Magna viae), vedúcej z Budína do Zvolena s odbočkami na Levice a do Banskej Štiavnice, jedného z najvýznamnejších stredísk stredovekého baníctva v Uhorsku. Za prvých Arpádovcov bola Veľká cesta jednou z najdôležitejších vnútrozemských dopravných spojnic, spájajúca centrálnu Podunajsko cez Krupinu a Zvolen so Slovenskou Ľupčou v stredoslovenskej horskej oblasti, kde sa rozkladali rozľahlé kráľovské poľovné revíry. Bezpečnosť, pohodlnosť a primeranú priechodnosť tejto dôležitej komunikácie aj z hľadiska obrany krajiny zabezpečovali osady (a od 13. storočia aj mestá) s nemeckými osadníkmi, „hosťami“, ktorých kráľovský dvor usadzoval na jej trase. Veľká cesta vstupovala na územie Slovenska v Šahách, kde premonštrátsky rád roku 1245 získal rozsiahle majetky. ⁵⁴ Zo Šiah viedla cesta severným smerom proti toku riečky Krupinice do Hontianskych Nemiec (po maďarsky Németi), ktorých samotný názov poukazuje na osídlenie nemeckým etnikom. V Hontianskych Nemciach sa križovali nemenej dôležité cesty prichádzajúce od Levíc a Banskej Štiavnice, kde už koncom 12. storočia treba počítať s existenciou nemeckej baníckej komunity, ktorá sa špecializovala na dobývanie a spracovanie rúd drahých kovov. ⁵⁵ Z Hontianskych Nemiec viedla Veľká cesta severným smerom do Krupiny, pred ktorou, na odbočke do Senohradu, sa v Bzovíku nachádzal premonštrátsky kláštor, jeden z najstarších na Slovensku, založený kráľom Štefanom II. (1116 – 1131). V roku 1135 Belo II. potvrdil majetky kláštora, v metácii ktorého sa zachovala jedinečná zmienka o Veľkej ceste smerujúcej do Zvolena. ⁵⁶

Táto zmienka (ide o interpoláciu z 13. storočia) zároveň dokazuje, že už

⁵³ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I.* (ed. Richard Marsina). Bratislava: Národné literárne centrum 1998, č. 22, s. 107

⁵⁴ ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava 1933, s. 153. V metácii majetkov kláštora vystupuje Veľká cesta pod názvom „magna via“.

⁵⁵ MARSINA, Richard. Banskštiavnické mestské a banské právo. In *Banské mestá na Slovensku*. Martin: Osveta 1990, s. 16 – 21; VARSÍK, Branislav. *Z osídlenia západného a stredného Slovenska*. Bratislava: Veda 1984, s. 24 – 25, kde autor pojednáva o osídlení Hontianskych Nemiec.

⁵⁶ *Codex diplomaticus I.*, ed. Richard Marsina. Bratislava: Veda 1971, s. 71, „magna via, qua ducit ad Zolium“

v 1. polovici 12. storočia viedla zo Šiah cez Krupinu hlavná cesta do Zvolena ako významného sídla kráľovského komitátu na strednom Slovensku. V tejto súvislosti vystupuje Krupina ako názorný príklad odrazu stredovekej cesty na bodové nemecké osídlenie jej trasy z centra štátu do Zvolena, sídla župana Zvolenského kráľovského veľkokomitátu, do ktorého až do polovice 14. storočia okrem Zvolena patrili aj Orava, Liptov a Turiec. Komunikačná poloha s nemeckými osadníkmi iste zavázila aj pri vydaní obnovených mestských privilégií Krupine v roku 1244. Mestské výsady mešťanov Krupiny oslobodzovali od platenia mýtnych poplatkov v Uhorsku, neboli však oslobodení od platenia cla na hraniciach krajiny.⁵⁷ Krupina leží zhruba uprostred na Veľkej ceste medzi Šahami a Zvolenom, čo naznačuje, že mohla vynikajúco plniť aj funkcie bezpečnej dennej cestnej etapovej stanice pre úradníkov, obchodníkov a kráľovské sprievody smerujúce do Zvolena, alebo ešte ďalej do Slovenskej (zvolenskej) Ľupče. V snahe zabezpečiť bezpečnosť Veľkej cesty do Zvolena udelil Belo IV. v roku 1254 mestské privilégiá aj Babinej a Dobrej Nive, osídlených prílevom nemeckých „hostí“. Napriek priaznivým komunikačným predpokladom a udeleným privilégiám však ani jedno z týchto stredovekých mestečiek nezaznamenalo väčší obchodný ani sídliskový rozmach.⁵⁸ Je zrejmé, že uhorský kráľovský dvor za Arpádovcov (ako aj v 14. a 15. storočí) realizoval premyslenú a pragmatickú politiku doosídľovania Slovenska nemeckými a ďalšími etnikami cudzích národov. Príkladov na ich usadzovanie do komunikačne a geostrategicky dôležitých bodov na hraniciach, ako aj vo vnútrozemí Slovenska je veľmi veľa.

V súvislosti so spomenutými „cudzincami“ v Mravných ponaučeníach zo začiatku 11. storočia sa bez zaváhania môže do významu tohto pojmu jednoducho dosadiť pokorený ľud domáceho slovenského pôvodu, ktorý sa po vyvrátení svojho suverénneho a etnicky čistého štátu naraz ocitol tiež v polohe cudzincov v novom štáte s etnicky cudzou vládnuou vrstvou. Tento ľud, predtým žijúci vo vlastnom a suverénnom štáte s legálnou dynastiou panovníkov, miestnou šľachtou a jeho jazykom hovoriacim duchovenstvom, bol odvtedy nútený v záujme svojho prežitia a záchrany rešpektovať pravidlá a nové poriadky etnicky cudzích dobyvateľov a nových mocipánov štátnych organizačných štruktúr. Len bezvýhradné prispôsobenie sa novým pomerom a podmienkam zachránilo Slovákov pred spoločenskou a etnickou záhubou, lebo akýkoľvek náznak vzdoru či odporu,

⁵⁷ ZREBENÝ, Alexander. *Z feudálnych dejín Krupiny*. Martin: Osveta 1974, s. 15 – 17

⁵⁸ ZREBENÝ, Alexander. C. d., s. 21 – 23

by noví vládcovia krajiny boli udusili v zárodku. Preto jediným východiskom pre nich bolo zapojenie sa do spoločenského a hospodárskeho života novej spoločnosti a aktívne sa spolupodieľať na budovaní uhorského štátu, ktorý vyrástol na troskách Veľkej Moravy a jeho Nitrianskeho kniežatstva.

Situácia v čase vojenského ťaženia kmeňového zväzu starých Maďarov proti centráram Veľkej Moravy v prvom decénií 10. storočia však bola diametrálne odlišná. K hlbšiemu poznaniu tohto obdobia výraznou mierou prispela svojím teoretickým bádáním, najmä však terénnym výskumom archeológia stredoveku, ktorá sa spolupodieľala na výskume opevnených sídiel na území Slovenska. Táto pomerne mladá pomocná vedecká disciplína rozšírila poznatky o fortifikačných systémoch opevnených sídiel vo veľkomoravskom a veľkomoravskom období v areáloch veľkých hradných komplexov v Bratislave, Devíne, Trenčíne, Nitre, na Spišskom hrade, vo Zvolene-Pustom hrade, ale aj na plochách menších opevnených sídiel ako v Ducovom, Topoľčiankach, Sereďi-Šintave a mnohých ďalších. Pritom archeológia stredoveku eviduje viac ako sto opevnených stredovekých hrádok a im podobných stavieb na Slovensku, ktorých terénny archeologický výskum iste rozšíri poznatky o pevnostnej výstavbe týchto stavieb v tomto období.⁵⁹ Všetky tieto opevnené útvary z rôznych časových období, pôvodu, charakteru a fortifikačného významu zohrávali nielen nezastupiteľnú úlohu pri obrane krajiny v čase útoku nepriateľských vojsk, ale plnili zároveň aj dôležité funkcie v spoločenskom, správnom a hospodárskom živote v ich bezprostrednom okolí. Každý tento opevnený útvar mal svoje špecifické poslanie, ktoré sa odvíjalo od kvalít jeho prioritného vojenského určenia a následných funkcií v regióne a v krajine. Preto k dešifrovaniu významu každej takej opevnenej jednotky treba pristupovať jednotlivo a osobitne s cieľom komplexne zmapovať všetky jej funkcie. Bolo by preto zbytočné na tomto mieste analyzovať a bližšie charakterizovať funkcie týchto opevnených útvarov; pokladám však za prospešné poukázať aspoň na ich komunikačné poslanie. Opevnené útvary, bez ohľadu na svoju veľkosť a dôležitosť, zvyčajne stáli buď priamo, alebo v tesnej blízkosti diaľkových a krajinských ciest a ako také predstavovali etapové miesta zastávok a oddychu, výmeny (prepriahania) ťažných zvierat v povozoch a načerpania nových síl na ďalšie putovanie. Identifikácia opevnených útvarov na týchto cestách ako bezpečných etapových staníc dávnych cestujúcich v teréne,

⁵⁹ ČAPLOVIČ, Dušan – SLIVKA, Michal. Archeológia stredoveku a nové poznatky o stredovekých dejinách Slovenska. In *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia I*. Bratislava: AEP 1998, s. 16 – 17; tam je uvedená rozsiahla bibliografia k tejto problematike.

zároveň napomáha práci historických geografov, ktorí sa zaoberajú rekonštrukciou najstaršej ranostredovekej cestnej siete Slovenska. Trasy a smerovanie diaľkových a krajinských ciest sa vcelku zdajú konštantné a stabilné, nepodliehali veľkým zmenám, menili sa najmä trasy týchto ciest v mikroregiónoch, kde veľmi citlivo reagovali na akékoľvek zmeny v administratívnom a hospodárskom význame sídlisk a ihneď sa im prispôbovali.⁶⁰

Fenomén hlavných diaľkových ciest Nitrianskeho kniežatstva vystupuje do popredia aj za vojenského ťaženia kmeňového zväzu starých Maďarov proti jeho centrá, najmä Nitre a Bratislave. Preto fiktívne hodnotenie vojensko-obranného potencionalu desiatok hradísk, ktoré v tom čase na území Slovenska nepochybne fungovali ako obranné jednotky, by z hľadiska tematiky tejto práce bolo veľmi neproduktívne, lebo k dobýjaniu hradísk starými Maďarmi (až na niekoľko výnimiek) nikdy nedošlo. Obranné znefunkčnenie drvivej väčšiny nitrianskych hradísk noví dobyvatelia krajiny dosiahli nomádskou stratégiou a taktikou vedenia vojny tak, že dôkladne vyplienili a zničili ich bezprostredné poľnohospodárske zázemie, ktoré obrancom hradísk zabezpečovalo všetky nevyhnutné potreby. Tento účinný spôsob ničenia krajiny používali oddávna všetky stepné etniká pri útokoch na sídla a krajiny usadeného a poľnohospodárstvom sa živiaceho obyvateľstva. Vojsko kmeňového zväzu starých Maďarov nakoniec nebolo ešte na začiatku 10. storočia vystrojené na zdĺhavé dobýjanie vysokých zemných valov s palisádami či múrmi z kameňa, lebo rebríky (scalas) na ich zdolanie sa u nich objavili až v polovici 10. storočia.⁶¹ Pohyblivé a úskočné jazdecké družiny starých Maďarov pri svojom ťažení proti Nitrianskemu kniežatstvu v maximálnej miere zúročili osvedčenú stepnú taktiku rýchlych a nevyspytateľných presunov svojich oddielov pred nastúpenými šípmi obrancov. Tieto manévrovacie pohyby sledovali z vojensko-taktického zreteľa moment prekvapenia a navodenia zmätku a strachu, ktorý dokonávala ich jazda s následným krupobitím šípov, vystreľovaných z ďalekonosných lukov s veľkou prieraznosťou. Nejakto tak sa odohrávala väčšina konfliktov medzi jazdou stepných útočníkov a usadeným obyvateľstvom, ktoré sídlilo v rozptýlených a neopevnených osadách a dedinách v okolí opev-

⁶⁰ SLIVKA, Michal. Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku. (Súčasný stav bádania a jeho perspektívy). In *Archaeologica historica*, č. 23, 1998, s. 259 – 275; pozri tu aj bohatú literatúru k tejto problematike.

⁶¹ PRAŽÁK, Richard. *Legends...*, c. d., s. 196. V poznámke diela je odvolávka na prácu ERDÉLY, Gyula. *A magyarok hadi szerezete és hadvezetési művészet ezer éven át*. Budapešť 1942, s. 26

nených hradísk, respektíve v iných opevnených útvaroch. Výsledkom tejto zničujúcej taktiky, spojenej iste s nemalými stratami na životoch usadenej populácie a sprevádzané primitívnym násilím, nemohlo znamenať zo strany usadeného obyvateľstva nič iného, len bezvýhradné podrobenie sa dobyvateľom a novým pánom krajiny. Pre toto tvrdenie nachádzame dostatok dôkazov už u samotného Anonyma, ktorý nám farbisto vykreslil víťazné ťaženie svojich „hrdinov,, ktorí v celom rade drobných bitiek vždy presvedčivo zvíťazili nad domácim obyvateľstvom. Výsledným dôsledkom týchto víťazných šarvátok a bitiek bola okupácia krajiny sprevádzaná hŕfnym poddávaním sa obyvateľstva celých krajov novým dobyvateľom; pochopiteľne, pokiaľ nezutekalo alebo nepadlo v boji.⁶²

V súvislosti s dobyvateľským ťažením kmeňového zväzu starých Maďarov proti Nitriansku by sa nemala obchádzať ani mienka českého historika L. E. Havlíka v tom zmysle, že na juhu Nitrianskeho kniežatstva došlo aj k spojeniu domácich kniežat a veľmožov so starými Maďarmi a že sa k nim pripojilo aj predpokladané bratislavské knieža.⁶³ To však nič nemení na skutočnosti, že aj napriek rozdielnym interpretáciám o kontinuite slovenského osídlenia v dunajskom a príľahlom naddunajskom priestore v prvých desaťročiach 10. storočia v maďarskej a slovenskej historiografii je tu dokázateľná kontinuita sídiel pôvodných, autochtónnych obyvateľov slovenského pôvodu. Na tomto území v skutočnosti nenachádzame ani výraznejšiu demografickú a sídliskovú deštrukciu po zásahu staromaďarských kmeňov. Sídliskovú štruktúru však dokázateľne pozmenili novovzniknuté strážne osady staromaďarských kmeňov, ktoré sú identifikovateľné na základe miestnych názvov pomenovaných podľa týchto kmeňov. Ich strážne osady sú vo väčšine prípadov situované do geograficky a strategicky dôležitých bodov a komunikačných križovatiek hlavných ciest východo-západného smeru a na významných brodoch, prípadne prievozoch

⁶² Ako príklad možno podľa Anonyma uviesť podrobenie sa obyvateľstva Gemera a Novohradu, tiež dolného Pohronia po dobytí Tekovského Hrádku (Várad) a okolia Nitry, kde starí Maďari narazili na silný odpor. Po týchto víťazstvách sa zmocnili aj územia až po rieku Váh s hradmi Šintavou, Hlohovcom, Trenčinom, Beckovom a Banou. Anonymus v tejto súvislosti výslovne píše, že Maďarov sa „báli obyvatelia celej krajiny, šľachta im dala svojich synov za rukojemníkov a všetci sa im poddali“. (Pozri PRAŽÁK, Richard. *Legends...*, c. d., s. 234.) Čo sa týka spomínaných hradov, Anonymus najskôr premietol situáciu hradnej sústavy Uhorska 11. – 12. storočia do čias príchodu Maďarov. (Porovnaj STEINHÜBEL, Ján. Nitrianske kniežatstvo a zánik Veľkej Moravy. In *Historické štúdie*, 37, 1966, s. 19)

⁶³ HAVLÍK, Lubomír E. *Kronika...*, c. d., s. 322

cez početné vodné toky a ich ramená. Zostáva však naďalej otvorenou otázkou, do akej miery sa naši predkovia na tomto území prispôbovali svojím spôsobom života novému panstvu v prvých desaťročiach 10. storočia po vyvrátení Veľkej Moravy. Určitú odpoveď na túto otázku dávajú tzv. belobrdské pohrebiská, ktoré dokumentujú symbiózu spoluzitia oboch etníc, ktoré však v tomto čase podstatnejšie neprekročili čiaru Trnava – Nitra – Krupina – Lučenec – Rimavská Sobota – Medzibodrožie.⁶⁴ Na juhozápadnom a južnom Slovensku dokumentujú severnú líniu územného záboru staromaďarské pohrebiská alebo jednotlivé hroby v Červeníku, Seredi, Hlohovci, Čakajovciach, Horných Obdokovciach, Horných Salibách, Milanovciach, Košútoch a Zemianskej Oľči.⁶⁵

V tejto súvislosti vyslovil P. Ratkoš všeobecne platný záver, že príchodom starých Maďarov do priestoru stredného Dunaja sa dnešné územie Slovenska rozdelilo do dvoch územných celkov, z ktorých jeho južnú časť zhruba do nadmorskej výšky 250 metrov zaujali noví dobyvatelia krajiny približne v línii Nové Mesto nad Váhom – Nitrianske Žabokreky – Hronský Beňadik – novohradská Sklabiňa – Stará Halíč – Tornaľa – Brzotín a Barca – Ruskov – Strážske – Jasenov na východnom Slovensku. Severnejšiu časť Slovenska nad touto líniou staromaďarské kmene nezaujali, čo P. Ratkoš dosť jednostranne zdôvodnil horskou konfiguráciou terénu tohto územia a klimatickými vplyvmi, ktoré nevyhovovali stepnému spoločenstvu starých Maďarov na ich spôsob života.⁶⁶ Iste, aj tieto dôvody zohrávali svoju úlohu, ale oveľa dôležitejšími príčinami boli vojenské a mocenské záujmy starých Maďarov, ktorí sa až do roku 955 výlučne orientovali na lúpežno-koristnícke nájazdy do západnej Európy a potom v 60. rokoch 10. storočia aj do Byzantska. Plochý a pahorkatinový reliéf krajín v týchto oblastiach Európy plne zodpovedal taktike plienivého spôsobu boja jazdeckého vojska. V prípade úspešných nájazdov sa ich účastníkom dostalo bohatej vojrovej koristi. Chudobnejšie obyvateľstvo v redšie osídlených horských dolinách a kotlinách stredného a severného Slovenska im bohatšiu korisť neposkytovalo; pričom ani orientačne ťažko schodný, hustými pralesmi

⁶⁴ OSLANSKÝ, František. Kontinuita dávneho osídlenia najjužnejšieho Slovenska nad Dunajom. In *Historický časopis*, 43, 1994, č. 4, s. 615 – 616

⁶⁵ HANULIAK, Milan. Gräberfelder der slawischen Population im 10. Jahrhundert im Gebiet der Westslowakei. In *Slovenská archeológia*, 40, 1992, č. 2, s. 280 – 281; RUTTKAY, Alexander. Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10. – 13. storočí z hľadiska archeologického bádania. In *Veľká Morava a počátky československé státnosti*. Praha-Bratislava, 1985, s. 156 – 158

⁶⁶ RATKOŠ, Peter. Vzťahy naddunajských Slovanov, c. d., s. 810

zarastený, úžľabinami, roklinami a dolinami pretkaný kopcovitý terén ani nevyhovoval pohybu ich jazdeckých družín, lebo sa priamo vystavovali nečakaným prepadom zo zálohy. Aj z týchto dôvodov sa preto zdá prijateľnejšie vysvetlenie, že starí Maďari sa vedome vyhýbali vojenskej prítomnosti na tomto území a najsť sa azda uspokojili s tým, že tunajšie obyvateľstvo ovládali doteraz neujasnenou formou vazalského vzťahu. Nasvedčuje tomu viacero dôvodov, z ktorých najdôležitejší je ten, že v podstate až na jednu výnimku – Uhorskú Ves v Liptove –⁶⁷ nenachádzame na rozľahlom území Zvolenského kráľovského (veľko)komitátu ani v hornej časti Trenčianskej stolice žiadnu staromaďarskú ani maďarskú strážnu osadu, ktorá by dokazovala prezentáciu ich strážnych vojenských jednotiek.

Strážne osady so strážnym obyvateľstvom tvorené príslušníkmi cudzoročných etník nachádzame v hojnom počte na južnom a juhozápadnom Slovensku, ako aj na Spiši. Je o nich známe, že novoprišli dobyvatelia krajiny ich situovali do strategicky a komunikačne exponovaných polôh s cieľom kontroly aj autochtónneho obyvateľstva slovenského pôvodu, ktorému ako príslušníkovi predtým iného štátneho útvaru iste plne nedôverovali. Strážne osady na celom tomto území nikde nenachádzame a chýbajú aj akékoľvek toponymické, listinné, historicko-architektonické a presvedčivé archeologické dôkazy o tom, žeby sa na tomto území odohral v rozmedzí 10. až 13. storočia významnejší ozbrojený konflikt či bitka medzi vojskom nových pánov krajiny a domácim obyvateľstvom. Ale aj keď sa na tomto rozľahlom území nezachovali typické strážne osady pomenované po Maďaroch alebo Uhroch, ako ich nachádzame inde na Slovensku, prítomnosť kráľovských (župných) posádok uhorského (maďarského) vojska sa tu nedá úplne vylúčiť. Je totiž nemysliteľné, aby uhorská kráľovská moc nebola vojskom kontrolovala toto územie, hraničiace na západe s Moravou a Sliezsokom a na severe s Poľskom. Preto prítomnosť stáleho, iste obmedzeného kontingentu vojakov je treba predpokladať aspoň na colných a mýtnych stanicách a, pochopiteľne, priamo v sídle tohto (veľko)komitátu vo Zvolene. Pamiatky po nich nenachádzame v miestnom názvosloví ani v listinnom materiáli z 13. storočia. Prítomnosť uhorského (župné-

⁶⁷ Uhorská Ves (Mogiorfolu) bola už v roku 1230 úplne opustená a prázdna, hoci najneskôr až do začiatku 13. storočia plnila funkciu strážnej osady Maďarov na ceste z Liptova na Spiš. Jej polohopisné situovanie v uzávere Liptovskej kotliny je tiež svedectvom toho, že Maďari Liptov zaujali od juhozápadu, teda od Zvolena alebo od Turca. (Pozri BENKO, Ján. Osídlenie severného Slovenska, c. d., s. 94 – 97)

ho) strážneho vojska je však možné predpokladať okrem Zvolena v 11. – 12. storočí azda v týchto vysunutých expozitúrach: v Trstenej na Orave, Kraľovanoch, Sučanoch, Starhrade pri Strečne, Budatíne pri Žiline, v Liptovskej Sielnici a Ružomberku v Liptove a na Vyšehrade medzi Turcom a hornou Nitrou.⁶⁸

Z doteraz uvedeného vyplýva, že po zániku Veľkej Moravy prešlo územie stredného a severného Slovenska počas 10. a 11. storočia istým autonómnym, bezštátnym vývojom v rámci menších veľmožských panstiev so sídlami najskôr na turčianskom Vyšehrade, vo Zvolene, v Ducovom pri Piešťanoch, na Čingove, na Brekove, prípadne ďalších. Geopoliticky bolo Slovensko v tomto období ovplyvňované z juhu maďarským kmeňovým zväzom (neskôr Uhorským kráľovstvom), zo západu českým a zo severu poľským štátom a je pravedpodobné, že priľahlé regióny Slovenska tieto štáty priamo ovplyvňovali. Toto obdobie ranostredovekých dejín Slovenska je písomnými prameňmi i samotnou archeológiou len veľmi ťažko bližšie postihnuteľné. Pritom sa však zdá, že 10. a 11. storočie boli obdobím stagnácie, ak nie retardáciou vývoja, najmä v južných regiónoch terajšieho slovenského územia.⁶⁹

Geopolitický zmätok v stredoeurópskom priestore tohto obdobia sa príznačne prejavoval aj pri vytyčovaní vzájomných hraníc a územných záujmov medzi nástupníckymi štátmi po Veľkej Morave, menovite medzi priemyslovskými Čechami, piastovským Poľskom, babenbergovskou Východnou markou (Ostarrichi) a, pochopiteľne, arpádovským Uhorskom. Tento proces sa naštartoval vzápätí po porážke veľkomoravských vojenských síl, vyhladení mojmírovskej dynastie kmeňovým zväzom starých Maďarov a hlavne po bratislavskej bitke v roku 907, v ktorej starí Maďari zvíťazili. Obdobie vzniku a konštitúcie včasnostredovekých štátov v tomto priestore priamo nadväzuje na početný stav a silu vojska, ktorou disponovali. Do týchto mocenských zápasov sa, pochopiteľne, zapájali i regionálni suveréni, ktorí mali záujem odkrojiť si z veľkomoravského dedičstva čo najväčšie plochy územia a prezentovať ich ako nedeliteľnú súčasť svojich vlastníckych domén. Pri delení tohto dedičstva zaujímal kmeňový zväz

⁶⁸ Tento názor, hoci ho nepodopieram konkrétnymi podkladmi, vyslovujem v analógii na charakter a význam cestnej siete na tomto území v arpádovskom období. (Pozri KLEIN, Bohuš. Príspevok k historicko-geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu. In *Vlastivedný zborník Považia*, XV., 1985, s. 87 – 133)

⁶⁹ BEŇKO, Ján. K problematike osídlenia a doosídlenia Slovenska. In *Historický zborník*, 7, 1997, s. 27 – 37, 30; tu i ďalšia literatúra

starých Maďarov osobitné postavenie už tým, že práve on sa najviac zaslúžil o vyvrátenie Veľkej Moravy, čo ho povyšovalo na nepochybného dediča jej štátnosti a územia, ktorého sa zmocnili silou zbraní. V tomto období sa totiž vo všeobecnosti považovala vojenská sila za určujúci štátotvorný fenomén, ktorý najviac ovplyvňoval kreovanie štátov podľa zaužívanej praxe tých čias.⁷⁰

Zaujatie územia Slovenska v časovom rozpätí 10. a 11. storočia kmeňmi starých Maďarov (10. storočie) a Uhorským kráľovstvom pod vedením dominantného kmeňového etnika Maďarov s arpádovskou dynastiou (11. storočie), sa uskutočnilo v súbehu geopolitických a vojenských protirečení medzi nástupníckymi štátmi po Veľkej Morave v celom exponovanom stredodunajskom priestore. Zaujatie dnešného Slovenska až k vonkajšiemu oblúku Karpát postupom maďarských vojenských síl z nížin stredného Dunaja, možno označiť za dobyvačný, spojený s územným okupačným mocenským procesom, ktorý trval zhruba dvesto rokov. Tento proces sa v podstate začal už v poslednom decéniu 9. storočia, keď kmene starých Maďarov po strastiplnom prechode cez východokarpatské priesmyky dorazili na roviny potiských nížin. Odtiaľto neskôr začali západným smerom svoje víťazné ťaženie proti centráм Veľkej Moravy, najmä proti Nitre a proti Zadunajsku, ktorého sa zmocnili v roku 900. Obsadenie Zadunajska ako autonómnej súčasti Veľkej Moravy poskytovalo priam ideálnu vo-

⁷⁰ ŽEMLIČKA, Josef. Expanze, krize a obnova Čech 935 – 1055. (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě). In *Český časopis historický*, 93, 1995, s. 208. Počas štúdia historických a historicko-geografických prác českej a moravskej proveniencie zaoberajúcich sa problematikou tohto obdobia som nadobudol rozpačitý dojem o interpretácii príslušnosti časti Moravy (Moravské Slovácko) do Uhorska v 10. – 11. storočí v tom zmysle, že prevažná časť týchto prác nepresahuje konštatačný rámec a túto etapu svojich dejín akoby vedome obchádzali a trpne akceptovali. V skutočnosti však hranice Uhorska v 11. storočí (po odtiahnutí poľských vojsk Boleslava Chrabrého) viedli proti toku rieky Moravy až k ústiu riečky Olšavy pri Uherskom Hradišti, aby ďalej proti jej toku smerovali k horským hrebeňom Bielych Karpát. Pomerne krátka príslušnosť tejto časti Moravy k Uhorsku (až do bitky na Luckom poli v roku 1116) však zanechala výrazné stopy v názvoch miestnej toponymie dnešných miest Uherské Hradište, Uherský Brod, Uherský Ostroh. (Bližšie NOVÝ, Rostislav. *Přemyslovský stát 11. a 12. století*. Praha: Univerzita Karlova 1972, s. 143 – 167.) Príslušnosť tejto časti Moravy k Uhorsku sa odrazila aj na vzostupe významu Trenčína ako komitátneho sídla v 11. a začiatkom 12. storočia. Cez Trenčín a Hrozenkovský priesmyk prechádzala najvyhovujúcejšia komunikácia, ktorá spájala Nitru cez Trenčín s „Moravským Slováckom“. Jej vojenský význam vyjadruje na tejto trase strážna osada Pečencov (Pečeňany), Uhrov (Uhrovec a Uhrovský hrad) a azda Rusov (Drietoma).

jenskú komunikačnú základňu pre staromaďarské kmene počas ich nájazdov do západných krajín.⁷¹

Etablovaním sa starých Maďarov v Zadunajsku nastali osudové chvíle aj pre Nitrianske kniežatstvo ležiace na ľavom (severnom) brehu Dunaja a rozkladajúce sa na pravom krídle ich postupujúcich vojsk západným smerom. Z vojensko-operačného hľadiska preto museli v záujme svojich lúpežno-koristníckych cieľov, nachádzajúcich sa v západnej Európe a v Taliansku, čo najskôr oslabiť Nitrianske kniežatstvo vojenskou silou, prípadne ho pacifikovať do tej miery, aby sa nestalo potencionálnym ohniskom napätia a nebezpečenstva ich agresívnych zámerov. Z toho dôvodu operačnú pozornosť svojich vojsk zamerali v prvom rade na zmocnenie sa a ovládnutie súbežných cestných komunikácií, vedúcich po ľavom brehu Dunaja od Vyšehradskej brány po Bratislavu a Devín a prechádzajúce cez Žitný ostrov popri Malom Dunaji. V snahe zabezpečiť čo najväčšiu spoľahlivosť a priechodnosť týchto ciest pre svoje jazdecké družiny sa na strategických a komunikačne dôležitých bodoch, najmä pri brodoch cez vodné toky a na križovatkách ciest, usadzovali príslušníci strážneho vojska staromaďarských kmeňov v strážnych osadách, ktorých mená sa doteraz zachovali v miestopisnej nomenklatúre. No ich konečným strategickým cieľom na území Slovenska tých čias bola Nitra ako sídlo údelného kniežatstva Mojmirovcov. Nitra v tom čase bola veľmi dômyselne opevnenou hradiskovou aglomeráciou sídlisk s viacerými dobre opevnenými útočiskovými hradiskami.⁷² Aj tento moment nasvedčuje, že samotná Nitra bola spočiatku pre jazdecké vojsko starých Maďarov ešte nedobytným cieľom. Ale po sérii víťazných bitiek s moravským a nitrianskym vojskom, v ktorých padli i Mojmirovci, menovite Mojmír II. a pravdepodobne aj Svätopluk II., bolo celkom iste jej vojsko zdecimované. Starí Maďari pritom nezabudli dôkladne zničiť a vyplieniť územie kniežatstva a okolie Nitry, ktoré sa nachádzalo v dosahu ich jazdeckých družín. O tomto katastrofálnom ničení a plienení krajiny informujú i súčasní mimouhorski kronikári, a veru niet dôvodu im neveriť.⁷³

⁷¹ STEINHÜBEL, Ján. *Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*. Bratislava: Veda 1995, s. 80 – 81

⁷² MARSINA, Richard. Nitra vo včasnom a vrcholnom stredoveku. In *Nitra*. Bratislava 1977, s. 27 – 41. Najnovšie výsledky archeologického a historicko-architektonického výskumu opevnenia Nitrianskeho hradu v 9. – 12. storočí pozri BEDNÁR, Peter. *Die Entwicklung der Befestigung der Nitrauer Burg im 9. – 12. Jahrhundert*. In *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. (Eds. Henning, J. – Ruttkay A.), Bonn 1998, s. 371 – 383

⁷³ Je to najmä kronikár Regino, ktorý zomrel v roku 908.

Záhuba Mojmirovcov a katastrofálne pustošenie Moravy (a Nitrianska) však nespôsobili zánik veľkomoravskej štátnosti, jej faktická štátnosť sa udržala a prežila práve vďaka opevneným hradiskám hradiskovej sústavy, ktorých sa (azda až na výnimky) plienivé hordy staromaďarskej jazdy nezmocnili. Preto po ich odtiahnutí sa do zničených krajov znovu vrátil zaužívaný spôsob života domáceho obyvateľstva vrátane jeho politicko-spoločenských štruktúr a organizačno-správnych väzieb. Zdá sa, že po vyhubení Mojmirovcov jedinou zásadnou zmenou bolo rozhodnutie Moravanov a Nitranov spojiť svoje ďalšie osudy s českými Přemyslovcami. Od spoločenstva s nimi očakávali predovšetkým posilnenie svojej vojenskej obranyschopnosti pred ďalšími nevyspytateľnými útokmi kmeňového zväzu starých Maďarov. Pritom Přemyslovcov oprávňovala na prevzatie moravského stolca aj ich dynastická príbuznosť s vyhubeným Mojmirovským rodom.⁷⁴ V skutočnosti boli Přemyslovci najbližšími príbuznými moravských Mojmirovcov, a preto po smrti Mojmíra II. (†906?) zdedili najskôr oni jeho panovnícky stolec a spojili pod svoju vládu Čechy s Moravou, a pravdepodobne určitý čas aj Nitriansko. Na základe štúdia a vzájomného porovnávanía ranostredovekých prameňov dospel J. Steinhübel k záveru, že starí Maďari, keďže o Nitriansko museli okrem Slovákov (Sclavos) bojovať s Čechmi (Boemos), sa Nitrianska zmocnili okolo roku 920 za vlády kniežaťa Vratislava I. (915 – 921) z rodu českých Přemyslovcov.⁷⁵ Podľa J. Steinhübela kmeňový zväz starých Maďarov za jeho vlády dobyl Nitru a jej kniežatstvo a až potom sa vytýčili hranice Maďarov k „rieke Morave, za takých podmienok, že ich knieža bude každoročne platiť uhorskému kniežaťu poplatky“. Počas tohto ťaženia starí Maďari zaujali pravdepodobne aj celé dolné a stredné Považie až po najsevernejšie ležiaci Trenčín.⁷⁶

Pri historicko-geografickom vyhodnocovaní týchto dvoch údajov je podistým zrejmé, že vojenský zábor starých Maďarov do roku 920 nepresiahol na južnom, respektíve juhozápadnom Slovensku pomyselnú rovno-bežníkovú líniu nad dnešnú Seredň-Sintavu. Anonymus jasne hovorí, že

⁷⁴ Pozri STEINHÜBEL, Ján. Nitrauer Frstentum und der Untergang Grossmhrens. In *Mittleuoppa im 8. – 10. Jahrhundert*. Zborník z vedeckej konferencie 2. – 4. októbra Bratislava 1995, s. 203. Vláda Přemyslovcov v Nitriansku je len hypotézou J. Steinhübela. Hoci nie je vylúčené, že až do dobytia Nitry (929 – 930, podľa Steinhübela) mohol na zvyšku územia Nitrianskeho kniežatstva vládnuť nejaký veľmož z mojmirovského rodu, ktorého meno sa nezachovalo. Zaujatie časti západného a severného Slovenska pripisuje aj českému vojvodovi Boleslavovi I. (935 – 967) z přemyslovského rodu.

⁷⁵ STEINHÜBEL, Ján. Nitrianske kniežatstvo a zánik Veľkej Moravy, c. d., s. 25

⁷⁶ TAMŽE, s.18 – 19, poznámka č. 99

vojská Maďarov ďalej postupovali na západ k rieke Váh a proti jej toku smerom na sever k Trenčínu, aby neskôr odtiaľto pokračovali v útoku cez pohorie Bielych Karpát až k Morave, kde vytýčili svoje hranice. Pre takéto záver hovoria aj komunikačné dôvody, lebo cestné spojnice spájajúce Nitrianske kniežatstvo s Moravou cez husto zalesnené pohoria Malých a Bielych Karpát boli ešte začiatkom 10. storočia ťažko priechodné pre horskú konfiguráciu terénu a značné prevýšenie. Tieto pohoria Karpát predstavovali v tomto období typické ranostredoveké pohraničné konfinium, priechodné v úseku od Bratislavy po Trenčín len niekoľkými horskými cestami, ktoré viedli cez pralesy pôvodných lesov s veľmi riedkym osídlením.⁷⁷ Jediným komunikačne vyhovujúcim cestným spojmom spájajúcim slovenské Nitriansko s uhorským záborom na Morave, neskorším Moravským Slováckom, a vyhovujúci aj jazdeckému vojsku starých Maďarov bola cesta cez Trenčín,⁷⁸ Hrozenkovský priesmyk, Bánov, Uherský Brod do Uherského Hradišťa.⁷⁹ J. Steinhübel v inej svojej práci⁸⁰ vyslovuje názor, že od

⁷⁷ Pozri VARSÍK, Branislav. Osídlenie Myjavy a Myjavskej pahorkatiny do začiatku 17. storočia. In *Historica*. Zborník FF UK v Bratislave, 23, 1972, s. 103 – 129; JANŠÁK, Štefan. Konfinium na Záhorí a stará cesta ním vedúca z Bratislavy do Prahy. In *Geografický časopis*, 12, 1960, s. 86 – 96; TENŽE. Z minulosti dopravných strojov na Slovensku. In *Geografický časopis*, 16, 1964, s. 13 – 31

⁷⁸ Podľa mojej mienky táto hlavná cesta v danom období však nevedla cez dnešný Trenčín, respektíve jeho terajšie stredoveké námestie, ale prechádzala priamo z Mníchovskej Lehoty cez Belú pri Trenčianskej Turnej a mostom cez Váh na Kostolnú a Drietomu na pravom brehu Váhu. V tejto súvislosti upozorňujem na názov potoka (Drietomica) a dediny (Drietoma) končiacich na -oma. Vladimír ŠMILAUER vo svojom *Vodopise starého Slovenska* (Praha-Bratislava 1932, s. 330) ho zaraďuje k názvom neznámeho pôvodu. V prípade Drietomy by mohlo ísť aj o osadu ruských strážcov tejto cesty, ktorá by mohla mať paralelu v ruských názvoch Suchoma, Vičoma. Neďaleko na horskom chrbte Bielych Karpát na moravsko-slovenskom pomedzí je tiež osada a vrch Kykula (746 m n. m.), ktoré by mohli signalizovať stredovekú prítomnosť strážneho obyvateľstva, súvisiacu s tureckým slovom Kkll – Dorn – Trň. (SEDLÁK, Vincent. *Die älteste Besiedlung...*, c. d., s. 52).

⁷⁹ Smer tejto cesty z Trenčína do Uherského Hradišťa na neskoršie územie Moravského Slovácka náležite odráža vojensko-strategický zámer kmeňového zväzu starých Maďarov a neskorších Arpádovcov (do bitky na Luckom poli v roku 1116) postupne trvale začleniť aj túto časť Moravy do svojej kráľovskej domény. Azda sa v tejto ich snahe odrážalo aj územné a dynastické nástupníctvo po Mojzírovcoch, keď v nej bolo aj Uherské Hradište (Gradišt v arabských správach), ktoré mohlo byť jedným zo sídelných miest Veľkej Moravy.

⁸⁰ Slovensko od príchodu Slovanov po zánik Nitrianskeho kniežatstva. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. (Ed. Vincent Sedlák). Bratislava: Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 43

ovládnutia Nitrianska v roku 920 bolo celé územie Slovenska pod kontrolou staromaďarských jazdeckých družín. To sa však nezdá pravdepodobné, lebo na rozľahlom území horného Trenčianska, na Orave, Liptove, v Turci, na hornom Ponitří a i na území Zvolenskej stolice nenachádzame strážne osady staromaďarských kmeňov a s nimi spríbuznených nomádskych etník. Existencia týchto osád, podobne ako na zvyšnom území Slovenska, by totiž bola priamym, významným a nespochybniteľným dôkazom vojenskej prítomnosti strážneho vojska na tomto území. Z analógií výskytu týchto osád na južnom a juhozápadnom Slovensku je všeobecne známe, že strážne osady staromaďarských a s nimi spríbuznených nomádskych etník vrátane vojenských družín slovanských Rusov plnili nielen poslanie dobyvateľa, ale zabezpečovali aj stráženie dôležitých komunikácií a strategických bodov.

V tejto súvislosti je však potrebné konštatovať, že ovládnutím Nitrianskeho kniežatstva starými Maďarmi okolo roku 920 došlo k najzávažnejšiemu predelu v starších slovenských dejinách v tom zmysle, že sa jeho územie a obyvateľstvo stalo z geopolitického hľadiska záujmovým objektom a integračnou súčasťou budúceho Uhorska na bezmála jedno tisícročie. Vojenským ovládnutím Nitrianskeho kniežatstva a Nitry sa vo všeobecnosti potvrdila tiež vojenská stratégia stepných národov pri podmaňovaní si krajín a obyvateľstva s usadeným spôsobom života, ktorá pretrvala prinajmenej do tatárskeho vpádu. Táto stratégia spočívala v tom, že nomádske spoločenstvá stepných národov pri svojich nájazdoch maximálne využívali obdivuhodný akčný rádius dosahu svojich jazdeckých družín a v prvej etape zničili a vyplienili všetko, čo im stálo v ceste. V druhej etape, po uplynutí nejakého času, sa na toto nimi už raz zničené územie znovu vrátili so zámerom pevne začleniť krajinu i s jej obyvateľstvom do svojej ríše so všetkými z toho vyplývajúcimi dôsledkami.⁸¹

Je treba predpokladať, že starí Maďari v 10. storočí cieľavedome plienili Nitrianske kniežatstvo svojou nevyspytateľnou jazdou až približne do roku 920, keď nastala azda tá pravá chvíľa na dobytie Nitry a s ňou aj celého Nitrianskeho kniežatstva. Na druhej strane zas obdobie prvých dvoch desaťročí 10. storočia poskytuje dostatok dôkazov na to, že ani séria víťazných bitiek nad veľkomoravským vojskom ešte neznamenala aj súbežné zrútenie sa štátnej moci Veľkej Moravy. Tento zánik štátnej moci nepozorujeme

⁸¹ Pozri DUPUY, Ernest. R. – DUPUY, Trevor, N. *Historie vojenství (Harperova encyklopedie) I. díl*. Praha: Forma 1997, s. 390 – 410. Ktovie, aký osud by bol stihol Uhorsko a celú strednú Európu v 13. storočí, keby sa Tatári boli vrátili do týchto končín?

ani na vyplienených územiach ostatnej Európy a Talianska starými Maďarmi, lebo po ich odtiahnutí sa tu život spoločnosti v podstate znovu vrátil do starých koľají. V týchto krajinách predstavoval práve pevnostný systém pozostávajúci zo sústavy početných hradov jediná reálnu šancu na prežitie štátnej moci vo vyplienenej krajine. Podobný vývoj možno predpokladať aj v prípade Nitrianskeho kniežatstva, ktoré jazdecké družiny starých Maďarov v období rokov 906 – 921 (keď bolo pravdepodobne súčasťou štátu Přemyslovcov) systematicky prepadávali zo svojich strážnych osád, ležiacich v poriečí Dunaja, pričom ich plienivé nájazdy najviac postihovali nechránené roľnícke osady v bezprostrednom okolí hradísk.

V tejto súvislosti stojí za povšimnutie, že ani oficiálna maďarská historiografia rozširovaná do sveta v nemeckom jazyku nepozná názvy staromaďarských kmeňov, ktoré sa zmocnili naddunajského priestoru stredného Dunaja a juhozápadného Slovenska. Označuje ho ako neznámy kmeň, pričom do povodia Ipľa a Slanej umiestňuje kmeň Kovárov (Kabarov) bez bližšieho zdôvodnenia.⁸² Aj z toho je zrejmé, že oficiálna maďarská historiografia nepozná, respektíve úmyselne obchádza závery jazykovedných a onomastických prác slovenskej historiografie, ktorá evidentne dokázala kontinuitu slovenského osídlenia tohto územia a pomerne veľmi presne identifikovala aj strážne osady staromaďarských kmeňov tak v poriečí Dunaja, ako aj jeho slovenských prítokov. Pri akceptovaní týchto nevyvrátiateľných záverov by totiž z hľadiska sídliskovej štruktúry bolo evidentné, že osady pomenované podľa staromaďarských kmeňov sú vo väčšine prípadov situované len na dôležitých strategicko-komunikačných bodoch, ktoré v čase svojho vzniku boli obkolesené nemaďarským (slovenským) etnickým obyvateľstvom. Tieto miestne názvy ukazujú, že tieto kmene sa tu v 10. storočí usídlili v etnicky cudzom prostredí, lebo v opačnom prípade by ich osady nepotrebovali pomenovať podľa inej národnosti. V súlade s týmito konštatovaniami preto na Žitnom ostrove nachádzame z východu na západ tieto obce: Velké Kosihy, po maďarsky Nagy Keszi, Veľký Meder, po maďarsky Nagy Megyer, pri Dunajskej Strede je to obec Nekyje na Ostrove, po maďarsky Nyeek, obec Ohrady, po maďarsky Kürth, býva-

⁸² KRISTÓ, Gyula. *Die Arpaden dynastie*. Budapest: Corvina Kiadó 1993, s. 40 – 41. Pozri tiež mapku na s. 41. Kristó usudzuje, že zjednotený kmeň Kabarov vystupuje v neskoršom období na juhu stredného Slovenska pod názvom „Palozen“, teda Plavcov, Kumánov. V staršej práci Fodor, István. *Die grosse Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien*. Budapest: Corvina Kiadó 1982, s. 211 – 293 dospel na základe „nepresvedčivých“ archeologických nálezov k spochybeniu slovanského osídlenia tohto územia.

lý Kert' na Ostrove.⁸³ V širšom zábere Žitného ostrova severným smerom tu nachádzame ďalšie osady pomenované podľa názvov staromaďarských kmeňov: obec Bánov, po maďarsky Bánkeszy, osada Malá Kesa, po maďarsky Kiskeszzi, ďalej je to Palárikovo, bývalý Slovenský Meder, po maďarsky Tót-Megyér, tiež dnešná osada Štefanovičová, bývalá Taraň, po maďarsky Tarany v dnešnej osade Mojmírovce (bývalý Urmín), a medzi Dvorníkmi a Patou je to Zemianska a Pustá Kert', po maďarsky Kürt.⁸⁴

Vo vymenúvaní týchto a podobných miestnych názvov by sme, pochopiteľne, mohli ešte pokračovať, čo by však z hľadiska tematiky tohto príspevku nebolo produktívne. Ale aj uvedené príklady naznačujú, že na Žitnom ostrove a v koridore toku Malého Dunaja sa pravdepodobne zachovala najstaršia vrstva strážnych osád pomenovaných podľa príslušníkov staromaďarských kmeňov, ktorí v prvej vlne zaujali komunikácie v naddunajskom priestore východozápadného smeru a vyúsťujúce v Bratislavskej bráne. V tejto súvislosti je možné vysloviť mienku, že tieto strážne osady vznikli najskôr už v 1. polovici 10. storočia (do roku 955), keď kmeňový zväz starých Maďarov podnikal početné koristnícke výpravy do západnej Európy.

Početnejšiu a väčšiu vrstvu miestnych názvov pomenovaných podľa mien staromaďarských kmeňov, ako aj s nimi spríbuznených nomádskych etník, nachádzame v širokom priestore nad Malým Dunajom, ktorý siaha až k južným úbočiam Strážovských vrchov a na západe až do poriečia rieky Moravy. Okrem pôvodných kmeňov, ktoré v prvej vlne výbojov vyvrátili Veľkú Moravu, tu nachádzame názvy, ktoré nepochybne patria Pečenehom (Pečnany, Pečeňady, Pečenice, Bešeňov, Tesáre nad Žitavou – Villa Bissenorum), Sikulom (Trstín, po maďarsky Szekely, bývalý Nádaš, Sekule, po maďarsky Székelyfalva na Záhorí, Lakšár, po maďarsky Lapsár tiež na Záhorí a pohraničné stráže v oblasti dnešných dedín Stráže, Ostrov a Orvište pri Piešťanoch), Plavcom-Kumánom (Plavečský hrad, Plavecké Podhradie, Plavecký Mikuláš, Plavecký Peter na Záhorí). V poriečí Ipl'a západne od Slovenských Ďarmot (Ďarmoty, tiež pomenované podľa kmeňa Kürt-Gyarmat) leží dedina Koláre, po maďarsky Kovár, pomenované podľa staromaďarského kmeňa Kovari-Kabari.⁸⁵

Z hľadiska nášho štúdia sú však oveľa zaujímavejšie miestne názvy od-

⁸³ Stanislav, Ján. *Slovenský juh v stredoveku I. diel*. Bratislava: NLC 1999 (reedícia), s. 242 – 250

⁸⁴ TAMŽE, s. 255

⁸⁵ VARSÍK, Branislav. Stredoveké miestne názvy na Slovensku vzniknuté po príslušníkoch rôznych národností Uhorska. In *Z osídlenia západného a stredného Slovenska*. Bratislava: Veda, s. 152 – 208

vodené od jedného z kmeňov pod názvom „Magyar“ (po slovensky Uhor), v priestore severne od Malého Dunaja na území pôvodne kryštalizačného jadra Nitrianskeho údelného kniežatstva. Vtedy, ako nás o tom informuje Anonymus – a nie je dôvodu spochybňovať jeho svedectvo –, sa starí Maďari zmocnili Nitry a Ponitria, ako aj Považia po Trenčíne a prenikli aj na Moravu, ktorú zaťažili platením ročných tribútov.⁸⁶ Je možné predpokladať, že starí Maďari po vojenskom zábore Ponitria usadili svojich strážcov hraníc na južných výbežkoch Strážovských vrchov vo (Veľkých) Uherciach pri Oslanoch v doline Nitry a v Bánovskej kotline v Uhrovci, kde v 13. storočí postavili aj Uhrovský hrad, pod ktorým vznikla podhradská osada Uhrovské Podhradie. Založenie týchto strážnych osád na severnej hranici maďarského územného záboru sa pravdepodobne odrazilo aj v zmienke Anonyma v tom zmysle, že „tretina vojska (maďarského, pozn. B. K.) odišla s obyvateľmi tejto krajiny do Zvolenského lesa vybudovať na hraniciach kráľovstva silné opevnenie z kameňov a z dreva, aby snád' niekedy Česi alebo Poliaci nemohli vstúpiť na ich panstvo s cieľom krádeže a lúpeže“.⁸⁷ Na druhej strane však táto Anonymova zmienka je jedinečným svedectvom o obrannom pevnostnom systéme líniového charakteru na hraniciach Uhorského kráľovstva, ktorý sa v podstate nezmenil do tatárskeho vpádu. Tento systém pozostával zo zásekov z dreva a prekážok vybudovaných z kameňa a postavených na cestách prechádzajúcich pohraničným konfi- niom, prípadne na dôležitých strategických bodoch.

Usadenie sa kmeňa Maďarov – Uhrov na južných výbežkoch Strážovského pohoria podporuje tézu, že dôležitou úlohou týchto strážcov bolo zabezpečenie komunikačného koridoru zo starého Nitrianska cez Drietomu a Hrozenkovský priesmyk na Moravu. V tejto súvislosti je treba konštatovať, že na Považí, kde sa v 11. storočí konštituoval kráľovský komitát so sídlom v Trenčíne, miestne názvy po maďarských kmeňoch nenachádzame vo väčšom počte. Aj z toho sa dá usudzovať, že uhorská štátna moc sa v Trenčianskej kotline etablovala bez väčších problémov. Vzhľadom na dôležitý dopravný koridor vedúci Považím severojužným smerom, ako aj na dôležité prechody cez Biele Karpaty na Moravu, je preto možné vysloviť názor, že uhorská kráľovská moc tu mohla mať usadených svojich stráž-

⁸⁶ PRAŽÁK, Richard. Legendy a kroniky, c. d., s. 214 – 215. Maďari „penikli až k rieke Morave, vybudovali tu opevnené prekážky a stanovili ríšu Maďarov až k Bráne a k Blatnému hradu“.

⁸⁷ TAMŽE, s. 213. Zmienka o Čechoch a Poliakoch je najskôr retrospektívou Anonymovou narážkou na výboje Přemyslovcov v 2. polovici 10. storočia na severozápadné Slovensko a na výboje Piastovcov v 1. tretine 11. storočia až po Dunaj a Tisu.

cov. Za relatívne pravdepodobné osady týchto strážcov považujem Drietomu⁸⁸ a Ivanovce⁸⁹. Severne od Trenčína v tiesňave pri Považskej Bystrici je v chotári obce Udiča osada Uhry, ktorá leží na starej pravobrežnej považskej ceste vedúcej z Púchova do Bytče. Samotný názov tejto osady, ako aj jej situovanie na rozhraní medzi dolnou a hornou časťou neskoršej Trenčianskej stolice dovoľuje tiež vysloviť názor, že v prípade tohto sídla najskôr ide o pohraničnú strážnu osadu z 11., prípadne 12. storočia. Táto osada Uhrov (Maďarov) kontrolovala cez ňu prechádzajúcu cestu, ktorá skracovala vzdialenosť medzi dnešnými obcami Udiča a Šebešťanová. Viedla zaklesnutou zníženinou a obchádzala tiesňovitý úsek Váhu, v ktorom v 2. polovici 13. storočia postavili Považský hrad, a zároveň skracovala cestu medzi juhom a severom Považia. Sedlo medzi Uhrami a Šebešťanovou na tejto ceste sa volá Záklapie, je tu i kopec s názvom Kľapy. Aj tieto zriedkavé miestne názvy signalizujú akési strážno-obranné zariadenie, asi najskôr akési závory (kľapy), pri ktorých sa kontrolovala premávka po ceste. V prípade tejto osady Uhry pravdepodobne išlo o pohraničnú osadu, lebo hornú časť neskoršej Trenčianskej kotliny začlenili do arpádovského Uhorska až koncom 11. storočia.⁹⁰

Kartografické znázornenie týchto cudzích miestnych názvov na Považí, Ponitří a na Pohroní v slovenskom etnickom prostredí zároveň vytyčuje obrannú, respektíve v tomto prípade aj štátnu hranicu vznikajúceho uhorského štátu, ktorý maďarská historiografia spája s vládou arpádovského veľkokniežaťa Gejzu (971 – 977).⁹¹ Z hľadiska tematiky tohto príspevku je

⁸⁸ Drietoma vystupuje v metácii osady Súča v roku 1244 ako Drietoman pri konfiniu. Názov potoka Drietomica a osadu Drietoma treba zaradiť ku koreňom slov končiacich na -oma, ktoré sú frekventované v ruskej oblasti. (Pozri ŠMILAUER, Vladimír. Vodopis, c. d., s. 71.) Potomkami týchto strážcov mohli byť aj početní príslušníci strednej šľachty, ktorí tu vystupujú ešte aj v 19. storočí.

⁸⁹ Tento miestny názov obce sa mohol tradovať od ruského osobného mena Ivan.

⁹⁰ Pozri RATKOŠ, Peter. Podmanenie Slovenska Maďarmi, c. d., s. 176. Podobný časový záver vyslovil aj Richard MARSINA. Osídlenie Hornej Trenčianskej pred tatárskym vpádom. In *Sborník FFUK, Historica*, 15, 1964, s. 65. Branislav VARSÍK. O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. In *Historický časopis*, 32, 1984, č. 4, s. 546 uvádza v súvislosti s hranicami medzi Dolnou a Hornou Trenčianskou stolicou aj miestny názov Streženice, ktorá má nepochybne strážnu, respektíve vojenskú etymológiu. O Uhroch ako o osade maďarských strážcov hraníc hovorí aj PETROVSKÝ-ŠICHMANN, Anton. Slovanské osídlenie severného Slovenska. In *Vlastivedný sborník Považia*, VI, 1964, s. 95. Toto tvrdenie je doposiaľ bez preukázateľných archeologických nálezov.

⁹¹ KRISTÓ, Gyula. Die Arpaden Dynastie, c. d., s. 53 – 56. Konštituovanie uhorského štátu maďarská historiografia vymedzuje dlhým časovým obdobím a kladie ho medzi roky 970 až 1038.

však dôležité, že spomenuté strážne osady starých Maďarov (Uhrov) zároveň vytyčujú hranice formujúceho sa uhorského štátu proti premyslovským Čechám a piastovskému Poľsku. Pritom práve geopolitické pomery a vzťahy sú na Slovensku v 2. polovici 10. storočia zvlášť veľmi neprehľadné a nejasné bez faktickej možnosti opretia sa o záchytné historicko-geografické priestorové body. Je však nepochybné, že premyslovské Čechy v 60. a 70. rokoch 10. storočia za Boleslava I. a Boleslava II. upriamili svoje geostrategické územné úsilie východným smerom na Krakovsko a Halič a dočasne vojensky zabrali pravdepodobne aj severné Považie.⁹² Táto geopolitická situácia sa však zmenila niekedy v 80. a 90. rokoch 10. storočia za vlády arpadovského veľkokniežaťa Gejzu sídliaceho v Ostrihome, keď bol údelným kniežaťom v Nitre jeho mladší brat Michal. Nitriansko v tom čase patrilo už do domény arpadovského Uhorska a zostalo v ňom aj po násilnej smrti kniežaťa Michala (asi v roku 995), ktorú mal pravdepodobne na svedomí jeho brat Gejza. Na nitriansky stolec zasadol Gejzov syn Vajk (asi 995 – 997), neskorší kráľ Štefan I. (1000/1001 – 1038).⁹³

Spomenuté osady najsevernejšie položených uhorských strážcov hraníc na Považí, Ponitří a Pohroní môžu svojím vznikom siahať do posledných decínií 10. storočia, hoci v písomnom materiáli vystupujú až v 13. storočí.⁹⁴ Severnú hranicu tohto maďarského vojenského zboru je možné podľa polohy ich strážnych osád vymedziť na Považí osadou Uhry na rozhraní dolnej a hornej časti neskoršej Trenčianskej stolice. Hranica ďalej viedla azda po západných úpätiach Strážovských vrchov južným smerom dolinou Váhu až za Trenčín, kde pri Mníchovej Lehote prešla do Bánovskej kotliny (Uhrovec) a odtiaľ východným smerom do priestoru dnešného Partizánskeho v doline Nitry (Veľké Uherce). Na Pohroní je táto hranica nevýrazná a prechádzala od V. Uheriec východným smerom cez Veľké Pole do priestoru Žarnovice na Pohroní alebo viedla do priestoru Slovenskej brány (Hronské Kosihy). Severne od tejto línie až k vonkajšiemu oblúku Karpát etnicky cudzie strážne osady, ktoré by boli nesporným dôkazom prítomnosti maďarských, prípadne iných strážnych vojsk na strednom, se-

⁹² HAVLÍK, Lubomír E. Kronika o Veľké Moravě, c. d., s. 273. Tiež MARSINA, Richard. Vývoj vojenstva na Slovensku v 10. – 12. storočí. In *Vojenské dejiny Slovenska I.*, c. d., s. 118 – 119. Tento český vojenský zbor sa mohol vzťahovať nielen na horné Trenčiansko, Turiec, Liptov a Oravu, ale mohol zaberat' aj Nitru a stredné Pohronie.

⁹³ STEINHÜBEL, Ján. Slovensko od príchodu Slovanov po zánik Nitrianskeho kniežatstva. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám.* (Ed. Vincent Sedláč). Bratislava: Slovenský historický ústav Matice slovenskej 1998, s. 44

⁹⁴ Pozri VARSÍK, Branislav. Z osídlenia západného a stredného Slovenska... c. d., s. 162 – 177

verozápadnom a severnom Slovensku (po Spiš), jednoducho nenachádzame. Pritom je však nesporné, že uhorská štátna moc mala o tento priestor eminentný záujem, lebo to bolo územie hraničiace tak s poľským, ako aj s českým štátom. A v 10. – 11. storočí sa práve tieto štáty navzájom sporili s Uhorskom o územné dedičstvo po Veľkej Morave.

Sprievodným znakom utvárania uhorského štátu v stredodunajskom priestore bolo prijatie kresťanstva Arpádovskou dynastiou. Koncom 10. storočia vypuklo v Zadunajsku Kopáňovo pohanské povstanie, ktoré bolo vojenskou výzvou arpádovskému Štefanovi, aby sa odklonil od kresťanskej ideológie. Hont a Poznan ho v pohronskej Bíni opásali vojenským mečom, za čo ich Štefan ustanovil za svojich telesných strážcov.⁹⁵ Štefan porazil Kopáňa aj za pomoci nitrianskeho vojska, ale na prelome tisícročia, po jeho korunovaní za uhorského kráľa, zaútočil na jeho doménu Boleslav Chrabrý, poľský Piastovec, a obsadil Slovensko až k Dunaju naproti Ostrihomu. Odtiaľto hranice jeho vojenského záboru viedli východným smerom k Jágru a rieke Tise, aby na východnom Slovensku sledovali tok rieky Tople až k Soľnému hradu. Toto územie, teda zhruba územie terajšej Slovenskej republiky, sa Štefanovi I. podarilo pripojiť k Uhorsku až v roku 1029, keď zosadil nitrianske knieža Vazula a uväznil ho na Nitrianskom hrade.⁹⁶

Na margo týchto skutočností teba konštatovať v súlade s názorom Jána Beňka, že naša národná historiografia ešte úplne nedoriešila problém „štátnej príslušnosti“ Turca – a dodávam, že ani Hornej Trenčianskej stolice, Oravy, Liptova a azda aj Zvolenskej stolice – po zániku Nitrianskeho veľkomoravského kniežatstva až do konca 11. storočia. Dá sa reálne predpokladať, že Turiec s príľahlými oblasťami sa v polovici 10. storočia načas dostal do sféry vplyvu Bieleho Chorvátska s kniežacím centrom v okolí Krakova. Po jeho dobytí v rokoch 954 – 963 Přemyslovcami sa celé toto územie stalo doménou českého štátu, pričom od začiatku 11. storočia bolo pod priamym vplyvom poľských Piastovcov.⁹⁷ Beňko v tejto súvislosti vyslovil myšlienku, že „v Turci od začiatku 10. storočia do posledného decénia 11. storočia bola viac-menej autonómna správa“. Tento jeho názor je však možné doplniť v tom zmysle, že z hľadiska Uhorského kráľovstva

⁹⁵ SOPKO, Július. *Kroniky stredovekého Slovenska*. Budmerice: Rak 1995, s. 292, poznámka č. 8

⁹⁶ STEINHÜBEL, Ján. Slovensko od príchodu Slovanov... c. d., s. 44 – 45. V iných prácach je uvádzaný letopočet 1018. Porovnaj Dejiny Slovenska I. (1986), s. 169 a Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. (1998), s. 106

⁹⁷ BEŇKO, Ján. *Starý Turiec*. Martin: Osveta 1996, s. 36

v 11. storočí – aj keď išlo o horské a hospodársky celkovo nezaujímavé územie – mal tento priestor, do ktorého možno zahrnúť Horné Trenčiansko, Oravu, Liptov a Turiec, aj svoju vojensko-strategickú hodnotu ako nárazníkové pásmo medzi Uhorskom a Poľskom. Uhorské kráľovstvo pravdepodobne presadzovalo svoje záujmy v tomto priestore prostredníctvom domácej prouhorskej šľachty nejakou formou závislého vazalského vzťahu, ktorý bol navonok azda vyjadrený odvádzaním daní, tribútov, naturálií, prípadne výrobkov. Štátoprávny obsah tohto vzťahu nepoznáme, mohlo však ísť o akúsi formu protektorátu, na území ktorého nebolo treba stacionovať vojenské strážne alebo okupačné jednotky. Tým je možné vysvetliť, že tu absentujú strážne osady Maďarov a s nimi spríbuznených etník.

Trvalou súčasťou Uhorského kráľovstva sa toto územie stalo až za vlády kráľa Ladislava I. (1077 – 1095), ktorý neobsadil ani stolec Nitrianskeho kniežatstva v Nitre. Za jeho vlády sa štátna (politická) i faktická obranná hranica posunula na vonkajší oblúk karpatských pohorí, kde ako hranica Uhorska pretrvala do vzniku Česko-Slovenskej republiky v roku 1918.⁹⁸ Podľa Beňka sa tak stalo v rokoch 1092 – 1094, keď uhorské kráľovské vojská zabrali okrem Hornej Trenčianskej aj Turiec, Liptov a Oravu a administratívno-správne ich pričlenili do Zvolenského (veľko)komitátu. Ale jeho tvrdenie, že zabratie tohto územia sprevádzalo krviprelievanie a vyvražďovanie domácich veľmožov, vladykov a prostého ľudu, ako aj ničenie hrádkov, je podľa mojej mienky príliš expresívne a nenachádza oporu ani v písomných, ani v archeologických prameňoch.⁹⁹ O príslušnosti tohto územia k Uhorsku sa totiž už dávno predtým rozhodlo, pričom tu nejstovala ani reálna vojenská sila, ktorá by mohla vzdorovať uhorskému kráľovskému vojsku. Nová podmaniteľská garnitúra, ktorá sa iste opierala o dobrovoľnú spoluprácu s domácou šľachtou, sa pri zavádzaní nových poriadkov dodatočne postarala aj o znefunkčnenie hradiskovej sústavy z veľkomoravského obdobia ako potencionálnych stredísk prípadného odporu. Vročenie zaboru a definitívneho začlenenia tohto územia do Uhorského kráľovstva Ladislavom I. podľa Jána Beňka je akceptovateľné, lebo po obsadení Chor-

⁹⁸ MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I. In *Historické štúdie*, 16, 1971, s. 102 – 103. TENŽE. Osídlenie Hornej Trenčianskej pred tatárskym vpádom. In *Sborník FFUK*, 15, 1964, s. 66, poznámka č. 105

⁹⁹ BEŇKO, Ján. Najstaršia turčianska, liptovská a oravská šľachta. In *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1994, s. 81. Ako príklad tu uvádza zničenie hrádku pri Slovenskom Pravne v Turci, ktorého zánik požiarom nemusel súvisieť s vojenským obliehaním.

vátska v roku 1091 sa uskutočnila v roku 1092 jeho vojenská výprava proti haličskému kniežatstvu Vasilkovi, ktorý rok predtým naviedol Kumánov, aby vpadli do Uhorska. V roku 1093 alebo v roku 1094 tiahol s vojskom proti Krakovu a obklúčil toto mesto, ktoré vypovedalo poslušnosť poľskému kniežatstvu Vladislavovi Hermanovi. Ale vzápätí, keď sa Ladislav chcel zamiešať do českých záležitostí, ochorel a zomrel.¹⁰⁰

Keď sa po smrti Ladislava I. (1095) uhorským kráľom stal Koloman (1095 – 1116), ujal sa vlády v Nitrianskom a Biharskom kniežatstve Álmoš, mladší syn uhorského kráľa Gejzu, ktorý vládol pred Ladislavom I. do roku 1077. Álmoš bol posledným nitrianskym kniežatom (1095 – 1108). Kráľ Koloman sa rozhodol ho odstrániť, v roku 1108 ho zajal a dal ho oslepiť aj s maličkým synom Béloom. Nitriansky stolec odvtedy už nebol obsadený a Nitrianske kniežatstvo zaniklo.¹⁰¹ Rokom 1108 sa končí nielen vláda arpádovských údelných kniežat v Nitre, ale aj história Nitrianskeho kniežatstva. Odvtedy územie Slovenska už bolo pevne začlenené do Uhorského kráľovstva prostredníctvom novovzniknutých kráľovských komítátov na čele so županmi.

Na záver treba konštatovať, že spracovanie tejto problematiky naráža v dôsledku veľkej medzerovitosti prameňov na mnohé úskalnia, a preto proces zaujatia Slovenska staromaďarskými kmeňmi, spojený so zánikom hradiskovej sústavy z čias Veľkej Moravy, je možné rekonštruovať len s námahou. Tento zložitý proces je však treba ponímať v širších geopolitických súvislostiach vzniku a upevňovania centralizovanej štátnej moci v stredo-európskom priestore. V tomto významnom historickom období sa kladli základy konsolidácie spoločenských a hospodárskych pomerov do tej miery, že v nasledujúcich storočiach sa Slovensko aktívne zapojilo do budovania štátneho organizmu Uhorského kráľovstva, v ktorom zaujímalo počas celého stredoveku popredné miesto.

Redakčná poznámka: V roku 2023 si pripomíname osemdesiate výročie narodenia a desiate výročie smrti historika, múzejníka a pamiatkára PhDr. BOHUŠA KLEINA, PhD. (1943 – 2013). Narodil sa 21. novembra 1943 v Hornej Štubni (okres Turčianske Teplice) v nemeckej rodine.

¹⁰⁰ KRISTÓ, Gyula. Die Arpaden Dynastie, c. d., s. 108 – 109. Obliehanie Krakova totiž predpokladalo používanie aj spojovacích ciest Považím a Oravou do Malopoľska. Severná časť Slovenska musela byť už vtedy pevne v rukách Uhorského kráľovstva.

¹⁰¹ STEINHÜBEL, Ján. Slovensko od príchodu Slovanov...c. d., s. 51

Po absolvovaní Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave pracoval ako historik, múzejník a pamiatkár na rôznych miestach bývalého Stredoslovenského kraja. V rokoch 1967 – 1969 zastával funkciu riaditeľa Mestského múzea v Kremnici a v roku 1984 bol vymenovaný do funkcie riaditeľa Krajského ústavu štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Trenčíne. V roku 1990 sa presťahoval do Bratislavy. Pracoval vo Vojenskom historickom ústave, v rokoch 1998 – 1999 v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v Bratislave a následne v Múzeu kultúry karpatských Nemcov SNK. Vo svojej vedeckej činnosti sa venoval geopolitickému vývoju Slovenska, vojenským dejinám a vojenskému mapovaniu Slovenska v 18. storočí. Štúdia *Vojensko-historické a geografické aspekty začlenenia Slovenska do Uhorského kráľovstva v 10. – 11. storočí* bola pôvodne zaradená do Historického zborníka. Z úcty k bývalému kolegovi a priateľovi, Bohušovi Kleinovi, uverejňujeme štúdiu pri jeho nedožitom životnom jubileu.

MILITÄR-HISTORISCHE ASPEKTE DER EINGLIEDERUNG DES TERRITORIUMS SLOWAKEI IM 10. UND 11. JAHRHUNDERT IN DEM UNGARNSTAAT

BOHUŠ KLEIN

Der Beitrag befasst sich mit militärhistorischen und geographischen Aspekten der Eingliederung des Territoriums Slowakei im 10. und 11. Jhdt. in dem Ungarnstaat. Es ist allgemein bekannt, dass für diese Zeitspanne nur sehr wenig treuliche handschriftliche Quellen zur Verfügung stehen, die im Ganzen erlauben mehrere wahrscheinliche Thesen von den Processen in diesen Jahrhunderten artikulieren. Nach dem Sieg in der Feldschlacht bei Bratislava-Pressburg (907), gewinnen die Sippenverbände der alten Madjaren das Recht Plätze bis zum Karpatenbogen einnehmen, die vorher dem Nitrauer Fürstentum gehören. Man kann konstatieren, dass die alten Madjaren bis zur Niederlage am Fluss Lech (955), jährlich verheerende militärische Expeditionen in Richtung Deutschland, Italien und Westeuropa unternehmen. Nach der fatalen Niederlage am Fluss Lech (955) mussten sich die alten Madjaren auf Gebiete der mittleren Donau und auf Gebiete bis dem äusseren Karpatenbogen beschränken, also an Gebiete die heute der Slowakische Republik gehören. In Beziehung zur unausreichenden schriftlichen Quellen für das 10. und 11. Jhdt., muss man in Betrachtung nehmen die

topographischen Ortsnahmen die an verwanten Stämmen der alten Madjaren erinnern, die sich bei Eroberung der Gegenden mittlere Donau beteiligt haben. Die archeologischen Funden und örtliche Lokalnamen dokumentieren uns relativ genau die Anwesenheit der altungarischen militärischen Gefolgschaften in der Südslowakei zur Mitte des 10. Jhdt., wo sie alle militärisch wichtige Punkte besetzt haben. Nach diesen Belegen kann man ungefähr von Süden den Spannboogen mit der Linie: Veselé bei Piešťany, Červeník, Hlohovec, Veľká Mača, Košúty, Vozokany, Zemianska Olča und Veľké Kosihy umgrenzen. Es scheint sogar, dass in dieser Zeit die alten Madjaren von mehreren Gründen nicht einmal unmittelbaren Anteil an fortdauernde Besetzung vom übrigen Gebiete der heutigen Slowakei haben. Die geopolitische Lage in Mitteleuropa spitzt sich nach der Wende des 10. Jhr. dramatisch so zu, dass der polnische König Boleslav I. besetzt das ganze Gebiet der Slowakei bis zum Lauf der Donau. Nach dem Rückmarsch der polnischen Truppen besetzt der ungarische König Stephan I. (1000/1 – – 1038) offensichtlich Gebiete der Slowakei an der Linie: Dorf Uhry nördlich von Trenčín bei Považská Bystrica im Waagtal, dann Dorf und Burg Uhrovec im Kessel von Bánovce nad Bebravou und von dort östlich zum Dorf und Burg Uhrovec im Neutratal. Diese Linie führt fort in dem Grantal in Richtung Žarnovica, oder in Richtung Hronské Kosihy. Nördlich von dieser Linie erstrecken sich wahrscheinlich bis zur polnische Gränze einige autonome, zimlich selbständige Gebiete, welche mit dem ungarischen Staat, oder mit ungarischen, adelichen und angrenzenden Herrschaften mit irgendwelchen Bezügen verbunden waren. Wir sind der Meinung, dass die Formen bestimmte Dienstmannschften in der Richtung zum Ungarnstaat unterschiedlich waren. Diese Formen für uns bis heute unbekannt bleiben, mann kann nur vermuten, welche Verpflichtungen das Volk und die Adel erfüllen mussten. Es scheint wahrscheinlich zu sein, dass die heute slowakische Gebiete, welche ehemals dem Trenchiner, Turoczer, Arvaer und Liptauer Komitaten gehörten, waren in ungarischen Staatsorganismus dauernhaft Eingegliedert erst in Jahren 1092-1094 unter dem König Ladislaus I. (1077-1095). Ein Beleg dafür ist die Tatsache, das der König in diesen Jahren hinzieht gegen der Stadt Krakau in Polen, folglich mussten also die Wege durch die mitleren und nördlichen Gebiete der Slowakei frei und gefahrlos sein. Von dieser Zeit war das Gebiet der heutigen Slowakische Republik in das Ungarische Königsreich bis 1918 handfest Eingegliedert, in diesem Jahr ist die Tschecho-Slowakische Republik entstanden.

SLOVENSKÁ LIGA V AMERIKE A SLOVENSKÁ REPUBLIKA (1939 – 1945). 3. časť

JÁN BOBÁK

BOBÁK, Ján. Slovak League of Amerika and the Slovak Republic (1939 – 1945). 3rd Part. Slovenský časopis historický, III., 2023, 2., 67 – 112 pp. The author in his article deals with the relationship of the Slovak League towards the Slovak Republic and Slovak statehood in the period of World War II. The League associated among its ranks most of American Slovaks, especially of Catholic denomination. After 1939 it got into an open conflict with E. Beneš and his exile government in London. The question of recognition of Slovak nation which Beneš refuted became a pretext of sharp arguments. That was also the main reason why American Slovaks (of Protestant and Catholic denomination) refused to join the Beneš's foreign action. Most of Slovaks of Catholic denomination supported the state independence of Slovakia. The Slovaks of Protest and denomination adopted the exile programme of Milan Hodža and supported foundation of the new Czecho-Slovak Republic on the principles of Slovak Autonomy which Beneš and his exile government refused. Due to Czech chauvinism American Slovaks did not join the Beneš's foreign action. The author analyses this question in a wider foreign-political circumstances.

Keywords: Slovak League of Amerika, Jozef Hušek, Milan Hodža, Msgr. František Dubosh, Office of War Information, Czechoslovakism, Edvard Beneš, Ján Papánek

Snahy o rozbitie Slovenskej ligy

Vedenie Slovenskej ligy vynakladalo v Spojených štátoch amerických veľa energie a prostriedkov na vytváranie pozitívneho obrazu o Slovensku a Slovákoch, ako aj na eliminovanie rôznych dezinformačných kampa-

ní, ktoré organizovala Československá informačná kancelária v New Yorku pod vedením Jána Papánka. V snahe ovplyvňovať americkú verejnosť vydávala informačná kancelária bulletin *New Flashes from Czechoslovakia*. Rovnaké zákerné metódy ako vo Veľkej Británii používali benešovci aj na americkej pôde. Na základe rôznych falošných udaní FBI vyšetrovala vedúcich funkcionárov Slovenskej ligy. FBI sa však nepodarilo získať dôkazy, na základe ktorých by mohli obviniť vedenie Slovenskej ligy z porušenia amerických zákonov. Agentov FBI najviac zaujímalo, či funkcionári Slovenskej ligy, v súvislosti s žiadosťou o uznanie Slovenskej republiky americkou vládou, konali na základe iniciatívy slovenskej vlády, či majú so slovenskou vládou oficiálne styky a či slovenská vláda financuje činnosť Slovenskej ligy v Amerike. Najkritickejšie boli roky 1942 – 1943, keď FBI požiadala ministerstvo spravodlivosti, aby súd vypočul predsedu Slovenskej ligy a pokúsil sa získať chýbajúce dôkazy o porušení amerických zákonov metódou krížových výsluchov.

Predseda Slovenskej ligy Jozef Hušek však aj bez rozhodnutia súdu súhlasil s domovou prehliadkou. Agenti FBI vykonali dôkladnú prehliadku Hušekovho bytu a zadržali jeho osobný archív, korešpondenciu a rôzny písomný materiál. Čechoslováci sa usilovali využiť túto situáciu na zastrašovanie členov a funkcionárov Slovenskej ligy. Zorganizovali rozsiahlu diskreditačnú kampaň proti predsedovi Hušekovi, hraničiacu s psychickým terorom, pričom nešetrili ani jeho rodinu. Agenti FBI intenzívne vyšetrovali aj zamestnancov Slovenskej ligy, skúmali dokumenty a korešpondenciu uloženú najmä v pracovni tajomníka Jána A. Kocúra. Keďže prevažná časť materiálu bola v slovenčine, zaistený materiál previezli na analýzu do Washingtonu. Postup pracovníkov FBI bol typickou zastrašovacíou akciou, ktorá sledovala politické ciele. Táto udalosť značne znepokojila nielen členov, funkcionárov a zamestnancov Slovenskej ligy, ale aj členov a funkcionárov spolkov združených v Slovenskej lige. Navyiac, na funkcionárov a zamestnancov Slovenskej ligy, ako aj na ich rodinných príslušníkov bol vyvíjaný silný mediálny tlak. Opodstatnene sa začali obávať, že s biľagom „nepriateľov USA“ skončia aj s rodinami v koncentračných táboroch, tak ako sa to prihodilo najmä japonským a nemeckým rodinám.¹ Na základe nariadenia prezidenta F. D. Roosevelta z 19. februára 1942 (Executive Order 9066) regionálne vojenské veliteľstvá násilne vysídlili na americkom území okolo

¹ Vyšetrovanie činnosti Slovenskej ligy pracovníkmi FBI neprinieslo žiadne dôkazy o porušení zákonov USA a celá kampaň iniciovaná Jánom Papánkom a Vladimírom L. Hurbanom sa skončila s fiaskom.

120 000 japonských rodín a umiestnili ich do koncentračných táborov. Dve tretiny z nich boli americkí občania, ktorí už niekoľko generácií žili v Spojených štátoch. Ich jedinou vinou bolo, že mali japonský pôvod. Rovnaký osud, hoci v menšom rozsahu, postihol aj Američanov nemeckého a talianskeho pôvodu. Pri kolektívnom obviňovaní Japoncov ako „nepriateľov USA“ dominovali predovšetkým rasové dôvody. Americká spoločnosť bola v štyridsiatych rokoch minulého storočia silne rasistickou spoločnosťou, diskriminujúcou z rasových dôvodov nielen zdecimované indiánske komunity, ale aj Afroameričanov, Hispáncov a Ázijcov.

Štátom organizované násilie, postavené na rasovom základe, negatívne poznamenalo aj atmosféru a vzťahy v slovenskej komunite. Rovnaký osud, aký postihol Japoncov, Nemcov a Talianov, pripravovali benešovci aj pre amerických Slovákov, ktorí sa odmietali zapojiť do Benešovej zahraničnej akcie a prejavovali pozitívny vzťah k Slovenskej republike. Bývalý predseda Slovenskej ligy Msgr. František J. Dubosh pri príležitosti 50. výročia založenia Ligy napísal: „Nepriatelia slovenského národa dali si veľmi záležť, aby potupili a znemožnili a do zradcovského položenia predstavili Slovenskú ligu spolu so slovenským národom v kraji. Spojenecké vlády uznali Czecho-Slovakiu a s ňou i Edvarda Beneša. Preto mali ľahký prístup k vláde Spojených štátov amerických a Benešovo slovo bolo veľké a vplyvné. Beneš a jeho prívrženci využili svoje postavenie, aby znemožnili Slovenskú ligu, nazvúc ju nacistickou a zradcovskou, podobne ako Slovákov pod Tatrami, ktorým ide na obranu. Beneš položil Slovenskú ligu do hrozného položenia pred vládou i pred verejnosťou. Tak hrozné to bolo, že agenti z Federal Bureau of Investigation (FBI) vyšetrovali niektorých úradníkov... Strachu bolo dosť! Bola obava, že niektorí sa dostanú do koncentrákov.“² V roku 1938 bol založený House Committee on Un-American Activities (HCUA) – výkonný orgán Snemovne reprezentantov USA. Úlohou HCUA bolo sledovanie a vyšetrovanie činnosti súkromných osôb, verejných zamestnancov, ako aj organizácií podozrivých z fašistických a komunistických aktivít. Na čele HCUA stál naturalizovaný Američan židovského pôvodu Samuel Dickstein, rodák z litovského Vilna. Dickstein bol plateným agentom NKVD, ktorá ho viedla pod krycím menom Crook (gauner). Tak ako Office of War Information (OWI) aj House Committee on Un-American Activities bol od najvyšších miest infiltrovaný agentmi NKVD, bývalými komunistami a prívržencami ZSSR. Obe inštitú-

² DUBOSH, František J. Slovenská liga počas vojny. In *Zlaté jubileum a XXXV. kongres Slovenskej ligy v Amerike 1907 – 1957*. Cleveland: SLvA 1950, s. 8

cie boli významnou oporou sovietskej politiky a propagandy na americkej pôde.

Vedenie Slovenskej ligy si bolo vedomé, že neporušilo ústavu a ani americké zákony. Uvedomovalo si, že celá ohováračská kampan, spojená s vyšetrovaním vedúcich funkcionárov Ligy pracovníkmi FBI, bola vyvolaná na základe falošných udaní papánkovcov, ktorí našli silných spojencov v liberálnych a komunistických kruhoch, ako aj v časti vládnych kruhoch vo Washingtone. Napriek tomu, že čechoslováci stupňovali mediálnu kampan proti Huškovi a vyhrážali sa mu súdmi, predseda Ligy sa vôbec nebránil vyšetrovaniu, práve naopak. V liste tajomníkovi Jánovi. A. Kocúrovi napísal: „Zdôrazňujem znova: nie sme proti vyšetrovaniu, sme zaň. Je to jediný prostriedok [ako] umlčať hlasy zlomyseľných ľudí.“³ Ak papánkovci kalkulovali s tým, že vedenie Slovenskej ligy zastrašia a z Ligy vystúpia katolícke spolky, tak sa veľmi mylili. Vedenie Slovenskej ligy, napriek rozsiahlej kampani, ktorá bola vedená proti Lige, naďalej malo podporu nielen v asociovaných spolkoch a organizáciách, ale aj v členskej základni.

Neutíchajúce kampane a permanentný tlak časti vládnych kruhov vo Washingtone vyvíjaný na Slovenskú ligu však nezostal bez následkov a vyvolal v jej radoch určitú polarizáciu. Pritom treba vziať do úvahy, že Washington po vstupe USA do vojny začal čím ďalej tým viac podporovať Benešovu zahraničnú akciu za obnovenie ČSR. V tejto zložitej situácii sa aj vo vedení Slovenskej ligy začala formovať akási „česko-slovenská platforma“, ktorá však nemala organizovaný charakter ani oficiálny status. Vedúcim predstaviteľom tejto platformy sa stal hlavný tajomník Slovenského katolíckeho sokola Jozef G. Pruša, ktorý úzko spolupracoval s Office of War Information a FBI. Deštrukčnú činnosť Prušu, narúšajúcu jednotu Slovenskej ligy, si uvedomovali predstavitelia slovenského krajanského hnutia. Čestný predseda Slovenskej ligy Peter P. Hletko v roku 1942 ostro protestoval na zasadnutí hlavného úradu Slovenského katolíckeho sokola proti tomu, aby sa Slovenský katolícky sokol stal „hrobárom Slovenskej ligy“.⁴ Hletkova kritika mala svoje opodstatnenie. Redaktor *Katolíckeho sokola*, Jozef G. Pruša, sa stával pre benešovcov trójskym koňom v Slovenskej lige. Slovenské sokolské hnutie v USA sa koncom 19. storočia organizovalo v spolupráci s českým sokolským hnutím. V roku 1896 bola založená Slovenská telocvičná jednota sokol, ktorá organizovala sokolské zlety. Od roku

³ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 6. List predsedu SLvA J. Huška, 14. 3. 1942, adresovaný tajomníkovi SLvA J. A. Kocúrovi

⁴ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 7

1904 sa jej tlačovým orgánom stal časopis *Slovenský sokol*. Na prelome 19. a 20. storočia sa slovenské a české sokolské hnutie stávalo v USA nositeľom myšlienky česko-slovenskej jednoty. V roku 1905 sa z národnostných a konfesijných dôvodov odčlenili zo Slovenskej telocvičnej jednoty sokol katolíci a založili si v Passaicu samostatný Slovenský katolícky sokol s ústredným heslom „Za Boha a národ“. Od roku 1911 sa tlačovým orgánom SKS stal týždenník *Katolícky sokol*, ktorí viedli dvaja mladí kňazi, František Škutil a Jozef Ďulík. Od roku 1938 zastával funkciu hlavného správcu SKS Dominik Sloboda. Vedenie Slovenského katolíckeho sokola bolo po roku 1939 ochotné podporovať obnovenie česko-slovenského štátu s podmienkou slovenskej autonómie. Na druhej strane „evanjelická“ Slovenská telocvičná jednota sokol, pod vedením Johna Zemana, sa aktívne zapojila do Benešovej zahraničnej akcie a podporovala ideológiu česko-slovakizmu a politiku českého centralizmu.

Osobný zástupca Beneša v USA, Ján Papánek, prejavoval veľký záujem o spoluprácu s Prušom s neskrývaným zámerom rozbiť Slovenskú ligu a paralyzovať jej činnosť. Slovenský katolícky sokol a jeho tlačový orgán *Katolícky sokol* boli asociovanými organizáciami v Slovenskej lige. Podľa Jána Papánka sa Pruša začiatkom roka 1942 „... odpútal od politiky Slovenskej ligy a postavil sa za československú vládu v Londýne. Slovenské národné združenie s ním bolo v styku aj v minulosti, pretože i s Vargovičom, predsedom Prvej katolíckej slovenskej jednoty, bol najmenej exponovaný proti československej veci. Predseda [Slovenského národného združenia] Pelikán mal s ním dlhý rozhovor dňa 7. januára 1942, kde sa dohodli na postupe, ako zapojiť organizovaných katolíkov do [Slovenského národného] združenia. Pelikán Prušovi odporúčal, aby sa zišiel aj s ministrom Lichnerom. Títo sa potom zišli v [Slovenskom] katolíckom sokole...“⁵ Papánek upozorňoval Beneša aj na Prušov článok, uverejnený v *Katolíckom sokole* (21. januára 1942), v ktorom zhrnul výsledky rokovania s Lichnerom. Podstatou článku bolo, že ak Beneš a spol. budú garantovať autonómiu Slovenska v rámci nového Česko-Slovenska, v takom prípade by sa americkí Slováci zapojili do Benešovej zahraničnej akcie. Beneš však za žiadnu cenu nechcel zmeniť svoje šovinistické postoje k Slovákom. Podľa spomienok Jána Lichnera, počas jeho prednáškového turné v USA (september 1941 – január 1942), navštívil ho Jozef G. Pruša, „ktorý sa verejne osvedčil za obnovenie republiky a s ktorým som sa zhodol v tom, že bude v svojom

⁵ PAPÁNEK, Ján. *Za vojny Edvardovi Benešovi (výber dokumentov 1939 – 1945)*. Slavomír Michálek (zost.). Bratislava: SAV 1997, s. 95 – 96

časopise propagovať obnovenie Československej republiky a upravil som ho, aby sa dohodol s vedením Slovenského národného združenia o spolupráci“⁶. V súlade s oficiálnou politikou Washingtonu vyjadril Pruša súhlas s obnovením Česko-Slovenska, ale odmietal podporovať protislovenskú ideológiu čechoslovakizmu, lebo tým by sa sám vylúčil zo slovenskej komunity v Spojených štátoch amerických. Tak ako slovenskí evanjelici aj Pruša sa začal prikláňať k Hodžovmu programu slovenskej autonómie. Na rozdiel od Hodžu, ktorý presadzoval Atlantickú chartu, Pruša sa usiloval oprášiť Pittsburskú dohodu, ale pre jej naplnenie nenašiel v militantnom čechoslováckom tábore žiadneho spojenca. Ako sa zdá, Hodžov program slovenskej autonómie si získal svojich priaznivcov aj vo vedení Office of War Information, ktoré sa nádejalo, že nezáväzným príslubom autonómie Slovenska prevedú amerických Slovákov do Benešovho košiaru.

Office of War Information získal v hlavnom tajomníkovi Slovenského katolíckeho sokola, Jozefovi G. Prušovi, najsilnejšieho spojenca na dosiahnutie svojho cieľa – rozbiť Slovenskú ligu a zapojiť katolícke spolky do Benešovej akcie obnovy Masarykovej republiky aj s jej nedemokratickým režimom. Pruša bol na prelome rokov 1941 – 1942 evidentne úkolovaný Office of War Information, ako aj FBI. Začiatkom roka 1942, keď v FBI vrcholilo vyšetrovanie Slovenskej ligy, sa Pruša pokúšal získať dôkazy o „neamerickej činnosti“ najmä predsedu Jozefa Hušeka. V liste, ktorý adresoval tajomníkovi Slovenskej ligy Jánovi A. Kocúrovi, ho žiadal o informácie, či Slovenská liga požiadala americkú vládu o uznanie Slovenskej republiky a ak áno, či to urobila z iniciatívy slovenskej vlády. Chcel vedieť, „jestli taká žiadosť bola podaná, či TERAZ, keď Slovensko vypovedalo válku, bola taká žiadosť odvolaná? Jestli Slovenská liga takú žiadosť poslala, poťažne podala a ju doteraz neodvolala, ak to čím skôr neurobí, za povinnosť si budem považovať verejne prehlásiť, že naše slovenské katolícke sokolstvo zo Slov. ligy v Amerike vystupuje a nechce s ňou mať nič do činenia, lebo podľa jej stanov náš časopis⁷ je členom Ústrednej Správy Ligy a nechceme byť ťahaní na žiadnu zodpovednosť, ba ani len nesmieme dovoliť, aby na nás niekto podozrenie hodil.“⁸ Ján A. Kocúr sa ocitol v zloži-

⁶ *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. I. diel.* Bystrický, Valerián, Letz, Róbert, Podolec, Ondrej (zost.). Bratislava: AEP 2007, s. 240 – 241

⁷ Tlačový orgán Slovenského katolíckeho sokola – *Katolícky sokol*, redaktor J. G. Pruša

⁸ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 11. List hlavného tajomníka Slovenského katolíckeho sokola J. G. Prušu, Passaic, 7. 1. 1942, adresovaný tajomníkovi SLvA J. A. Kocúrovi, Springdale (Pa)

tej situácii. Uvedomoval si, že za Prušom stojí Office of War Information a FBI, ako aj fakt, že požadované údaje potrebuje FBI na obžalobu predsedu Jozefa Hušeka a jeho odstránenie z funkcie predsedu Slovenskej ligy. V snahe vyhnúť sa osobným problémom hneď na druhý deň poslal Prušovi odpoveď plnú výhovoriek: „... ja som nijakej žiadosti o uznanie slovenského štátu našou americkou vládou nepodpísal a ani do Washingtonu neposielal. I mne je len toľko známe, že takéto kroky podujal br.[at] Hušek, predseda Slovenskej ligy. Či tie kroky podujal na žiadosť slovenskej vlády, neviem. Viem len toľko, že do úradovne tajomníka Slovenskej ligy taká žiadosť od slovenskej vlády neprišla.“⁹ Alibistická odpoveď tajomníka Kocúra neuspokojila Prušu ani FBI, ktorá nebola schopná nájsť čo i len jeden jediný dôkaz o „neamerickej činnosti“ Slovenskej ligy. V atmosfére mediálneho lynču a rôznych diskreditačných kampaní, vyhrážok, denunciácií členovia vedenia Slovenskej ligy vrátane zástupcov asociovaných spolkov dávali ruky preč od predsedu Slovenskej ligy Jozefa Hušeka, ktorý v týchto ťažkých časoch nenašiel v Slovenskej lige potrebnú podporu.

Politikárčenie J. G. Prušu bolo dôsledkom vyšetrovania činnosti Slovenskej ligy orgánmi Federal Bureau of Investigation (FBI), ktoré mu spolu s Office of War Information zadávali úlohy. Túto skutočnosť si uvedomovali aj v Slovenskej lige. Tajomník Ján A. Kocúr oboznamoval začiatkom februára 1942 podpredsedníčku Slovenskej ligy Máriu A. Pisonovú o výsledkoch rokovania Výkonného výboru Slovenskej ligy s tým, že „len p. Pruša usiloval sa, aby Slovenská liga prijala jeho program. Aký je to ten Prušov program? Obnovenie a vymáhanie Pittsburskej dohody i v tej nádejnej ČSR. Schôdza Ligy¹⁰ program tenže zavrhla. Stalo sa tak najmä preto, že Beneš opätovne vyhlásil, že nepristáva na nijakú dohodu, neuznáva platnosť nijakej dohody a že o tom, aký bude pomer Slovákov v tej nádejnej Čsl. republike, rozhodne československý národ. Na čo a prečo by sme mali teda ten starý boj obnovovať? Došť ho bolo. Radi sme, že je po ňom. Otázku tvorenia spoločného štátu s Čechmi ponechávame bratom Slovákom pod Tatrami. Nech oni rozhodujú nad tým, kde chcú patriť. My nemáme právo zrieknuť sa v ich mene národnej samobytnosti a jeho z tejto vyplývajúceho práva na samosvojský život. My sa držíme kréda nášho slovutného pána prezidenta Roosevelta: Every nationality, no mater how small, has the

⁹ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 11. List tajomníka SLvA, J. A. Kocúra, 9. 1. 1942, Springdale (Pa), adresovaný hlavnému tajomníkovi Slovenského katolíckeho sokola J. G. Prušovi, Passaic

¹⁰ Zasadanie Výkonného výboru (exekutívy) Slovenskej ligy v Amerike

inherent right to its own nationhood.“¹¹ (Každá národnosť, bez ohľadu na svoju početnosť, má prirodzené právo na vlastnú štátnosť.) Táto téza, ktorú v januári 1943 zopakoval Roosevelt aj na konferencii v Casablance, vystihovala podstatu Atlantickej charty, na ktorú sa v exile odvolával aj Milan Hodža. A bol to práve Milan Hodža, kto vniesol do života amerických Slovákov Atlantickú chartu a týmto, chtiac-nechtiac, nastolil slovenskú otázku aj ako otázku medzinárodnú.

Najväčším tromfom čechoslováckej propagandy v jej kriminalizovaní Slovenskej ligy bolo takzvané vypovedanie vojny Spojeným štátom americkým predsedom vlády V. Tukom, ktoré však nemalo žiadnu legitimitu. Benešovci začali zákerným spôsobom tendenčne spájať slovenskú štátnosť s nemeckým fašizmom so zámerom skompromitovať na medzinárodnej politickej scéne slovenský národ a slovenskú štátnosť. Slovenská liga bola v médiách škandalizovaná ako „nacistická“ organizácia, ktorá vraj v službách nemeckého nacizmu vyvíja nepriateľskú činnosť proti Spojeným štátom americkým. Čechoslováci zneužívali skutočnosť, že americkí Slováci nemali priame kontakty so Slovenskou republikou a neboli schopní čeliť tejto lživej propagande. A práve takzvané vypovedanie vojny Slovenskou republikou Spojeným štátom americkým sa stávalo kľúčovým faktorom, ktorý v rozhodujúcej miere začal ovplyvňovať názory amerických Slovákov na predstaviteľov Slovenskej republiky. Ako uvádzal tajomník Ján A. Kocúr v liste adresovanom podpredsedníčke Slovenskej ligy, Márii A. Pisonovej: „A o tom vypovedaniu vojny len toľko. Ktokoľvek a akýmkoľvek spôsobom chce škodiť drahej našej vlasti (USA, pozn. J. B.), je našim nepriateľom. Keďže sa teda na takúto cestu pustila i Slovenská republika, nuž my nielen že ten jej čin zatracujeme, ale sa aj všetkým možným spôsobom pričínime o to, aby bola zničená práve tak, ako aj ostatní naši nepriatelia.“¹²

Napriek veľkému úsiliu sa však Prušovi ani s masívnou podporou Office of War Information nepodarilo presadiť v Slovenskej lige myšlienku obnovenia Česko-Slovenska a ani jej zapojenia sa do Benešovej zahraničnej akcie. Slovenskej lige umožňoval tieto postoje sám Beneš svojou šovinistickou politikou voči Slovákom. Z princípu odmietal uznať Slovákov za národ, ako aj akúkoľvek podobu slovenskej štátnosti vrátane Hodžovho autonomistického programu. Český šovinizmus sa v exile stal hlavnou prekážkou spolupráce Slovákov a Čechov. Prušovu činnosť v Slovenskej

¹¹ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 6. List tajomníka SLvA J. A. Kocúra podpredsedníčke SLvA Márii A. Pisonovej, Springdale (Pa) 16. 2. 1942

¹² SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 6. List tajomníka SLvA J. A. Kocúra podpredsedníčke SLvA Márii A. Pisonovej, Springdale (Pa) 16. 2. 1942

lige pozitívne hodnotil Ján Papánek, ktorý víťazoslávne informoval Beneša, že sa mu vraj podarilo vnútorne Ligu rozložiť. Ako sa to už stávalo pravidlom, bola to typická papánkovská lož, akými výdatne zásoboval Beneša a spol. Vo svojich správach do Londýna však nikdy nezabudol zvýrazniť svoje osobné zásluhy. A priam otrocky demonštroval svoju lojalitu a osobnú oddanosť Benešovi. Na druhej strane zaujímal veľmi kritické stanoviská k názorom Milana Hodžu, Štefana Osuského alebo Jána Lichnera na riešenie slovenskej otázky. Teatrálne zdôrazňoval, že on osobne s ich názormi zásadne nesúhlasí a dôrazne sa dištancuje od akejkoľvek podoby slovenskej autonómie. Papánek veľmi dobre vedel, čo chce Beneš počuť.

Demokratická opozícia v USA proti čechoslovakizmu

Benešova exilová vláda v Londýne sa v rokoch 1942 – 1943 ocitla v hlbokej kríze, zmietaná vnútornými konfliktmi. V Londýne otvorene eskaloval spor Beneša so Štefanom Osuským a Milanom Hodžom, ktorého podstatou bola slovenská otázka. Beneš nielenže vyštval Osuského z exilovej vlády a Štátnej rady, ale z obavy, aby neovplyvňoval amerických Slovákov, znemožnil mu vycestovať do USA. Osuský ako Benešov väzeň bol nútený zostať vo Veľkej Británii. Pôsobil na Oxfordskej univerzite, kde prednášal dejiny diplomacie a až v roku 1945 mu bolo umožnené vycestovať do USA. Olej do ohňa výdatne prilievali Juraj Slávik, Ján Bečko, Msgr. Pavol Macháček, Ján Čaplovič, Vladimír Clementis, ako aj Jan Masaryk, ktorý po návrate do Londýna vykresľoval činnosť Milana Hodžu v USA v tých najčernejších farbách. Ako uvádza Ladislav Feierabend, Beneš sa mu sťažoval, že Hodža „dělá v Americe svinstvo“¹³. Situácia medzi americkými Slovákami sa výrazne zmenila, keď slovenskí evanjelici prijali za svoj Hodžov autonomistický program. Beneš, Papánek a Hurban začali v Spojených štátoch amerických strácať pôdu pod nohami. Proti českému šovinizmu sa totiž sformovala v slovenskom krajanskom hnutí demokratická, protičechoslovakistická opozícia. Katolíkov a evanjelikov spojil odpor voči čechoslovakizmu a českého centralizmu. Rozchádzali sa len v otázke obnovenia ČSR. Evanjelické spolky naďalej podporovali myšlienku obnovenia Česko-Slovenska s tým, že Slovensko bude mať v ňom zabezpečený autonómny status. Katolícke spolky a organizácie oficiálne nevystupovali proti obnoveniu Česko-Slovenska. Zdôrazňovali však právo slovenského národa na politické sebaurčenie (Atlantická charta) a sympatizovali s myšlienkou štátnej

¹³ FEIERABEND, Ladislav Karel. *Politické vzpomínky II*. Brno: Atlantis 1994, s. 257

samostatnosti. Pod vplyvom Milana Hodžu začali americkí Slováci spájať svoje predstavy o budúcnosti Slovenska s Atlantickou chartou.

Záujem o prednášky Milana Hodžu bol veľký, a to nielen medzi evanjelikmi, ale aj medzi katolíkmi. Hodža prišiel do Spojených štátov v čase, keď bašta čechoslovakizmu – Československá národná rada (Jaroslav Zmrhal), ktorej asociovanými členmi boli České národné združenie (Karel Prchal), Národný zväz českých katolíkov (Oldřich Zlámal), Združenie amerických Čechoslovákov v Texase a Slovenské národné združenie (rev. Jaroslav J. Pelikán) – sa zmietala vo vnútorných konfliktoch a jej činnosť bola paralyzovaná.¹⁴ Predmetom sporov bola snaha časti vedenia Českého národného združenia ovládnuť Československú národnú radu a zmocniť sa Benešových finančných fondov, ktoré kontroloval Ján Papánek. V čechoslováckom tábore sa vytvorili dve skupiny bojujúce o moc. Na jednej strane stáli vedúci funkcionári ČSNR Jaroslav Zmrhal (predseda), Josef Martínek (tajomník) a Karel Prchal (predseda ČNZ). V opozícii voči nim stáli Adolf Kačer (pokladník), Vincenc Vrdecký, John Červenka a ďalší z vedenia Českého národného združenia. Podporoval ich aj Zväz českých katolíkov (Oldřich Zlámal). V polovici marca 1942 bol z vedenia Českého národného združenia odstránený Karel Prchal a vo funkcii ho nahradil Adolf Kačer. Zmenou vo vedení Českého národného združenia však kríza v čechoslováckom tábore začalo nanovo eskalovať. Táto permanentná kríza dosiahla svoj vrchol v lete 1945. Skupina na čele s Adolfom Kačerom ostro kritizovala plytvanie a neefektívne nakladanie s finančnými prostriedkami získanými z verejných zbierok a intrigy vyslanca Vladimíra L. Hurbana a najmä Jána Papánka, ktorého obviňovali z pokusov o rozbitie Českého národného združenia.

Na druhej strane kríza v Slovenskom národnom združení sa prehlbovala na postoji evanjelických spolkov k ideológii čechoslovakizmu. Pod vplyvom Milana Hodžu a Štefana Osuského sa zo slovenských evanjelikov stávali autonomisti, „samobytniari“, ako ich hanlivo prezývali čechoslovakisti. Na rozdiel od predsedu Slovenského národného združenia rev. Jaroslava J. Pelikána vedúci predstavitelia slovenských evanjelických spolkov asociovaných v združení odmietali akceptovať ideologickú fikciu etnicky jednotného „československého národa“, hlásili sa k „samobytnosti sloven-

¹⁴ Od roku 1941 bolo zastúpenie v ČSNR nasledovné: desať zástupcov slovenských organizácií asociovaných v Slovenskom národnom združení a desať zástupcov českých organizácií (piati zástupcovia Českého národného združenia, štyria zástupcovia Zväzu českých katolíkov a jeden zástupca Združenia amerických Čechoslovákov v Texase).

ského národa“ a podporovali Hodžov program slovenskej autonómie. Vedúci Československej informačnej kancelárie Ján Papánek nehanebne vydieral vedenie Slovenského národného združenia. Zneužíval jeho závislosť na Benešových finančných fondoch na dosiahnutie politických cieľov. Nútil vedenie Slovenského národného združenia, aby bezvýhradne podporovalo Beneša a verejne sa dištancovalo od Hodžu. Asociované evanjelické spolky však nepodľahli tomuto tlaku (neboli závislé na Benešových financiách) a naďalej podporovali Milana Hodžu.

Vedenie Slovenského národného združenia na čele s rev. Pelikánom sa ocitlo medzi dvoma mlynskými kameňmi. Podobne ako vo Veľkej Británii aj v Spojených štátoch rozhodujúcu úlohu pri pokusoch o elimináciu demokratickej opozície zohrávali Benešove peniaze, denunciácie, mediálne kampane a intrigy. V Spojených štátoch amerických to však benešovcom nevyšlo. Slovenská Amerika sa zjednotila na platforme antičechoslovakizmu a otvorene odmietala akceptovať obnovenie takzvanej Masarykovej republiky postavenej na ideológii čechoslovakizmu a politike českého centralizmu. V USA utrpel čechoslovakizmus krutú porážku. Priam vykúpením pre Beneša bol vstup ZSSR a USA do vojny s Nemeckom a Japonskom. Po napadnutí ZSSR nemeckou armádou sa pre Beneša zásadným spôsobom zmenila medzinárodnopolitická situácia. V osobe diktátora Josifa V. Stalina získal silného spojencu, ktorý bol ochotný podporovať jeho šovinistické a imperialistické plány. Beneš a spol. v Londýne už po roku 1941 nepotrebovali na presadenie svojich nacionalistických plánov Slovákov a ešte menej menšiny. Avšak účet za veľkočeské imperiálne ambície museli nakoniec zaplatiť aj Slováci, Rusíni, Nemci, Poliaci, Maďari. Obnovenie ČSR bolo spojené s jej začleňovaním do pripravovanej sovietskej sféry vplyvu. Stalin s Benešom postavili Spojencov pred hotovú vec a tento fakt boli nútení rešpektovať všetci členovia Antihitlerovskej koalície. Podobne ako v roku 1939 prezident Emil Hácha v prípade Adolfa Hitlera, tak aj Edvard Beneš s dôverou vložil osud nielen českého, ale aj slovenského národa do rúk J. V. Stalina.

Podpora slovenských evanjelikov Hodžovmu autonomistickému programu vyvolala v Slovenskom národnom združení, ako aj v Československej národnej rade v Amerike hlbokú krízu. Napriek nesúhlasu vedenia Slovenského národného združenia však niektoré miestne a okresné zbory začali iniciatívne organizovať prednášky Milana Hodžu. Vedúci funkcionári miestnych zborov, ako aj vedúci predstavitelia evanjelických spolkov asociovaných v Slovenskom národnom združení, začali navštevovať chor-

ľavého Milana Hodžu v New Yorku a následne aj v známom kúpeľnom meste Hot Springs (Arkansas) a pozývali ho na prednášky. Vedenie Slovenského národného združenia sa ocitlo pod silným tlakom najmä predstaviteľov asociovaných evanjelických spolkov, ktorí naliehali, aby združenie organizovalo Hodžove prednáškové turné v Spojených štátoch amerických. Na druhej strane Benešov osobný zástupca v USA Ján Papánek a vyslanec Vladimír L. Hurban vyvíjali silný tlak na rev. Jaroslava J. Pelikána, aby sa Slovenské národné združenie verejne dištancovalo od Hodžu a jeho názorov na riešenie slovensko-českých vzťahov.

Jedna z prvých prednášok Milana Hodžu, zorganizovaných miestnymi zbormi Slovenského národného združenia, sa uskutočnila 17. mája 1942 v Detroite a po nej, 24. mája 1942, nasledovala prednáška v Chicagu. Bývalý dlhoročný predseda Slovenskej evanjelickej jednoty, rev. Ján Samuel Bradáč, vo svojom uvítacom prejave hodnotil Milana Hodžu „ako starého, osvedčeného borca za práva ľudu drobného a za šťastnejšiu budúcnosť národa slovenského v obnovenej Československej republike,¹⁵ a prirovnával ho k Milanovi Rastislavovi Štefánikovi. V závere svojho uvítacieho prejavu apeloval na potrebu jednoty amerických Slovákov a za „bratské a rovnocenné spolunažívanie Slovákov a Čechov v novej ČSR“. Milan Hodža obhajoval autonómiu Slovenska v novom Česko-Slovensku. Podľa Hodžu tak ako počas prvej svetovej vojny aj v nových historických podmienkach sa mali americkí Slováci zjednotiť na programe slovenskej autonómie, avšak s tým rozdielom, že historickú Pittsburskú dohodu nahradí Atlantická charta, garantovaná spojeneckými veľmocami. Ako Hodža dôvodil, požiadavka slovenskej autonómie so slovenským snemom vyplýva z prirodzeného práva slovenského národa ako „samobytného národa“. Nepriamo pritom polemizoval nielen s Benešom, ale zároveň kritizoval aj ním nastolené nedemokratické pomery v čechoslovakistickom tábore v Londýne. Odmietal šovinistické názory, podľa ktorých Slováci sú „vetvou“ fiktívneho „československého národa“. „Páni ,vetvičkári‘, dajte nám s tým pokoj. My Slováci nie sme žiadna vetev, my sme strom (národ).“¹⁶ Ako Hodža prízvukoval: „Keď chcú byť Slováci samobytným národom a keď ich Pán Boh stvoril ako samobytný národ, tak majú národnú samobytnosť.“¹⁷

Po skončení diskusie účastníci zhromaždenia v Detroite schválili 17. mája 1942 sedembodovú rezolúciu, ktorou odmietli etnický čechoslovakizmus

¹⁵ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC., s. 107

¹⁶ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC., s. 126

¹⁷ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC., s. 120

a obhajovali národnú svojbytnosť Slovákov a ich právo na politické sebaurčenie. „Samobytnosť národa slovenského zaručená verejno-právnymi ustanovizňami v demokratickej republike a úcta k týmto zásadám v česko-slovenskom odboji sú ciele šľachetné a plne odpovedajúce zásadám Atlantickej charty, ako aj stanovisku americkej vlády k česko-slovenskému odboju. Sme presvedčení, že s týmito zásadami môže súhlasiť každý Amerikán slovenského pôvodu, kto s čistým srdcom chce slúžiť veľkým svetovým cieľom USA a kto zároveň myslí aj na slovenské národné záujmy v starom kraji... jednotní pod americkou vlajkou, zjednoťme sa aj okolo temer všeobecnej slovenskej túžby o zaistení samobytnosti slovenského národa v demokratickej Česko-Slovenskej republike.“¹⁸ Vplyv názorov Milana Hodžu na obsah schválenej rezolúcie je zjavný. Zásadný rozdiel medzi Milanom Hodžom a Edvardom Benešom spočíval zo zahraničnopolitického hľadiska v tom, že Hodža chcel zjednotiť amerických Slovákov a získať ich pre obnovu Česko-Slovenska pod americkou a Beneš pod sovietskou zástavou. Navyše Hodža dlhodobo kritizoval Benešovu avanturistickú prosovietsku politiku, ktorá v danom období mala na Slovensku svoju paralelu v Tukovej orientácii na nacistické Nemecko. Benešova prosovietska politika vyvolala aj v samotnom čechoslováckom tábore značné diferencie. Na druhej strane sa stala príčinou priam zázračnej premeny komunistov, ktorí sa z večera na ráno zmenili z militantných kritikov Beneša a jeho politiky na jeho militantných prívržencov.

Milan Hodža sa počas svojho amerického turné ostro vyhraňoval voči prvej Slovenskej republike a jej predstaviteľom. Odmietal štátnu samostatnosť Slovenska. Hlavným argumentom proti štátnej samostatnosti Slovenska bola najmä malá rozloha štátu a malý počet obyvateľstva. Z tohto hľadiska považoval obnovenie Česko-Slovenska za výhodné tak pre Slovákov, ako aj pre Čechov. Politickým krédom Milana Hodžu bolo: „Demokratická Česko-Slovenská republika a v nej samosprávne, svojské, samobytné Slovensko.“¹⁹ Neriešiteľným problémom však bolo, že pre naplnenie tejto demokratickej vízie Hodža nenašiel medzi českými šovinistami v Londýne žiadneho relevantného spojenca. V tejto súvislosti Hodža prezentoval aj svoju koncepciu právnej kontinuity Česko-Slovenska: „Uznanie kontinuity znamená toto: Nemci nám okupovali Česko-Slovensko, ale vlády... vo Washingtone, v Londýne a po veľkých bojoch Osuského aj vo Francii neuznali okupáciu. To znamená, že [pomníčovská Česko-Slovenská] re-

¹⁸ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC., s. 113 – 116

¹⁹ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC., s. 127

publika trvá.²⁰ Neskôr túto svoju koncepciu poopravil. Dňa 9. apríla 1943 napísal Hodža predsedovi Slovenskej ligy list, v ktorom nanovo vysvetlil aj svoj názor na otázku medzinárodno-právnej kontinuity Česko-Slovenskej republiky. Zdôraznil, že ak sa trvá na medzinárodnopolitickej kontinuite ČSR, takým istým právom sa musí trvať aj na jej vnútro politickej kontinuite. Keď vraj padá platnosť Žilinskej dohody, lebo bola uzavretá týždeň po Mníchove, nepadá platnosť toho, na čom sa ústavná vláda republiky uzniesla v júni a v júli roku 1938, teda tri mesiace pre Mníchovom. „Aký to bude federálny štát a politický stroj, to si rozhodneme doma. Ovšem, aby bolo jasno: nemôže rozhodovať o mašinérii česko-slovenského vzťahu pražské Národné zhromaždenie obvyklou kvalifikovanou väčšinou hlasov. Prečo? Preto, že z 300 poslancov bolo by v parlamente Slovákov ani nie 60, Čechov približne 150. ... Následkom toho nech je ústavný pomer národa slovenského a národa českého stanovený väčšinou zákonitých zástupcov národa českého a väčšinou zákonitých zástupcov národa slovenského.“²¹ Podľa Milana Hodžu, pilierom federatívneho usporiadania slovensko-českých vzťahov sa mal stať demokratický princíp zákazu majorizácie.²² Milan Hodža sa usiloval pod svojím vedením zjednotiť amerických Slovákov a vystupovať v exile ako legitímny predstaviteľ Slovenska.

Stupňujúci sa tlak asociovaných evanjelických organizácií a členskej základne prinútil vedenie Slovenského národného združenia zvolať na 22. mája 1942 do Detroitu zasadanie ústrednej správy, ktorej predsedal rev. Pelikán. Napriek zhoršujúcemu sa zdravotnému stavu zúčastnil sa na zasadaní aj Milan Hodža, ktorý opätovne prezentoval svoju koncepciu slovenskej autonómie. V tejto súvislosti zdôrazňoval kontinuitu s politikou predmníchovskej vlády, ktorej predsedal: „... slovenská snaha v zmysle a duchu zásadných rozhodnutí predmníchovskej československej vlády z mesiaca júla 1938 ... môžu len upevniť a povzbudiť nadšenie Američanov slovenského pôvodu, aspoň ich značnú väčšinu, práve v týchto válečných časoch ku najvyššiemu výkonu za Spojené štáty americké...“²³ V ďalšej časti svojej prednášky konštatoval, že slovenská Amerika nie je jednotná v názore na úpravu slovensko-českých vzťahov. Zdôrazňoval potrebu jednoty a politického

²⁰ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC., s. 126

²¹ ŠPRINC, Mikuláš. Slovenská liga v Amerike od 1939 – 1947. In *Slovenská liga v Amerike štyridsaťročná*. Scranton: Obrana Press, Inc. 1947, s. 75 – 76

²² Princíp zákazu majorizácie bol zakotvený už v Ústavnom zákone zo dňa 22. 11. 1938 o autonómii Slovenskej krajiny a následne aj v Ústavnom zákone o československej federácii č. 143/1968 zo dňa 27. 10. 1968.

²³ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC., s. 31

realizmu v súlade s politikou a vojnovými cieľmi Spojencov, ktorí si vytýčili obnovenie ČSR. Z medzinárodnopolitického hľadiska vysoko vyzdvihoval americko-britskú Atlantickú chartu, ktorá sa, podľa Hodžu, stala nielen spojeneckým programom, ale aj bezpečnou zárukou budúcnosti slovenského národa a jeho snáh po národnom a politickom sebaurčení. „Cieľ je predsa jasný. Boj proti Hitlerovi nás musí zjednotiť všetkých, a môže a má zjednotiť aj jasnú väčšinu Američanov slovenského pôvodu v oecení a v zhodnotení Atlantickkej charty a amerického stanoviska ku spojeneckému Československu.“²⁴ V Hodžovom ponímaní Atlantická charta znamenala zosúladenie slovenského emancipačného zápasu s vojnovými cieľmi demokratických Spojencov (USA, Veľká Británia). Stala sa novou Pittsburskou dohodou, ktorú garantovala najmä svetová veľmoc – Spojené štáty americké. Na zasadaní Ústrednej správy Slovenského národného združenia Hodža opätovne vyzýval amerických Slovákov, aby sa v zápase za nové, demokratické Česko-Slovensko zjednotili na programe Atlantickkej charty.

V rozprave k Hodžovmu referátu sa zástupcovia evanjelických spolkov jednomyselne postavili za Hodžov autonomistický program. V Ústrednej správe Slovenského národného združenia boli benešovci v menšine (Slovenská telocvičná jednota sokol, Slovenská kalvínska presbyteriánska jednota a Slovenská sekcia Medzinárodného robotníckeho združenia). Čechoslovakisti preto navrhovali, aby nebolo prijímané žiadne uznesenie s tým, že k Hodžovým návrhom sa na najbližšom zasadaní vyjadrí Výkonný výbor Slovenského národného združenia, na ktorom si s pomocou Benešovho osobného zástupcu v USA, Jána Papánka, trúfali eliminovať protičechoslovakistickú opozíciu. Väčšina členov Ústrednej správy Slovenského národného združenia, reprezentovaná evanjelickými spolkami na čele s Národným slovenským spolkom, však odmietla tento návrh a schválila uznesenie, ktorým vyjadrila súhlas so závermi obsahnutými v Hodžovom referáte, ako aj súhlas so spoluprácou Slovenského národného združenia s Milanom Hodžom. Protí uzneseniu, ktoré medzi benešovcami vyvolalo zdesenie, hlasovali len tri asociované organizácie: Slovenská telocvičná jednota sokol (John Zeman), Kalvínska presbyteriánska jednota (rev. Jaroslav J. Pelikán) a novoprijatá Slovenská sekcia Medzinárodného robotníckeho združenia (Helena Vrábelová).

Prvým pozitívnym výsledkom Hodžovej misie v USA bolo zjednotenie evanjelikov na programe slovenskej autonómie. Slovenskí evanjelici sa

²⁴ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 31

priklonili na Hodžovu stranu a odmietli čechoslovakizmus a český centralizmus. Na stránkach *Slovenského sokola* (10. 6. 1942) predseda Národného slovenského spolku Vendelín Š. Plátek zhrnul program Milana Hodžu do tézy „Spokojné Slovensko v spokojnej Česko-Slovenskej republike“. Pozitívny ohlas mal Hodža so svojím autonomistickým programom aj medzi časťou katolíkov. Okrem predsedu Združenia slovenských katolíkov Msgr. Štefana Krasuľu aj predseda Prvej katolíckej slovenskej jednoty Michal J. Vargovič bol ochotný rokovať o slovenskej autonómii v budúcom Česko-Slovensku. Výsledkom zblížovania katolíkov s evanjelikmi na programe slovenskej autonómie bolo, že predseda Združenia slovenských katolíkov Msgr. Štefan Krasuľa pozval Milana Hodžu na slávnostné zhromaždenie katolíkov v New Yorku. Väčšina slovenských katolíkov reprezentovaných Slovenskou ligou však nedôverovala Milanovi Hodžovi, a to nielen pre jeho konfesiónálnu príslušnosť, ale najmä pre jeho politické pôsobenie v období predmníchovskej ČSR. Bez ohľadu na uvedené postoje sa vzťahy medzi Slovenskou ligou a Milanom Hodžom čím ďalej tým viac prehľbovali. Prispela k tomu predovšetkým skutočnosť, že USA si ako jeden zo svojich vojnových cieľov vytýčili obnovenie ČSR. Vedenie Slovenskej ligy nadviazalo v novembri 1942 s Hodžom oficiálne kontakty a pozvalo ho na kongres pripravovaný v roku 1943. Pod vplyvom Hodžu nielen evanjelické spolky, ale aj Slovenská liga a organizácie v nej združené začali vnímať Atlantickú chartu ako svoju novú Pittsburskú dohodu. Interpretácia Atlantickkej charty v slovenskom krajanskom hnutí bola však dosť odlišná. Na rozdiel od autonómie Slovenska, presadzovanej Hodžom a evanjelickými spolkami, vedenie Slovenskej ligy prízvukovalo v Atlantickej charte predovšetkým právo národov na vlastné politické sebaurčenie, bez toho, aby sa vopred zaväzovalo konkrétnou štátoprávnou formou (autonómia, federácia, konfederácia, štátna samostatnosť). Slovenskí katolíci predpokladali, že slovenský národ sa po skončení vojny bude môcť formou všeľudového referenda slobodne a demokraticky rozhodnúť, či chce žiť v samostatnom štáte, alebo v spoločnom štáte s českým národom. Vedenie Slovenskej ligy sa vopred zaviazalo, že bude rešpektovať akúkoľvek slobodnú a demokratickú voľbu slovenského národa.

Po zverejnení uznesenia Ústrednej správy Slovenského národného združenia prijatého 22. mája 1942 na zasadaní v Detroite prepukla v čechoslováckom tábore hystéria a panika. Začali sa obávať toho najhoršieho, že Milan Hodža zjednotí pod svojimi krídlami slovenskú Ameriku za obnovu Česko-Slovenska, v ktorom bude mať Slovensko status autonómie.

Videli v tom vážne ohrozenie nielen medzinárodno-politickej pozície kontroverzného Beneša, prezentujúceho sa aj ako predstaviteľ Slovenska a Slovákov, ale aj ohrozenie veľkočeských plánov obnovenia predmnichovského režimu, územného rozšírenia Česka na úkor Nemecka a Rakúska a na vysídlenie viac ako troch miliónov nemeckého obyvateľstva. Beneš a jeho exilová vláda v Londýne pritom odmietali uznať existenciu slovenského národa a jeho právo na politické sebaurčenie. Ako to výstižne okomentoval Štefan Osuský, pre svoje šovinistické zámery chcel Beneš využiť eskalujúci vojenský konflikt, smerujúci k totálnej vojne, aby mohol definitívne skončiť so Slovákami ako s národom. „Slováci doma, ktorí sa vyslovia proti politike Dr. Beneša, sú proste šmahom vyhlasovaní za fašistov a agentov nacizmu.“²⁵ Po zasadaní Ústrednej správy Slovenského národného združenia spustili čechoslovakisti rozsiahlu mediálnu kampaň proti Milanovi Hodžovi. Predmetom sporu sa okrem iného stala aj otázka spojovníka v názve Česko-Slovensko. Tón „pomlčkovej vojny“ v Spojených štátoch amerických udával *New-Yorský denník*, ktorého vlastníckmi boli českí emigranti židovského pôvodu, bratia Zdenek a Richard Voglovci. Denník sa stal tlačovou tribúnou militantných čechoslovakistov a komunistov: Andrew Valúšek, Andrej Slabey, Evžen Klinger, Josef Guttmann, Emil Havas, Vojtech Andic, Vladimír Clementis, Dezider Benau, Juraj Nižnanský, Arpád Haas, Ernest Šturc, Miklós Bálint a iní.

Výsledkom intríg Jána Papánka a kampane vedenej proti Hodžovi bolo, že o mesiac, 29. júna 1942, vydali traja členovia Výkonného výboru Slovenského národného združenia spoločné vyhlásenie, ktorým „anulovali“ uznesenie Ústrednej správy Slovenského národného združenia z 22. mája 1942 v Detroite.²⁶ V podmienkach slovenského spolkového života na americkej pôde sa stalo niečo nepredstaviteľné. Traja členovia Výkonného výboru Slovenského národného združenia anulovali uznesenie ústrednej správy, svojho nadriadeného orgánu. Toto absurdné, bezprecedentné vyhlásenie troch členov Výkonného výboru Slovenského národného združenia podporili časopisy *New-Yorský denník* (Dezider Benau), komunistický *Ludový denník* (Rudolf Martanovič), *Slovenský sokol* (Karol Bednár) a *Rodover-*

²⁵ OSUSKÝ, Štefan. *Beneš a Slovensko*. Londýn 1943, s. 11

²⁶ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 33. Pravdepodobne išlo o rev. Jaroslava Pelikána (Kalvínska presbyteriánska jednota), Johna Zemana (Slovenská telocvičná jednota Sokol) a Helenu Vrābelovú (Slovenská sekcia Medzinárodného robotníckeho spolku).

ny *Slovák* (rev. Ján S. Bradáč)²⁷. Zároveň vedenie Slovenského národného združenia na čele s rev. Jaroslavom Jánom Pelikánom sa verejne dištancovalo od Milana Hodžu a odmietlo sa podieľať na organizovaní jeho prednáškového turné. Podľa rev. Pelikána hlásiť sa za príslušníka slovenského národa bolo prejavom slovenského nacionalizmu a fašizmu. Ak Beneš kalkuloval s tým, že sa mu podarí korupciou, denunciaciami na FBI, mediálnymi kampaňami či rôznymi podvodmi, vyhrážkami a povestnou korupciou rozoštváť a rozbiť slovenskú komunitu, tak sa veľmi prerátal. Opak sa stal skutočnosťou. Benešova šovinistická politika zjednotila slovenskú Ameriku. Katolíci a evanjelici sa zjednotili na princípe obhajoby slovenskej národnej svojbytnosti (odmietli fiktívny československý etnický národ). Na základe uplatňovania práva na politické sebaurčenie sa rozdelili na dve skupiny. Väčšina amerických Slovákov (predovšetkým katolíci) preferovala štátnu samostatnosť Slovenskej republiky, ďalšia časť (predovšetkým evanjelici) bola za autonómiu (federáciu) Slovenska v obnovenom Česko-Slovensku.

Predstavitelia slovenských evanjelických spolkov zastúpených v Ústrednej správe Slovenského národného združenia reagovali na vyhlásenie troch členov Výkonného výboru Slovenského národného združenia, ako aj na diskreditačnú kampaň proti Milanovi Hodžovi. Vo vyhlásení 15. júla 1942 opätovne potvrdili svoju podporu Hodžovmu autonomistickému programu, ako aj platnosť uznesenia Ústrednej správy Slovenského národného združenia zo dňa 22. mája 1942. „Uznesenie Ústrednej správy Slovenského národného združenia zo dňa 22. mája 1942 ako platné a uzavreté v plnom súhlase s našimi stanovami, prijaté demokratickou väčšinou, nemôže a nesmie rušiť ani meniť žiaden jednotlivec ani žiadne fórum, ktoré vo svojej pôsobnosti je nižšie než ústredná správa.“²⁸ V kampani čechoslovakistov vedenej proti Hodžovi boli už nielen slovenskí katolíci, ale aj slovenskí evanjelici označovaní ako „fašisti“ a „nacisti“. Základnou deliacou čiarou medzi Slovákami a čechoslovakistami sa stala otázka uznávania slovenského národa. Podľa čechoslovakistov slovenský národ objektívne neexistoval a týmto považovali akúkoľvek požiadavku na uznanie práva slovenského národa na politické sebaurčenie za bezpredmetnú. Tak ako v Uhorsku oficiálne existoval v druhej polovici 19. storočia len „etnicky jednotný uhorský

²⁷ Mesačník *Roduverný Slovák* vychádzal v Chicagu ako tlačový orgán Slovenského národného združenia. Jeho redaktorom bol predseda Slovenskej evanjelickej jednoty rev. Ján S. Bradáč. Pre militantný čechoslovakizmus sa v septembri 1942 rev. Bradáč dištancoval od časopisu. (*Slovenská obrana*, 20. 10. 1942)

²⁸ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 34

národ“, aj pre čechoslovakistov a militantných čechoslovákov existoval len „etnicky jednotný československý národ“. Budapešť a po roku 1918 aj Praha tvrdili vo vzácnej zhode, že slovenský národ neexistuje. Hlavným ideológom českého šovinizmu v exile bol Edvard Beneš. Slovenský národ bol v období druhej svetovej vojny objektívne nútený zápasit' na dvoch frontoch – proti Adolfovi Hitlerovi a Edvardovi Benešovi. Prípád Slovenského národného združenia je presvedčivým dôkazom, že Beneš a spol. v Londýne už nepotrebovali po roku 1941 pri presadzovaní svojich veľkočeských plánov slovenský národ. Úplne im postačovali rôzni politickí dobrodruhovia a samozvanci, akými boli Ján Papánek, Vladimír L. Hurban, Juraj Slávik, Msgr. Pavol Macháček, Ján Paulíny-Tóth, Ján Lichner, Ján Bečko, Ján Čaplovič či Viliam Radakovič. Beneš a spol. ich potrebovali predovšetkým kvôli zahraničiu, aby ich mohli prezentovať ako zástupcov neexistujúceho „československého národa“ a v exile demonštrovať jednotu takzvaného československého odboja.

Vyhlasenie troch členov Výkonného výboru Slovenského národného združenia, ktorým „anulovali“ uznesenie Ústrednej správy Slovenského národného združenia z 22. mája 1942, vyvolalo veľké spory v Slovenskom národnom združení. Stalo sa tou povestnou kvapkou, ktorou pretiekol pohár trpezlivosti a slovenské evanjelické spolky demonštratívne vystúpili zo Slovenského národného združenia. Išlo o najvýznamnejšie evanjelické spolky: Národný slovenský spolok, Slovenská evanjelická jednota, Evanjelická ženská jednota, Živena, ako aj evanjelické tlačové orgány *Národné noviny*, *Slovenský hlásnik*, *Dennica* a z nezávislých časopisov *Nové časy* (Chicago) a *Hlas* (Cleveland).²⁹ V združení zostala len Slovenská telocvičná jednota sokol. Evanjelické spolky, ktoré vystúpili zo združenia, založili Radu spojených slovenských organizácií a časopisov (Council of the Alliance of Slovak Organizations and Newspapers). Slovenské národné združenie sa zmenilo na bezvýznamnú organizáciu, na uzavretý klan militantných čechoslovákov. Čarom nechceného bolo, že českí šovinisti zjednotili slovenskú Ameriku. Čechoslováckej propagande, ak si chcela zachovať svoju tvár, nezostávalo nič iné, než vytrvalo rozširovať nehorázne lži. Jan Masaryk v prednáške o svojej americkej ceste v londýnskom PEN-klube tvrdil, že vraj „všichni Česi a Slováci uznávají potřebu obnovy Československé republiky a bojují pro uskutečnění toho cíle“³⁰. Zamľčal to podstatné, že slo-

²⁹ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 35 – 36

³⁰ J. H. Amerika a my. In *Čechoslovák*, (Londýn), 4, 11. 12. 1942, č. 50

venská Amerika jednoznačne odmieta čechoslovakizmus a český centralizmus. Čechoslovácka propaganda v Londýne ignorovala túto realitu a šíri-la do sveta lži, že milión amerických Slovákov a Čechov podporuje Beneša a jeho zahraničnú akciu. Základným mottom tejto propagandy bolo: „Celá Amerika jde s námi!“ Kontroverzný Beneš bol prezentovaný ako všeobecne uznávaný vodca odboja, ktorého aj Slováci v Slovenskej republike uznáva-jú za svojho prezidenta a nadovšetko ho milujú. Čechoslovácka propagan-da prekonávala svojou demagógiou aj povestného Goebbelsa. Kult Beneša v exile bol v mnohom podobný kultu J. V. Stalina. Podľa predsedu Štátnej rady Prokopa Maxu takzvaný československý národ vraj verí, „že to bude prezident Beneš, ktorý ho z temna a hrůzy poroby vyvede do svetla a štěstí svobody“³¹. Predseda exilovej vlády Msgr. Jan Šrámek zasa vyzdvihoval Be-neša ako hlavnú „záruku trvání naší státní svrchovanosti“³².

Po demonštratívnom odchode evanjelických spolkov zo Slovenského národného združenia nezachránila katastrofálnu situáciu ani Slovenská sekcia Medzinárodného robotníckeho združenia, ktorá sa stala jeho novým asociovaným členom. Medzinárodné robotnícke združenie (International Workers Order) bola poisťovacia, podporná organizácia robotníkov založená v roku 1930. V období mccarthismu bola rozhodnutím súdu v roku 1954 rozpustená. Od svojho založenia bola IWO pod silným vplyvom Komunistickej strany USA a Komunistickej internacionály. V období vojny stál na jej čele americký komunista nemeckého pôvodu Max Bedacht, kto-rý bol pod neustálym dohľadom FBI pre podozrenia z neamerickej činnos-ti. V rokoch 1939 – 1945 pôsobilo v IWO 15 národných sekcií, v ktorých bolo organizovaných 150 000 členov pôsobiacich v 19 000 organizáciách. Za pozornosť stojí, že slovenskí a českí robotníci si založili samostatné národné sekcie. Na rozdiel od Komunistickej internacionály v IWO nebo-la vytvorená „československá sekcia“. Začiatkom roka 1940 mala sloven-ská sekcia IWO (tajomník Karol Korenič) 122 organizácií s takmer 14 000 členmi. Česká sekcia mala len 10 organizácií s necelou tisíckou organi-zovaných členov.³³ Okrem Medzinárodného robotníckeho združenia boli slovenskí robotníci v USA organizovaní najmä v Slovenskom robotníckom spolku, ktorý viedol Jozef Schiffel.

³¹ MAXA, Prokop. Uznávaný vůdce našeho odboje. In *Čechoslovák*, (Londýn), 4, 11. 12. 1942, č. 50

³² ŠRÁMEK, Jan. Představitel státní svrchovanosti. In *Čechoslovák*, (Londýn), 4, 11. 12. 1942, č. 50

³³ FORDINÁLOVÁ, Eva. *Karol Korenič a americkoslovenské robotnícke hnutie*. Bratislava: Pravda 1986, s. 119

Slovenské národné združenie po odchode evanjelických spolkov v podstate zaniklo. Zmenilo sa na uzavretú sektu militantných čechoslovákov, ktorej politické aktivity sa stali predmetom záujmu FBI. Jeden z najvýznamnejších spolkov slovenských evanjelikov, Národný slovenský spolok, sa plne stotožnil s autonomistickým programom Milana Hodžu. Keď Slovenské národné združenie odmietlo Hodžovi organizovať prednáškové turné, pomocnú ruku mu podal Národný slovenský spolok na čele s predsedom Vendelínom Štefanom Plátekom. Prednášky Milana Hodžu mali medzi americkými Slovákami veľký ohlas, a to aj napriek zákerným útokom čechoslovákov, ktorí na zhromaždeniach otvorene provokovali. Zámerne vyvolávali konflikty s cieľom rozbíjať zhromaždenia. Tomuto cieľu slúžila aj rozsiahla ohováračská kampaň proti Milanovi Hodžovi a Štefanovi Osuskému, ktorú organizovali Ján Papánek a Vladimír L. Hurban. Keď Jan Masaryk bilancoval v júli 1942 v Štátnej rade výsledky svojho amerického turné, vysoko vyzdvihoval prácu V. L. Hurbana a J. Papánka, hlavných opôr Beneša na americkej pôde.

Ako uvádza Ladislav K. Feierabend, po návrate Masaryka do Veľkej Británie averzia Beneša voči Milanovi Hodžovi začala gradovať. Prispeľa k tomu aj Hodžova publikácia *Federation in Central Europe*³⁴, ktorá vyšla v roku 1942 v Londýne. Beneš bol mimoriadne citlivý na Mníchov, ako aj na spochybňovanie ideologického konštruktú etnicky jednotného „československého národa“. Veľmi ťažko znášal, keď sa dozvedel, že Hodža počas svojho prednáškového turné informuje amerických Slovákov, že pražská vláda pod jeho vedením ešte pred Mníchovom schválila úpravu slovensko-českého pomeru na princípe autonomizmu. Do kampane proti Milanovi Hodžovi, ktorá nadobudla medzinárodné rozmery, sa aktívne zapojil aj vyslanec Vladimír L. Hurban. Československé vyslanectvo vo Washingtone vydalo 18. augusta 1942 vyhlásenie Benešovej exilovej vlády v Londýne k Hodžovmu pôsobeniu v Spojených štátoch amerických. Text vyhlásenia koloval už vopred, najmä v evanjelickej a čechoslováckej tlači (*Roduverný Slováčok, Slovenský hlásnik, Slovenský sokol, New-Yorský Denník*). Vyhlásenie vyslanectva nadobudlo novú dimenziu po otvorenej roztržke v Ústrednej správe Slovenského národného združenia 22. mája 1942 na zasadaní v Detroiti, ktorá väčšinou hlasov schválila Hodžov autonomistický program. Zámerom vyslanca Hurbana bolo eliminovať v krajanskom prostredí, ako aj v amerických vládnych kruhoch Hodžov politický vplyv a jeho kritiku Benešovej kontroverznej politiky.

³⁴ HODŽA, Milan. *Federation in Central Europe. Reflections and reminiscences*. London: Jarrolds Publishers, 1942

Vo vyhlásení londýnskej exilovej vlády, prezentovanej vyslancom Vladimírom L. Hurbanom, boli definované princípy Benešovej politiky, týkajúce sa slovensko-českých vzťahov. Prvým a základným princípom bolo, že slovenská otázka objektívne neexistuje, je výlučne vnútropolitickou otázkou budúcej ČSR. Slováci neboli benešovcami uznávaní za samostatný národ, za subjekt medzinárodného práva. Prezentovaní boli len ako integrálna súčasť riešenia českej (respektíve československej) otázky. V reakcii na pôsobenie Milana Hodžu v USA a najnovšie krajanské aktivity sa Hurban dovoľáva authority Beneša, exilovej vlády a Štátnej rady v Londýne. Uvádza, že akékoľvek spochybňovanie existencie etnicky jednotného „československého národa“ považuje za „priamo škodlivé... lebo tak uvádzajú do zmätku našich ľudí a aj medzinárodnú verejnosť“³⁵. Zmyslom vyhlásenia londýnskej exilovej vlády bolo predovšetkým poprieť Hodžovo tvrdenie, že predmníchovská pražská vláda schválila reformy týkajúce sa štátoprávnej úpravy slovensko-českých vzťahov. „Ani vláda československá, ani Národné zhromaždenie sa pred Mníchovom o žiadnom inom novom vnútornom usporiadaní Československej republiky neuzniesli. Ministerské prezídium bolo poverené vypracovať návrh decentralizácie, toto aj návrh vypracovalo a predseda vlády Dr. Milan Hodža o návrhu jednal s Nemcami a ľudákmi. Aj Nemci, aj ľudáci návrh zamietli. Ten samý osud stihol pozmenený pozdejší návrh prezidenta Dr. Beneša. Hneď nato prišiel Mníchov.“³⁶

Milan Hodža sa vo svojej odpovedi na vyhlásenie exilovej vlády sústredil predovšetkým na túto časť. Odmietol politicky tendenčné tvrdenie, že rokovanie o decentralizácii ČSR bolo vyvolané návrhmi Henleinovej strany v apríli 1938. „Len úbohá vláda a úbohá politika pripúšťa iniciatívu v životných záujmoch národa deštruktívnej opozícii. Decentralizačné jednanie týkajúce sa Slovenska vyšlo z iniciatívy vlády, presnejšie – jej predsedu

³⁵ Z pozície martinského patriotizmu je v súčasnosti vytváraný kult „veľkého Martinčana“ Vladimíra L. Hurbana, ktorý spoluvytvára aj vedenie Matice slovenskej. Publicista Ivan Kučma tendenčne prezentuje Hurbana ako politika, ktorý v exile najviac zastával slovenské záujmy a napomohol tomu, že vraj USA „neakceptovali vypovedanie vojny Slovenskou republikou“ (s. 203) a že Slovensko „nebolo zaradené medzi porazené štáty“ (s. 179). Pritom Slovenská republika vôbec nevypovedala vojnu USA, ktoré si boli toho plne vedomé. (KUČMA, Ivan. *Hurban III. Medzi Stalinom a Rooseveltom*. Bratislava: Vydavateľstvo SSS 2019.) Protipólom Kučmovej mytológie o V. L. Hurbanovi je Slavomír Michálek, ktorý zasa z pozície myjavsko-kopaničiarskeho patriotizmu vytvára kult Jána Papánka.

³⁶ FEIERABEND, Ladislav Karel. *Politické vzpomínky II*. Brno: Atlantis 1994, s. 256 – 257

a začalo z jari 1937.³⁷ Hodža v otvorenej polemike s Benešom argumentoval: „Keď som r. 1938 mal zas jednať o Slovensku, boli moje, už ovšem širšie, návrhy de facto organickým pokračovaním toho, čo r. 1937 bolo prerušené. Predstavovali teda moje návrhy – resp. zásady v nich obsiahnuté – výsledky diskusií, zahájených v rámci celoštátnej regionálnej reformy v prvej polovici r. 1937. Že v nich ocitol sa i snem, vyplynulo proste z toho, že k navrhovaným novým úlohám samosprávy už nestačila doterajšia „normatívna činnosť“ krajinských zastupiteľstiev, ale že normy museli byť nahradené čiastočnou mocou zákonodarnou. Krajinské zastupiteľstvá by navrhovanou reformou samočinne boli postúpili na snemy. ... politický kabinet sa uzniesol na podstatnom rozšírení krajinskej samosprávy; tak podstatnom, že rozhodol zriadiť aj krajinské snemy, teda menovite aj snem slovenský. ... Zásada, že budú ustanovené krajinské snemy a hlavná zásada ich kompetencie bola prijatá politickými ministrami česko-slovenskej predmníchovskej vlády, politickým kabinetom, povereným vládou prejednávať politické otázky.“³⁸

V závere svojho vyhlásenia vyslovil Hodža ľútosť, že Benešova exilová vláda v Londýne vydala 19. augusta 1942 prostredníctvom vyslanca Vladimíra L. Hurbana vyhlásenie, podľa ktorého „sa československá vláda pred Mníchovom neuzniesla na žiadnom novom vnútornom usporiadaní Československa“³⁹. V tejto súvislosti poukázal aj na dvojtvárnosť Benešovej exilovej politiky: „... ani prezident, ani vláda, ani Štátna rada sa nepokladali za kompetentných, ... aby prejednikovali akémukol'vek definitívnemu riešeniu problémov, ktoré môžu byť rozhodnuté až doma. Ale pokladali sa za kompetentných zmluvne viazať osudy republiky a jej národov so Sovietskym zväzom! Mimo toho prezident pokladal sa za kompetentného vydávať v exile ‚dekréty‘, ktoré silne ‚prejednikovali‘ definitívnemu riešeniu problémov doma a ktoré boli aplikované na mnohé obory verejného života po príchode vlády na územie ČSR! Toto ‚stanovisko‘ – nepokladať sa za ‚kompetentných‘ – v prehlásení vlády nazývané ‚dôsledným‘, bolo dôsledne zastávané len v otázkach ozdravenia česko-slovenského pomeru.“⁴⁰

Hodžom uvádzané protislovenské stanoviská benešovcov rozširovala

³⁷ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 51

³⁸ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 53 – 56

³⁹ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 53 – 55

⁴⁰ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 58 – 59

časť krajankej tlače v USA financovaná Benešom. Následne ich preberala čechoslovácka propaganda v Londýne a prezentovala ich ako „hlas amerických Slovákov“. Americkí čechoslovakisti polemizovali s Hodžom najmä na stránkach tlače. Ostro kritizovali jeho obhajobu „samobytnosti slovenského národa“ s tým, že v čase stupňujúceho sa svetového vojnového konfliktu vraj nie je vhodné a ani potrebné riešiť otázku, či Slováci sú, alebo nie sú národom.⁴¹ To, že Slováci sa považujú za národ a či vôbec chcú žiť s Čechmi v spoločnom štáte a za akých podmienok, to Beneša a spol. vôbec nezaujímalo. Podľa českých šovinistov aj Česi majú k tomu čo povedať, či Slováci sú, alebo nie sú národom. Od založenia Česko-Slovenskej republiky považovali české politické a kultúrne elity Slovákov za objekt a nie za subjekt českej (československej) politiky. S výdatnou podporou Moskvy benešovci presviedčali demokratické spojenecké veľmoci, že slovenská otázka je integrálnou súčasťou českej otázky, výlučne vnútornou (regionálnou) otázkou obnovujúcej sa Masarykovej republiky.

Pokus Office of War Information začleniť

amerických Slovákov do čechoslováckeho tábora

Po rozpade Slovenského národného združenia nastal v Československej národnej rade rozkol. Krízovú situáciu sa rozhodol riešiť vládny Úrad vojnových informácií (Office of War Information), keďže benešovci stratili akýkoľvek vplyv na slovenské spolky v USA. Za iniciatívou Office of War Information stál vedúci Československej informačnej kancelárie Ján Papánek, ktorý úzko spolupracoval nielen s Úradom vojnových informácií (OWI), ale aj s Úradom strategických služieb (Office of Strategic Services, od roku 1945 CIA). V úsilí obnoviť nedemokratický režim masarykovej republiky podporoval benešovcov najmä Office of War Information, vedený Elmerom Davisom a Allanom Sweetserom. Úrad vojnových informácií bol od svojho založenia 13. júna 1942 plne pod kontrolou ľavicových liberálov židovského pôvodu, sympatizantov a prívržencov Sovietskeho zväzu a bývalých členov Komunistickej strany USA. Ako sa čoskoro ukázalo, veľkú časť z nich tvorili agenti NKVD. Office of War Information otvorene podporoval Benešovu prosovietsku politiku. To bol aj jeden z hlavných dôvodov, prečo v časti amerických vládnych kruhoch a v Úrade strategických služieb (OSS), vedenom plk. Williamom Donovanom, sa na Papánkove politické aktivity v USA pozerali s veľkou nedôverou. Oveľa prijateľnejší bol pre tieto kruhy washingtonský vyslanec Vladimír L. Hurban.

⁴¹ Samobytnosť slovenského národa. Roduverný Slovák. In *Čechoslovák* (Londýn), 4., 29. 5. 1942, č. 22

Obnovenie ČSR sa stalo jedným z deklarováných vojnových cieľov americkej zahraničnej politiky, ktoré však bez účasti Slovákov nebolo možné dosiahnuť. V Office of War Information si začali uvedomovať, že v dôsledku českej šovinistickej politiky reálne hrozí, že nielen v exile pôsobiaci Slováci či sudetskí Nemci, ale aj americkí Slováci sa jednotne postavia proti Benešovi a jeho londýnskej vláde. Zjednotenia amerických Slovákov na programe antičechoslovakizmu sa začali obávať nielen benešovci, ale aj americké ľavicové kruhy sympatizujúce so ZSSR a podporujúce obnovenie Benešovej unitárnej ČSR ako súčasť budúcej sovietskej sféry vplyvu v povojnovej Európe. Odpor Slovákov voči Benešovi komplikoval plány Moskvy na sovielizáciu strednej Európy, ktorej základným kameňom mala sa stať práve obnovená ČSR. Z iniciatívy predsedu Národného slovenského spolku Vendelína Š. Pláteka bola na 19. augusta 1942 zvolaná do pennsylvánskeho Harrisburgu porada vybraných krajských spolkov so zástupcami Office of War Information. Na porade sa zúčastnili predstavitelia troch evanjelických spolkov (Národný slovenský spolok, Slovenská evanjelická jednota a Živena) a troch katolíckych spolkov (Prvá katolícka slovenská jednota, Pennsylvánska slovenská jednota a Pennsylvánska slovenská ženská jednota). Vedenie týchto spolkov bolo viac-menej naklonené podporiť obnovenie Česko-Slovenska. Na schôdzke sa síce nezúčastnili zástupcovia Slovenskej ligy, ale všetky tri zúčastnené katolícke spolky boli jej asociovanými členmi. Hlavným bodom rokovania bol postoj amerických Slovákov k obnoveniu ČSR a Hodžov autonomistický program. Na formálne pozvanie Vendelína Š. Pláteka sa na porade zúčastnil aj zástupca Office of War Information David Karr (Carr).⁴² Karr prišiel na poradu s návrhom rezolúcie odsudzujúcej Slovenskú republiku a jej predstaviteľov a odmietajúcej Hodžov autonomistický program. Je viac ako pravdepodobné, že návrh rezolúcie bol na Office of War Information pripravený v spolupráci s Jánom Papánkom. Predstavitelia katolíckych a evanjelických spolkov nepodľahli nátlaku Office of War Information a odmietli schváliť Karrovu rezolúciu. A ostro sa vyhranili voči čechoslovakizmu a politike českého centralizmu. Zástupcovia evanjelických spolkov boli ochotní podporiť obnovenie Česko-Slovenska s podmienkou, že Beneš a spol. akceptujú Hodžov autonomistický program. Výsledkom rokovania v Harrisburgu bola dohoda o zvolaní konferencie predstaviteľov slovenských krajských spolkov a krajských časopisov na 14. septembra 1942 do

⁴² KARR, David Harold (Carr, pôvodne Katz, 1918 – 1979) – americký novinár židovského pôvodu, obchodník, agent NKVD. Pracoval pre Office of War Information a v štábe viceprezidenta Henryho A. Wallaceho.

Pittsburghu.⁴³ Vedenie Office of War Information bolo presvedčené, že prostredníctvom programu Hodžovej autonómie sa im podarí rozbiť jednotu amerických Slovákov a donútiť slovenské spolky, aby sa zapojili do Benešovej zahraničnej akcie. Aktívna účasť Davida Karra na porade v Harrisburgu je jedným z nespočetných dôkazov, že agentúrna sieť NKVD v USA pracovala v prospech Beneša.

Vstup USA do vojny s Japonskom a Nemeckom bol poznamenaný enormným nárastom nacionalizmu, šovinizmu a rasizmu, ktoré boli tradične zacielené nielen proti Indiánom, Afroameričanom, Hispáncom, ale aj proti „žltému nebezpečenstvu“ (Číňania, Japonci, Filipínci). Vo všeobecnosti možno konštatovať, že americká spoločnosť v období druhej svetovej vojny bola silne rasistická, založená na rasovej segregácii, v ktorej doznievalo otroctvo zrušené pred sedemdesiatimi rokmi vrátane zákonov zakazujúcich miešanie rás. V týchto extrémnych podmienkach vybičovaného nacionalizmu nastalo aj medzi americkými Slovákami váhanie spojené s obavami, že podobne ako Japonci a Nemci môžu aj so svojimi rodinami skončiť v amerických koncentračných táboroch. Čechoslovenská kampaň túto skutočnosť veľmi efektívne využívala vo svojej propagande. Benešovi sa síce podarilo vo Veľkej Británii umlčať a zlikvidovať opozíciu tým, že na základe falošných udaní skončila vo väzení a v internačných táboroch. I keď predstaviteľom slovenských spolkov reálne hrozilo, že skončia aj so svojimi rodinami v koncentračných táboroch, nestalo sa tak. Pre časť amerických politikov, najmä z republikánskeho tábora, bol Beneš neprijateľným, kontroverzným politikom. Táto časť politikov spolupracovala so Slovenskou ligou. Podobná situácia bola aj v Kanade, kde podľa oficiálnych údajov z roku 1941 žilo okolo 30 000 Slovákov. Združovali sa najmä v Kanadskej slovenskej lige, ktorej tlačovým orgánom bol *Kanadský Slováč* (Štefan Hreha).

Konferenciu zástupcov slovenských krajanských spolkov nezvolávala

⁴³ *Dejiny a Pamätnica Národného slovenského spolku 1890 – 1950*. Juraj J. Nižnanský a Vendelín Š. Plátek (zost.). Pittsburgh: NSS, 1950, s. 164. Pavol Lukáč nepresne uvádza, že pittsburská schôdzka sa konala 11. 11. 1942. (LUKÁČ, Pavol. *Milan Hodža v zápase o budúcnosť strednej Európy v rokoch 1939 – 1944*. Bratislava: Veda 2005, s. 74.) Objektívitu Lukáčovej monografie znižuje skutočnosť, že pri svojich hodnoteniach sa opiera najmä o materiály bývalého Office of Strategic Services (CIA), ktorých hodnovernosť, rovnako ako hodnovernosť materiálov ŠtB, je sporná. Takisto aj exilový publicista Jozef Špetko uvádza vo svojej kontroverznej monografii nepresný dátum konania konferencie, 12. 9. 1942. (ŠPETKO, Jozef. *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí. Jej vzťahy k českej emigrácii a k Čechom*. Praha: Danubius 1994, s. 111)

do Pittsburghu paralyzovaná Československá národná rada v Amerike (resp. Slovenské národné združenie), zmietajúca sa vo vnútorných konfliktoch, ale Office of War Information. Čechoslováci sa rozhodli prostredníctvom americkej ústrednej štátnej inštitúcie dokopať amerických Slovákov do Benešovho tábora. Celé podujatie dirigoval v pozadí vedúci Československej informačnej kancelárie Ján Papánek. Konferencia zástupcov slovenských spolkov, organizácií a krajanskej tlače sa konala v Pittsburghu 14. septembra 1942. Údaje o počtoch účastníkov konferencie sa rôznia. Podľa signatárov schválenej prvej rezolúcie môžeme konštatovať, že na konferencii sa zúčastnilo štyridsaťpäť zástupcov slovenských evanjelických a katolíckych spolkov a krajanskej tlače. Niektorí z nich pritom zastupovali aj dve a viac organizácií a za niektoré organizácie boli zasa na konferencii prítomní viacerí zástupcovia. Napríklad Slovenskú ligu zastupovali predseda Jozef Hušek, podpredseda Pavol Jamriška, pokladník Anton M. Palkovič, členovia výkonného výboru (exekutívy) rev. Klement J. Hrtánek a František J. Gurčák. Konferencie sa zúčastnil aj predseda výkonného výboru a čestný predseda Slovenskej ligy Peter P. Hletko, oficiálne však zastupoval chicagský týždenník *Osadné hlasy*.

Na konferencii boli prítomní zástupcovia štyridsiatich šiestich katolíckych a evanjelických spolkov a organizácií vrátane ich najvýznamnejších tlačových periodík. Katolíkov zastupovali najmä Slovenská liga v Amerike, Prvá katolícka slovenská jednota, Združenie slovenských katolíkov, Prvá katolícka slovenská ženská jednota, Slovenský katolícky sokol, Pensylvánska slovenská katolícka mužská jednota, Pensylvánska slovenská katolícka ženská jednota, Pensylvánska slovenská rímskokatolícka a gréckokatolícka jednota, Združenie slovenských novinárov a ďalší. Prítomní boli aj zástupcovia katolíckej tlače: *Jednota* (Middletown), *Slovenská obrana* (Pittston), *Osadné hlasy* (Chicago), *Katolícky sokol* (Passaic), *Bratstvo* (Wilkes-Barre), *Pensylvánska slovenská jednota* (Wilkes-Barre), *Hlas* (Cleveland), *Ženská jednota* (Cleveland), *Živena* (Pittsburgh) a ďalší. Evanjelikov a príslušníkov reformovaných cirkví zastupovali Národný slovenský spolok, Slovenská evanjelická jednota, Národné združenie slovenských evanjelikov, Evanjelická slovenská ženská jednota, Evanjelické združenie v Chicagu, Slovenská kalvínska presbyteriánska jednota a ďalší, ako aj zástupcovia tlačových orgánov *Národné noviny* (Pittsburgh), *Slovenský hlásnik* (Pittsburgh), *Nové časy* (Chicago), *Roduverný Slovák* (Chicago), *Dennica* (Pittsburgh), *Slovenský kalvín* (Pittsburgh). Z účastníkov konferencie bezvýhradne podporovali Beneša najmä Slovenské národné združenie (rev. Jaroslav J. Pelikán) a Slo-

venská sekcia Medzinárodného robotníckeho združenia (Helena Vrábellová a František Pavúk) vrátane zástupcov komunistického *Ludového denníka* (Pavol Hodoš) a ľavicového *New-Yorského denníka* (Andrew Valúšek).

Pittsburská konferencia bola plne v réžii Office of War Information, ktorú zastupovali agent NKVD David Karr (Carr) a prívrženec sovietskeho totalitného systému Alan Cranston.⁴⁴ D. Karr a A. Cranston, po dohode najmä s Jánom Papánkom, sledovali na konferencii dva hlavné ciele: odsúdenie Slovenskej republiky a jej predstaviteľov na čele s prezidentom Tisom a zapojenie amerických Slovákov do Benešovej zahraničnej akcie za obnovenie unitárnej ČSR. Rovnako ako na rokovaní v Harrisburgu, aj na konferencii v Pittsburgu predložili David Karr a Alan Cranston na schválenie rezolúciu obsahujúcu uvedené ciele. Arogancia amerických vládnych predstaviteľov však mimoriadne pobúrila väčšinu účastníkov konferencie, ktorí demonštratívne odmietli akceptovať ideológiu čechoslovakizmu. Návrh rezolúcie podporili najmä predstavitelia Slovenského národného združenia na čele s rev. Jaroslavom J. Pelikánom, Slovenská sekcia Medzinárodného robotníckeho združenia (Helena Vrábellová a František Pavúk), zástupca komunistického *Ludového denníka* (Pavol Hodoš) a ľavicového *New-Yorského denníka* (Andrew Valúšek). Podporu našli aj u niektorých zástupcov katolíckych novín *Katolícky sokol* (Jozef G. Pruša) a spolkov, napr. Združenie slovenských katolíkov (Pavol C. Kazimer). Na dosiahnutie svojho cieľa zneužili predstavitelia Office of War Information zložitú situáciu v Slovenskej lige, spôsobenú vyšetrovaním jej činnosti zo strany FBI. Neboli im pritom cudzie ani metódy zastrašovania, vydierania či mediálneho škandalizovania.

Zástupcovia Office of War Information predložili účastníkom konferencie na schválenie rezolúciu, „ktorá ostro napadla vládu Slovenskej republiky“⁴⁵. Jedným z hlavných argumentov bolo, že vláda Slovenskej republiky vyhlásila vojnu Spojeným štátom americkým, čo bola lož a David Karr a Alan Cranston to veľmi dobre vedeli. Navyše podľa Ústavy Slovenskej republiky vojnový stav nemohla vyhlásiť vláda ani jej predseda, ale

⁴⁴ CRANSTON, Alan M. (1914 – 2000) – novinár a politik za Demokratickú stranu. V Office of War Information zastával politiku Moskvy a širil sovietsku propagandu. Vyvinul maximálne úsilie, aby v USA utulal katynský masaker a za vinníka tendenčne označoval nemeckú armádu. Vyhrážal sa poľským médiám v USA ich zrušením, ak neprestanú obviňovať NKVD za katynský masaker. Ostro kritizoval poľskú exilovú vládu v Londýne, ktorá žiadala, aby Červený kríž vyšetril katynský masaker.

⁴⁵ PAUČO, Jozef. *75 rokov Prvej katolíckej slovenskej jednoty*. Cleveland (Ohio): PKSJ, 1965, s. 334

len prezident, a to na základe rozhodnutia Snemu (§ 38, ods. 1/b), čo sa však nestalo. Pravdu mal prezident Jozef Tiso, keď v roku 1945 vyhlásil, že Slovenská republika nevyhlásila vojnu žiadnemu štátu. Americkí Slováci však nepoznali skutočný stav vecí. Zástupcovia Office of War Information zneužili ich nevedomosť, vyhrážkami, vydieraním a manipuláciami nakoniec dosiahli svoj cieľ. Ústredným bodom čechoslováckej propagandy v USA bolo lživé tvrdenie o vyhlásení vojny Slovenskej republiky Spojeným štátom, z ktorého benešovci vytĺkali politický kapitál. Zneužívali pritom aj skutočnosť, že americká vláda akceptovala Benešovu exilovú vládu v Londýne a za jeden zo svojich vojnových cieľov si vytýčila obnovenie ČSR, avšak nie v podobe, v akej ju chceli mať českí šovinisti. Týkalo sa to aj riešenia nemeckej otázky v povojnovom Česko-Slovensku.

Zo strany Office of War Information bol na účastníkov konferencie vyvíjaný nátlak, že budú obvinení z nepriateľskej činnosti a skončia aj so svojimi rodinami v amerických koncentračných táboroch. V snahe vyhnúť sa obvineniu z nepriateľskej činnosti a internácii v koncentračných táboroch, ako to postihlo Japoncov, Nemcov či Talianov, nakoniec rezignovali. Zástupcom Office of War Information sa podarilo s podporou čechoslovakistov presadiť do rezolúcie tézu: „Odsudzujeme zradcov a vrahov slovenského národa, vladárov to Slovenska, ktorí pod Hitlerovým komandom vypovedali vojnu Spojeným štátom americkým...“⁴⁶ Pod rovnakými hrozbami si David Karr a Alan Cranston vynútili aj „súhlas“ účastníkov konferencie s obnovením Česko-Slovenskej republiky: „Slováci a Česi, ktorí sú na seba vzájomne odkázaní... môžu sa úfať národnej budúcnosti len v obnovenej republike Česko-Slovenskej na základe rovnakých práv, rovnakých privilégií a rovnakých povinností, v súhlase s literou a duchom Atlantickej charty a Štyroch slobôd.“⁴⁷ Prihlásenie sa účastníkov konferencie k novej Česko-Slovenskej republike, založenej na rovnoprávnom postavení slovenského a českého národa, narazilo medzi časťou účastníkov na zásadný odpor. Militantní čechoslovakisti odmietali akúkoľvek podobu Česko-Slovenskej republiky založenej na zásade „rovného s rovným“ a presadzovali jedine

⁴⁶ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 47; *Dejiny a pamätnica Národného slovenského spolku 1890 – 1950*. Juraj J. Nižnanský a Vendel S. Plátek (zost.). Pittsburgh: Národný slovenský spolok 1950, s. 181 – 182; *Jednota (USA)*, 51, 14. 10. 1942

⁴⁷ Štyri slobody (Four Freedoms) prezentoval prezident Franklin D. Roosevelt 6. 1. 1941 vo svojom prejave v kongrese. Z globálneho hľadiska mali tvoriť základ trvalého mierového spoluzitia národov: sloboda prejavu a náboženského vierovyznania, zbavenie ľudstva materiálneho nedostatku a strachu (všeobecné odzbrojenie).

a výlučne Masarykovu republiku, v ktorej bude mať český (československý) národ opäť zabezpečené hegemónne postavenie. Takisto odvolávanie sa na Atlantickú chartu vyvolalo medzi čechoslovakistami na čele s predsedom Slovenského národného združenia rev. Jaroslavom J. Pelikánom veľké pobúrenie. Keďže väčšina účastníkov odmietla Masarykovu republiku s jej protislovenskou ideológiou, na protest nepodpísali rezolúciu za obnovenie Česko-Slovenskej republiky. Demokratické princípy Atlantickej charty, na základe ktorých mal byť usporiadaný povojnový svet, boli v zásadnom rozpore so záujmami českých imperialistov a šovinistov, reprezentovaných Benešom a jeho exilovou londýnskou vládou.

Ak David Karr a Alan Cranston boli presvedčení, že z pozície vládnej inštitúcie bez väčších problémov doslova dokopú amerických Slovákov do Benešovho košiaru, tak museli byť z výsledkov konferencie sklamaní. Jedným z ich zámerov totiž bolo, aby americkí Slováci podporili obnovenie unitárnej ČSR aj s jej nedemokratickým, predmníchovským režimom. Nepočítali však s jednotným odporom amerických Slovákov proti čechoslovakizmu a komunizmu. Na takúto situáciu neboli pripravení. Mimoriadne boli zaskočení, keď zástupcovia najmä katolíckych spolkov, v súlade so závermi washingtonskej konferencie Slovenskej ligy (1940) a jej XXIII. kongresu (1941), žiadali odsúdiť nielen fašistickú, ale aj komunistickú totalitu. Diskusia bola natoľko vyhrotená, že Karr a Cranston dvakrát opustili rokovanie, aby sa dohodli na ďalšom postupe. Prívrženci Beneša boli na konferencii v menšine a týmto sa ich manévrovací priestor značne zúžil. Olej do ohňa priliali zástupcovia evanjelických spolkov, keď začali na konferencii presadzovať Hodžov autonomistický program.

Výsledkom vášnivej diskusie bolo nakoniec schválenie dvoch rezolúcií. Jednu predložili zástupcovia Office of War Information a druhú evanjelické spolky na čele s Národným slovenským spolkom (Vendelín Š. Plátek). Bez väčších problémov sa účastníci konferencie zhodli na prvej rezolúcii. Ako uvádza Vendelín Š. Plátek, prvú rezolúciu „podpísali všetci spontánne“⁴⁸. Podpísalo ju štyridsaťpäť účastníkov, zastupujúcich takmer štyridsať organizácií. Pri stanovení počtu zúčastnených spolkov a organizácií je potrebné vziať do úvahy, že za Ženskú pennsylvánsku jednotu, Slovenskú telocvičnú jednotu sokol, Slovenskú ligu, Národný slovenský spolok alebo Slovenské národné združenie sa pod rezolúciu podpísalo viacero signatárov. Na druhej strane napríklad Fedor Salva oficiálne zastupoval na konfe-

⁴⁸ *Dejiny a Pamätnica Národného slovenského spolku 1890 – 1950*. Juraj J. Nižnanský a Vendelín Š. Plátek (zost.). Pittsburgh: NSS, 1950, s. 164

rencii dve organizácie – týždenník *Slovenská obrana*, ako aj Združenie slovenských novinárov. Účastníci konferencie manifestačne deklarovali v prvej rezolúcii svoju vôľu všetkými silami a prostriedkami podporovať prezidenta Roosevelta, vládu Spojených štátov amerických a ich Spojencov v zápase „medzi silami slobody a silami otroctva“⁴⁹. Pre zásadný nesúhlas zástupcov Office of War Information, Davida Karra a Alana Cranstona, nebolo do rezolúcie zakomponované odsúdenie komunizmu, ako to požadovali najmä zástupcovia katolíckych spolkov.

Ako to už pred mesiacom predznamenal porada v Harrisburgu, konflikt medzi účastníkmi pittsburskej konferencie vyvolala slovenská otázka. Diskusia k návrhu druhej rezolúcie, ktorú predložili evanjelické spolky, bola mimoriadne vyhrotená. Slovenskí evanjelici pritom podporovali myšlienku obnovenia Česko-Slovenska s tým, že benešovci uznajú Slovákov za národ a Slovensko bude mať v novom Česko-Slovensku zabezpečený autonómny status. Otvorene sa hlásili k Hodžovmu návrhu slovenskej autonómie. V daných podmienkach, na míle vzdialených od demokracie, podporili evanjelikov aj predstavitelia katolíckych spolkov vrátane Slovenskej ligy. V atmosfére denunciácií, vyhrážok a štvavých kampaní bolo to pre Slovenskú ligu východiskom z núdze. Na pittsburskej konferencii sa proti českému šovinizmu utvorila ad hoc jednota evanjelikov a katolíkov za obnovenie Česko-Slovenskej republiky. Výsledkom bolo schválenie druhej rezolúcie, v ktorej v súlade s princípmi zakotvenými v Atlantickvej charte sa evanjelici a katolíci spoločne postavili za Hodžov autonomistický program. Na nevoľu Office of War Information a benešovcov sa americkí Slováci pragmaticky odvolávali na všeobecne známy výrok prezidenta F. D. Roosevelta, že každý národ, akokoľvek malý, má prirodzené právo na vlastnú národnú svojbytnosť (štátnosť).

Pokiaľ prvú rezolúciu manifestačne schválili všetci štyridsiati šiesti účastníci konferencie, druhá rezolúcia, ktorou sa účastníci konferencie prihlásili k obnoveniu Česko-Slovenska na princípe rovného s rovným, rozdelila účastníkov konferencie na dva nezmieriteľné tábory. Údaje o počte signatárov druhej rezolúcie, ktorá vyvolala veľké kontroverzie, sa rôznia. Podľa Michala Múdreho druhú rezolúciu podpísalo dvadsaťštyri účastníkov na čele s predsedom Prvej katolíckej slovenskej jednoty Michalom Vargovičom a uvádza aj ich zoznam.⁵⁰ V zhode s Michalom Múdrym Štefan

⁴⁹ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 41 – 43; *Jednota (USA)*, 51, 14. 10. 1942

⁵⁰ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 46

Osuský uvádzal, že rezolúciu podpísalo dvadsaťpäť signatárov (štrnásť predstaviteľov spolkov a jedenásť zástupcov tlačových orgánov).⁵¹ Juraj J. Nižnanský a Vendelin Š. Plátek uverejnili v pamätnici Slovenského národného spolku (1890 – 1950) faksimile rezolúcie obsahujúce dvadsaťjeden podpisov.⁵² Keďže nešlo o definitívny zoznam signatárov rezolúcie, domnievam sa, že bližšie k pravde je Michal Múdry, ktorý tvrdí, že druhú rezolúciu podpísalo dvadsaťštyri účastníkov, zastupujúcich dvadsaťpäť organizácií⁵³: Prvá katolícka slovenská jednota (Michal Vargovič), týždenník *Jednota* (Filip Hrobák), Slovenský katolícky sokol (Dominik Sloboda), týždenník *Katolícky sokol* (Jozef G. Pruša), Národný slovenský spolok (Vendelin Š. Plátek), dvojmesačník *Národné noviny* (Joseph Žáry), Ženská pennsylvánska slovenská jednota (Gabriela E. Vavreková), Pennsylvánska slovenská jednota (John Kridlo), *Pennsylvánska slovenská jednota* (Ivan Bielek), Nezávislý národný slovenský spolok (Joseph Schmidt), Slovenská evanjelická jednota (Štefan Zeman, jr.), týždenník *Slovenský hlásnik* (Emil Stankoviansky), Evanjelická slovenská ženská jednota v Amerike (Zuzana Jandíková), mesačník *Dennica* (Helena Kočanová), mesačník *Ženská jednota* (rev. Juraj Luba), *Živena* (predsedníčka Susana Kusy, tajomníčka Ruby Jelinek), Slovenská evanjelická spoločnosť (Stephen Kristiak), týždenník *Nové časy* (Štefan Huska), Slovenská liga v Amerike (Jozef Hušek), Národný zväz slovenských evanjelikov v Amerike (rev. Pavol Rafaj), Slovenské katolícke združenie (Pavol C. Kazimer), mesačník *Roduverný Slováč* (Ján S. Bradáč), týždenník *Slovenská obrana* (Fedor Salva) a Združenie slovenských novinárov (Fedor Salva).

Z pozície etnického čechoslovakizmu sa proti návrhu rezolúcie postavili Slovenské národné združenie (rev. Ján J. Pelikan, James Hovorka), *New-Yorský denník* (Andrew Valúšek), Slovenská sekcia Medzinárodného robotníckeho združenia (Helena Vrabelová, Frank Pavúk), komunistický *Ludový denník* (Pavol Hodoš), Slovenská kalvínska presbyteriánska jednota (John Bayus), Slovenská telocvičná jednota sokol (John Zeman, Joseph P. Kurcina), mesačník *Živena* (Pavol Blažek), dvojmesačník *Slovenský kalvín* (rev. Frank Uherka), týždenník *Hlas* (Charles Belohlavek).

Schválenie rezolúcie, v ktorej sa signatári postavili za obnovenie Čes-

⁵¹ OSUSKÝ, Štefan. *Beneš a Slovensko*. Londýn: Edícia Pravda 1943, s. 17

⁵² *Dejiny a Pamätnica Národného slovenského spolku 1890 – 1950*. Juraj J. Nižnanský a Vendelin Š. Plátek, (zost). Pittsburgh: NSS, 1950, s. 183

⁵³ Fedor Salva zastupoval týždenník *Slovenská obrana* a Združenie slovenských novinárov.

ko-Slovenska ako spoločného štátu dvoch štátotvorných národov – Slovákov a Čechov – na princípe rovného s rovným, znamenalo totálnu porážku E. Beneša. Ján Papánek sa nasledujúcim spôsobom usiloval vysvetliť svoje zlyhanie. „Zástupcovia americkej vlády [Office of War Information] vraj chceli, aby bola na schôdzke odhlasovaná len rezolúcia, ktorá by schválila a podporila úsilie americkej vlády v boji proti nacistom a ich spojencom. M. Hodža namiesto toho predložil svoj návrh, ktorý sa týkal slovenských vecí a československého pomeru. Nastala veľmi rozčúlená debata, pri ktorej prijali Hodžov návrh. Zástupcovia vlády odišli zo schôdze, pretože s iným duchom schôdze nechcú mať nič spoločné.⁵⁴ V dôsledku toho si vraj účastníci schôdze uvedomili, že boli zavedení a rezolúciu odvolali. Odhlasovali vládou navrhnutú rezolúciu a Hodžovu rezolúciu zmenili tak, že tam boli zmiernené útoky proti československej [exilovej] vláde. Asi polovica účastníkov odmietla podpísať i túto kompromisnú rezolúciu.“⁵⁵ Podľa Papánka sa vraj do sporov o riešení slovensko-českých vzťahov zamiešal aj Office of Strategic Services a jeho pracovník Poole C. De Witt⁵⁶ mu údajne povedal, že majú v úcte Milana Hodžu, ale vraj nemôžu dovoliť, aby rozkladal americké vojnové úsilie. Ako konštatuje bývalý politický emigrant Jozef Špetko, v Papánkovom traktáte⁵⁷ je pravdivé len to, že na Office of War Information žiadal odstránenie Milana Hodžu z verejného života na americkej pôde⁵⁸. Z lží a dezinformácií usvedčujú Jána Papánka aj Michal Múdry, Filip A. Hrobák, ako aj predseda Národného slovenského spolku Vendelin Š. Plátek, ktorý na rozdiel od Papánka sa osobne zúčastnil na pittsburskej konferencii.⁵⁹ Milan Hodža až do svojej smrti v roku 1944

⁵⁴ Priamy účastník pittsburskej konferencie, redaktor Jednoty Filip A. Hrobák, tvrdí, že D. Karr a A. Cranston, keď sa ozvali kritické hlasy proti návrhu rezolúcie, ktorú predložili na schválenie, a keď účastníci konferencie žiadali odsúdiť aj komunizmus, dvakrát opustili rokovaciu miestnosť. (Zpráva o pittsburskom stretnutí. In *Jednota (USA)*, 51, 23. 9. 1942)

⁵⁵ ŠPETKO, Jozef. *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí, jej vzťahy k českej emigrácii a k Čechom*. Praha: Danubius 1994, s. 141 – 142. Citované podľa PAPANĚK, Ján. Československá zahraničná akcia v Spojených štátoch v druhej svetovej vojne. In *Naše snahy*, č. 1/1977

⁵⁶ DE WITT, Poole C. (1885 – 1952) – riaditeľ oddelenia Office of Strategic Services

⁵⁷ PAPANĚK, Ján. Československá zahraničná akcia v Spojených štátoch v druhej svetovej vojne. In *Naše snahy*, č. 1/1977

⁵⁸ ŠPETKO, Jozef. *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí, c. d.*, s. 142

⁵⁹ Bližšie *Dejiny a Pamätnica Národného slovenského spolku 1890 – 1950*. C. d., s. 164 – 166

zohrával kľúčovú úlohu medzi slovenskými evanjelikmi v USA a spolu so Štefanom Osuským významnou mierou ovplyvňoval ich politické myslenie.⁶⁰ Ťažiskom ostrých sporov slovenskej demokratickej opozície s Benešom a jeho exilovou vládou bola otázka uznania existencie slovenského národa a jeho prirodzených práv a nie „preexponované“ osobné ambície či už Milana Hodžu, alebo Štefana Osuského⁶¹, ako sa to tendenčne uvádza aj v súčasnej českej historiografii.

Obe rezolúcie prijaté na pittsburskej konferencii boli výsledkom kompromisov, ako aj politického nátlaku zo strany zástupcov Office of War Information. Politickým víťazstvom Davida Karra a Alana Cranstona bolo, že sa im podarilo zabrániť, aby účastníci konferencie odsúdili komunizmus. Z pozície vládnej moci však donútili účastníkov konferencie, aby odsúdili predstaviteľov Slovenskej republiky, ktorí vraj vyhlásili vojnu Spojeným štátom americkým. Nepodarilo sa im však dosiahnuť druhý cieľ – presvedčiť väčšinu účastníkov konferencie, aby bezvýhradne podporili Beneša a zapojili sa do jeho zahraničnej akcie za obnovu ČSR s jej nedemokratickým predmníchovským režimom. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že na konferencii utrpela totálnu porážku ideológia čechoslovakizmu. To bol aj hlavný dôvod, prečo čechoslovakistická propaganda vo Washingtone a Londýne mlčala a v podstate ignorovala závery pittsburskej konferencie, a to aj napriek tomu, že sa účastníci prihlásili k obnove Česko-Slovenska. Ako v tejto súvislosti uviedol Štefan Osuský: „Zamlčať v londýnskom

⁶⁰ Historik Toman Brod tvrdí, že po príchode Beneša z USA do Londýna „Osuský, Hodža a spol. brzy zmizeli v politickém zapomnění“. Bolo to síce zbožným prianím Beneša a spol. v Londýne, ktoré sa mu však nesplnilo. (BROD, Toman. *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939 – 1948. Československá cesta do sovětského područí*. Praha: Academia 2002, s. 52.) Realita bola totiž úplne iná, než sa ju z pozície obhajoby čechoslovakizmu usiluje i v súčasnosti vykresľovať časť českých historikov. Možno súhlasiť s názorom anglického historika Martina Davida Browna, že i keď Beneša v Londýne uznávala väčšina príslušníkov českého odboja, „jeho autorita na Slovensku byla značně sporná“. (BROWN, Martin David. *Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii 1939 – 1945*. Praha – Plzeň 2008, s. 208.)

⁶¹ V období komunizmu sa niektorí českí historici usilovali politicky kompromitovať Osuského, že údajne bol politickým exponentom cudzích mocností. Tieto tendenčné hodnotenia Osuského alebo Hodžu dozívajú v rôznych modifikovaných podobách aj v súčasnosti. (KŘEN, Jan. *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938 – 1939*. Praha: Naše vojsko 1969, s. 527 – 529; Pozri tiež KUKLÍK, Jan. – NĚMEČEK, Jan. *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945*. Praha: Karolinum 2004; KUKLÍK, Jan. *Londýnský exil a obnova československého státu 1938 – 1945*. Praha: Karolinum 1998; HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít. *Draze zaplácena svoboda. Osvobození Československa 1944 – 1945. Zv. I. a II*. Praha: Paseka 2009)

rozhlase takú udalosť, akou bolo dňa 14. septembra 1942 odhlasovanie pol miliónom organizovaných amerických Slovákov rezolúcie pre boj za obnovenie Česko-Slovenskej republiky, znamená sabotovať vojenské úsilie spojeneckých národov.⁶² Čechoslovakisti neuvěřili vo svojich tlačových orgánoch ani text rezolúcie za obnovenie Česko-Slovenska. V londýnskom týždenníku *Čechoslovák* sa koncom septembra 1942 objavil krátky komentár, v ktorom redakcia selektívne informovala čitateľov o konferencii amerických krajanských spolkov v Pittsburghu s tým, že americkí Slováci odsúdili predstaviteľov Slovenskej republiky, ostatné však zamlčali. Príznačný bol najmä záverečný komentár, že Slovákov a Čechov vraj čaká po skončení vojny šťastná budúcnosť v novom Československu.⁶³ Zamlčali však to podstatné, že to nové Československo bude Stalinovým protektorátom. Manipulačným spôsobom informovala o konferencii aj čechoslovakistická tlač v USA. Nechýbali pritom ani pokusy spochybňovať právoplatnosť schválenej rezolúcie.

Vítazmi pittsburskej konferencie sa cítili byť predovšetkým predstavitelia slovenských evanjelických spolkov. Vo svojich tlačových orgánoch vysoko vyzdvihovali najmä dva historické výsledky, ktoré sa podarilo na konferencii dosiahnuť: zjednotenie sa amerických Slovákov a deklarovanie ich spoločného úsilia za autonómiu Slovenska v obnovenom Česko-Slovensku. Vzhľadom na nedemokratické podmienky, za akých sa konala pittsburská konferencia, Michal Múdry preceňoval vplyv Milana Hodžu na „zjednotení sa“ amerických Slovákov na programe obnovy Česko-Slovenska, keď hodnotil rezolúciu ako veľké Hodžove víťazstvo. „Ako to, že i Slovenská liga, ktorej predseda ešte len r. 1939 žiadal uznanie slovenského štátu, je odhodlaná pomáhať obnove ČSR? Bol to Dr. Milan Hodža a ním vyslovené spoločné slovenské túžby, ním hlásaná slovenská národná osobitosť a slovenská samospráva v rámci ČSR, ktoré takto Slovákov v Amerike zblížili v ich naprostej väčšine.“⁶⁴

Rovnako ako Michal Múdry aj Štefan Osuský v Londýne vysoko vyzdvihoval význam pittsburskej rezolúcie:

„1. Predne preto, lebo dokázala, že oficiálna československá propaganda klamala Ameriku, keď predstavovala slovenských katolíkov ako nepriateľov Československej republiky a Tukových a Hitlerových agentov.

2. Ďalej rezolúcia dokázala, že oficiálna propaganda zavádzala neinfor-

⁶² OSUSKÝ, Štefan. *Beneš a Slovensko*. Londýn: Edícia Pravda 1943, s. 31

⁶³ Usnesení amerických Slováků. In *Čechoslovák* (Londýn), 4, 25. 9. 1942, č. 39

⁶⁴ MÚDRY, Michal. *Milan Hodža v Amerike*. Chicago: Geringer Press, INC. 1949, s. 49

movanú cudzinu, keď tvrdila, že slovenskí evanjelici – tvrdí zástancovia Republiky – sú proti slovenskej samospráve.

3. Potom slovenskí evanjelici a katolíci, reklamujúc pre Slovákov „rovnoprávnosť, rovnaké výsady, rovnaké príležitosti a zaviazanosti“, prijali zásadu národnej samobytnosti, ktorá nemôže byť potlačená odvolaním sa na politickú potrebu. Ako sa Nemci nemôžu dovoľávať zásady potreby preto, aby mohli pripraviť Čechov o ich národnú samostatnosť, práve tak Česi nemôžu pripraviť Slovákov o ich prirodzené práva ako národnú bytosť.⁶⁵

4. Vyššie uvedená rezolúcia presvedčila americké úrady, že verní Slováci nie sú žiadni tukovci a hitlerovci, i keď washingtonské vyslanectvo vlády Dr. Beneša odopiera garantovať ich vlastenectvo a národnú spoľahlivosť.

5. Politika londýnskej československej vlády, zastierajúca sa pod masku československej „jednoty“, aby sa mohla dovoľávať demokratickej zásady väčšiny – na to, aby potlačila demokraciu – bola odmietnutá.

Vyššie uvedené zásady prijalo pol milióna organizovaných Slovákov, katolíkov a evanjelikov. Bol už naozaj čas, aby sa slovenskí evanjelici za niekoľko úradov a za panský úsmev nedali politicky využívať proti slovenským katolíkom. A je na čase, aby zachádzali s janičiarimi ako sa s janičiarimi zachádza!⁶⁶

Vzhľadom na okolnosti, za akých sa uskutočnila pittsburská konferencia predstaviteľia katolíckych spolkov, prijali rezolúciu rozpačito. Medzi evanjelikmi však prepuklo veľké nadšenie. Rezolúciu, ktorou sa americkí Slováci, katolíci a evanjelici prihlásili k obnoveniu Česko-Slovenska, v ktorom Slovensko bude mať zabezpečenú autonómiu, hodnotili ako svoje veľké víťazstvo, respektíve ako víťazstvo svojho ideového vodcu Milana Hodžu. Tieto ich názory tlmočil najmä tlačový orgán Národného slovenského spolku *Národné noviny*. Plný eufórie sa domnievali, že tak ako na sklonku Prvej svetovej vojny, aj teraz sa im podarilo zjednotiť amerických Slovákov v zápase za nové Česko-Slovensko: „Americkí Slováci prehovorili! Ich vláda vo Washingtone plne porozumela ich sklonom, žiadostiam a túžbam. Prehovorili i za svojeť za morom, bičovanú knutou besného Huna. Prehovorili za svorné, rovnoprávne bratstvo Slovákov a Čechov – za budúcu, spravodlivú Česko-Slovenskú republiku...“⁶⁷ Nadšenie zavládlo aj medzi niektorými slovenskými autonomistami v Londýne. Ján Lichner označil za hlavnú príčinu rozkolu amerických Slovákov na dva zne-

⁶⁵ Zvýraznené v texte.

⁶⁶ OSUSKÝ, Štefan. *Beneš a Slovensko*. Londýn, 1943, s. 17 – 18

⁶⁷ *Dejiny a pamätnica Národného slovenského spolku 1890 – 1950*. Juraj J. Nižnanský a Vendel S. Plátek (zost.) Pittsburgh: Národný slovenský spolok 1950, s. 166

priateľené tábory rozdielne názory na „vnútorné usporiadanie“ Česko-Slovenska. Minister poľnohospodárstva v exilovej vláde Msgr. Jana Šrámka, Ján Lichner, privítal výsledky pittsburskej konferencie: „Znepokojovali nás tieto priostrené boje našich krajanov. Zdá sa, že od 14. septembra 1942, keď sa zišli v Pittsburghu zástupcovia všetkých krajanových spolkov, aby sa dohodli na spoločnom postupe, rozpory prestali. Hlavným cieľom tejto schôdzky bolo zjednotiť všetkých amerických Slovákov na poli nového úsilia Ameriky. A po tejto stránke skutočne i zjednotenie nastalo. Bola to jednomyselne prijatá a všetkými zástupcami i podpísaná rezolúcia týkajúca sa vojnového úsilia Ameriky. Je pozoruhodné, že okrem tejto rezolúcie bola prijatá, i keď nie všetkými zástupcami podpísaná, rezolúcia, v ktorej sa odsudzujú dnešní vládcovia Slovenska a v ktorej hovoria, že Česi a Slováci sú jeden na druhého odkázaní a že sú preto za znovu vzniknutie Československej republiky. Túto druhú rezolúciu podpísali spolky i jednotlivci, ktorí predtým mali celkom iný názor. Nepodpísali ju jednotlivci a zástupcovia spolkov, ktorí predtým a samozrejme i teraz horlia za znovu vzniknutie Republiky. Nech sa to už stalo z akejkoľvek príčiny, skutočnosťou je, že podľa tejto druhej rezolúcie sú vlastne dnes v hlavnej a zásadnej veci všetci americkí Slováci zajedno. Všetci sú za to, že Česi a Slováci sú jeden na druhého odkázaní a všetci si prajú novú a lepšiu Československú republiku. Toto je iste rozvážny a zdravý čin našich amerických krajanov. V ťažkom a tvrdom boji proti zákernému a brutálnemu nepriateľovi sa Slováci v Amerike znovu našli, znovu im zabúšilo srdce a ozvalo sa svedomie voči rodnej zemi. Znova sa ich duch zjednotil s duchom a túžbou ich rodákov tam pod Tatrami.“⁶⁸

Akoľkoľvek hodnotíme pittsburskú rezolúciu, faktom zostáva, že americkí Slováci, chtiac-nechtiac, podávali Benešovi ruku a vyjadrili súhlas s obnovením spoločného štátu Slovákov a Čechov na princípe rovného s rovným. Beneša však táto „iniciatíva“ veľmi zaskočila a odhalila jeho pravú tvár. Českí šovinisti v Londýne arogantným spôsobom odmietli podávanú ruku amerických Slovákov. Pre Beneša bola akceptovateľná jedine Masarykova republika, v ktorej český národ bude mať opäť zabezpečené hegemonne postavenie a arogantným spôsobom zmietol rezolúciu zo stola. Pokiaľ pre Slovenskú ligu bol Benešov arogantný postoj priam zadosťučinením, pre predstaviteľov evanjelických spolkov to bola veľmi studená sprcha, po ktorej nastalo v ich radoch rýchle vytriezvenie. Výsledkom bolo,

⁶⁸ LICHNER, Ján. Vzťah amerických Slovákov k rodnej zemi. In *Nové časy* (Londýn), marec 1943, č. 9

že po Benešovom odmietnutí sa od rezolúcie za obnovenie Česko-Slovenskej republiky dištancovala aj Slovenská liga a považovala ju za bezpredmetnú. Väčšina signatárov sa prestala rezolúciou zaoberať ako relevantným dokumentom.

Odmietnutím pittsburskej rezolúcie benešovci definitívne znemožnili akúkoľvek spoluprácu so slovenskými katolíkmi v USA a zároveň urýchlili diferenciačný proces medzi evanjelikmi. Všetky významné evanjelické spolky a organizácie začali podporovať Milana Hodžu a jeho autonomistický program. Slovenské národné združenie (rev. Jaroslav J. Pelikán) sa definitívne rozpadlo a predstavitelia asociovaných evanjelických spolkov (Vendelín Š. Plátek, Štefan Zeman, Ján S. Bradáč) začali hľadať cestu spolupráce so Slovenskou ligou. Propaganda z Londýna adresovaná na Slovensko, ktorej tón udával Vladimír Clementis, však naďalej vytrvalo hlásala, že „mienku väčšiny [amerických Slovákov] vyjadruje postoj Slovenského národného združenia“⁶⁹ na čele s kontroverzným rev. Jaroslavom J. Pelikánom. Bez ohľadu na túto goebbelsovskú propagandu sa v hlbokkej kríze zmietali také bašty čechoslovakizmu, akými boli Československá národná rada v Amerike a České národné združenie. Dôvod bol veľmi prozaický – rozpútal sa neľútostný zápas o moc a o ovládnutie finančných zdrojov. Sivou eminenciou prehlbujúcich sa rozporov v krajanskom hnutí bol Ján Papánek.

Pod vplyvom Milana Hodžu, Štefana Osuského, ale aj Jána Lichnera nastal medzi slovenskými evanjelikmi diferenciačný proces. Milan Hodža nielenže otvorene kritizoval Benešovu promoskovskú politiku a nekompromisne stál na stanovisku slovenskej národnej svojbytnosti, ale v rozpore s Benešom presadzoval koncepciu stredoeurópskej federácie ako jednu z alternatív povojnového usporiadania Európy. Hodža patril k významným a uznávaným teoretikom európskej integrácie. Evanjelické spolky a organizácie v USA demonštratívny spôsobom prezentovali svoj rozchod s Benešom, keď vystúpili zo Slovenského národného združenia. Nebol to však len dôsledok pittsburskej konferencie, ale bol to výsledok dlhodobšieho procesu. Ján Papánek už začiatkom roka 1942 oznamoval Benešovi do Londýna, že „vo vedení Slovenského národného združenia niet viac tej súladnej spolupráce, aká tam bola od roku 1939“⁷⁰. Vinu za tento nepriaznivý stav pripisoval kdekomu, len nie sebe. Účelovo kritizoval Hodžu, Osuské-

⁶⁹ CLEMENTIS, Vladimír. *Odkazy z Londýna*. Bratislava: Obroda 1947, s. 73

⁷⁰ PAPÁNEK, Ján. *Za vojny Edvardovi Benešovi (výber dokumentov 1939 – 1945)*. Slavomír Michálek (zost.). Bratislava: SAV 1997, s. 98

ho, Prídavka či Lichnera. Po pittsburskej konferencii ovládli Slovenské národné združenie ľavicoví liberáli, ako aj komunisti zo Slovenskej sekcie Medzinárodného robotníckeho spolku (Karol Korenič, Rudolf Martanovič, Helena Vrabelová, Štefan Príkopa, Peter Šípka, František Štefánik). Predseda združenia, rev. Jaroslav J. Pelikán, sa ocitol v pozícii štatistu. Milan Hodža naďalej vyvíjal politické aktivity zamerané na upevnenie jednoty evanjelikov a katolíkov pod svojím vedením. Otvorene kritizoval aj Benešovu zahranično-politickú orientáciu na Moskvu, čím si získaval mnohých sympatizantov, a to nielen v radoch krajanskej komunity, ale aj v amerických vládnych kruhoch. Pre svoju politickú spätosť s T. G. Masarykom a E. Benešom po roku 1918 sa mu však nepodarilo získať si plnú dôveru katolíkov. Popularita Milana Hodžu bola značná aj medzi evanjelickou časťou obyvateľstva v Slovenskej republike. Hodžove federalizačné plány púťali pozornosť nielen slovenskej tlače, ale aj slovenskej politickej scény. Pre Beneša bol Milan Hodža nebezpečným protivníkom.

Pre českých šovinistov v exile bola rezolúcia amerických Slovákov z principiálnych dôvodov neprijateľná. Tak ako po roku 1918, aj po roku 1939 považovali Slovákov a Slovensko za objekt a nie za subjekt československej (českej) politiky. Z medzinárodného hľadiska rozohral Beneš hazardnú hru o „Československo“ v presvedčení, že prehlbujúci sa vojnový konflikt, smerujúci k totálnej vojne, využije na definitívne skoncovanie nielen s nemeckou, ale aj so slovenskou otázkou. V druhej svetovej vojne, ktorá nadobúdala čoraz brutálnejšie rozmery, videl historickú šancu na presadenie svojich šovinistických plánov. Prvým veľkým víťazstvom Beneša bolo, keď sa mu podarilo presvedčiť Spojencov, že slovenská otázka nie je otázkou medzinárodnou, ale výlučne vnútornou otázkou budúceho „Československa“. S pomocou Stalina sa rozhodol obnoviť pod hegemoniou fiktívneho československého (českého) národa bývalú ČSR ako „národný štát“ aj so skrachovanou ideológiou čechoslovakizmu a politikou českého centralizmu. Vysokou cenou za tento Benešov politický avanturizmus, presadzovaný proti vôli slovenského a rusínskeho národa a národnostných menšín (nemeckej, poľskej, maďarskej), bolo postavenie budúcej ČSR ako politického satelita Moskvy.

Rezignácia Jozefa Hušeka z funkcie predsedu Slovenskej ligy

Po vstupe USA do vojny Slovenská liga síce prestala podporovať Slovenskú republiku, naďalej však presadzovala myšlienku štátnej samostatnosti Slovenska. Vo svojich stanoviskách zdôrazňovala právo národov na

sebaurčenie vrátane práva na vlastný, nezávislý štát. Pod vplyvom Milana Hodžu sa aj Slovenská liga začala dovolávať Atlantickej charty a okridleného kréda prezidenta Franklina D. Roosevelta „Every nationality, no matter how small, has the inherent right to its own nationhood“ (Každá národnosť, bez ohľadu na svoju početnosť, má prirodzené právo na štátnosť), ktorým si nahradila svoje pôvodné programové heslo „Za Boha a za národ“. Toto pôvodné heslo však naďalej platilo, ale len „pro domo sua“. V tejto súvislosti je však potrebné zdôrazniť, že Slovenská liga (s výnimkou jednotlivcov) nezaujala počas vojny žiadne oficiálne stanovisko proti obnoveniu Česko-Slovenska, keďže americká vláda oficiálne uznala 28. októbra 1942 Benešovu exilovú vládu v Londýne a obnovenie ČSR sa stalo jedným z jej deklarovaných vojnových cieľov.

Stupňujúci sa tlak ústredných štátnych inštitúcií, spojený s vyhrážkami zo strany Office of War Information a FBI, ako aj rozsiahla mediálna kampan' vedená proti Slovenskej lige a jej vedúcim predstaviteľom dosahovali v roku 1942 svoj vrchol. I keď Slovenská liga statočne odolávala tomuto štátom organizovanému násiliu, ktoré nadobúdalo charakter teroru, začala sa v jej vedení prejavovať únava z neustálych zápasov. Do Ligy sa vkrádal defetizmus a alibizmus, ktoré začali narúšať jej jednotu. Čechoslovakistom sa podarilo denunciaciami a zastrášaním dosiahnuť, že vedenie Slovenskej ligy sa začalo rozdeľovať na dva „tábory“, pričom navonok naďalej vystupovala Liga ako jednotná organizácia. Pod patronátom Office of War Information sa vo vedení Slovenskej ligy sformovala akási „česko-slovenská platforma“, ktorú viedol hlavný tajomník Slovenského katolíckeho sokola a redaktor *Katolíckeho sokola* Jozef G. Pruša. Táto platforma však nemala žiaden organizačný status. Viazala sa len na osobu J. G. Prušu, ktorý v Slovenskej lige presadzoval zámery Office of War Information. Jozefa Prušu podporovali ad hoc podpredseda Slovenskej ligy Pavel Jamriška, predseda Prvej katolíckej slovenskej jednoty Michal Vargovič, predseda Slovenského katolíckeho sokola Dominik Sloboda, predseda Združenia slovenských katolíkov Msgr. Štefan J. Krasuľa a ďalší. Zásadným a nekompromisným oponentom Prušu bol v Slovenskej lige jej predseda Jozef Hušek, na likvidáciu ktorého čechoslováci a Office of War Information sústredili všetko svoje úsilie. Uvedomovali si, že bez odstránenia Huška z funkcie predsedu Slovenskej ligy nie sú schopní rozložiť a ovládnuť Slovenskú ligu.

Jozef G. Pruša presadzoval požiadavku, aby sa Slovenská liga postavila na platformu česko-slovenskej štátnosti, a to s pôvodným programom

Pittsburskej dohody. Uvedomoval si, že Papánek a spol. majú veľké výhrady k Atlantickej charte a zásadne odmietajú akceptovať Milana Hodžu. Jozef Hušek odmietal návrhy Jozefa G. Prušu a nekompromisne obhajoval štátnu samostatnosť Slovenska ako najlepšie riešenie. Zo zamestnancov Ligy sa mohol oprieť najmä o dlhoročného tajomníka Jána A. Kocúra, ktorý svoju funkciu zastával od roku 1922. Ako o ňom napísal Mikuláš Šprinc, „v krútnavách politických bojov, kým iní zrádzali a zanechali slovenskú česť, Ján Kocúr stál pevne ako kompas na lodi počas búrky...“⁷¹ To bolo hlavným dôvodom, prečo Office of War Information a FBI vyvíjali najväčší tlak predovšetkým na Jozefa Hušeka. Okrem samotného Hušeka sa predmetom štvavých kampaní a rôznych denunciácií stala aj jeho dcéra Štefánia Oľga Hušeková, správkynia Informačnej kancelárie Slovenskej ligy v Pittsburghu. Špinavá kampaň smerujúca k odstráneniu Hušeka z funkcie predsedu nadobudla charakter psychického teroru. Len čo sa v médiách skončila jedna kampaň, už sa rozbíhal ďalší mediálny lynč. Nakoniec Hušek, u ktorého sa začali prejavovať zdravotné problémy, nevydržal toto niekoľkoročné štvanie a začiatkom decembra 1942 sa rozhodol rezignovať z funkcie predsedu Slovenskej ligy. Sklamany Hušek nenachádzal vo vedení Slovenskej ligy dostatočnú podporu pri obhajobe štátnej samostatnosti Slovenska. Vedenie Slovenskej ligy, zvolené v roku 1941 na XXIII. kongrese v Youngstowne (Ohio), tvorili: predseda Jozef Hušek, podpredseda Pavol Jamriška, Júlia Krajčovičová, Mária Pisonová a Katarína Vološinová, tajomník Ján A. Kocúr, pokladník Anton M. Palkovič, členovia výkonného výboru (exekutívy) Peter P. Hletko (predseda), Msgr. Štefan Kociš a Ivan Bielek. Stanovisko bývalého podpredsedu Pavla Jamrišku, ktorý pri päťdesiatom výročí založenia Slovenskej ligy uviedol, že „Hušek rezignoval, prečo a začo, nikto nevie“⁷², nepovažujem za korektné.

I keď Hušek bol jedným zo signatárov naoktrojovanej pittsburskej rezolúcie, ktorou sa účastníci prihlásili k obnoveniu Česko-Slovenska, nikdy sa s ňou nestotožnil. Naďalej obhajoval program XXII. kongresu (1939), v ktorom Slovenská liga deklarovala svoju bezvýhradnú podporu Slovenskému štátu. Napriek vyšetrovaniu FBI, vyhrážkam Office of War Information, denunciáciám a mediálnemu lynču Hušek vytrvalo zastával v otázke slovenskej štátnosti svoje nekompromisné stanovisko. Niekoľko mesia-

⁷¹ ŠPRINC, Mikuláš. Za Jánom Kocúrom. In *Jednota (USA)*, 57, 21. 7. 1948

⁷² JAMRIŠKA, Pavol. 50 rokov v práci na národa roli dedičnej. In *Zlaté jubileum a XXXV. kongres Slovenskej ligy v Amerike 1907 – 1957*. Middletown: Jednota Press 1957, s. 30

cov pred svojou rezignáciou napísal v týždenníku *Jednota*: „Slovenský národ má právo na vlastnú štátnosť. A toho práva sa slovenský národ nezriekne.“⁷³ Jozef Paučo považuje za pravdepodobný dôvod Hušekovej rezignácie pittsburskú rezolúciu za obnovu Česko-Slovenska, ktorá vyvolala sklamanie najmä medzi katolíckmi. „Niektorých sa vec príliš dotkla a tak sa zdá, že prvému nervy vypovedali Jozefovi Hušekovi.“⁷⁴ Hušekova rezignácia súvisela pravdepodobne aj s vyšetrovaním činnosti Slovenskej ligy FBI a so špiňavou mediálnou kampaňou, ktorú proti nemu a jeho rodine permanentne viedla Papánkova Československá informačná kancelária v New Yorku. Hušek už nebol schopný ďalej znášať mediálny lynch a šikanovanie zo strany ústredných štátnych inštitúcií. Vo vedení Slovenskej ligy zavládol určitý oportunizmus, pasivita a vyčkávanie, ako vyšetrovanie FBI dopadne. Určitú úlohu pritom zohrala i osobná rivalita medzi Hušekom a bývalým predsedom Petrom P. Hletkom, ktorý z pozície predsedu výkonného výboru chcel mať Slovenskú ligu pod svojou kontrolou.

Odstúpením Jozefa Hušeka z funkcie predsedu Slovenskej ligy sa kríza vo vedení ešte viac prehĺbila a zavládla celková bezradnosť. Nikto vrátane Petra P. Hletka nechcel v týchto zložitých časoch prevziať funkciu predsedu Slovenskej ligy. Na zasadnutí výkonného výboru Slovenskej ligy, 5. decembra 1942, člen výkonného výboru Msgr František J. Dubosh (Duboš)⁷⁵ prečítal list predsedu Jozefa Hušeka, v ktorom oznámil, že sa vzdáva funkcie predsedu a člena výkonného výboru Slovenskej ligy. Výkonný výbor Slovenskej ligy (Peter P. Hletko, Msgr. Štefan Kočiš a Msgr František J. Dubosh) jednomyselne zvolil do uvoľnenej funkcie predsedu Slovenskej ligy predsedu Prvej katolíckej slovenskej jednoty Michala J. Vargoviča.⁷⁶ Michal J. Vargovič nebol prítomný na zasadnutí výkonného výboru. Situácia sa však skomplikovala, keď Vargovič oznámil, že neprijíma funkciu predsedu Slovenskej ligy. Nakoniec sa funkcie úradujúceho predsedu Slovenskej ligy ujal podpredseda Pavol Jamriška. Neprijemné na celej situácii bolo, že Liga stála pred svojím kongresom, pripravovaným na november 1943, na ktorý bol oficiálne pozvaný aj Milan Hodža. Vedenie Ligy stálo pred veľkým problémom: nájsť v krátkom čase vhodného kandidáta na

⁷³ Stanovisko Slovenskej ligy v Amerike. In *Jednota* (USA), 51, 5. 8. 1942

⁷⁴ PAUČO, Jozef. *75 rokov Prvej katolíckej slovenskej jednoty*. Cleveland (Ohio): PKSJ, 1965, s. 335

⁷⁵ Msgr. František J. Dubosh sa stal členom výkonného výboru (exekutívy) Slovenskej ligy po Ivanovi Bielekovi, ktorý zomrel 31. 10. 1942 v Kingstone (Pa).

⁷⁶ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 8

funkciu predsedu, ktorý by bol dôstojným nástupcom po všeobecne uznávanom Jozefovi Huškovi. Tak ako predseda výkonného výboru (exekutívy) Peter P. Hletko, aj úradujúci predseda Pavol Jamriška striktne odmietal kandidovať na funkciu predsedu v čase, keď Liga bola vyšetrovaná orgánmi FBI. Ako napísal tajomník Ján A. Kocúr: „On tú ťarchu teraz prevziať nechce.“ Namieste však boli obavy Jána A. Kocúra, že na blízkom sa kongrese reálne hrozí, že do funkcie predsedu Slovenskej ligy môže byť zvolený niekto z takzvaného Prušovho česko-slovenského krídla: „Časy sú veľmi vážne. Treba sa už teraz starať o to, aby sa na čelo Ligy nedostali ľudia, ktorí handlujú s najsvätejšími hodnotami [slovenská štátnosť] ako obyčajní kožkári.“⁷⁷

V dňoch 25. – 26. februára 1943 sa v Pittsburghu konal mimoriadny XXIV. kongres Slovenskej ligy, ktorý riešil najmä situáciu vo vedení, aká nastala po nečakanom odstúpení Jozefa Huška z funkcie predsedu. Atmosféra na kongrese bola veľmi napätá a plná očakávaní. Viacerí funkcionári a členovia Slovenskej ligy kritizovali rozhodnutie Huška vzdať sa funkcie predsedu pred novembrovým kongresom. Úradujúci predseda Pavol Jamriška vyzýval na kongrese Jozefa Huška, aby viedol Ligu aspoň do pripravovaného riadneho kongresu. Hušek všetky takéto návrhy odmietal a trval na svojom rozhodnutí vzdať sa funkcie predsedu Slovenskej ligy. Dôvody Huškovho vzdania sa funkcie zostali doposiaľ nevyjasnené. Jozef Hušek a ani členovia výkonného výboru či Hlavnej správy Slovenskej ligy nemali chuť a ani záujem vysvetľovať delegátom kongresu dôvody Huškovej rezignácie. Úradujúci predseda Slovenskej ligy Pavol Jamriška kauzu uzavrel lakonickým konštatovaním: „Príčiny jeho odchodu tu rozoberať nejdem.“⁷⁸ Nikto z vedenia Slovenskej ligy nemal záujem diskutovať o tejto otázke. Mohla by totiž otvoriť problémy, ktoré by na kongrese vyvolali silné kontroverzie. Za pozornosť však stojí, že ženské organizácie, asociované v Slovenskej lige, sa postavili za Jozefa Huška a navrhovali ho na kongrese do funkcie predsedu Slovenskej ligy. Hušek však aj tieto návrhy rezolútne odmietol.⁷⁹

⁷⁷ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 6. List tajomníka SLvA J. A. Kocúra, 9. 12. 1942, adresovaný predsedovi Výboru národnej obrany a výchovy Slovenskej ligy Michalovi Sinčákovi

⁷⁸ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 8

⁷⁹ Jozef Hušek sa stal redaktorom Slovenskej obrany. Po kongrese začal kriticky komentovať činnosť vedenia Slovenskej ligy. Svojimi kritickými článkami prispieval k polarizácii Slovenskej Ligy a vyvolával voči sebe veľmi negatívne reakcie.

Po rozporuplnej, vyčerpávajúcej diskusii sa pozornosť delegátov nakoniec sústredila na bývalého predsedu Združenia slovenských katolíkov, lakewoodského preláta Msgr. Františka J. Dubosha (Duboš). Po dlhom a intenzívnom presviedčaní nakoniec súhlasil so svojou kandidatúrou na funkciu predsedu Slovenskej ligy. Na kongrese prepukli búrlivé ovácie. Nadšení delegáti jednomyselne zvolili Msgr. Dubosha za svojho nového predsedu. Aklamačným hlasovaním demonštrovali jednotu Slovenskej ligy. Msgr. Dubosh „vzal na seba nepriaznivé a ťažké jarmo viesť Slovenskú ligu počas vojny, aj keď bola pod vládnym dozorom, súc obvinená, že je nacistická“⁸⁰. Slovenská liga pod vedením Msgr. Dubosha si vytýčila tri hlavné úlohy:

1. zjednotiť všetkých amerických Slovákov bez konfesijného rozdielu;
2. presvedčiť americkú verejnosť a zvlášť americkú vládu, že Slováci nie sú nacisti a zradcovia, ale dobrí americkí vlastenci;
3. očistiť meno Slovenska v Spojených štátoch amerických s tým, že Slovensko miluje demokraciu a nič iné si nežiada než slobodu a uznanie Slovákov ako suverénny národ.

Na kongrese bolo potvrdené vo funkciách vedenie, aké bolo zvolené na XXIII. kongrese v roku 1941 v Youngstowne. Podpredsedovia Pavol Jamriška, Júlia Krajčovičová, Katarína Vološinová, Mária A. Pisonová, tajomník Ján A. Kocúr a pokladník Anton M. Palkovič. Členmi výkonného výboru (exekutívy) sa stali Peter P. Hletko (predseda), Msgr. Štefan Kočiš, František J. Gurčák, Vladimír P. Baran. K personálnej zmene došlo v Informačnej kancelárii Slovenskej ligy. Napriek veľkým výhradám Petra P. Hletka sa namiesto Štefánia Olgy Hušekovej stal, po menších peripetiách, správcom Jozef G. Pruša, ktorý preniesol sídlo kancelárie z Pittsburghu do Passaicu (N. Y.). Pruša sa stal aj správcom redakcie a redaktorom anglicko-slovenského časopisu *Slovak Record*, nového oficiálneho tlačového orgánu Slovenskej ligy. Po odchode zo Slovenskej ligy prešiel Jozef Hušek k podnikateľovi Michalovi Bosákovi a stal sa redaktorom časopisu *Slovenská obrana*, ktorý viedol polemiky aj s časopisom *Slovak Record*. I keď za časopisom *Slovak Record* oficiálne stál J. G. Pruša, redigoval ho Ján Koloman Scíranka.

K 1. januáru 1943 mala Slovenská liga 5 884 členov organizovaných

⁸⁰ *Zlaté jubileum a XXXV. kongres Slovenskej ligy v Amerike 1907 – 1957*. Middletown: Jednota Press 1957, s. 10

v 209 zboroch (respektíve kluboch), osem asociovaných spolkov a organizácií a osem asociovaných časopisov. Oproti predchádzajúcemu roku vzrástol počet jej členov o viac ako 700. Celkové príjmy Slovenskej ligy boli viac ako 13 000 USD, z toho výdavky tvorili 7 500 USD.⁸¹ Väčšinu príjmov tvorili členské príspevky a zbierková činnosť (Fond vzájomnej pomoci, Národno-kultúrny fond). Slovenská liga trpela akútnym nedostatkom finančných prostriedkov. Zabezpečovanie finančných zdrojov bolo jednou z jej prioritných úloh.

SLOVAK LEAGUE OF AMERIKA AND THE SLOVAK REPUBLIC (1939 – 1945). 3rd PART

JÁN BOBÁK

Slovak national-emancipations struggle in Czecho-Slovakia was culminated in 1939 by foundation of one's own state – Slovak Republic. It became in a complicated period when Czecho-Slovakia became after Munich Agreement part of the German sphere of interest. These unfavourable circumstances influenced development not only in Slovakia but also in the whole Central Europe. Thus as citizens in Slovakia also American Slovaks welcomed foundation of Slovak state which was recognized not only by neighbours but also by other states in Europe and in the world including the powers. Slovak League officially addressed the president and the U. S. government with a request to recognize the Slovak Republic. The United States recognized the Protectorate of Bohemia and Moravia, in which they had its diplomatic representation. However, when the U. S. joined the war, it complicated recognition of the Slovak Republic. At the same time it meant breaking of direct relationships between American Slovaks and the Slovak Republic. The Slovak Republic was incorporated by powers into the German sphere of interest. The attempts of the president Tiso and his minister of foreign affairs Ferdinand Ďurčanský to gain the status of a neutral state for the Slovak Republic was met with a strong resistance in Berlin and in 1940 it caused interference in the internal affairs of Slovakia. The fact that Slovakia was incorporated by the decision of powers into the German sphere of interest was abused by Czech propaganda v exile. Slovak League became the main opponent of the ideology of Czechoslovakism and Czech centralism in the U.S.A. Czech chauvinism became

⁸¹ SNA Bratislava, f. Slovenská liga v Amerike, šk. č. 8. Správa tajomníka SLvA na XXIV. kongrese 25. – 26. 2. 1943 vo William Penn Hoteli, Pittsburgh. Ján A. Kocúr

the main obstacle why American Slovaks did not join the movement for restoration of the Czecho-Slovak Republic. Beneš's supporters focused their seditious campaign first of all against the League, and they did not even avoid denunciations at the F. B. I. They were helped especially by the Office of War Information infiltrated by the former supporters of the Soviet totalitarian system, communists or agents of the NKVD. In order to implement his plans Beneš gained J. V. Stalin as a strong ally in the international political scene. On the other hand, he united the whole Slovak America against his nationalist policy.

PhDr. Ján Bobák, CSc.
Bratislava
Email: bojan2950@gmail.com

„BOH NÁM HO POSLAL V TEJTO PRE NÁS TAKEJ NAJHORŠEJ CHVÍLI!“

III. Pápežská misia v Nemecku a Rakúsku a slovenský exil 1945 – 1950

EMÍLIA HRABOVEC

HRABOVEC, Emília. “God has sent him to us in this for us worst moment.” The IIIrd Papal Mission in Germany and Austria and the Slovak Exile, 1945 – 1950. *Slovenský časopis historický*, III, 2023, 2, 113 – 179 pp.

After the Second World War, the Papal Mission for Refugees in Germany and Austria (1945 – 1950) was the first and for a long time the only institution on international scale that respected the existence of the Slovak nation and created independent ecclesiastical and charity structures for the Slovak refugees. On the basis of the newly opened Vatican archival documents from the pontificate of Pope Pius XII and papers of exile personages, the study reconstructs the fate of the first Slovak political exile and the pastoral, social, charitable, and political-diplomatic activities of the Vatican delegate for Slovak refugees in Austria and Germany in the immediate postwar period.

Keywords: Pius XII, Slovak Exile, Papal Mission, Charity, Displaced Persons, Austria, Germany, Cold War

Pontifikát pápeža Pia XII. (1939 – 1958) už po desaťročia priťahuje pozornosť historikov i publicistov, ktorí o ňom medzičasom popísali toľko papiera, že by vyplnil celé knižnice. Drvivá väčšina autorov sa však venuje vojrovej časti pontifikátu, zatiaľ čo oveľa dlhšia povojnová časť zostáva na okraji vedeckého záujmu.¹ V roku 2020 sprístupnené fondy Pia XII.

¹ K historiografickej a metodologickej analýze doterajšieho výskumu pontifikátu pozri napr. FEJÉRDY, András. The Vatican, the United States and the Cold War in Central and

vo vatikánskych archívoch ukazujú dôležitosť zacieliť výskum aj na túto dlho zanedbávanú etapu pontifikátu, vyplnenú takými zásadnými udalosťami ako expanzia komunizmu, studená vojna, rozdelenie sveta, povojnová rekonštrukcia, perzekúcie Cirkvi za železnou oponou, masová migrácia, dekolonializácia, dynamické sekularizačné procesy, internacionalizácia Rímskej kúrie, nové teologické prúdenia a konfúzie a pod.

Jednou z dosiaľ výskumne obchádzaných povojnových tém sú aj charitatívne aktivity a asistenčná diplomacia Svätej stolice, a to napriek tomu, že tvorili jeden z pilierov pápežovej povojnovej činnosti. Jej súčasťou boli aj tri pápežské misie do Nemecka a Rakúska, o ktorých však aj špecialisti dosiaľ vedeli nanajvýš to, že existovali. Kým prvé dve, iniciované v júni a júli 1945, boli spontánne a krátkodobé ad hoc akcie na pomoc väzňom v internáčnych, koncentračných a zajateckých táboroch, tretia misia, vypravená na prelome októbra a novembra 1945, dostala pevnejšie a trvácnejšie inštitucionálne štruktúry a pôsobila najmenej do roku 1950.² Zásadný význam mala aj z pohľadu slovenských dejín, pretože bola v bezprostredne povojnových rokoch v medzinárodnom rámci prvou a nadhlo jedinou inštitúciou, ktorá v čase, keď Slováci po strate vlastného štátu pre svet prakticky prestali existovať, rešpektovala existenciu slovenského národa, ujala sa aj slovenských utečencov a vytvorila pre nich osobitné pápežské charitatívne a pastoračné štruktúry.

Slovenským adresátom III. Pápežskej misie v Nemecku a Rakúsku bola niekoľkotisícová skupina slovenských utečencov, ktorí na jar 1945, pod dojmom postupu Červenej armády, obnovy Československa a jeho rýchlej

Eastern Europe (1945 – 1958): status questionis and prospects for research. In REGOLI, Roberto – SANFILIPPO, Matteo (ed.). *La Santa Sede, gli Stati Uniti e le relazioni internazionali durante il pontificato di Pio XII. Studi dopo l'apertura degli archivi vaticani (1939 – 1958)*, Roma: Studium, 2022, s. 106 – 142; LEVANT, Marie – SIBRE, Oliver – PETTINAROLI, Laura. Stein Le Vatican, un acteur religieux singulier dans un monde global. Bilan historiographique et pistes de recherche à l'heure de l'ouverture des archives Pie XII. In *Monde(s). Histoire, Espaces, Relations*, 22 (2022) 2, s. 7 – 33; HRABOVEC, Emilia. Alcune parole di introduzione. In *Nuova storia contemporanea. Quadrimestrale di studi storici e politici sull'età contemporanea*, 2 serie (2022), 2, s. 41 – 43

² Autorka je prvou historičkou, ktorá sa od sprístupnenia vatikánskych archívov pre obdobie Pia XII. systematicky venuje tejto problematike. Pozri HRABOVEC, Emilia. Die III. Päpstliche Mission in Deutschland (1945 – 1950). In *Römische Quartalschrift*, 118 (2023) 1 – 2, s. 68 – 109 (v tlači); HRABOVEC, Emilia. Die III. Päpstliche Mission für die Flüchtlinge und die Slowaken (1945 – 1951). In *Slovak Studies. Rivista dell'Istituto Storico Slovacco di Roma*, VII (2021), 1 – 2, s. 7 – 79. Z poslednej štúdie čiastočne čerpá aj predložený text, zásadne doplnený o nové aspekty a výsledky výskumu.

bolševizácie, opustili Slovensko, vytvoriac tak prvú masovú vlnu politickej emigrácie v moderných slovenských dejinách.³ V jej radoch boli ľudia, ktorí boli spätí s politickým či administratívnym aparátom a inštitúciami prvej Slovenskej republiky, ale aj intelektuálne elity slovenského národa, univerzitní profesori, vedci, spisovatelia a početná skupina mladých univerzitných absolventov a študentov, ktorí sa cítili hlboko zviazaní s myšlienkou slovenskej štátnosti a odmietali perspektívu života v sovietizujúcom sa Československu. Ako bolestne práve mladá generácia prežívala zánik vlastného štátu, ukazuje aj skutočnosť, že práve z tejto vekovej skupiny pochádzal vysoký počet odporcov československého ľudovodemokratického režimu, pozatýkaných v priebehu rokov 1945 – 1947, a v jej radoch sa formovali aj prvé exilné iniciatívy, osobitne Slovenský revolučný odboj⁴ a domáci odpor v podobe Bielej légie.⁵ O postojoch príslušníkov mladej generácie vypovedajú aj početné osobné svedectvá. Ľudovít Rabina, v roku 1945 šestnásťročný, opísal neskôr svoje pocity slovami: „Obnovenie Česko-Slovenskej republiky znamenalo pre mňa konečné prebudenie, neuveriteľné sklamanie a poníženie.“⁶ Boris Gašpar si na tento prelom v jeho živote spomínal slovami: „Zánik Slovenského štátu, okolnosti jeho zániku, ale najmä skutočnosť, že som práve vtedy stál v druhej polovici svojho štrnásteho roku, zapôsobili na mňa ako úder na vieru. Bolo to rozhranie môjho osobného života. Viera, že pravda a dobro zvíťazia, že pokrok je vývoj k lepšiemu a spravodlivosť je niečo jasné a evidentné každému poriadnemu človeku, to všetko sa vo mne rozpadlo na prach. Všetko, čo bolo predtým, bolo v porovnaní s vývojom po roku 1945 iba detská škôlka. Teraz som zrazu stál vo veľkom chladnom svete. Tu sa oslavoval Beneš, Gottwald a nad nami visel príšerný tieň samého Stalina.“⁷

Najväčšia časť prvej slovenskej emigračnej vlny na niekoľko rokov

³ Zo Slovenska odišlo na jar 1945 asi desaťtisíc ľudí, z ktorých bola asi polovica násilne repatriovaná, alebo sa pod dojmom neznesiteľných životných podmienok vrátila na Slovensko. Tieto údaje potvrdzuje aj VERNANT Jacques, autor prvej špecializovanej monografie o povojnovom utečeneckom probléme *The Refugee in the Post-War World*, London: George Allen & Unwin, 1953, s. 79

⁴ BOBÁK, Ján. Rudolf Komandera a Slovenský revolučný odboj (1945 – 1947). In KOMANDERA, Rudolf. *Denník 1945 – 1947*, ed. BOBÁK, Ján, Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 7 – 79

⁵ VICEN, Jozef. *Vo víroch rokoch 1938 – 1988*, Bratislava: Lúč, 1999, s. 191 – 208; LETZ, Róbert. *Odkaz živým. Prípady Albert Púčik a spol.*, Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008

⁶ REPKA, Vladimír. *Rozhovory z dial'ky*. Martin: Matica slovenská, 2000, s. 214

⁷ TAMŽE, s. 177

uviazla v americkej a francúzskej okupačnej zóne v Rakúsku a v americkej okupačnej zóne v Bavorsku. Ich životné podmienky boli od počiatku určované viacerými faktormi. Najzásadnejší význam mala skutočnosť, že víťazné veľmoci sa ešte počas vojny rozhodli pre obnovu Československa, od ktorého očakávali, že poslúži ich politickým a ideologickým zámerom lepšie, než samostatný slovenský štát. Po skončení vojny preto neboli ochotné samostatne politicky zohľadňovať slovenský faktor, teda uznať Slovensko ako porazený (ale naďalej existujúci) štát, ako to bolo v prípade bývalých nemeckých spojencov Maďarska, Rumunska či Fínska, uznať nejakú podobu slovenskej identity a reprezentácie v exile, alebo aspoň na Slovensko vyslať zástupcov medzinárodných inštitúcií, ktorí by objektívne zistili politickú vôľu obyvateľstva.

Dlho po vojne prežívali v západnom zahraničí aj ilúzie o demokratickom charaktere obnoveného Československa, resp. o jeho možnej role akéhosi politicko-ideologického „mostu medzi Východom a Západom“.⁸ Živilo ich dlhodobé sympatie európskych liberálov a ľavice k ideologicky spriaznenému československému štátu, zdanlivá kontinuita časti stranického systému v českých krajinách (nie na Slovensku) s predvojnovým obdobím, demokratická poveseť, ktorú viacerí spájali s prezidentom Edvardom Benešom či ministrom zahraničia Janom Masarykom, takticky dobre premyslené stiahnutie sovietskych vojsk z krajiny v decembri 1945, skutočnosť, že boľševizácia štátu prebiehala do veľkej miery so súhlasom a spoluprácou nosných politických elít ľudovodemokratického režimu,⁹ a napokon široko rozvetvená pražská propaganda, v ktorej sa snúbil český nacionalizmus s (pro)komunistickým presvedčením a obdivom k Sovietskemu zväzu

⁸ K ilúzii o demokratickom charaktere ľudovodemokratického Československa a jeho role „mostu medzi Východom a Západom“ pozri napr. SMETANA, Vít. *Concessions or Conviction? Czechoslovakia's Road to the Cold War and the Soviet Bloc*. In KRAMER, Mark – SMETANA, Vít (ed.). *Imposing, Maintaining, and Tearing Open the Iron Curtain. The Cold War and East-Central Europe, 1945 – 1989*, Lanham, Maryland, 2014, s. 58 – 63. Túto domnelú úlohu idealizovaného Československa vo vzťahu k Svätej stolici zdôrazňovali aj českí cirkevní predstavitelia. Schwarzenbergische Familienarchive Mura, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, 1. Politická správa chargé d'affaires československého vyslanectva pri Svätej stolici Františka Schwarzenberga ministrom zahraničia, 9. 2. 1946

⁹ Nórsky historik a dobrý znalec problematiky Geir Lundestad vyjadril situáciu slovami: „The trouble was that the Prague Government acted on its own in harmony with Soviet policies, and that increasingly domestic radicalism, primarily in the form of nationalisation, was tied to foreign policy orientation.“ LUNDESTAD, Geir. *The American Non-Policy towards Eastern Europe: 1943 – 1947*, Tromsø: Universitetsforlaget, 1978, s. 170

a apoteóza Československa s odhodlaním tvrdo potrestať Slovákov za to, že si dovolili nárokovať si právo na vlastnú politickú existenciu a likvidáciu akejkoľvek samostatnej slovenskej politiky naveky zabetónovať existenciu československého štátu. Slovenský exil po roku 1945, ktorý stál bez výnimky na platforme nezávislej slovenskej štátnosti a v zahraničí inicioval intenzívnu politickú a publicistickú činnosť, vnímala preto Praha ako osobitné nebezpečenstvo pre československý štát a robila všetko pre to, aby si systematickou politickou difamáciou slovenskej emancipačnej myšlienky a jej nositeľov vynútila ich násilnú repatriáciu, alebo aspoň znemožnila ich činnosť v zahraničí.¹⁰

Nemenej zásadný vplyv na existenčné podmienky slovenskej emigrácie mal fakt, že aj po skončení bojov v Európe pretrvávala v realite života vojnová mentalita rozmyšľajúca v dichotómii priateľ – nepriateľ a v prvých povojnových rokoch aj politický záujem západných Spojencov udržať alianciu so Sovietskym zväzom. Západní Spojenci v duchu jaltských a postupimských dohôd akceptovali politický vplyv Sovietskeho zväzu vo východnej časti Európy, antikomunistické a antisovietske prejavy ešte dlho po vojne kvalifikovali ako útoky na svojho vojenského a politického partnera a zakladajúceho člena Organizácie spojených národov a v duchu vojnových dohôd s Moskvou bez diskusií vydávali státisíce displaced persons (DP) a utečencov proti ich vôli do Sovietskeho zväzu či štátov sovietskej zóny vplyvu vrátane Československa.¹¹

¹⁰ V tomto zmysle osobitne pôsobilo československé diplomatické zastupiteľstvo v Berne a v Ríme a neskôr aj obnovené československé vyslanectvo pri Svätej stolici, ktoré dostalo explicitne do vienka ako jednu z hlavných úloh vyvracať „protičeskoslovenskú propagandu“ Slovákov a Poliakov pri Svätej stolici. Národní archiv Praha (NA), f. 100/24, a.j. 1494, sv. 139. Por. HRABOVEC, Emília. „Boj o Slovensko neprebíha medzi Prahou a Bratislavou, ale medzi Prahou a Rímom.“ Slovenská otázka vo vzťahoch medzi Svätou stolicou a „ľudovodemokratickým“ Československom 1945 – 1948. In *Slovenský časopis historický*, 2 (2022) 1, s. 48 – 107; KUKÁNOVÁ, Zlatushe. Nunciem a internunciem v jedné zemi. In *Securitas imperii*, 28 (2016) 1, s. 125

¹¹ K násilným repatriáciám pozri napr. TOLSTOY, Nikolai. *Victims of Yalta. The Secret Betrayal of the Allies, 1944 – 1947*, London: Pegasus Books, 2013; RAY – SCHYRR, Catherine. *From Yalta to Dien Bien Phu. History of the International Committee of the Red Cross 1945 to 1955*. Geneva: ICRC, 2017, s. 149 – 162. K postojom amerických úradov k utečencom a k ZSSR pozri tiež Osobný archív autorky. Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, *Aide mémoire z predvolania do úradovne IRO Eligibility Officer v Linzi* podpísaný Jánom Gleimanom, Karolom Murínom a Izabelou Murínovou, 9. 2. 1948; TAMŽE. *Aide mémoire z predvolania do úradovne IRO v Linzi*, 9. 3. 1948. Za poskytnutie dokumentácie ďakujem synovi Dr. Jozefa M. Kirschbauma, profesorovi Stanislavovi J. Kirschbaumovi.

Displaced persons, „zavlečené osoby“, bola kategória, ktorú Spojenci zadefinovali na jar roku 1945 a ktorá označovala osoby, ktoré boli prinútené opustiť svoje domovy v dôsledku násilných opatrení počas vojny.¹² Zo statusu DP zostávali v prvých rokoch vylúčení príslušníci tzv. nepriateľských národov (enemy nations) a osoby, ktoré do Nemecka, resp. Rakúska nedeportovali nemecké orgány, resp. nemecká armáda, ale ktoré utiekli pred Červenou armádou, považovanou za spojencu, resp. ktoré odišli z domova preto, lebo odmietali politický vývoj v sovietyzujúcej sa východnej Európe. Slovákom v prvých povojnových rokoch DP status spravidla nebol priznávaný, čo malo ďalekosiahle právne i praktické dôsledky. Bez neho neboli utečenci prijímaní pod ochranu UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), medzinárodnej sociálno-charitatívnej organizácie, ktorá vznikla z rozhodnutia Spojencov ešte počas vojny a v roku 1945 bola prijatá pod gesciu Organizácie spojených národov, ktorej zakladajúcimi členmi boli aj Sovietsky zväz a Československo, neboli umiestňovaní do táborov UNRRA (resp. pokiaľ sa im v Nemecku – nie v Rakúsku – takáto opcia naskytna, často ju odmietali zo strachu, že budú odtiaľ násilne repatriovaní¹³) a nedostávali od UNRRA ani materiálnu pomoc, osobitne potravinové balíky, ktorých obsahy si potom museli kupovať na čiernom trhu za astronomické ceny.¹⁴ K neistote z budúcnosti a strachu z násilného odvlečenia do Československa sa tak postupne pridružila aj hmotná bieda slovenských utečencov. Väčšina emigrantov už po krátkom čase v exile nemala žiadne finančné prostriedky, zásoby potravín a iných nevyhnutných potrieb, prinesené zo Slovenska, sa postupne míňali alebo ich zrekvirovali okupačné orgány, zhabali československé repatriačné komisie či rozkradlo miestne rakúske obyvateľstvo a na obstaranie nových potravín, šatstva, liekov či kuriva nebolo prostriedkov, provizórne ubytovacie zariadenia zväčša neposkytovali dôstojný priestor ani na krátkodobé prežitie.¹⁵

¹³ Archivio Apostolico Vaticano (AAV), Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi Slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu, 13. 12. 1945

¹⁴ GLEIMAN, Lubomir. *From the Maelstrom. A Pilgrim's Story of Dissent and Survival in the Twentieth Century*, Bloomington: AuthorHouse, 2011, s. 271

¹⁵ Životné podmienky slovenských utečencov dramaticky opísali viacerí priami účastníci a svedkovia: OKÁL, Ján. *Výpredaj ľudskosti*. Cambridge, Ont.: Dobrá kniha, 1989; MURIN, Isabelle. *La naissance et évolution de l'émigration slovaques*, Montréal 1953; GLEIMAN. *From the Maelstrom*; ŠPRINC, Mikuláš. *K slobodným pobrežiam*, Martin: Matica slovenská, 2004. Por. aj Šprincovu správu pre Svätú stolicu. In AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi Slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945

Keď v júli 1945 prišiel do exilu do Bavorska Mikuláš Šprinc, katolícky kňaz, organizátor kultúrneho života a básnik, ale tiež bývalý a dovtedy oficiálne neodvolaný generálny tajomník Ústrednej slovenskej charity,¹⁶ hneď v prvých dňoch si veľmi naliehavo uvedomil dramatickú situáciu slovenských utečencov. Ako kňaz sa Šprinc predovšetkým obával, že hmotná núdza a existenciálna neistota spôsobia nielen fyzické a duševné utrpenie, ale môžu zapríčiniť aj morálne krízy, ako sociálne i kultúrne citlivý slovenský intelektuál zase bolestne prežíval hrozbu faktickej likvidácie intelektuálneho a kultúrneho potenciálu značnej časti prvej silnej vzdelanej slovenskej generácie. Rozhodol sa preto nájsť spôsob, ako sa dostať do Ríma, aby upovedomil najvyššiu autoritu Katolíckej cirkvi o biede slovenských utečencov a zmobilizoval pre nich pomoc.¹⁷

Po dramatickom pešom prechode cez hory z Bavorska do Innsbrucku a dobrodružnej ceste vlakmi talianskej repatriačnej misie, počas ktorej sa musel sčasti viezť aj na streche vagóna a zloději mu ukradli aj to posledné, čo vlastnil, sa Šprincovi v sprievode mladého básnika Karola Strmeňa podarilo v auguste 1945 pricestovať do Ríma a vo Vatikáne vyhľadať bývalého slovenského vyslanca pri Svätej stolici Karola Sidora. Nebol síce prvý Slováč, ktorý informoval Sidora o dramatickej núdzi slovenských utečencov, pretože už pred ním sa do Ríma z južného Nemecka prebila skupina slovenských študentov,¹⁸ jeho konkrétny podnet navrhnúť Vatikánu, aby do svojich pomocných diel v Nemecku a Rakúsku zahrnul aj Slovákov, však zmobilizoval Sidora a predovšetkým jeho cirkevného radcu Jozefa Kapalu, nadaného diplomata s dobrými kontaktmi v Rímskej kúrii, ktorý urobil všetko pre to, aby Šprinca predstavil na rozhodujúcich miestach Štátneho

¹⁶ Mikuláš Šprinc (1914 – 1986), katolícky kňaz, kultúrny pracovník a básnik, 1942 – 1945 riaditeľ Slovenskej katolíckej akadémie, 1944 – 1945 generálny sekretár Ústrednej slovenskej charity, od októbra 1945 do januára 1946 slovenský národný poradca III. Pápežskej misie do Nemecka a Rakúska. Po návrate do Ríma ešte niekoľko mesiacov pôsobil v charitatívnych zariadeniach Svätej stolice a v lete 1946 sa vystaňoval do USA, kde najprv prednášal na Vyššej benediktínskej škole pri slovenskom benediktínskom opátstve sv. Andreja v Clevelande a neskôr ako profesor jazykov na Borromeo Seminary v Ohio. V slovenskej exilnej komunite sa stal známym predovšetkým ako iniciátor kultúrnej revue *Most*, ktorú do konca svojho života redigoval, ako spoluzakladateľ Slovenského ústavu v Clevelande a plodný básnik a publicista. BIELIK, František. Šprinc, Mikuláš. In PAŠTEKA, Július et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, Bratislava: Lúč, 2000, stĺpce 1345 – 1347

¹⁷ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, s. 115 – 132

¹⁸ Por. svedectvo jedného z nich – Františka Chajmu. In REPKA. *Rozhovory z dial'ky*, c. d., s. 303

sekretariátu.¹⁹ V tejto veci sa angažoval aj vatikánsky bibliotekár Ignác Zelenka, slovenský učenec a polyglot, ktorý od svojich štúdií žil v Ríme, neskôr však prakticky úplne upadol do zabudnutia, takže o jeho aktivitách v kľúčovom povojnovom období sa vie iba veľmi málo.²⁰ O dramatickej situácii slovenských emigrantov v Nemecku informoval Svätú stolicu aj apoštolský nuncius v Nemecku Cesare Orsenigo, ktorý po evakuácii zo zničeného Berlína od februára 1945 úradoval v bavorskom Eichstätt a niekoľkokrát tam prijal aj zástupcov slovenských emigrantov.²¹

¹⁹ Jozef Kapala (1901 – 1985), katolícky kňaz, diplomat, publicista a prekladateľ. Narodil sa v USA v rodine slovenských vysťahovalcov. Ako dieťa sa však s rodičmi vrátil na Slovensko. Spišský biskup Ján Vojtaššák ho ako nadaného študenta bohoslovnia poslal na štúdiá do Ríma, kde bol v roku 1927 vysvätený za kňaza. Ziskal doktorát, hlboké vedomosti i mnoho vzácných kontaktov, ktoré mu potom pomohli počas diplomatickej činnosti cirkevného radcu pri slovenskom vyslanectve pri Svätej stolici. Dvere do cirkevných kruhov mu otvárali aj jeho mimoriadne jazykové schopnosti (plynulo ovládal šesť cudzích jazykov vrátane kultivovanej taliančiny), široký rozhľad, pevný kňazský charakter a „čaro osobnosti“, ktoré utkvelo v pamäti prakticky všetkým, ktorí ho osobne poznali. Po zániku Slovenskej republiky dostal Kapala, vedno s vyslancom Sidorom, azyl vo Vatikáne, kde zostal až do emigrácie do USA. Pobyt v jemu dôverne známom vatikánskom prostredí využil na intenzívnu tichú diplomaciu v slovenský prospech. V priebehu jesene 1945 viackrát osobne navštívil Giovannio Battistu Montiniho, substitúta na Štátnom sekretariáte a neskoršieho pápeža Pavla VI., s ktorým aj v predchádzajúcich rokoch udržiaval čulé kontakty, aby ho oboznámil so situáciou slovenských utečencov a prosil pre nich o pomoc. Montini potom na audienciách 20. 10. a 9. 11. 1945 informoval o obsahu svojich rozhovorov s Kapalom pápeža Pia XII. Pozri PAGANO, Sergio (ed.). *«In quotidiana conversazione.» G. B. Montini alla scuola di Pio XII (dai fogli di udienza, 1945 – 1954)*, zv. I, Città del Vaticano: Archivio Apostolico Vaticano, 2022, s. 19, 29. Ku Kapalovmu pôsobeniu pri Svätej stolici pozri SIDOR, Karol. *Šesť rokov pri Vatikáne*. Druhé vydanie pripravil RYDLO, Jozef, Bratislava: Libri historiae, 2012, s. 22 – 25, 146 – 149. Jeho zásluhu o zaradenie Slovákov do III. Pápežskej misie vyzdvihujú aj svedkovia udalostí BOR, Ján E. *Msgr. Dr. Jozef Kapala, prelát – diplomat*, Cambridge, Ont.: Dobrá kniha, 1983, s. 108, 180; ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, s. 154

Hoci po skončení svojho diplomatického pôsobenia mal Kapala možnosť pôsobiť v cirkevnom prostredí v Taliansku, dal prednosť službe národu. V roku 1946 sa vysťahoval do USA, kde však v slovensko-americkom prostredí nenašiel také uplatnenie, aké by bolo zodpovedalo jeho vysokej kvalifikácii a skúsenosti. Začas pôsobil u sestričiek v Nauwoo, potom roky v poľsko-slovenskej cirkevnej osade v Spring Valley.

²⁰ K Zelenkovi pozri: BOR, Ján E. *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*, Buenos Aires: Dorrego, 1964; OKÁL. *Výpredaj ľudskosti*, s. 204 – 210; KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Ignác Zelenka – knihovník Vatikánskej apoštolskej knižnice, básnik a mecén slovenskej kultúry v exile. In *Slovenský časopis historický*, 3 (2023) 1, s. 185 – 197

²¹ Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali (ASRS), AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos.

Po príchode do Ríma vypracoval Šprinc pre Svätú stolicu rozsiahle talianske memorandum o slovenských utečencoch v spojeneckých zónach Rakúska a Nemecka aj s prvým provizórnym štatistickým materiálom a predložil ho Štátnemu sekretariátu.²² V elaboráte sa konštatovalo, že medzi februárom a májom 1945 pred približujúcou sa sovietskou armádou opustili Slovensko tisíce Slovákov a momentálne sa nachádzajú v Rakúsku a Bavorsku. Až na nepatrné výnimky ide o katolíkov, medzi ktorými sa nachádza aj desať kňazov. Zo sociálneho, resp. profesijného hľadiska sú to vo veľkej väčšine intelektuáli, univerzitní profesori, spisovatelia, vedci, žurnalisti, stredoškolskí profesori, úradníci, študenti. Ich hmotná situácia je o to ťaživejšia, že v Rakúsku ani v Nemecku nieto možnosti zárobku a tiež preto, že kým utečenci z iných národov dostávajú pomoc od rôznych sociálnych inštitúcií, slovenskí utečenci zatiaľ nedostali nič ani od UNRRA, ani od Červeného kríža či iných organizácií. Šprinc tiež informoval Svätú stolicu, že ako katolícky kňaz a sám utečenec v priebehu júla a augusta ponavštevoval všetky slovenské kolónie v Bavorsku a Rakúsku²³ a mohol sa na vlastné oči presvedčiť o ich dramatickej sociálnej a právnej situácii, v ktorej ich nikto nechráni, „sú vystavení na milosť a nemilosť komunistickým agentom“ a ani v Rakúsku, ani v Bavorsku sa nikde nevedia dovolať ochrany a pomoci, a preto prosia pápeža, aby sa mohli stať účastníkmi jeho otcovskej starostlivosti, ktorá objíma všetkých trpiacich členov Katolíckej cirkvi.²⁴

Slovenskí exulanti neboli jediní, ktorí v lete a v jeseni 1945 prosili pápeža o pomoc. Veľká väčšina utečencov zo sovietskizujúcej sa východnej polo-

198, Orsenigo Tardinimu, 30. 6. 1945; MURÍN, Karol. *Spomienky a svedectvo*, Hamilton, Ont.: Zahraničná Matica slovenská, 1987, s. 175 – 177

²² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi nelle zone degli Alleati, s. d.

²³ Ako hlavné centrá utečencov Šprinc uvádzal nasledovné sídla: v americkej okupačnej zóne v Hornom Rakúsku Kremsmünster (asi 1 200 utečencov), Aurolzmünster (asi 1 100), Mehrnbach (500), Eitzing, Ried im Innkreis, Braunau a Bad Hall, v kraji Salzburg mesto Salzburg, Kaprun a Zell am See, vo francúzskej okupačnej zóne v Tirolsku Innsbruck, Mayrhofen, Kitzbühl a Kufstein a vo Vorarlbergu Bregenz. Spomedzi bavorských sídel v americkej okupačnej zóne menoval ako najväčšie centrá Sankt Georgen (200), Stein am Traunstein, Zwiesel bei Passau, Feldkirchen a Altenmarkt, v bezprostrednej blízkosti rakúskych hraníc a Mníchov. AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi nelle zone degli Alleati, s. d.

²⁴ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi nelle zone degli Alleati, s. d.

vice Európy, ktorých zostalo v jeseni 1945, po ukončení prvých veľkých vln repatriácií, v Nemecku a Rakúsku viac než jeden milión,²⁵ videla svoju jedínú záchranu v pápežovi. Naliehavé volania o pomoc prichádzali do Ríma od pobaltských národov, ktorých príslušníci masovo utekali pred postupujúcou Červenou armádou,²⁶ od maďarských utečencov,²⁷ od Ukrajincov, ktorých po prvej vlne návratov i násilných repatriácií do Sovietskeho zväzu zostalo na konci roka 1945 na nemeckej pôde asi dvestotisíc,²⁸ od početných Slovincov a Chorvátov²⁹ a viacerých ďalších menších skupín. Hoci ich osudy boli rôzne, všetci žili v dramatických podmienkach a naliehavo potrebovali duchovnú, morálnu a materiálnu pomoc, ktorú im v zničennom Nemecku nemal kto poskytnúť. Nejakú podobu osobitných pastoračných štruktúr nemohli pre nich vytvoriť ani nemeckí biskupi, nielen pre jazykové a psychologické bariéry, ale i z právnych a politických dôvodov, pretože v zmysle Berlínskej deklarácie štyroch veľmocí z 5. júna 1945 bola

²⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 13, fasc. 47, American Policy on Displaced Persons, 20. 3. 1946

²⁶ Presné štatistické údaje o jednotlivých utečeneckých skupinách neexistujú. Podľa odhadov Štátneho sekretariátu Svätej stolice sa v roku 1947 nachádzalo v Nemecku asi 150 000 – 200 000 prevažne katolíckych Litovcov, asi 130 000 Lotyšov, z ktorých bolo asi 10% katolíkov, a asi 45 000 vo veľkej väčšine protestantských Estóncov. ASRS, AA.EE. SS., Pio XII, Parte I, Germania, pos. 903, f. 239, Profughi Baltici in Germania, 3. 9. 1947

²⁷ Prvú rozsiahlu správu o situácii maďarských utečencov napísal piarista P. Lajos Meskó a vo Vatikáne ju osobne odovzdal jeho rehoľný spolubrat Ferenc Rozsály. Por. MIKÉ, Valerie – MIKÉ, John Jr. *Seeking Freedom and Justice for Hungary. John Madl-Miké (1905 – 1981), the Kolping Movement, and the Years in Exile. Vol. 1. Hungary and Germany (1905 – 1949)*, Lanham, Maryland: Hamilton Books, 2015, s. 185

²⁸ MARUNIAK, Volodymyr. Statistische Angaben über die ukrainische Emigration in Westdeutschland und Österreich in den Jahren 1945 – 1951. In *Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften. Mitteilungen* 5 (1968), s. 28. WOJ-TOWYCZ, Bernadetta. *Geschichte der Ukrainisch-Katholischen Kirche in Deutschland vom Zweiten Weltkrieg bis 1956*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2000, s. 51. Informácie o situácii ukrajinských DP a utečencov poskytoval najmä v Ríme žijúci biskup Ivan Bučko a kňazi v ukrajinskom kolégiu sv. Jozafata v Ríme.

²⁹ O osude slovinských utečencov informoval pápeža predovšetkým slovanský asistent Spoločnosti Ježišovej Slovinc P. Anton Prešeren SJ. Národný poradca pre Slovincov a Chorvátov Jakob Žibert SJ odhadoval v decembri 1945 (teda už po tragických udalostiach v Bleiburgu a Viktringu v máji a júni 1945, ktorým padli za obeť tisíce príslušníkov oboch národov) počet chorvátskych utečencov v Nemecku a Rakúsku na 15 000 a počet Slovincov asi na 15 000 – 20 000. AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 11, fasc. 43/2, Relazione sulle condizioni degli Jugoslavi dimoranti attualmente in Austria e Germania, 11. 12. 1945

všetka moc v Nemecku až po najnižšiu lokálnu úroveň vyhradená okupačným mocnostiam.³⁰

Pápež Pius XII. a povojnová Európa

V Apoštolskom paláci nachádzali tieto volania o pomoc pozorné uši a otvorené srdcia. Pápež Pius XII., ktorý dúfal, že po vojnej kataklizme, ktorá spôsobila neslýchané ľudské utrpenie, bude v Európe nastolený trvácný mier, postavený na kresťanských fundamentoch a spravodlivosti, ktorý bude schopný prekonať staré nepriateľstvá, harmonicky zosúladiť vlastenectvo a národný cit so vzájomnou solidaritou a uplatnením katolíckej sociálnej náuky vytvoriť aj sociálne spravodlivý svet,³¹ bol z povojnového vývoja veľmi sklamaný. Nenachádzal v ňom uskutočnenie svojho ideálu obnovenej kresťanskej Európy, ale nové rozdelenia a diktáty, neúctu voči Božiemu zákonu a prirodzeným právam jednotlivcov i národov a expanziu komunizmu, ktorý považoval za rovnako nebezpečný a zvrátený ako národný socializmus a za ohrozenie samotných základov európskej kresťanskej civilizácie. Vo svojich verejných vyjadreniach sa preto opakovane domáhal toho, aby aj malé a porazené národy smeli vziať svoj osud do vlastných rúk a nemuseli akceptovať, „že im je vnucovaný nový politický a kultúrny systém, ktorý veľká väčšina ich obyvateľstva rozhodne odmieta“³² (teda komunizmus), a aby sa voči porazeným neuplatňovali drastické nariadenia, ktoré presahovali spravodlivé potrestanie vinníkov.³³ Osobitne naliehavo vní-

³⁰ K Deklarácii štyroch veľmocí a jej dôsledku pozri napr. HILLGRUBER, Andreas. Deutschland zwischen den Weltmächten 1945 – 1965. In RASSOW, Peter – SCHIEFFER, Theodor (ed.). *Deutsche Geschichte im Überblick*. Stuttgart: Metzler, 1973, s. 747 – 805

³¹ Porovnaj vianočné posolstvá Pia XII. z roku 1941. In https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1941/documents/hf_p-xii_spe_19411224_radiomessage-peace.html, a z roku 1942. In https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1942/documents/hf_p-xii_spe_19421224_radiomessage-christmas.html [12. 7. 2023]. Pozri aj GONNELLA, Guido. *Presupposti di un nuovo ordine internazionale*, Città del Vaticano 1943; CHENAUX, Philippe. *Diplomatico e pastore*, Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 2004; HRABOVEC, Emilia. Pius XII and the Idea of European Unity. In *Polonia Sacra* 24 (2020) 4, s. 121 – 136. K myšlienke „harmonickej syntézy“, ktorá spája „národné vlastenectvo a solidaritu medzi národmi“ por. MESSINEO, Antonio. L’ esercito europeo. In *La Civiltà Cattolica*, 104 (1953) IV, s. 505 – 516

³² PIO XII. *Allocuzione pontificia in occasione della festa di S. Eugenio*, 2. 6. 1945. In *Acta Apostolicae Sedis*, XXXVII (1945), s. 159 – 168

³³ Pozri príhovor Pia XII. v Konzistóriu 20. 2. 1946. In https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1946/documents/hf_p-xii_spe_19460220_la-elevatezza.html, a prí-

mal pápež fenomén nútenej masovej migrácie, ktorú v tomto rozsahu žiadna predchádzajúca vojna nepoznala.³⁴ Vo verejných prejavoch preto pápež opakovane kritizoval „metódy nenávisťi a násilia“ a denuncoval dramatickú situáciu celých „blúdiacich skupín“ a miliónov ľudských bytostí, pozbavených všetkých istôt, „ani strecha nad hlavou, ani majetok, ani sloboda, ani česť“,³⁵ aj keď to robil sebe vlastným spôsobom, ktorý bol jasne zrozumiteľný, no v snahe nenarušiť svoju nestrannosť a neuzavrieť si manévrovací priestor pre diplomatickú a charitatívnu pomoc nemenoval konkrétnych vinníkov ani obeť, aby mohol v praktickej diplomacii účinne intervenovať a poskytnúť konkrétnu duchovnú a hmotnú pomoc postihnutým.

Zásadné presvedčenie, že trvácný mier môže byť iba dielom spravodlivosti, *opus iustitiae pax*, ako hlásalo jeho pápežské heslo, pocit zodpovednosti za osud kedysi kresťanskej Európy, veľká sociálna citlivosť a napokon aj obava, aby sa kolosálna bieda, utrpenie a sociálne a materiálne vykorenenie miliónov ľudí nestali živnou pôdou pre duchovnú a morálnu dezorientáciu a stratu viery a politicky zneužitelným nástrojom sociálneho rozvratu a komunistickej revolúcie, motivovali pápeža k morálnemu rozhodnutiu z charitatívnej a pastoračnej pomoci nikoho nevyľúčiť, ale ponúknuť pomocnú ruku všetkým, ktorí ju potrebovali, nezávisle od toho, či patrili k víťazom alebo porazeným, k veľmociam alebo malým národom, alebo bolo ich národné meno v dôsledku absencie vlastného štátu úplne vygumované z politického slovníka veľmocí, ako to bolo aj v prípade Slovákov.

S pomocnou diplomaciou a charitatívnou činnosťou mal Pius XII. už rozsiahle skúsenosti. Podľa vzoru svojho predchodcu na Petrovom stolci Benedikta XV., ktorý viedol Katolícku cirkev počas prvej svetovej vojny, zriadil Pius XII. hneď na začiatku vojny Vatikánsky informačný úrad (*Ufficio Informazioni Vaticano*) na pomoc vojnovým zajatcom, ktorý fungoval

hovor kardinálskemu kolégiu 2.6.1947. In http://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1947/documents/hf_p-xii_spe_19470602_una-volta [12. 7. 2023]. Por. HUMMEL, Karl Joseph. Dealing with the Past: The Debate about Guilt. In HUMMEL, Karl Joseph – KISSENER, Michael (ed.). *Catholics and Third Reich. Controversies and Debates*, Paderborn: Schöningh, 2018, s. 219 – 237

³⁴ Pomoc utečencom bola častou témou audiencií, ktoré Pius XII. pravidelne poskytoval svojmu substitútovi Montinimu. PAGANO (ed.). In *quotidiana conversazione*, s. 5, 19

³⁵ PIO XII. *Discorso al Sacro Collegio nella festività di san Eugenio il 2 giugno 1947*, <https://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1947/documents/hf_p-xii_spe_19470602_una-volta.html> (12. 7. 2023). Pozri aj Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik Wien (ÖStA/AdR), II-pol.1947, Vatikán, Karton 48, správa rakúskeho vyslanca pri Svätej stolici Rudolfa Kohlrussa ministrovi zahraničia Gruberovi, 3. 6. 1947

do roku 1947.³⁶ Súčasne vznikol v rámci Druhej sekcie Štátneho sekretariátu osobitný úrad, ktorého cieľom bolo poskytovať rýchlu pomoc všetkým vojnou postihnutým ľuďom na celom svete. V novembri 1941 bol tento ad hoc úrad sformalizovaný do podoby oficiálnej komisie s názvom Commissione Soccorsi, Komisia pre (sociálnu) pomoc, ktorá takisto neprestala pracovať ani po vojne.³⁷ V apríli 1944 sa k nej pridružila Pápežská pomocná komisia pre utečencov (Pontificia Commissione di Assistenza ai Profughi), v januári 1945, v súvislosti s rozšírením jej pôsobenia, premenovaná na Pápežskú pomocnú komisiu – Pontificia Commissione di Assistenza (PCA). Jej úlohou bola rýchla, priama a nebyrokratická pomoc utečencom, vracajúcim sa zajatcom a iným núdnym skupinám. Komisia prerozdelať vaticánske prostriedky, predovšetkým však finančné prostriedky získané z rôznych končín sveta, najmä od charitatívnej organizácie War Relief Services americkej biskupskej konferencie National Catholic Welfare Conference a od kanadských biskupov.³⁸ Bola to teplá polievka a teplé mlieko tejto pápežskej inštitúcie, ktoré na rakúsko-talianskej hranici vítali vracajúcich sa talianskych zajatcov a vedno s nimi aj hrstky slovenských utečencov, ktorí z dobrej vôle talianskych styčných dôstojníkov a iných ľudí dobrého srdca pololegálne – polonačierne cestovali z Nemecka do Talianska, kde sa úfali vo väčšiu ochranu pred repatriáciou a v lepšiu príležitosť na emigráciu do zámoria než v okupovanom Rakúsku a Nemecku.³⁹ V Ríme zriadila PCA

³⁶ *Inter arma caritas. L'Ufficio Informazioni Vaticano per i prigionieri di guerra istituito da Pio XII (1939 – 1947)*, 2 zv., Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2004

³⁷ DI GIOVANNI, Francesca – ROSELLI, Giuseppe (ed.). *L'Archivio della Commissione Soccorsi (1939 – 1958). Inventario*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2019

³⁸ *L'attività della Santa Sede dal 15 dicembre 1944 al 15 dicembre 1945*, s. 124 – 132; *L'attività della Santa Sede dal 15 dicembre 1944 al 15 dicembre 1945*, s. 111 – 112; GIOVAGNOLI, Agostino. La Pontificia Commissione Assistenza e gli aiuti americani (1945 – 1948). In *Storia contemporanea*, 5 – 6 (1978), s. 1081 – 1111; DI GIOVANNI, Claudia. In primo piano la solidarietà con la guerra sullo sfondo. In *L'Osservatore Romano*, 15. 11. 2009. Prístupné na https://www.vatican.va/news_services/or/or_quo/cultura/265q04d1.html (12. 7. 2023); SANFILIPPO, Matteo. Roma: Rifugiati e migranti nel secondo dopoguerra. Fonti archivistiche e storiografiche in relazione anche all'intervento della Chiesa cattolica statunitense. In REGOLI, Roberto – SANFILIPPO, Matteo (ed.). *La Santa Sede, gli Stati Uniti e le relazioni internazionali durante il pontificato di Pio XII. Studi dopo l'apertura degli archivi vaticani (1939 – 1958)*, Roma: Studium, 2022, s. 170 – 176

³⁹ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, s. 128 – 132; OKÁL, Ján. *Leto na Traune*, Cambridge, Ont.: Dobrá kniha, 1986, s. 266 – 276

aj legendárnu pápežskú menzu (*refettorio del papa*) pre cudzincov na Via Po, v ktorej utečencom z celej Európy dvakrát do dňa vydávali skromné teplé jedlo a ktorá sa aj pre desiatky slovenských emigrantov, čo sa od leta 1945 postupne dostávali do Ríma a zväčša nevlastnili nič okrem šiat, ktoré mali na sebe, stala existenčnou záchranou a jediným pevným materiálnym bodom v rozbúranej existencii.⁴⁰

Začiatkom jesene 1945 padlo v Apoštolskom paláci rozhodnutie, že do Nemecka a Rakúska vyšlú tretiu pápežskú misiu, ktorá bude mať stabilnejšie štruktúry než jej dve predchodkyne z júna a júla 1945 a dva hlavné ciele. Prvým a jediným oficiálnym cieľom misie, ktorý po rokovaníach zástupcu Svätej solice Mons. Waltera S. Carrola na americkom hlavnom veliteľstve vo Frankfurte nad Mohanom v septembri 1945 schválila aj americká okupačná moc,⁴¹ bola náboženská, morálna a charitatívna pomoc pre DP zo (stredo)východnej Európy, ktorí sa nachádzali v americkej okupačnej zóne v Nemecku a v Rakúsku (Svätá stolica ju ticho rozšírila na všetkých utečencom). Druhým – neoficiálnym cieľom misie bolo využiť túto jedínú za daných okolností dostupnú oficiálnu inštitucionálnu a komunikačnú platformu a nadviazať kontakty s Katolíckou cirkvou v Nemecku. Tieto kontakty nedokázala zabezpečiť Apoštolská nunciatura v Eichstätt, ktorá po zániku Nemeckej ríše stratila štát, v ktorom bola akreditovaná, a právne prestala existovať. Západní spojenci síce tolerovali jej prítomnosť na nemeckej pôde, ale neuznávali ju, takže mala iba symbolický význam a jej reálne možnosti konať boli prakticky nulové.⁴²

III. Pápežská misia pod vedením Carla Chiarla a Aloisia Muencha

Vedenie III. Pápežskej misie v Nemecku zverila Svätá stolica kuriálnemu prelátovi arcibiskupovi Carlovi Chiarlovi, ktorý mal ako člen pápežskej Komisie pre (sociálnu) pomoc (*Commissione Soccorsi*) dlhoročné skúsenosti na charitatívnom poli. Misiu ďalej tvorilo osem katolíckych kňazov, tzv. „národných poradcov“ vedúceho misie (*consiglieri del capo Missione*)

⁴⁰ OKÁL. *Výpredaj ľudskosti*, s. 94 – 97; ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, s. 155 – 156

⁴¹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 8, fasc. 36, Summary report on the Visit of Msgr. Carroll to Frankfurt, Berlin and Paris

⁴² BIFFI, Monica M. *Il cavalletto per la tortura. Cesare Orsenigo, ambasciatore del papa nella Germania di Hitler*, Roma: Città Nuova Editrice, 2006, s. 220 – 221; BURKARD, Dominik. Die Berufung Josef Höfers zum geistlichen Botschaftsrat der deutschen Botschaft beim Heiligen Stuhl (1951 – 1954). In *Römische Quartalschrift*, 115 (2020) 3 – 4, s. 270

pre jednotlivé národné utečenecké skupiny. „Národným poradcom“ alebo delegátom pre Slovákov sa stal Mikuláš Šprinc, kolégium ďalej tvorili poradcovia pre pobaltské národy (pre Litovcov, Lotyšov a Estónov), pre Poliakov, Maďarov, Rumunov, Ukrajincov a južných Slovanov (Chorvátov a Slovincov). Špecifickú rolu mal ôsmy poradca, taliansky kňaz, ktorého úlohou bolo pokračovať v činnosti II. Pápežskej misie v prospech ešte nrepatriovaných talianskych vojenských internovaných osôb. Misiu napokon sprevádzal aj bývalý rektor rímskeho kolégia Germanica, profesor kánonického práva na Gregorovej univerzite a pápežov blízky spolupracovník v nemeckých otázkach jezuita P. Ivo Zeiger, ktorý dostal poverenie udržiavať kontakty s nemeckým episkopátom a Katolíckou cirkvou v Nemecku.⁴³

Národní poradcovia dostali tri zásadné úlohy: 1. ponavštevovať všetky tábory a ubytovania, v ktorých sa nachádzali utečenci ich národnosti, posilniť ich sviatosťami a morálnou podporou, zistiť, či majú k dispozícii pastoračnú službu a ak nie, urobiť všetko pre jej zabezpečenie; 2. vytvoriť stálu organizáciu duchovnej služby pre svojich krajanov a v spolupráci s vedúcim misie vybrať spomedzi utečeneckých kňazov jej predstaveného; 3. predložiť Svätej stolici detailnú správu o situácii.⁴⁴

Aby mohli plniť tieto úlohy, boli národní poradcovia vyzbrojení potrebnými materiálnymi prostriedkami (auto typu americkej sanitnej autoambulancie so šoférom, skromné finančné prostriedky, trvácne potraviny, najmä cukor, káva a marmeláda, drobné náboženské predmety a náboženské letáčky v jednotlivých jazykoch, ktoré vytlačila Vatikánska mnohorečová tlačiareň), ale aj osobitnou privilegovanou jurisdikciou. Táto zahŕňala právomoci, ktoré sú za normálnych okolností vyhradené riadnemu farárovi alebo dokonca biskupovi: právomoc udeľovať sviatosť birmovania, sponvedať, asistovať pri prijímaní manželského súhlasu (sobáši) príslušníkov vlastného národa, udeľovať dišpenzy od manželských prekážok a rôznych sľubov, plnomocné odpustky, apoštolské požehnania a pod.⁴⁵

Oficiálnym začiatkom misie bola svätá omša v kostolíku Švajčiarskej gardy vo Vatikáne večer 29. októbra 1945, počas ktorej substitút na Štátnom sekretariáte Montini, duša všetkých vatikánskych charitatívnych po-

⁴³ K prvej zostave III. Pápežskej misie pozri AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Chiarlo Montinimu, 21. 11. 1945, prílohy I a II., zoznamy osôb

⁴⁴ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Inštrukcie, s.d.; tamže, Montini Chiarlovi, 29. 10. 1945

⁴⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 13, fasc. 46, Le facultà che il Santo Padre concede in occasione dell'invio in Germania ed Austria della IIIa Missione Pontificia, 27. 10. 1945

činov, zhromaždeným delegátom povedal: „I vy odchádzate k tým, ktorým dohasína nádej. Povedzte im, že nie sú opustení, že srdce Sv. Otca bije i pre nich, a to s väčšou láskou ako kedykoľvek predtým [...] Až sa navrátite, s nedočkavosťou milujúceho otca bude počúvať, čo ste videli a zažili.“⁴⁶

Autá III. Pápežskej misie vyštartovali z Vatikánu 30. októbra 1945 a po desiatich dňoch namáhavej cesty, spojenej s rozličnými nehodami na vojnu poznačených cestách a s byrokratickými ťažkosťami pri prekračovaní hraníc jednotlivých okupačných zón, prišli do Frankfurtu nad Mohanom, kde Chiarlo nadviazal kontakt s americkým velením. V rokovaníach s americkou stranou sa však čoskoro ukázalo, že počas prípravy misie došlo k viacerým nedorozumeniam a ani výber šéfa vatikánskej misie nebol najšťastnejší. Americká strana neskrývala sklamanie, že sa ním nestal americký prelát, a Chiarla napriek vatikánskemu pasu považovala za Taliana, teda príslušníka nepriateľského národa. V Chiarlov neprospech hovorilo aj to, že mu chýbali potrebné jazykové schopnosti (neovládal ani anglický, ani nemecký jazyk), ako i skúsenosť s laickým vojenským prostredím. Rôzne boli i predstavy o úlohách a možnostiach pôsobenia misie. Pre ujasnenie situácie zaslal generál Bedell Smith, šéf generálneho štábu hlavného veliteľa generála Dwighta Eisenhowera, substitútovi Montinimu oficiálny list, v ktorom zhrnul americké požiadavky voči misii. Konštatovalo sa v ňom, že: 1. cieľom misie smie byť výlučne náboženská činnosť v prospech DP, nie distribúcia materiálnej pomoci; 2. misia nie je vatikánskym zastupiteľstvom ani pri hlavnom veliteľstve amerických okupačných síl, ani pri nemeckom episkopáte, s ktorým nesmie udržiavať iné ako zdvorilostné vzťahy; 3. vedúci misie musí byť inej ako nemeckej (a talianskej) národnosti, podľa možnosti Američan. Inak povedané, misia sa musí obmedziť na striktné náboženské pôsobenie a nevyvíjať žiadnu charitatívnu alebo kvázi diplomatickú činnosť a jej vedenie musí byť zverené osobe, ktorá je prijateľná okupačným úradom.⁴⁷

Napriek týmto ťažkostiam sa napokon podarilo dosiahnuť, že USFET, hlavné americké vojenské velenie na európskom bojisku, pričlenilo „Vatikánsku skupinu“ (Vatican Group), ako pomenovalo pápežskú misiu, k svojej DP Division a oficiálne jej priznalo úlohu podporovať okupačnú moc v úsilí pomáhať DP a poskytovať im náboženskú starostlivosť. Misia dostala ako oficiálne sídlo krásnu vilku Grosch v malom mestečku Kronberg

⁴⁶ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, c. d., s. 177

⁴⁷ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Headquarters Theater Service Forces European Theater, Office of the Theater Chaplain, Montinimu, 28. 11. 1945

na úpäť Taunusu neďaleko prakticky úplne zničeného Frankfurtu a jej delegáti oficiálne potvrdenie, ktoré im umožňovalo slobodne sa pohybovať po celej americkej okupačnej zóne.⁴⁸ Pre postoj americkej strany bolo príznačné, že slovenský národný poradca bol v armádnom zozname uvádzaný ako „Čech“, jeho slovinský kolega ako „Juhoslovan“ a ukrajinský spolubrat, pochádzajúci z územia, ktoré boli v medzivojnovom období súčasťou Poľska, ako „Poliak“.⁴⁹

Dňa 14. novembra 1945 sa národní delegáti rozišli do všetkých strán za svojimi rodákmi. Mikuláš Šprinc so šoférom Paolom Quagliettim, ktorý roky slúžil slovenskému vyslanectvu pri Vatikáne a niekoľkokrát navštívil aj Slovensko a ktorého dal III. Pápežskej misii k dispozícii bývalý vyslanec Sidor, ponavštevoval v prvej fáze misie, ktorá trvala asi mesiac, všetky väčšie i menšie centrá slovenskej emigrácie v americkej zóne v Rakúsku a v Nemecku.

Kým bol Šprinc a jeho kolegovia v plnom pastoračnom nasadení, pokúsil sa šéf misie arcibiskup Chiarlo a jeho pravá ruka, nemecký jezuita páter Zeiger, získať pre národných poradcov aj povolenie francúzskych a britských okupačných úradov na návštevu ich zón. Zatiaľ čo najvyšší veliteľ francúzskych vojsk v Nemecku generál Marie-Pierre Koenig s pôsobením pápežskej misie súhlasil a francúzskemu hlavnému veliteľstvu v Baden-Badene a vojenskej misii vo Frankfurte dal rozkaz, aby členom pápežskej misie vydali potrebné povolenia,⁵⁰ zaujali Briti odmietavé stanovisko. V písomnom vyjadrení hlavného veliteľstva britských okupačných síl v Bünde sa konštatovalo, že Veľká Británia považuje otázku DP za čisto politickú a národné skupiny, ktorým je adresovaná vatikánska misia, s výnimkou príslušníkov pobaltských národov a Poliakov, ktorí však už v osobe arcibiskupa Józefa Gawlinu mali zabezpečenú pastoráciu, nie za oslobodených utečencov, ale za nepriateľov. Na margo Slovákov sa v liste písalo: „Slováci sú nepriatelia, ich kňazov preto možno pripustiť iba pod podmienkou, že sa prihlásia za Čechov a budú navštevovať iba Čechov“.⁵¹

⁴⁸ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Chiarlo Montinimu, 2. 11. 1945

⁴⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Chiarlo Montinimu, 2. 11. 1945, Prílohy I. a II., zoznamy osôb, ktoré sú priradené najvyššiemu americkému veleniu, 12. 11. 1945

⁵⁰ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Chiarlo Montinimu, 19. 12. 1945

⁵¹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Zeiger Montinimu, 4. 1. 1946

akých však v britskej zóne nebolo. Pre etatistické myslenie britskej strany bolo príznačné, že kým príslušníkov národov, ktoré síce vo vojne bojovali na opačnej strane frontu, ale po vojne si uchovali vlastný štát, bola ochotná akceptovať, kňazov z národov, ktoré vlastný štát nemali, čo boli okrem Slovákov aj Chorváti, Slovinci a Ukrajinci, nie.⁵² Tento rigidný postoj sa začal uvoľňovať iba v priebehu nasledujúcich mesiacov, Mikuláš Šprinc však ešte hranice britskej okupačnej zóny, do ktorej osud zavial aj menší počet Slovákov (najmä do rakúskeho Korutánska), prekročiť nesmel. V druhej fáze svojho pôsobenia sa preto musel obmedziť na francúzsku zónu v Nemecku a Rakúsku, ktorú navštívil v prvej polovici januára.

Počas oboch misijných ciest, v rámci ktorých precestoval tisíce kilometrov, navštívil Šprinc s malými výnimkami všetky sídla slovenských utečencov v americkej a francúzskej zóne v Nemecku a Rakúsku. Všade slúžil sväté omše, vysluhoval sviatosti, odovzdával pozdravy a apoštolské požehnanie pápeža, rozdával letáčky s modlitbami a náboženské predmety, ale aj trochu potravín, cigariet a peňažných prostriedkov, ktoré sa arcibiskup Chiarlo rozhodol národným poradcom dať k dispozícii napriek zákazu distribúcie materiálnej pomoci, aby tak aspoň trochu zmiernil biedu, potešil sklesnutých a posilnil nádej tých, ktorí ju už strácali. Z oboch ciest vyhotovil Šprinc pre Svätú stolicu samostatné záverečné správy, ktoré sú neoceniteľným prameňom pre poznanie situácie slovenskej emigrácie v bezprostredne povojnovom Rakúsku a Nemecku.⁵³

Šprinc hneď na úvod prvej správy osobitne vyzdvihol, že všetci Slováci bez rozdielu prijali jeho návštevu s veľkou radosťou a vďačnosťou ako prvý prejav starostlivosti, útechy a povzbudenia, ktorého sa im od odchodu z vlasti dostalo, a že keď po svätej omši odovzdával pápežské požehnanie, všetci zhromaždení „odpovedali na otcovskú lásku Svätého Otca pohnutým tichom a nekonečnou vďačnosťou“.⁵⁴ Radostné a vďačné prijatie pastorač-

⁵² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Zeiger Montinimu, 4. 1. 1946

⁵³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945; tamže, Profughi slovacchi. II. Viaggio – Zona francese in Germania ed Austria, správa Mikuláša Šprinca z 18. 1. 1946

⁵⁴ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945. Vo svojich spomienkach Šprinc opísal tieto situácie oveľa emotívnejšie než v suchej správe pre Štátny sekretariát: „Hovorím o láske Svätého Otca k ubiedeným a trpiacim, o tom, že hoci sú dnes zabudnutí celým svetom, jednako na nich myslí Svätý Otec, zástupca Krista na zemi, i keď nemajú nikde zastúpenie, našli svoje miesto a zastúpenie v srdci Svätého Otca, čoho dôkazom

nej návštevy, ktorú mnohí vnímali ako prvé prinavrátanie ľudskej dôstojnosti,⁵⁵ a jej veľký význam pre psychológiu utečencov potvrdzujú aj všetky zachované spomienky a korešpondencia účastníkov. „Boh nám ho poslal v tejto pre nás pre nás takej najhoršej chvíli!“ označil si vtedy do svojho denníka mladý študent-emigrant Rudolf Komandera, hoci sám bol evanjelického vierovyznania.⁵⁶

Šprinc odhadoval celkový počet slovenských emigrantov v americkej zóne asi na štyritisíc, vo francúzskej zóne asi na päťsto.⁵⁷ Hlavná časť emigrantov, vyše dvetisíc, žila podľa jeho opisu vo veľkých kolóniách v hornorakúskych mestečkách Aurolzmünster, Eitzing, Mehrnbach a Ried v okrese Ried im Innkreis, ostatní v skupinkách na rôznych miestach Horného Rakúska (Kremsmünster, Windischgarsten) a kraja Salzburg (St. Lorenz bei Mondsee, Rauris, St. Wolfgang, Alm, Kaprun) a v Nemecku, predovšetkým v Bavorsku v blízkosti rakúskej hranice (Feldkirchen, Altenmarkt, Stein, Traunstein, Rohrdorf), ale aj hlbšie v bavorskom vnútrozemí (Haar bei München, Purfing, UNRRA tábor v kasárňach Freimann v Mníchove, Regensburg, Rohrdorf, Parfing) a v susednom Württembersku (Isny). Vo francúzskej zóne boli slovenské skupinky roztratené po celej zóne v Nemecku od Koblenzu a Pirmasensu v Porýní cez Tübingen po Lindau na juhu, v Rakúsku predovšetkým v Tirolsku (Kufstein, Innsbruck,

je moja prítomnosť medzi nimi. Odpoveďou sú iba slzy, slovenské slzy, ktoré tečú tu v cudzej zemi a padajú až do Božieho Srdca, prosiac ho o zmilovanie a spravodlivosť.“ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, c. d., s. 187

⁵⁵ MURIN. *La naissance et évolution de l'émigration slovaques*, c. d., s. 39

⁵⁶ KOMANDERA, Rudolf. *Denník 1945 – 1947*. BOBÁK, Ján, ed. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, c. d., s. 198; Porovnaj aj svedectvá iných emigrantov GLEIMAN. *From the Maelstrom*, c. d., s. 260; NÁHALKA, Štefan. Taliansko – Italia. In NÁHALKA, Štefan, ed. *Exsul familia slovacorum*, Rím: Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda, 1962, s. 124; STOLÁRIK, Imrich. Hojže, Bože, jak to bolí... In *Kalendár Jednota 1976*, s. 93

⁵⁷ Numerický rozdiel medzi Šprincovými údajmi z augusta 1945 a z decembra/januára 1945/1946 tvorili emigranti, ktorým sa podarilo dostať do Talianska, ktorí boli násilne repatriovaní, uväznení v zaisťovacích lágroch alebo sa jednotlivovo vrátili do vlasti. Augustín Záh v neskoršom svedectve odhadoval počet Slovákov v Rakúsku (v americkej a francúzskej zóne, kde žila väčšina Slovákov, ako aj v britskej zóne v Korutánsku, kde sa nachádzali iba jednotlivci) koncom roka 1945 na 5000 a v Nemecku na 500. Ďalších niekoľko stovák bolo roztrúsených v Taliansku, Holandsku, Belgicku a na iných miestach. Por. ZÁŇ, Augustín. Nemecko – Rakúsko, Deutschland – Österreich. In NÁHALKA, Štefan (ed.). *Exsul familia slovacorum*, Rím: Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda, 1962, s. 82. Uvedené údaje sú odhady.

Igls, Mayrhofen), ale aj vo Vorarlbergu (Dornbirn). Okrem toho sa Slováci nachádzali aj v amerických internačných táboroch Moosburg pri Freisingu a Markus-Lager Glasenbach v Salzburgu. Zo sociálno-profesijného hľadiska sa podľa Šprincových správ drvivá väčšina utečencov regrutovala z radov inteligencie, vzdelancov, umelcov, študentov, v malej miere aj obchodníkov a remeselníkov. Z konfesijného hľadiska boli vo veľkej väčšine katolíci, iba asi dvadsať rodín bolo podľa Šprincových údajov evanjelických, ich vzájomné vzťahy hodnotil Šprinc ako dobré, ba poznamenal, že evanjelici navštevovali katolícke slovenské bohoslužby, pretože nemali vlastných slovenských evanjelických kňazov.⁵⁸

Kým v prvej správe z leta sa Šprinc vyhýbal politickým otázkam, teraz im venoval celú podkapitolu. Zdôraznil v nej, že všetci utečenci boli presvedčení zástancovia myšlienky „nezávislého a slobodného slovenského štátu“, všetci boli „proti ateistickému komunizmu a ruskej a českej okupácii ich slovenskej vlasti“ a všetci boli obeťami tohto presvedčenia. Ich materiálne podmienky boli skromné, lepšie u tých utečencov, ktorí ešte mali trochu zásob potravín z domu, ostatní však už boli vo veľkej biede a všetci boli odkázaní iba sami na seba, pretože nebolo charitatívnej organizácie, ktorá by sa ich ujala.⁵⁹

Šprinc v oboch správach osobitne zdôrazňoval, že napriek dramatickým hmotným a politickým podmienkam bola náboženská situácia slovenských utečencov veľmi dobrá. Vo veľkých centrách v Hornom Rakúsku pôsobili šesť slovenských kňazov, Slováci mali možnosť sa denne zúčastňovať na svätej omši, čo v hojnom počte aj robili, a pristupovať k sviatosti zmierenia, čo takisto všetci využívali. Takých, ktorí by k spovedi neprištopovali, v slovenskej katolíckej komunite nebolo, deti mali v škole riadne vyučovanie náboženstva a prípravu na prijatie sviatostí podľa slovenských zvyklostí. Siedmy slovenský kňaz navštevoval roztratených utečencov a vysluhoval im najmä sviatosť zmierenia, kým krst a náboženskú prípravu ich detí prevzali miestni nemeckí, resp. rakúski kňazi.⁶⁰ Vo francúzskej zóne

⁵⁸ To dosvedčil aj Rudolf Komandera vo svojom denníku. KOMANDERA. *Denník 1945 – 1947*, c. d., s. 191, a Ľubo Gleiman vo svojej filozoficko-autobiografickej knihe GLEIMAN. *From the Maelstrom*, s. 230

⁵⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprince pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945

⁶⁰ Išlo o nasledovných sedem slovenských kňazov: Augustín Záh, Ľudovít Maruška, Andrej Sojčák, Dominik Valko OFM, Karol Šumichrast, Andrej Marinko a Ján Loydl. Ďalší traja sa v tom čase nachádzali v amerických zaisťovacích táboroch Moosburg (Eugen Filkorn a Ján Ferenčík) a Salzburg – Glasenbach (Ferdinand Mondok). Po prepustení z tábora sa Mondok z poverenia Svätej stolice stal duchovným správcom Slovákov

v čase Šprincovej misie nebolo slovenských kňazov, preto pastoračiu medzi slovenskými utečencami vykonávali miestni nemeckí a rakúski kňazi. Slovenských utečeneckých kňazov hodnotil Šprinc ako usilovných, zbožných a tešiacich sa úcte slovenskej komunity, náboženský život slovenských utečencov ako živý a pevný a ich morálny stav ako dobrý, no zaťažný neustálym strachom z násilnej repatriácie a neistotou z budúcnosti. Dramatické „poľovačky na slovenských utečencov”, k akým dochádzalo v lete, už Šprinc nespomínal, uvádzal však, že slovenské kolónie neustále navštevovali československí a sovietski agenti, ktorí zastrášovali aj šíрили komunistickú propagandu a presviedčali utečencov, aby sa vrátili do vlasti.⁶¹

Šprinc s veľkým poľutovaním konštatoval, že slovenskí utečenci nenachádzali oporu nielen na miestnych rakúskych úradoch, ale často ani u miestnych cirkevných autorít, a svetskí i cirkevní predstavení sa usilovali iba o to, aby čo najskôr opustili Rakúsko. Trpké slová mal aj pre rakúske obyvateľstvo, ktoré podľa jeho správy často odmietalo utečencom s rodinami predať čo i jediný zemiak alebo pohár mlieka pre deti a Slováci ho vnímali ako „bez srdca a milosrdenstva“. Šprinc preto prosil, aby zasiahla centrála III. Pápežskej misie, vysvetlila rakúskym biskupom situáciu utečencov a vyzvala ich, aby v tomto zmysle poučili aj svoj klérus a veriacich.⁶²

V priebehu januára 1946 ukončili národní poradcovia svoje pastoračné cesty po Nemecku a Rakúsku a vedúci misie Chiarlo po porade s nimi vymenoval spomedzi utečeneckých kňazov stálych pápežských národných delegátov, ktorým zveril duchovnú správu ich krajanov a autoritu nad všetkými kňazmi ich národnosti na nemeckom a rakúskom území. Pôvodným kandidátom na post slovenského národného delegáta bol Mons. Eugen Filkorn,⁶³ pápežský prelát, zakladateľ a dlhoročný riaditeľ vysokoškolského internátu a duchovného a kultúrneho centra Svoradov, ktorý mal vynikajúce organizačné schopnosti a v slovenskom prostredí sa tešil veľkej

v utečeneckom tábore IRO v Bagnoli pri Neapole a neskôr emigroval do Kanady. AAV, Segreteria di Stato, Anno 1948, Varie, pos. 2155, Ferdinando Baldelli, Pontificia Commissione Assistenza, substitútovi Montinimu, 8. 10. 1948. Filkorn a Ferenčík boli vydaní do Československa. Andrej Marinko sa za trochu záhadných okolností v roku 1946 sám vrátil na Slovensko.

⁶¹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945; tamže, Profughi slovacchi. II. Viaggio – Zona francese in Germania ed Austria, správa Mikuláša Šprinca z 18. 1. 1946

⁶² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945

⁶³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Profughi slovacchi, správa Mikuláša Šprinca pre Svätú stolicu z 13. 12. 1945

úcte. Keďže sa však nepodarilo zabrániť jeho vydaniu do Československa a Svätá stolica navyše z ohľadu na svoju neustrannosť a na praktické možnosti efektívneho účinkovania misie dávala prednosť kandidátom, ktorých mená okupačné úrady ani nepriamo nespájali s nijakým predchádzajúcim verejným pôsobením,⁶⁴ vymenoval Chiarlo dekrétom z 18. januára 1946⁶⁵ na čelo pápežskej misie pre Slovákov mladého slovenského kňaza Augustína Záša.⁶⁶

Na záver prvej fázy III. Pápežskej misie arcibiskup Chiarlo osobne ponavštevoval všetky národné skupiny, medzi nimi aj Slovákov. Keďže do hlavných slovenských centier v Hornom Rakúsku bolo ďaleko, miestom návštevy sa stala kasárň Freimann v Mníchove, kde v dočasnom UNR-RA tábore žilo asi sto Slovákov, ku ktorým sa pri tejto príležitosti pridali aj ďalší rodáci z okolia. Slováci z Rakúska však napriek intervenciám nedostali povolenie na prekročenie hraníc. Po svätej omši Slováci vysokému návštevníkovi odovzdali symbolický, vlastnoručne vyhotovený dar pre pápeža Pia XII. – maľovaný tanier so slovenskými ornamentmi, slovenským znakom a dvoma slovenskými striebornými mincami, ktoré si jeden z nich priniesol z domoviny ako vzácny majetok, a veľmi emotívne formulovaný ďakovný list.⁶⁷

Zakrátko nato arcibiskup Chiarlo a až na dve výnimky aj všetci národní poradcovia vrátane Šprinca opustili Nemecko. Arcibiskup Chiarlo bol v marci 1946 vymenovaný za apoštolského nuncia v Brazílii,⁶⁸ Šprinc

⁶⁴ To bol dôvod, prečo do tejto funkcie napríklad nenominovala ani jedného z litovských a lotyšských biskupov v exile. Pozri HRABOVEC. Die III. Päpstliche Mission in Deutschland (1945 – 1950), s. 91 – 92

⁶⁵ AAV, Segreteria di Stato, anno 1946, Varie, pos. 1298, Sidor Montinimu, 12. 8. 1946; tamže, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, Záš adresátovi, ktorého oslovuje Eminentissime Domine (zrejme Alberto Giovannetti), 14. 5. 1946

⁶⁶ Augustín J. Záš (1911 – 1999), rodák z Prievidze, kňaz Nitrianskeho biskupstva, vysvätený v roku 1935, kaplán na rôznych miestach diecézy, naposledy vo Veľkej Bytči. V marci 1945 sprevádzal Slovákov do emigrácie. Ako kňaz pôsobil v najväčšej slovenskej kolónii v Rakúsku, v mestečku Aurolzmünster v okrese Ried im Innkreis. Po skončení pôsobenia na čele pápežskej misie pre Slovákov emigroval v roku 1951 do USA, kde začas študoval právo na Univerzite v Siene. Pôsobil ako ľudový misionár vo viacerých slovenských osadách v USA. Napokon sa natrvalo usadil v Danville, v Pensylvánii, kde učil náboženstvo a pôsobil ako duchovný správca pre starých kňazov v Maria Joseph Manor. Popritom veľa písal, takže sa stal jedným z najplodnejších autorov duchovno-náboženských úvah a komentárov v slovenskej tlači v zahraničí. VNUK, František. Záš, Augustín, J. In *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, stĺpce 1510 – 1511.

⁶⁷ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, c. d., s. 199 – 202

⁶⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Germania, pos. 903, f. 542rv, Tardini Cicognanimu, telegram, 28. 3. 1946

po návrate do Večného mesta ešte niekoľko mesiacov pôsobil v charitatívnych zariadeniach Svätej stolice a v lete 1946 sa vysťahoval do Spojených štátov.⁶⁹

Po Chiarlovom odchode formálne prevzal interimistické vedenie III. Pápežskej misie Chiarlov spolupracovník Alberto Giovannetti. Skutočné vedenie bolo na pápežovo želanie v rukách pátra Iva Zeigera SJ, ktorý ako Nemec nemohol mať v misii oficiálne postavenie, vďaka mimoriadnym diplomatickým, právnym a jazykovým vedomostiam a schopnostiam vrátane plynulého ovládania angličtiny si však získal rešpekt a úctu okupačných úradov, ktoré ho ticho uznávali za de facto vedúceho misie. Ani Zeiger však nedokázal vyriešiť situáciu misie, v akej sa ocitla počas niekoľkomesačného interregna, keď jej chýbalo nielen oficiálne vedenie, ale aj jasné zadefinovanie vzťahu k americkým okupačným úradom a právneho postavenia národných delegátov, finančné zabezpečenie⁷⁰ a do leta 1946 aj právo distribuovať v Nemecku materiálnu pomoc.

Situácia pápežskej misie v Nemecku sa konsolidovala až v lete 1946, keď pápež Pius XII. na jej čelo vymenoval amerického preláta nemeckého pôvodu Aloisia Muencha, rodeného Američana, ale syna nemeckých vysťahovalcov a biskupa v malej diecéze Fargo v Severnej Dakote.⁷¹ Muench dostal súčasne dve pápežské poverenia: 1. Bol vedúcim Pápežskej misie pre utečencov (v americkom úze Vatican Group), ktorá bola pričlenená k DP Division americkej vojenskej vlády OMGUS a ktorej úlohou bola náboženská starostlivosť o DP a utečencov rôznych národností, ktorí sa nachádzali v Nemecku a v Rakúsku. Toto bola až do vzniku Nemeckej spolkovej republiky v roku 1949 a Muenchovho menovania za regensa apoštolskej nunciatúry v Nemecku jeho jediná cirkevná funkcia, oficiálne uznaná aj tromi západnými okupačnými mocnosťami; 2. súčasne bol apoštolským

⁶⁹ ŠPRINC. *K slobodným pobrežiam*, s. 215 – 255

⁷⁰ Počas prvej fázy III. Pápežskej misie smeli členovia misie na útraty ministerstva vojny USA využívať vojenskú infraštruktúru v americkej okupačnej zóne (čerpacie stanice, ubytovacie zariadenia, vojenské obchody). V roku 1946 bol tento „vojnový režim“ nahradený civilným a armáda vyžadovala od príslušníkov III. Pápežskej misie riadne platby, čo bolo spojené s ťažkosťami, pretože nariadenia okupačných úradov zakazovali import finančných prostriedkov do Nemecka a zablokovali všetky bankové účty cudzincov vrátane účtu apoštolskej nunciatúry. AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Chiarlo Montinimu, 2. 11. 1945; TAMŽE, Zeiger Montinimu, 13. 2. 1946 a 27. 6. 1946; TAMŽE, busta 13, fasc. 47, Správa Iva Zeigera adresovaná DP-Division, 1. 6. 1948; tamže, Arch. Nunz. Berlino, busta 110, fasc. 42, Zeiger Carlovi Collimu, 7. 5. 1946

⁷¹ Ku kritériám a okolnostiam výberu pozri HRABOVEC, Emilia. Die III. Päpstliche Mission in Deutschland (1945 – 1950), c. d., s. 86 – 88

vizitátorom v Nemecku s úlohou fungovať ako spojivo medzi miestnou Katolíckou cirkvou a Svätou stolicou. Hoci toto druhé poverenie malo čisto vnútrocirkevný charakter a ani jedna z troch západných okupačných mocností ho oficiálne neuznala (aj keď nekládla prekážky jeho praktickému výkonu), z vatikánskeho pohľadu bolo rovnako dôležité a jasne ukazovalo, že Svätá stolica sa od počiatku vyslania III. Pápežskej misie usilovala využiť otázku starostlivosti o nenemeckých utečencov – v danej chvíli jedinú, v ktorej jej okupačné úrady priznali kompetenciu –, aby obnovila tiež riadny kontakt s Cirkvou v Nemecku a získala spoľahlivé informácie o jej postavení i nástroj na obranu jej záujmov. Funkcia apoštolského vizitátora, ktorý fakticky prevzal vnútrocirkevné úlohy nefungujúcej apoštolskej nunciatúry, postupne nadobudla v Muenchovej činnosti rozhodujúce postavenie a aj samotnému Muenchovi, ktorý mal blízky vzťah k Nemecku, ale ktorému komplexný svet východnej Európy napriek úprimnému úsiliu zostal jazykovo i kultúrne ťažko zrozumiteľný, bola táto agenda bližšia. Po vzniku Nemeckej spolkovej republiky sa stala základom pre vybudovanie apoštolskej nunciatúry v Bonne a Muenchovo menovanie za jej prvého titulára.⁷²

Americká strana zároveň využila Muenchovo vyslanie do Nemecka, aby ho poverila úlohou styčného poverenca vojenskej vlády (military consultant) pre záležitosti Katolíckej cirkvi. Na žiadosť amerického vojenského biskupa kardinála Francisa Spellmanna prevzal Muench napokon aj úlohu poľného vikára amerických vojenských kňazov na bývalom európskom bojisku.⁷³ V normálnych podmienkach by bola takáto kumulácia úradov, vedúca nevyhnutne k istému konfliktu záujmov, nemysliteľná, za daných mimoriadnych okolností však prinášala aj výhody: ako military consultant mal Muench prístup k najvyšším predstaviteľom americkej okupačnej správy v Nemecku a rozličné práva ako napríklad právo na necenzurovanú a zašifrovanú korešpondenciu a diplomatického kuriéra, ktoré potom využíval aj pri výkone svojich vatikánskych funkcií.⁷⁴

⁷² FELDKAMP, Michael F. (ed.). *Die Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zum Heiligen Stuhl 1949 – 1966. Aus den Vatikanakten des Auswärtigen Amtes. Eine Dokumentation*, Köln: Böhlau, 2000, s. 41; BARRY, Colman J. *American Nuncio: Cardinal Aloisius Muench*, Collegeville, Minn.: St John's University Press, 1969, s. 195 – 197

⁷³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 8, fasc. 36, Muench Tardinimu, 24. 9. 1946

⁷⁴ TAMŽE

Národný delegát Augustín Záh a Pápežská misia pre Slovákov

Inštitúcia národných delegátov predstavovala z hľadiska kánonického práva novinku. Národní delegáti boli vyňatí z právomoci miestnych biskupov, priamo podriadení pápežskej jurisdikcii a rovnako ako ich ad hoc predchodcovia – národní poradcovia dostali mimoriadne právomoci, ktoré podľa všeobecného cirkevného práva prináležia riadnym farárom alebo dokonca biskupom (napr. udeľovanie sviatosti birmovania, rôznych dišpenzov od manželských prekážok a sľubov a pod.). Úlohou národných delegátov bolo zabezpečiť riadnu pastoračiu utečencov svojej národnosti a riadiť činnosť ostatných kňazov, ktorí v nej pôsobili, koordinovať evanjelizačné a sociálno-charitatívne aktivity v prospech utečencov svojej národnosti a podávať pravidelné správy centrále v Kronbergu i Svätej stolici. Fungovali teda ako faktickí generálni vikári „personálnych diecéz“ sui generis.⁷⁵

Ustanovenie stabilnej (hoci od počiatku iba dočasnej) pápežskej misie pre utečencov s jej sieťou inštitucionalizovaných národných delegatúr nebolo iba prejavom pápežovej konkrétnej pastoračnej a sociálnej starostlivosti, ale aj tichým verejným prejavom morálneho uznania a solidarity s tými, ktorých sa v rozháraných povojnových rokoch v medzinárodnom rámci nemal kto zastáť. Osobitne to platilo pre Slovákov, voči ktorým to bol od straty vlastného štátu nielen prvý prejav konkrétnej pomoci, ale aj úplne prvý verejný prejav podpory a solidarity, ktorý ich, aj keď iba v rovine cirkevno-pastoračno-charitatívnej, medzinárodne uznal ako osobitnú entitu a vytvoril pre nich osobitnú štruktúru.

Keď Augustín Záh prevzal post vatikánskeho delegáta, bola situácia slovenských utečencov v Rakúsku a Nemecku po počiatkovej intenzívnej migrácii do istej miery stabilizovaná. V rokoch 1946 – 1947 žilo v Rakúsku a Nemecku asi 1 500 slovenských utečencov.⁷⁶ Tento počet začal potom opätovne stúpať od jesene 1947, keď začala zo Slovenska prichádzať nová utečenecká vlna. Najpočetnejšie centrá sa nachádzali v hornorakú-

⁷⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 1, fasc. 1, Inštrukcie, s. d.; tamže, Montini Chiarlovi, 29. 10. 1945; tamže, busta 13, fasc. 45, Nová úprava pastoračnej starostlivosti o DP, s. d. (jeseň 1948); TAMŽE, fasc. 47, správa Iva Zeigera DP divízii, 1. 6. 1948

⁷⁶ AAV, Segreteria di Stato, Anno 1946, Varie, pos. 1298, Sidor Montinimu, 12. 8. 1946; Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Záňovi, 23. 11. 1947; Kirschbaum Krasul'ovi, 11. 5. 1948; Slovenský národný archív (SNA), SLvA, k. 9, Záh Jurčákovi, 1. 8. 1947

ských mestečkách a dedinách Aurolzmünster, Ried im Innkreis, Lenzing, Eitzing, Mehrnbach, Steyr a Braunau, ďalej v salzburskom kraji a v tirolských centrách Innsbruck, Wörgl, Kematen a Mayrhofen, menšia časť utečencov žila v Bavorsku, no už nie v provizórnych sedliackych ubytovacích zariadeniach blízko rakúskych hraníc ako v roku 1945, ale v centre Bavorska, najčastejšie v rôznych lágroch v Mníchove alebo v okolí Norimbergu.⁷⁷

Život slovenskej povojnovej emigrácie v Rakúsku a Nemecku je dodnes nepreskúmaným vedeckým deziderátom, a to napriek tomu, že problematika displaced persons a utečencov po druhej svetovej vojne je v zahraničí v posledných rokoch v popredí záujmu historickej vedy.⁷⁸ Slovenskí utečenci, relatívne málo početní a bez historickej tradície vlastného štátu, však zostali na okraji vedeckého záujmu medzinárodnej vedeckej komunity, tým viac, že samotná slovenská historická veda dosiaľ o systematický výskum tejto problematiky neprejavila záujem a roztratenosť alebo úplná absencia prameňov a odchod posledných protagonistov z tohto sveta aj do budúcnosti redukuje vyhliadky na historickú rekonštrukciu tejto smutnej kapitoly slovenských dejín.

Slovenskí utečenci si minimálne vo väčších kolóniách v Rakúsku vybudovali „malé Slovensko“, teda špecifické kultúrno-spoločensko-politické prostredie a štruktúry, ktoré boli malým „štátom v štáte“. Bolo to prostredie do veľkej miery vnútorne uzavreté, navonok komunikujúce predovšetkým s formujúcim sa politickým vedením slovenského exilu v rôz-

⁷⁷ Zrekonštruovala autorka podľa dostupnej korešpondencie Augustína Záňa a Jozefa M. Kirschbauma. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO.

⁷⁸ HAGEN, Nikolaus – NESSELRODT, Markus – STROBL, Philipp – VELKE-SCHMIDT, Marcus (ed.): *Displaced Persons-Forschung in Deutschland und Österreich. Eine Bestandsaufnahme zu Beginn des 21. Jahrhunderts*, Berlin: Frank & Timme, 2022; BÖHLER, Ingrid – HAGEN, Nikolaus – STROBL, Philipp (ed.): *Displaced – Persons – Forschung in Österreich und Deutschland. Bestandsaufnahme und Ausblicke*. In *Zeitgeschichte*, 47 (2020) 2; DEFRANCE, Corine – DENIS, Juliette – MASPERO, Julia (ed.): *Personnes déplacées et guerre froide en Allemagne occupée*, Brüssel: Peter Lang, 2015; PLETZING, Christian – PLETZING, Marianne (ed.): *Displaced Persons. Flüchtlinge aus den baltischen Staaten in Deutschland*, München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, 2007; ANTONS, Jan – Hinnerk. *Ukrainische Displaced Persons in der britischen Zone. Lagerleben zwischen nationaler Fixierung und pragmatischen Zukunftsentwürfen*, Essen: Klartext, 2014. Treba však dodať, že prakticky všetky tieto moderné výskumy úplne ignorujú cirkevno-náboženskú dimenziu života utečencov a DP. Výnimkou je citovaná staršia špecializovaná monografia WOJTOWYCZ. *Geschichte der Ukrainisch-Katholischen Kirche in Deutschland vom Zweiten Weltkrieg bis 1956*.

ných európskych krajinách a so slovenskou Amerikou a iba postupne nadväzujúce kontakty aj s bezprostredným okolím rakúskym, resp. nemeckým, s americkými okupačnými orgánmi a predovšetkým s cirkevnými autoritami na miestnej aj univerzálnej úrovni.⁷⁹

Nosným pilierom života slovenskej utečeneckej komunity boli cirkevné štruktúry a náboženský život. Vyplyvalo to z vtedy ešte veľmi živej religiozity slovenského národa, ale tiež zo skutočnosti, že vzhľadom na politickú ostrakizáciu alebo ignoráciu slovenských utečencov zo strany politických autorít bola Katolícka cirkev dlho jedinou fungujúcou oporou a spojivom s vonkajším svetom. Aj v tomto svetle mala existencia vatikánskeho delegáta pre slovenských utečencov mimoriadny význam a cirkevné, kultúrne a sociálno-charitatívne štruktúry, ktoré sa okolo jeho úradu vytvorili, sa stali prvým fundamentom slovenského exilného života v Rakúsku a Nemecku.

Prvoradou úlohou vatikánskeho delegáta pre Slovákov bola pastoračia medzi slovenskými utečencami: denné sväté omše, pobožnosti, spovedanie, krsty, sobáše, prvé sväté prijímania a birmovky, vyučovanie náboženstva, duchovné cvičenia pre veriacich i pre kňazov (napr. v máji 1947 v kláštore kapucínov v Riede), púte, krížové cesty, pastoračné návštevy, duchovné rozhovory, teda všestranná duchovná starostlivosť o ľudí, ktorí vedno s domovinou stratili aj všetky hmotné statky a životné istoty a v dramatickej existenčnej núdzi naliehavo potrebovali duchovnú posilu, útechu a nádej. Mimoriadny význam pre slovenskú komunitu, jej identitu, vzťah k domovu i rolu sprostredkovateľa voči vonkajšiemu svetu mali veľkolepé cyrilometodské oslavy v Rakúsku 4. júla 1948⁸⁰ a veľká krížová procesia 14. marca 1948 na troch rôznych miestach naraz (Auroldmünster, Eitzing, Lenzing), ktorá symbolicky vyjadrovala duchovnú spoluúčasť na utrpení slovenského národa.⁸¹ Náboženský a osobitne sviatostný život utečencov bol veľmi živý, Cirkev bola pre ľudí, ktorí materiálne stratili všetko, často jediným pevným bodom. Istý problém spôsobovali Záhovi iba sobáše, pretože podľa platných predpisov potrebovali snúbenci najprv povolenie svetských, v tomto

⁷⁹ Lubomír Gleiman neskôr vo svojich spomienkach charakterizoval slovenskú utečeneckú komunitu v Rakúsku slovami: „It resembled a kind of closed social, cultural and political body in a foreign entity, a kind of parallel universe, separated from the Austrian society and other refugees' nationalities, except for the necessary contact through proximity.“ GLEIMAN, Lubomír. *From the Maelstrom*, c. d., s. 260

⁸⁰ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 24. 5. 1948. Oslavy boli spojené aj s udeľovaním sviatosti birmovania.

⁸¹ ZÁŇ. Nemecko – Rakúsko, Deutschland – Österreich, c. d., s. 86

prípade okupačných úradov, ktoré slovenských utečencom, ktorým nebol priznaný status displaced persons, takéto potvrdenia vydávať odmietali, odkazujúc ich na príslušné úrady v Československu, odkiaľ však ako politickí exulanti žiadne potvrdenie dostať nemohli.⁸²

Srdcom pápežskej misie bolo hornorakúske mestečko Aurolzmünster, kde žila najpočetnejšia slovenská kolónia a kde v rozložitej historickej farskej budove bývali traja slovenskí kňazi: pápežský delegát Záh, jeho vikár Ľudovít Maruška, ktorý v dôsledku ťažkých životných podmienok a nedostatočnej lekárskej pomoci v roku 1950 predčasne zomrel, a Andrej Sojčák. Okolo tohto centra sa sformovala celá sieť slovenskej duchovnej správy so sídlami v ďalších mestečkách, v ktorých sa nachádzal väčší počet slovenských emigrantov a pôsobili slovenskí kňazi, jurisdikčne podliehajúci vatikánskemu delegátovi pre Slovákov. V blízkom Eitzingu to bol P. Dominik Valko, OFM, básnik a na Slovensku známy organizátor mládežníckeho katolíckeho života, a v Mehrnbachu a neskôr v Salzburgu Karol Šumichrast. Medzi slovenskými utečencami v Hornom Rakúsku pôsobil spočiatku aj Dr. Andrej Marinko, ktorý sa však niekedy koncom jari roku 1946 za nejasných okolností vrátil na Slovensko. Vo francúzskej okupačnej zóne, kde spočiatku nebolo slovenských kňazov, začal od roku 1946 v Innsbrucku pôsobiť známy katechéta a rozhlasový žurnalista Ján Loydl a v tirolskom Wörgli Jozef Anner, v Innsbrucku neskôr pomáhal tiež Ján Turza. Slovenská kňazská komunita v Rakúsku sa začala rozrastať od jesene 1947. V septembri 1947 pribudol do Salzburgu kultúrny historik a publicista Ján Rekem a na jar roku 1948 do hornorakúskeho Lenzingu mimoriadne obľúbený kňaz Imrich G. Fuzy. V Lenzingu, kde vtedy žilo asi sto Slovákov, ho do svojho skromného príbytku prichýlila mnohočlenná rodina Jána Dafčíka. Fuzy v máji 1948 zorganizoval vydarenú celoslovenskú púť s krížom do mariánskej pútnickej svätyne v Puchheime a iné podobné podujatia, ktoré mu vedno s jeho neobyčajne vrúcnou ľudskou povahou, bezpodmienečnou oddanosťou Cirkvi a slovenskej myšlienke a osobnou nenáročnosťou okamžite získali lásku miestnych Slovákov. „Zlatá kňazská duša, dobrý Slovak a radosť s ním žiť. Do mojej skromnej izbičky som ho pritúlil, už tu žije s nami skoro mesiac a je nesmierne šťastný i pri tej hroznej biede, v akej sa nachádzame. Teda je to potom len relatívna bieda. Má krásny hlas, krásne káže...“ písal Ján Dafčík priateľovi Jozefovi Kirschbau-

⁸² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Záh Pápežskej misii v Kronbergu, 18. 6. 1948

movi do Ženevy.⁸³ V roku 1950, keď v Československu vrcholilo najbrutálnejšie prenasledovanie Cirkvi a boli zlikvidované rehole, začali napokon do Rakúska prichádzať kňazi a rehoľníci, ktorí tajne prechádzali cez hranice na rieke Morave, ako prví saleziáni Štefan Fabera a Tibor Strnisko a napokon František Reves.⁸⁴

V Nemecku sa spočiatku nenachádzali slovenskí kňazi, preto za utečencami podľa možnosti dochádzal samotný pápežský delegát Záh. Iba od roku 1949 začali postupne prichádzať prví kňazi – emigranti. Ponajprv Jozef Dragoš, kňaz a básnik, známy pod pseudonymom Alžbetínčan, a Štefan Getlík, v nasledujúcom roku 1950 Štefan Sninčák, Ján Bielik a jezuita Viliam Lacko, ktorý sa po skončení teologických štúdií v Ríme nemohol vrátiť do vlasti a na prosby Matúša Černáka, slovenského exilného politika pôsobiaceho v Mníchove, zostal začas v Nemecku ako duchovný slovenských utečencov vo veľkom utečeneckom tábore Valka pri Norimbergu.⁸⁵ V okolí Norimbergu pôsobil aj Hieronym Havlovič a Štefan Precner, v okolí Mníchova zase neskorší Záhov nástupca Vojtech Bucko.⁸⁶

Keďže medzi slovenskými emigrantmi sa nachádzal veľký počet rodín s deťmi, ktoré nemohli zostať bez školského vyučovania, podarilo sa v jeseni 1945 aj zásluhou Augustína Záňa otvoriť v Aurolzmünstri slovenskú školu, ktorej súčasťou bola ľudová škola a nižšie gymnázium po kvartu. Škola, zriadená osobitným slovenským Školským výborom, na čele ktorého stál Záh a staviteľ Stanislav Jančárik, mala uznanie rakúskych aj spojeneckých úradov a okrem denných študentov mohli na nej robiť skúšky aj externisti. Na škole vyučovali kvalifikovaní slovenskí utečenci, ktorí na Slovensku pôsobili ako gymnaziálni profesori alebo učitelia na ľudových školách. Vyučovalo sa v budove rakúskej školy v popoludňajších hodinách, po skončení vyučovania pre rakúsku mládež, filiálky školy boli aj na niektorých iných miestach vrátane Tirolska. Integrovanou súčasťou vyučovania boli hodiny náboženstva, ktoré učil Augustín Záh, Ľudovít Maruška a bývalý stredoškolský profesor náboženstva v Banskej Bystrici Jozef Anner.⁸⁷ Učiteľov

⁸³ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Ján Dafčík Kirschbaumovi, 22. 4. 1948

⁸⁴ K biografickým profilom a ďalším osudom týchto kňazov pozri HRABOVEC. Die III. Päpstliche Mission und die Slowaken (1945 – 1951), c. d., s. 30 – 35

⁸⁵ SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, šk. 9, Černák Kirschbaumovi, 30. 11. 1950

⁸⁶ HRABOVEC, Emilia. Die III. Päpstliche Mission und die Slowaken (1945 – 1951), c. d., s. 30 – 35

⁸⁷ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 24. 5. 1948.

skromne platila slovenská kolónia, neskôr Slovenská liga v Amerike,⁸⁸ značnú časť práce však vykonávali zdarma. Do veľkej krízy sa škola dostala v máji 1948, keď hrozilo, že bude musieť zavrieť svoje brány, lebo učitelia nemali z čoho žiť a potrebovali si nájsť prácu, aby dali chlieb svojim rodinám. Ziaľ preto horúčkovo hľadal podporu najmä v slovenskej Amerike, aby školu zachránil.⁸⁹ Škola nakoniec existovala až do roku 1949, keď sa väčšina jej učiteľov i žiakov vysťahovala do zámoria.

Sociálno-charitatívna činnosť Pápežskej misie pre Slovákov a vzťahy s IRO

Hoci pastoračná starostlivosť o Slovákov bola prvoradým poslaním vatikánskeho delegáta, integrálnou súčasťou jeho misie, ktorá bola explicitne vpísaná aj do jeho poverenia a tvorila signifikantnú časť jeho činnosti, bola tiež práca sociálno-charitatívna, pričom obe oblasti sa v mnohom prelínali. Prirodzene to vyplývalo z ťažkej sociálnej situácie utečencov v rozbombardovanom, okupovanom a rozdelenom Rakúsku a Nemecku. Osobitne ťažká bola situácia v Rakúsku, kde v prvých povojnových rokoch tvorilo nerakúske obyvateľstvo – utečenci rôznych kategórií a Nemci násilne vysťahovaní z východu Európy – viac než 27 percent celkového obyvateľstva krajiny, ktorá sama trpela dôsledkami vojny a nemala dostatok pracovných príležitostí, obživy a ubytovacích kapacít ani pre vlastných občanov.⁹⁰ Tieto ťažké podmienky mali pochopiteľný vplyv aj na pomer miestneho obyvateľstva k utečencom i k vyhnaným Nemcom z južnej Moravy a južných Čiech, ktorý kolísal medzi ľudskou solidaritou, ktorá sa vedela rozdeliť a pomôcť v núdzi, a chladom na strane tých, ktorí „prišielcov“

K učiteľom pozri STOLÁRIK. Hojže, Bože, jak to bolí..., c. d., s. 94; JANEK, Jozef. *Pohon na učiteľov*, Bratislava 1999, s. 42; KOMANDERA. *Denník 1945 – 1947*, c. d., s. 108; GLEIMAN, LUBOMÍR. *From the Maelstrom*, c. d., s. 273; JANČÁRIK. *Slovenská Argentína*, c. d., s. 99 – 100. Príznačné je, že zatiaľ čo k podobným školám utečencov iných národností už existuje vedecká literatúra (por. napr. ALFÖLDI, László M. *Ungarische Flüchtlingschulen in Österreich 1945 – 1963*, Norderstedt: BoD, 2013), slovenská škola v Aurolzmünsteri zostáva deziderátom historického výskumu.

⁸⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Ziaľ Kirschbaumovi, 27. 8. 1947

⁸⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Ziaľ Kirschbaumovi, 24. 5. 1948

⁹⁰ STROBL, Philipp – HAGEN, Nikolaus. Neue Perspektiven der DP-Forschung in Österreich. In HAGEN, NESSELRODT, STROBL, VELKE-SCHMIDT (ed.): *Displaced Persons-Forschung in Deutschland und Österreich. Eine Bestandsaufnahme zu Beginn des 21. Jahrhunderts*, c. d., s. 38

vinili za svoju aktuálnu mizériu, alebo ktorí sa psychologicky dištancovali od vyhnancov ako dedičstva „nemeckej“ minulosti, aby si uľahčili prechod do rakúskej prítomnosti. Aj niektorí kňazi-emigranti si uchovali zmiešané spomienky na Rakúsko a vnímali svojich rakúskych oltárnych spolubratov ako studených a ľahostajných k cudziemu trápeniu vrátane biedy spolubratov v kňazstve.⁹¹

Od zimy 1945/1946 boli slovenskí muži nasadzovaní na ťažké práce v lesoch, baniach a fabrikách, pri ktorých si ničili posledné šaty i zdravie bez toho, aby dostali plácu, ktorá by stačila na živobytie. Pre väčšinu utečencov, v drvivej väčšine intelektuálov, nebolo práce vôbec, takže sa živili nádeníčením alebo odpredajom z domu donesených cenností na čiernom trhu, najneskôr v rokoch 1947 – 1948 sa však aj táto možnosť vyčerpala. „Slovenská záhrada“, teda pokus prenajať si kúsok pôdy a dorobiť si najnevyhnutnejšie potraviny,⁹² a iné zúfalé pokusy o prežitie nemohli nič zásadného zmeniť na tom, že veľká väčšina slovenských utečencov žila v biede na pokraji hladu, chýbali jej základné potraviny, šatstvo i lieky. Fyzické a psychické vyčerpanie a podvýživa zapríčinili choroby, najmä tuberkulózu a týfus, a zvýšenú úmrtnosť, ktorej podliehali najmä najzraniteľnejší: novorodenci a chorí ľudia. Podľa neúplných štatistík zomrelo v povojnovom Rakúsku pre nedostatok lekárskej pomoci alebo v dôsledku úrazov v ťažkých pracovných podmienkach viac než tridsať Slovákov.⁹³ Nechýbali ani rodinné tragédie. Jednu z nich opísal Záš v liste Kirschbaumovi v apríli 1948:

„Máme tu ešte jednu slečnu v takomto stave TBC – slečna Hadrichová. Pred rokom sa im zabil syn, keď pracoval v tehelni, malý vozík ho srazil a zabil ho na mieste. Teraz táto dcéra má tbc. Staručkí rodičia budú mať veľkú ranu. Je to všetko z biedy. Smrť teda ide hroziť a kosiť, ale niet ešte záchranu.“⁹⁴

⁹¹ MURIN. *La naissance et évolution de l'émigration slovaques*, c. d., s. 39; BÁBIK, Jozef. *Denník 1952-1954*. Manuskript. Za poskytnutie manuskriptu ďakujem PhDr. Martinovi Lackovi, PhD.

⁹² STOLÁRIK. *Hojže Bože, jak to bolí...*, c. d., s. 96

⁹³ V roku 1945 nevydržal útrapy emigrácie jednoročný jediný syn novinára Jozefa Pauču a jeho manželky Dragy Paučovej Svätopluk. Vo februári 1946 zomrel pre nedostatok peňazí na operáciu slovenský kňaz Július Šuňavec. Chorobe podľahol aj bývalý prešovský župan Andrej Dudáš, ktorý napriek kritickému zdravotnému stavu do poslednej chvíle ťažko fyzicky pracoval, aby uživil svoju rodinu. V roku 1950 zomrel v dôsledku ťažkých životných podmienok iba 37-ročný kňaz Ľudovít Maruška.

⁹⁴ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 5. 4. 1948

V takejto situácii venoval Záš veľa energie úsiliu získať pre slovenských utečencov hmotnú pomoc – peňažné príspevky, potraviny, CARE-balíky, lieky, šatstvo. Pomoc prichádzala od Svätej stolice, či už prostredníctvom Pápežskej misie v Kronbergu, Pápežskej pomocnej komisie (PCA) alebo prostredníctvom finančných prostriedkov, ktoré Záš prinášal priamo z Ríma alebo ktoré mu z Vatikánu posielali cez viedenskú internunciatúru, ďalej od charitatívnej organizácie americkej biskupskej konferencie War Relief Services NCWC, od organizácií Caritas, Medzinárodného červeného kríža, predovšetkým však od slovensko-amerických organizácií, od Združenia slovenských katolíkov, Prvej slovenskej katolíckej jednoty, Slovenskej ligy a slovenských benediktínov v Clevelande. Záš ju dostával priamo alebo prostredníctvom Jozefa Kirschbauma v Ženeve, Ignáca Zelenku v Ríme, ktorý stál na čele európskeho Ústredia pomoci pre slovenských utečencov, alebo Karola Sidora a následne ju rozdeľoval medzi utečencov. Keďže suma prostriedkov na rozdelenie bola skromná, zato bieda a postupom času aj beznádej veľké, prinášala Zášovi táto úloha aj nemálo ľudských ťažkostí.⁹⁵

Od druhej polovice roka 1947, keď už bolo očividné, že medzinárodnopolitická situácia sa tak rýchlo nezmení a návrat do obnoveného slovenského štátu nebude tak skoro možný, sociálna situácia utečencov v Rakúsku a Nemecku sa však už stala neúnosnou, začala byť osobitne naliehavá otázka ich prijatia pod ochranu novej medzinárodnej organizácie na pomoc utečencom International Refugee Organization (IRO) a vystaňovania do iných krajín v Európe alebo v zámorí.

IRO, resp. jej prípravná komisia PCIRO vznikla v roku 1947 a prevzala od UNRRA nevyriešenú utečeneckú agendu. Agenda a kompetencie novej organizácie sa však oproti jej predchodkyňi značne rozšírili: popri repatriácii už počítala aj so zabezpečením presídlenia utečencov do tretích krajín a zodpovednosť prebrala aj za osoby, ktoré neboli DP v pôvodnom zmysle, lebo prišli do cudziny iba koncom vojny alebo po jej skončení zo strachu pred náboženským, národným, politickým alebo rasovým prenasledovaním.⁹⁶ Pod tlakom Sovietskeho zväzu a jeho satelitov, osobitne Českoslo-

⁹⁵ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 17. 11. 1947; tamže, Záš Kirschbaumovi, 1. 12. 1947

⁹⁶ K činnosti IRO pozri STOESSINGER, John George *The Refugee and the World Community*. University of Minnesota Press, 1956; HOLBORN, Louise Wilhelmine. *The International Refugee Organization: a specialized agency of the United Nations, its history and work, 1946 – 1952*. Oxford: Oxford University Press, 1956

venska a Juhoslávie, však naďalej zostali niektoré kategórie utečencov vylúčené z mandátu IRO, medzi nimi všetci, ktorí boli paušálne označení ako „kolaboranti“ s nemeckou mocou, ďalej tí, ktorí „neodôvodnene odmietli repatriáciu“, ktorých obavy pred prípadnou perzekúciou neboli „rozumne odôvodnené“ („based on reasonable grounds“) alebo ktorí patrili k hnutiam a organizáciám prechovávajúcim nepriateľské zmýšľanie voči domovským štátom, pokiaľ tieto boli tieto členskými štátmi UNO, čo z pomoci IRO potenciálne vylučovalo všetkých odporcov prosovietskych ľudovodemokratických režimov v stredovýchodnej Európe. Všetky kritériá boli navyše zedefinované tak široko a nejasne, že umožňovali veľmi širokú interpretačnú slobodu.⁹⁷ Uznanie často záviselo aj od individuálnych rozhodnutí miestnych úradov. Kým napríklad vo francúzskej okupačnej zóne i v Taliansku väčšina slovenských utečencov uznanie mala, v americkej zóne v Rakúsku, kde žilo najviac slovenských utečencov, nemal v lete 1947 uznanie DP statusu nikto.⁹⁸

Slovenská liga v Amerike sa preto rozhodla začať vec riešiť systematicky a v lete 1947 poverila Jozefa M. Kirschbauma, bývalého chargé d'affaires slovenského vyslanectva v Berne, úlohou oficiálneho delegáta Ligy pri IRO.⁹⁹ Situácia na pôde IRO bola pre Slovákov zložitá. Českosloven-

⁹⁷ Constitution of the International Refugee Organization (Lake Success, New York 1946), Anlage I, s. 2 – 14. „Konštitúcia IRA je tak urobená, že možno na základe nej každého utečenca prijať, ale aj každého vylúčiť,“ komentoval gumené paragrafy delegát Slovenskej ligy pri IRO Jozef Kirschbaum. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 20. 2. 1948

⁹⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 23. 7. 1947

⁹⁹ Kirschbaum si počas svojej diplomatickej misie vo Švajčiarsku urobil dobré meno ako človek, ktorý bol na nátlak Nemecka vylúčený zo slovenskej vnútornej politiky a bol všeobecne vnímaný ako persona non grata Berlína. Po zániku Slovenskej republiky bol prijateľný aj pre Spojencov. Ako jediný z diplomatov Osy smel s povolením konfederáčnej vlády zostať vo Švajčiarsku, kým nedostane imigračné povolenie do tretieho štátu. Po likvidácii slovenského vyslanectva sa od júna 1945 zdržiaval práve v Ženeve. KIRSCHBAUM, Jozef M. Osudy vyslanectva Slovenskej republiky vo Švajčiarsku. In *Kalendár Jednota*, 73 (1970), s. 20; KIRSCHBAUM, Jozef M. Osudy vyslanectiev Slovenskej republiky. In *Kalendár Jednota*, 64 (1961), s. 117

Autorom myšlienky poveriť osobitného delegáta zastupovaním slovenských záujmov pri IRO bol predseda Slovenskej ligy v Amerike, právnik Peter Jurčák. Predbežné poverenie dostal Kirschbaum od Jurčáka hneď po tom, čo IRO začala svoju činnosť. Definitívne písomné poverenie, datované 21. 8. 1947, nasledovalo po schválení ligovými orgánmi, ku ktorému došlo 12. 8. 1947. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum

sko ako člen OSN, pod ktorú patrila IRO, protestovalo proti akémukoľvek kroku v prospech slovenských utečencov a systematicky ich denuncovalo ako zradcov a kolaborantov, aby tak dosiahlo ich vylúčenie spod mandátu IRO, resp. nútenú repatriáciu. Osobitne nebezpečné boli pre Slovákov vylučovacie ustanovenia konštitúcie IRO o príslušnosti k hnutiam, ktoré boli nepriateľské štátu, z ktorého utečenci pochádzali, keďže slovenskí utečenci sa netajili tým, že odmietali prokomunistický a prosovietsky ľudovodemokratický režim i československý štát ako taký a stáli na fundamente samostatnej slovenskej štátnosti. Slovákov sa eminentne týkala aj skutočnosť, že niektoré regionálne IRO filiálky považovali ešte v roku 1948 protisovietske a protikomunistické postoje počas vojny za marenie vojnového úsilia spojenca, a teda kolaborantstvo s nacizmom a vylučovací dôvod pre uznanie IRO.¹⁰⁰

Napriek zložitej východiskovej situácii inicioval Kirschbaum na pôde IRO sériu návštev a intervencií. V auguste 1947 ho v Ženeve navštívil aj Záh, ktorému sa počas letnej návštevy v Ríme podarilo získať na štyri dni švajčiarske vízum, takže prvé oficiálne slovenské memorandum na IRO podali spoločne.¹⁰¹ Vďaka trpezlivému vysvetľovaniu a politicky a právnicke šikovným formuláciám sa Kirschbaumovi podarilo docieľiť, že sa IRO 18. septembra 1947 uzniesla slovenských utečencov zásadne prijať pod svoj mandát.¹⁰² Okrem Kirschbaumovej diplomacie tu bezpochyby zohrala rolu aj skutočnosť, že v priebehu druhej polovice roka 1947 si už IRO i západní Spojenci jasne uvedomovali, že dlhodobé zotrvávanie státisícov utečencov v provizóriách bez vyhliadky na riešenie bolo aj z hľadiska povojnovej rekonštrukcie západnej Európy neúnosné, takže začali postupne rozširovať svoj akčný rádius na všetky nerepatriovateľné skupiny utečencov.¹⁰³

Záhovi, 9. 7. 1947; zastupujúci výkonný sekretár IRO Myer Cohen Petrovi Jurčákovi, 27. 11. 1947. List uverejnil KIRSCHBAUM, Jozef M. *Slovaks in Canada*, Toronto: Canadian Ethnic Press Association of Ontario, 1967, s. 158.

¹⁰⁰ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Aide mémoire, Linz 9. 3. 1948

¹⁰¹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 4. 8. 1947 a 25. 8. 1947; Kirschbaum Záhovi 16. 8. 1947

¹⁰² Rozhodnutie č. EB/OB IND.G.218 bolo Kirschbaumovi doručené 23. 9. 1947, Kirschbaum o ňom obratom informoval predsedu Slovenskej ligy v Amerike Jurčáka i vatikánskeho delegáta pre slovenských utečencov Záhna. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 23. 9. 1947 a 10. 10. 47; Kirschbaum Záhovi, 23. 9. 1947; tamže, Kirschbaum Jozefovi Ondrušovi, 3. 10. 1947.

¹⁰³ RAY – SCHYRR. *From Yalta to Dien Bien Phu. History of the International Committee of the Red Cross 1945 to 1955*, c. d., s. 151

Praha reagovala na rozhodnutie IRO z 18. septembra 1947 tvrdou ofenzívou na všetkých úrovniach, od diplomatických tlakov na švajčiarsku vládu, ktorú politicky vydierali, aby Kirschbauma vyhostila, po intervencie v centrále IRO v Ženeve a v Hospodárskom a sociálnom výbore OSN, do ktorého kompetencie IRO patrila a v ktorom sedel aj zástupca Československa.¹⁰⁴ V polovici októbra zástupcovia centrály IRO na osobnom stretnutí oznámili Kirschbaumovi, že sa „vyskytli určité ťažkosti pri preberaní Slovákov pod mandát IRO“. Otvorene priznali, že vietor fúkal z Prahy a že Praha protestuje a argumentuje, že slovenskí utečenci sú prívržencami myšlienky samostatného slovenského štátu, a teda proti celistvosti ČSR, ktorá je členom OSN, a ako takí sú „kolaboranti, zradcovia, fašisti, reakcionári“.¹⁰⁵

Praha sa pokúšala zakročovať proti Slovákom aj pri Svätej stolici. V novembri 1947 predložila Štátnemu sekretariátu memorandum, v ktorom obvinila dokonca americké katolícke organizácie a tlačovú službu americkej biskupskej konferencie *News Service NCWC*, že sa stali „nástrojom protičeskej propagandy slovenských organizácií v Amerike“ a „klerikálnych indivíduí“ z Československa (to jest slovenských kňazov). Sekretár pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenico Tardini zaslal memorandum apoštolskému delegátovi do Washingtonu Amletovi Cicognanimu, ktorý si vyžiadal stanovisko generálneho sekretára NCWC Howarda J. Carrolla. Carroll rozhodne poprel, že by americká biskupská konferencia vnucovala katolíckej tlači v USA akékoľvek správy a bola nástrojom kohokoľvek, pripustil však, že v rámci svojej misie katolícka tlačová služba uverejnila informácie, získané z dôveryhodných zdrojov, o protikatolíckych opatreniach na Slovensku a prírpis Slovenského akčného výboru Organizácii spojených národov.¹⁰⁶

V tejto situácii sa aj Záh usiloval robiť, čo mohol, a vedno so skupinou

¹⁰⁴ Osobný archív autorky. Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 15. 10. 1947 a 21. 10. 1947

¹⁰⁵ Šéf právnej komisie, v súlade s konštitúciou IRO, zdôraznil Kirschbaumovi, že „the main task concerning displaced persons is to encourage and assist in every way possible their return to their countries of origin“. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 21. 10. 1947. Pozri aj *Constitution of the International Refugee Organization*, s. 3, Preambula

¹⁰⁶ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Tardini apoštolskej nunciature v Prahe, 15. 2. 1948, v prílohe prírpis Howarda Carrolla apoštolskému delegátovi vo Washigtone Amletovi Cicognanimu, s. d.

spolupracovníkov sa obrátil na viedenskú internunciatúru s latinským prípisom, v ktorom vysvetľoval, že na Slovensku vládne tvrdá perzekúcia katolíkov a utečenci sa tam nijako nemôžu vrátiť, prosia preto apoštolskú internunciatúru, aby prostredníctvom nunciatúry v Berne intervenovala za ich prijatie pod gesciu IRO.¹⁰⁷

V slovenskej veci sa usiloval pomôcť aj vedúci pobočky vatikánskeho Migračného úradu v Ženeve a vatikánsky delegát pri IRO Edward J. Killion, jeden zo skupiny amerických prelátov, ktorých Svätá stolica koncom vojny, resp. krátko po nej prijala do svojich diplomatických služieb, aby si tak uľahčila kontakty so západnými spojencami, osobitne s americkou veľmocou. Killion bol vecne i jazykovo veľmi kompetentný diplomat, plynulo ovládal šesť cudzích jazykov, vďaka čiastočným poľským koreňom a štúdiu v Poľsku v dvadsiatych rokoch i priateľstvu s viacerými prelátmi slovenského pôvodu v USA, medzi nimi aj s Mons. Štefanom Krasuľom, farárom slovenskej farnosti sv. Jána Krstiteľa v New Yorku a činiteľom najvýznamnejších slovensko-amerických katolíckych a fraternalistických organizácií, relatívne dobre poznal východoeurópske pomery a v intenciách Svätej stolice sa veľmi usiloval pomôcť utečencom spoza železnej opony. Vzhľadom na celkovú situáciu na IRO boli však jeho možnosti napriek formálne relevantnej pozícii veľmi obmedzené, takže zväčša nevedel podať pomocnú ruku inak než dobrými radami. Tie však hojne dával tak Kirschbaumovi ako Zážovi, s ktorým sa osobne stretol počas Zážovej krátkej návštevy v Ženeve v lete 1947. Kirschbaum Killionovu situáciu zhrnul slovami:

„Katolícke organizácie majú ozaj malý vplyv, aj NCWC. Tu je vatikánsky delegát, s ktorým sa vidím často, aj Rev. Záža som k nemu zaviedol, aby videl a počul, že je to bieda na tejto strane. Nemajú peňazí a nemajú politického vplyvu. Pri IRO najmenej. Tunajší je šarmantný, inteligentný pán, Američan, ale nemôže si poradiť. Často ani odpoveď nedostane na svoje intervencie.“¹⁰⁸

¹⁰⁷ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záž, Cincik a Ďuriga Apoštolskej nunciatúry vo Viedni, 26. 9. 1947. Či viedenská internunciatúra v tomto smere vyvinula nejakú iniciatívu, zatiaľ pramene neprehrádzajú.

¹⁰⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Orlickému, 26. 2. 1948. Pozri aj tamže, Kirschbaum Jánovi A. Kocúrovi, hlavnému tajomníkovi Slovenskej ligy v Amerike, 16. 4. 1948. K zložitému vzťahu NCWC voči IRO pozri aj American Catholic History Research Center and University Archives, NCWC International Affairs Collection, Box 36, Folder 36, Edward J. Killion Bruceovi M. Mohlerovi, zástupcovi Bureau of Immigration NCWC, 21. 11. 1949

Slovenskej lige v Amerike a obratnému Kirschbaumovi sa napokon vďaka trpezlivej argumentácii a s pomocou spriatelенých amerických kongresmanov i Killionových dobrých rád podarilo dosiahnuť, že výkonný sekretár IRO Myer Cohen 15. januára 1948 Kirschbaumovi oznámil, že zástupcom IRO v Rakúsku a Nemecku boli dané inštrukcie, aby slovenským utečencom priznávali eligibilitu.¹⁰⁹ Zmena v postoji rakúskej IRO k slovenskej otázke sa však s konečnou platnosťou presadila iba v priebehu nasledujúcich mesiacov, keď sa pod dojomom definitívneho prevzatia moci komunistami v Československu vo februári 1948 ďalej priostrila studená vojna a postupne prestali tlaky na repatriáciu Slovákov.¹¹⁰ 2. apríla 1948 poslal Kirschbaum Zážovi nové písomné uistenie hlavného stanu IRO, že boli dané inštrukcie poľným úradom, aby slovenských ľudí neodmietali.¹¹¹

Celá táto obrovská a citlivá sociálna agenda, ktorá zahŕňala veľké množstvo úloh od zháňania a rozdeľovania finančných podpôr až po intervencie na rôznych úrovniach IRO a vybavovanie vystaňovaleckých formalít, vyžadovala mnoho energie, stovky listov, memoránd a odvolaní v anglickom, francúzskom a nemeckom jazyku, resp. voči cirkevným inštitúciám v jazyku latinskom, neustále cestovanie, návštevy v utečeneckých kolóniách, lág-roch a na spojeneckých i rakúskych úradoch, v kanceláriách americkej spravodajskej služby CIC a v úradovniach IRO. Záž by ju nebol zvládol bez pomoci početnej skupiny laických spolupracovníkov, ktorí sa okolo neho zhromaždili a ktorých pramene niekedy uvádzajú ako Slovenské sociálne ústredie či Slovenský [sociálny] komitét. V jednotlivých krajoch a osadách si Slováci okrem toho zvolili lokálne slovenské sociálne výbory na čele so sociálnymi referentami – v lete 1947 ich bolo dovedna 18, ktorí spolupracovali s ústredným sociálnym výborom a v Zážovom sídle v Aurolzmünsteri sa pravidelne stretávali na poradách.¹¹² Zážovou pravou rukou v sociálnej agende bol spočiatku najmä bývalý stredoškolský profesor slovenčiny, nemčiny a filozofie na katolíckom gymnáziu v Kláštere pod Znievom Vladimír Cincík a ústredný sociálny referent Martin Ďuriga, ale i viacerí ďalší exulanti najmä z radov vzdelaných gymnaziálnych profesorov.¹¹³ Ne-

¹⁰⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Cohenovi, 9. 3. 1948

¹¹⁰ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Cohenovi, 9. 3. 1948

¹¹¹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Zážovi, 2. 4. 1948

¹¹² Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záž Kirschbaumovi, 27. 8. 1947

¹¹³ Títo dvaja spolu so Zážom podpisovali aj časť jeho úradnej korešpondencie v so-

skôr, keď sa stalo zrejším, že vybavovanie na úradoch vyžadovalo najmä právnické myslenie a schopnosť diplomaticky koncipovať v anglickom, nemeckom a francúzskom jazyku a rozsiahla agenda IRO menovanie konkrétnych delegátov IRO v Rakúsku a Nemecku, vyvinuli mimoriadnu aktivitu najmä právnici Ján Gleiman a Belo Rybiansky,¹¹⁴ od januára 1948 uznaný aj ako slovenský regionálny delegát pri IRO v Rakúsku, a sociálny referent v Nemecku Vladimír Tomko, od roku 1948 tiež slovenský regionálny delegát IRO pre Nemecko, ktorí v týchto aktivitách nahradili diplomaticky nie najúspešnejšieho Záša.¹¹⁵ Ako prekladateľ Zášovi od začiatku pomáhal najmä Gleimanov polyglotný syn Ľubo, neskôr univerzitný profesor filozofie v Kanade.¹¹⁶ Tento Zášov „poradný“ či „výkonný“ zbor sa stal administratívnou chrbticou slovenskej kolónie v Rakúsku.

Pomoc slovenským univerzitným študentom v exile

Veľkú pozornosť venoval Záš kategórii utečencov, ktorú považoval za jednu z najohrozenejších – študentom, zväčša vysokoškolákom, ktorí kvôli emigrácii museli prerušiť štúdiá a v zložitých existenčných podmienkach exilu nemali vyhliadky, aby sa k nim vrátili, takže sa iba bezmocne prizerali, ako im utekajú najkrajšie roky mladosti bez toho, aby mohli zúročiť svoje intelektuálne nadanie a budovať si svoju budúcnosť. Existenčná núdza, neporozumenie západných spojencov a strácajúca sa nádej na návrat domov i lepšiu budúcnosť pre seba i pre vlastný národ pôsobili práve na citlivých mladých ľudí – idealistov veľmi bolestne a potenciálne demoralizujúco. Prakticky všetky nosné slovenské exilné osobnosti sa preto usilovali mobilizovať pre študentov aspoň skromnú pomoc, štipendia a študij-

ciálnych veciach, napríklad aj prípis apoštolskej nunciatúry vo Viedni z 26. 9. 1947, v ktorom žiadali intervenciu apoštolskej nunciatúry na IRO v prospech uznania slovenských utečencov za eligibilných. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 30. 9. 1947, príloha: Záš, Cincík a Ďuriga Apoštolskej nunciatúry vo Viedni, 26. 9. 1947

¹¹⁴ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Rybiansky Kirschbaumovi

¹¹⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino-Bonn, III Missione Pontificia, busta 12, Tomko (Mníchov) adresátovi oslovenému ako Excelencia, podľa všetkého arcibiskup Muench, 12. 12. 1947; Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 28. 3. 1948

¹¹⁶ Por. jeho spomienky GLEIMAN, Ľubomír. *From the Maelstrom*, c. d., s. 260, 263, 271, 275, 293

né miesta na univerzitách. Na tomto poli sa osobitne angažoval Jozef M. Kirschbaum, ktorý síce ako delegát Slovenskej ligy pri IRO túto oblasť nemal vo svojej agende, no ako bývalému predsedovi Ústredia slovenských katolíckych študentov a podpredsedovi Pax Romana v medzivojnových rokoch mu bola študentská problematika veľmi blízka a v medzinárodných akademických organizáciách mal ešte dobré osobné kontakty, ktoré sa usiloval využiť. Na jeho radu sa Záh v auguste 1947 obrátil so žiadosťou o pomoc na generálneho sekretára organizácie Pax Romana so sídlom vo švajčiarskom Fribourgu pátra Josepha Schneuwlyho, ktorý mu obratom odpovedal a ochotne prisľúbil podporu.¹¹⁷ Pax Romana síce nemohla poskytnúť štipendia (resp. pôvodný prisľub desiatich nemohla dodržať, lebo internát, v ktorom ponúkala ubytovanie, sa nepodarilo dostavať¹¹⁸), pomohla však sprostredkovaním kontaktov ku katolíckym akademickým a podporným organizáciám potrebnými odporúčaniami vo veciach víz či prijatia na štúdiá a v zime 1948 dokonca potravinovou pomocou.¹¹⁹

Vďaka Kirschbaumovej intervencii poslala Slovenská liga v Amerike slovenským študentom jednorazovú finančnú pomoc, ktorá sa udeľovala od marca 1948 do konca akademického roka a ktorú Záh prerozdelením medzi 24 zapísaných študentov (20 v Rakúsku a 4 v Paríži po 320 šilingov mesačne).¹²⁰ Bol to tiež Záh, ktorý obežníkmi informoval potenciálnych adeptov štúdiá o skromných možnostiach, ktoré sa im otvárali, a rozposielal i zbieral príslušné formuláre.¹²¹ Aj cez Záha sa tak študenti mohli dozvedieť o možnosti zapísať sa na univerzite v Innsbrucku, ktorú pre 10 – 15 slo-

¹¹⁷ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Generálnemu sekretariátu Pax Romana, 27. 8. 1947; tamže, Záh Kirschbaumovi, 27. 8. 1947

¹¹⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum slovenskému študentovi Viliamovi Mihalovičovi, 9. 2. 1948

¹¹⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948; tamže, Kirschbaum Záňovi, 5. 9. 1947

¹²⁰ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh predsedovi Slovenskej ligy v Ameriky Jurčákovi, 21. 5. 1948; tamže, Kirschbaum Združeniu slovenských katolíckych študentov v zahraničí, 10. 4. 1948; tamže, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948

¹²¹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 25. 8. 1947 a 17. 10. 1947; tamže, Kirschbaum Záňovi, 23. 11. 1947

venských študentov mimoriadne schválil rektor univerzity po osobnej návšteve Fraňa Tisu a agilného študenta Kornela Piačka v jeseni 1947,¹²² získať španielske štátne štipendium na štúdium na univerzite v Madride a ubytovanie v Kolégiu sv. Jakuba apoštola, ktoré vďaka sprostredkovaniu bývalého slovenského vyslanca v Španielsku a riaditeľa kolégia Jozefa Ciekera začala španielska vláda od leta 1947 udeľovať mladým utečencom spoza železnej opony,¹²³ zapísať sa na Institute catholique v Paríži,¹²⁴ čo umožnil vtedajší voči Slovákom relatívne ústretový zahraničnopolitický postoj francúzskej vlády a sprostredkovanie Slovenského sociálneho komitétu v Paríži,¹²⁵ či na katolíckych univerzitách v belgickom Leuvene, alebo holandskom Nijmegene. Čo znamenali takéto záblesky nádeje pre mladých ľudí, ktorí už dva-tri roky žili v nepredstaviteľnej núdzi a nekončiacich provizóriách bez vyhliadky na zmenu k lepšiemu, ilustrujú slová Jána Dafčíka v liste Kirschbaumovi: „Veru si nás neobyčajne potešil hlavne tou zvesťou, že náš Vladko [Vladimír Dafčík, syn Jána Dafčíka, EH] má výhľady do toho Madridu. Chudák, skákal od radosti, lebo už stratil všetku vieru v ľudí a v ich dobrotu.“¹²⁶

V kontexte hľadania východísk do budúcnosti sa v slovenskom exilnom študentskom prostredí v roku 1946 zrodila aj myšlienka založiť si vlastnú

¹²² Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948

¹²³ Ku kolégiu a k politike španielskej vlády pozri EIROA, Matilde. *Las relaciones de Franco con Europa Centro-Oriental (1939 – 1955)*. Barcelona: Editorial Ariel, S.A. 2001, s. 148 – 152. Podrobné spomienky na život v kolégiu zvečnil BELÁK, Karol. *Madrid: Zastávka a križovatka slovenského študenta (1951 – 1960)*. C. d., s. I. Všeobecne ku Ciekrovej činnosti v Madride pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Zahraničné vysielania na Slovensko v období nástupu komunistickej totality. In *Pamäť národa*, 16 (2020) 3, s. 27 – 28.

¹²⁴ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Štefan Chalmovský a Kornel Piaček v mene Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí Kirschbaumovi, 24. 4. 1948

¹²⁵ KIRSCHBAUM, Jozef M. Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil. (K začiatkom činnosti slovenského politického exilu.) In *Historický zborník*, 12 (2002) 12, s. 82 – 108; HRABOVEC, Emília. Slovenská otázka v medzinárodnopolitických súvislostiach od konca druhej svetovej vojny po založenie Svetového kongresu Slovákov. In *Kultúra*, XXIV (2021) 17, s. 1, 3 – 5

¹²⁶ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Ján Dafčík Kirschbaumovi, 22. 4. 1948

strešnú stavovskú študentskú organizáciu, ktorá by sprostredkovala svojim členom konkrétnu pomoc, povzbudila k štúdiu tých, ktorí sa pod vplyvom zlej existenčnej situácie a demoralizujúceho prostredia vzdávali nádeje na štúdium, poskytla im morálnu a duchovnú podporu, upevňovala ich v kresťanskom a národnom povedomí, vzájomnej solidarite a vernosti ideálom, a tak zabránila tomu, aby sa národu stratila veľká časť jeho budúcich intelektuálnych a duchovných elít. Organizácia mala tiež vytvoriť platformu pre nadväzovanie kontaktov s inonárodnými akademickými prostrediami, oboznamovať ich so slovenskými otázkami a mobilizovať medzinárodnú solidaritu s trpiacim Slovenskom. Založenie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí, o ktorom sa za Záhovej účasti po prvýkrát konkrétne diskutovalo v Ríme v novembri 1946 počas svadby Sidorovej dcéry Oľgy s mladým slovenským básnikom Karolom Strmeňom, sa stalo skutkom 24. septembra 1947, keď sa v sídle Pápežskej misie pre slovenských utečencov v Aurolzmünstri konalo ustanovujúce valné zhromaždenie organizácie. V nasledujúcich mesiacoch vznikli regionálne odbočky Združenia v Ríme, Mníchove, Paríži a Madride. Vedenie Združenia prevzal Dr. Štefan Chalmovský, post generálneho sekretára najprv Kornel Piaček, od 1. riadneho valného zhromaždenia, ktoré sa konalo v máji 1948 v tirolskom Nattersi vo francúzskej zóne, Jozef Šramek, predseda odbočky v Paríži.¹²⁷

V januári 1948 Združenie nadviazalo kontakt s organizáciou Pax Romana. Jej generálny tajomník páter Schneuwly vo veľmi srdečnom liste zaujal kladné stanovisko k členstvu Združenia v organizácii, upozornil však, že predpokladom oficiálneho prijatia bolo schválenie stanov príslušnou cirkevnou autoritou. Keďže Slováci v tom čase nemali v exile svojho biskupa, za príslušnú cirkevnú autoritu považovali vedúceho III. Pápežskej misie pre Slovákov.¹²⁸ Schválenie stanov sa však ukázalo byť zložitejšie, než sa predpokladalo. Stanovy bolo treba viackrát prepracovať, jednak preto, lebo

¹²⁷ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Združenie slovenských katolíckych študentov v zahraničí Kirschbaumovi, 7. 4. 1948; tamže, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948. K založeniu a činnosti Združenia pozri aj KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Združenie slovenského katolíckeho študentstva v zahraničí v kontexte povojnového kresťanského hnutia v Európe. In *Slovenský časopis historický*, 1 (2021) 2, s. 48 – 81

¹²⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948

sa zohľadňovali podnety miestnych odbočiek a odporúčania vedúceho katolíckej duchovnej správy na univerzite v Innsbrucku Dr. Heinricha Suso Brauna OFM Cap, ale tiež preto, lebo Záh si chcel uchovať kontrolu nad Združením a trval na svojich vrchnostenských kompetenciách a práve veta v otázkach viery a mravov, ktoré v tejto podobe nemalo obdobu v stanovách iných študentských organizácií.¹²⁹ Právomoc udeľovať cirkevné schválenie katolíckym organizáciám navyše nebola v Záňových mimoriadnych fakultách uvedená. Záh sa preto v lete 1948 obrátil na Svätú stolicu s tým, aby mu patričnú právomoc udelila, alebo aby stanovám sama dala schválenie. Svätá stolica, ktorá v tom čase už pripravovala zrušenie národných delegatúr, nemala záujem dodatočne rozširovať ich kompetencie, ani sama udeliť schválenie jej neznámej organizácii, aké najvyššia cirkevná autorita spravidla neudeľuje, ale odkázala Záhna na internunciatúru vo Viedni a na miestneho rakúskeho biskupa.¹³⁰ Keďže časť slovenských študentov sa v snahe uniknúť z rakúskej mizérie sťahovala smerom na západ a vytvárala si nové centrum v Paríži,¹³¹ schválil stanovky nakoniec parížsky pomocný biskup. V dôsledku týchto prietahov sa však o dlhé mesiace oneskorilo prijatie Združenia za člena Pax Romany, ku ktorému došlo až na konci roka 1948.¹³²

Napriek týmto ťažkostiam a dramatickému nedostatku finančných prostriedkov – nebyť Záhna, ktorý Združeniu daroval kartón amerických cigariet, ktoré jeho vedenie predalo, a tak získalo skromnú hotovosť, a osobnej obetavosti Štefana Chalmovského, nebolo by malo Združenie ani na poštovné – vyvinulo Združenie hneď v prvých mesiacoch čulú činnosť. Jeho zástupcovia navštívili vedenia viacerých univerzít, vstúpili do orga-

¹²⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948; tamže, Záh Kirschbaumovi, 17. 10. 1947

¹³⁰ ASRS, AA. EE. SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 238, Záh Štátnemu sekretariátu, 28. 7. 1948; tamže, zápis Bafileho, 30. 8. 1948; tamže, Tardini Záňovi, 3. 9. 1948; tamže, Tardini Borrettinimu (internunciatúra Viedeň), 5. 9. 1948.

¹³¹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Štefan Chalmovský a Kornel Piaček v mene Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí Kirschbaumovi, 24. 4. 1948

¹³² KOLMAJER, Jozef M. Vznik a poslanie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí. In CHOVAN-REHÁK, Juraj – GRÁCOVÁ, Genovéva – MARUNIAK, Peter (ed.). *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Matici slovenskej v Martine 27. – 28. júna 1996*, Martin: Matica slovenská, 1998, s. 284

nizácie zahraničných študentov v Innsbrucku (Verständigungsrat der ausländischen Studenten) a do federácie zahraničných študentov v Nemecku Cathunitas, vypracovali dotazníky na zistenie záujmu o štúdium medzi mladými v Rakúsku a v Nemecku a iniciovali intenzívne exercičné aktivity: v marci 1948 usporiadalo Združenie pre svojich členov duchovné cvičenia v Salzburgu v americkej zóne a následne v Mayrhofene vo francúzskej zóne, obe viedol duchovný radca Združenia, vzdelaný kňaz III. Pápežskej misie pre Slovákov Dr. Ján Rekem.¹³³

B o j s k a ž d o d e n n ý m i ť a ť k o ť a m i

Záňova misia bola neľahká nielen pre veľké penzum práce a povinností, ale aj pre zložité podmienky, v ktorých ich vykonával. Chýbali mu hmotné prostriedky, skromnými finančnými podporami, ktoré dostával z Kronbergu, hasil núdzu svojich veriacich a narážal pri tom aj na ťažkosti s výmenou peňazí.¹³⁴ „V tejto situácii sa musím aj sám priznať, že zanedlho nebudem mať ani na poštovné. Bieda nepremožiteľná. Sám chcem robiť náladu a pomáhať dvíhať hlavu, ale boľastne som bitý biedou, ako jeden z najbiednejších. Ak na zimu sem nepríde výdatná pomoc, bude to veru katastrofa,“ žaloval sa na jeseň 1947 Kirschbaumovi.¹³⁵

Vatikánskemu delegátovi chýbala aj sloboda pohybu, ktorá bola o to bolestnejšia, že jeho poslanie vyžadovalo neustále cestovanie po Rakúsku, do Nemecka, kde bolo sídlo Pápežskej misie pre utečencov a kde až do roku 1949 nebol žiadny slovenský kňaz, takže tam musel suplovať aj bežné pastoračné povinnosti, ale aj do Ríma, kam bol povinný pricestovať najmenej raz do roka na podanie správy, či do hlavného stanu IRO v Ženeve. Záň najmä v počiatočných každodenne bojoval s prekračovaním hraníc okupačných zón v Rakúsku, na ktoré potreboval osobitné povolenie. Počas celého sedemročného pobytu v Rakúsku nemohol ani raz navštíviť Viedeň, kde bolo sídlo apoštolskej internunciatúry, ktorá po svojom zriadení v de-

¹³³ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Zápisnica z I. riadneho valného zhromaždenia Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Nattersi 2. 5. 1948

¹³⁴ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, Záň adresátovi v Nemecku, oslovenému ako Najdôstojnejší pane, 6. 8. 1946. Podľa všetkého išlo o Alberta Giovannettiho. V liste sa mu Záň sťažoval, že okupačné marky, ktoré si priniesol z Kronbergu, mu v Rakúsku nechceli zmeniť za tam platné šilingy, takže bolo zbytočné, aby mu dávali finančnú podporu v tejto podobe.

¹³⁵ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záň Kirschbaumovi, 31. 10. 1947

cembri 1946 prevzala aj časť kompetencií v otázkach utečeneckých kňazov, ale aj rakúskej pobočky IRO a ďalších organizácií. Viedeň však ležala uprostred sovietskej zóny a cestovanie do sovietskej zóny, v ktorej hrozilo zatknutie a vydanie do Československa, bolo pre utečencov priveľmi nebezpečné. Keď Kirschbaum zo Ženevy urgoval, aby sa Záš vybral do Viedne a intervenoval v hlavnej úradovni IRO v prospech prijatia slovenských utečencov pod ochranu tejto organizácie, Záš mu trpkou odpísal:

„Náš zákrok bol vo Viedni prevedený, ako sa len najmocnejšie dalo. Ráčite písať, aby sme sa niektorí vybrali do Viedne. Keby medzi nami a Viedňou nebolo demarkačnej čiary, z ktorej Rusi ľudí odvláčajú a dosiaľ o nich niet zprávy, ešte by sa to aj dalo. Ide im o utečencov. Naša kožka teda toľkú obeť neznesie, veď preto sme ušli.“¹³⁶

Veľkým problémom bolo tiež získať vycestovacie povolenie (exit permit) z Rakúska, bez ktorého sa nedalo opustiť krajinu, no jeho vybavenie trvalo dlhé týždne a neraz končilo bezvýsledne, lebo povolenie museli schváliť zástupcovia všetkých štyroch okupačných veľmocí a často stroskotávalo na vete sovietskeho reprezentanta.¹³⁷ Záš, vymenovaný za pápežského národného delegáta v januári 1946, mohol iba o štyri mesiace neskôr po prvýkrát navštíviť centrálu misie v Kronbergu.¹³⁸ Pre komunikačné bariéry medzi Nemeckom a Rakúskom bolo príznačné, že Muench hneď v jednom z prvých hlásení do Vatikánu písal, že „kontakty s Rakúskom sú [...] zriedkavé a ťažké“.¹³⁹ Svätá stolica preto zvažovala, že teritoriálnu kompetenciu III. Pápežskej misie obmedzí na Nemecko a pre Rakúsko vytvo-

¹³⁶ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 30. 9. 1947.

¹³⁷ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, Záš adresátovi oslovenému ako Eminentissime Domine, 14. 5. 1946. Záš v liste prosí o vyzdvihnutie cestovného povolenia vo Frankfurtu a jeho zaslanie po maďarskom alebo poľskom delegátovi do Rakúska. K ťažkostiam s vybavovaním vycestovacieho povolenia por. aj Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 30. 9. 1947

¹³⁸ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, Záš an Eminentissime Domine, 14. 5. 1946. Pozri aj Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 30. 9. 1947

¹³⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 8, fasc. 36, Muench Tardinimu, 24. 9. 1946

rí samostatné koordinačné centrum,¹⁴⁰ čo sa však neuskutočnilo. Touto situáciou bol spomedzi všetkých národných delegátov najväčšmi postihnutý práve Záh, ktorý po prenesení delegatúry pre južných Slovanov z rakúskeho Korutánska do Nemecka zostal jediným delegátom, sídliacim na rakúskom území. Túto skutočnosť nemohla Svätá stolica zmeniť, keďže veľká väčšina slovenských utečencov sa nachádzala v Rakúsku.

Záhovým problémom bolo tiež, že do konca roku 1946 nemal žiadny cestovný dokument. Keď sa v auguste 1946 vydal na prvú cestu do Ríma, aby podal správu o svojej činnosti a požiadal o pomoc pre svojich zverencov, malo jeho cestovanie veľmi dobrodružný charakter. Keďže ani Záh, ani jeho sprievodca, mladý právnik a slovenský sociálny referent pre západné Tirolsko Karol Piaček, nevlastnili ani cestovný pas, ani peniaze, putovali cez alpské priesmyky z Tirolska do Talianska peši. Piaček tieto krkolomné alpské chodníčky dobre poznal a v rokoch 1945 – 1946 nimi on alebo jeho brat Kornel Slovákovi previedli veľakrát.¹⁴¹ Karol Sidor, informovaný o ich príchode, žiadal na hlavičkovom papieri slovenského vyslanectva substitúta na Štátnom sekretariáte Giovanniho Battistu Montiniho pre oboch audienciu u pápeža Pia XII., ktorému chceli v mene slovenských utečencov v Rakúsku odovzdať osobitný dar a ďakovný list a zároveň ho požiadať o pomoc pre Slovákov, ktorí žili „v nevysloviteľnej materiálnej biede“.¹⁴² Podľa dosiaľ konzultovaných vatikánskych prameňov sa však audiencia vtedy neuskutočnila, keďže pápež Pius XII. sa nachádzal v Castel Gandolfe a audiencie boli dočasne zrušené.¹⁴³ Osobitný dar slovenských utečencov pápežovi – súsošie vyrobené z plastiky, zobrazujúce obrysy Slovenska s nápisom „Slovensko verné Vatikánu“, z ktorých vyrastalo trojvršie a z neho dvojkríž, a kľáčiaceho Slováka a stojacu slovenskú matku v kroji s deťmi po stranách dvojkríža, ktoré bolo dielom slovenských umelcov v exile v Rakúsku, bol odovzdaný vysokému adresátovi iba o rok neskôr, 12. decembra 1947, počas špeciálnej audiencie pre skupinu slovenských utečencov na čele s Augustínom Záhom, o ktorej uverejnil

¹⁴⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Germania, pos. 903, poznámky Antonia Samoré, 12. 10. 1946

¹⁴¹ GLEIMAN. *From the Maelstrom*, s. 251

¹⁴² AAV, Segreteria di Stato, Anno 1946, Varie, pos. 1298, Sidor Montinimu, 12. 8. 1946. Fotografia súsošia bola priložená k Sidorovej žiadosti o audienciu.

¹⁴³ V koncepte vatikánskej odpovede Sidorovi sa nachádza rukopisná poznámka: „Audiencie sú zrušené. 15. VIII. 45. Nedá sa.“ AAV, Segreteria di Stato, Anno 1946, Varie, pos. 1298, Sidor Montinimu, 12. 8. 1946, rukopisný zápis na margu Sidorovho listu. Nesprávny rok v poznámke bol asi omyl.

správu aj vatikánsky denník *L'Osservatore Romano*.¹⁴⁴ S prázdnyimi rukami sa však Záš ani v jeseni 1946 z Ríma nevrátil. Dostal finančnú pomoc pre slovenských utečencov i prísľub vatikánskeho služobného pasu, ktorý sa Svätá stolica rozhodla vystaviť minimálne niektorým národným delegátom, aby im ušetrila krkolomnú alpskú turistiku. Praktické vybavenie pasu však trvalo dlhšie, než sa mohol Záš zdržať vo Večnom meste, preto sa vedno so svojím spoločníkom musel vrátiť do Rakúska na osobitný jednorazový cestovný dokument, ktorý mu vystavili francúzske úrady v Ríme, a vatikánsky pas za ním docestoval neskôr.¹⁴⁵ Pas bol však vystavený iba na jeden rok a keď ho bolo treba koncom roka 1947 predĺžiť, nastal opäť problém, pretože Záš sa nemohol osobne dostaviť na viedenskú internunciatúru a nešťastnou zhodou okolností práve vtedy zomrel jej titulár. Záš tak zostal na niekoľko týždňov opäť s prázdnyimi rukami a nemohol cestovať ani na dohodnutú návštevu do Ženevy, kde mal spoločne s Jozefom Kirschbaumom intervenovať v centrále IRO v prospech Slovákov.¹⁴⁶

Okrem pravidelných povinných návštev v Ríme raz do roka, počas ktorých referoval o svojej činnosti, prichádzal Záš do Večného mesta aj pri iných príležitostiach, aby navštívil rímskych Slovákov, dával im duchovné cvičenia (napr. v decembri 1947 v priestoroch Generálnej kúrie Spoločnosti Ježišovej) alebo prosil o podporu pre svojich zverencov.¹⁴⁷

Augustín Záš mal nepochybne veľa dobrej vôle, ale obrovská a rôznorodá agenda, ktorú mal riadiť a ktorá ďaleko presahovala samotnú pastoračnú činnosť, na ktorú bol pripravený, ho tlačila na samú hranicu jeho schopností. Chýbali mu diplomatické a organizačné skúsenosti a zmysel pre strategické politické a právne myslenie, bojoval s päťjazyčnou agendou, ktorú mal denne na stole, niekedy príliš lipol na svojich kompetenciách, ktoré mu boli dočasne prepožičané vo veľmi mladom veku, a naj-

¹⁴⁴ Správu o audiencii uverejnil *L'Osservatore Romano* 13. 12. 1947, s. 1. Text zdravice sa uvádza v Zášovom príspevku Nemecko – Rakúsko, Deutschland – Österreich, s. 90. Odovzdanie daru pápežovi Piovi XII. spomína aj KOLMAJER. Vznik a poslanie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí, s. 284

¹⁴⁵ ZÁŠ. Nemecko – Rakúsko, Deutschland – Österreich, s. 92 – 93

¹⁴⁶ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 6. 1. 1949 a 14. 1. 1948

¹⁴⁷ Pri návšteve Vatikánu v decembri 1947 napríklad Svätá stolica poslala 500 dolárov ako vianočný dar pre slovenských utečencov v Rakúsku, ktorý bol vyplatený prostredníctvom viedenskej internunciatúry. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záš Kirschbaumovi, 6. 1. 1949

šťastnejšiu ruku nemal ani v psychológii medziľudských vzťahov. To bolo o to tragickejšie, že začiatkom roku 1948 musel čeliť aj typickým vnútorným pnutiam a fragmentáciám, aké v tom čase postihovali všetky exilné komunity, vystavené veľkej biede, nečinnosti, vyplývajúcej z nemožnosti riadne pracovať a zarábať si na živobytie, neistote a beznádeji. Situáciu zhoršovali dramatické správy o zostrujúcej sa situácii vo vlasti, strach, že aj v Rakúsku sa k moci dostane komunistický systém alebo dôjde k vypuknutiu vojnového konfliktu, ktorý ako prvú postihne strednú Európu, ťažkosti s registráciou na regionálnej úradovni IRO v Linzi, ktoré pretrvávali aj po pozitívnom rozhodnutí ženevskej centrály v prospech Slovákov, a zhubný vplyv československých agentov, ktorí navštevovali tábory a kolónie, šíрили propagandu a strach a rozsievali konflikty. Osobitne citlivým momentom bolo rozdeľovanie sociálnej pomoci, štipendií pre študentov či podpôr na vycestovacie trovy. Prostriedkov na rozdelenie bolo oveľa menej, než bolo potrebné, a akýkoľvek kľúč na distribúciu bol vnímaný ako subjektívny, motivovaný ľudskými či skupinovými sympatiami a nespravodlivý. Svoju neblahú rolu zohralo vo vnútornej polarizácii napokon aj prehlbujúce sa politické rozdelenie slovenského exilu medzi skupinou Slovenského akčného (neskôr oslobodzovacieho) výboru okolo Ferdinanda Ďurčanského a rodiacou sa Slovenskou národnou radou v zahraničí na čele s Karolom Sidorom.¹⁴⁸ Súhra týchto faktorov mala demoralizujúci účinok, živila pocit bezvýchodiskovosti a typickú emigrantskú psychózu nedôvery, ktorá vo vybičovaných pomeroch hľadala príčinu svojich problémov viac v rôznych politických či morálnych zlyhaniach vlastných ľudí než v objektívnych danostiach a v slovenskej komunite v Rakúsku spôsobila viditeľnú vnútornú krízu. Vo februári 1948 využila časť nespokojných Slovákov v Rakúsku Záňov pobyt v Ríme, aby si na čelo Slovenského sociálneho komitétu zvolili nového – laického vedúceho. Hoci situácia sa napokon upokojila, väčšina slovenskej kolónie sa zhodla v tom, že Záň by mal prenechať sociál-

¹⁴⁸ Oba smery mali rovnaký politický cieľ – nezávislý slovenský štát, rôznili sa však v názore na spôsob, ako ho dosiahnuť. VNUK, František – POLAKOVIČ, Štefan. *Zahranické akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*, Lakewood-Hamilton: Slovak Research Institute of America, 1988; HRABOVEC, Emília. Slovenský exil a cesta k nezávislosti Slovenska. In HOMZA, Martin – HOLJEVAC, Željko (ed.). *Studia Carpathico-Adriatica*. Zv. I. *Slováci a Chorváti na ceste k samostatnosti: História a perspektívy. Slováci i Hrvati na putu u neovisnost: Povijest i perspektive*. Bratislava: Slovensko-chorvátska komisia humanitných vied pri Ministerstve školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Ministerstve vedy a vzdelávania Chorvátskej republiky, 2020, s. 25 – 54

no-právne úlohy kompetentným svetským zástupcom, čo sa aj stalo, keď boli ako oficiálni slovenskí zástupcovia pri IRO v Nemecku a v Rakúsku menovaní už spomínaní právnici Vladimír Tomko a Belo Rybiansky.¹⁴⁹

Neľahké spolužitie s českými emigrantmi

V bezprostredne povojnových rokoch bol český národ prakticky jediný v celej stredovýchodnej Európe, ktorý sa v dôsledku predchádzajúceho historického vývoja natoľko stotožnil s novým ľudovodemokratickým režimom a sovielizáciou svojej krajiny, že s výnimkou niektorých jednotlivcov, ktorí sa nevrátili z londýnskeho exilu, z jeho radov neodišli do emigrácie žiadni utečenci. Hoci Svätá stolica postupne rozširovala paletu svojich delegatúr v Nemecku a Rakúsku, ktorých počet napriek ukončeniu činnosti talianskeho delegáta v roku 1947 stúpol na desať (pre Estóncov a Lotyšov, Litovcov, Poliakov, Slovákov, Maďarov, Slovincov, Chorvátov, Rumunov, Ukrajincov a Rusov),¹⁵⁰ česká zriadená nebola, pretože nebolo pre koho.

Českí utečenci začali prichádzať na Západ iba po februári 1948. Do exilu prišla aj časť vplyvných politických elít ľudovodemokratického režimu, zväčša českí socialistickí alebo ľavicovo-liberálni politici, ktorí predtým otvorene politicky presadzovali prosovietsky kurz, spolupracovali s komunistami v rámci Národného frontu a niesli spoluzodpovednosť za perzekúcie a iné nedemokratické praktiky ľudovodemokratického režimu a za boľševizáciu Československa, na Západe však vystupovali ako demokratické obete komunistického systému. Mohli sa pri tom oprieť o sympatie časti západnej verejnosti, o kapitál dlhoročných kontaktov s politicky a ideologicky spriaznenými kruhmi a o nemalé finančné zdroje a profitovať zo skutočnosti, že sa počítalo s ich využitím v psychologickú studenú vojnu. Pre Slovákov bolo závažné, že si tento pofebruárový český politický exil, zviazaný s politickým a ideologickým čechoslovakizmom, bez diskusie nárokoval právo politicky vystupovať v mene všetkých „Čechoslovákov“, teda aj Slovákov, a svoj hlavný politický cieľ, ba priam *raison d'être* svojej existencie videl v zabezpečení trvalého prežitia unitárneho Československa

¹⁴⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum predsedovi Slovenskej ligy v Amerike Jurčákovi, 20. 2. 1948; tamže, Kirschbaum Sidorovi, 20. 2. 1948; tamže, Ján Dafčík Kirschbaumovi, 22. 4. 1948

¹⁵⁰ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 13, fasc. 47, Bericht an DP-Division, 1. 6. 1948 (Ivo Zeiger)

a v boji proti „slovenskému separatizmu“, ktorý systematicky denuncoval ako „ohrozenie demokracie“.¹⁵¹

Nielen politické elity, ale ani masy obyčajných českých utečencov, ktorí sa bezpodmienečne identifikovali s Československom ako s českým národným štátom, spravidla nedokázali prijať slovenské emancipačné túžby a v Slovákoch, ktorí sa odmietli hlásiť za „Čechoslovákov“, videli „zradcov“. Proti sebe tu stáli aj dve odlišné historické skúsenosti z najnovšej minulosti. Kým české obyvateľstvo vnímalo historický vývoj po roku 1938 cez prizmu rozkladu Československa a utrpenia počas rokov okupácie a udalosti mája 1945 vívalo ako národné oslobodenie, slovenská historická pamäť viazala rok 1939 na zrod prvého moderného slovenského štátu a povojnové udalosti vnímala vo svetle jeho nedobrovoľnej straty a politických represálií proti všetkým, ktorí neboli ochotní bezpodmienečne prijať, že „Praha bola ich jedinou záchranou“, ako sa vyjadril prezident Edvard Beneš v rozhovore so chargé d'affaires apoštolskej nunciatúry v Prahe Raffaelom Fornim.¹⁵² Hlboko odlišné boli aj duchovno-kultúrne profily oboch strán. Kým v pokročilo sekularizovanom českom prostredí vrátane nekomunistického prevažovali liberálno-socialistické tendencie a hlboko zakorenená historická interpretácia národných dejín ako procesu emancipácie spod katolíckeho a rímskeho vplyvu, pre väčšinu Slovákov zostávalo kresťanstvo a s ním späté tradičné hodnoty nosným pilierom identity. Dôsledkom tejto situácie bolo, že na všetkých úrovniach slovensko-českého styčania a potýkania sa v exile, od stretov v transnacionálnych politických organizáciách po jednoduché spolužitie v utečeneckých táboroch dochádzalo k politickým i ľudským konfliktom.

Smutnou skutočnosťou bolo, že pred týmito pnutiami nezostala ušetrená ani cirkevná pôda. Jednak preto, lebo české politické elity si uvedomovali, že prostredníctvom cirkvi a viery, resp. príkazu od vyššej cirkevnej autority mohli najúčinnejšie ovplyvniť zmýšľanie vtedy hlboko náboženských slovenských ľudí, jednak preto, že ani českí katolíci zväčša nedokázali prijať slovenské emancipačné túžby, v ktorých videli ohrozenie a zradu ich českého štátu.

¹⁵¹ Citáty sú z elaborátu českého sociálneho demokrata Miroslava Kerneru, adresovaného americkým okupačným silám v Nemecku. Citované podľa UHRÍK, Igor. Československý politický exil v Spojených štátoch amerických a Spojenom kráľovstve na začiatku studenej vojny. In JASEK, Peter (ed.). *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy. Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe, 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, s. 416 – 417

¹⁵² AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 12. 1945

Už niekoľko dní po svojom príchode do exilu v marci 1948 sa český katolícky kňaz a politik Petr Lekavý obrátil v mene „československých utečencov“ na Pápežskú misiu pre utečencov v Kronbergu so žiadosťou o finančnú pomoc a sprostredkovanie kontaktu k americkej strane, ktorá im mala umožniť odchod z Nemecka. Pobyť vo vojnou zničenom Nemecku, v zariadení pod nemeckou správou a v prostredí, v ktorom žili milióny vyhnaných sudetských a iných východných Nemcov, českí emigranti vnímali nielen ako materiálne ťažký, ale predovšetkým ako politicky a psychologicky neprijateľný, ba ponižujúci, keďže ich privádzal do minimálne nepriamej závislosti od vyhnaných Nemcov, ktorí mali v čerstvej pamäti, ako kruto s nimi ľudovodemokratický režim v Československu zaobchádzal, a ktorí preto k českým pofebruárovým emigrantom z pochopiteľných dôvodov necítili nijaké sympatie. V Lekavého liste sa písalo, že „československí demokrati“ nechcú byť „v tej istej pozícii ako sudetskí Nemci alebo utečenci z Chorvátska (tí boli vo veľkom počte nacisti alebo fašisti). Zvlášť sudetskí Nemci nás nenávidia a nenechajú si ujsť príležitosť, aby nám to ukázali.“¹⁵³

Čo Petr Lekavý do svojho listu nenapísal, bolo, že tieto skutočnosti sa ho aj osobne dotýkali, pretože nebol iba kňaz, ale aj politik s ľavicovými revolučnými sympatiami, v roku 1945 člen revolučného národného výboru v Brne, ktorý v máji 1945 schválil a realizoval vyhnanie niekoľkých tisícov nemeckých starousadlíkov – v drvivej väčšine žien, detí a starcov, najprv pozbavených všetkého imania – peši z Brna do Rakúska. Smutná udalosť, ktorá vošla do dejín ako „brniansky pochod smrti“, mala za následok stovky mŕtvych a veľké utrpenie postihnutých, ktorým sovietske okupačné úrady nedovolili prekročiť hranicu, takže strávili mesiace v dramatických podmienkach na hranici.¹⁵⁴

Petr Lekavý sa usiloval dosiahnuť, aby Svätá stolica vymenovala „československého národného delegáta“ pre utečencov v Nemecku. Arcibiskup Muench, ktorý síce s veľkým nadšením vykonával svoje poslanie, ale v zložitých situáciách strednej a východnej Európy sa veľmi neorientoval a zo všetkého najviac túžil po harmónii a bezkonfliktnosti, 2. júla 1948 Lekavému naozaj vystavil menovací dekrét.¹⁵⁵ Dodajť treba, že v tom čase v Nemecku naozaj nebolo slovenských kňazov, ale za slovenskými utečencami

¹⁵³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Lekavý Pápežskej misii pre utečencov, 31. 3. 1948

¹⁵⁴ HRABOVEC, Emilia. *Vertreibung und Abschub: Deutsche in Mähren 1945 – 1947*, Frankfurt am Main e. a.: Peter Lang Verlag, 1996, s. 96 – 104

¹⁵⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, latinský menovací dekrét, vystavený Aloisom Muenchom s dátumom 2. 7. 1948

z neďalekého Horného Rakúska pravidelne dochádzal sám slovenský delegát Augustín Záž, do ktorého kompetencie oficiálne patrili aj Slováci v Nemecku.

Niekedy v lete sa Lekavý, v snahe vindikovať pre seba celú duchovnú správu „Čechoslovákov“ v Nemecku i Rakúsku, vybral do Ríma, kde sa stretol aj s Karolom Sidorom. Ten mu však jasne povedal, že Slováci v Nemecku a Rakúsku už svojho národného delegáta majú, takže Lekavý môže zastupovať iba záujmy českých katolíkov, čo tento s údajným „prekvapením“ ihneď hlásil do Kronbergu, žiadajúc vysvetlenie.¹⁵⁶ Interný zápis o tejto Lekavého správe, ktorý sa zachoval v archíve kronberskej misie, je z viacerých dôvodov zaujímavý. Ponajprv svedčí o tom, že Lekavý vôbec neprípúšťal existenciu samostatnej slovenskej otázky a samostatných slovenských štruktúr a aby zlikvidoval Zážovu misiu, neváhal Slovákov všetkými prostriedkami očierniť. V správe uviedol, že medzi slovenskými emigrantmi je „jedna skupina“, ktorá žiada nezávislosť Slovenska a ktorá „písala na IRO, že stojí pod ochranou Pápežskej misie v Nemecku“. Hlavou tohto výboru je bývalý minister Ďurčanský, ktorého sekretár je apostatovaný kňaz. Takto sformulovaná správa bola znôškou poloprávd a nepráv. V exile to nebola iba jedna skupina, ale všetci slovenskí exulanti a obe ich politické organizácie, ktoré žiadali pre Slovensko politickú nezávislosť. Ani jedna z nich sa však nezaštitovala Pápežskou misiou pre utečencov, ani nevedla rokovania s IRO, pri ktorej slovenské záujmy zastupoval delegát Slovenskej ligy v Amerike. Misia vatikánskeho delegáta pre slovenských utečencov bola od oboch politických organizácií nezávislá, mala pastoračno-charitatívne, nie politické ciele a slúžila všetkým slovenským katolíkom v Rakúsku a Nemecku. Vtedajší tajomník Slovenského akčného (neskôr oslobodzovacieho) výboru Štefan Polakovič síce bol laicizovaný kňaz (nie apostata, teda odpadlík od viery, pretože na laicizáciu mal v tých časoch zriedka udeľovaný súhlas Svätej stolice a po zvyšok života žil ako katolík), s vatikánskou misiou pre slovenských utečencov v Rakúsku a Nemecku však nemal nič spoločné, v Rakúsku nikdy nežil a v tom čase sa už nachádzal na opačnom konci sveta, v Argentíne. Zápis tiež ukazuje, že ani jeho autor – zrejme niekto z Muenchových talianskych spolupracovníkov – nemal celkom jasno vo veci, lebo si Slovákov poplietol so Slovincami.¹⁵⁷

¹⁵⁶ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, nedatovaný zápis. In merito alla relazione presentata dal Rev. Pietro Lekavy, delegato nazionale dei Cecoslovacchi

¹⁵⁷ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, nedatovaný zápis In merito alla relazione presentata dal Rev. Pietro Lekavy, delegato nazionale dei Cecoslovacchi.

10. novembra 1948 sa Petr Lekavý opäť dostavil do centrály pápežskej misie v Kronbergu. Jediným bodom rokovania bola podľa záznamu duchovná správa pre Slovákov. Lekavý ubezpečil Muencha, že malé etnické rôznosti Čechov a Slovákov „nespôsobujú nijakú ťažkosť pre cirkevnú službu“, pretože obe strany sú spojené „v jednote a bratstve spoločnej viery“, chodia na spoločné sv. omše a spoločne sa modlia ruženec. Poukázal tiež na to, že Záh žije v Rakúsku a iba zriedka navštevuje Nemecko. To nebolo pravdivé, pretože Záh v tom čase, keď už mal vyriešenú otázku cestovných dokladov, prichádzal často a pravidelne (ba Bavorsko bolo pre neho geograficky bližšie než napríklad rakúske Tirolsko), aby navštevoval všetky lágre so staršími i novoprichádzajúcimi emigrantmi. O jeho intenzívnej cestovateľskej činnosti svedčil aj fakt, že jeho začiatkom roku 1948 novovystavený vatikánsky pas bol za pár mesiacov roku 1948 taký zaplnený pečiatkami a povoleniami, že si musel už v máji 1948 predčasne požiadať o vystavenie nového.¹⁵⁸ Arcibiskupa Muencha však Lekavého argumenty presvedčili a českého kňaza poveril, aby „pokračoval v duchovnej starostlivosti o všetkých svojich krajanov bez rozdielu“, aj keď zároveň trochu šalamúnsky ponechal Slovákom slobodu ísť tam, kde bude slúžiť sv. omšu a vysluhovať sviatosti ich národný delegát.¹⁵⁹

Lekavého ubezpečovania o bratskej láske slovenských a českých utečencov mali veľmi ďaleko od pravdy. V skutočnosti bolo spoluzitie slovenských a českých emigrantov plné napätia i otvorených konfliktov. Česi videli v Slovákoch „zradcov“, Slováci v Čechoch hrobárov Slovenskej republiky, vďaka prosovietskej orientácii a masovému komunistickému vótu vo voľbách 1946 spoluzodpovedných aj za boľševizáciu celého štátu. Slováci ťažko znášali, že si české organizácie neustále nárokovali právo hovoriť aj v ich mene a tlačili ich pod „československú“ strechu, česká strana zase slovenskú požiadavku samostatnej identity vnímala ako „separatizmus“, „politizáciu“ utečencov či Cirkvi, alebo dokonca „prejavu fašizmu“ a v tomto zmysle ich udávala aj americkým orgánom. Na výbuch konfliktu stačilo, že si slovenskí utečenci pripomínali slovenské národné výročia a slovenskí kňazi pri týchto príležitostiach slúžili sv. omše, vyjadrujúc tak nielen svoju národnú, ale aj kresťanskú duchovnú identitu, ktorá Slovákov aj svetonázorovo odlišovala od českých susedov, od kresťanstva už zväčša veľmi vzdialených. Konflikty umocňovala tiež okolnosť, že českí emigran-

¹⁵⁸ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 24. 5. 1948.

¹⁵⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, rukopisný záznam Dr. Lekavý a Kronberg Nov. 10 1958; tamže, Muench Montinimu, 18. 11. 1948.

ti mali vďaka väčšine v táboroch a politickému vplyvu pofebruárovej českej emigrácie spravidla v rukách táborové komitety, distribúciu potravinových lístkov a sociálnej pomoci a zaradovanie na zoznamy vysťahovalcov a Slovákov, ktorí sa neboli ochotní vzdať svojej slovenskej identity, z nich vylučovali. Augustín Záh písal v máji 1948 Kirschbaumovi, že pri pastoračných návštevách v Nemecku, pri ktorých „pochodil som nových i starých utečencov“, mu viacerí pofebruároví utečenci otvorene povedali, „že musia sa Čechov držať, lebo tí im dávajú. Ja som veru nemal čo dať okrem Ružencov. Mnohí sa mi zasmiali. Mnohí sú ohrození a v Schwabachu bola aj bitka“¹⁶⁰. V táboroch dochádzalo k neustálym konfliktom a pri horúcich hlavách mladých mužov nezriedka aj k bitkám. Štefan Precner, slovenský misionár v amerických „strážnych oddieloch“, ako Slováci nazývali „US Labor Service“, teda pracovné oddiely pôsobiace v strážnej a technickej službe v amerických zariadeniach v Nemecku, v ktorých slúžili aj slovenskí chlapci, opísal jeden z množstva vážnych konfliktov v „československom“ strážnom oddiele v Kaiserslauterne slovami:

„Slováci nadávajú Čechom do komunistov a Česi nám do fašistov. Keďže sa tam aj pobili, tak Američania 30 Slovákov preložili do poľských kompánií. Ostalo ich tam asi 20 Slovákov. Českých ofícierov zdegradovali a prepustili a na miesto

¹⁶⁰ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 24. 5. 1948. Na vážne konflikty medzi českými a slovenskými obyvateľmi utečeneckých táborov si spomínajú prakticky všetci pamätníci. Por. HORNÝ, Jozef. *Emigrantove životné príbehy*, Toronto – Svätý Jur: Zahraničná Matica slovenská, 1993, s. 23; BELÁK, Karol. *Madrid: Zastávka a križovatka slovenského študenta (1951 – 1960)*, c. d., s. 117. Na neznesiteľnú situáciu slovenských emigrantov v táboroch, na nátlaky, hrozby a vydierania zo strany prívržencov českého liberálno-socialistického exilu združeného okolo Rady svobodného Československa voči emigrantom, ktorí neprijímali ich politicko-ideologické premisy, poukazovali prakticky všetci predstavitelia slovenského exilu. Slovenská národná rada v zahraničí adresovala v tejto veci osobitný prípis americkému ministrovi zahraničia Deanovi Achesonovi zo 6. 2. 1949. UHRÍK. *Československý politický exil v Spojených štátoch amerických a Spojenom kráľovstve na začiatku studenej vojny*, c. d., s. 373 – 374. V podobnom zmysle podával správy o situácii Matúš Černák, od roku 1950 vedúci nemeckej odbočky Slovenskej národnej rady v zahraničí: SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, kr. 9, Černák Kirschbaumovi, 18. 8. 1950; HRABOVEC, Emília. *Politické aktivity Matúša Černáka v slovenskom exile v kontexte medzinárodného vývoja (1948 – 1955)*. In *Slovenský časopis historický*, 1 (2021) 1, s. 101. Postoje českého exilu kriticky vnímali aj zástupcovia českých exulantov, ktorí stáli svetonázorovo mimo nosného českého tábora. Ku kritickým postojom českého exulanta Samuela Ghelfanda pozri KALVODA, Josef. *Z bojů o zítřek. Sv. I.*, Toronto 1995, s. 64.

nich do čsl. kompánie dali 4 ofcierov Poliakov a 1 Litvína. Samozrejme aj pohrozili, že ak sa tam pomer medzi Čechmi a Slovákmí nenapraví, premenia túto kompániu na poľskú. Božie mlyny melú pomaly, ale iste. Všade, kde budú Česi spoločne so Slovákmí, bude vždy len nepokoj. Predpokladám, že v najkratšom čase aj tí poslední Slováci pôjdu z tejto kompánie preč.“

Precner poukázal aj na svetonázorové diferencie:

„Za tieto 4 týždne som sa presvedčil, čo to znamená, keď ľudia neveria v Boha. Kaplicu mi nazvali blázincom, kde vraj ohlupujem ľudí [...] Na Veľkú noc v kompánii čsl. v Nachhollenbachu z 250 Čechov pristúpili do spovedi 5 Česi a z toho jeden polovičatý Čech. Hrozné. A mali i svojho kňaza. Sám som ho došikoval. Zo svojich grošov som mu zaplatil cestu. A taký výsledok. V B. Kreuznachu v čsl. kompánii zo 120 Čechov 4 Česi. Našich bolo do 50 [zo 60]. Možno s takým národom spolu žiť?“¹⁶¹

Stopy neveľmi teplej „bratskej jednoty“ sa zachovali aj archíve kronberskej misie. 23. apríla 1949 sa slovenský katolícky kňaz Ján Bielik, misionár pre Slovákov v lágri Lechfeld, písomne sťažoval u bezpečnostného dôstojníka Bezpečnostného oddelenia regionálnej úradovne IRO v Augsburgu, že keď mal 21. apríla večer o 20.50 v táborovej miestnosti pre duchovnú správu duchovné stretnutie a modlitby so slovenskými veriacimi, vyrušil stretnutie DP policajť českej národnosti menom Pachmann, s očividnou aroganciou podrobil všetkých prehliadke, stretnutie rozohnal a kňaza i veriacich udal na miestnej polícii za nedovolené združovanie. Sťažnosť dal Bielik na vedomie Zážovi (nie Lekavému!), ktorý poslal kópiu vedúcemu Pápežskej misie v Kronbergu Muenchovi s prosbou o intervenciu u kompetentných amerických miest, „aby vzali pod svoju ochranu slovenských utečencov, ktorí sú vystavení systematickému násiliu zo strany Čechov“.¹⁶²

Koncom roka 1949 sa Petr Lekavý obrátil na Pápežskú misiu pre utečencov v Kronbergu s ďalekosiahlym návrhom, aby bola založená ústredná organizácia všetkých „československých“ kňazov v emigrácii na čele s „československým“ predstaveným a aby boli všetci „československí“ utečeneckí seminaristi zhromaždení v jednom ústrednom kolégii, teda inak povedané,

¹⁶¹ Archív Pápežského slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme (APSÚSCM), Korešpondencia 1954, Štefan Precner Antonovi Botkovi, 26. 4. 1954

¹⁶² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 12, fasc. 44b, Záž Muenchovi, 5. 5. 1949 a odpis Bielikovej sťažnosti z 23. 4. 1949

aby sa zlikvidovala akákoľvek slovenská samostatnosť v citlivej a pre Slovákov kľúčovej náboženskej oblasti a aj na cirkevnej pôde v exile sa vytvorilo akési „zahraničné Československo“. Druhý návrh – koncentráciu seminaristov – Muench odporúčal, prvú však aj on vnímal „so značnými pochybnosťami“.¹⁶³

Na Muenchov list, adresovaný substitútovi Montinimu, odpovedal sekretár pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenico Tardini, ktorý oba návrhy zamietol. V prvej otázke síce odporúčal podporovať mladých utečencov, ktorí ukazovali známky kňazského povolania, zároveň však upozornil, že záležitosť už bola v rukách Konzistoriálnej kongregácie a v Ríme sa zatiaľ nepovažovalo za vhodné – zrejme z obáv, aby sa takto do seminára neinfiltrovali aj pochybné elementy –, aby sa prikročilo ku koncentrácii všetkých potenciálnych utečeneckých bohoslovcov v Ríme. V druhej otázke Tardini jednoznačne inštruoval Muencha, aby Lekavého podnet zamietol, pretože vytvorenie takejto organizácie by protirečilo úsiliu Svätej stolice postupne prinavrátiť pastoračiu utečencov do jurisdikčnej normality (teda do závislosti od miestnych biskupov) a tiež preto, lebo „Slováci by iba ťažko prijímali, keby mali závisieť od českého kňaza, a naopak“.¹⁶⁴

V tomto zmysle Muench v apríli 1950 odpovedal Lekavému na jeho podnety. Príznačné však bolo, že diplomat, zo všetkých síl sa usilujúci vyhnúť konfliktom, v liste uviedol iba prvý Tardiniho argument proti zriadeniu jednotnej organizácie „československých kňazov“ v exile (úsilie o návrat do jurisdikčnej normality), ale nespomenul druhý – nemožnosť nútiť Slovákov, aby akceptovali podriadenosť českému kňazovi a naopak.¹⁶⁵

Na jar 1949 sa Petr Lekavý pridal aj do chóru českých denunciantov v Ríme, ktorí sa usilovali politicky znemožniť Karola Sidora, bývalého slovenského vyslanca pri Svätej stolici, ktorý po zániku Slovenskej republiky i vyslanectva dostal vo Vatikáne politický azyl až do doby, kým nenájde bezpečný domov v tretej krajine. Sidor sa z viacerých dôvodov, okrem iného aj z ohľadu na prísnu neutralitu Svätej stolice, dlho zdržiaval politickej činnosti, koncom roka 1948 však pod tlakom zahraničnopoliticky mysliacich slovenských exulantov, osobitne Jozefa Kirschbauma a Petra Prídavka, dospel k presvedčeniu o potrebe politického vystúpenia a dal mu inštitucio-

¹⁶³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Muench Montinimu, 7. 12. 1949

¹⁶⁴ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Tardini Muenchovi, 10. 3. 1950

¹⁶⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Muench Lekavému, 1. 4. 1950

nálny základ v podobe Slovenskej národnej rady v zahraničí (SNRvZ).¹⁶⁶ Sidor, autorita jeho mena a kontinuita, ktorú reprezentoval, ležali v žalúdku všetkým bojovníkom za československú ideu, komunistickéj Prahe rovnako ako českému katolíckemu exilu v Ríme, ktorí vo vzácnnej zhode rovnako tlačili na Svätú stolicu, aby Sidora vykázala, prípadne vydala do Československa. Keď Sidor na prelome februára a marca 1949 podnikol prvú politickú cestu do Paríža,¹⁶⁷ kde si SNRvZ založila jednu zo svojich politických centrál a kde začal vychádzať aj jej tlačový orgán *Slovenský národ*, do ktorého Sidor napísal programový úvodník „Po desiatich rokoch“, hlásiaci sa k programu štátnej nezávislosti Slovenska, zacítilli viacerí v Ríme sa nachádzajúci českí kňazi benešovského zmysľania príležitosť, aby proti zástancovi nenávidenej slovenskej štátnej myšlienky vo Vatikáne zakročili. Jedným z prvých denunciantov bol popri vicerektorovi kolégia Nepomucena Josefovi Bezdičkovi aj Petr Lekavý, ktorý predložil na Štátnom sekretariáte taliansky preklad Sidorovho článku ako dôkaz, že Sidor vykonáva politickú činnosť nepriateľskú československému štátu a nekompatibilnú s jeho pobytom za vatikánskymi múrmi. Hoci na Štátnom sekretariáte v tejto fáze už viacerí vysokí úradníci vnímali Sidorov pobyt ako istú politickú záťaž, po analýze Sidorovho článku i ďalších príspevkov, ktoré si vyžiadali od nuncia v Paríži Angela Roncalliho, dospeli k záveru, že Sidor síce „prirodzene žiada slovenskú nezávislosť“, zároveň však jeho článok „neobsahuje žiadne útoky proti Čechom“ a je písaný „veľmi vyrovnaným štýlom“¹⁶⁸ a Sidora z Vatikánu nikto nevykázal.

Proti pôsobeniu Petra Lekavého ako delegáta (od roku 1949 hlavného duchovného) pre „československých utečencov“ v Nemecku prejavovali svoju nevôľu nielen Slováci, ale aj konzervatívne národne a katolícky zmysľ-

¹⁶⁶ Por. prvý verejný dokument organizácie s názvom *Prvý ohlas SNRvZ na slovenskú emigráciu so zvláštnym zreteľom na slovenskú pospolitosť v Spojených štátoch a Kanade* (The First Appeal of the Slovak National Council Abroad to the Slovak EmigratiCn with particular consideration to the Slovak Community in the United States and in Canada), publikoval VNUK, František. Slovenská národná rada v Londýne a v zahraničí (1943 – 1948), c. d., s. 105 – 108

¹⁶⁷ KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava – Roma: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019, s. 146 – 150; KIRSCHBAUM, Jozef, M. *Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil. (K začiatkom činnosti slovenského politického exilu.)*, c. d., s. 82 – 108, osobitne 90 – 95

¹⁶⁸ ASRS, ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, f. 208, záznam Attività politica del Sig. Sidor. Pozri aj tamže, Tardini nunciovi Roncallimu; tamže, f. 132, poznámky pro domo, 8. 7. 194

ľajúci Česi z exilnej skupiny okolo generála Leva Prchalu.¹⁶⁹ Jeden z jej prívržencov, katolícky kňaz Jaroslav Tománek, žijúci v tábore Krabbenloch v Ludwigsburgu, sa obrátil dlhým listom na arcibiskupa Muencha, v ktorom obvinil Lekavého zo straníckosti a zneužívania náboženstva na politické ciele a prosil, aby bol nahradený vhodnejším kňazom – konkrétne navrhoval mladého kňaza a pred emigráciou docenta pastorálnej teológie v Prahe Alexandra Heidlera.¹⁷⁰ Muench však Tománkovým argumentom, ktorý sa v niektorých bodoch naozaj mylil, nedôveroval a nástojil na tom, aby všetci kňazi i veriaci Lekavého naďalej uznávali ako svojho predstaveného.¹⁷¹ Prchalova skupina sa s takouto reakciou neuspokojila a obrátila sa písomne na pápeža Pia XII.¹⁷² Zmenu Muenchovho zmysľania spôsobila až intervencia pomocného biskupa mníchovsko-fresinskej arcidiecézy Johanna Neuhäuslera, ktorý pozitívne vykreslil kresťanské obsahy Prchalovho programu, osobitne vyzdvihujúc, že odsúdil vyhnanie sudetských Nemcov i politickú koncepciu českoslovakizmu, zatiaľ čo „väčšina politicky činných českých katolíkov zastáva tieto názory [to jest českoslovakizmus a súhlas s vyhnaním sudetských Nemcov]“, a preto je proti Prchalovej skupine. Na margo Lekavého biskup Neuhäusler napísal, že v roku 1945 „schvaľoval vyhnanie sudetských Nemcov“ a ako člen revolučného národného výboru v Brne „pri všetkých týchto strašných excesoch mlčal, ba možno ich ešte svojimi nacionalistickými prejavmi v roku 1945 podporoval“.¹⁷³ Muench biskupovi Neuhäuslerovi odpísal, že mu tieto skutočnosti boli úplne neznáme a ďakuje za vzácne informácie.¹⁷⁴

O nejaký čas neskôr Lekavého naozaj nahradil Alexander Haidler, ktorý však spočiatku tiež vystupoval ako „československý hlavný duchovný“, ba

¹⁶⁹ K Prchalovej skupine pozri CHOLÍNSKÝ, Jan. Český a slovenský protikomunistický odboj v zahraničí po únore 1948. Sonda do vzťahů Čechů a Slováků neuznávajících Radu svobodného Československa. In JAŠEK, PETER (ed.). *Protikomunistický odboj v střednej a východnej Európe*, Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 707 – 742

¹⁷⁰ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Tománek Muenchovi, 10. 4. 1950

¹⁷¹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Muench Tománkovi, 28. 4. 1950

¹⁷² AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Česká národní skupina v Nemecku Piovi XII., 7. 5. 1950

¹⁷³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Neuhäusler Muenchovi, 17. 7. 1950 a v prílohe Stanovisko k memorandu Prchalovej skupiny pápežovi zo 7. 5. 1950, ktoré dal Neuhäusler vypracovať autorovi, ktorého charakterizoval ako dôveryhodného znalca situácie.

¹⁷⁴ Tamže, Muench Neuhäuslerovi, 24. 7. 1950

žiadal Muencha o ustanovenie kňaza v rovnakej funkcii v Rakúsku, napriek tomu, že tam ešte fungoval Augustín Záh. Arcibiskup Muench bol náchylný žiadosť vyplniť, ale Svätá stolica Heidlerovu žiadosť nevypočula a duchovná správa pre Slovákov v Rakúsku zostala samostatná.¹⁷⁵

Postupná likvidácia III. Pápežskej misie pre utečencov

Vatikánski národní delegáti pre utečencov boli od počiatku dočasnou inštitúciou, ktorá mala pôsobiť iba dotiaľ, dokiaľ pretrvávala mimoriadna potreba ich existencie. Hoci národní delegáti, vybavení osobitnými právomocami, boli do istej miery „cudzím prvkom“, narúšajúcim teritoriálny princíp riadnej biskupskej jurisdikcie, nemecký a rakúsky episkopát sa v prvej chvíli ich ustanoveniu nebránil, pretože videl urgentnú potrebu pomôcť utečeneckým masám, ktorú sám z viacerých dôvodov poskytnúť nedokázal. V priebehu času však začali nemeckí a rakúski biskupi v záujme konsolidácie pomerov vo svojich krajinách tlačiť na Svätú stolicu, aby toto mimoriadne opatrenie odvolala a utečeneckých kňazov i veriacich začlenila pod riadnu jurisdikciu miestnych biskupov. Postupná likvidácia mimoriadnych jurisdikčných štruktúr pre utečencov mala urýchliť návrat k všeobecne vytúženej právnej normalite, ale tiež postupné vysťahovanie utečencov zo zničeného, zbedačeného a v dôsledku územných strát a príchodu miliónov Nemcov, vyhnaných z východnej Európy, aj preľudneného Nemecka a Rakúska, ktoré sotva vládali užívať vlastné obyvateľstvo, do tretích krajín.

Pápež považoval požiadavky nemeckých a rakúskych biskupov za oprávnené a rozhodol sa k 1. januáru 1949 inštitúciu pápežských národných delegátov pre utečencov zrušiť a pastoračiu utečencov začleniť do riadnej jurisdikcie miestnych biskupov. K tomuto dňu zanikli aj všetky mimoriadne právomoci národných delegátov vrátane práva nosiť pomenovanie „pápežski“. Pius XII. si však zároveň uvedomoval, že nejakú podobu osobitnej pastoračnej a sociálnej starostlivosti o utečencov, ktorých počet zostával naďalej vysoký, bolo potrebné zachovať. Bývalí delegáti, ktorých nové pomenovanie bolo *Oberseelsorger*, teda „hlavní duchovní“ alebo vedúci duchovnej správy tej-ktorej národnej skupiny, resp. v Rakúsku vikári, preto zostali naďalej zodpovední za pastoračiu ich krajanov a bezprostrední nadriadení kňazov svojej národnosti, no potrebné plné moci už nedostávali od pápeža, ale od miestneho biskupa. Iba ako vedúci príslušného národného sociálneho komitétu, zodpovedného za charitatívne, kultúrne a školské otázky,

¹⁷⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, Muench Montinimu, 24. 1. 1951

zostali priamo podriadení Pápežskej misii v Kronbergu, resp. neskôr v Bonne.¹⁷⁶ V zmysle týchto dispozícií bol aj Zánov úrad vatikánskeho delegáta pre slovenských utečencov pretransformovaný do podoby vikára – vedúceho katolíckej misie pre Slovákov, ktorému naďalej podliehali slovenskí kňazi, pôsobiaci v exilnej slovenskej pastorácii. Nemal však už mimoriadne právomoci vatikánskeho delegáta (napr. fakultu birmovať, udeľovať manželské dišpenzy a pod.) a v pastoračných otázkach bezprostredne podliehal miestnym biskupom.

Postupné prijímanie slovenských utečencov pod ochranu IRO, finančná podpora Združenia slovenských katolíkov a Slovenskej ligy v Amerike formou darov a v menšej miere aj pôžičiek pre utečencov na uhradenie čiastky cestovných nákladov, ktoré neprevzala IRO, a napokon aj stále dramatickejšia existenčná situácia utečencov v Európe, rastúce obavy pred expanziou komunizmu na Západ, osobitne do Rakúska a Nemecka, i čoraz zreteľnejšie sa presadzujúce poznanie, že návrat domov nebude tak skoro možný, urýchlili postupné vysťahovávanie Slovákov do tretích krajín. Najväčšie možnosti na vysťahovanie sa spočiatku otvárali v Argentíne, ktorá prežívala povojnovú konjunktúru, potrebovala pracovné sily a vydávala prisťahovalecké víza.¹⁷⁷ Druhou možnosťou, ktorá sa otvorila v roku 1948, bolo vysťahovanie do Francúzska, ktoré bolo ochotné prijať pracovníkov do poľnohospodárstva. Istý počet Slovákov tak odišiel na zazmluvnené poľnohospodárske práce na juh Francúzska, ťažké životné podmienky na miestach pracovného nasadenia však ďalších nasledovníkov od tejto cesty odrádzali.¹⁷⁸ Kanada mala záujem o slobodné ženské pracovné sily do domácností a sociálnych ústavov a o mladých a fyzicky silných ľudí do poľnohospodárstva; vďaka affidavitom, ktoré poskytovali krajanom slovenskí farmári v Kanade, sa takto podarilo dostať do zámoria ďalšiu časť sloven-

¹⁷⁶ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 13, fasc. 45, Neuregelung der seelsorglichen Betreuung der DP; tamže, fasc. 46, Štátny sekretariát Muenchovi, 17. 9. 1948; tamže, busta 5, fasc. 22, Muench Montinimu, 12. 1. 1950; tamže, Tardini Muenchovi, 22. 4. 1950. Z novej úpravy boli vyňatí Poliaci, ktorí patrili do personálnej diecézy arcibiskupa pre Poliakov v zahraničí Józefa Gawlinu, a gréckokatolícki Ukrajinci, ktorí podliehali vikárovi pre ukrajinských katolíkov v Európe biskupovi Ivanovi Bučkovi.

¹⁷⁷ JANČÁRIK, Stanislav E. *Slovenská Argentína*, Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1996, s. 32 – 34; Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum tajomníkovi SLvA Jánovi A. Kocúrovi, 19. 6. 1948

¹⁷⁸ Akciu organizoval najmä Ladislav Jankovič sčasti s finančou pomocou Slovenskej ligy. JANKOVIČOVÁ-JOŠTIAKOVÁ, Eva. *Môj život s Lacom. Vo vyhnanstve v Argentíne*, Bratislava: Libri Historiae, 2009, s. 47, 53 – 54

ských utečencov. Kanada prijímala aj ľudí, ktorí mali dostatok finančných prostriedkov na kúpu farmy, Slováci však takejto podmienke vyhovovali iba zriedka.¹⁷⁹ Od roku 1949 začala slovenských utečencov prijímať i Austrália, ktorá však mala takisto záujem v prvom rade o mladých a zdravých ľudí, schopných fyzickej práce. Do Spojených štátov sa pred rokom 1948 dostali iba jednotlivci, ktorí mali v USA príbuzných, narodili sa tam alebo mali garanciu špecializovaného zamestnania. Situácia sa zmenila v druhej polovici roka 1948, keď americký kongres schválil zákon o prijatí 400 000 displaced persons.¹⁸⁰ Sťahovanie prebiehalo na kvóty podľa štátov proveniencie. Keďže Slováci boli zaradení do „československej kvóty“ a výber a organizáciu akcie mali v rukách českej, resp. „československej“ pofebruárové exilné organizácie, drvivá väčšina vysťahovalcov boli Česi, zatiaľ čo Slováci, ktorí sa neboli ochotní vzdať svojej identity a túžby po samostatnom slovenskom štáte, sa do „československej kvóty“ okrem výnimiek nedostali.¹⁸¹

Hoci od jesene 1947, keď nová vlna masového zatýkania a rozklad Demokracie strany na Slovensku definitívne odstránili posledné zvyšky slobodnejšieho priestoru, a potom od jari 1948, teda po definitívnom prevzatí moci komunistami v Československu, začali do Rakúska i Nemecka prichádzať noví slovenskí emigranti, ich celkový počet sa v dôsledku sťahovania za more zmenšoval a veľké centrá prvej exilnej vlny z roku 1945 v Rakúsku postupne zanikali. Tak sa otvorila aj otázka ďalšej budúcnosti utečeneckých kňazov, ktorí zostávali na mieste ako jedni z posledných.¹⁸²

Keďže ako kňazi podľa kánonických predpisov potrebujú na vysťahovanie aj cirkevné povolenia, predovšetkým potvrdenie nejakého biskupa, že ich prijíma do svojej diecézy, ktorého však bolo na diaľku neľahko nájsť,

¹⁷⁹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum predsedovi SLvA Jurčákovi, 5. 9. 1947. Pozri aj KIRSCHBAUM. *Slovaks in Canada*, s. 161 – 166.

¹⁸⁰ Zákon (*The Displaced Persons Bill*) bol schválený v júni 1948. WYCISLO, Aloysius J. The Refugee and United States Legislation. In *The Catholic Lawyer*, 4 (1958) 2, s. 139

¹⁸¹ Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Kirschbaum Jurčákovi, 20. 6. 1948. UHRÍK, Igor. Československý politický exil v Spojených štátoch amerických a Spojenom kráľovstve na začiatku studenej vojny. In JAŠEK, Peter (ed.). *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy. Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe, 1945 – 1989*, Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, s. 373

¹⁸² V Záňovom dekréte bolo explicitne stanovené, že má zotrvať na svojom mieste až dotiaľ, kým utečenci neodídu do tretích krajín. Osobný archív autorky, Korešpondencia Jozefa M. Kirschbauma z obdobia pôsobenia ako delegáta Slovenskej ligy v Amerike pri IRO, Záh Kirschbaumovi, 17. 11. 1947

a súhlas svojho pôvodného biskupa s vysťahovaním, resp. prepustením zo stavu diecéznych kňazov bol poza železnú oponu prakticky nemožné dosiahnuť, ujala sa veci sama Svätá stolica. Ešte v roku 1946 zriadil pápež pri Štátnom sekretariáte osobitný Migračný úrad (Ufficio migrazione) s dvoma sekciami: pre bežnú migráciu a pre migráciu utečencov. Tento úrad sa stal hlavnou administratívnou centrálou pre podporu emigrácie katolíckych utečencov a utečeneckých kňazov. Popri vatikánskej centrále mal pobočky v Kronbergu a vo Viedni a od roku 1947 aj pri centrále IRO v Ženeve, kde na jeho čele stál už spomenutý Edward J. Killion.¹⁸³

Konzistoriálna kongregácia vypracovala v spolupráci s Migračným úradom Svätej stolice pre kňazov osobitný dotazník (scheda), ktorý bol zasielaný kandidátom na vysťahovanie prostredníctvom duchovných správcov jednotlivých národností. Okrem osobných údajov a životopisu bolo treba vyplniť aj údaje o osobitnej kvalifikácii a profesionálnej skúsenosti dotyčného kňaza, ktoré mali uľahčiť jeho nové uplatnenie. Vedúci duchovných správ pre utečencov jednotlivých národností zasielali vyplnené dotazníky prostredníctvom centrály Pápežskej misie v Kronbergu Konzistoriálnej kongregácii alebo v prípade štátov, ktoré ešte podliehali Kongregácii Propaganda fide (napr. Austrália), tomuto dikastériu, ktoré ich ďalej zasielalo príslušným biskupom v prijímajúcich krajinách.¹⁸⁴

Vatikán mobilizoval aj všetky svoje cirkevné a diplomatické kanály a oslovoval biskupov v zámorí od Južnej Ameriky po Austráliu, aby pre utečeneckých kňazov našiel nové pôsobiská. Svätej stolici osobitne záležalo tiež na tom, aby vysťahovalcov, sťahujúcich sa prostredníctvom IRO, sprievádzali aj kňazi ich národnosti, ktorí by im boli duchovnou oporou v novom svete. Vo Vatikáne sa totiž obávali, že vysťahovalci, ktorí bez primeranej znalosti cudzieho jazyka nebudú mať prístup k sv. spovedi, nebudú rozumieť kázňam, a teda nebudú účastní riadnej pastorácie, sa môžu vzdialiť od Cirkvi alebo stať obeťou rôznych protikatolíckych ideológií.¹⁸⁵

Všetky tieto vatikánske úsilie však narážali na nemalé prekážky. Biskupi z Južnej Ameriky, ktorým chýbali kňazi, boli síce ochotní prijímať ute-

¹⁸³ L'Attività della S. Sede dal 15 dicembre 1946 al 15 dicembre 1947, s. 125 – 135; L'Attività della S. Sede dal 15 dicembre 1947 al 15 dicembre 1948, s. 115 – 127

¹⁸⁴ AAV, Arch. Nunz. Belino, III Miss. Pont., busta 13, fasc. 45, Muench národným delegátom, 20. 6. 1949

¹⁸⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 25, kardinál Piazza, prefekt Konzistoriálnej kongregácie, arcibiskupovi Muenchovi, 11. 5. 1950; tamže, Tardini Muenchovi, 24. 5. 1950. Rovnakú inštrukciu poslal Tardini aj internunciovi vo Viedni Mons. Dellepiane.

čenecký klérus, zdôrazňovali však, že nepotrebujú vzdelancov, intelektuálov, profesorov, literátov, akí medzi utečencami prevažovali, ale misionárov, najlepšie mladých a zdravých, schopných a ochotných pracovať v klimaticky a fyzicky náročných podmienkach medzi domorodým obyvateľstvom.¹⁸⁶ Problémom bolo tiež, že najmä juhoamerické štáty a Austrália, a to nielen svetské úrady, ale nezriedka aj cirkevné autority sa bránili tomu, aby so skupinami európskych prisťahovalcov prichádzali aj kňazi ich národnosti, pretože v nich videli prekážku rýchlej asimilácie imigrantov v novom prostredí, ktorá bola ich prioritou.¹⁸⁷ No a napokon aj niektorí kňazi – utečenci, osobitne vzdelanci v zrelšom veku, dávali prednosť uplatneniu v kultivovaných podmienkach západoeurópskych či kanadských seminárov pred vysťahovaním do ďalekého neznáma v krajinách, ktorých jazyk neovládali a ktorých kultúru nepoznali, najmä ak tam nemali odísť vedno so svojimi krajanmi, ale osamote.¹⁸⁸

Na prelome 40. a 50. rokov sa aj väčšina slovenských kňazov-utečencov vysťahovala z Rakúska a Nemecka do všetkých končín sveta, od Argentíny cez USA a Kanadu po Austráliu, kde zväčša ďalej slúžili slovenským exulantom, niekedy však aj v miestnom prostredí. Po cirkevnej stránke sprostredkúval administratívne vybavovanie ich emigrácie Záh, cez ktorého ruky bežali dotazníky i odporúčania. Pre pretrvávajúce napätia medzi Záňom a českým duchovným správcom bolo príznačné, že si tento nárokoval, aby bolo vybavovanie vysťahovaleckej agendy „československých“ kňazov, teda aj Slovákov, podriadené jeho autorite, čo však slovenskí kňa-

¹⁸⁶ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 24, Montini an Muench, 9. 12. 1949; tamže, fasc. 26, Emigrazione sacerdoti DPs, Rapporto circa la sistemazione dei sacerdoti profughi in America del Sud, Europa e Canada, 15. 9. 1950

¹⁸⁷ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 25, Killion Muenchovi, 24. 5. 1950; TAMŽE, európsky riaditeľ charitatívnej organizácie amerických biskupov *War Relief Services* NCWC James J. Norris Muenchovi, 27. 5. 1950

¹⁸⁸ Konzistoriálna kongregácia poslala napríklad slovenskému kňazovi Vojtechovi Buckovi, na Slovensku profesorovi cirkevných dejín, pozvanie a príslušné povolenia na vysťahovanie sa do Santiaga de Chile, kde mal pôsobiť vo vidieckej pastorácii medzi jednoduchým miestnym obyvateľstvom. Bucko, ktorý nevedel po španielsky a k Čile, kde nebolo Slovákov, nemal žiadny vzťah, sa pokúsil vybaviť si vysťahovanie do Kanady, kde mal príbuznú, ochotnú zaplatiť mu cestovné výlohy, a kde mu biskup v Edmontone ponúkal miesto profesora v kňazskom seminári. Nakoniec sa však Buckovi podarilo zostať v Nemecku a stal sa Záňovým nástupcom. AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 26, Emigrazione Sacerdoti DPs, Záh Muenchovi, 2. 3. 1950; tamže, prefekt Konzistoriálnej kongregácie kardinál Piazza Muenchovi, 30. 3. 1950; tamže, Muench Piazzovi, 12. 10. 1950.

zi nerešpektovali a dotazníky i ostatnú korešpondenciu zasielali Zážovi, a to aj vtedy, keď arcibiskup Muench príslušné prípisy adresoval českému zástupcovi.¹⁸⁹

Samotný Augustín Záž ešte v roku 1949 cestoval do Ríma, aby Svätej stolici predložil otázku svojho ďalšieho pôsobenia. Dostal odpoveď, aby sa buď presťahoval do Večného mesta a začal pôsobiť tam, alebo aby emigroval do zámoria.¹⁹⁰ Keďže Záž mal v USA, kde žili státisíce Slovákov, blízkych príbuzných, podal si žiadosť o vysťahovanie do tejto krajiny. Trpký kalich bolesti, ktorý jeho misiu sprevádzal od prvého dňa, mu však ani v tejto poslednej fáze nezostal uspokojený. Keď ho 16. marca 1950 vo veci prijatia pod gesciu IRO predvolali do úradovne v Linzi, bol konfrontovaný s obvinením, ktoré proti nemu vzniesla česká strana, že neprávom používal a používa cirkevné tituly vatikánskeho delegáta pre slovenských utečencov, resp. následne vikára pre slovenských utečencov, a že ho cirkevná autorita pre toto zneužívanie už aj potrestala. Takéto bezprecedentné obvinenie, ktoré nemalo žiadny reálny podklad, sa Záža bolestne dotklo. Ešte v ten istý deň písal Muenchovi na apoštolskú nunciaturu v Kronbergu a prosil ho, aby mu vystavil potvrdenie v anglickom i nemeckom jazyku, že mu Svätá stolica obe tieto funkcie naozaj zverila, takže ich právom vykonával.¹⁹¹ Potvrdenie, samozrejme, dostal, cirkevná autorita však už nedokázala zabrániť tomu, že sa v dôsledku krivého obvinenia Zážovo vysťahovanie posunulo o dlhé mesiace. Záž sa musel na žiadosť IRO presťahovať do utečeneckého tábora vo Wegscheide v Hornom Rakúsku, odkiaľ potom ďalšieho poldruha roka poctivo vykonával svoju funkciu. Napriek zložitým podmienkam sa jeho agenda ešte rozšírila, pretože sa vďaka blízkosti k Slovensku a slovenským utečencom stal jedným z rozhodujúcich kanálov v komunikácii medzi Cirkvou na Slovensku, cirkevnou autoritou

¹⁸⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 24. Vo fascikli sa nachádza početná korešpondencia medzi slovenskými kňazmi, nunciaturou v Kronbergu / Bad Godesbergu a vedúcimi katolíckych misií Zážom a Lekavým. Napr. v prípise zo 16. 1. 1950 zasielal Lekavý nunciature podklady k vysťahovaniu slovenského kňaza Maximiliána Chladného Hanoša, sám Chladný Hanoš však vybavoval vec prostredníctvom Záža, ktorý 1. 2. 1950 zaslal jeho dotazník nunciature. Por. tiež tamže, fasc. 26. Dňa 2. 3. 1950 zaslal Záž nunciature dotazník Vojtecha Bucku. Keď 26. 9. 1950 prišla z Konzistoriálnej kongregácie odpoveď, adresoval ju Muench najprv českému kňazovi Otýpkovi, ktorý dočasne viedol českú misiu, potom však list predsa odišiel Zážovi, ktorý obratom zaslal vyjadrenie, ktoré Muench 12. 10. 1950 odoslal Konzistoriálnej kongregácii.

¹⁹⁰ ZÁŇ. Nemecko – Rakúsko, Deutschland – Österreich, c. d., s. 98

¹⁹¹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 18, Záž Muenchovi, 16. 3. 1950

v Ríme (Štátnym sekretariátom Svätej stolice, generálom Spoločnosti Ježišovej) a slovenským exilom, resp. slovensko-americkým zahraničím (Karol Sidor, slovenská redakcia Vatikánskeho rozhlasu a talianskeho štátneho rozhlasu, Prvá slovenská katolícka jednota v USA), ktorým posielal správy o situácii Cirkvi na Slovensku, odkazy od slovenských biskupov, osobitne od Jána Vojtaššáka, analýzy a pod.¹⁹²

Dňa 10. augusta 1951 adresoval Záh apoštolskej nunciatúre, ktorá sa medzičasom presťahovala do Bonnu – Bad Godesbergu, rozlúčkový list a poďakoval sa za pomoc a ochranu, ktorú poskytovala Slovákom. Ešte v ten istý deň, po šesťapolročnom pôsobení medzi slovenskými emigrantmi v Rakúsku a Nemecku, opustil Európu a odcestoval do USA.¹⁹³

Aby sa Záh vyhol riziku, že jeho agendu prevezme český kňaz, a aby jasne signalizoval, že aj v Nemecku vedie duchovnú správu slovenský kňaz, nie „vedúci duchovnej správy pre československých utečencov“, urobil pred odchodom iniciatívny krok a svoju agendu odovzdal Vojtechovi Buckovi,¹⁹⁴ ktorý žil v kláštore Schäftlarn pri Mníchove a ktorého ako „najvzornejšieho slovenského kňaza“ odporučil arcibiskupovi Muenchovi na vymenovanie za vedúceho katolíckej misie pre slovenských utečencov v Nemecku.¹⁹⁵

V predchádzajúcich mesiacoch sa v Kronbergu vynorila sporná otázka, kto má vymenúvať vedúcich duchovnej správy pre jednotlivé národnosti vzhľadom na to, že podliehali jurisdikcii miestnych biskupov, ich veriaci i kňazi však žili roztratení vo viacerých diecézach, a tiež na to, že naďalej existovala Pápežská misia pre utečencov v personálnej jednote so správcom nunciatúry (neskôr nunciom), ktorému podliehali vedúci duchovnej správy

¹⁹² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 266, Záňova správa pre slovenskú redakciu vysielania talianskeho rozhlasu v Ríme zo 17. 10. 1950, kópia bola zaslaná Štátnemu sekretariátu Svätej stolice.

¹⁹³ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, Záň Apoštolskej nunciatúre v Bad Godesbergu, 10. 8. 1951

¹⁹⁴ Vojtech Bucko (1911 – 1993), kňaz nitrianskej diecézy, cirkevný historik. Doktorát získal na Karlovej univerzite v Prahe. Od roku 1940 bol mimoriadny profesor cirkevných dejín na Vysokej škole bohosloveckej v Nitre. V roku 1945 sa stal riadnym profesorom na Katolíckej bohosloveckej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. Ako prvý slovenský cirkevný historik sa systematicky venoval výskumu dejín rekatolizácie na Slovensku. Od roku 1949 žil v emigrácii v Nemecku, od augusta 1951 ako vedúci duchovnej správy pre Slovákov v Nemecku. Angažoval sa aj v slovenskom exile v Slovenskej národnej rade v zahraničí. Plodný autor početných historických a náboženských článkov a štúdií, zakladateľ a vydavateľ vedeckej revue o slovenských dejinách *Slowakei* (Mníchov).

¹⁹⁵ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, Záň Apoštolskej nunciatúre v Bad Godesbergu, 10. 8. 1951

pre utečencov vo veciach sociálno-charitatívnych. Nakoniec sa ustálil postup, podľa ktorého v prípade potreby nového vedúceho duchovnej správy biskupom navrhoval Muench, ale patričné fakulty mu odovzdali biskupi.¹⁹⁶ V tomto zmysle Muench potvrdil Buckovo poverenie viesť duchovnú správu „profugorum Slovachae nationis“, ktorí žili na nemeckom území, požiadal nemeckých biskupov, aby mu udelili potrebné fakulty¹⁹⁷ a menovanie oznámil substitútovi Montinimu do Vatikánu.¹⁹⁸ Menovací dekrét výslovne konštatoval, že poslaním vedúceho duchovnej správy je popri pastoračnej činnosti v užšom zmysle aj úloha dohliadať na katolícke utečenecké organizácie, periodiká a kultúrne a charitatívne iniciatívy, ale vždy podľa dispozícií nemeckých ordinárov.¹⁹⁹ Tak sa definitívne potvrdila autonómia duchovnej správy pre slovenských katolíkov v Nemecku a jej nezávislosť od duchovnej správy pre Čechov a v tejto podobe potom pretrvala nasledujúce desaťročia.

Hoci Buckovo menovanie bolo explicitne pre Nemecko, v nasledujúcich rokoch ešte stále fakticky viedol aj duchovnú správu pre Slovákov v Rakúsku. Na pracovných stretnutiach slovenských kňazov sa v najbližších rokoch z Buckovej iniciatívy pravidelne stretávali siedmi kňazi z Nemecka (popri Buckovi Štefan Precner, Viliam Lacko, Jozef Anner, Ján Bielik, Tibor Strnisko a od roku 1951 v Mníchove žijúci jezuita Fridrich Osuský) a traja pôsobiaci medzi Slovákami v Rakúsku (Karol Šumichrast, Ján Loydl a František Reves).²⁰⁰ Duchovné správy pre Slovákov v oboch krajinách sa však postupne organizačne emancipovali. Kým nemeckú po dlhé nasledujúce desaťročia viedol Vojtech Bucko, v Rakúsku, kde nenadobudla takú formalizovanú podobu ako v Nemecku, jej vedenie fakticky prevzal v Salzburgu sídliaci Karol Šumichrast.

Konsolidácia pomerov v Nemecku, vznik Nemeckej spolkovej republiky, vymenovanie Muencha za správcu apoštolskej nunciatúry a neskôr

¹⁹⁶ Kompetenčná nejasnosť pôvodne vznikla začiatkom roka 1950, po tom, čo zomrel vedúci duchovnej správy pre Lotyšov a Estóncov Peteris Laurinovčs a vedúci maďarskej duchovnej správy Zoltán Kótai sa vystaňoval do Brazílie. AAV, Arch. Nunz. Berlino, III Miss. Pont., busta 5, fasc. 22, Muench Montinimu, 12. 1. 1950; TAMŽE, Tardini Muenchovi, 22. 4. 1950

¹⁹⁷ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, latinské potvrdenie datované 18. 8. 1951

¹⁹⁸ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, Muench Montinimu, 22. 8. 1951

¹⁹⁹ AAV, Arch. Nunz. Berlino, busta 194, fasc. 183, latinské potvrdenie datované 18. 8. 1951

²⁰⁰ APSÚSCM, Korešpondencia 1953, Bucko Antonovi Botkovi, 5. 1. 1953

apoštolského nuncia, zrušenie národných delegatúr pre utečencov a ich začlenenie do riadnej jurisdikcie miestnych biskupov a napokon postupný odchod utečeneckých más do tretích krajín mali za následok, že utečenecká agenda mala čoraz menší podiel na Muenchovej činnosti a Pápežská misia pre utečencov postupne ticho splynula s agendou nunciatúry bez toho, že by došlo k formálnemu deklarovaniu jej zániku.

“GOD HAS SENT HIM TO US IN THIS FOR US WORST MOMENT.”

The IIIrd Papal Mission in Germany and Austria and the Slovak Exile, 1945 – 1950

EMÍLIA HRABOVEC

In the spring 1945, the first large wave of political emigration left Slovakia. For the following years, the majority of the Slovak refugees remained stranded in Austria and, to a smaller extent, in Germany. Their hard life conditions were determined by the dramatic material situation in both war-distructed, divided and occupied countries, the persistence of wartime mentality with its dichotomy “ally” versus “enemy”, as well as by the political decisions of the victorious Allies to reestablish Czechoslovakia and, at least in the immediate postwar years, to preserve the cooperation with the Soviet partner, also at the price of accepting the Soviet influence in Central and Eastern Europe. Moreover, in the first years, an idealisation of Czechoslovakia prevailed in the West, nourished by the fact that the Czechoslovak politicians themselves fostered the pro-Soviet orientation of the country, making the direct Soviet interference and the transformation of the political system in Communist sense less easy to recognise from the outside. Czechoslovakia itself, whose politicians saw their main political goal in enforcing the unity of the state and the assimilation of Slovakia, viewed the Slovak exiles, all convinced defenders of the idea of Slovak independence, as its greatest political and ideological enemies and did everything to hinder their independent existence under the proper name and to achieve their forcible repatriation.

Pope Pius XII viewed the situation of postwar Europe with its new divisions, the expansion of Communism, the disrespect of natural rights of men and nations and the enforced mass migration movements, as an apocalyptic scenario that would cause “cruel trials” for Christianity and threaten the very existence of the Christian civilisation. In autumn 1945, in the effort to mitigate the dramatic spiritual and social consequences of the mass migrations, the Pope sent the II-Ird Papal Mission for refugees to Germany and Austria with the scope to help

all displaced persons and refugees independently from the fact if they belonged to small or large nations, to the victors or the defeated. The Papal Mission for Refugees, headed by an American bishop of German origin, Alois Muench, later the first apostolic nuncio in Germany, was the first and for a long time the only institution on international scale that respected the existence of the Slovak nation and established for the Slovak refugees independent national pastoral and charitable structures. A special Vatican delegate for Slovak refugees was appointed, exempted from the jurisdiction of the local bishops and with privileged ecclesiastical faculties, thus functioning as a vicar general in a personal diocese *sui generis*. The national delegate and the religious, social, and cultural structures created around his office became for the next four or five years the fundament of Slovak life in Austria and Germany and offered the Slovak exiles an important religious, moral, and material help.

On the basis of the archival sources from the pontificate of Pius XII recently opened for historical research, as well as other previously unknown historical sources, the study reconstructs the activities of the Vatican delegate for Slovak refugees in Austria and Germany in the key period 1945 – 1950.

Prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
Univerzita Komenského v Bratislave
vedúca Katedry kresťanskej filozofie a historických vied
Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK
Email: ehrabovec@frcth.uniba.sk

DISKUSIA

ČI ORAVA PAMĚTÁ?

Výstava vo Veľkej Lipnici je kultivovaním alebo falšovaním historickej pamäti?

LUDOMÍR MOLITORIS

Námestíčko pred Ľudovým domom vo Veľkej Lipnici na Orave sa od marca do júla 2021 stalo priestorom na prezentovanie exteriérovej výstavy pod názvom *Orava 1918 – 1924*, realizovanej v rámci projektu *Či Orava pamätá?* Storočnica pripojenia časti Oravy k nezávislému Poľsku. Expozíciu pripravilo Združenie Veľká Lipnica na Orave z verejných prostriedkov Ministra národnej obrany Poľskej republiky v rámci osláv s rovnomeným názvom. K výstave bola vydaná aj publikácia s rovnakým názvom.¹ Po oboznámení sa s výstavou, ako aj s publikáciou, sa nás zmocnili značné pochybnosti. Je táto výstava skutočne snahou o kultivovanie pamäti, alebo je jej falšovaním? Ide vsukutku o veľmi dôležitú a zásadnú otázku, na ktorú sa pokúsime odpovedať.

Autorkou výstavy je podvlčianska rodáčka Małgorzata Liškiewiczová, rodená Fedorová, ktorá v súčasnosti pôsobí vo Varšave ako advokátka. Názov výstavy je neutrálny, nemôže nikomu prekážať. No horšie je to už s jej obsahom. Už prvý panel jasne ukazuje, že autorovi scenára výstavy nejde o pamäť a pripomenutie si histórie obce Veľká Lipnica² spred sto rokov, ale o deštrukciu pamäti, ktorá má slúžiť „zvýšeniu povedomia o udalostiach spojených so získaním nezávislosti a cesty k poľskosti Oravy a je zameraná na formovanie vlasteneckých a občianskych postojov“.³ Takto je defino-

¹ LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924. Skąd przybywamy, kim jesteśmy*. Lipnica Wielka: Stowarzyszenie Lipnica Wielka na Orawie, 2020

² V slovenskej literatúre Dolná Lipnica

³ Prístupné na stránke: <https://orawa2024.pl/wystawa-plenerowa-orawa-1918-1924-przed-domem-ludowym-w-lipnicy-wielkiej/> Výstava bola v auguste 2021 predstavená aj

vaný cieľ výstavy, ktorý si možno prečítať na internetovej stránke *Orawa z Nepodległa*. Vlastníkom internetovej stránky je verejný úrad, akým nepochybne je Obecný úrad vo Veľkej Lipnici.

Cieľ výstavy bol jasne stanovený. Autorom výstavy totiž nejde o pripomenutie si historických udalostí, ale o spätné kreovanie „nových reálií“, na čo Združenie Veľká Lipnica na Orave, formálne pôsobiace na adrese Obecného kultúrneho strediska (GOK) vo Veľkej Lipnici č. 521, použilo verejné finančné prostriedky Ministra národnej obrany Poľskej republiky. Ide skutočne o zvláštny súbeh okolností, keďže je ťažké povedať, čo chce touto výstavou minister národnej obrany brániť a pred kým. Nepodarilo sa nám totiž nič zistiť o Združení Veľká Lipnica na Orave, ani kde je zaregistrované, ani kto je súčasťou jeho vedenia. Dodajme, že koordinátorkou projektu je riaditeľka GOK-u vo Veľkej Lipnici Karolina Kowalcyzková.

Spomínaný prvý panel výstavy nesie názov *Odkiaľ pochádzame? Kým sme?* – osídlenie na hornej Orave. Ani proti tomuto názvu nemožno mať žiadne námietky. Obsah ďalšieho panelu už absolútne nezodpovedá historickej skutočnosti. Svoj príbeh o Orave autorka začína od cestného spojenia, ktoré spája dnešné Malopoľsko s oblasťou Dunaja. Už v druhom odseku tvrdí, že „v období vlády Boleslava Chrabrého sa Orava s celým dnešným Slovenskom nachádzala v hraniciach poľského štátu“⁴, čo nás necháva na pochybnostiach, že autorke scenára ani tak nejde o pripomenutie minulosti, ale o vytváranie „vylepšenej“, jednoducho povedané novej „poľskej“ histórie. Autorka totiž zabúda, respektíve zamlčeva skutočnosť, že pred panovaním Boleslava Chrabrého nielen Orava, ale aj takmer celé dnešné Malopoľsko (štátny útvar Vislanov) boli súčasťou Veľkej Moravy a po jej úpadku súčasťou Čiech. A že až v roku 990⁵ Boleslav Chrabrý vyhnal z Krakova svojich českých bratrancov. Český kronikár Kosmas tvrdí, že sa to stalo až v roku 999 a pripisuje tento čin Mieškovi.⁶ Navyše v časoch Boleslava Chrabrého bola horná Orava neosídleným územím a diskusia o akejsi lineárnej hranici sa nachádza v rovine literárnej fikcie. V tomto

v Krakove na námestí Axentowicza. Dostupná na internetovej stránke: <https://niezłomnym.photo.blog/2021/08/07/orawa-1918-1924/>

⁴ Prvý panel výstavy *Skąd przybywamy? Kim jesteśmy? – osadnictwo na Górnjej Orawie*. V tlačennom vydaní kapitola nazvaná *Osadnictwo na Górnjej Orawie*. LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 13

⁵ WYROZUMSKI, J. Kraków w chrześcijańskiej Europie X – XIII wieku. In E. Firlet – E. Zaitz (eds.) *Kraków w chrześcijańskiej Europie X – XIII wieku*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2006, s. 43 – 44

⁶ *Kosmasa Kronika Czechów*. Warszawa 1969, s. 167 a nasledujúce

období totiž bola horná Orava silno zalesnená. Terén bol trvalo neosídlený, a preto tu ani nemohli byť žiadne lineárne hranice. Pričom pri vzniku ranostredovekých štátov vrátane poľského nemožno ani hovoriť o akýchsi lineárnych hraniciach.⁷ Prináležitost' Oravy do Poľska nepotvrdzujú ani žiadne archívne pramene. Prvá zmienka, v ktorej sa spomína oravská obec, pochádza až z roku 1265.⁸ Ide o dokument vydaný uhorským kráľom Belom IV., ktorý sa týka povinností poddaných Liptova. Spomenutá je v ňom colná stanica v Tvrdošíne (Tordousina). Ďalšia písomná zmienka, v ktorej je prvýkrát použitý názov Orava (posesio Arva), pochádza až z roku 1267 a nachádza sa v dokumente uhorského kráľa Bela IV. Dokument sa týka majetkových vzťahov vnukov zvolenského župana Detrika, ktorí získali do vlastníctva kráľovské majetky Varín, Žilinu a Tepličku za Oravou s hradom a inými dedinami v komitátoch Turiec a Liptov.⁹

V tom istom odseku nám autorka výstavy oznamuje, že „v roku 1234 daroval Boleslav Hanblivý severné oblasti Oravy mníšskemu rádu cisterciánov z Jędrzejowa“ a že pravdepodobne títo „sa jednako znechutení drsným podnebí radšej osídlili v Szczyrzycu“.¹⁰ Tu by som chcel autorku scenára upozorniť, že Boleslav Hanblivý nemohol v roku 1234 urobiť takúto transakciu, a to z jednoduchého dôvodu, lebo sa narodil v roku 1226¹¹ ako syn Leška Bieleho a ruskej kňažnej Grimislavy. V tom čase mal len 8 rokov. Autorkou uvádzaný dokument z roku 1234 sa navyše netýkal Oravy, ale Podhalia, a je spojený s dokumentom kniežata Henricha Bradateho. A za jeho panovania prideliť krakovský vojvoda Teodor územie „Ludemer“ alebo „Ludemir“ opátstvu cisterciánov z Jędrzejowa.¹² Cisterciáni jednak nedokázali darované územie – siahajúce od Dębna do Ludźmierza – kolonizovať a Kazimír Veľký im ho odobral. Stalo sa tak v rokoch

⁷ Viac MAJERIKOVÁ – MOLITORIS, M. Zgadnienie przynależności państwowej i kolonizacji górnej Orawy. In M. Majeriková-Molitoris – E. Molitoris – M. Smondek (eds.). *Tajne dzieje Górnej Orawy*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 81 – 82

⁸ BEŇKO, J. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice 1984, s. 49 – 50

⁹ WENZEL, G.: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (ďalej CDAC) III*. Pest 1862, s. 156 – 158; BEŇKO, J. *Osídlenie severného Slovenska...*, s. 50

¹⁰ Prvý panel výstavy *Skąd przybywamy? Kim jesteśmy? – osadnictwo na Górnej Orawie*

¹¹ JASIŃSKI, K. *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*. Poznań – Wrocław 2001, s. 44

¹² Rajman, J. „Territorium Ludemir“. Możliwość i cystersi na pograniczu polsko-węgierskim w pierwszej połowie XIII w. In *RES GESTAE. CZASOPISMO HISTORYCZNE*, 2020 (11) s. 32

1335 – 1338.¹³ Tieto údaje – o roku 1234 a domnelých donáciách Boleslava Hanblivého – však už nie sú uvedené v publikácii, ktorá bola vydaná k výstave.¹⁴

Rovnako sa v publikácii nenachádza ani ďalšia informácia, ktorá bola umiestnená na predmetnom paneli, že „...za panovania kráľa Kazimíra Veľkého (v roku 1368) podobná stanica existovala na území dnešnej Jablonky...“, ktorú mal vraj spomínaný poľský kráľ zriadiť v Jablonke v roku 1368. Autorka výstavy evidentne nie je zorientovaná v problematike a nemá nastudované ani najnovšie výskumy v tejto oblasti. Zriadenia údajnej colnej stanice v Jablonke v roku 1368, teda v roku, kedy ešte obec neexistovala, sa totiž netýka Jablonky na Orave, ako to prezentoval vo svojej práci *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy cz. I*¹⁵ z roku 1932 prof. Władysław Semkowicz, ktorý bol osobne zaangażovaný na poľskej strane do sporu o štátnu hranicu na Orave v rokoch 1918 – 1920. Nepotvrdzujú to ani žiadne hodnoverné pramene a originálny dokument neexistuje, pričom neexistoval ani v období, keď spomínaný autor svoju publikáciu pripravoval. Na túto skutočnosť naposledy upozornila historička Milica Majeriková-Molitoris, ktorá uskutočnila dôkladnú analýzu údajnej kópie dokumentu kráľa Kazimíra Veľkého z roku 1368 týkajúceho sa Jablonky, z ktorého by mal predmetný fakt vyplývať.¹⁶ V prvej časti *Materiałów źródłowych do dziejów osadnictwa Górnej Orawy* takýto odkaz neexistuje. Dátum 1368 sa nachádza na zákone o zriadení krakovských soľných žúp a nie na údajnej kópii dokumentu – kráľovského soľného štatútu – týkajúceho sa Jablonky. Na dokumente nie je ani dátum, ani miesto vydania, je bez podpisu, pečate, čo v súvislosti s tým, že neexistuje originál, úplne spochybňuje jeho vierohodnosť. Z faktu, že niekto umiestnil túto kópiu za spomínaný zákon kráľa Kazimíra o zriadení krakovských soľných žúp, nemožno odvodiť datovanie nasledujúceho dokumentu. Obzvlášť, ak ide o odpis, ktorý musel, prirodzene, vzniknúť neskôr. Skutočnosť, že sa predmetný

¹³ Noga, Z. W epoce staropolskiej. In F. Kiryk, B. Górza (eds.) *U podnóża Gorców. Wczoraj i dzisiaj wsi podhalańskich Gminy Nowy Targ*. Nowy Targ: Podhalańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Nowym Targu, 1999, s. 53

¹⁴ LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 13

¹⁵ SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część I. Dokumenty*. Zakopane 1932, s. 3 – 4

¹⁶ MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M. Tajemnicza Jablonka. In M. Majeriková-Molitoris – E. Molitoris – M. Smondek (eds.) *Tajne dzieje Górnej Orawy*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 87 – 89

dokument nachádzal v Archíve Ossolińskich v Lvove, nasvedčuje, že sa týkal skôr východných oblastí štátu kráľa Kazimíra, teda oblastí Przemysla či Sanoku. Obec s názvom Jablonka sa nachádzala a dodnes sa nachádza v sanockom regióne, čo však Władysław Semkowicz neuvádza. Tvrdiac, že Jablonka v dokumente soľného štatútu je Jablonka na Orave,¹⁷ sa mylí, alebo cielene zavádza. Neuvádza Jablonku v sanockom regióne, ktorý získal Kazimír práve koncom 60. rokov 14. storočia a spomínané regulácie sa teda mohli týkať práve týchto území. O Sanoku sa totiž v 13. storočí hovorilo ako o bráne do Uhorska.¹⁸ Navyše žiaden historik doposiaľ nepublikoval dokument, ktorý by bol akýmkoľvek spôsobom spojený s predmetnou colnou stanicou v Jablonke na Orave. Ak by existovala, museli by nepochybne takéto dokumenty vzniknúť. Rovnako neexistujú žiadne objektívne dôkazy, že by Jablonka v ktoromkoľvek období bola súčasťou „krakovského vojvodstva a následne osviencimského kniežatstva“.¹⁹

V ďalšom texte na tom istom paneli opisuje M. Liškiewiczová kolonizačné aktivity. Vytvára pri tom úplne novú naráciu, ktorá bola doposiaľ neznáma. Tvrdí, že vraj „obce (najmä poľské) boli zakladané v blízkosti vzniknutých ciest – obchodných ciest vedúcich z Podhalia, Živca“. No kto ich zakladal, to už neuvádza. Nespomína, že hornú Oravu začali kolonizovať zemepáni Oravského hradu Turzovci a že koncom 15. a začiatkom 16. storočia osídľovali tieto oblasti kolonizátori z juhu. Vôbec neuvádza iniciátora osídlenia hornej Oravy Františka Turza. V textoch scenára výstavy neobjavíme ani zmienku o jeho manželke Kataríne Zrínskej, ktorá v tejto kolonizácii pokračovala, ani o ich synovi Jurajovi a následne ani o Imrichovi. Polonocentrické zameranie autorky textov jej neumožňujú objektívne nazerať na kolonizačnú činnosť. Neuvažuje nad zmyslom publikovaných slov a nevyšvetľuje, prečo by mali Turzovci zakladať „najmä poľské“ obce.

Archívne pramene uložené v Štátnom archíve v Žiline so sídlom v Bytči jednoznačne potvrdzujú, že kolonizácia týchto oblastí bola uskutočnená najmä prostredníctvom valašského živlu, ako aj prostredníctvom slovenského, moravského i sliezskeho obyvateľstva. Tvrdenie, že v momente vybudovania cesty „na juh cez Spytkovický priesmyk, prišla na hornú Oravu

¹⁷ SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część I...*, s. 3 – 4

¹⁸ FASTNACHT, A. *Słownik historyczno-geograficzny Ziemi sądeckiej w średniowieczu. Część 2 (J – N)*. Brzozów: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1998, s. 22 – 23

¹⁹ Prvý panel výstavy *Skąd przybywamy? Kim jesteśmy? – osadnictwo na Górnej Orawie*

jedna z najväčších poľských kolonizačných vln – z Makova, Suchej a Jordanova“, nie je ničím podložené, je nepravdivé. Poľské obyvateľstvo totiž do týchto oblastí neprichádzalo hromadne, ale utekali sem jednotlivci. Pripisovanie útekom roľníkov z Poľska dominantnú úlohu v kolonizačnom procese hornej Oravy, je značne prehnané. Zvlášť, ak uvážime, že tieto úteky vyvolávali protesty poľských zemepánov na poľskej strane hranice, najmä Mikuláša Komorovského, ktorý organizoval na hornú Oravu ozbrojené nájazdy a počas nich odvádzal nielen spomínaných utečencov, ale aj poddaných Turzovcov. Tieto skutočnosti boli predmetom obširnej korešpondencie, ba dokonca aj zmierovacích konaní.²⁰ V konečnom dôsledku to malo za následok, že oravský zemepán (Alžbeta Cobarová, druhá manželka Juraja Turzu) vydal dve inštrukcie, v rokoch 1617 a 1620, ktoré pod hrozbou prísnych trestov zakazovali prijímať utečencov z Poľska.²¹

Spory o poddaných, ktorí utiekli zo Živca, sa odzrkadľujú v Inventári obcí Oravského panstva z roku 1624. Ten bol spísaný na základe staršieho súpisu vytvoreného Jurajom Turzom, pričom vykázal, že na celom území Oravského panstva bolo osídlených celkovo 82 osadníkov s priezviskami Poliak a Živčák²², a nie 400, ako si to želá autorka výstavy. Nešlo teda ani zďaleka o masové osídlenie. Nemožno tento jav preceňovať a tvrdiť, že kolonizácia bola vraj výlučne poľskou záležitosťou a že oblasť hornej Oravy osídlilo poľské obyvateľstvo. V prípade útekov poľských roľníkov išlo o sekundárny jav, ktorý bol dôsledkom zlého zaobchádzania s roľníkmi zo strany poľských zemepánov, najmä už spomínaným Mikulášom Komorovským.

²⁰ SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część II. Listy i akta*. Zakopane 1939, s. 34 – 44

²¹ KURJAKOVÁ, E. Migracje ludności na polsko-słowackim pograniczu. In *Rocznik Babiogórski*. Kraków – Zawoja 2000, t. 2, s. 143. E. Kurjaková v citovanej štúdií píše o fyzických trestoch, išlo však o tresty finančné. Pozri BIELOVODSKÝ, A. *Severné hranice Slovenska*. Bratislava: Ústredná správa Slovenskej ligy, 1946, s. 103. Latinský prepis toho zákazu znel nasledovne: „Generalis instructio, secundum quam provisor bonorum arcis nostrae Arwa sese gerere debat de a. 1629: Insuper Polonos promiscue nullos amodo inposterum recipiat in nostram ditionem cumprimis vero subditos Nicolai Komorounii, alioquin enim si comperietur et nobis innotuerit tales esse receptos, provisor fl. 50, iudex autem illius possessionis, in quam talis colonus ex Polonia oriundus ingreditur, peripsumque recipitur, convinceter in fl. 12, item toties, quoties hoc nostrum mandatum transgressurus fuerit.“

²² BIELOVODSKÝ, A. *Severné hranice Slovenska*. Bratislava: Ústredná správa Slovenskej ligy, 1946, s. 104

V skutočnosti kolonizácia hornej Oravy prebiehala z juhu, pričom značnú časť osadníkov tvorili Valasi. Z dokumentu Kataríny Zrínskej z 21. apríla 1575, ktorý bol napísaný na Oravskom hrade a nachádza sa v Štátnom archíve v Žiline so sídlom v Bytči, sa dozvedáme, že zakladateľ Jablonky Wincent Jablonowsky bol oslobodený od platenia daní na 15 rokov, a to spolu so štyrmi valašskými sedliakmi, teda Valachmi.²³ Rovnako je to aj v prípade šoltýsa Podvlku Foelicis Wylczko (podľa Władysława Semkowicza, ktorý niekedy polonizoval jeho priezvisko ako Feliks Wilczko). Z dokumentu z 24. apríla 1585 sa dozvedáme, že v novej osade Wielke Ondreyowskie (Podvlek) bol oslobodený od platenia daní na 16 rokov spolu s dvadsiatimi valašskými sedliakmi.²⁴ V prípade Orávky (Orawka pod Kulichom) to bolo deklarované na základe prosby šoltýsa Caspra Kuližka a ôsmich valašských sedliakov v dokumente z 3. decembra 1616²⁵, a v prípade Vyšnej Lipnice sa v dokumente z 13. decembra 1618 hovorí o dohode so šoltýsom Janom Králem a piatimi valašskými sedliakmi²⁶. Podobne to bolo aj v ďalších hornooravských obciach.

V poľskej literatúre však chýbajú akékoľvek zmienky o valašskom osídlení na Orave. Pričom niektorí autori sa domnievajú, že ak preložia do poľštiny, respektíve popoľstia mená osadníkov, tak bude možné z toho vyvodiť záver, že časť Oravy, ktorá bola v roku 1920 pričlenená k Poľsku, skutočne osídlili utečenci zo Živca, pravdepodobne Poliaci. Písal som o tom už v recenzii publikácie *Jabłonka – stolica polskiej Orawy. Historia i Współczesność*.²⁷ Michail Smotana je však na predmetnej tabuli uvedený ako Michał Śmietana, čo je evidentným skreslením a dekonštrukciou pamäti. Michail Smotana a deväť Valachov²⁸ zjavne neboli Poliakmi a preklad českého,

²³ SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część I...*, s. 12

²⁴ TAMŽE, s. 14

²⁵ TAMŽE, s. 52 – 53

²⁶ TAMŽE, s. 56 – 57

²⁷ MOLITORIS, L. Recenzja. Jabłonka – stolica polskiej Orawy. Historia i współczesność. Red. B. Zgama, – R. Kowalczyk, Nowy Targ – Jabłonka: Orawskie centrum kultury w Jabłonce, 2012, 600 s. In M. Majeriková-Molitoris (ed.) *Almanach Słowacy w Polsce XV*. Kraków 2014, s. 198 – 230

²⁸ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. V citovanej polemike *Recenzja. Jabłonka – stolica polskiej Orawy. Historia i współczesność*. Red. B. Z g a m a, – R. K o w a l c z y k s a v poznámke č. 27 odvolávam na prácu W. Semkowicza, ktorý v diele *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część II*. Listy i akta na s. 124 chybné cituje priezvisko tohto richtára. V dokumente z roku 1619 je predmetné priezvisko zapísané ako Michail Smotana a v dokumente z roku 1624 ako Smetana Michalji.

slovenského, respektíve moravského mena do poľštiny – „smotana“ na „šmietana“ alebo „smetana“ na „šmietana“ – objektívne nie je potvrdením jeho poľskej identity.

Tvrdenie M. Liškiewiczovej, že „od 17. storočia hromadne prichádzajú iba poľskí osadníci“ sa, ako sme už ukázali, nezohoduje s pramennými materiálmi. Pri bližšom skúmaní neobstoja ani jej ďalšie tvrdenia o tom, že vraj „obce na hornej Orave boli v podstate etnicky hermetické“ a že „v priebehu storočí poľskí osadníci vytvorili uzavretú spoločnosť“, keďže, ako sme už dokázali, to neboli „poľskí osadníci“ a zároveň vo vtedajších reáliách feudálnych vzťahov nemohli o ničom rozhodovať, lebo všetky právomoci mali v rukách zemepáni Oravského hradu.

Pochybná je aj teória, že prvý šoltýs Veľkej Lipnice Michail Smotana prišiel z Lipnika, ako to naznačuje autorka výstavy, odôvodňujúc to naivnou etymológiou názvu Lipnica, ktorú odvodzuje od Lipnika – časti Bialej. Zaujímavé je, prečo si autorka vybrala práve tento Lipník a nie napríklad Malý či Veľký Lipník na Spiši, ktoré osídlili Rusíni počas veľkého pohybu obyvateľstva v druhej polovici 16. a na začiatku 17. storočia v rámci valašskej kolonizácie, ktorá sa uskutočňovala po hrebeni Karpát smerom na západ. Slovenský vedec Andrej Kavuljak odvodzuje etymológiu Lipnice od českého názvu trávy Lipnice,²⁹ ktorý po latinsky znie Poa³⁰, čo má bez pochyb logické prepojenie s priezviskom šoltýsa Michaila Smotanu (Smetanu).

Na ďalšom paneli výstavy nazvanom Viera³¹ sa nachádzajú ešte absurdnejšie tvrdenia. Autorka textov výstavy M. Liškiewiczová píše: „Prvé farnosti na hornej Orave boli založené v Tvrdošíne a v Trstenej. Boli katolícke, také aké bolo vierovyznanie oravských goralov. V roku 1585 sa županom oravského hradu stal evanjelik Juraj Turzo. Zakázal katolíckym duchovným vstup na Oravu a v kostoloch a na školách, ktoré patrili k hradnému panstvu, sa pokúšal presadiť evanjelickú vieru. Na Orave v tom čase existovalo 7 farností – tie boli transformované na evanjelické farnosti. Bol do nich zavedený slovenský jazyk a tzv. bibličina – český cirkevný jazyk.“³² Pri týchto tvrdeniach však autorka opomína skutočnosť, že v tom čase pla-

²⁹ KAVULJAK, A.: Historický miestopis hornej Oravy. Bratislava: SAV, 1955, s. 151

³⁰ Lipnica (lat. Poa) je rod z čeľade lipnicovitých. Sú to jednoročné a vytrvalé byliny.

³¹ Druhý panel výstavy *Wiara*. V tlačennom vydaní druhá kapitola nazvaná *Wiara na Górnej Orawie Osadnictwo na Górnej Orawie*. LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 21

³² LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 21

tila zásada *Cuius regio, eius religio* (čie panstvo, toho náboženstvo), ktorá bola prijatá po skončení náboženských vojen tzv. augsburským mierom v roku 1555. Podľa nej postupoval Juraj Turzo, ktorý sa výrazne zaslúžil o osídlenie Oravy.

Navyše tvrdenie, že farnosti v Trstenej a Tvrdošíne „boli katolícke, také, aké bolo vierovyznanie oravských goralov“ je úplne nelogické, keďže tieto farnosti vznikli už pred rokom 1397, teda v čase pred kolonizáciou hornej Oravy Turzovcami. Nemali nič spoločné s vierovyznaním týchto osídlencov. Prvá zmienka o Tvrdošíne pod názvom Turdossina sa nachádza v dokumente Bela IV. z roku 1265³³ a o Trstenej sa píše v roku 1371 ako o meste založenom na nemeckom práve pod názvom Bingenstadt.³⁴ Okrem toho bolo v roku 1397 na celej Orave iba päť farností, a to vo Veličnej, Kubíne, Sedliackej Dubovej. A na hornej Orave v Tvrdošíne a Trstenej. Do roku 1559, teda za 162 rokov, žiadna nová farnosť nepribudla. Navyše je potrebné spomenúť, že katolíckej viery sa kolonisti až tak striktné nepridržiavali, keďže v prvej zachovanej vizitácii nitrianskeho archidiakonátu je uvedené, že kňazi na Orave sú ženatí a sväté prijímanie vykonávajú pod oboma spôsobmi.³⁵ V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť, že v roku 1585, teda v čase, keď sa stal Juraj Turzo županom, sa v časti hornej Oravy, ktorá bola v roku 1920 pripojená k Poľsku, nenachádzali žiadne farnosti, kostoly ani školy. Bola tu len jediná obec Jablonka, o ktorej prvá písomná zmienka pochádza z 21. apríla 1575. V tom čase však mala iba päť domov, ktorých obyvateľmi boli Wincent Jablonowsky a ďalší štyria valašskí sedliaci.³⁶ Natíska sa teda logická otázka, do akých kostolov a škôl mal byť zavedený slovenský jazyk a český cirkevný jazyk tzv. bibličina? Farnosť v Jablonke založil Juraj Turzo až v roku 1595³⁷, a ďalšiu začiatkom 17. storočia v Podvlku (Oravka pod Wilčkom)³⁸, v ktorom podľa Inventára žil šoltýs Martin, vystupujúci v dokumente o udelení šoltýstva zo 17. marca 1615 pod menom Martin Wylczek, respektíve Wilczek, a osemnásť Valachov.³⁹ Založené farnosti boli v duchu *Cuius regio, eius religio* evanjelické.

³³ KAVULJAK, A. *Historický miestopis...*, s. 241

³⁴ TAMŽE, s. 238

³⁵ TAMŽE, s. 21

³⁶ SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część I...*, s. 12

³⁷ KAVULJAK, A. *Historický miestopis...*, s. 113

³⁸ TAMŽE, s. 205

³⁹ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ŠAŽ, Bytča), Oravský komposesorát (OK), Fasc. 26

Taktiež nie je pravdou, že všetky farnosti na Orave boli transformované na evanjelické, ako to tvrdí M. Liškiewiczová. Farnosť v obci Čimhová bola po celý čas katolíckou, keďže patrila zemepánom Platyovcom. A práve tam začal v roku 1645 pôsobiť poľský kňaz Jan Sczechowicz z Ratułowa (Joannes Sczechowitth de Ratulow), ktorý bol v tom čase – podľa názoru Władysława Semkowicza – menovaný za „vicearchidiakona všetkých oravských katolíkov“. V skutočnosti však z dokumentu publikovaného Semkowiczom vyplýva, že titul Sczechowicza, ktorý si sám napísal vo svojom testamente, znel „universitatis catholicorum parochus ac vicearchidiaconus“.⁴⁰ Nie je tu žiadne adjektívum „oravských“ a rovnako sa nič nehovorí ani o „poľských obciach“ a ani „Poliakoch“. M. Liškiewiczová totiž v textoch spomínanej výstavy, ako aj v sprievodnej publikácii veľmi často používa v súvislosti s oravskými obcami v 17. storočí slovné spojenia „poľské dediny“, „niekdajší poľskí osadníci“, „poľské obce“, čo je, ako sme už na to poukázali, ničím nepodložené a absolútne neopodstatnené. Fakt, že z oblasti Živca ušlo na Oravu niekoľko poddaných, z ktorých si navyše Komorowski značnú časť odviezol naspäť, je pre takéto tvrdenia nepostačujúci. M. Liškiewiczová však pravdepodobne vôbec nenazrela ani do odpisov dokumentov, ktoré uverejnil Władysław Semkowicz vo svojich dielach *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część I. i Część II*⁴¹, a nekriticky preberá jeho názory prezentované v úvode tejto publikácie, ktoré však nevyplývajú z publikovaných materiálov, ale z jeho politických úvah.

Podľa vizitácie z roku 1659 žilo v Jablonke 626 katolíkov a 231 evanjelikov.⁴² Tento údaj jasne dokazuje, že obe vierovyznania fungovali vedľa seba a že v tomto období na Orave neexistovalo rodelovanie obyvateľstva

⁴⁰ Originálny zápis prvej vety testamentu prepísaného Semkowiczom je nasledovný: „Ego mgr Joannes Sczechowitth de Ratulow almae universitatis catholicorum parochus ac vicearchidiaconus indignus, talentis et peculio mihi a domino Deo concessis, corpore totus infirmus sed mente bene sana, talem in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti facio testamentariam dispositionem.“ (SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część I...*, s. 87). V preklade táto veta znie: „Ja, magister Jan Sczechowicz z Ratułowa, nehodný kňaz a vicearchidiakon všeobecnej katolíckej cirkvi, talenty a úspory, ktoré mi boli darované Pánom Bohom, úplne chorý na tele, ale zdravý v úmysle, dávam v mene Otca i Syna i Ducha Svätého takúto testamentárnu dispozíciu.“ (preklad Ľ. Molitoris)

⁴¹ SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część I...*, s. VII – XIV; SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część II...*, s. V – XXVIII

⁴² KAVULJAK, A. *Historický miestopis...*, s. 113

podľa národnosti, ale iba na základe konfesie. Dedinské obyvateľstvo sa v tomto období hlásilo skôr k svojmu regiónu než k národnosti. Tým viac, že veľká časť osadníkov bola valašského pôvodu, a tí boli radšej pravoslávni, eventuálne gréckokatolíci. Z hľadiska kolonizácie Józef Noga tvrdí, že až druhá fáza osídlenia Podhalia, rovnako aj hornej Oravy, bola v rokoch 1552 – 1616 prelomová.⁴³ Na Podhalí sa v tom čase usadzovali aj zbehovia z rôznych oblastí Poľska a zo Slovenska, ktorí utekali pred zemepanským útlakom.⁴⁴ Tieto pohyby obyvateľstva sú spojené s valašskou kolonizáciou, ktorá so sebou prinášala aj veľa slovenských prvkov, čo podľa znalkyne tejto problematiky Zofie Hoľub-Pacewiczowej⁴⁵ vedie k záveru, že „väčšina prvkov podhalanskej kultúry, ktorá sa klasifikuje ako valašského pôvodu, prišla na Podhalie nie z východu, ale z juhu cez Tatry, a nie priamo od tzv. Valachov, ale prostredníctvom slovenských pastierov, ktorí mali bezprostredný kontakt s pastiermi valašskými“.⁴⁶

Valašské osídlenie zasiahlo hornú Oravu už v značne zmenenej forme. Počas dlhotrvajúcej migrácie sa hrebeňmi Karpát začali k Valachom pripájať Rusíni i Slováci. Rusíni pritom, najmä na severnej strane Karpát, do značnej miery početne prevažovali nad inými národnosťami. V pramených materiáloch Oravského hradu, ktoré sú uložené v Štátnom archíve v Žiline so sídlom v Bytči, je toto obyvateľstvo nazývané „*colonorum Walachorum*“⁴⁷ prípadne „*colonis Walachis*“.⁴⁸ Táto kolonizácia, často nazývaná tiež „pastierskou“, ktorú začali Valasi (pôvodne z rumunských oblastí), nadobudla časom multikultúrny charakter a pomenovávala osadníkov, kto-

⁴³ NOGA, Z. *W epoce staropolskiej...*, s. 49

⁴⁴ FURTAK, B. Osadnictwo Nowotarszczyzny. In M. Adamczyk (ed.) *Dzieje miasta Nowego Targu*. Nowy Targ: Podhalańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Nowym Targu, 1991, s. 39

⁴⁵ HOŁUB-PACEWICZOWA, Z. *Osadnictwo pasterskie i wędrówki w Tatrach i na Podtatrzu*. Kraków: PAU, 1931

⁴⁶ KOWALSKA – LEWICKA, A. Wołosi w Tatrach i na Podhalu. In *Pogranicze polsko-słowackie, rocznik Euroregionu Tatry 2002 – 2004*, Nowy Targ 2005, s. 40

⁴⁷ SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część I...*, s. 12 (osídlenie Jablonky – 4 Valasi), s. 14 (osídlenie Podvľku – 20 Valachov), s. 15 – 16 (osídlenie Orávky – 10 Valachov), s. 36 (osídlenie Suchej Hory – 5 Valachov), s. 43 (osídlenie Klina Zákamenného – 6 Valasi), s. 49 (osídlenie Rabčíc – 4 Valasi), s. 56 (osídlenie Vyšnej, dnes Malej Lipnice – 5 Valachov), s. 65 (osídlenie Bukoviny – 5 Valachov); SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część II...*, s. 340 (osídlenie Harkabúza – 5 Valachov)

⁴⁸ SEMKOWICZ, W. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy. Część I...*, s. 15

rí sa zaoberali chovom zvierat, predovšetkým oviec, pričom roľníctvo bolo len doplnkom.⁴⁹ Migračná vlna valašskej kolonizácie došla až na Moravu. Henryk Ruciński tvrdí, že Valasi po prechode na usadlý spôsob života „podľahli asimilácii miestneho elementu, v severnom Šariši a severovýchodnom Spiši si zachovali svoju ruskú a pravoslávnu identitu. Obzvlášť veľa ich bolo na severnej Orave, ktorá bola do druhej polovice 16. storočia nedotknutá kolonizáciou“.⁵⁰

Valašská kolonizácia nepoznala hranice. Po jej ukončení a prechode na usadlý spôsob života mala špecifický vplyv na rozvoj obojstranných kontaktov, ktoré sa pričínili o zintenzívnenie obchodu. Z Poľska bola na Slovensko prevážaná alebo pašovaná soľ, z Uhorska (Slovenska) zas meď, tabak a víno, no šírila sa aj pastierska kultúra, tradície a folklór. Na Podhalí sa v rámci týchto stykov udomácnil nielen kult Jánošíka, ale tiež kult Miša Vdovčíka, ktorý je známy po menom Wdowczyk⁵¹, maľby na skle, ako aj iné elementy pastierskej kultúry spojené s výrobou a spracovaním syra.⁵² V tomto kontexte vyznieva tvrdenie M. Liśkiewiczovej, že „zemepáni Oravského hradu sa usilovali zastaviť rekatolizáciu – okrem administratívnych trestov si prenajali nejakého Macieja Klinowskiego, aby so svojimi ľuďmi zastrašoval kňazov a katolíckych hospodárov“⁵³ veľmi nepravdepodobné. Matej Klinovský bol zbojníkom v oblasti hornej Oravy, podobne ako Juraj Jánošík na Liptove, a okrádal nielen katolíkov, ale všetkých bohatých. Chudobným totiž nemal čo vziať. Pravdou je, že okrádal aj kňazov a počas veľkonočných sviatkov v roku 1656 napadol kňaza Alberta Bo-

⁴⁹ EDRIU, N. Rumunské výskumy ohľadom usadzovania sa Valachov v severných Karpatoch. In E. Mărza – M. Syrný (eds.) *Valašská kolonizácia na Slovensku a slovenská kolonizácia v Rumunsku*. Banská Bystrica: Akademia Rumunii – Słowacka Akademia Nauk, 2014, s. 11

⁵⁰ RUCIŃSKI, H. Rozboje w zachodnich Karpatach do początku XVI wieku. In M. Madejowa, A. – Mlekodaj – M. Rak (eds.) *Mity i rzeczywistość zbójnictwa na pograniczu polsko-słowackim w historii, literaturze i kulturze*. Nowy Targ: Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, 2007, s. 22

⁵¹ Slovenský zbojník pôsobiaci najmä v regióne Gemera, ktorého legenda sa dostala až na Podhalie. Jeho heslom bolo „Bohu dušu a mne peniaze“. Pravdepodobne to, čo nazbýjal, rozdával chudobným. Bol za to nenávidený krčmármi, žandármi a vojakmi. Dlhý čas bol prenasledovaný a niekoľkokrát väznený v Plešivci. V roku 1833 bol obesený. GAŠPARÍKOVÁ, V. *Zbojník Michal Vdovec v histórii a folklóre gemerského ľudu*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1979

⁵² KOWALSKA-LEWICKA, A. *Włosi w Tatrach i na Podhalu...*, s. 37

⁵³ Druhý panel výstavy ^{Wiaara}. V tlačenom vydaní druhá kapitola nazvaná *Wiara na Górnej Orawie Osadnictwo na Górnej Orawie*. LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 22

rowicza, no nie z národnostných či náboženských dôvodov, ale z dôvodu prepustenia z väzenia Jakuba Lasaka, mlynára z Chyžného, ktorý pracoval na výstavbe múru okolo kostola a ktorého chcel Klinovský vidieť vo väzení.⁵⁴ Opisované skutky zbojníkov však nie vždy zodpovedajú skutočnosti a často sa z nich stávali legendy. Hoci Klinovský podporoval protestantov a vtedajší oravský župan Štefan Tököly sa k nemu správal zhovievavo, v dostupných archívnych materiáloch nie je žiadna zmienka o tom, že si ho prenajal na prenasledovanie katolíkov.⁵⁵ Jedna z legiend, týkajúca sa Mateja Klinovského, dokonca hovorí o tom, že tento oravský zbojník oraboval v roku 1655 poľského kráľa Jana II. Kazimíra Vasu, keď utekal cez Oravskú Polhoru a Rabčice pred švédskymi vojskami, o čom však historici pochybujú.⁵⁶ Nakoniec bol Matej Klinovský za svoje skutky vrchnosťou Oravského panstva potrestaný a v roku 1696 zavesený na hák.⁵⁷

M. Liśkiewiczová podáva nepravdivé informácie aj v ďalšej časti, kde tvrdí, že vraj „výsledkom katolíckeho odporu bola integrácia oravských goralov. Po poľsky sa v tom čase rozprávalo v škole, v kostole, medzi sebou, s farármi“. Ľahko dostupné boli poľské knihy. V 17. a 18. storočí – čo je osem generácií – sa udržiaval homogénny jazyk, zbožnosť a obyčaje. Niekdajší poľskí osadníci cítili spoločnú identitu so „svojimi“ kňazmi. Modlili sa v rovnakom jazyku, mali podobnú duchovnosť, tak rozdielnu od evanjelickej.“⁵⁸ V nadväznosti na Poľsko však neuvádza veľmi dôležitú udalosť, ktorá sa odohrala na Orave v súvislosti s prechodom litovských

⁵⁴ MREKAJ, M. Počiatky z trvanie zbojníctva na Orave do konca 17. storočia. In M. Nemeč – P. Vítek (eds.). *Zbojníctvo na Slovensku. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce*, 2014, s. 47 – 50

⁵⁵ MAŤOVČÍK, A. Oravský zbojník Matej Klinovský. In *Mity i rzeczywistość zbójnictwa na pograniczu polsko-słowackim w historii, literaturze i kulturze*. Nowy Targ: Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, 2007, s. 65 – 72; PAJDUŠÁK, M. Matej Klinovský. In *Pútnik svätovojtešský*, 1917, č. 46, s. 84 – 93; GOTKIEWICZ, M. Czy Maciej Klinowski napadł na Jana Kazimierza. In *Problemy*, roč. 11, 1955, č. 5 (110), s. 353 – 355

⁵⁶ CZAPLIŃSKI, W. Wątpliwości historyka. In *Problemy*, roč. 11, 1955, č. 5 (110), s. 355 – 356

⁵⁷ Podľa Wikipédie https://sk.wikipedia.org/wiki/Matej_Klinovsk%C3%BD, čo odmieta A. Maťovčík, ktorý tvrdí, že nemáme vierohodné údaje o narodení a smrti zbojníckeho kapitána Mateja Klinovského. V mnohých prípadoch sú jeho zbojnícke skutky opradené legendami. MAŤOVČÍK, A. *Oravský zbojník...*, s. 71

⁵⁸ Druhý panel výstavy *Wiara*. V tlačennom vydaní druhá kapitola nazvaná *Wiara na Górnej Orawie Osadnictwo na Górnej Orawie*. LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 22

vojsk kráľa Jána III. Sobieského v roku 1683 a ktorá mala za následok jednu z najväčších tragédií v dejinách Oravy, keď vojaci ukradli z kostola v Trstenej zázračný obraz Sedembolestnej Panny Márie, „ku ktorému od dávnych čias nielen Oravci, ale aj zo susedného Poľska pobožní katolíci putovali“⁵⁹. Ukradnutím obrazu a jeho vyvezením na Litvu bol prerušený vtedajší kult katolíkov na hornej Orave, pričom je potrebné pripomenúť, že tento obraz sa nachádzal na hlavnom oltári kostola aj v časoch reformácie. Litovské vojská vkročili na Oravu 4. októbra 1683, ale rabovať začali už od Myšleníc.⁶⁰ V dôsledku násilností, lúpeží, zabíjania, podpaľačstva a bezprávia sa populácia Oravy znížila o 68%. Značná časť obyvateľov ušla a počet obývaných domov sa zmenšil zo 740 na 240.⁶¹ Najviac utrpeli obce Jablonka, Podvlk, Horná Zubrica a Podsrnie, ktoré boli takmer úplne zničené.⁶² Fakt, že jedna z hlavných ulíc v Jablonke nesie meno kráľa Jána III. Sobieského, ktorý bol za túto tragédiu osobne zodpovedný, je výsmechom pamäti, ako aj tejto tragédii a jej obetiam. Je isté, že tieto udalosti nemohli evokovať pozitívne propoľské nastavenie obyvateľstva. Autorka však túto tragickú udalosť obišla mlčaním, keďže jej nepasovala do polonocentricky prezentovanej histórie.

Vracajúc sa však k predmetnému tvrdeniu, ako sme už vyššie spomenuli, nevieme s určitosťou povedať, akým jazykom hovorili prví osadníci časti hornej Oravy, ktorá sa dnes nachádza v Poľsku, keďže išlo o široký konglomerát rôznych národností, ktoré sa v rámci valašskej kolonizácie na seba nabaľovali. Nemožno však jednoznačne tvrdiť, že to boli „poľskí osadníci“ a že hovorili „po poľsky“, ale skôr prechodným slovensko-poľským nárečím s veľkým počtom výrazov prevzatých z pastierskej valašskej kultúry.

Ďalšie tvrdenie, že na hornej Orave v 17. storočí „ľahko dostupné boli poľské knihy“ je fikciou autorky, keďže v tomto období bola kniha na dedine veľkou zriedkavosťou a drvivá väčšina obyvateľov bola negramotná. Knihy, a to najmä písané po latinsky, sa nachádzali takmer výlučne na farách. V závislosti od pôvodu, respektíve vzdelanosti kňaza, bolo možné nájsť na farách aj publikácie slovenskej, nemeckej či poľskej proveniencie. Rozšírenie písomných prameňov, najmä novín či kalendárov, medzi širšie

⁵⁹ SEMKOWICZ, W. Udział wojsk litewskich Sobieskiego w kampanii roku 1683. In *Ateneum Wileńskie*, t. IX, 1934, s. 153

⁶⁰ TAMŽE, s. 136 – 137

⁶¹ KAVULJAK, A. *Historický miestopis...*, s. 17

⁶² FLOREKOVÁ, I. Historia miejscowości do roku 1848. In M. Jagnešáková (ed.) *Orava bez hraníc. Północno-wschodnia Orawa*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, 2016, s. 65

vrstvy obyvateľstva súviselo až so školskými reformami cisárovnej Márie Terézie a jej syna Jozefa II., ktoré mali za cieľ urobiť gramotnými všetkých obyvateľov monarchie. Tieto reformy boli na Orave spojené aj s prvým širším emancipačným hnutím Oravcov, a to slovenským národným hnutím pod vedením oravského rodáka Antona Bernoláka zo Slanice a spolkom Slovenské učené tovarišstvo, ktoré vydávalo slovenskú literatúru. Svoj stá-nok mal aj v Jablonke a spojený s ním boli napríklad učiteľ, jezuita a bás-nik Ignác Jurčák⁶³, staviteľ jablonského kostola Premenenia Pána Jozef Ja-ničák⁶⁴, farár v Trstenej Matúš Trstenský a jeho vikár Daniel Grotovský⁶⁵, ako aj Mikuláš Zboja, farár v Pekelniku.⁶⁶ Slovenský jazyk bol prítomný na Orave v písomnej forme už od najstarších čias, čo jednoznačne potvrdzujú nielen dokumenty uverejnené v Semkowiczových Materiałach źródłowych, ale aj početné urbáre, donácie či slovensky písaný dokument, nachádzajú-ci sa v Historii Domus Jablonky pod názvom Obligator z 23. júla 1800.⁶⁷ V slovenskom jazyku boli uzatvárané kontrakty,⁶⁸ spisované testamenty,⁶⁹ zmierenia,⁷⁰ vydávané osvedčenia,⁷¹ písané obecné protokoly⁷². V hovorovej reči používali obyvatelia prechodný slovensko-poľský dialekt, ktorý bol po pripojení oravských obcí k Poľsku značne spolonizovaný.

⁶³ JANEK, J. *Literárno-kultúrny cestopis Oravy*. Regionálne kultúrne stredisko Dolný Kubín, 1991, s. 122 – 123

⁶⁴ Archív Farského úradu v Jablonke. *Historia Domus Parochialis Veré Genuinna Ex-cipitur*, s. 65

⁶⁵ LANGER, J. a kol. *Trstená*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1973, s. 140

⁶⁶ TRAJDOS, T. M. *Piekielnik w epoce „starego kościola”*. [w:] Z. H o p c i a s (red.), *Piekielnik na Orawie... niemal od zarania dziejów*. Kraków: Małe Wydawnictwo, 2019. s. 34

⁶⁷ Archív Farského úradu v Jablonke. *Historia Domus Parochialis Veré Genuinna Ex-cipitur*, s. 7

⁶⁸ Archív Spolku Slovákov v Poľsku. Kontrakt Theresie Bukovinszky'ej z Bukoviny s Augustom Klinovszkym 14. Aprilis 1832, ktorý potvrdil Francisko Vilcsek de Edem, Jan Hosaniak, richtár a Zonzel Marten. Originál dokumentu priniesol zubrický kolportér *Života* po tom, ako ho v roku 2001 vtedajší farár Bukoviny vyhodil na smetisko.

⁶⁹ Archív Spolku Slovákov v Poľsku. Copia Testamenti Verony Vilcsek z 18. mája 1796

⁷⁰ Archív Spolku Slovákov v Poľsku. Dobrovoľná zhoda medzi Ignacom Cservjonka a sestrou Annou Varessak z mája 1872, zostavená v Dolnej Lipnici, ktorú potvrdili „jej manžel Matuš Varessak, Jozef Lihossith, notar obce, Jano Vojtussak“.

⁷¹ Osvedčenie „My niže podpisani Urad Dolna Lipnica z 20. marca 1833“, ktoré pod-písali „richtar Ignatias Kubik, i Prissažni Stephan Szkocik, Joanek Jurcak a notar Andreas Mihalyak“.

⁷² Archív Spolku Slovákov v Poľsku. Kniha protokolov obce Podvilk z rokov 1903 – 1918

Jazyku je venovaná tretia časť výstavy a ďalšia kapitola v sprievodnej publikácii. K veľavravnému názvu *Poľský jazyk* bolo pripojené tvrdenie „jedine vo svojej rodnej obci, vo svojom dome, hovoria rečou svojich otcov“, čo má, samozrejme, vytvoriť dojem, že na Orave sa rozpráva po poľsky. Na pomoc pri dokazovaní tejto tézy si M. Liškiewiczová berie, bez udania zdrojov, českých jazykovedcov Jiřího Polívku, Aloisa Šemberu, Václava Vážneho a poľského vedca Maksymiliana Gumplowicza. Touto časťou výstavy bol opätovne zdôraznený jej propagandistický význam a nie snaha o objektívnu interpretáciu minulosti. Ako je totiž známe, oravské nárečia nie sú spisovným poľským jazykom, nemajú jednotnú jazykovú normu, ale sú slovensko-poľskými prechodnými nárečiami na spojnici dvoch rozdielnych kultúr. Táto skutočnosť bola zaznamenávaná aj vo vizitáciách farnosti Jablonka. Napríklad vo vizitácii z 10. júna 1820 je uvedené, že ľud Jablonky hovorí „labium slavico-polonicum“ (slovensko-poľským nárečím).⁷³ V ďalších obciach hornej Oravy sa rozprávalo rôznymi variantmi tohto nárečia. V podstate každá obec má svoju vlastnú obmenu nárečia. Jednoznačne to potvrdzuje aj dvojväzkový *Słownik gwary orawskiej* od Józefa Kašia⁷⁴, v ktorom možno jasne vidieť širokú škálu slovacík a zapožičaných slov, čo potvrdzuje, že tieto dialekty nie sú poľským spisovným jazykom, ale prechodnými slovensko-poľskými nárečiami a pre užívateľa poľského jazyka sú do značnej miery nezrozumiteľné. Tento fakt primäl Józefa Kašia, aby ich spracoval a vydal vo forme slovníka. Autor si osvojil pre potreby svojho slovníka pojem oravské nárečie, hoci v skutočnosti ide o viacero nárečí.⁷⁵ Oravské dialekty majú teda pozíciu akéhosi prechodu medzi slovenským spisovným jazykom a poľským spisovným jazykom. Preto majú v rôznorodom systéme oboch týchto jazykov svoje samostatné miesto. V rámci kontaktov týchto dvoch jazykových systémov vznikol tretí, ktorý obsahuje vzájomne sa prelínajúce prvky oboch pôvodných jazykových systémov.⁷⁶ Viac o tejto téme hovorí slovenská jazykovedkyňa Júlia Dudášová-Kriššá-

⁷³ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Oravská župa, Kanonické vizitácie, Farnosti, k. 689, ič 1653: *Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Jablonkensis per...*; PYRK-ER, J. L. *Episcopum Scepusiensem die 10 Junii 1820, peracta 3*

⁷⁴ KAŠ, J. *Słownik gwary orawskiej*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011, Tom I a II

⁷⁵ TAMŽE, s. XIV

⁷⁶ DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. Goralské nárečia na slovensko-poľskom pomedzí z aspektu teórie jazykových kontaktov. In *XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2016, s. 26

ková vo svojej práci Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy.⁷⁷

Ako sme už uviedli, táto jazyková problematika je pomerne zložitá a nemožno sa stotožniť s tvrdením autorky, že maďarizačná politika voči slovenskému obyvateľstvu Oravy viedla k tomu, že „Poliaci od roku 1880 úplne prestali v sčítaniach obyvateľstva existovať“, čo malo mať za následok, že „nebol dôvod, aby bol poľský jazyk pripustený v školách, kostoloch a na úradoch“,⁷⁸ keďže to nie je pravda. Oravci sa totiž vždy identifikovali so slovenskou národnou identitou a slovenčinu v školách, kostoloch i na úradoch požadovali, čo, s odvolaním sa na rok 1910, zaznamenáva aj kňaz F. Machay: „Keby sa v tom čase niekto opovážil zaviesť do kostola poľský jazyk! Bolo by sa to stretlo so živelným odporom obyvateľstva.“⁷⁹

To protirečí ďalšiemu tvrdeniu autorky o tom, že vraj „počet Poliakov v Uhorskom kráľovstve je odhadovaný na okolo 250 000 – 300 000“.⁸⁰ Tento počet nakoniec v publikácii sama redukuje, akoby polemizovala sama so sebou. Tvrdí, že „skutočný počet Poliakov v hornom Uhorsku je potrebné odhadovať na viac ako 150-tisíc osôb, z ktorých okolo 110-tisíc žilo v uzavretých zoskupeniach na Kysuciach, Orave a Spiši“.⁸¹ Skutočnosť, že v tom čase žiadni Poliaci na hornej Orave neboli, vôbec neberie do úvahy, a to aj napriek tomu, že už spomínaný F. Machay vo svojom pamätníku *Moja droga do Polski*⁸² opísal otázku národného povedomia Oravcov v Jablonke v roku 1910 jednoznačným spôsobom: „Je potrebné vedieť, že naši Gorali v oblastiach Trstená a Námestovo boli hlboko presvedčení, hoci mylne, že sú Slovákmi. A keď sa začalo naše národné obrodenie (1910), slovenské politické myslenie slávalo u nás úplné víťazstvo. Skutočne, aká strašná irónia osudu, že 2 ½ miliónový slovenský národ mal na kúskoch poľskej zeme také silné hniezdo! ... Dokonca aj malé deti kričali Hlinkove heslo: Za tú našu slovenčinu!“⁸³ Tvrdenie M. Liškiewiczovej, že Maďari v rámci „národnostnej konsolidácie“ obyvateľov Oravy presadzovali, že „bude výhodné podporovať ich asimiláciu Slovákmi“, čo sa malo spá-

⁷⁷ DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016

⁷⁸ Tretí panel výstavy *Język polski – prvý odstavec*

⁷⁹ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 47

⁸⁰ Tretí panel výstavy *Język polski*

⁸¹ LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924. Skąd przybywamy, kim jesteśmy*. Lipnica Wielka: Stowarzyszenie Lipnica Wielka na Orawie, 2020, s. 26

⁸² MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 104

⁸³ TAMŽE, s. 47

jať so zákazom „tradičných poľských spevov a modlitieb“, ako aj so zapísaním poľských mien v „maďarskej alebo slovenskej jazykovej verzii“, ⁸⁴ vyznieva veľmi kuriózne. Z uvedeného vyplýva, že autorka nerozumie elementárnym maďarizačným praktikám, aké boli v Uhorsku zavedené na územiach, ktoré obývali Slováci. Odporúčal by som jej, aby si naštudovala napríklad práce J. N. Baudouina de Courtenaya, profesora Krakovskej univerzity, ktorý vo svojom diele *Wspomnienia z niedawnej wycieczki do Słowaków* opisuje, ako bol za účasť na zasadnutí Slovenskej muzeálnej spoločnosti v Turčianskom svätom Martine 3. augusta 1899 pozbavený miesta na spomínanej univerzite. ⁸⁵

Štvrtú časť výstavy Orava 1918 – 1924 a ďalšiu kapitolu sprievodnej publikácie nazvala M. Liškiewiczová Odkiaľ vziať poľskú knihu? s podtitulom Poľské knižnice v severnom Uhorsku (1897 – 1919). Autorka tvrdí, že „na Spiši sa osobitným centrom poľskej myšlienky v goralskej časti regiónu stal Lendak, kde Jakub Bednarczyk zoskupil okolo seba skupinu, ktorá pestovala poľskosť. [...] V Lendaku vytvoril miestne Stredisko Poľskosti a s pomocou aktivistov z Malopoľska založil poľskú knižnicu“. ⁸⁶ Určite by nič podobné netvrdila, ak by si prečítala aspoň jeden z listov, ktorý na výstave i v publikácii uverejnila. V tomto liste, uverejnenom bez dátumu, sa nachádza výpoveď Jakuba Bednarczyka, povozníka, rodáka z Maniów v Halči, ⁸⁷ kde sa narodil 26. júna 1858: „... viac ako polovica z Lendaku sa pripojila k Maďarom a my sme dvaja. Ja a Chalczyn Wojciech ⁸⁸ priťahujeme z celej sily na poľskú stranu, ale málo úžitku z toho máme, lebo Maďari už rozniesli rôzne časopisy po obciach, aby sa každý Slovák, teda Poliak, pridal na ich stranu, strašia našich Slovákov a Poliakov, aby sa nepridali k Poľsku, lebo následne zomrú od hladu a že z poľskej strany nič nedostanú, iba od Maďarov dostanú všetko a od Poľska nie.“ ⁸⁹ Citovaný list sa nachádza v Tatranskom múzeu v Zakopanom a je prekvapujúce, že M. Liškiewiczová neuvádza najdôležitejšiu informáciu, menovite dátum jeho napísania. Z obsahu možno vydedukovať, že sa týka roku 1918. Vskutku ide o list

⁸⁴ Tretí panel výstavy *Język polski*; LIŠKIEWICZ, M.: *Orawa 1918 – 1924...*, s. 26

⁸⁵ BAUDOUIN DE COURTENAY, J. N. *Wspomnienia z niedawnej wycieczki do Słowaków*. In *Dziela wybrane VI*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983, s. 81 – 88

⁸⁶ Štvrtý panel výstavy *Język*; LIŠKIEWICZ, M.: *Orawa 1918 – 1924...*, s. 32

⁸⁷ ŁOPATKIEWICZ, T. *Z Lendaku i Maniów. Chłopskie listy z końca XIX wieku*. Muzeum Marii Konopnickiej w Żarnowcu, 1997, s. 24 – 25

⁸⁸ Správne Halczyn (Halčín)

⁸⁹ Štvrtý panel výstavy *Skąd wziąć polską książkę* – fotografia listu z ľavej strany

z 3. decembra 1918 a na prvej strane Jakub Bednarczyk píše, že Maďari chceli „połapać całą naszą ludność słowacką i ku Madziarom nas przyłączyć“⁹⁰, čo nevyžiadauje preklad.

Jakub Bednarczyk pritom tvrdí, že boli len dvaja (a my sme dvaja. Ja a Chalczyn Wojciech priťahujeme z celej sily na poľskú stranu).⁹¹ Preto nemôže byť ani reči o tom, že existovalo „na Spiši [...] centrum poľskej myšlienky“, ktorým mal byť Lendak,⁹² ako aj poľská knižnica. V čase hraničných sporov Jakub Bednarczyk, povozník z Maniów, nemal žiadne knihy, čo opísal aj v publikovanom liste: „Prosimie, aby ste nám ráčili poslať nejaké čítanie, ktoré by sme mohli našim ľuďom predložiť pred oči, aby sa nebáli poľskosti.“⁹³ Z opísaného fragmentu listu možno usúdiť, že povesti o „miestnom stredisku poľskosti“ a „poľskej knižnici“ nemajú žiaden reálny podklad. Podobne je to aj s mapou Marka Skawińskiego,⁹⁴ predstavujúcou údajnú sieť „poľských knižníc“, ktorá bola vypracovaná začiatkom 20. storočia za účelom dokazovania existencie poľskej menšiny na Spiši, Orave a Kysuciach. Podľa spomínaného ich „bolo niekoľko desiatok, pravdepodobne po jednej v každej poľskej obci“,⁹⁵ čo však vôbec nepotvrzuje vyššie spomínaný prípad z Lendaku.

⁹⁰ List Jakuba Bednarczyka, Lendak 2 grudzień 1918 r. Archiwum Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem (dalej AMT Zakopane) AR/NO/388 Listy działaczy spiskich i orawskich z lat 1911 – 1933, s.10

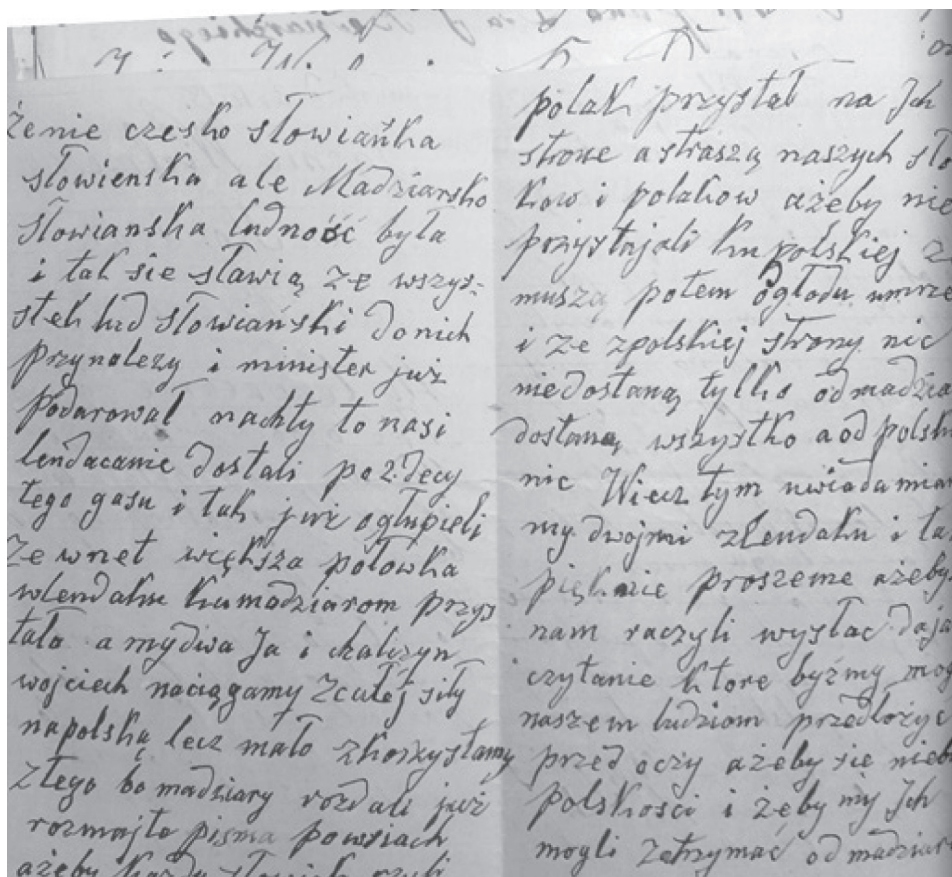
⁹¹ Štvrtý panel výstavy *Skąd wziąć polską książkę*; LIŚKIEWICZ, M.: *Orawa 1918 – 1924...*, s. 30

⁹² TAMŽE, s. 32

⁹³ TAMŽE, s. 30

⁹⁴ SKAWIŃSKI, M. Polacy na Słowacji. In *Plaj* 1998, č. 16, s. 60 – 101; KROH, A. Na marginesie artykułu Marka Skawińskiego „Polacy na Słowacji”, In *Plaj* 1998, č. 17, s. 167 – 168

⁹⁵ Štvrtý panel výstavy *Skąd wziąć polską książkę*; LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 32

List J. Bednarczyka z Maniów, v ktorom tvrdí, že polskej veci boli v roku 1918 naklonení len dvaja.

Ďalší, piaty panel výstavy a nasledujúca kapitola v sprievodnej publikácii sa nazýva O spiacom vojsku v Tatrách, teda ako sa prebúdzali Poliaci v hornom Uhorsku. Týka sa polskej propagandistickej činnosti, ktorá vychádzala z Haliče a mala viesť k „prebudeniu“ obyvateľov Spiša a Oravy. Sú tam prezentované obrázky poľských činiteľov, ktorí sa v tejto akcii angažovali, ako aj poľských spolkov, ktoré túto propagandistickú činnosť organizovali. Nebudeme sa jej venovať, keďže sa nijako netýka prezentovanej oblasti a je len potvrdením toho, že z územia severného Spiša a hornej Oravy nevyšlo žiadne propoľské hnutie. Tieto politické aktivity mali svoj pôvod výlučne zvonku.

Šiesty panel výstavy (a kapitola sprievodnej publikácie) nazvaný Kolko

nás je v Uhorsku? Uhorské sčítanie obyvateľstva v roku 1910,⁹⁶ je neobvyklým príkladom vedeckej arogancie a deformácie faktov. Pokiaľ ide o sčítania obyvateľstva v Uhorsku z rokov 1880, 1890, 1900 i 1910, nezisťovala sa v nich národnosť, ale jazyk, ktorým sčítaný rozprával. Ako to vyzeralo v jednotlivých uhorských sčítaniach do roku 1900 uvádzame v nasledujúcej tabuľke.

ROK SČÍTANIA	1880		1890		1900	
	počet obyvateľov	jazyk slovenský	počet obyvateľov	jazyk slovenský	počet obyvateľov	jazyk slovenský
Bukovina-Podsklie	862	746	897	814	902	787
Harkabúz	363	335	356	347	369	355
Chyžné	1495	1438	1500	1500	1474	1448
Jablonka	3126	3021	3243	3182	3005	2911
Dolná Lipnica	2828	2721	2963	2920	2929	2888
Horná Lipnica	1614	1569	1631	1389	1576	1548
Orávka	680	642	720	719	725	715
Pekelník	1399	1294	1474	1455	1368	1343
Podvlk	1462	1274	1565	1421	1560	1424
Podsrnie	487	453	496	490	478	476
Horná Zubrica	1380	1295	1420	1389	1430	1384
Dolná Zubrica	873	843	904	903	909	908
SPOLU	16569	15631	17169	16754	16725	16187

Ako vyplýva z prezentovaných údajov, drvivá väčšina obyvateľov deklarovala, že hovorí po slovensky, čo v praxi znamenalo identifikáciu so slovenskou národnosťou. Úplne iné výsledky vykázalo len jediné sčítanie, uskutočnené na začiatku 20. storočia, v roku 1910, v ktorom sa rovnako ako v predošlých nezisťovala národnosť, ale jazyk. Z údajov publikovaných o dva roky neskôr, v roku 1912, vyplýva, že podľa tohto sčítania malo v okrese Trstená užívať slovenský jazyk iba 6 547 osôb a 15 675 osôb bolo

⁹⁶ Šiesty panel výstavy „*Kielo nos jest na Wengrzech?*“ *Węgierski spis ludności w 1910 r.* LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 41 – 44

zapísaných do kolónky „egyéb“ (iný). V rámci nich je pri deviatich obciach poznámka „lengyelek“ (poľský) a pri siedmich obciach poznámka „legnagyoobbreszt lengyelek“ (najmä poľský)⁹⁷. Výsledky tohto sčítania jednako zásadne odporujú už vyššie spomínaným tvrdeniam F. Machaya o národnej identifikácii obyvateľov Jablonky a okolitých dedín v roku 1910. Vzhľadom na skutočnosť, že sa to dialo po sčítaní obyvateľstva v roku 1910, ktoré malo objaviť Poliakov na Orave v čase najsilnejšej maďarizácie, kedy slovenský národ nemal žiadne kultúrne inštitúcie a školy, výsledky sčítania vzbudzujú vážne pochybnosti.

Zo správy v *Gazete Podhalańskiej*, ktorá opisovala priebeh III. Zjazdu Podhalaňcov v Czarnom Dunajci 9. a 10. augusta 1913, vyplýva, že otázky národnostnej deklarácie obyvateľov Spiša a Oravy boli pertraktované v referáte Feliksa Gwiżdza, ktorý predniesol toto: „Medzi našim obyvateľstvom na Spiši a Orave sa čoraz viac rozmáha presvedčenie, že je slovenské. My sme Goralí, my sme Slováci, to je najčastejšia odpoveď na otázku ohľadom národnosti.“⁹⁸ Tieto slová vyslovil Feliks Gwiżdż už po publikovaní výsledkov uhorského sčítania obyvateľstva v roku 1910, čo bola šokujúca informácia. Núka sa logická otázka, ak už boli známe výsledky súpisu, prečo tieto výsledky F. Gwiżdż nevyhlásil, ale ustarane prezentoval Podhalaňcom všeobecne známu skutočnosť, že deklarácie obyvateľov týchto oblastí (My sme Goralí, my sme Slováci) znamenajú, že sa identifikujú so slovenským národom. Odpoveďou na túto otázku sú bezpochyby zistenia Károlya Balázsa, ktoré publikoval v článku Starania Eugeniusza Sterculi u władz węgierskich o uznanie odrębności etnicznej polskich górali na Orawie i Spiszu⁹⁹ a ktoré nikoho nenechajú na pochybách s reálnymi národnostnými deklaráciami obyvateľov hornej Oravy a najmä s publikovanými výsledkami súpisu z roku 1910. V tomto článku Károly Balázs zverejnil veľmi zaujímavý list Eugeniusza Sterculu z 1. septembra 1911, teda rok po uskutočnenom súpise v roku 1910, v ktorom – určite v súvislosti so zisteniami v súpise – hovorí o Slovákoch žijúcich na hornej Orave takto: „Musíme zachrániť náš ľud hovoriaci poľským jazykom od slovakizácie a tiež by sme mali už našich slovakizovaných [Goralov] navrátiť späť do pôvodného stavu (národnej) identity. A dnes si myslím, že naša vlasť na tom získa,

⁹⁷ *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat 42 kötet, Budapest 1912, s. 98 – 99

⁹⁸ *Gazeta Podhalańska*, 17. 8. 1913, č. 3 – 4, s. 3

⁹⁹ BALÁZS, K. Starania Eugeniusza Sterculi u władz węgierskich o uznanie odrębności etnicznej polskich górali na Orawie i Spiszu. In *Rocznik Orawski VI – VII*, Muzeum-Orawskie Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej, 2007, s. 57

ak zmenšíme počet Slovákov prostredníctvom udržania [počtu] osôb, ktoré hovoria po poľsky na terajšej úrovni.“¹⁰⁰ Podobne o angažovaní Eugeniusza Sterculu v „buditeľskej akcii“ a záležitosti brania do úvahy „osôb poľskej národnosti“ v uhorskom súpise z roku 1910 píše Jerzy M. Roszkowski v článku Podwilk – „orawskie Soplicowo“ i jego mieszkańcy w XVIII – XX w., ktorý bol publikovaný v 66. ročníku *Wierchy*.¹⁰¹ Nespomína však, že tieto aktivity boli spustené až rok po uskutočnení súpisu, čo potvrdzuje fakt, že jeho výsledky boli „opravené“ rok po jeho uskutočnení. V citovanom liste Eugeniusza Sterculu z 1. septembra 1911¹⁰² sa hovorí o ľuďe „našom poslovenčenom, ktorý hovorí poľským jazykom“ [podľa autora listu] a ktorý je potrebné „zachrániť pred slovakizáciou“. Pričom uzatvára, že „ak zmenšíme počet Slovákov, tak znížime tie (protimaďarské) vplyvy“. Je teda najvyššie pochybné, že tento „poslovenčený ľud“ deklaroval počas súpisu poľskú národnosť, keď tá – ako sme uviedli vyššie – ani nebola v súpisných hárkoch uvedená a obyvatelia týchto území mali jednoznačne slovenskú identitu. To výstižne zaznamenal aj F. Machay nielen vo svojom pamätníku *Moja droga do Polski*, ale tiež v publikácii *Gazda Piotr Borowy*¹⁰³ vydanej v roku 1938, v ktorej velebil aktivity hlavnej postavy. Národné povedomie Piotra Borowého i ostatných obyvateľov severného Uhorska opísal na začiatku 20. storočia F. Machay nasledovne: „Boli roky, keď sa vášnivo politicky angažoval. Bolo to v čase maďarizácie po roku 1905. Borowy sa vtedy postavil pod slovenskú národnú zástavu. Ako to, že slovenskú? Veď bol predsa Poliakom! Áno. Jeho pôvod i reč boli poľské, ale nevedomoval si svoju poľskosť, podobne ako si ju začiatkom 20. storočia nevedomovali všetci Poliáci v severnom Uhorsku obývajúci Oravskú, Spišskú a Trenčiansku župu. 150-tisícová ríša Poliakov sa hlásila k slovenskej národnosti.“¹⁰⁴ F. Machay, ktorý tvrdí, že vie lepšie, akú národnosť majú osoby hlásiace sa k slovenskej národnosti, nám napriek tomu zanechal jednoznačný odkaz. V tom čase tam neboli žiadni Poliáci.

Na predchádzajúci panel nadväzuje problematika šiesteho panelu pod názvom Kto sme a koľko nás je v Uhorsku? – prvá kniha po orav-

¹⁰⁰ TAMŽE, s. 57

¹⁰¹ ROSZKOWSKI, J. M. Podwilk – „orawskie Soplicowo“ i jego mieszkańcy w XVIII – XX w. In *Wierchy*, č. 66, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, Kraków 2001, s. 126

¹⁰² Citované úryvky listu v preklade Károlya Balázsa. Originál sa podľa autora článku nachádza v Štátnom archíve v Žiline, pobočka v Bytči. ZO Hl, Župan 1910 – 1913, šk. 63

¹⁰³ MACHAY, F. *Gazda Piotr Borowy*, wyd. II, Kraków 1938

¹⁰⁴ TAMŽE, s. 21

sky (1911).¹⁰⁵ Je venovaný publikácii *Co my za jedni?*¹⁰⁶ Autorka výstavy sa tentokrát mylí už v samotnom pomenovaní. Náklad brožúry vy danej koncom roku 1911 Janom Bednarskim, poslancom Krajinského snemu Kráľovstva Haliče a Lodomerie spolu s Veľkým Krakovským kniežactvom v Lvove, nebol rozšírený kvôli výhradám jej autorov. Brožúra opäť vyšla až koncom roku 1912. Spomínaný Károly Balázs tvrdí, že to bolo na jar 1912¹⁰⁷ a tento rok vydania potvrdzuje aj Feliks Gwiżdż, šéfredaktor *Gazety Podhalańskiej*, vo svojom prejave z 26. júla 1914 na zhromaždení organizovanom v Zakopanom pri príležitosti Spiško-oravského dňa.¹⁰⁸ Podľa F. Machaya sa táto brožúra mala stať manifestom nového hnutia, čo komentuje takto: „V čase vydania brožúry bol náš ľud rozdelený na dva politické tábory: na národovcov (Slovákov) a provládnych. Mne išlo o získanie tých „uvedomelých“ (ak ich tak možno nazvať, lebo hlásiac sa k Slovákom, boli nevedomelí), pánom Sterculovi i Matonogovi o provládnych. Avšak je potrebné povedať, že medzi národovcami neurobila brožúra dojem, prípadne boli jej obsahom pobúrení. Títo ľudia nenávideli maďarské vládnuce kruhy, milovali a boli nadšení slovenskými požiadavkami ohľadom škôl, úradov, a brožúra v tých najdôležitejších záležitostiach išla po ruke vláde a ostro proti Slovákom. [...] Ľud na hornej Orave bol spolitizovaný v prospech slovenskej otázky, goralská akcia by mohla byť výborným prostriedkom na sparalyzovanie, eventuálne zničenie oravského panslavizmu.“¹⁰⁹ Z uvedného vyplýva, že vydanie brožúry bolo jednoznačne politickou akciou, ktorej cieľom bola paralyzovanie presvedčenia drvivej väčšiny obyvateľov Jablonky a okolitých obcí, ktorí boli už v tom čase zžití so slovenskou národnou identitou. Podľa F. Gwiżdża brožúra oslovila iba málo osôb, skôr jednotlivcov, s ktorými sa podarilo nadviazať spoluprácu.¹¹⁰ M. Liśkiewiczová však tento fakt úplne ignoruje a na ďalšom paneli pre-

¹⁰⁵ Panel 7 výstavy *Co my za jedni i kielo nos na Wengrach?*; LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 41 – 44

¹⁰⁶ Propagačná brožúra *Co my za jedni* bola vydaná anonymne Janom Bednarskim, poslancom Krajinského snemu v Lvove v rokoch 1901 – 1904, v náklade 5000 kusov. Okrem autora nebol v brožúre uvedený vydavateľ, tlačiareň a rok vydania. Autormi textov boli Machay, Stercula a Matonog. Vzhľadom na promaďarský a antislovenský obsah brožúra nebola distribuovaná. Po jej vytlačení sa od brožúry Machay dištancoval. Bola využitá až po roku 1918. MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 52 – 53

¹⁰⁷ Balázs, K. *Starania Eugeniusza Sterculi u władz węgierskich...*, s. 58

¹⁰⁸ *Gazeta Podhalańska*, 2. 8. 1914, č. 14, s. 5

¹⁰⁹ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 55 – 56

¹¹⁰ *Gazeta Podhalańska*, 2. 8. 1914, č. 14, s. 5

zentuje ukážky z brožúry *Co my za jedni*, ktorú Oravci odmietli. F. Machay to opisuje následne: „Ľudia na Orave, pre ktorých bola napísaná, boli v tom čase v politike natoľko zbehlí, že hneď vedeli postrehnúť, o čo vlastne ide. Spočiatku to vyzeralo, že neurobí veľký dojem. Jednako ľudia boli zvedaví. Nevedeli si nijako predstaviť, ako vyzerá goralský pravopis. Nie raz som viedol s gazdami dišputy a nemohol som ich nijako presvedčiť, že naším jazykom možno tiež písať. Na nič bolo predcítavanie ‚Skalnego Podhala‘. Až do tej miery bolo v našich ľuďoch zakorenené presvedčenie, že svoje myšlienky môžu zapisovať len v slovenčine.“¹¹¹

Tvrdenie, že texty Aleksandra Matonoga, Eugeniusza Sterculu a Ferdynanda Machaya „boli prvým verejným hlasom Poliakov na Orave“¹¹², je značne prehnané, keďže prví dvaja boli Maďarmi, respektíve zmaďarizovanými Slovákami a tretí spolonizovaným Slovákom. Navyše publikácia vyšla v Novom Targu a nie na Orave. O tom, že na hornej Orave v tom čase neboli žiadni Poliaci, hovorí F. Machay aj na ďalšom mieste svojej knihy: „Za Slováka sa tu považoval každý, hoci hovoril najčistejším poľským jazykom. Nie je to teda nič zvláštne, že sa Slovákom tie obyčajné slová v našich brožúrach a novinách nepáčili.“¹¹³ Natíska sa teda logická otázka, ak tam v tom čase neboli žiadni Poliaci, komu bola vlastne brožúra venovaná? Na tomto mieste nemožno neodcitovať osobné Machayove referencie ohľadom jeho identity, ktoré urobil opisujúc situáciu v roku 1914, čo vyjadril v tejto vete: „A predsa ja sám som sa ešte pred piatimi rokmi nepovažoval za Poliaka, ale za Slováka.“¹¹⁴ Jeho cesta k poľskosti však nenašla nasledovníkov medzi obyvateľmi Jablonky, čo otvorene priznával. Tvrdil, že jeho argumenty o poľskosti nenachádzali u jeho rodákov žiaden ohlas.¹¹⁵

Ôsmy panel nazvala M. Liśkiewiczová *Gazeta Podhalańska*. Zrodila ju spišsko-oravská otázka (1913 r.)¹¹⁶, čo sa opätovne nezhoduje so skutočnosťou. Władysław Orkan v úvodnom článku pod názvom *Úvodné slovo* objasňuje potrebu vydávania *Gazety Podhalańskiej*. Nespomína však nič o tzv. „spišsko-oravskej otázke“, keďže takýto „problém“ vtedy neexistoval.¹¹⁷

¹¹¹ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 55

¹¹² Siedmy panel výstavy *Co my za jedni i kielo nos na Wengrach?*; LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 46

¹¹³ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 77

¹¹⁴ TAMŽE, s. 82

¹¹⁵ TAMŽE, s. 55

¹¹⁶ Ôsmy panel výstavy „*Gazeta Podhalańska*“. *Powołala ją do życia sprawa spisko-orawska (1913 r.)*; LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 49

¹¹⁷ *Gazeta Podhalańska*, 1. 1. 1913, č. 1, s. 2 – 3

Władysław Orkan spomenul jedine, že „na Spiši kade-tade alebo na Orave sa za Slovákov popriznávali, pretože medzi nimi sedia, a ešte iní nakoniec po Gorcach, Pieninách, biedou ubití, roztratení, nevedia, ako sa majú nazvať,“¹¹⁸ čo svedčilo o tom, že s poľskou národnou identitou sa neidentifikovali nielen žiadni Slováci, ale ani obyvatelia Podhalia. Preto tvrdenie M. Liškiewiczovej, že časopis vraj bol „poľským oknom pre goralov Spiša a Oravy“, je skutočne veľmi kuriózne. Rovnako ako sú kuriózne aj informácie o náklade *Gazety Podhalańskiej*. Autorka výstavy a sprievodnej publikácie totiž nekriticky prijíma – bez udania prameňa – informácie od J. M. Roszkowského týkajúce sa počtu predplatiteľov na Orave.¹¹⁹ Tvrdí, že v prvom roku jej vydávania mala *Gazeta Podhalańska* „600 predplatiteľov a už o rok neskôr ich bolo – na celom Spiši a Orave – až 1 000“ a že „reálny kontakt s novinami na Orave malo 3 000 – 4 000 osôb“, čo ale nie je v súlade s objektívnymi faktami. V skutočnosti totiž nešlo o predplatiteľov, vedome predplácajúcich a objednávajúcich týždenník, ale o 600 exemplárov *Gazety Podhalańskiej*, ktoré v rámci cielenej propagandistickej činnosti financoval a bezplatne posielal na horné Uhorsko Jan Bednarski,¹²⁰ poslanec Krajinského snemu Kráľovstva Haliče a Lodomerie spolu s Veľkým Krakovským kniežatstvom v Lvove. Tvrdenie autorky, že „reálny kontakt s novinami na Orave malo 3 000 – 4 000 osôb“ je rovnako nepravdivé. Ide o klasický príklad nepochopenia skutočnosti a nekritického opakovania chybných tvrdení od J. M. Roszkowského, ktorý počet odberateľov na hornom Uhorsku odvádza z listu J. Bednarczyka adresovanom J. Bednarskému. List bol napísaný v Lendaku 3. júla 1910.¹²¹ Vzhľadom na fakt, že prvé číslo *Gazety Podhalańskiej* vyšlo 1. januára 1913, prameň, na základe ktorého tento autor odhadol „reálny kontakt s novinami“ – dva a pol roka pred ich vznikom –, je absolútne nehodnoverný. Je potrebné tiež dodať, že

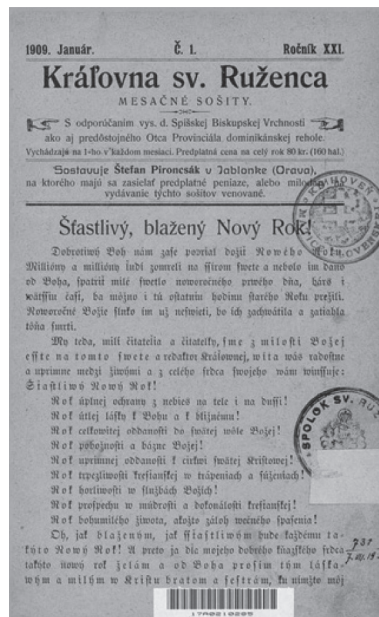
¹¹⁸ *Gazeta Podhalańska*, 1. 1. 1913, č. 1, s. 2

¹¹⁹ ROSZKOWSKI, J. M. Rola Adoriána Divéky'ego w polskiej akcji „budzielskiej“ na górnych Węgrzech 1910 – 1920. In *Rocznik Orawski II*, Muzeum-Orawskie Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej, 1998, s. 45. Autor sa odvoláva aj na pramenný materiál, avšak vzhľadom na chronológiu udalostí zostavenú Antonim Krohom v katalógu výstavy sz – Spiš – Zips – Szepes, bez udania prameňa. KROH, A. (ed.) *Spisz – Spiš – Zips – Szepes*. Kraków: Ośrodek Pogranicze – Sztuk, Kultur, Narodów w Sejnach – Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, 1999, s. 146

¹²⁰ BALÁZS, K. *Starania Eugeniusza Sterculi u władz węgierskich...*, s. 55

¹²¹ ROSZKOWSKI, J. M. „Zapomniane Kresy“ *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działalności Polaków 1895 – 1925*. Nowy Targ: Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu, II. wydanie 2018, s. 124

aj akcia Eugeniusza Sterculu na dofinancovanie kolportáže 500 exemplárov na Orave z prostriedkov uhorských orgánov sa skončila neúspechom.¹²² Sám F. Machay vo svojich publikovaných v spomienkach tvrdí, že napriek počiatočným sympatiám Oravcov ku *Gazete Podbalańskiej* nebola nakoniec prijatá pozitívne, najmä vzhľadom na promaďarské články, ktoré publikoval maďarón A. Matonog. Spôsobilo to, že „národne uvedomelí gazdovia sa od *Gazety* zrazu odvrátili“.¹²³ Počiatky tejto akcie neboli sľubné a je potrebné súhlasiť s Jerzým M. Roszkowskim, ktorý si na inom mieste protirečí svojim vymysleným počtom, keď tvrdí, že „ťažko je presne ustáliť, koľko exemplárov *Gazety* sa každoročne rozchádzalo po Spiši a Orave“¹²⁴, keďže redakcia na redakčnej stránke neudávala náklad časopisu. V súvislosti s vypuknutím I. svetovej vojny sa skončili aj programové aktivity uskutočňované v rámci tzv. „buditeľskej akcie“¹²⁵. A je otázne, či vzhľadom na prísunu národnostnú politiku Uhorska dostala *Gazeta* povolenie na distribúciu časopisu.

Časopis *Kráľovna ruženca* svätého, ktorý v slovenskom jazyku vydával v Jablonke v rokoch 1902 – 1912 kňaz Štefan Pirončák.

¹²² BALÁZS, K. *Starania Eugeniusza Sterculi u władz węgierskich...*, s. 59

¹²³ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 68

¹²⁴ ROSZKOWSKI, J. M. „*Zapomniane Kresy*“..., s. 124

¹²⁵ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 88

Deviaty panel výstavy *Orava 1918 – 1924* Lišíkiewiczová pomenovala *My Poliaci na Hornej Orave – 5. november 1918 v Jablonke*.¹²⁶ Začína konštatovaním, že „3. novembra 1918 Karol I. Habsburg podpísal zastavenie paľby so štátmi Dohody v I. svetovej vojne. Rakúsko-Uhorsko kapitulovalo“, čo nepotvrdzujú fakty a historické udalosti. Nebola to kapitulácia, ale prímerie, ktoré v mene Rakúsko-Uhorska nepodpísal Karol I. Habsburg, ale poľný maršal Herman von Kövess vo Via Giusti pri Padova.¹²⁷ V dôsledku prehry ústredných mocností v I. svetovej vojne sa rozpadla rakúsko-uhorská monarchia. Za deň kapitulácie sa považuje nóta ministra zahraničných vecí grófa Gyulu Andrásyho z 27. októbra 1918, v ktorej vyjadril súhlas so 14 bodmi amerického prezidenta Woodrowa Wilsona. V mene viedenskej vlády súhlasil o. i. aj s tým, že Slováci, Česi a ďalšie národy monarchie majú právo na sebaurčenie. Napriek predchádzajúcim pokusom cisára Karola Habsburga vyjadreným v manifeste zo 16. októbra 1918 právo bolo uznané a oslobodzovacie pohyby v cisárstve nezastaviteľné – 28. októbra 1918 vzniklo Česko-Slovensko.¹²⁸ Nový prezident proklamovanej Maďarskej ľudovej republiky Mihály Károlyi, vykonávajúci taktiež funkciu premiéra, sa snažil uchovať územnú integritu bývalého Uhorska. Pre dialóg s jednotlivými národmi menoval do funkcie ministra dr. Oskara Jásziho¹²⁹, ale bolo už neskoro. Dňa 30. októbra 1918 Slovenská národná rada v Turčianskom Svätom Martine prijala Deklaráciu slovenského národa. A už nasledujúceho dňa, 31. októbra 1918, vznikla v okresnom mestečku Trstená na Orave Národná rada so slovenským národným programom pre celý okres, do ktorého patrili takmer všetky horooravské obce¹³⁰ vrátane Jablonky.

Tvrdenie, že „5. novembra 1918 sa v Jablonke stretli obyvatelia dedín hornej Oravy (až po Veselé) a dohodli zriadenie Národnej rady Poliakov

¹²⁶ Panel číslo 9 výstavy *My Polacy na Górnej Orawie – 5 listopad 1918 r. w Jablonce*, úvod, prvý odsek. LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 51 – 54

¹²⁷ ŠKVARNA, D. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava: SPN, 1995, s. 128

¹²⁸ 29. októbra 1918 bolo v Záhrebe vyhlásené odtrhnutie sa južných Slovan od monarchie a bol vytvorený spoločný štát so Srbmi. 30. októbra 1918 vypukla v Budapešti Astrová revolúcia, počas ktorej bol zavraždený premiér Istvan Tisza. (BATOWSKI, H. *Rozpad Austro-Węgier 1914 – 1918*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum 1965, s. 229

¹²⁹ ĎURICA, M. S. *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava: SPN, 1995, s. 107

¹³⁰ SCHIFFERDECKER, V. Z histórie Trstenej. In J. Clustonová (ed.). *Trstená včera a dnes*. Námestovo 2001, s. 42; Majerikova-Molitoris, M. Orava pôľnocno-wschodnia w latach 1918 – 1945. In M. Jagnešáková (ed.) *Orawa bez granic. Północno-wschodnia*

na hornej Orave pod vedením riaditeľa miestnej banky Jana Piekarczyka (1870 – 1956)¹³¹ a že „Rada prijala rezolúciu My Poliaci na hornej Orave, využívajúc zásadu samourčenia národov o sebe, po rozpadnutí maďarského štátu nechceme ostať v novovzniknutom štáte československom, ale žiadame pripojenie všetkých poľských území v župách: trenčianskej, oravskej a spišskej ku veľkému, katolíckemu Poľsku“, je taktiež nepravdivé. M. Liśkiewiczová ho publikuje na tom istom paneli i v sprievodnej publikácii až dvakrát¹³¹, v snahe zdôrazniť túto tendenčnú propagandistickú fikciu. Objektívnych dôkazov, ktoré potvrdzujú, že uvedené udalosti sú nepravdivé, je niekoľko.

Uvedený Jan Piekarczyk, ktorý sa podpisoval ako Ján Pekarčík¹³², nebol riaditeľom miestnej banky v Jablonke, ale jej pokladníkom, a banka sa nazývala Ľudová banka účastinárska spoločnosť v Jablonke, po maďarsky Népbank részvénytársaság Jablonkán¹³³. Zásadnou vecou však je, že plán hore načrtnutého konania nebol vypracovaný v Jablonke na Orave, ale 2. novembra 1918 v Novom Targu¹³⁴, počas pobytu a porady kňaza F. Machaya v redakcii týždenníka *Gazeta Podhalańska*, ktorej sa zúčastnili: Jan Bednarski, Juliusz Zborowski a Jan T. Dziedzic,¹³⁵ a „spôsobilosť prevedenia pripraveného programu mala byť uskutočnená počas nadchádzajúceho trhu (jarmok) v Jablonke, dňa 4. novembra“. Tak píše kňaz F. Machay.¹³⁶ Program pripravený v Novom Targu sa nepodarilo F. Machayovi uskutočniť, lebo v Jablonke tohto dňa vypukli protimaďarské nepokoje, čoho dôsledkom bolo rabovanie židovských obchodov a krčiem. Ako píše kňaz F. Machay, „Židia boli všade v Maďarsku šíriteľmi divokej maďarizácie, vláda mala medzi nimi verných a zaslúžilých ‚ideových‘ stúpencom veľkého Uhorska“. ¹³⁷ Kňaz F. Machay tvrdí, že aj za týchto podmienok sa mu vraj

¹³¹ LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 51 – 52

¹³² V dokumente z 31. decembra (zavierka) koná ako Pekarčík János a vykonáva funkciu „pénztárnok“, čo znamená „pokladník“. V dokumente zo dňa 24. decembra 1919 zasa Jan Pekarčík. (Štátny archív Bytča, Krajský súd Ružomberok, 1907 Ľudová banka v Jablonke)

¹³³ Štátny archív Bytča, Krajský súd Ružomberok, 1907 Ľudová banka v Jablonke

¹³⁴ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 99

¹³⁵ Začiatok záujmu o Spiš a Oravu siaha do roku 1913 r. Juliusz Zborowski a Jan T. Dziedzic boli vtedy učiteľmi gymnázia v Novom Targu. ZBOROWSKI, J. *Historia pewnej książki. Wspomnienie o Janie Grzegorzewskim. Rocznik Podhalański, Zakopane 1992, nr 5, s. 76*

¹³⁶ MACHAY, F.: *Moja droga do Polski...*, s. 100

¹³⁷ TAMŽE, s. 102

podarilo zozbierať niekoľko desiatok hospodárov z iných obcí až po Veselé (územie nazval „poľskou Oravou“), ktorým vysvetlil rozpoloženie a smerovanie oravskej zeme. Gazdovia mu vraj podpísali akési vyhlásenie, obsahujúce inštrukcie, čo ďalej majú robiť.¹³⁸ Tvrdí tiež, že schôdza, na ktorej bola rezolúcia prijatá, sa konala nasledujúceho dňa¹³⁹, čo sa však zdá dosť podozrivé, lebo sám si odporuje. Tvrdí, že ľud na hornej Orave, ktorý nazýva „poľským“, „bol špeciálne citlivý na maďarské šikany, rukolapne to ukázal voliac za poslanca na snem F. Skyčáka, zakladajúc ľudovú banku v Jablonke, usilovne podporujúc národné snahy Slovákov“¹⁴⁰ a zároveň si všíma, že obyvatelia, o ktorých píše, ktorí sa tešili z pádu Maďarov, boli národne „neúplne uvedomelí“.¹⁴¹ Pokiaľ ide o text rezolúcie pripravený v Novom Targu, prečítal ho kňaz Machay, ale až neskôr bola zvolená rada. Predmetná rada – tak vyplýva z jeho odkazu – však už nič neschvaľovala.¹⁴²

Otázny je však nielen dátum prijatia rezolúcie Národnej rady v Jablonke z 5. novembra 1918, ale aj jej názov a obsah. Pochybností je dosť a pamäti kňaza F. Machaya *Moja droga do Polski*¹⁴³, ktoré boli napísané až v roku 1922, sú prameňom veľmi subjektívnym a vyžadujú si konfrontáciu s archívnym materiálom.

Začneme od dátumu prijatie rezolúcie. Kňaz F. Machay vo svojich pamätiach tvrdí, že udalosť sa stala v dvoch rôznych dňoch. Na strane 104 uvádza 5. november 1918¹⁴⁴ a na strane 134 zasa tvrdí, že predmetná udalosť sa udiala 4. novembra 1918.¹⁴⁵ Navyše iný dátum uvádza Jerzy M. Roszkowski, autor publikácie *Zapomniane Kresy*, ktorý tvrdí, že uvedená udalosť sa uskutočnila 6. novembra 1918¹⁴⁶ a že tento dátum sa nachádza aj v dokumente uloženom v Archíve Tatranského múzea v Zakopanom. Dokument, na ktorý sa odvoláva J. M. Roszkowski, však nie je originálom, ale

¹³⁸ TAMŽE, s. 103

¹³⁹ TAMŽE, s. 105

¹⁴⁰ TAMŽE, s. 104 – 105

¹⁴¹ TAMŽE, s. 105

¹⁴² TAMŽE, s. 104

¹⁴³ TAMŽE, s. 104

¹⁴⁴ TAMŽE, s. 104

¹⁴⁵ TAMŽE, s. 134

¹⁴⁶ Poznámka č. 53. ROSZKOWSKI, J. M.: „Zapomniane Kresy“ *Spisz, Orawa, Cza-deckie w świadomości i działalności Polaków 1895 – 1925*. Nowy Targ: Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu, II. wydanie 2018, s. 201; Muzeum Tatrzańskie Zakopane (ďalej MT-ZA), sygn. AR/NO/385/1, k. 181, Deklaracja założycielska Polskiej Rady Narodowej w Jabłonce, Jabłonka 6. XI. 1918

záznamom vyhotoveným ceruzkou (rukopis kňaza F. Machaya), na ktorom sa nachádzajú dve škrtnutia textu. Za pozornosť stojí, že samotný dátum prijatia rezolúcie obsahuje znaky jeho pozmeňovania. Na zázname je viditeľný dátum 5 list. 1918 (5. november 1918), pričom číslica „5“ a písmeno „i“ boli poopravené ceruzkou, obsahujúcou intenzívnejšiu čiernu farbu.

Nepravdivý je taktiež samotný názov „rady“, ktorú mali údajne menovať samotní obyvatelia obcí hornej Oravy. Kňaz F. Machay vo svojich pamätiach *Moja droga do Polski* konzekventne tvrdí, že to bola Národná rada v Jablonke.¹⁴⁷ Prekvapuje taktiež nedôslednosť M. Liśkiewiczovej, ktorá na tom istom paneli uvádza až tri rôzne verzie pomenovania tejto „rady“. V prvom, úvodnom odseku píše o Národnej rade Poliakov na hornej Orave. V opise pod ilustráciou, ukazujúcou jej personálne zloženie, píše o Poľskej národnej rade v Jablonke, pomenovanie ktorej dopĺňa v zátvorke názvom (Národná rada Poliakov na hornej Orave).¹⁴⁸ A pod mapou zobrazujúcou obce, ktoré sa podľa jej názoru prihlásili do tejto rady, používa zasa názov Poľská národná rada.¹⁴⁹

V súčasnosti máme až osem verzií názvov tejto rady. V uznesení prijatým Sejmom 31. júla 2020 sa hovorí o Poľskej národnej rade.¹⁵⁰ Jerzy M. Roszkowski¹⁵¹ a taktiež Juliusz Zborowski¹⁵² píše o Národnej rade Poliakov na hornej Orave. V liste zredigovanom v mene tejto rady 26. novembra 1918 Juliuszom Zborowskim¹⁵³ sa hovorí o Poľskej národnej rade z hornej Oravy v Jablonke, o Poľskej národnej rade na Orave a o Poľskej národnej rade v hornej Orave. V liste Okresnej národnej organizácie v Novom Targu zo 16. novembra 1918, adresovanom brigadierovi Jozefovi Piłsudskému vo Varšave, sa hovorí o Národnej rade horno-oravskej v Jablonke.¹⁵⁴ Alina Szklarska-Lohmannowa píše o Národnej rade oravskej.¹⁵⁵ Podľa kňaza

¹⁴⁷ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 105, 106, 108, 109, 130

¹⁴⁸ Panel číslo 9 výstavy „*My Polacy na Górnej Orawie*“ – 5 listopad 1918 r. w Jablonce, podpis pod fotografiou. LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 53

¹⁴⁹ TAMŽE, s. 54.

¹⁵⁰ Monitor Polski zo dňa 31. júla 2020 r., čiastka 676

¹⁵¹ ROSZKOWSKI, J. M.: „*Zapomniane Kresy*“..., s. 201

¹⁵² *Gazeta Podhalańska*, (Nowy Targ), ročník VI, 10. 11. 1918, č. 45, s. 3

¹⁵³ MT-ZA, sygn. AR/NO/385/1, k. 254a

¹⁵⁴ Archiwum Nowy Targ – Spytkowice, 31-297 Polska Komisja Likwidacyjna Spisza i Orawy, PKL, 31-297-1 Akta PKL w sprawie przyłączenia 1918, wkroczenie pl. wojska na Spisz i Orawę, s. 3

¹⁵⁵ SZKLARSKA-LOHMANOWA, A. *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918 – 1925*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie (Prace Komisji Nauk Historycznych nr 19) 1967, s. 28

F. Machaya, priameho účastníka týchto udalostí, to bola Národná rada v Jablonke¹⁵⁶, ktorá nemala vo svojom pomenovaní prídavné meno „poľská“ ani „Poliakov na hornej Orave“.¹⁵⁷ Jej zriadenie kňaz F. Machay odôvodnil potrebou „aby sme predsa boli v poriadku a v rámci zákona, spomedzi prítomných bola vybratá Národná rada“¹⁵⁸, čo bolo asi odpoveďou na výzvu nového premiéra Maďarskej ľudovej republiky Mihály Károlyiho, ktorý žiadal občanov zriaďovať národné rady na území Uhorska.¹⁵⁹

Tvrdenie autorky výstavy a obsah konštatácií v sprievodnej publikácii, že „Rada prevzala v regióne dočasnú administratívu v mene Poľska a poslala úradom v Novom Targu žiadosť o podporu poľských vojenských jednotiek“¹⁶⁰ je nepravdivé. Rada nemohla reálne „prevziať v mene Poľska dočasnú administratívu v regióne“, lebo Poľsko vtedy ešte nejstvovalo. Za deň vzniku Poľskej republiky je považovaný 11. november 1918.¹⁶¹ Tento dátum schválil Sejm PR zákonom o Sviatku nezávislosti zo dňa 23. apríla 1937.¹⁶² Ďalšou nezodpovedanou otázkou je, ako mohla rada vykonávať „v regióne poľskú administratívu“ (namiesto dovtedajšej uhorskej), keď v súlade s uhorským zákonodarstvom moc v Jablonke vykonávala miestna samospráva na čele so starostom Jánom Gallasom¹⁶³, ktorý bol na svoj post legitímne zvolený.¹⁶⁴ Obec Jablonka bola v tom období samostatným právny subjektom, patriacim do okresu Trstená. Nemala kompetencie prijímať rozhodnutia a všeobecne záväzné nariadenia, ktoré by presahovali miestnu samosprávu obce. Je potrebné na tomto mieste zdôrazniť, že

¹⁵⁶ MACHAY, F.: *Moja droga do Polski...*, s. 105, 106, 108, 109, 130

¹⁵⁷ TAMŽE, s. 105, 106, 108, 109, 130

¹⁵⁸ TAMŽE, s. 105

¹⁵⁹ BATOWSKI, H. *Rozpad Austro-Węgiei 1914 – 1918*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum. 1965, s. 210 – 211

¹⁶⁰ Panel číslo 9 výstavy „*My Polacy na Górnej Orawie*” – 5 listopad 1918 r. w Jablonce – tretí odsek. LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 52

¹⁶¹ ANTONOWICZ, L.: *Status prawnomiędzynarodowy Polski (1918 – 2018)*, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2018, s. 9

¹⁶² Tento dátum bol schválený aj napriek skutočnosti, že prvý úkon, potvrdzujúci vznik Poľskej republiky, je nóta zo 16. novembra 1918 zaslaná Józefom Piłsudskim prezidentovi Spojených štátov a taktiež vládam iných štátov. In *Monitor Polski*, 18. 11. 1918, č. 206

¹⁶³ MAJERIKOVÁ – MOLITORIS, M. *Orawa północno-wschodnia w latach 1918 – 1945*. In M. Jagnešáková red.). *Orawa bez granic*, Oravské muzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, 2016, s. 128; *Wykaz osób sympatyzujących z polską sprawą oraz zaufanych w gminie – Orawa*. MT-ZA, sygn. AR/NO/385/1, k. 180

¹⁶⁴ ŠUTAJOVÁ, J. *Formovanie obecnej samosprávy na Slovensku*. Link: <http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2006/Sutajova.html> (Dostupné na internete: 11. 2. 2021)

uhorské zákonodarstvo o obecnej samospráve z roku 1870 (novelizované v roku 1886) platilo v roku 1920 na územiach Spiša a Oravy pripojených k Poľsku¹⁶⁵, a to až do prvej unifikácie práva, ktorá sa uskutočnila na základe nariadenia Rady ministrov Poľskej republiky 23. septembra 1929 o rozšírení na územia Spiša a Oravy haličských zákonov o obecnej a okresnej samospráve.¹⁶⁶ V novembri 1918 však nenastala žiadna zmena obecnej administratívy. Túto skutočnosť potvrdzujú aj spomienky kňaza F. Machaya, ktorý uvádza, že do 13. januára 1919, do jeho úteku z Jablonky a realizácie rozkazu na stiahnutie sa poľských okupačných vojsk z Oravy¹⁶⁷, neprišli do Jablonky žiadni poľskí administratívni úradníci. Poľská administratíva nemohla byť v Jablonke zavedená, lebo ju nemal kto zaviesť.¹⁶⁸ Kňaz F. Machay, v kontexte svojich tvrdení o údajnom poľskom obyvateľstve nám sprostredkúva inú, mimoriadne dôležitú informáciu, týkajúcu sa národnej identity Oravcov. Tvrdí, že „počas štvorročnej svetovej vojny uvedomenie nášho ľudu nielen nepokračovalo, ale v podstatnej časti stopy po dávnej práci zotrela“.¹⁶⁹ Keď opisoval akt domnelého prečítania rezolúcie, tvrdil, že sa týkal Poliakov, hoci tí sú „neúplne uvedomení“.¹⁷⁰ Podľa tendenčných názorov M. Liškiewiczovej sa pod text rezolúcie podpísalo 17 osôb, z toho 16 osôb z Jablonky¹⁷¹ a jedna z Hornej Zubrice¹⁷², ktoré sa vraj vyjadрили v mene obyvateľstva obývajúceho trenčiansku, oravskú a spišskú župu, k čomu však nemali žiaden mandát. Obdobne nekriticky interpretuje už uvedený dokument¹⁷³ Jerzy M. Roszkowski. Dokument nie je originálom, ale záznamom (so škrtnami), v ktorom je uvedených 17 priezvisk, no v inom znení, ako je prezentované na výstave a v sprievodnej publikácii.¹⁷⁴ Na dokumente chýbajú podpisy „signatárov“ a za pozornosť stojí, že bol napísaný

¹⁶⁵ Na základe rozhodnutia Rady veľvyslancov v Spa z 28. júla 1920

¹⁶⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 września 1929 r. o rozciągnięciu na obszar Spisza i Orawy mocy obowiązującej galicyjskich ustaw o samorządzie gminnym i powiatowym. Dz. U. R. P. Nr 72, poz. 546; Ciągwa, J. Stan prawny na Spiszu i Orawie w latach międzywojennych. In *Studia Iuridica Silesiana*, Katowice: Uniwersytet Śląski, 1986, s. 148

¹⁶⁷ MACHAY, F.: *Moja droga do Polski...*, s. 108, 142

¹⁶⁸ TAMŽE, s. 130

¹⁶⁹ TAMŽE, s. 88

¹⁷⁰ TAMŽE, s. 105

¹⁷¹ ROSZKOWSKI, J. M.: „*Zapomniane Kresy*“..., s. 201

¹⁷² Ignacy Dziureczak-Brzezowicki. ROSZKOWSKI, J. M.: „*Zapomniane Kresy*“..., s. 201

¹⁷³ MT-ZA, sygn. AR/NO/385/1, k. 181, Deklaracja założycielska Polskiej Rady Narodowej w Jablonce, Jabłonka 6. XI. 1918

¹⁷⁴ Ks. Ferdynand Machay, Jan Pekarčík, Andrzej Grela, Ignacy Suvada, Jan Pekarčík ml.,

jedným rukopisom. Rozdielny je aj obsah rezolúcie, aká mala byť prijatá a aká bola na výstave dvakrát prezentovaná. Pôvodné znenie rezolúcie, pred škrtní čiernym atramentom, bolo nasledovné: „6.¹⁷⁵ nov. 1918 (6. listop. 1918) My dolu podpísaní Poliáci na hornej Orave, využívajúc princíp sebaurčenia národov o sebe po rozpadnutí sa uhorskej krajiny, nechceme ostávať v novovzniknutom štáte česko-slovenskom, ale žiadame o pripojenie všetkých poľských území v stoliciach trencianskej, oravskej a spišskej k veľkému, čisto katolíckemu poľskému štátu. Do vedenia našej práce volíme za predsedu: Jana Pekarčika (Jablonka), za podpredsedu Andrzeja Grelu (starostu z Jablonky), za tajomníka Ignaca Suvadu.“¹⁷⁶ Trochu zmenenú verziu rezolúcie publikoval kňaz F. Machay¹⁷⁷ a iný Juliusz Zborowski v liste z 26. novembra 1918 (sic!) zaslanom ministrovi vnútra v súvislosti s rozhovorom a vyhlásením Tadeusza Stamirowského, vyslanca Poľskej republiky v Maďarskej republike, ktorý konštatoval, že vstup poľských vojsk na Oravu bol v rozpore s poľskými záujmami. Poľsko „si úprimne praje uchovanie integrity Uhorska“.¹⁷⁸ Aj obsah tejto verzie rezolúcie sa nepatrne líšil.¹⁷⁹

Machay Jaš Stefan, Paš Flipek Adam, Ignac Gyrčak Brzezowicki, Karol Dzubek, Stahulak Jan, Novak Antoni, Jablonski Gužak Jan, ks. Eugeniusz Sikora, Antoni Pekarcik, Jozef Paniak, Tokarcik Jano, Jano Dvorčak

¹⁷⁵ Číslica 6 bola pozmenená. V texte sú stopy pozmeňovania číslice 6 na číslicu 5.

¹⁷⁶ Doslovné znenie dokumentu: „6 listop. 1918 My niżej podpisani polacy na Górnjej Orawie korzystając ze zasady samostanowienia narodów o sobie, po rozpadnięciu się uherskiej krainy nie chcemy pozostać w nowo utworzonym państwie czesko-słowackiem, ale zondamy przyłnczenia syćkich polskich ziem w stolicach trencianskiej, orawskiej i spiskiej do wielkiego, cysto Katolickiego państwa polskiego. Ku kierownictwu naszej pracy wybieramy za prezesa: Jana Pekarčik (Jablonka), za wiceprezesa Andrzeja Grela (wójta z Jablonki, za sekretarza Ignacego Suvada.“ Nasledujú podpisy. MT-ZA, sygn. AR/NO/385/1, k. 181, Deklaracja założycielska Polskiej Rady Narodowej w Jabłonce, Jablonka 6. XI. 1918

¹⁷⁷ „My Polacy na Górnjej Orawie korzystając ze zasady samostanowienia narodów o sobie, po rozpadnięciu się państwa węgierskiego, nie chcemy pozostać w nowo utworzonym państwie czesko-słowackiem, lecz żądamy przyłączenia wszystkich polskich ziem w żupaństwach: trenczyńskim, orawskim i spiskim do wielkiej, katolickiej Polski.“ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 105

¹⁷⁸ MT-ZA, sygn. AR/NO/385/1, k. 254, list od ministra vnútra pripravený a schválený Juliuszom Zborowskim v mene Poľskej národnej rady hornej Oravy v Jablonke, Jablonka 26. XI. 1918

¹⁷⁹ „My Polacy na Górnjej Orawie korzystając ze zasady samostanowienia narodów o sobie, po rozpadnięciu się Uherskiej krainy nie chcemy pozostać w nowo utworzonym państwie czesko-słowackiem, ale zondamy przyłączenia syćkich polskich ziem w żupaństwach trencianskiem, orawskim i spiskiem do wielkiego i cysto Katolickiego państwa polskiego.“ MT-ZA, sygn. AR/NO/385/1, k. 254 – 255

Vstup poľských vojenských jednotiek na bývalé územie Koruny sv. Štefana, od 30. októbra 1918 už na územie Československa, nemalo žiaden súvis s rezolúciou z 5. novembra 1918, respektíve z iného dňa, ktorá v tom čase, pravdepodobne, ešte vôbec nejestvovala. Týždenník *Gazeta Podhalańska*, vychádzajúci v Novom Targu, nasledovným spôsobom odôvodnil obsadenie časti Oravy poľským vojskom: „Na Orave vypukli nepokoje proti Židom, našťastie doteraz nekrvavé. Obyvateľstvo bolo od dávna rozhorčené a nepriaznivo naladené voči maďarským Židom, ktorí pre vládu boli vždy oporou a mali mimoriadny význam a vplyv. Počas vojny to dostatočne ukázali. V týchto dňoch v Jablonke, Podvlku a niekoľkých ďalších dedinách im boli úplne zničené obchody, pričom Židia neboli bytí, ale hromadne odvedení za hranice obcí a vyhodení k Maďarom. Pre udržanie poriadku a predchádzanie priestupkom bola pozvaná pomoc z Nového Targu, lebo z Trstenej bola odmietnutá. Dňa 5. novembra poľské vojenské hliadky pod velením poručíka Jerzyho Lgockieho prekročili oravské hranice cez Pekelník a Jablonku. Takýmto spôsobom sa poľské vojsko ocitlo v hraniciach bývalých Uhier.“¹⁸⁰ Bola to vopred premyslená a naplánovaná ozbrojená akcia, ktorá sa uskutočnila ešte pred prijatím rezolúcie vo veci pripojenia domnelých poľských území v „župách trenčianskej, oravskej a spišskej“ k Poľsku, ktorá však s uvedenými nepokojmi nemala nič spoločné.

Prekvapivý je tiež iný moment spojený z prijatím rezolúcie z 5. novembra 1918 (alebo z iného dňa). Otázniky vyvoláva skutočnosť, ako bolo možné pri vtedajšom stave tlačiarenskej techniky, aby rezolúcia Národnej rady v Jablonke bola zverejnená už 10. novembra 1918, v 45. čísle *Gazety Podhalańskiej*, keďže, ako tvrdí Jerzy M. Roszkowski, na doklade, na ktorom sa mali nachádzať podpisy signatárov, bol dátum 6. november 1918.¹⁸¹ Predseda tejto rady Jan Pekarčík informoval totiž Jana Bednarského o udalostiach na Orave až nasledujúceho dňa, teda 7. novembra 1918.¹⁸² Všetko nasvedčuje tomu, že rezolúcia bola pripravená počas uvedeného stretnutia v redakcii *Gazety Podhalańskiej*, na ktorom sa zúčastnili kňaz Ferdinand Machay, Jan Bednarski, Juliusz Zborowski a Jan T. Dziedzic. Stretnutie sa uskutočnilo 2. novembra 1918.¹⁸³ Objektívne možno konštatovať, že rezolúcia bola v Jablonke prijatá až 6. novembra 1918, a to pod tlakom poľských vojenských okupačných oddielov, ktoré ilegálne vnikli na

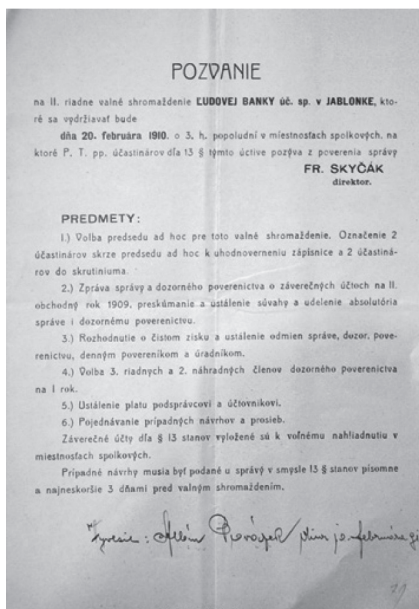
¹⁸⁰ *Gazeta Podhalańska* (Nowy Targ), ročník VI., 10. 11. 1918, č. 45, s. 8

¹⁸¹ ROSZKOWSKI, J. M. „Zapomniane Kresy“..., s. 201

¹⁸² MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 108

¹⁸³ TAMŽE, s. 99

slovenské územie¹⁸⁴ bez súhlasu vyššieho poľského velenia. Stalo sa tak na základe svojvoľného rozhodnutia Jana Bednarského a rotmajstra Mariana Zaruského.¹⁸⁵ Vzhľadom na uvedené skutočnosti je málo pravdepodobné, aby sa Jerzy M. Roszkowski mohol vo veci dátumu vyhlásenia rezolúcie dvakrát myliť. Potvrdzujú to aj iné tlačové správy¹⁸⁶ a archívne pramene.¹⁸⁷

Pozvánka na II. Valné zhromaždenie Ludovej banky v Jablonke

Desiaty panel výstavy nazvala Małgorzata Liškiewiczová Orava v Poľsku (5. 11. 1918). Chyźnianska hranica (31. 12. 1918).¹⁸⁸ Už v názve sa odvoláva na skutočnosť, že 5. novembra 1918 bola Orava pripojená k Poľsku, čo však nezodpovedá skutočnosti. Uviedli sme to už v vyššie, že Poľská republika v tom čase ešte neexistovala. Z tohto hľadiska bol vstup

¹⁸⁴ *Gazeta Podhalańska* (Nowy Targ), roč. VI., 10. 11. 1918, č. 45, s. 8; MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 108, 119

¹⁸⁵ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 107

¹⁸⁶ *Gazeta Podhalańska* (Nowy Targ), ročník VI., 10. 11. 1918, č. 45, s. 8; Padły węgierskie słupy graniczne. In *Ziemia Lubelska*, 11. 11. 1918, č. 544, s. 1

¹⁸⁷ Archiwum Nowy Targ – Spytkowice, 31 – 297 Polska Komisja Likwidacyjna Spisza i Orawy, PKL, 31-297-1 Akta PKL w sprawie przyłączenia 1918, wkroczenie pl. wojska na Spisz i Orawę, s. 3

¹⁸⁸ Desiaty panel výstavy *Orawa w Polsce (1. 11. 1918). Granica chyźnianska (31. 12. 1918)*; LIŠKIEWICZ, M.: *Orawa 1918 – 1924...*, s. 55 – 58

poľských vojsk na územie Slovenska nelegálny.¹⁸⁹ Odvolávanie sa na 14 bodov amerického prezidenta Thomasa Woodrowa Wilsona, ktoré publikuje v angličtine, konkrétne na bod štrnásty, je bezpredmetné. V tomto bode sa vôbec nehovorí o Orave, ale „o vytvorení nezávislého poľského štátu, ktorý má zahŕňať územia obývané bezpochyby poľským obyvateľstvom“, čo, ako sme už uviedli, pre Oravu neplatí. Obyvateľstvo Oravy nebolo „bezpochyby poľské“ a vo viacerých rodinách došlo kvôli etnicite k rozporom. Ako príklad môže slúžiť aj rodina hlavného protagonistu „boja o poľskosť“ Oravy Ferdynanda Machaya. Jeho pokrvní súrodenci z prvého manželstva otca odišli po pripojení hornej Oravy k Poľsku z národnostných dôvodov na Slovensko a len traja súrodenci z druhého manželstva, kňaz Karol, Eugen a Jozefína, si vybrali poľskú národnosť. Pričom ostatní príbuzní odišli na Slovensko, keďže sa stotožňovali so slovenským národom.¹⁹⁰ Podobne to bolo s rodinou Emila Miku, ktorá po pripojení k Poľsku opustila Veľkú Lipnicu. V Lipnici ostal jedine Emil, ktorý sa oženil s Jozefínou Machayovou.

Veľmi otvorene opísal národnostnú situáciu na Spiši a Orave člen Poľského plebiscitného výboru v Novom Targu Julian Zborowski v liste adresovanom Władysławovi Semkowiczovi 10. júna 1920, v ktorom píše, že „plebiscit sa podľa včerajšieho a dnešného zasadnutia s výborom v Jablonke a Starej Vsi ukazuje fatálne. [...] Teda na Orave máme za sebou pevne iba okolie Jablonky; stav v námestovskom [okrese – pozn. autora] je fatálny. Celkovo je na Orave za nami 30% – 40%, hoci aj to je prehnané. [...] Na Spiši je situácia niekoľkonásobne horšia. Percentá pre nás 10 – 20%. Tu ležíme na oboch lopatkách...“¹⁹¹ Podobne hodnotil situáciu aj poľský jezuita Kazimierz Bisztyga, angažujúci sa v plebiscitnom období v prospech pripojenia Oravy k Poľsku. V novembri 1918, po vstupe poľských okupačných vojsk na Oravu¹⁹², viedol misie v Jablonke. Biskup Stefan Sapieha mu v roku 1923, po pripojení časti Spiša a Oravy k Poľsku, zveril vedenie misií na Spiši. Pripojenie slovenského územia k Poľsku komentoval nasle-

¹⁸⁹ List Juliana Zborowskiego z 26. novembra 1918. AMT Zakopane, sygn. AR/NO/385/1, šk. 214

¹⁹⁰ Okrem Jana a Małgorzaty, ktorí zomreli mládí. BAFIA, M.–BOBEK, M. Genealogia Machayów. In *Związek górali Spisza i Orawy. W służbie społeczeństwa, narodu i państwa 1931 – 1939*. Nowy Targ: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2008, s. 178

¹⁹¹ List Juliana Zborowského z 10. júna 1920 profesorovi Władysławovi Semkowiczovi. Biblioteka Jagiellońska Kraków, Dział Rękopisów, Spuścizna prof. Wł. Semkowicza, 9579 III., sign. 3-5/197-188

¹⁹² MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 129

dovne: „Že sa plebiscit na Spiši a Orave neuskutočnil, je pre nás šťastím, keďže nám hrozila úplná prehra a veľké fiasko a ani tú malú odrobinku zo Spiša a Oravy, ktorú nám zhodili zo stola Najvyššej rady, by sme nemali, keby došlo k hlasovaniu. Hoci na celom Spiši a Orave je ľud rýdzo poľský, hovorí a dokonca aj nadáva po poľsky, je národne úplne nevedomelý, k Poľsku necítil žiadnu sympatiu, nikdy sa nepovažoval za poľský ľud a za Poľsko by nikdy nehlasoval. Niekoľko uvedomelých rodín ako Sokorzy¹⁹³, Machaje na Orave a Haberzy na Spiši, to sú chvályhodné, ale zanedbateľné výnimky.“¹⁹⁴

Na uvedenom paneli výstavy autorka naďalej píše o Poľskej národnej rade a zdôvodňuje, že „... pod vplyvom Národných rád z Oravy a Spiša bol rozkaz na stiahnutie [vojsk – pozn. autora] zrušený...“¹⁹⁵, čo opätovne nezodpovedá skutočnosti. Národné rady s takým názvom na Orave vôbec neexistovali. Čo sa týka Poľskej národnej rady v Starej Ľubovni, na Spiši, ktorá mala vzniknúť v polovici novembra 1918, máme o nej veľmi málo informácií.¹⁹⁶ Je veľmi otázne, koho vôbec reprezentovala, keďže v Starej Ľubovni nežilo poľské obyvateľstvo. Túto skutočnosť jednoznačne potvrdzuje aj jeden z bratov Kuczkowských, jeden z troch členov tejto rady, ktorý v liste publikovanom v 42. čísle *Gazety Podhalańskiej* (24. októbra 1915) píše: „Poliakov vychovaných v poľskom duchu je v Ľubovni málo. Jeden mäsiar, kováč a my dvaja bratia.“¹⁹⁷

Ďalším nepravdivým tvrdením autorky je, že „31. decembra 1918 bola v Chyžnom uzavretá poľsko-československá dohoda, ktorá určovala dočasnú hraničnú čiaru“. V Chyžnom nebola uzavretá žiadna „dohoda“, ale v súvislosti s ozbrojenými incidentmi bola ustálená dočasná demarkačná čiara, ako aj termín, dokedy majú poľské jednotky opustiť celú Oravu, ktorý bol v súlade s rozkazom podplukovníka F. Vixa stanovený na 13. januára 1919.¹⁹⁸ Ešte predtým, 16. decembra 1918, minister s plnou mocou pre

¹⁹³ Správne: Sikorowie

¹⁹⁴ BISZTYGA, O. K. Misje ludowe na Spiszu. In *Nasze Wiadomości*. Kraków: Drukarnia „Przeglądu Powszechnego“, 1924, T. VII, č. 34, s. 97

¹⁹⁵ Desiaty panel výstavy *Orawa w Polsce (1. 11. 1918)*. *Granica chyżniańska* (31. 12. 1918); LIŠKIEWICZ, M.: *Orawa 1918 – 1924...*, s. 57

¹⁹⁶ ROSZKOWSKI, J. M. „Zapomniane Kresy“ *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działalności Polaków 1895 – 1925*. 2. vydanie, Nowy Targ: Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu, 2018, s. 205

¹⁹⁷ List z Lubowli. *Polskość na Spiszu*. In *Gazeta Podhalańska z 24 października 1915*, č. 42, s. 6

¹⁹⁸ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 129; SZKLARSKA-LEHMANOWA, A.

správu Slovenska, dr. Vavro Šrobár, menoval oravského župana dr. Vladimíra Pivka, ktorý na základe zákona Československej republiky zo dňa 10. decembra 1918, nariadením č. 1/1918 z 21. decembra 1918, rozpustil dočasný výbor župy, ako aj všetky národné rady, ktoré vznikli po vytvorení Československej republiky. Upovedomil o tom aj všetky oravské obce. Na základe tohto nariadenia rezignoval Jan Pekarčík, čo znamená, že naďalej uznával právomoc oravského župana¹⁹⁹ a teda aj novej československej moci.

Na ďalšom, jedenástom paneli, ktorý M. Liškiewiczová nazvala Nariadenie volieb do Zákonodarného snemu na Orave – 28. 11. 1918. Rozkaz na stiahnutie vojsk – 13. 01. 1919²⁰⁰, opisuje neúspešný pokus uskutočniť voľby na území, ktoré bolo súčasťou Československa ako jedného z nástupníckych štátov Rakúsko-Uhorska. Voľby do poľského zákonodarného snemu boli vypísané aj na území, ktoré patrilo Česko-Slovensku. Kňaz F. Machay priznáva, že vypísanie volieb skončilo s úplným fiaskom a zosmiešnilo poľské iredentistické aktivity na Orave. V poľskom súpise boli zahrnuté aj „obce, ktoré na Orave neboli; boli mylne pripojené slovenské obce, neraz izolované a ležiace mimo našich najďalej idúcich požiadaviek. Boli to chyby, ktoré nás trochu zosmiešnili.“²⁰¹ Autorka prezentuje na výstave i v sprievodnej publikácii Dekrét o voľbách do Zákonodarného snemu zo dňa 28. novembra 1918 v nečitateľnej kvalite, ktorá neumožňuje návštevníkom výstavy a čitateľom oboznámiť sa s jeho škandalóznym obsahom. Poliaci chceli vypísať voľby v neexistujúcich obciach, respektíve v obciach, ktoré sa nenachádzajú na Orave. Predmetná volebná oblasť, patriaca do 39. obvodu v Galícii, bola opísaná ako „politický okres Novotarský, Limanovský, Myšlenický a súdny okres Dobčický a z Oravy“. V okrese Trstená, ktorý bol nazvaný „Tzciański“, boli vymenované obce „Bereznica, Biały Potok, Chabówka, Bukowina, Harkabuz, Czymkowa, Chyżne, Dotów, Stodówka, Jabłonka, Lasek, Lipnica Górna, Lipnica Dolna, Orlewk, Piekielnik,

Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918 w 1925. Wrocław – Warszawa – Kraków: Polska Akademia Nauk, 1967, s. 28; MAJERIKOVÁ, M. *Vojna o Spiš. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko-slovensko-poľských vzťahov.* Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2007, s. 31

¹⁹⁹ Od župana oravskej stolice č. 1/1918, Oznam z 21. 12. 1918. AMT Zakopane, sygn. AR/NO/385/1, šk. 308

²⁰⁰ Jedenásty panel výstavy *Zarządzenie wyborów do Sejmu Ustawodawczego na Orawie – 28. 11. 1918. Rozkaz wycofania wojsk – 13. 01. 1919 r.*; LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 59 – 62

²⁰¹ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 129

Podskale, Podwiele, Surma, Studzienki, Szulagorsk, Witanowa, Zubrzyce, Zubrzyce górne, Zubrzyce dolne, a z powiatu Namiestowskiego gminy: Sędzików, Czernica, Damelki, Erdedka, Chrustek, Klin Zakamienny, Krusetnia, Mętna, Nowoty, Półgóra, Rabcze, Rabczyce, Syhelne i Wesołe“.²⁰²

Na plagáte umiestnenom na výstave i v publikácii nie sú však zahrnuté posledné dva riadky spomínaného Dekrétu o voľbách do Zákonodarného snemu „zo Spiša zas súdne oblasti Kežmarok, Ľubovňa a Stará Ves“.²⁰³ Avšak na mape, umiestnenej vedľa predmetného dekrétu, kde autorka uvádza úplne iné popoľštené názvy, nezaznačila obce uvedené v Dekréte ako Surma, Czymkowa, Dotów, Stodówka, Orlewka, Podskale, Podwiele, Studzienki, Szulagorsk, Sędzików, Czernica, Damelki, Erdedka, Chrustek, Krusetnia, Mętna, Nowoty, ale zato vymenovala Trstenú ako Trzciana, v ktorej samotnej sa však voľby podľa dekrétu nemali uskutočniť. V podpise pod predmetnou mapou pritom píše, že mapa vraj predstavuje „oravské obce vymenované v Dekréte z 28. 11. 1918 (...) na území dávneho rakúskeho záboru“. To je už úplným neporozumením a neznalosťou histórie, keďže oravské územie nikdy nebolo predmetom „rakúskeho záboru“.

Autorka výstavy vo svojej snahe vytvoriť za každú cenu novú historickú naráciu odhaľuje, že jej poznatky o dejinách Oravy sú útržkovité a možno povedať, že v plnom rozsahu prijala polonocentrické poňatie dejín o miestnej oravskej komunite, ktoré sa opiera výlučne o propagandistické letáky z obdobia pred plánovaným plebiscitom. Návštevníka výstavy šokuje nielen to, že vtedajší propagátori z Nového Targu neboli v stave 19. decembra 1918 správne zapísať a vysloviť názvy slovenských obcí, o ktorých tvrdili, že im na nich záleží, lebo sú vraj obývané poľským obyvateľstvom, ale najmä tá skutočnosť, že autorka nebola v stave odlíšiť tendenčnú propagandu od objektívnych faktov. Znepokojujúca je tiež skutočnosť, že autorka výstavy publikované dokumenty pravdepodobne ani nečítala. Ak by si ich prečítala, určite by bez komentára neopublikovala dokument, ktorý jej rodnú obec Podvilk nazýva „Podwiele“ a úplne deformuje aj názvy ďalších slovenských obcí.

Na dvanástom paneli, ktorý je nazvaný *České poriadky a okupácia Oravy (1919 – 1920)*,²⁰⁴ autorka opäť dokazuje, že nepozná miestnu orav-

²⁰² Dz.U. 1918, č. 18, čiastka 47. Dostupné na strane Sejmu RP: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19180180047/O/D19180047.pdf>

²⁰³ Dz.U. 1918, č. 18, čiastka 47. Dostupné na strane Sejmu RP: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19180180047/O/D19180047.pdf>

²⁰⁴ Dvanásť panel výstavy „*Porządki czeskie*“ i okupacja Orawy (1919 – 1920); LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 63 – 66

skú históriu. Orava bola totiž začlenená do Česko-Slovenska už od vzniku tohto štátu, teda 28. októbra 1918, čo vyplývalo z Deklarácie slovenského národa prijatej 30. októbra 1918 v Martine, ako aj z Deklarácie okresnej Národnej rady so Slovenským národným programom prijatej 31. októbra 1918 v Trstenej, ktorej súčasťou boli aj všetky hornooravské obce²⁰⁵ vrátane Jablonky. Ilegálny vstup poľských vojsk na Oravu nezmenil túto právnu situáciu, keďže Česko-Slovensko uznala Dohoda za spojenecký štát a za právneho nástupcu Uhorska na tomto území, a to v hraniciach existujúcich do októbra 1918. Obsadenie Oravy česko-slovenskými jednotkami nebolo „okupáciou“, ale vykonaním rozkazu plukovníka Fernanda Vixa. Čo znamenalo obsadenie tejto oblasti po stiahnutí sa maďarského vojska zo slovenských území na základe rozkazu, ktorý bol doručený 3. decembra 1918 maďarskému prezidentovi M. Károlyimu.²⁰⁶

V tejto súvislosti nemožno hovoriť o „okupácii Oravy“ v rokoch 1919 – 1920, keďže na základe rozhodnutia Najvyššej rady mierovej konferencie zo dňa 27. septembra 1919 bola časť Oravy, na ktorej bol vyhlásený plebiscit, daná pod správu medzinárodných síl Dohody v Tešíne. Česko-slovenské vojsko sa stiahlo a sporné územia Oravy (ako aj Spiša) boli obsadené 80-členným oddielom francúzskych vojsk.²⁰⁷ Tieto nepravdivé informácie opakuje aj opis nachádzajúci sa pod mapou, kde sú vymenované obce, v ktorých sa údajne stali vraždy. Opätovne sa vzťahuje na celé vymenované obdobie, nehovoriac o tom, že oblasť sa nachádzala pod česko-slovenskou a nie českou správou, a to iba od 14. januára 1919 do 27. septembra 1919.

Opatrne je potrebné pristupovať aj k údajom prevzatým z propagandistickej brožúry, vydanéj v roku 1919 bez uvedenia autora, miesta vydania a vydavateľstva, pod názvom *Czeskie gwalty na Spiszu i Orawie*²⁰⁸, ktorej výroky nemožno prijať bez potvrdenia archívnymi dokumentmi. Brožúrka

²⁰⁵ SCHIFFERDECKER, V. Z histórie Trstenej. In J. Clustonová (ed.). *Trstená včera a dnes. Námetovo 2001*, s. 42; MAJERIKOVA-MOLITORIS, M. Orawa północno-wschodnia w latach 1918 – 1945. In M. Jagnešáková (ed.). *Orawa bez granic. Północno-wschodnia Orawa*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, 2016, s. 127

²⁰⁶ ŠKVARNA, D. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava: SPN, 1995, s. 129; SZKLARSKA-LEHMANOWA, A. *Polsko-czechosłowackie stosunki...*, s. 28

²⁰⁷ ANDRÁŠ, M. Severný Spiš v Politických, vojenských a diplomatických aktivitách medzi rokmi 1918 – 1947. In *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław: Polsko-Słowacka Komisja Nauk Humanistycznych Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu RP i Ministerstwa Szkolnictwa RS, 2003, s. 856

²⁰⁸ Dostupné na <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=126170736&uid=126112439> (dňa 09. 02. 2022)

bola určená výlučne na propagandistické účely. Pravdepodobne bola pripravená redakčným tímom *Gazety Podhalańskiej* v Novom Targu. Ako príklad môžeme uviesť prípad Terézie Kotlárovej a Terézie Geś Bablakovej. M. Liśkiewiczová tvrdí, že ich vraj napadol a prebodol bajonetom „český vojak“.²⁰⁹ Dobové *Oravské noviny* však dementujú fámu, že Terézia Kotlárová bola zavraždená 17. augusta 1919 „Čechmi“ a uvádzajú, že túto vraždu má na svedomí Spišsko-oravská légia.²¹⁰ Paradoxné je, že vyššie uvedená propagandistická publikácia uvádza, že zo „17. na 18. augusta 1919“ bola bajonetom v Pekelníku prebodnutá Terézia Geś Bablaková.²¹¹ V tejto súvislosti priam komicky vyznievajú informácie uvádzané v bodoch 2 a 3 pod mapou, kde sa píše o akýchsi bližšie neurčených vraždách neznámych osôb vo Veselom a Sihelnom v prvej polovici roku 1919.²¹² Pochybné sú tiež ďalšie vraždy. Napríklad či mohla byť v Podvlku zavraždená v marci 1919 osoba s priezviskom Wielkiewicz, ktorú mal česko-slovenský vojak rovnako „prepichnúť bajonetom, potom kopať nohou do mŕtvoly“, keď v Podvlku sa takéto priezvisko nevyskytovalo? Či mohol byť v Podsrní zbitý obyvateľ Cyryl Szarek so ženou, keď takéto priezvisko v tejto obci rovnako neexistuje? Či mohli česko-slovenskí vojaci podpáliť 19. januára 1919 dom Janovi Rzepce, o ktorom v Jablonke nikdy nikto nič nepočul? Na základe doterajších výskumov sa nám nepodarilo zistiť, či takýto človek vôbec niekedy v Jablonke žil.²¹³

Na druhej strane M. Liśkiewiczová vôbec neuvádza útoky a vraždy Spišsko-oravskej légie, napriek tomu, že sa stali. Veď predsa kvôli terorizovaniu slovenského obyvateľstva bola táto extrémistická organizácia zriadená. Pričom veľa jej členov autorka vymenúva na poslednom paneli pod názvom Oravci zaslúžili za nezávislosť Poľska 1918 – 1920.²¹⁴ M. Liśkiewiczová nič nepíše napríklad o vražde Jozefa Jahelku, ktorého zastrelil 21. októb-

²⁰⁹ Dvanásty panel výstavy „Porządki czeskie“ i okupacja Orawy (1919 – 1920). LIŚKIEWICZ, M.: *Orawa 1918 – 1924...*, s. 63

²¹⁰ In *Oravské Noviny*, 1920, č. 5, s. 9

²¹¹ Propagandistická brožúra *Czeskie gwałty na Spiszu i Orawie*, bez vydavateľa, 1919, s. 20

²¹² Dvanásty panel výstavy „Porządki czeskie“ i okupacja Orawy (1919 – 1920). LIŚKIEWICZ, M.: *Orawa 1918 – 1924...*, s. 64

²¹³ V rámci oral history sa nám podarilo zistiť, že v Jablonke existoval takýto prídomok. Drevený dom „Rzepki“, ak išlo oň, nezhoel, ale bol pred niekoľkými rokmi predaný.

²¹⁴ Dvadsiaty panel výstavy *Orawiaci zasłużeni dla sprawy niepodległości Polski 1918 – 1920*. LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, *Leksykon Orawiaków zasłużonych dla sprawy niepodległości Polski (1918 – 1920)* s. 103 – 141

ra 1919 Jan Okarmus z Pekelníka²¹⁵, ani o prepadnutí richtára z Pekelníka, Ignáca Džubka, počas Vianoc 24. decembra 1919²¹⁶, ani o vražde Jozefa Israela z Jablonky 15. septembra 1919 a ani o iných prepadoch slovenského obyvateľstva na Orave.²¹⁷ Podpisy pod mapou, na ktorej sú vymenované obce, kde došlo k vraždám, sa pritom viažu k celému prezentovanému obdobiu, a to napriek tomu, že, ako sme už uviedli, Česko-Slovensko malo územie pod svojou správou len od 14. januára do 27. septembra 1919.

M. Liškiewiczová ani slovom nespomína inú dôležitú udalosť z dejín hornej Oravy, a to Rezolúciu zo 6. októbra 1919 spísanú v Chicagu, ktorú podpísalo 690 osôb pochádzajúcich z tých oravských obcí, ktoré boli 28. júla 1920 pripojené k Poľsku, medzi signatármi je až 160 osôb z jej rodnej obce. Títo Slováci žijúci v USA sa domáhali pripojenia tejto oblasti do Česko-Slovenska.²¹⁸ Autorka vôbec nespomína ani národnostné snahy svojich vlastných rodákov, ktorí, ako sme vyššie ukázali, boli v drvivej väčšine slovenskej národnosti.

V rovnakom tóne sa nesie aj trinásty panel výstavy a kapitola v sprievodnej publikácii, ktoré M. Liškiewiczová nazvala O stiahnutí sa z poľských území. Prejavy na Sneme a početné zhromaždenia.²¹⁹ Zámerom autorky je potvrdiť poľskú propagandu, že vraj išlo o stiahnutie poľských vojenských oddielov z údajných „poľských území“, čo je opätovne falšovaním histórie a prekrúcaním objektívnych faktov. Orava totiž nikdy nebola súčasťou Poľska. Obdobie nelegálneho vstupu poľských vojsk na Oravu 5. novembra 1918 a jej okupácia do 13. januára 1919, čo potvrdzuje nielen F. Machay²²⁰, ale aj korešpondencia prichádzajúca do *Gazety Podbalańskiej*²²¹, v žiadnom prípade nemožno stotožňovať s prináležitosťou Oravy k Poľsku.

²¹⁵ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, Ústredná kancelária pre plebiscit 1919 – 1920 (1921) Ružomberok, šk. 1

²¹⁶ SNA Bratislava, Ústredná kancelária pre plebiscit 1919 – 1920 (1921) Ružomberok, šk. 1

²¹⁷ MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M. – MOLITORIS, L. – SMONDEK, M. *Tajne dzieje górnej Orawy*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 108

²¹⁸ Rezolúcia zo 6. októbra 1919. In Majeriková-Molitoris, M. (ed.) *Almanach Słowacy w Polsce XIII*, Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, príloha

²¹⁹ Trinásty panel výstavy „O wycofanie zupełne z ziem polskich“ *Wystąpienia w Sejmie i tłumnie wiecie*; LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 4

²²⁰ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 108

²²¹ Sprawozdanie z dalszej działalności „Koła Przyjaciół Spiza“ w Krościenku nad Dunajcem – po dzień 3 stycznia 1919 r. MT Zakopane, sign. AR/NO/385/1, šk. 234

Štrnásty panel a kapitolu v sprievodnej publikácii nazvala M. Liškieviczová Spišsko-oravská légia (1919 – 1920).²²² V tejto časti výstavy autorka nadväzuje na vymyslené represie česko-slovenských orgánov voči obyvateľstvu na Orave po odchode poľských vojsk 13. januára 1919. Tvrdí, že vraj v krátkom čase ušlo z Oravy do Poľska niekoľko stoviek ľudí.²²³ Tieto tvrdenia sa však nezhodujú s tým, čo píše F. Machay vo svojom diele *Moja droga do Polski*, kde uvádza, že spolu s poľským vojskom odišli iba štyri osoby. On, kňaz Eugeniusz Sikora, poručík Wendelin Dziubek a lekárnik Jan Neupauer²²⁴, pričom to urobili z vlastnej vôle.

Na tomto paneli autorka prezentuje aj fotografie veliteľov spomínanej légie, Wendelina Dziubka a Wojciecha Lorencowicza, ako aj propagandistické články povyberané z *Gazety Podhalańskiej* o tom, že vraj Légia mala strážiť dočasné hranice a pomáhať vojenskej polícii. „Vojaci légie sa zúčastňovali potýčiek s československými oddielmi, ktoré často prekračovali hranice nielen pri prenasledovaní utečencov z Oravy a zo Spiša, ale tiež organizovali výlety až po Biaľku Tatrzańskú, Morské oko, Hale Gąsienicovu, alebo ostreľovali poľské pozície. Boli ranení i mŕtvi.“ Mená údajných mŕtvych a ranených však neuvádza, takisto neuvádza ani žiadne relevantné zdroje, v ktorých by to bolo možné overiť. Nepíše ani o tom, že Spišsko-oravská légia sa do kolektívnej pamäte obyvateľov Spiša a Oravy zapísala veľmi negatívne, najmä po vyhlásení plebiscitu 27. septembra 1919. V tom čase sa slovenské obyvateľstvo stávalo predmetom nočných útokov, lúpežných prepadnutí, ako aj plánovaných vražd. Príslušníci légii pôsobili v utajení, v päťčlenných teroristických skupinách. Za brutálne útoky a vraždy civilného obyvateľstva boli odmeňovaní²²⁵ a v medzivojnovom období dostávali vyznamenania i dobre platené miesta v štátnej správe. Ako príklad môže poslúžiť Zoltan Pécsi, jeden z vrahov nedeckého richtára slovenskej národnosti Valentína Strončeka a 15-ročného sluhu Jozefa Dénesa (Dembského).²²⁶ Hoci pochádzal z maďarskej časti Uhorska a po poľsky rozprávať nevedel²²⁷, stal sa dôstojníkom Spišsko-oravskej légie. Následne,

²²² Štrnásty panel výstavy *Legia Spisko-Orawska (1919 – 1920)*; LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 67 – 70

²²³ Štrnásty panel výstavy, prvý odstavec; LIŠKIEWICZ, M.: *Orawa 1918 – 1924...*, s. 71

²²⁴ MACHAY, F.: *Moja droga do Polski...*, s. 134

²²⁵ Vrah Jozefa Israela dostal za tento čin odmenu 500 korún. (SNA Bratislava, Ústredná kancelária pre plebiscit 1919 – 1920 (1921) Ružomberok 1410/pleb. 1920, šk. 3)

²²⁶ CAW Warszawa, Akta Personalne i Odznaczenia. *Teka Baczyńskiego*

²²⁷ List Ernesta Steinauera profesorovi Władysławowi Semkowiczovi z 5. 1. 1927, „...in-spektor szkolny p. Haber przyjąwszy przed pięciu laty Pecsiego do służby wiedział do-

v medzivojnovom období, bol za svoje brutálne činy odmenený funkciami učiteľa v Kacvine, Nedeci a Szaflaroch. Ďalší účastník vražd v Nedeci, Rudolf Kastyak, bol v medzivojnovom období zamestnaný na pošte v Zakopanom.²²⁸ Za svoju účasť na vraždách civilného obyvateľstva dostal štátne vyznamenanie²²⁹. Okrem vražd v Nedeci sa zúčastnil aj prepadu česko-slovenských zamestnancov v Podvlku 5. júna 1920²³⁰ či colnej stanice v Polhore a Suchej Hore²³¹ v noci z 21. na 22. mája 1920, kde spali dvaja neozbrojení telefonisti.²³²

Veľmi realisticky vykreslil situáciu na poľsko-slovenskom pohraničí a postup poľských jednotiek, ktoré obsadili 5. novembra 1918 Oravu, Józef Długosz z Ujsoł vo svojej Správe o činnosti na Orave a Kysuciach od novembra 1918 do marca 1919, ktorý bol spolupracovníkom Juliusza Zborowského z *Gazety Podhalańskiej*. Jeho správa búra mýtus o správaní sa „českých“ vojsk po vstupe na Oravu: „Naši ľudia považovali rodákov z Oravy vždy za Slovákov a prenasledovali ich pri každej príležitosti – naši obchodníci a najmä Židia derú z Oravcov kožu, lebo za všetko, čo im predajú, neraz berú 10-krát viac ako majú... Veľa útrap a peňazí nás stálo prispôsobenie sa vojakov pohraničnej stráže obyvateľstvu na našej Orave. Našich vojakov, napriek tomu, že zasluhujú za svoje hrdinské činy uznanie, musím odsúdiť, pokiaľ ide o ich vojenské pôsobenie na Orave, lebo niekedy sa k Oravcom správajú zle. Boli prípady, kým sa mi podarilo získať vojakov, že rodáci z Oravy boli hnaní späť za Beskydy a keď prišli cez les a kúpili soľ, tak boli zachytávaní, bol im konfiškovaný tovar alebo žiadali od nich zaplatiť 10 – 20 korún, aby ich pustili. V súčasnosti sa to nedeje, ale ľudia si dobre pamätajú, ako keď vstúpili do Polhory, rabovali ako Čirokézy, brali múku, sliepky, mäso a slaninu, teľatá, bielizeň, podušky a čo sa im páčilo. Ja som chcel zachrániť situáciu, tak som povedal, že to boli Židia prezleče-

brze o tem, Peciś dobrze po polsku nie umie. Krok ten był z jego strony wówczas b. lekomyślny, bo dzisiaj Pesciego, a względnie rodziny jego z tego powodu wtrącić w nędzę, jest czynem nieuczciwym! Jestem przekonany, że jeżeli JW. Pan Profesor poprze sprawę Peciśgo, zostanie on przyjęty do Straży Celnej...“ (Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Dział Rękopisów, Spuścizna prof. Wł. Semkowicza, 9579 III., s. 39)

²²⁸ Po presťahovaní do Varšavy bol poverený funkciou prednostu Poštovo-telekomunikačného úradu. Podčiarkujeme ešte, že v čase vraždy v Nedeci mal len 16 rokov.

²²⁹ CAW Warszawa, Akta Personalne i Odznaczenia. *Teka Baczyńskiego*; WIATER, Ł. „*My tu Polocy*“ *Niezwykłe życiorysy orawskich Bojowników Niepodległości*. Jabłonka: Orawska Biblioteka Publiczna w Jabłonce, 2020, s. 86

²³⁰ *Oravské noviny*, 1919, č. 8, s. 16

²³¹ WIATER, Ł. „*My tu Polocy*“..., s. 87

²³² *Oravské noviny*, 1919, č. 6, s. 13

ní za poľských legionárov a mstili sa na Oravcoch za vyhnanie Židov. Napriek tomu sa veľa urobilo v náš prospech, lebo neskôr som povedal, že tí, čo takto postupovali pri vkročení na Oravu, boli poľskými orgánmi odsúdení na smrť. Podobne postupovali vojaci krakovskej ‚šestnástky‘. Boli na začiatku marca t. r. vo Zwardoni viac ako 10 dní, hneď išli do Skalitého a brali ľuďom, čo sa im páčilo, hovoriac: ‚Vaši, teda Česi, tak robili na Sliezske.‘ Keď som to ohlásil na Veliteľstve v Živci, hneď ich poslali ku Lvovu, kde, ako je známe, rabujú ako ‚križiáci‘, bolí z toho srdce, ale bohužiaľ...“²³³ Angažovaný F. Machay účelovo tvrdí, že legionári vystúpili na obranu Židov, čo však Józef Długosz z Ujsoľ vôbec nepotvrďuje, keď píše, že rabovaný tovar vyvážali do Galície. Počas rabovania zastrelili na mieste jednu ženu a niekoľko osôb zranili v dôsledku streľby do protestujúceho davu.²³⁴

Na tomto mieste však musím priznať, že M. Liškiewiczová spopularizovala jeden dôležitý dokument, konkrétne Dotazník na získanie diplomu a legitimácie, z ktorého vyplýva, že vyznamenaní si svoje vyznamenania kupovali. Tak to urobil napríklad roľník Karol Lichosyt z Jablonky, ktorý vyplnil žiadosť a odoslal ju do Kancelárie Výboru Kríža nezávislosti vo Varšave. Zaplatil za to 8 zlotých a za vydanie legitimácie ďalšie 2 zloté, čo bol približne jeho týždenný zárobok.²³⁵ Autorka sa pritom chváli, že v roku 1937 boli pre zaslúžilých členov Spišsko-oravskej légie „vytlačené špeciálne dotazníky, keď ich chceli oceniť medailami“.²³⁶ V týchto vyznamenaníach bol vytlačený rovnaký text ohľadom „zásluh“, čo je paradoxné, keďže nie všetci robili to isté. Každý žiadateľ si tak kúpil vyznamenanie za 10 zlotých²³⁷ a „zásluhy“, za ktoré vyznamenanie dostávali, boli úplne rovnaké. V kolónke nazvanej Účasť v aktivitách alebo vojnách za vzkriesenie nezávislého Poľska bol vytlačený ten istý text: „Keď 13. januára 1919 české vojská obsadili celé územie Oravy a Spiša, vstúpil som do ‚Spišsko-oravskej légie‘ so sídlom v Čiernom Dunajci a vykonával som trestné rozkazy vo-

²³³ Józef Długosz z Ujsoľ, Sprawozdanie z działalności na Orawie i Czadeckiem od listopada do marca 1919 roku. Biblioteka Jagiellońska Kraków, Archiwum BJ, Główny Komitet Plebiscytowy Spisza i Orawy, 9585, s. 9 – 10 (17 – 18)

²³⁴ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 118

²³⁵ Zárobok poľnohospodárskeho pracovníka. Dostupné 10. 02. 2022 na <https://historia.org.pl/2018/07/22/ile-zarabiano-i-co-mozna-bylo-za-to-kupic-w-przedwojennej-polsce-pensje-i-ceny-w-ii-rp/>

²³⁶ LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 73

²³⁷ Art. 5 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 października 1930 r. o Krzyżu i Medalu Niepodległości. Dz. U. 1930, nr 75, poz. 591; <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19300750591>

jenských orgánov, ktoré smerovali k pripojeniu Oravy a Spiša k Poľsku.²³⁸ Pod týmto vytlačeným textom je rukou dopísané: „Veliteľstvo stanice vojenskej organizácie Veľká Lipnica – Orava. Zaslúži si medailu.“ V ďalšej rubrike pod názvom „Tieto aktivity môžu potvrdiť“ bol vytlačený rovnaký text pre každého: „Dr. Michał Grażyński, slezsky vojvoda, Dr. Waleriy Goetel, prof. Hutnickej akademie Krakov, ul. Wybickiego 1. A., Ks. Dr. Ferdynand Machay Krakov, Mały Rynek 7“, čo znamená, že tieto osoby nekontrolovali informácie, ktoré osobne potvrdzovali. Je potrebné tiež poznamenať, že rozdávanie vyznamenaní sa dialo práve v období vzrastajúcich protičesko-slovenských nálad s postupne formulovanými ďalšími územnými požiadavkami, čo nakoniec vyvrcholilo po mníchovskej konferencii aktívnou účasťou Poľska na delení Česko-Slovenska, ktoré iniciovala Tretia Ríša.

Nasledujúci panel M. Liśkiewiczová nazvala Tajná vojenská organizácia – viac ako 600 pod prísahou v 36 oravských obciach (1920).²³⁹ Má naznačovať, že išlo o akési masové hnutie, o čom možno vo svetle výpovedí Kazimierza Bistygi a Juliusza Zborowského veľmi pochybovať. Autorka neuvádza, že vytváranie týchto tajných štruktúr bolo nelegálne. Prítomnosť česko-slovenských vojakov po 27. septembri 1919 regulovali osobitné ustanovenia Medzinárodnej plebiscitnej komisie, keďže vykonávali jej mandát. Na základe poľských námietok boli z tohto územia stiahnutí a nahradili ich francúzski vojaci. V úvode autorka farbisto opisuje zhromaždenie v Trstenej z 30. mája 1920. Opis prevzala z publikácie Jerzego M. Roszkowskiego²⁴⁰, ktorý je akousi prípravou opisu diania v tomto meste, zostavený Leonom Rydlom na základe pamätníka Wendelina Dziubka.²⁴¹ Podľa jej narácie boli aktivity týchto skupín v Trstenej opodstatnené. Ilustruje ich učiteľskou legitimáciou Emila Miku z roku 1935, ktorý

²³⁸ LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 73

²³⁹ Pätnásty panel výstavy *Tajna Organizacja Wojskowa – ponad 600 zaprzysiężonych w 36 orawskich miejscowościach (1920)*; LIŚKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 67 – 70; ROSZKOWSKI, J. M. „*Zapomniane Kresy*“ *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działalności Polaków 1895 – 1925*. Nowy Targ: Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu, 2. vydanie, 2018, s. 205

²⁴⁰ ROSZKOWSKI, J. M. „*Zapomniane Kresy*“..., s. 295 – 296; opakované v publikácii ROSZKOWSKI, J. M. *Działania na rzecz przyłączenia Orawy do II Rzeczypospolitej 1918 – 1920. Zasłużeni w tym czynie*. Kraków: Agent PR, 2020, s. 51

²⁴¹ RYDEL, L.: *Wendelin Dziubek – dowódca Legii Orawskiej 1918 – 1920*. In Trajdos, T. M. (ed.) *Spisz i Orawa. W 75. rocznicę powrotu do Polski północnych części obu ziem*. Kraków: „Secesja“, 1995, s. 234

sa týchto aktivít s najväčšou pravdepodobnosťou nezúčastnil, keďže jeho rodina sa hlásila k slovenskej národnosti a vôbec sa neangažovala v tomto teritoriálnom spore na poľskej strane. Po pripojení časti Veľkej Lipnice k Poľsku v roku 1920 odišla na Slovensko.²⁴² Ostal iba Emil Mika, ktorý bol zasnúbený s Jozefínou Machayovou. O jeho účasti na aktivitách na poľskej strane nepíše ani Emil Kowalczyk v medailóne, ktorý venoval Jozefíne a Emilovi Mikovcom.²⁴³

Na ďalších dvoch paneloch, šestnástom a sedemnástom, nazvaných Oravci šli dlho lesmi a divočinou (február/marec 1919), gazdovia v Paríži (19. marca – 15. apríla 1919)²⁴⁴, sa nachádza kladný opis návštevy údajnej delegácie obyvateľov Spiša a Oravy vo Varšave, v Poznani a Paríži, ktorá mala reprezentovať záujmy obyvateľov týchto území. Je to pokračovanie tendenčnej poľskej narácie, že Vojtech Halčín z Lendaku a Peter Borový z Rabčíc vraj vyjadrovali názory autochtónneho obyvateľstva severného Spiša a hornej Oravy. Nezodpovedanou otázkou však je, prečo z rodných obcí utekali do Poľska v utajení? Je totiž zrejmé, že nikoho nerepresentovali, nikým neboli volení. Stali sa len nástrojom istých iredentistických cieľov, ktoré vyplývali z odporúčaní bývalého premiéra a ministra zahraničných vecí Ignacego Jana Paderewskiego. Realizáciou týchto zámerov bol poverený kňaz Ferdynand Machay a prof. Kazimierz Rouppert²⁴⁵. Úlohou samozvanej „delegácie“ na mierovej konferencii v Paríži bolo oklamať verejnú mienku, čo sa im do istej miery aj podarilo. Vyzdvihovanie významu tejto „delegácie“ v Paríži je však značne prehnané.

V dôsledku hraničných sporov medzi Poľskom a Česko-Slovenskom vyhlásila 27. septembra 1919 Najvyššia rada mierovej konferencie na časti týchto území plebiscit. Túto kontroverznú tému prezentuje M. Liškiewiczová na osemnástom paneli pod názvom „Spiš nedáme, Oravu nedáme“ – rozhodnutie o plebiscite (27. septembra 1919).²⁴⁶ Z textu výstavy sa dozvedáme, že s poľutovaním bol prijatý fakt, že do plebiscitného územia nebola zahrnutá dolina Popradu a najmä Stará Ľubovňa „so známou pev-

²⁴² KOWALCZYK, E. Mików imię... In Trajdos, T. M. (ed.) *Spisz i Orawa...*, s. 243

²⁴³ KOWALCZYK, E. Mików imię..., s. 243

²⁴⁴ Osemnásty panel výstavy „*Orawcy szli długo borami i puścizną*“ (luty/marzec 1919), *Gazdowie w Paryżu (19 marca – 15 kwietnia 1919 r.)*; LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 79 – 86

²⁴⁵ MACHAY, F. *Moja droga do Polski...*, s. 154 – 155

²⁴⁶ Šesnásty a sedemnásty panel výstavy „*Spisza nie damy, Orawy nie damy*“ – *decyzja o plebiscycie (27 września 1919 r.)*; LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 87 – 92

nosťou, ktorá do záborov bola súčasťou Poľskej republiky“, čo však nemá nič spoločné so skutočnosťou. Stará Ľubovňa bola totiž mestom zálohovaným, pričom však naďalej politicky patrila Uhorsku a iba príjem z jej daní išiel do Poľska. Stará Ľubovňa a ďalšie spišské mestá boli obsadené v roku 1769 na žiadosť vtedajšieho spišského starostu Kazimierza Poniatowskiego a so súhlasom jeho brata, kráľa Stanislawa Augusta Poniatowskiego. Dôvodom ich obsadenia bola invázia barských konfederátov (pod vedením grófa Józefa Bierzyńskiego), ktorí na miestnych nemeckých patricijov uvalili vlastné dane a zabránili im odvádzať dane do pokladnice starostu Kazimierza Poniatowskiego. Cisárovná Mária Terézia, vykonávajúc ustanovenia aktu zalohovania týchto miest z roku 1412, dala príkaz na ich obsadenie²⁴⁷ a vyhnanie konfederátov, keďže mala nad nimi *Dominium supremum* (územnú suverenitu).²⁴⁸

Autorka výstavy tvrdí, že v Jablonke mala v roku 1920 fungovať tajná tlačiareň, čo je ďalším výmyslom. V skutočnosti išlo len o písací stroj, na ktorom navyše nikto nevedel písať a nebol ani využívaný. Potvrdzujú to slová z listu Juliusza Zborowského z 10. júna 1920 prof. W. Semkowiczowi, v ktorom smúti nad neefektívnosťou poľskej propagandistickej činnosti na Orave: „Podobne v Jablonke: šesť mesiacov nám nadávali z dôvodu chýbajúceho poľného tlačiarenskeho stroja; teraz sme vydali okolo 100 000 mariek, na čo Machay vyhlásil, že je vlastne nepotrebný. Chaos, chaos – i echte polsniche Wirtschaft! (poľská ekonomika v realite!)... ale my sme dnes len pisateľmi tých, čo dodávajú autá, kone, bričky, tlače, potraviny a ľudí, naša úloha v samotnom teréne nie je žiadna, pokiaľ ide o pôsobenie proti českej agitácii. Ten druhý fakt vlastnej ľahostajnosti je veľmi bolestivý a musí ostať tajomstvom na dlhý čas, ale je bohužiaľ pravdivý.“²⁴⁹

Podobných skreslení reality je na výstave množstvo. Potvrdzujú to telegramy, letáky a ohlasy o pripravovaných zhromaždeniach, ktoré však neboli organizované na Orave a Spiši, ale v rôznych mestách Poľska, čo je

²⁴⁷ Spišská Belá, Ľubica, Matejovce, Spišská Nová Ves, Poprad, Spišská Sobota, Vrbov, Stráže, Ruskinovce, Veľká, Spišské Podhradie, Spišské Vlchy, Tvarožná a oblasť Ľubovne a Hniezdneho

²⁴⁸ DUCHOŇOVÁ, D. – DUCHOŇ, M. Spiš v rokoch 1711 až 1769. In Homza M. – Sroka, S. A. (eds.) In *Historia Scopusia II. Dejiny Spiša od roku 1526 do roku 1918*. Uniwersytet Komeński w Bratysławie, 2016, s. 346

²⁴⁹ List Juliusza Zborowskiego z 10. júna 1920 profesorovi Władysławowi Semkowiczowi. Biblioteka Jagiellońska Kraków, Dział Rękopisów, Spuścizna prof. Wł. Semkowicza, 9579 III., s. 3 – 5/197 – 188

evidentným potvrdením slov Juliusza Zborowského. Z pochopiteľných dôvodov vynechám komentovanie predposledného, devätnásteho panelu pod názvom Dve hranice – z 25. júla a 28. júla 1920 – rozdelenie Oravy a Spiša²⁵⁰, keďže rozhodnutiu Najvyššej rady mierovej konferencie určite predchádzali akési jej študijné verzie, a tak tieto nezrovnalosti nie je možné prijať. Jednako je potrebné venovať pozornosť prvej, úvodnej vete, ktorá je neustále opakovaná v poľskej literatúre. Ide o tvrdenie, že vraj „nálada obyvateľov Oravy umožňovala predpokladať pozitívny výsledok plebiscitu pre Poľsko“²⁵¹, čo, ako sme dostatočne preukázali, absolútne nezodpovedá skutočnosti. Nepotvrďuje to ani súkromná korešpondencia najviac zainteresovaných poľských plebiscitných činiteľov s redaktorom Juliuszom Zborowskim.

Poslednú tabuľu výstavy nazvala M. Liškiewiczová Oravci, ktorí sa zaslúžili za nezávislosť Poľska 1918 – 1920. Už samotný názov vyvoláva údiv, keďže žiadna z autorkou vymenovaných osôb sa o to nezaslúžila. V čase znovu obnovovania sa II. Poľskej republiky nepodnikali za obnovenie jej štátnej existencie absolútne žiadne aktivity. Možno autorka chcela vymenovať osoby, ktoré majú isté zásluhy za pripojenie časti hornej Oravy k Poľsku, hoci aj tie sú veľmi pochybné, keďže oravské obce boli pripojené k Poľsku na základe arbitrážneho rozhodnutia Veľvyslanskej rady z 20. júla 1920 v Spa. Pokiaľ ide o vyznamenania, v skutočnosti bolo ocenených len šesť osôb, ktoré získali Kríž rádu Polonia restituta. Z Jablonky dostali toto vyznamenanie štyri osoby: kňaz Ferdynand Machay, kňaz Karol Machay, Józefa Mika (Machay) a Jan Piekarczyk (Pekarčík), jedna osoba z Malej Lipnice – kňaz Marcin Jabłoński a jedna osoba z Rabčíc – Piotr Borowy. Ostatní „zaslúžili Oravci“ si Kríž nezávislosti a Medailu nezávislosti kúpili.

Keď zhrnieme svoje pripomienky k textu výstavy, ako jedna z najaktuálnejších úloh vystupuje do popredia potreba verifikovať doterajšie narácie poľskej historiografie, týkajúce sa dejín Oravy v rokoch 1918 – 1924, keďže aj tá súčasná nesie známky nacionalistickej narácie a naďalej slúži partikulárnym politickým cieľom. Poľská historiografia je taká zmanipulovaná a selektívna, že neodlišuje fikciu od skutočnosti. Reálne zobrazenie minulosti, ako je prezentované na výstave, totiž nespočíva v publikovaní

²⁵⁰ Devätnásty panel výstavy *Dwie granice – z 25 lipca i 28 lipca 1920 r. – podział Orawy i Spisza*; LIŠKIEWICZ, M. *Orawa 1918 – 1924...*, s. 93 – 99

²⁵¹ TAMTIEŽ, s. 94

poľských propagandistických plagátov z obdobia 1918 – 1924, vydávaných za účelom dosiahnutia politických cieľov, ale na objektívnom poznaní dejín štúdiom v archívoch a najmä kritickým vyhodnotením zdrojov z oboch strán konfliktu. V tejto súvislosti vyvstáva otázka, či takáto tendenčná prezentácia minulosti je skutočne kultivovaním pamäti, alebo len legitimáciou jej falošného obrazu. Šokujúce je, že na redakčnej stránke publikácie s množstvom chýb sú uvedené mená dvoch recenzentov s akademickými titulmi: Dr. hab. Jerzego M. Roszkowskiego a Dr. hab. Tadeusza M. Trajdosa²⁵², ako aj skutočnosť, že výstava bola financovaná Ministerstvom národnej obrany Poľskej republiky a národný patronát nad výstavou prevzal prezident Poľskej republiky Andrzej Duda.

Prekvapujúce je aj to, že úplnou kultúrnou amnéziou trpí aj samotná autorka Małgorzata Liśkiewiczová, rodená Fedorová, keďže jej rodina bola v čase sporov o hranicu na slovenskej strane. Kontroverzná výstava, ktorú pripravila, nielenže neprispieva k pokračovaniu a kultivovaniu medzigeneračnej pamäte jej vlastnej rodiny a jej rodnej obce, ale práve naopak, túto pamäť deformuje a neprijateľne skresľuje. Neguje základný fakt, že dejiny a pamäť sa týkajú všetkých obyvateľov daného spoločenstva vrátane Slovákov. Cieľavedomé negovanie slovenského národného hnutia na hornej Orave je nielen falšovaním dejín, ale aj značným ochudobnením národnej pamäte, čo nemôže byť na prospech nielen Slovákov, ale ani Poliakov.

PhDr. Ludomír Molitoris, PhD.
Krakov, Poľsko
Email: zg@tsp.org.pl

²⁵² TAMTIEŽ, s. 4

ROZHLADY

OBRAZ JAZYKOVEJ SITUÁCIE NA SLOVENSKU V 30. ROKOCH 20. STOROČIA V DIELE ĽUDOVÍTA NOVÁKA

JÁN KAČALA

KAČALA, Ján. The Image of Language Situation in Slovakia in 1930s in the Work by Ľudovít Novák. *Slovenský časopis historický*, III, 2023, 2, 231 – 257 pp.

The subject of the author's analysis is the work by Ľudovít Novák *Linguistic Glosses on Czechoslovak Question (Jazykovedné glosy k československej otázke)* from the year 1935, devoted to all basic dimensions of the relationship of society and language in Slovakia and Czecho-Slovakia in 1930s. Ľudovít Novák offers in this work on the basis of a detailed analysis of the whole collection of social-political a complex analytical image of linguistic situation in our country in the given period and proves on the basis of scholarly arguments genetic and structural independence of Slovak language in the family of Slavonic languages and the independence of Slovak nation. This work can be regarded as an elementary work in the field of language policy and language legislation in our conditions.

Key words: language situation, language policy, Ľudovít Novák, Slovak language, Czech language, standard Slovak language, language education, Slovak Matica

1. Úvod

Dvadsiate storočie okrem iného je aj storočím zásadných zmien jazykovej situácie v jednotlivých obdobiach vývinu spisovnej slovenčiny. Len rámcovo na úvod spomenieme, že v dejinách spisovnej slovenčiny v 20. storočí sa rozoznávajú takéto tri etapy: 1. Na začiatku storočia pretrvávalo martinské obdobie, označované podľa Turčianskeho Sv. Martina ako vtedajšieho

kultúrneho aj politického centra slovenského národného života. V ňom do roku 1875 vykonávala svoju mnohostranne prospešnú činnosť prvá skutočne celonárodná a reprezentatívna kultúrna ustanovizeň Slovákov Matica slovenská. V uvedenom roku jej činnosť peštianska vláda zakázala a inštitúciu zrušila, ale jej duch tu pôsobil ďalej a pokračovali aj početné kultúrne činnosti – okrem iného aj preto, že tu bola sústredená značná časť slovenskej národne uvedomenej inteligencie, v meste neprestali pracovať viaceré kultúrne inštitúcie a spolky, vydávali sa viaceré časopisy a noviny, fungoval tu Kníhtlačiarsky účastinársky spolok a tlačiareň a tu mala svoje sídlo aj Slovenská národná strana. 2. Roku 1918 sa martinské obdobie končí, lebo vznikom Česko-slovenskej republiky nastáva celkom nová spoločensko-politická situácia, utvára sa národný štát dvoch blízkych slovanských národov a na základe tejto novej situácie sa v dejinách spisovnej slovenčiny hovorí o medzivojnovom období. 3. Toto obdobie sa končí rokom 1940, ktorý sa vo všeobecnosti pokladá za míľnik stojaci na začiatku nového, súčasného obdobia vo vývine spisovnej slovenčiny; toto obdobie je najdlhšie aj najstabilnejšie a trvá podnes. Na jeho začiatku stojí celý súhrn vážnych spoločensko-politických a kultúrnych udalostí a roku 1940 vychádzajú aj nové *Pravidlá slovenského pravopisu* ako komplexná, t. j. nie iba ako pravopisná kodifikačná príručka. Tieto pravidlá jednak definitívne uzatvárajú predchádzajúce obdobie zápasov o slovenčinu a o jej spisovnú podobu a jednak otvárajú novú etapu všestranného a vcelku aj slobodného vývinu spisovnej slovenčiny. Od týchto pravidiel sa počíta tá kodifikácia spisovnej slovenčiny, ktorá v podstate – s istými úpravami, pripravovanými už predtým – trvá podnes. Keď tu vravíme o kodifikácii spisovnej slovenčiny prostredníctvom *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1940, vzťahujeme túto kodifikáciu aj na vybraté oblasti vlastnej jazykovej stavby, ktoré sú v diele kodifikačne spracované, nie iba na pravopis.

Dvadsiate storočie sa nielen v spoločensko-politických, ale aj jazykových reláciách často označuje za búrlivé, už sme naznačili, že sa vyznačovalo zápasmi o slovenčinu ako o národný jazyk Slovákov, ako aj o podobu spisovnej slovenčiny ako reprezentatívnej formy slovenského národného jazyka. Dá sa povedať, že situácia slovenčiny bola aj v týchto dvoch etapách vývinu priam dramaticky odlišná, najmä keď porovnávame martinské a medzivojnové obdobie. Je to priam ukázkový príklad na to, ako jazykovú situáciu podmieňuje spoločensko-politická situácia. Situáciu slovenčiny a jej spisovnej podoby v uvedených obdobiach môžeme poznať aj z obrazov vyskytujúcich sa v jazykovedných dielach z týchto období a osobitne zo

stanovísk vtedy pôsobiacich popredných slovenských jazykovedcov. Pravdaže, aj tieto obrazy sú už samy osebe často až priveľmi výrečné, lebo sú svedectvom nielen o vtedajšej spoločensko-politickej situácii, ale aj o tom, do akej miery otvorene sa mohlo o tejto situácii v danom čase vo vedeckých spisoch verejne písať. Na ilustráciu uvedieme citáty z troch reakcií v jazykovedných dielach z týchto období. Najvýznamnejší kodifikátor martinského obdobia a duchom svojho jazykovedného diela aj celého 20. storočia Samuel Cambel (1856 – 1909) hneď v prvej vete predhovoru k svojmu najvýznačnejšiemu vedeckému a kodifikačnému dielu *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* z roku 1902 píše: „Rukovať je pre takých, ktorí vedia po slovensky rozprávať a chcú vedieť písať.“ (Czambel 1902, s. III) Táto navonok nevinná formulácia opatrne zakrývala neobyčajne drsnú skutočnosť, že slovenské deti v tom čase nemali možnosť sústavne si osvojovať základy slovenského jazyka prostredníctvom štátom zabezpečeného školského vzdelávacieho systému, lebo Slováci vtedy žili v štátnom útvare, v ktorom nebolo slovenských škôl, nevyučovalo sa po slovensky, v štátnej správe sa neúradovalo po slovensky a nepestovala sa po slovensky v celej šírke vedecká činnosť.

Pri poukazovaní na tieto kruté prejavy národného a politického útlaku Slovákov bol v druhom roku prvej svetovej vojny už smelší a otvorenější Jozef Škultéty (1853 – 1948), ktorý v oblasti spisovnej slovenčiny platil skôr ako rozhodujúci tvorca martinského úzu a najmä svojou redakčnou zainteresovanosťou v časopisoch, novinách a publikáciách ako viac prakticky orientovaný kodifikátor tak v martinskom, ako aj v medzivojnovom období vývinu spisovnej slovenčiny a z poverenia samého autora stal sa vydavateľom druhého vydania uvedeného centrálného Cambelovho diela; Škultétyho vydanie je z roku 1915. Vo svojich záverečných poznámkach k tomuto vydaniu totiž okrem iného napísal: „Takými výnimkami urobili by sme len ťažším svoj pravopis – m y, k t o r í š k ô l n e m á m e.“ (Škultéty in: Czambel 1915, s. 374; zvýraznenie je naše, pozn. J. K.)

V porovnaní s uvedenými dvoma vyjadreniami už ako veľmi sebedomé aj vedecky odvážne, no zároveň zodpovedné vyznieva vyznanie teoreticky, ale aj materiálovo zdatného jazykovedca Ľudovíta Nováka (1908 – 1992) v jeho dôležitom aj jazykovopoliticky orientovanom diele *Jazykovedné glosy k československej otázke* z roku 1935: „Po týchto dejinných perspektívach bude každému jasné, že vedci nielen majú právo, ale aj p o v i n n o s ť z a s a h o v a ť na základe súčasného vedeckého bádania d o v ý v i n u ľ u d s k e j s p o l o č n o s t i.“ (Novák 1935, s. 31; riedenie je naše, pozn. J. K.) Na vysvetlenie dodávame, že v širokej formulácii týkajúcej sa mož-

nosti či oprávnenia zasahovať zo strany vedcov do vývinu ľudskej spoločnosti je zahrnutý práve aj vývin a stav jazyka a toto oprávnenie svojím citovaným postojom Ľudovít Novák proti odporcom rozhodne obhajuje. Rozsah obdobia, v ktorom takéto zásadne rozdielne vedecké stanoviská slovenských učencov zaznievali, nie je taký široký, je to len o niečo viac ako tridsať rokov, ale podmienky, v ktorých zazneli, a možnosti ovplyvňovať skutočnosť, ktorá ich k vyjadreniu takých stanovísk viedla, sú naozaj neporovnateľné.

2. Jazyková situácia na Slovensku v 30. rokoch 20. storočia

Jazyková situácia ako súhrn činiteľov vstupujúcich do mnohostranných vzťahov jazyka a spoločnosti a bezprostredne ovplyvňujúcich stav a vývin jazyka, ako aj jeho používanie v individuálnej aj spoločenskej rovine má v danom období viacero závažných dimenzií. Za jednu z najdôležitejších možno pokladať zákonodarnú stránku postavenia slovenčiny ako národného jazyka slovenskej časti republiky, tak ako sa to odrazilo aj v názve tejto republiky: *Ústavná listina Česko-slovenskej republiky* z 29. februára 1920 totiž v duchu prijatej štátnej doktríny za štátny jazyk novej republiky vyhlasuje československý jazyk, a to v dvoch zneniach: českom, ktoré sa prevažne používa na českom území, a slovenskom, ktoré sa prevažne používa na slovenskom území (pri písaní prídavného mena *československý* bez spojovníka tu zachovávame dikciu platnej ústavnej listiny). Hoci sa vo fiktívnom označení *československý jazyk* zatemňuje samostatnosť slovenského jazyka, jednako je dôležité – a vyzdvihuje to aj Ľudovít Novák v tomto svojom diele –, že sa tu ústavným zákonom zaručuje jestvovanie a fungovanie slovenčiny ako štátneho jazyka republiky.

Druhý rozmer tohto vzťahu, ktorý chceme vyzdvihnúť, je pripravenosť či nepripravenosť slovenčiny na plnenie úloh vyplývajúcich z ústavnej listiny, čiže úloh štátneho jazyka. Tu treba jednoznačne konštatovať, že pripravenosť slovenčiny na plnenie nových úloh nebola dostačujúca. Vinou krutého národného a politického útlaku Slovákov v rakúsko-uhorskej monarchii, ktorý mal viesť ku konečnému zániku slovenského národa, nejestvovania slovenského školstva, nejestvovania vedeckej základne, v ktorej by sa bol pestoval systematický základný vedecký výskum, nemali sa v spisovnej slovenčine možnosti rozvíjať predovšetkým prostriedky náučného štýlu, t. j. odborná terminológia početných najmä prírodovedných, lekárskejších, biologických a technických odborov, a syntaktické prostriedky odborného

vyjadrovania, ako ani abstraktná slovná zásoba slovenčiny. Keď mal kultúrny, vzdelávací, spoločenský a celý štátny život po roku 1918 na Slovensku účinne fungovať, bolo treba uvedené nedostatky cieľavedome prekonávať. Tvorba odborného názvoslovia početných vedných, technických a pracovných odborov a budovanie a rozvíjanie syntaktických prostriedkov odborného vyjadrovania predstavovali tak ústredný prúd tohto úsilia.

Tretí rozmer jazykovej situácie na Slovensku predstavoval vzájomný vzťah slovenskej „vetvy“ a českej „vetvy“ štátneho československého jazyka v teórii aj v praxi. V teoretickej rovine na českej strane, ako aj u niektorých čechoslovakisticky orientovaných jednotlivcov na slovenskej strane panovala predstava o jednote československého jazyka a o jeho spoločnom československom pôvode. Slovenská strana bránila myšlienku samostatnosti slovenčiny ako národného jazyka Slovákov, ako aj ideu samostatného slovenského spisovného jazyka, opretého o historické kodifikačné kroky Antona Bernoláka (1762 – 1813) a najmä Ľudovíta Štúra (1815 – 1856). Idea samostatnosti slovenčiny pritom bezprostredne súvisela s ideou samostatnosti slovenského národa.

Vo štvrtom rozmere jazykovej situácie na Slovensku je dôležité brať do úvahy jestvovanie alebo nejestvovanie vedeckej alebo aspoň odborne zdanej ustanovizne starajúcej sa o spisovný jazyk, o jeho sústavný vedecký výskum, o pohotové publikovanie vedeckých výsledkov, o systematické školské aj mimoškolské rozširovanie poznatkov o slovenskom spisovnom jazyku, ako aj o cieľavedomé vzdelávanie detí a mládeže v domácom spisovnom jazyku. V tomto ohľade ako vtedajšia odborná autorita na Slovensku platila iba Matica slovenská, v ktorej fungoval osobitný Jazykový odbor, a Ľudovít Novák ako jeho pracovník, referent pre teoretickú jazykovedu, zastával veľmi rigorózne, ale pochopiteľné a vecne oprávnené stanovisko, že inej ustanovizni ako Matici slovenskej na Slovensku ani v celej republike nepatrí právo odborne zasahovať do stavu a vývinu spisovnej slovenčiny.

Napokon ako piaty rozmer jazykovej situácie sa v našom výpočte žiada spomenúť mieru poznania spisovnej slovenčiny zo strany jej praktických používateľov a celkovú úroveň verejnej jazykovej praxe na Slovensku v danom čase. Je prirodzené, že vrstva používateľov spisovnej slovenčiny bola najmä na začiatku medzivojnového obdobia vo vývine spisovnej slovenčiny úzka a to malo bezprostredný dosah aj na úroveň celkového verejného vyjadrovania v slovenčine. Jazykové vedomie Slovákov v predchádzajúcich obdobiach nemohlo sa cieľavedome budovať na základoch spisovnej slovenčiny formou systematického školského jazykového vzdelávania, preto

v časoch rakúsko-uhorskej monarchie najvýznačnejším poslom spisovnej slovenčiny pre širšie vrstvy ľudu bola krásna literatúra, slovenské kalendáre, náboženská literatúra, časopisy a noviny a prípadne divadelné predstavenia ochotníkov. Tento stav sa po utvorení Česko-slovenskej republiky bezprostredne prenášal do situácie slovenčiny v medzivojnovom období: poznanie spisovnej slovenčiny zo strany používateľov bolo obmedzené, a tak sa aj vo verejnej jazykovej praxi, osobitne v administratívnej a publicistickej, ale aj v odbornej, prejavovali v celom rozsahu jazykových prostriedkov časté priestupky proti spisovnej slovenčine a tie v niektorých oblastiach vyjadrovania dosahovali taký stupeň, že sa v reči voľne miešali slovenské prvky s českými. Takýto stav v časti vyjadrovacej praxe sa niekedy v historickej jazykovednej literatúre označuje ako chaotický a celkový vývin ako živelný (porovnaj napríklad Ružička 1970, s. 66, 40) a sám Ľudovít Novák na s. 148 svojej rozpravy o tomto jazyku vraví ako o československej miešanine. Na druhej strane sú tu najmä v neskorších rokoch už badateľné výsledky pôsobenia cieľavedomého budovania školstva v novej republike a najmä veľkého rozvoja slovenského školstva, a tak sa tento nepriaznivý stav postupne zlepšoval. Aj preto na začiatku 30. rokov môžeme už hovoriť o sformovaní celkom novej, národne a politicky uvedomenej generácie slovenskej inteligencie, ktorá sa už otvorene aj organizovane domáhala svojich prirodzených práv, a tak sa situácia najmä od začiatku 30. rokov zreteľne začína meniť k lepšiemu.

K zreteľnému triedeniu duchov a k neskorším závažným kultúrno-politickým krokom na Slovensku výrazne prispelo aj vydanie prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* hneď na začiatku 30. rokov, presne roku 1931. Ich hlavný koncipient český profesor Václav Vážný (1892 – 1966) ich orientoval zreteľne čechoslovakisticky, neprijímal kritické pripomienky na adresu takej orientácie a to vyvolalo v kruhoch slovenskej inteligencie výrazné vzopätie sa s cieľom zastaviť toto smerovanie v kodifikovaní spisovnej slovenčiny a nastoliť taký stav, ktorý bude v zhode s predstavou samostatnosti slovenčiny ako národného jazyka Slovákov aj osobitosti spisovnej slovenčiny ako reprezentatívnej podoby slovenčiny. V nastolení tejto línie mali významnú úlohu veľmi kritické a kvalifikované recenzie Vážneho pravidiel, nesúhlasné stanovisko nového literárno-umeleckého časopisu *Elán*, založeného a vedeného Jánom Smrekom (1898 – 1982) a vydávaného od roku 1930 v Prahe, ďalej založenie prvého slovenského jazykovedného časopisu *Slovenskej reči* roku 1932 a kolektívne stanovisko predstaviteľov slovenskej inteligencie predstavené na valnom zhromaždení Matice slovenskej 12. 5.

1932. Toto stanovisko odmietlo čechoslovakistické zacielenie Vážneho kodifikácie slovenského pravopisu, ako aj vybratých oblastí spisovnej slovenčiny v práve vydaných *Pravidlách slovenského pravopisu*, požadovalo urobiť objektívny vedecký výskum jestvujúceho stavu spisovnej slovenčiny a na jeho základe prichystať nové *Pravidlá slovenského pravopisu*.

Pri zakladaní časopisu *Slovenská reč*, pri jeho celkovom myšlienkovom zameraní a pri jeho praktických krokoch mal rozhodujúcu úlohu mladý slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986), ktorý ako absolvent slovanskej a románskej jazykovedy na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe aj zahraničného študijného pobytu vo Francúzsku sa v danej slovenskej situácii prejavil ako dobre zorientovaný aj pripravený odborník, schopný ujať sa úlohy vedúcej osobnosti v zodpovednom obhajovaní samostatnosti slovenčiny a jej spisovnej podoby, v odhaľovaní jej silných a vývinuschopných stránok, v predkladaní nových a dosiaľ sústavne neriešených tém týkajúcich sa spisovnej slovenčiny, ďalej v rozširovaní poznatkov o nej v školskom aj mimoškolskom vzdelávaní a v rozvíjaní jej kultúry a zároveň v dôkladnom poznaní jestvujúcej verejnej jazykovej praxe a jej slabín a súčasne v nastoľovaní aj celkovom usmerňovaní orientácie ďalšej odbornej starostlivosti o stav a vývin spisovnej slovenčiny a osobitne jej pravopisnej sústavy.

Na teoretické otázky jazyka a jazykovedy a na predkladanie presvedčivých argumentov za samostatnosť slovenčiny a slovenského národa sa v tomto búrlivom čase orientoval iný mladý slovenský jazykovedec, rovnako absolvent štúdia slovanskej a románskej a navyše aj ugrofínskej filológie na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, takisto absolvent študijného pobytu vo Francúzsku a navyše najmä riadny člen Pražského lingvistického krúžku Ľudovít Novák (1908 – 1992). Je priam zákonité, že vtedajšia jazyková situácia na Slovensku, nabitá protirečivými udalosťami a krokmi, charakteristická teoreticky nevyjasnenými základnými otázkami a verejne publikovanými postojmi, ho priviedla k rozhodnutiu skoncipovať dielo venované základným otázkam jazykovej situácie na Slovensku aj v Česko-Slovensku s názvom *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Vyšlo v Matici slovenskej roku 1935 a svojou aktuálnosťou a občianskou aj vedeckou zaangažovanosťou, jasnými postojmi, nezvratnými faktami a nevyvrátiteľnou argumentáciou aj celkovým presvedčivým podaním vzbudilo takú celospoločenskú pozornosť, že hneď v nasledujúcom roku vyšlo aj jeho druhé vydanie. Spis má 388 strán. Ako vychodí už z nášho úvodného citátu z neho, autorovi nešlo iba o nastolenie vážnych spoločensko-po-

litických otázok vo vzťahu k jazyku a jazykovede, ale aj o zaujatie angažovaného občianskeho a vedeckého postoja k týmto otázkam a o návrh spôsobov a prostriedkov ich riešenia. Odvaha, ale aj uvážlivosť rozhládeného slovenského jazykovedca sa teda prejavuje aj v tom, ako vníma úlohu vedy v spoločnosti a ako si predstavuje rozumné spravovanie stavu a vývinu daného spoločenstva na základe vedeckého poznania a aktuálnych vedeckých výsledkov. Za závažnú pokladáme najmä citovanú obhajobu zásady zasahovať do predmetu vedeckého bádania v oblasti jazyka a jazykovedy, lebo s tým boli spojené aj priam bytostné otázky slovenského jazyka aj slovenskej jazykovedy.

3. Novákova rozprava *Jazykovedné glosy k československej otázke* (1935)

Ľudovít Novák sa vo svojich *Jazykovedných glosách* zaoberá všetkými základnými dimenziami vzťahu spoločnosti a jazyka, o ktorých sme hovorili v predchádzajúcej časti našej state, a okrem nich sa osobitne venuje aj viacerým ďalším relevantným stránkam tohto vzťahu. Dielo tak možno pokladať za komplexný analytický obraz jazykovej situácie na Slovensku v danom období. Tematická výstavba diela je takáto: Po predhovore, v ktorom osvetľuje rozhodnutie skoncipovať dielo s takouto tematikou, sa zaoberá ústrednou témou spisu, čo je to československá otázka, a samostatne rozoberá „ideológiu československú a slovenskú“. Kapitola s názvom *Nový pohľad na dejiny slovenčiny* síce tematicky istým spôsobom vybočuje z vecnej postupnosti rozoberaných tém, ale je dôležitým príspevkom predovšetkým na osvetlenie časovo silno rozdielneho vzniku slovenčiny a češtiny a ich europeizácie. Autor sa ďalej osobitne zaoberá pomerom spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine a vyzdvihuje význam spisovnej slovenčiny pre národnú ideológiu. Samostatnú kapitolu venuje posúdeniu poprevratového vývinu spisovnej slovenčiny z mimojazykových hľadísk. Zreteľné jazykovoprávne hľadisko presvitá z kapitol tematicky a terminologicky kotviacich v *Ústavnej listine Česko-slovenskej republiky*, Národným zhromaždením schválenej na začiatku roku 1920: tu je reč o „československom národe“ ako väčšinovom štátnom národe a o „československom jazyku“ ako oficiálnom štátnom jazyku. Do menej dávnej histórie zachádza stať o spisovnej češtine a spisovnej slovenčine v niekdajšom Uhorsku. Na naliehavú otázku doby autor odpovedá v časti s názvom *Máme a môžeme sa vzdať spisovnej slovenčiny a prijať češtinu?* Svoju celoživotnú tému o reforme slovenskej pravopisnej sústavy znova nastoľuje a rozoberá v ďalšej stati. Stav nášho jazyka

a našej kultúry na stredných a vysokých školách sa venuje v predposlednej kapitole a v poslednej prináša niektoré perspektívne pohľady na budúcnosť Slovákov a ich jazyka a vzdelanosti. Na ostatnej, tirážnej strane sa dozvedáme, že táto Nováková rozprava vyšla v Matici slovenskej ako 35. zväzok Knížnice Slovenských pohľadov, ktorú redigoval Andrej Mráz.

4. Rozbor jazykovej situácie v Novákovom spise

Ľudovít Novák touto svojou knihou reagoval na aktuálne aj páľčivé problémy vtedajšieho života slovenskej aj česko-slovenskej spoločnosti s osobitným zreteľom na jazykové vzťahy a ich jazykovopolitický dosah na celkové dianie v podmienkach česko-slovenského štátu. Jednou z ústredných otázok vtedajšieho vedeckého, ale aj spoločenského a politického života bola otázka samostatnosti slovenčiny a samostatnosti slovenského národa. Tej sa Ľudovít Novák venuje v jednej z centrálnych kapitol svojho spisu a dáva jej názov *Význam spisovnej slovenčiny pre národnú ideológiu*. Vychádza v nej zo základného konštatovania, že jazyk je sociálny jav, ktorý je mnohými väzškami spojený s daným spoločenstvom ako celkom a všeobecne so sociálnym životom. Ako dôležitá stránka tohto spojenia sa javí to, že práve na základe vnímania istého jazyka ako vlastného danému spoločenstvu sa v jeho okolí vníma aj toto spoločenstvo ako osobitné. A táto téza špeciálne platí o spisovnom jazyku. Autor na stranách 63 a 117 svojho diela ukazuje, ako sa už prijatie bernolákovskej spisovnej reči historickou kodifikáciou z roku 1787 zaslúžilo o to, že znamenitý český bádateľ a zakladateľ slavistiky Josef Dobrovský (1753 – 1829) v druhom vydaní svojho nemecky napísaného centrálného gramatického diela *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (t. j. Podrobná gramatika českého jazyka; 1. vydanie z roku 1809, 2., upravené vydanie z roku 1819) pri svojom dichotomickom triedení uvádzaných desiatich slovanských jazykov zaradil slovenčinu medzi ostatné slovanské jazyky, a to na prvé miesto druhej vetvy (podrobnejší výklad tejto témy podáva Vincent Blanár /1920 – 2012/ vo svojej monografickej štúdií o Antonovi Bernolákovi z roku 2006 – pozri Blanár 2006, s. 47 n.). A uvedená téza nadobudla mimoriadny význam pri Štúrovom kodifikačnom kroku: podľa Ľudovíta Nováka „spisovná slovenčina Štúra stala sa od štyridsiatych rokov predošlého storočia nositeľkou národnej myšlienky slovenskej a najpodstatnejšou složkou slovenskej národnej myšlienky“ (Novák 1935, s. 122).

Veľmi konkrétnym prejavom tohto stavu veci je to, že v spoločnosti sa práve spisovný jazyk vníma ako naozajstný jazyk a ako výrazný reprezen-

tant národného spoločenstva. Je to puto, ktoré spája celý národ. V aktívnom uvedomovaní si tohto faktu – usudzuje autor – je stanovisko bežného občana platné viac ako stanovisko vedeckej teórie: „Keď totižto taký Slovák povie: samostatný jazyk alebo samostatný národ, to je s jeho stanoviska platné, i keby sa veda proti tomu akokoľvek stavala.“ (Novák c. d., s. 126) Rozhodujúca je teda vôľa bežného občana ako člena národného spoločenstva a tá je preňho podľa autora nezvratiteľnou pravdou; tento občan navyše celkom prirodzene chce, aby sa takáto pravda uznala a uznávala aj v okolitých spoločenstvách a aby sa dané národné spoločenstvo posudzovalo ako rovnocenné s okolitými spoločenstvami. Tým takáto pravda nadobúda aj programový ráz a tomu autor pripisuje takýto zmysel: „My chceme, aby sme boli uznaní za zvláštny /t. j. osobitný, pozn. J. K/ národ, aby sme si podľa toho mohli usporiadať svoje veci a aby sme tak mohli svojky, úplne po svojom vypestovať a rozvinúť svoju národnú osobitosť, svoju národnú individualitu.“ (Novák c. d., s. 136) A tým v konečnom dôsledku obhajoba takejto národnej tézy nadobúda celkom praktický aspekt, lebo zasahuje do mnohých oblastí verejného života a stáva sa súčasťou národného politického programu.

Novákovo stanovisko veľmi výdatne pomohlo pri vyvracaní aj vyvrátení predstavy o jestvovaní akéhosi jednotného československého jazyka a, naopak, pri presadzovaní myšlienky samostatnosti slovenského národa a slovenského jazyka a jeho osobitný význam spočíva najmä v tom, že tieto dva fenomény oprel o skutočnosť jestvovania slovenského spisovného jazyka a jeho nespochybniteľnú celospoločenskú závažnosť. Ukazuje, „aký veľký význam má spisovná reč nielen pre národnú ideológiu ako takú, ale aj pre konkrétny národný program“ (Novák c. d., s. 138). Závažnosť spisovného jazyka pre celé národné spoločenstvo vyzdvihuje v charakteristickej formulácii: „Pozdvihnutím nárečia na spisovný jazyk vznikol proste spisovný jazyk a nie nejaké spisovné nárečie.“ (Novák, c. d., s. 104; riedenie je pôvodné)

V kapitole o pomere spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine sa autor sústreďuje predovšetkým na presné vedecké vymedzenie spisovného jazyka a jeho odlíšenie od nárečia. Pripomína, že tieto pojmy a termíny sa napriek dlhodobému vedeckému úsilíu nedajú s absolútnou platnosťou odlíšiť (s. 100). Vo vedeckej praxi pri skúmaní slovanských, ale aj iných indoeurópskych jazykov sa uvedené pojmy a termíny rozlišovali predovšetkým podľa stupňa príbuznosti, pričom prevládal genetický, prípadne vývinový náhľad. Na slovanských jazykoch ukazuje, že medzi súvekými príbuznými

jazykmi, konkrétne slovanskými, jestvujú rozličné prechodné stupne príbuznosti, takže ich nemožno podľa uvedeného princípu presne rozhraničovať. Preto zdôrazňuje, že moderná jazykoveda pri tomto rozlišovaní stojí na stanovisku jazykovej funkcie a vnútornej jazykovej štruktúry. A práve na základe rovnakej funkcie a vlastnej výstavby spisovnej podoby – aj na rozdiel od nárečia, na ktorom bola založená – dokazuje, že spisovná slovenčina je rovnaká spisovná reč ako spisovná čeština, spisovná poľština alebo spisovná ruština a spisovnou rečou je od chvíle, keď vznikla, takže nemôže byť nárečím dajakého československého spisovného jazyka (s. 104).

Na druhej strane Ľudovít Novák nepokladá z jazykovedného hľadiska za absurdnú ústavnú formuláciu, podľa ktorej slovenčina a čeština utvárajú jeden spoločný štátny jazyk – rovnako ako ani formuláciu, že Slováci a Česi tvoria jeden štátny národ (s. 110), takže nepokladá za potrebné v tomto bode ani meniť znenie platnej ústavy. Oporu na toto stanovisko vidí v naozajstnej neobyčajnej štruktúrnej blízkosti oboch spisovných jazykov a predpokladá, že keby v prípade spisovnej slovenčiny a češtiny šlo o väčšiu jazykovú rozdielnosť, „dala by sa očakávať skôr formulácia, podľa ktorej sú tu dva štátne jazyky, t. j. český a slovenský, podobne, ako je napr. viacej štátnych jazykov vo Švajčiarsku“ (Novák, c. d., s. 110). Táto autorova úvaha síce spočíva na racionálnych základoch, ale nevyznieva presvedčivo, lebo pri koncipovaní a formulovaní príslušných ustanovení ústavnej listiny istotne nerozhodovali jazykovedci a ich chápanie miery blízkosti oboch spisovných jazykov; rozhodujúce bolo právne hľadisko, ktoré neoficiálne či potichu aj mohlo vychádzať z predstavy jednotného československého národa a jednotného československého jazyka, ale predovšetkým sledovalo cieľ zvýrazniť jednotu oboch národov a ich jazykov na odôvodnenie vzniku a jestvovania takéhoto národného štátu pred medzinárodnou verejnosťou a na podporu jeho medzinárodného postavenia, t. j. ako všeobecne uznávaného subjektu medzinárodného práva. Tento predpoklad je oprávnený, hoci berieme do úvahy, že na troskách rozpadnutej rakúsko-uhorskej monarchie po skončení prvej svetovej vojny vzniklo v Európe viacej štátov na národnom princípe.

V kapitole *Poprevratový vývin spisovnej slovenčiny s hľadisk mimojazykových* uvádza udalosti a fakty ovplyvňujúce stav spisovnej slovenčiny v nových spoločensko-politických podmienkach: spomínanú nepripravenosť spisovnej slovenčiny na plnenie úloh štátneho jazyka v novej situácii, nedostatok terminologickej a abstraktnej slovnej zásoby v spisovnej slovenčine, silný tlak češtiny na slovenčinu a s tým súvisiace nekontrolované aj neodô-

vodnené preberanie českých slov a tvarov, ako aj syntaktických prostriedkov do slovenských textov, pričom často šlo o prostriedky, ktoré v dorozumievacej praxi vytlačali zodpovedajúce ustálené domáce slovenské prvky, ďalej nedostatok slovenskej inteligencie, osobitne učiteľov na všetkých stupňoch školského vzdelávania, nedostatok kvalifikovaných úradníkov a rozporné pôsobenie českých učiteľov, úradníkov a ďalších pracovníkov v slovenskom prostredí, ktorí nielenže neovládali slovenčinu, ale prejavovali k nej antipatiu, a napokon autor pridáva aj taký činiteľ, ako bolo hromadné čítanie českých kníh a protislovensky ladenej českej tlače a literatúry a celkové približovanie sa slovenčiny k češtine. Z toho Ľudovít Novák zovšeobecnene uzatvára, že jazykovedci sami tento stav nemohli zásadne ovplyvniť, a preto je plne odôvodnené tvrdenie, že „možnosť úspešného zásahu so strany jazykospytcovej je daná skutočnosťami mimojazykovými“ (Novák, c. d., s. 144). Takýto zásah prišiel hneď na začiatku 30. rokov, keď sa podľa autora začína na Slovensku „silnejší nacionálny pohyb, vyvolaný predovšetkým ťažkou hospodárskou situáciou Slovenska“ (c. d., tamže), keďže na Slovensko doľahla svetová kríza oveľa silnejšie ako na českú časť republiky.

Autor pokladá za charakteristické, že nepriaznivý vývin sa na Slovensku zreteľne prejavil práve na jazyku ako nástroji dorozumievania sa národnej inteligencie, a tak „začala sa sústavnejšia reakcia protičeská v oblasti jazyka. – Ba slovenskosť najviacej a najústavnejšie sa začala brániť práve na poli jazykovom“ (c. d., s. 146). A dôležité je to, že táto jazyková línia získala v spoločnosti širokú a presvedčivú podporu. Úsilie podporiť návrat k overeným slovenským jazykovým hodnotám bolo posilnené aj tým, ako spoločnosť reagovala na vyjdenie spomínaných prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1931. Udalosti, ktoré na pôde Matice slovenskej prebehli 12. 5. 1932 a neskôr, podľa autora značili „začiatok novej éry v dejinách spisovnej slovenčiny“ (c. d., s. 147). Novozaložený časopis *Slovenská reč* pod redakciou Henricha Bartka sa v otázke spisovnej slovenčiny programovo zaciľil na navrátenie sa bežnej jazykovej praxe k predchádzajúcemu vzorovému martinskému úzu a podporoval príklon k stredoslovenským nárečiam. A v tejto súvislosti zaznieva dôležité autorovo hodnotenie prvých troch ročníkov *Slovenskej reči*: „Časopis Slovenská reč sa veľmi zaslúžil o štabilizovanie novej, resp. obnovennej spisovnej normy.“ (c. d., s. 147) Takéto vyjadrenie zo strany široko rozhladeného slovenského jazykovedca, ktorý ešte krátko predtým bol vyslovil pochybnosti o tom, či sa vo vtedajšej situácii na Slovensku, keď nebolo dosť odborne prichystaných pracovníkov, taký časopis vôbec môže udržať, značí pre jeho tvorcov veľké

uznanie aj povzbudenie a je dôležité aj z hľadiska objektivizovania zamerania a praktickej činnosti *Slovenskej reči* pod Bartkovým vedením a celkového hodnotenia 30. rokov v novších dejinách spisovnej slovenčiny. V danej súvislosti môžeme pripomenúť, že Ľudovít Novák sám sa stal odborne zdatným prispievateľom *Slovenskej reči* a že práve v nej hneď v druhom ročníku uverejňoval na pokračovanie súbor štúdií venovaných slovenskej fonológii (pozri bližšie Novák 1933/1934) a nimi sa na Slovensku pričínil o založenie systematického synchronného aj diachrónneho fonologického štúdia slovenčiny, ktoré sa plne rozvinulo najmä v nasledujúcich rokoch a desaťročiach. Ľudovít Novák napokon v polovici 30. rokov vyslovuje presvedčenie, že zásahy *Slovenskej reči* do jazykovej praxe budú účinné, a na jeho podporu uvádza dôkaz, že „dnes podľa zásad *Slovenskej reči* píšú už i pôvodní jej nepriatelia alebo príliš horliví alebo až nespravodliví kritici. Toto je pochopiteľné, lebo sa u nás pomaly zovšeobecňuje náhľad, že úpravy *Slovenskej reči* sú smerodajné v spisovnom jazyku slovenskom“ (Novák 1935, s. 148).

Autor uzatvára kapitolu hodnotením: „Dnes teda vývin spisovnej slovenčiny ide smerom odklonu od tej československej miešaniny, ktorá sa v poprevratových rokoch u nás udomácnila. Biľagovať tento odklon pomocou maďarónstva je len nezodpovedné dráždenie Slovákov. Podobne je až naivné, ak sa aj v odborných kruhoch niekedy tvrdí, že normovanie akýchkoľvek slov alebo tvarov odchodných od češtiny je prácou za revizionizmus.“ (c. d., s. 148 – 149) Odmieta hodnotiť poprevratový jazykový vývin na Slovensku zjednodušene len ako odklon od češtiny, vo viacerých prípadoch ide totiž podľa neho o návrat k starším vývinovým obdobiam spisovnej slovenčiny a na príklade Ledényiho – Ladzianskeho – moderne spracovaného slovenského *Anatomického slovníka* z roku 1935 ukazuje, že v slovenčine sa na tomto poli dokonca pokročilo ďalej ako v češtine. Racionálne pripomína, že v podmienkach spolunažívania obidvoch národov je z praktického hľadiska užitočné prizerať na spoločné budovanie terminologickej slovnej zásoby, a – v súhlase so svojím pevným vedeckým aj občianskym presvedčením – celkove predpokladá „mierny vývin v tejto oblasti na vzájomný prospech Slovákov i Čechov“ (c. d., s. 152).

V kapitole venovanej reforme slovenského pravopisu autor vychádza z poukazu na dvojaké základné chápanie pojmu a termínu *pravopis* v našej kultúrnej tradícii: 1. ako spisovná norma sa pravopis bežne poníma v širokej verejnosti, 2. ako spôsob spisovného grafického záznamu sa chápe podľa vedeckého vymedzenia a napokon 3. ako kompromis prvých dvoch stano-

vísk; praktickou ukážkou sú tu podľa autora Vážneho *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1931 ako kodifikačná príručka, v ktorej sa podáva kodifikácia nielen pravopisnej sústavy slovenčiny, ako sa to naznačuje v názve, ale kodifikujú sa aj vybrané otázky vlastnej jazykovej stavby. Treba pokladať za dôležité, že širšej kultúrnej verejnosti autor vysvetľuje podstatu vedeckej kodifikácie pravopisných javov, a to na rozdiel od kodifikácie prostriedkov jazykového systému.

V súvisе s kodifikačným aktom v oblasti spisovného jazyka sa osobitne zaoberá kompetenciou kodifikovať pravopisnú sústavu, a keďže v tom čase Slováci nemali akadémiu vied, toto právo prisudzuje výlučne Matici slovenskej na základe jej všeobecne prijímaného ponímania ako autoritatívnej celonárodnej kultúrnej ustanovizne Slovákov a aj na základe ustálenej tradície v oblasti matičnej starostlivosti o stav a ďalší vývin spisovnej slovenčiny a o kodifikáciu spisovnej slovenčiny. V danej súvislosti špeciálne poukazuje na Učenu spoločnosť Šafaříkovu ako vedeckú ustanovizňu utvorenú na Slovensku roku 1926, do ktorej po udalostiach z 12. mája 1932 v Matici slovenskej prešli všetci odídenci z Matice slovenskej a ktorá podľa matičného vzoru ustanovila aj svoj jazykový odbor vrátane jeho pravopisnej, dialektologickej a slovníkovej komisie. Autor s opretím o uvedenú pozíciu Matice slovenskej v národnom živote Slovákov vehementne obhajuje výlučné právo Matice slovenskej kodifikovať spisovnú slovenčinu a rozhodne odmieta priznať takéto právo Učenej spoločnosti Šafaříkovej. Je pre neho charakteristické, že Ľudovít Novák ako člen tejto spoločnosti a zároveň člen jej pravopisnej komisie navrhoval zrušiť túto komisiu a svoju predstavu predložil aj písomne, no jeho návrh prítomní členovia jednomyselne odmietli. Okrem toho právo kodifikovať spisovnú slovenčinu podľa autora patrí iba príslušníkom slovenského národa, lebo iba oni môžu právoplatne posúdiť, čo do slovenčiny patrí a čo nie, ako aj to, čo možno pokladať za súčasť kultivovanej a kodifikovanej podoby slovenčiny.

V tejto súvislosti možno pripomenúť, že túto tému Ľudovít Novák pokladal za zásadnú a vrátil sa k nej aj v novej spoločensko-politickej situácii po druhej svetovej vojne, a to na vedeckej konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny, konanej roku 1966 v Domove Slovenskej akadémie vied v Smoleniciach. Túto vedeckú konferenciu možno v dejinách spisovnej slovenčiny aj slovenskej jazykovedy pokladať za prelomovú, keďže nastolila nové, aktívne celospoločenské smerovanie v prístupe k spisovnej slovenčine a k starostlivosti o jej kultúru a ponúkla na to aj vypracovanú teoretickú platformu v podobe *Téz o slovenčine*, ktorých autorom je už citovaný

Jozef Ružička (1916 – 1989). Na tejto konferencii Ľudovít Novák vo svojich diskusných príspevkoch nekompromisne odmietavo posudzoval aj oficiálnu účasť vedúcich českých jazykovedcov ako členov širšej pracovnej komisie s hlasovacím právom pri záverečnej diskusii o úpravách slovenského pravopisu v práve chystaných *Pravidlách slovenského pravopisu* a publikovaných roku 1953. Otvorene vyhlásil, že „nebolo správne, keď /dvaja čelní českí jazykovedci, pozn. J. K./ prijali hlasovacie právo v normotvornej komisii, ktorá mala právo normovať naše Pravidlá“ (Novák 1967, s. 49; porovnaj aj jeho druhý príspevok, Novák 1967 a, s. 72). Ako vidno, Ľudovít Novák bol vo svojich vedeckých aj kultúrno-politických postojoch v otázke slovenčiny dlhodobo a bez ohľadu na spoločensko-politickú situáciu osobnostne konzistentný, svoje stanoviská nemenil a verejne ich predkladal predovšetkým s jednoznačným cieľom zachovať osobitosť slovenčiny ako samostatného slovanského jazyka, podporovať stabilitu a rozvoj kultúry spisovnej slovenčiny a chrániť výlučné právo príslušníkov slovenského národa posudzovať normu spisovnej slovenčiny a jej pravopisnú kodifikáciu a rozhodovať o tom, čo do takejto normy a kodifikácie patrí a čo nie.

5. Jazyková situácia a slovenské školstvo

Pre celoživotnú vedeckú a spoločenskú zaangažovanosť Ľudovíta Nováka je príznačné, že vo svojej rozprave neobišiel ani takú centrálnu otázku jazykovej situácie na Slovensku, ako je stav a úroveň používania spisovnej slovenčiny v oblasti jazykového vzdelávania na úrovni strednej školy a univerzity. Venoval jej kritickú pozornosť v rozsiahlej, takmer päťdesiatstranovej analytickej záverečnej kapitole s názvom *Náš jazyk a naša kultúra na stredných i vysokých školách*. Vychádza v nej z konštatovania o potešiteľnom poprevratovom vzraste postavenia slovenčiny, osobitne štúdia slovenskej literatúry v slovenskom školstve. Pripomína, že na začiatku poprevratového obdobia sa v stredných školách popri slovenčine vyučovala aj čeština, pričom učitelia a profesori nepoznali aktívne slovenčinu, ba aj vyučovali po česky, slovenčina sa pritom predkladala v čechizovanej nepevnej podobe, učebnice boli takmer výlučne české, na slovenských stredných školách sa teda najmä staršia generácia vzdelávala v češtine. Aj písomné úlohy sa písali striedavo po slovensky a po česky a v poznaní češtiny sa študenti v ďalších rokoch zdokonaľovali na českých vysokých školách. So vzrastom a skvalitňovaním výučby slovenčiny na stredných školách sa však postupne znižovala úroveň poznania češtiny. V polovici 30. rokov už autor konštatuje takmer nepoužívanie českých učebníc, profesori na stredných školách podľa

neho už iba ojedinele hovoria po česky a prestali sa písať písomné práce v češtine; to prinášalo možnosť v jazykovom vzdelávaní sústavnejšie sa zaoberať poznaním slovenskej spisovnej normy aj podporovať zvyšujúcu sa stabilitu spisovnej slovenčiny a jej normy.

Autor zvyrazňuje potrebu zvýšiť účinnosť výučby slovenského jazyka a privráva sa za zjednodušenie viacerých pravopisných pravidiel vrátane odstránenia ypsilonu. Osobitnú pozornosť venuje náplni literárnej výučby a zlepšeniu úrovne učebníc literatúry. Vystríha pred ďalším zámerným skresľovaním slovenskej literárnej tvorby z minulosti, osobitne bernolákovskej a štúrovskej epochy. Požaduje, aby sa kládol dôraz na skutočné umelecké zjavy a na vecnú literatúru, najmä vedeckú a publicistickú „s jasnou formuláciou slovenskej národnej tézy“ (c. d., s. 305). Odsudzuje súveké zakrývanie významu veľkých národných dejateľov, najmä Ľudovíta Štúra.

Nápravu nepriaznivého stavu v poznaní slovenskej kultúrnej minulosti vidí v nastupujúcej generácii stredoškolských profesorov a verí, že v súvisení s blížiacimi sa jubilejnými príležitosťami sa oživí aj publicistická a vedecká činnosť. Odmieťa výchovu a vzdelávanie „v neplodnom a zle pochopenom nacionalizme československom“ (c. d., s. 307), ktorý sa neraz prejavuje až nacionálnym indiferentizmom a neskôr sa mení na radikálny slovenský nacionalizmus, ktorý opúšťa každú československú orientáciu. Pri vzájomnom nepochopení sa na oboch súpériacich stranách odmietavo vykladajú aj historické udalosti. Popri zdôrazňovaní potreby pravdivo interpretovať minulosť autor pamätá na nevyhnutnosť postaviť na modernejšie základy aj jazykové vzdelávanie, ktoré by sa malo vyhýbať „suchému a bezduchému filologizovaniu so zbytočným mechanickým učením sa všetkých možných skloňovacích a časovacích vzorov a s otravujúcim memorovaním početných príkladov na historické zmeny“ (c. d., 309 – 310) a, naopak, klásť dôraz na otázky sémantiky, frazeológie, syntaxe a štylistiky a na verzológiu. A základná požiadavka: „Všetko bude musieť vychodiť z modernej náuky o spisovnom jazyku.“ (c. d., s. 310) Dožaduje sa aj nahradenia starých gramatík a učebníc novými, napísanými na základe modernej synchronickej jazykovednej metódy.

S pohoršením pripomína stav, že vo vzdelávaní na Slovensku ako predmet jestvuje nie slovenčina, lež „českoslovenčina“, kým v českej časti štátu kontinuálne s predchádzajúcim obdobím udržiava sa ako názov predmetu čeština. Do označenia na Slovensku sa teda nepremieta spomínané štátoprávne abstraktum, je to podľa autora nedôslednosť, lebo ako vyučovacia reč na Slovensku v slovenských školách v praxi platí jednoznačne sloven-

čina. Autor s nevôľou uvádza, že z tohto rozdielu medzi vyučovacím predmetom a vyučovacou rečou si slovenská verejnosť robí akurát vtipy, a rázne sa prihovára za dôslednú zmenu tohto stavu, a to aj v súlade s ústavou, kde „sú obidva tieto jazyky pripustené za rovnoprávne kultúrne realizácie štátoprávneho abstraktu, a to práve s rozdelením 1. historické zeme – čeština, 2. Slovensko – slovenčina“ (c. d., s. 311; termín *historické zeme* ako označenie Čiech a Moravy v protiklade k Slovensku autor upotrebuje vo svojej rozprave pravidelne a to vyznieva vo vedeckom spise, ukazujúcim okrem iného na systematické prešľapy v slovensko-českých vzťahoch zo strany pražského centra, nepresvedčivo, keďže Slovensko z hľadiska svojich dejín rovnako platí ako „historická zem“, tak ako Česko).

Autor sa prihovára aj za zvýšenie úrovne vyučovania cudzích jazykov, najmä nemčiny a francúzštiny, a pripomína pokles všeobecnej úrovne vyučovania cudzích jazykov v porovnaní s jazykovým vyučovaním u nás na stredných školách v čase Uhorska. Príčinu tohto stavu vidí predovšetkým v inom ráze spoločenskej kultúry; týmto nepriamym opisným vyjadrením má na mysli „najmä priblíženie sa úrovne slovenskej úrovni zemí zamoravských“ (c. d., s. 317) a ďalej také javy, ako je silná spoločenská nivelizácia a falošne pochopený demokratizmus a v školskej praxi kladenie väčšieho dôrazu na vyučovanie ako na vychovávanie. Na Slovensku sa mu príčiny uvedeného stavu prejavujú „v poklese veľmi častej dvojjazyčnosti, resp. až trojjazyčnosti, obligátnej najmä u inteligencie, ale aj v ostatnej, najmä mestskej časti veľmi častej“ (c. d., s. 314 – 315). Pred prevratom sa totiž každý vzdelaný Slováčik na Slovensku naučil „v škole a v živote po maďarsky, po nemecky a po slovensky“ (c. d., s. 315). Podľa Ľudovíta Nováka práve také zamieňanie jazykov podmienené prostredím a funkciou komunikácie spôsobovalo u Slovákov vyšší stupeň schopnosti osvojiť si iný jazyk pohotovejšie ako pri osobách hovoriacich iba jedným jazykom. A svoju úlohu tu mala aj skutočnosť, že slovenčina a nemčina ako indoeurópske jazyky sú typologicky iné ako ugrofínska maďarčina. Naproti tomu v českej časti štátu bola situácia jednoduchšia, lebo česko-nemecký bilingvizmus nebol všade taký rozšírený ako trojjazyčnosť na Slovensku. V novej situácii sa však podľa autora niekdajšia trojjazyčnosť u Slovákov už zredukovala na jednojazyčnosť. K tomu podľa autorovej mienky prispela aj umelo pestovaná protimaďarská naladenosť rozširovaná na Slovensku všetkými prostriedkami najmä medzi mládežou. V danej súvislosti autor vraví o istej talentovanosti Slovákov; pritom diplomaticky dodáva, že túto talentovanosť chápe nie ako apriórny talent, lež skôr ako isté dispozície zvyšované „starou dvoj-

jazyčnosťou alebo až trojjazyčnosťou a potom hlavne jemnejšou spoločenskou kultúrou“ (c. d., s. 319).

Autor očakáva, že stav sa môže zlepšiť zvyšovaním úrovne inojazykového vyučovania na stredných školách, ako aj návratom k jemnejšej spoločenskej kultúre. To sa dosiahne, keď na slovenských stredných školách budú vyučovať dobre pripravení slovenskí profesori, ktorí majú aj zahraničné skúsenosti. V tom zmysle víta, že sa na stredných školách obmedzila čeština a tým sa získava výhoda pre slovenčinu a cudzie jazyky. Oceňuje, že sa nemčina stala povinným predmetom, ale s poľutovaním prijíma, že sa celkove obmedzila výučba cudzích jazykov, najmä latinčiny. To podľa neho prinesie zníženie úrovne formálneho vzdelania vrátane jazykového a pokles humanistickej kultúry. A podľa autora klesla aj znalosť slovanských jazykov, predovšetkým ruštiny, spôsobená kultúrnou a jazykovou izoláciou slovenskej mládeže. Aspoň v pohraničných školách radí zaviesť na stredných školách povinné vyučovanie maďarčiny.

Neobchádza ani Slovákov ovládajúcich češtinu aj prakticky: používanie češtiny je však u nich dané tým, že Slováci sú predovšetkým v Čechách nútení hovoriť nie po slovensky, lež po česky. A práve v súvisi so vzájomným dorozumievaním sa Slovákov a Čechov, keď hovoria svojim národným jazykom, venuje sa osobitne otázke ich vzájomného porozumenia. Vyvracia ako „nesprávne tvrdenie, že Česi a Slováci si bez všetkého rozumejú a že to je najmakateľnejším, najrukopnejším dôkazom našej jazykovej jednoty“ (c. d., s. 322 – 323). Ako argument prináša vlastný zážitok z pražského divadelného prostredia, kde rozhovoru autora s jeho kolegom Rudom Uhlárom prítomný Čech nerozumel a obidvaja ho museli osobitne presvedčať, že sú Slováci. (Len na okraj môže pridať aj autor tejto state o tridsať rokov mladšiu vlastnú skúsenosť z bratislavskej hlavnej stanice, kde ešte v druhej polovici 60. rokov minulého storočia odprevádzal zahraničného hosťa na vlak, a keď sa náhodného spolučakajúceho spytoval, koľko medzinárodný rýchlik do Belehradu mešká, dostal odpoveď, že mu nerozumie, a reagoval protiotázkou: „Pane, jakou řečí mluvíte?“)

Osobitnú pozornosť autor venuje rozboru „slovenského rečového problému na našich univerzitách, najmä na Univerzite Komenského v Bratislave“ (c. d., s. 327). Hoci Ľudovít Novák aj v tejto rozprave dokázal, že stará takzvaná vedecká téza o československej jazykovej jednote neobstojí, jednako na bratislavskej univerzite to neplatilo, lebo na tejto univerzite jestvovali iba katedry československého jazyka, československej literárnej histórie, československých dejín, takže nikde v Česko-slovenskej republike nebolo

možno nájsť katedry slovenského jazyka, dejín slovenskej literatúry, slovenských dejín, hoci v druhej časti republiky jestvovali paralelné katedry českej reči a literatúry, dejín českej literatúry, českých dejín. Takýto stav autor označuje za podivný a píše, že sa nedá obhajovať dikciou ústavnej listiny, keďže „štátny jazyk československý je abstraktum, ktorému v svete kultúrnych realít odpovedajú dva spisovné jazyky a dve národné literatúry, hoci veľmi blízke a od seba veľmi závislé“ (c. d., s. 328). Opísaný stav pôsobil o to neuveriteľnejšie, že katedra slovenskej reči a literatúry podľa vzoru katedier českej reči a literatúry v poprevratových rokoch na Univerzite Komenského pôvodne už jestvovala. „Bola to katedra riadne systemizovaná a obsadená profesorom Škultétyom. Nebola to teda nijako katedra ad personam. Preto mala byť po odchode Škultétyho na odpočinok táto katedra riadnou cestou zaplnená.“ (c. d., s. 328) Bol k dispozícii aj odborník Dr. Pavol Bujnák, no zahatali mu túto cestu tým, že ho „najmä na osobný nátlak Vlčkov“ (c. d., s. 329) donútili preorientovať sa na ugrofínsku filológiu. Tým sa uňho aj získanie zodpovedajúcej odbornej kvalifikácie značne predĺžilo. Autor zdôrazňuje, že „katedry sú inštitúcie a ich existencia nemôže byť nahradená záujmom o slovenčinu pri odborníkoch na katedrách príbuzných“ (c. d., s. 331), a je presvedčený, že záujem vedných odborov a spoločenský záujem si napokon vynútila založenie katedry slovenskej literatúry a literárnych dejín aj inde na našich vysokých školách, najmä na Karlovej univerzite v Prahe, kde študuje vždy veľa Slovákov. Ako nevyváženosť pripomína aj stav na tejto univerzite, keďže na nej sú katedry reči a literatúry všetkých slovanských národov, nevynímajúc ani Lužických Srbov, ale nemá „čo len jedinú hoci spoločnú katedru pre reč a literatúru slovenskú“ (c. d., s. 335). Tento stav autor posudzuje ako pre nepriateľskú propagandu „skvelý doklad, že Slováci zo štátnych prostriedkov nielenže nedostanú katedry, ale že sa vôbec zabraňuje katedry zriadiť, keďže Česi nechcú uznať slovenský národ a slovenskú reč a usilujú sa o ich násilnú cechizáciu“ (c. d., s. 336).

6. Slovenčina a Matica slovenská

Autor sa v tejto kapitole podrobne zaoberá aj postavením Matice slovenskej vo vtedajšej slovenskej situácii. Vníma ju z hľadiska rozvíjania vlastivedných disciplín ako „nevyhnutný protipól vedeckého centra bratislavského“ (c. d., s. 337). Pri posudzovaní jej organizačnej stránky si osobitne všíma stav v oblasti jazykovedy (jestvovanie Jazykového odboru s dvoma oddeleniami) a v súvisi s hodnotením publikačných možností pripomína

vydávane samostatnej jazykovednej časti *Sborníka Matice slovenskej* a časopisu *Slovenská reč* pre praktickú jazykovedu, ako aj pravidelné matičné knižné vydania. Námietku, že v Matici slovenskej je neorganicky spojená ľudovúchovná činnosť s vedeckou, odmieta ako nepochopenie významu vedy v národnom živote. Naopak, vyzdvihuje, že „je to možnosť bezprostredného a rýchleho kontaktu vedeckých pracovníkov s širokým národným kolektívom, čoho pri iných vedeckých spoločnostiach niet“ (c. d., s. 339). Ilustruje to aj jeho porovnanie Matice slovenskej, ktorá má širokú ľudovú oporu, a Učenej spoločnosti Šafaříkovej s jej vedeckou, publikačnou aj celkovou spoločenskou izolovanosťou a výlučnosťou. Spomína aj matičné časopisecké orgány *Slovenské pohľady* a *Slovensko*, zaručujúce široké spojenie vedy so spoločnosťou. A tak rozvážne pokladá organizačnú štruktúru, organicky zlučujúcu ľudovúchovnú orientáciu s vedeckou ustanovitznou za nepopierateľnú prednosť. Užitočnosť takej organizácie stúpa tým, že Matica slovenská ustaluje spisovnú slovenskú normu a tú má Matica slovenská možnosť pohotovo rozširovať prostredníctvom časopiseckej a prednáškovej činnosti po celom Slovensku. Popularizujúca vedecká prednášková činnosť autorovi obrazne prichodí ako „druh sťahovavej ľudovej univerzity“ (c. d., s. 341). Keďže ide o celospoločensky prospešnú činnosť, navrhuje zvýšiť štátnu dotáciu pre Maticu slovenskú a dobudovať v nej aj Kanceláriu slovníka jazyka slovenského, na ktorej pôde by sa mal skoncipovať príručný a potom veľký vedecký slovník. Na presadenie takýchto oprávnených požiadaviek podľa autora „postačí zdôrazňovať predovšetkým požiadavku úplnej parity obidvoch znení, obidvoch realizácií oficiálneho štátneho jazyka československého“ (c. d., s. 343).

Ako vidno, Novákovo posudzovanie situácie v slovenskom a česko-slovenskom školstve, špeciálne na Univerzite Komenského v Bratislave ako vedúcej univerzitnej ustanovitzni na Slovensku, a v celonárodných kultúrnych inštitúciách, osobitne v Matici slovenskej, ktoré mali dosah na jazykovú politiku v medzivojnovom období, bolo založené na znamenítom poznaní situácie, dotýkalo sa komplexného riešenia jazykovej situácie a sledovalo oprávnené priam životné záujmy slovenského národa práve v jednom z rozhodujúcich období vo vývine spisovnej slovenčiny. Možno povedať, že mnohé Novákove odporúčania sa časom splnili, ale viaceré svojím perspektívnym zacielením čakali na naplnenie v priaznivejších časoch.

7. Realizačný rozmer jazykovej politiky na Slovensku v 30. rokoch 20. storočia

Kým Ľudovít Novák na základe dôkladného poznania jestvujúcej jazykovej aj celkovej spoločensko-politickej situácie na Slovensku aj v Česko-Slovensku, vynikajúcich teoretických znalostí o stavbe a používaní jazyka, o spoločenských a politických hľadiskách jazykovej problematiky aj svojho originálneho a bystrého uvažovania kládol dôraz na otvorené nastolenie, vedeckú analýzu, ako aj na sformulovanie návrhov na riešenie aj rozriešenie základných teoretických otázok jazykovej politiky a jazykovej kultúry, na začiatku 30. rokov sa už utvorila aj verejná odborná platforma na súbežné riešenie konkrétnych teoretických a najmä praktických vzdelávacích otázok v novej jazykovej situácii na Slovensku. Stal sa ňou spomínaný prvý slovenský jazykovedný časopis *Slovenská reč*, ktorý roku 1932 ako „mesačník pre záujmy spisovného jazyka“ založili nadšenci zhromaždení v miestnom odbore Matice slovenskej v Košiciach, ale už od svojho druhého ročníka začal vychádzať starostlivosťou ústredia Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine. Ako sme už naznačili, na sformulovaní návrhu na vydávanie takto zacieleného odborného časopisu, na jeho praktickom uvedení do života aj na jeho odbornom vedení v 30. rokoch 20. storočia mal rozhodujúci podiel Henrich Bartek. Pri jeho prvom ročníku figuroval spolu so spisovateľom Antonom Prídavkom (1904 – 1945) ako spoluredaktor, od druhého ročníka po necelý siedmy ročník ho už ako zamestnanec Matice slovenskej samostatne redakčne viedol. Založenie takého časopisu bol na vtedajšie pomery na Slovensku smelý čin, ale bol vykonaný v správnej chvíli a skutočný život potvrdil jeho plnú odbornú aj praktickú odôvodnenosť, aj celospoločenskú potrebu. A potvrdilo sa tak aj správne strategické aj taktické uvažovanie Henricha Bartka pri jeho zakladaní.

Henrich Bartek v ňom v otázkach spisovného jazyka duchovne nadviazal na Cambelovu kodifikáciu a oživil tradíciu martinského úzu a martinskej normy spisovnej slovenčiny, kodifikovanej v Cambelovej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* s úpravami Jozefa Škultétyho, najmä tým, že zdôrazňoval potrebu bytostnej zviazanosti spisovnej reči s jej celoludovým základom. Časopis tak pod jeho vedením orientoval pozornosť odbornej aj širokej kultúrnej verejnosti na úzku spätosť spisovného jazyka s ľudovou rečou ako trvalým základom slovenského jazyka a osobitne so stredoslovenskými nárečiami predovšetkým v oblasti hláskoslovia a tvaroslovia. V tomto duchu Henrich Bartek ako redaktor sám prispieval do časopisu zásadnými štúdiami, v ktorých najmä vyzdvihoval osobitosti slovenčiny, čím

poukazoval na samostatnosť a originálnosť jej stavby a vývinu, podporoval jej stabilitu a cieľavedomé budovanie odborného a abstraktného slovníka spisovnej reči. Pri vedení časopisu venoval osobitnú pozornosť pravopisnej problematike a racionalizácii slovenskej pravopisnej sústavy. Na usmerňovanie rozkolísanej jazykovej praxe v časopise sústavne uverejňoval krátke príspevky koncipované prevažne v duchu prístupu „nesprávne tak a správne tak“. Najmä nimi sa mu podarilo organizovane a v širokom rozsahu priamo ovplyvňovať jazykovú prax, ktorá si v danej situácii intenzívnejšie začala uvedomovať potrebu jestvovania takejto regulatívnej a autoritatívnej, ale aj zjednocovacej ustanovizne, ako bol vtedy časopis *Slovenská reč*, vydávaný na pôde Matice slovenskej. Takéto nápravné zameranie časopisu aj pre nedostačujúcu základňu kvalifikovaných vedeckých pracovníkov slovakistov a celkovo ešte slabo rozvinutý slovakistický teoretický aj materiálový výskum neraz pôsobilo zjednodušujúco a nediferencovane vo vzťahu k štýlovým vlastnostiam jazykových prostriedkov a označuje sa ako jazykový purizmus. Pri tomto medzivojnovom slovenskom jazykovom purizme, ku ktorému sa redaktor časopisu otvorene hlásil, však treba mať neprestajne na pamäti, že takýto postup bol reakciou na vtedajší otvorený aj skrytý cudzojazyčný a kultúrno-politický tlak, bol súčasťou národnouvedomovacích krokov, ako pevná zložka zápasu o slovenčinu a o spisovnú slovenčinu mal obranný ráz, nadviazaním na martinský úzus a Cambelovu kodifikáciu sa pričínil o posilnenie kontinuálneho vývinu spisovnej slovenčiny a o jej stabilitu, ba možno povedať, že prispel aj k záchrane slovenčiny a jej spisovnej podoby. Ako sme na to už poukázali, takýto príspevok časopisu *Slovenská reč* do danej jazykovej situácie na Slovensku vyzdvihoval vo svojej jazykovopolitickej rozprave aj Ľudovít Novák.

Ako zákonitě v danej spoločensko-politickej situácii sa ukazuje aj to, že *Slovenská reč* mala v slovenskej kultúrnej verejnosti v 30. rokoch až nečakaný ohlas, vychádzala vo veľkom náklade a stala sa rešpektovaným jazykovým radcom do takej miery, že jej odborné stanoviská začali rešpektovať aj tí, čo sa k jej programu pôvodne stavali kriticky, keďže sa svojím pochybovačným alebo aj znevažujúcim postojom ku kultúre spisovnej slovenčiny v novej situácii dostávali do nepriaznivého svetla. Takýmto spôsobom sa aj vedomým nadväzovaním na predchádzajúci martinský úzus pomohol vypestovať nový variant, matičný úzus spisovnej reči, ten sa široko uplatňoval v knižnej, časopiseckej a novinovej produkcii Matice slovenskej a prejavil sa ako význačný stabilizačný aj smerodajný činiteľ v ďalšom vývine spisovného jazyka. Na tomto základe už bolo možné zostaviť aj nové Pra-

vidlá slovenského pravopisu s viacerými racionálnymi reformnými krokmi v oblasti jazyka a najmä v pravopisnej sústave. Text pravidiel, skoncipovaný Henrichom Bartkom, bol vytlačený na začiatku roka 1939, no nenašiel porozumenie na pôde ministerstva školstva a národnej osvety nového štátu, a tak aj dnes treba vysloviť ľútosť nad tým, že jestvujúce okolnosti nedovolili v tom čase presadiť systematickejšie reformné kroky v slovenskej pravopisnej sústave, a preto bolo treba na uskutočnenie tejto možnosti čakať do vydania nových *Pravidiel slovenského pravopisu* roku 1953. Ako pozitívny krok u Ľudovíta Nováka sa v danej súvislosti žiada vyzdvihnúť skutočnosť, že pri rozhodovaní takzvanej univerzitnej komisie o ďalšom osude Bartkovho textu *Pravidiel slovenského pravopisu* jediný z členov komisie zaujal podporné stanovisko.

Henrich Bartek si získal značné zásluhy aj vo vedecko-organizačnej oblasti tým, že týmto časopisom utvoril vedeckú tribúnu na sformovanie a aktívne uplatnenie sa prvej vedeckej generácie slovenských jazykovedcov slovakistov, ktorá v časopise začala sústavne uverejňovať výsledky svojej vedeckovýskumnej práce. Tým sa rozvíjalo a obohacovalo kýžené prehlbujúce sa vedecké poznanie spisovnej slovenčiny aj slovenčiny ako celku a posilňovala sa vedecká aj spoločenská autorita profesionálnej slovenskej jazykovedy. Popri tradičných historickoporovnávacích a mladogramatických postupoch sa i v *Slovenskej reči* začali uplatňovať aj nové prístupy a metódy, založené na vtedy moderných štrukturalistických zásadách. V otázkach spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa aspoň čiastočne prizeralo aj na výsledky sformulované pražskou školou najmä v publikácii Pražského lingvistického krúžku s názvom *Spisovná čeština a jazyková kultura* z roku 1932, redakčne pripravenej Bohuslavom Havránkom (1893 – 1978) a Milošom Weingartom (1890 – 1939). Naznačený stav v prístupe k spisovnému jazyku a jeho používaniu v praxi ukazuje tak bezprostrednú zviazanosť teoretického poznania s jazykovou praxou v danom a v mnohých ohľadoch aj rozhodujúcom období vývinu spisovnej slovenčiny, ako aj schopnosť vedeckých poznatkov bezprostredne ovplyvňovať jazykovú prax v pozitívnom smere na prospech stability a rovnomerného a nerušeného vývinu spisovného jazyka a jeho účinného a kultivovaného používania v živote spoločnosti aj jednotlivca.

8. Záver a pokračovanie Novákových úsilí v novej spoločenskej situácii

Novákova rozprava s názvom *Jazykovedné glosy k československej otázke* v dejinách slovenskej jazykovedy, ale aj celej slovenskej vedy stále upútava našu pozornosť ako prvá systematická teoreticky, analyticky aj prakticky orientovaná knižná vedecká štúdia na Slovensku venovaná problematike jazykovej situácie, jazykovej politiky, jazykového zákonodarstva a jazykovej kultúry a jej zvyšovaniu a náprave nepriaznivo posudzovaného stavu. Na tomto základe môžeme povedať, že Ľudovít Novák je priekopníkom aj zakladateľom takejto orientácie v slovenskej jazykovede. Je pozoruhodné, že pojem a termín *jazyková situácia* autor upotrebil na viacerých miestach svojich výkladov, lebo svojím ustrojením sa priam sám ponúka na zachytenie analyzovaného stavu jazyka, ale nevenoval mu samostatnú analytickú pozornosť, nerozvíjal ho ako teoreticky nosný koncept a ústredný pojem vo svojom prístupe, tak ako sa to stalo pri systematickom sociolingvistic- kom prístupe, ktorý sa v jazykovede začal široko rozvíjať o niekoľko rokov neskôr. Ľudovít Novák do svojho diela zahrnul mnohé pozoruhodné jazykovo-sociálne a jazykovopolitické témy, špecifické pre vtedajšiu jazykovú situáciu na Slovensku aj v Česko-Slovensku, a stojí tak na samom začiatku takto zameraného jazykovedného bádania na Slovensku. Po vydaní svojho diela však na dlhé roky nenašiel pokračovateľa v tejto orientácii.

Na príčine boli jednak samy takéto jazykovo-sociálne a jazykovopolitické témy svojou háklivosťou z politického a ideologického hľadiska a jednak spoločensko-politická situácia, v ktorej sa rozvíjala jazykoveda ako spoločenská či humanitne orientovaná vedná disciplína a ktorá (t. j. situácia) nebola žičlivá ani vo vzťahu k Ľudovítovi Novákovi, lebo ako nevšedne tvorivého vedeckého pracovníka ho skôr prenasledovala, ako by mu bola umožnila systematicky vedecky a pedagogicky pracovať a ďalej rozvíjať jeho vlastný originálny vedecký prínos do celej slovenskej kultúry. Počas totalitného režimu sa u nás nemohla legálne a s celospoločenskou podporou rozvíjať napríklad ani sociológia alebo politológia, a tak je pochopiteľné, že politicky neboli vítané ani jazykovo-sociálne a jazykovopolitické témy v jazykovede, osobitne v popularizačne zacielených časopiseckých textoch. Za mimoriadne citlivé predovšetkým v jazykovokultúrnych príspevkoch určených širokej verejnosti sa v totalitnom režime pokladalo verejné predkladanie a riešenie otázok slovensko-českých lexikálnych a iných jazykových kontaktov, zápas s prenikajúcimi bohemizmami v časti verejných prejavov a celkove zdôrazňovanie slovenskosti – Novákovými slovami

povedané: národnej ideológie – pri pestovaní jazykovej kultúry. Pri takomto pracovnom zameraní popularizačne koncipovaných jazykovedných textov hrozilo autorovi obvinenie z protičeského purizmu, ktorý sa pokladal za ohrozujúci trvalé bratské slovensko-české spolunažívanie v spoločnom štátnom útvare. Rukolapným dôkazom tejto skutočnosti je aj osobná skúsenosť autora tejto state, keď sa v sedemdesiatych rokoch 20. storočia stal svedkom podráždeného zareagovania na slovensko-českú tému v rozhlasovej *Jazykovej poradni* zo strany samého predsedníctva Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska ako najvyššieho politického orgánu v krajine a keď takéto podráždenie prišiel do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied tlmočiť osobne ideologický tajomník ústredného výboru komunistickej strany slovami: V jazykovede nemáte čo robiť politiku; na robenie politiky sme tu my! Kuriózne na veci je to, že témou uvedeného príspevku boli súvzťažné úzke technické termíny: slovenský *posúvač* proti českému *šoupátko*, ktorý sa v časti jazykovej praxe do slovenčiny mechanicky preberal ako *šupátko*.

Isté uvoľnenie politických a spoločenských pomerov v 60. rokoch pri nieslo aj v tomto ohľade badateľné pozitívne zmeny a to v kultúrno-politických otázkach značilo otvorenejšie možnosti na nastolenie istých dovtedy tabuovaných tém vo verejnom komunikačnom priestore a v rámci nich aj praktické riešenie niektorých aktuálnych jazykovokultúrnych a jazykovo-politických otázok. Tak sa mohla roku 1964 v časopise *Kultúrny život* na popud prekladateľa, redaktora a organizátora kultúrneho života Jána Ferencíka (1923 – 1989) rozvinúť skutočne otvorená aj kritická a celkovo aj plodná diskusia o kodifikácii slovnej zásoby spisovnej slovenčiny uplatňovanej vo vtedy vychádzajúcom šesťzväzkovom *Slovníku slovenského jazyka* ako prvom kompletnom výkladovom slovníku spisovnej slovenčiny (v redakcii Štefana Peciara, 1912 – 1989). Táto diskusia mala priame pokračovanie v neskoršom zorganizovaní celej série progresívne zacielených jazykovedných konferencií: o slovnej zásobe spisovnej slovenčiny roku 1965, o kultúre spisovnej slovenčiny roku 1966 a o spisovnej slovenčine v Česko-Slovensku roku 1968, ktoré mali na Slovensku významný vedecký aj širší kultúrno-spoločenský dosah. Koncipantom aj organizátorom týchto vedeckých podujatí bol Jozef Ružička.

A práve roku 1968 sa v súvisi s prípravou federatívneho usporiadania štátu opätovne obrátila pozornosť vedúcich slovenských jazykovedcov na jazykovozákonné otázky. Jozef Ružička už ako riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied od konca roka 1965

sa pričínil o podanie návrhu adresovaného prezidentovi republiky Ludvíkovi Svobodovi, aby sa v chystanej ústave o federatívnom usporiadaní česko-slovenského štátu prijalo aj ustanovenie o tom, že slovenčina a čeština v spoločnom štáte platia ako dva rovnocenné jazyky a každý z nich má postavenie štátneho jazyka. Okrem toho sa po prvý raz verejne publikoval aj návrh na prijatie osobitného zákona Slovenskej národnej rady o slovenčine ako o národnom jazyku Slovákov a o potrebe jeho širokej a organizovanej celospoločenskej podpory s cieľom ďalej rozvíjať jazykovú kultúru. Takýto návrh sformuloval tiež Jozef Ružička a po prvý raz ho uverejnil v ústrednom politickom denníku *Pravda* 8. mája 1968. Týmto svojím odborným aj osobnostným zaujatím sa v nových spoločensko-politických podmienkach stal bezprostredným pokračovateľom Ľudovíta Nováka v rozvíjaní jazykovopolitických tém, v nastolovaní a riešení zákonného postavenia slovenčiny a osobitne jej kodifikovanej podoby a tým aj jazykovedcom zaoberajúcim sa vo vlastnom vedeckom diele otázkami jazykovej politiky a jazykového zákonodarstva na Slovensku aj v Česko-Slovensku z hľadiska slovenských národných záujmov a pozícií.

Napokon už len nakrátko uvedieme, že táto línia v slovenskej jazykovede bola v neskorších rokoch opätovne z politických dôvodov násilne prerušená a v desaťročiach takzvanej normalizácie pomerov po okupácii Česko-Slovenska vojskami Varšavskej zmluvy v auguste roku 1968 sa v politike aj v jazykovede opäť otvorenejšie hlásala a presadzovala tendencia po zblížovaní slovenčiny s češtinou. No táto línia našla otvorenú podporu iba u niektorých jednotlivcov, kým jazykoveda ako celok zaujala k takýmto pokusom vyčkávaci alebo priamo pasívny postoj, a tak možno povedať, že uvedená tendencia ani v jazykovednej obci, ani v širšej kultúrnej verejnosti prevahu nezískala. Myšlienka zákona o slovenčine sa v kultúrnej verejnosti obnovila už hneď po závažných spoločensko-politických udalostiach na konci roka 1989 a stala sa skutkom jednak prijatím Ústavy Slovenskej republiky 1. 9. 1992 a jednak schválením zákona č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky Národnou radou Slovenskej republiky 15. XI. 1995.

L i t e r a t ú r a

BLANÁR, Vincent: *Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka*. Martin: Matica slovenská 2006. 77 s.

CZAMBEL, Samuel: *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Turčiansky Sv. Martin: vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku. 375 s.

NOVÁK, Ľudovít: Fonológia a štúdium slovenčiny. In *Slovenská reč*, roč. 2, 1933/1934, s. 97 – 107, 143 – 157, 161 – 171

NOVÁK, Ľudovít: *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1935, 388 s.

NOVÁK, Ľudovít: O spoločenskom dosahu úvodného referátu. In *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 49 – 51

NOVÁK, Ľudovít: Ešte raz o jazykovej normotvornej právomoci na Slovensku. In *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 71 – 74

RUŽIČKA, Jozef: Témy o slovenčine. In *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 283 – 290

RUŽIČKA, Jozef: *Spisovná slovenčina v Československu*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970, 256 s.

ŠKULTÉTY, Jozef: Na pokon. In *CZAMBEL, Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. 2. vyd. Turčiansky Sv. Martin: nákladom Kníhtlačiarkeho účas. spolku 1915, s. 373 – 376

Prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc.
Pedagogická fakulta UK Bratislava
Email: kacala.jan@gmail.com

JAZYK, DUCHOVNOSŤ A KULTÚRNA KOMUNIKÁCIA AKO TRVALÁ HODNOTA

PETER ŽEŇUCH

ŽEŇUCH, Peter: Language, spirituality and cultural communication as an ever lasting value. Slovenský časopis historický, III, 2023, 2, 258 – 271 pp.

The paper presents the results of several years of ethnolinguistic research carried out in cooperation between Slovak, Bulgarian, Russian and Serbian Slavists. It provides a picture of the perception of the relationship between truth, right, good and evil in the context of linguistic thought. It not only highlights language as a tool of communication and also explains the perception of language as an important feature of cultural and ethnic identity. It specifically addresses the issue of research on language as a source for deeper understanding of research on the history of language community. Language is also presented in the study as an instrument of value formation for the cultivation of the individual and the community.

Keywords: Slavic studies, Ethnolinguistics, spirituality Language, Culture, History.

I. Jazyk ako duchovný záväzok

Pochopiť procesy jazykovo-kultúrneho myslenia je úlohou antropologicky orientovanej jazykovedy. Ich výskumom možno hlbšie spoznať materiálny i duchovný svet, ktorý človeka nielen prirodzene obklopuje, ale i ten, ktorým si sám vytvoril. Aj na toto poznávanie používa človek jazyk ako nástroj, ktorý v kontexte ľudskej kultivácie vznikol z potreby komunikovať. Jazyk preto predstavuje kultúrny fenomén. Zároveň je špecifickým dokladom o kultúrno-historickom vývine integrácie spoločenstva, ktoré ho

používa na komunikáciu medzi svojimi členmi. Ľudská reč sa realizuje pomocou jazyka zvukov, ktoré sú spojené do väčších celkov (slabík a slov), ktorými človek pomenúva nielen všetky zmyslami vnímané veci a predmety, ale aj myšlienkami a rozumom uvedomované skutočnosti a duchovné predstavy.

Jazyk je teda v prvom rade antropologický prostriedok utvorený na dorozumievanie medzi členmi ľudského spoločenstva. Umožňuje každodennú komunikáciu a pomocou neho sa uskutočňuje aj komunikácia s Bohom. Človek stvorený na Boží obraz získal podľa biblického výkladu všetky rozumové a myšlienkové schopnosti, ktorými dokáže vstupovať do komunikačného procesu. Môže tvoriť zvuky, pomenúvať veci a javy, tvoriť slová a vety a počuť, čo sa komunikuje. K tejto schopnosti človeka patrí aj možnosť komunikovať priamo s Bohom hovoreným slovom i myšlienkou.

Človek však dosiahol aj to, že prostredníctvom jazykových prostriedkov môže pôsobiť, ovplyvňovať, ovládať a podmaňovať si Bohom stvorený svet. Pomocou antropologického komunikačného nástroja vie človek pomenovať všetky Bohom stvorené živé, telesné i netelesné bytosti i zvieratá.¹ Slovom dokáže tiež nasmerovať iného človeka na konanie dobrých i zlých skutkov aj s použitím prostriedkov z neživého materiálneho sveta.

Hovorenie a komunikácia je uvedomelý antropocentrický proces, pri ktorom si človek dokáže uvedomiť zámer, cieľ i jeho sémantiku, hoci sa vyjadruje iba pomocou zvukových signálov a v písanom texte aj prostredníctvom písmen a grafických symbolov.

Pomenúvaním jednotlivých materiálnych i duchovných vecí získali ľudia možnosť vzájomne komunikovať, a tak si otvorili priestor pre budovanie rozmanitých vzťahov (Dubovský 2008, s. 79). S ľudskou komunikáciou však úzko súvisí aj záväzok človeka spravovať, kultivovať a rozmnožovať hodnotový systém sveta, ktorého jednotlivé materiálne i duchovné veci dostali svoje mená, pomocou ktorých si ich prisvojil. Uvedomenie si podstaty pomenúvania duchovných a materiálnych skutočností priviedlo človeka k predstave, že môže získať aj nadvládu nad týmto svetom a celým stvorením. Táto predstava vznikla už v kontexte starovekého orientálneho vnímania vlády, keď sa Boží obraz na zemi spájal s podobou vládcu spoločenstva (Dubovský 2008, s. 74 – 76). Toto vnímanie sa uplatnilo ako právo na pravdu, ktorá vyplýva z takejto ľudskej nadvlády. Táto pravda však protirečí

¹ Keď Pán Boh utvoril z hlíny všetku poľnú zver a všetko nebeské vtáctvo, priviedol ho k Adamovi, aby videl, ako by ho nazval, lebo ako ho nazve, také bude jeho meno. (Gn 2, 19)

Božiemu príkazu naplniť zem.² Boží príkaz nehovorí o vládnutí, ale o zaujatí sveta, jeho kultivácii a pestovaní života ako najvyššej hodnoty.

V biblickej symbolike sa splnenie príkazu naplniť zem má uskutočniť tak, že človek ustrojí svet tým, že zvýši jeho hodnotu o antropologický rozmer kultivácie života, ktorý je založený na rozumnosti, myslení a na cíte ako procese prežívania slobody, teda kladného alebo záporného vzťahu k osobám a veciam.

II. Jazyk je obrazom kultivácie človeka

Jazykové myslenie človeka sa uskutočňuje plne v súlade s kultiváciou a vývinom spoločnosti, kultúry a tradície. Jazyková komunikácia sa však môže uskutočňovať iba pri používaní zrozumiteľných komunikačných prostriedkov. Jazykovo-komunikačné prostriedky sú tak nielen nástrojmi komunikácie, ale predstavujú aj zdroj na poznávanie procesov vývinu a rozvoja ľudskej kultúry. Slúžia tiež na identifikáciu dôležitých historických medzníkov vývinu spoločnosti a ľudskej civilizácie.

Jazykové prostriedky v texte Biblie i v jej prekladoch do národných jazykov spolu s rozličnými ďalšími naratívnymi a písomnými prameňmi slúžia ako dôkazy postupnej kultivácie ľudského myslenia. Jazyk písomných prameňov tak poskytuje doklady o rozmanitých komunikačných kontextoch, ktoré vznikajú medzi členmi ľudského spoločenstva, a o schopnostiach jednotlivých jazykov vlastným spôsobom pomenúvať materiálne a duchovné, sakrálné i profánne skutočnosti, veci a javy. Mnohé pomenovania preto úzko súvisia s kultiváciou obrazového myslenia človeka a spoločenstva, iné zas poukazujú na komunikačné vzťahy s inými jazykovými spoločenstvami a kultúrami. Kultivácia ako antropologická činnosť poskytuje možnosti na rozvoj myslenia o hodnotách života. Je založená aj na rešpektovaní slobodného výberu prostriedkov na komunikáciu. Rozhodovať sa tiež umožňuje priviesť silných k pokušeniu ovládať a slabým zas neposkytnúť ochranu pred pádom do omylu.

S právom výberu úzko súvisí schopnosť človeka slobodne konať dobre i zle. Schopnosť človeka konať dobre je integrujúcou silou, ktorá však sama od seba nič neuskutoční dovtedy, kým sa netransponuje do jazykového obrazu sveta, ktorý je založený na nepretržitom zachovávaní hodnôt života. Smrť sa spája iba s jednotlivcom, ktorý fyzicky umrie preto, aby vy-

² Boh ich požehnal a povedal im: „Plodte a množte sa a naplňte zem! Podmaňte si ju a panujte nad rybami mora, nad vtáctvom neba a nad všetkou zverou, čo sa hýbe na zemi!“ (Gn 1, 28)

dal úrodu, a tak sa zapojil do pokračovania života.³ Svetlana Tolstaja (2015, s. 16) v tejto súvislosti hovorí o tom, že kultúrna axiológia sústreďuje svoje hodnotové špecifiká na kultúrne skutočnosti, mechanizmy a motivácie. Na vrchole tejto axiologickej hierarchie stojí hodnota života. Pre nositeľov tradičného vnímania sveta má život prirodzený význam aj preto, že je kozmickým (či mytologickým) počiatkom. Predstavuje výhodu pred sociálnym alebo osobným vnímaním sveta a života v ňom. Stabilita sveta a pokračovanie života v ňom je hlavným hodnotovým pilierom a záujmom človeka. Na prvom mieste v rebríčku ľudského spoločenstva sú preto hodnoty „vítálneho kruhu“, ktoré súvisia so životom, obživou, zdravím, rodinou, pokojom a dobrotou (s významom hojnosti).

V tomto kontexte je zaujímavé tiež zistenie, že absolútnosť vyjadrenia antonymického vzťahu medzi dobrom a zlom je založené až na najvyššom stupni hodnotenia dôvodov a okolností, ktoré neponúkajú iný spôsob relativizácie sémantiky zla. Aj opozitom k pojmu živý je neživý, lebo sa spája s nebytím alebo teda zabitím seba, alebo iného človeka. Byť v neživom stave znamená nenaplniť hodnotami život. Upozorňuje na to napríklad aj štúdia Iriny Sedakovovej a Kaliny Mičevovej-Peješevovej (2019, s. 99), v ktorej sa vysvetľuje hodnotové prekrývanie atribútov z opozície dobra a zla práve v kontexte hierarchizácie hodnotového vnímania tohto opozičného vzťahu v jazykovom povedomí viacerých kultúrnych spoločenstiev.

Možno tak poukázať na to, že bez duchovnej kultivácie identity človeka a spoločenstva sa nielen hodnota života, ale aj tradičné hodnoty spoločnosti opakovane relativizujú tým, že sa formalizujú tradičné princípy ich vnímania. V relativizácii hodnôt tradičnej kultúry sa zároveň tak oslabuje stabilita historickej a kultúrnej pamäti. Možno práve preto sú dejiny ľudskej spoločnosti poznačené tým, že sa po opakovanom prekročení vlastného rámca formalizmu človek opäť zas ocitne v kríze (Žeňuch – Šašerina 2022: 6).

III. Jazyk ako prameň pre interdisciplinárny výskum kultúry a identity

Etnolingvistické a axiologické výskumy realizované v kontexte slovenskej slavistiky poskytujú doposiaľ málo prebádaný priestor na základný výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry k slovanskému i neslovanskému jazykovo-kultúrnemu kontextu. Dlhoročné skúsenosti overené výsledkami výskumov interdisciplinárne zložených riešiteľských kolektívov s medziná-

³ Veru, veru, hovorím vám: Ak pšeničné zno nepadne do zeme a neodumrie, ostane samo. Ale ak odumrie, prinesie veľkú úrodu. (Jn 12, 24).

rodnou účasťou však poukazujú na to, že očakávané výsledky môže dosiahnuť najmä tím zložený hlavne z odborne pripravených a osobnostne zainteresovaných bádateľov. Pravda, nie všetci potenciálni partneri majú na takúto výskumnú spoluprácu nevyhnutne potrebné predpoklady (Doruľa 1989; Žeňuch – Doruľa 2017, s. 177 – 180), preto sa spolupráca uskutočňuje iba v rámci zreteľne zadefinovanej vednej stratégie a v súlade s vedeckovýskumnou profiláciou odborníkov z pracovísk, na ktorých sa uskutočňuje takýto tradičný výskum (Žeňuch 2020, s. 3 – 14).

Na profilovaní slovenskej interdisciplinárnej vednej politiky v oblasti slavistiky sa kontinuálne a intenzívne angažuje Slovenský komitét slavistov (Žeňuch 2022a, s. 203 – 210), ktorý koordinuje a podporuje spoluprácou slovenských slavistov so zahraničím, napr. pri realizácii zanedbaných, interdisciplinárne orientovaných slavistických výskumov. Patrí k nim aj etnolingvistický výskum, pri ktorom si je dôležité uvedomiť, že súčasná spisovná podoba národného jazyka má predovšetkým integračnú a národno-reprezentatívnu funkciu, ktorá sa nevyhnutne prejavuje práve v každodennej komunikácii. Spisovný jazyk tiež vyjadruje jednotu jazykového myslenia o národnej kultúre a jej duchovných zdrojoch a tradícii. Jazykové spoločenstvo používa spisovný jazyk ako hlavný komunikačný prostriedok.

Spisovná podoba jazyka poskytuje používateľom tiež také spoločné vyjadrovacie prostriedky, ktoré predpokladajú aj príslušné komunikačné kompetencie u jeho používateľov. Znalosť týchto prostriedky je potvrdením jazykovo-kultúrneho myslenia spoločenstva.

Pri etnokultúrnom lingvistickom výskume sa kladie dôraz najmä na synergické poznávanie jazyka písomných prameňov v kontexte každodenného života spoločenstva. Výskum písomných prameňov umožňuje opísať a vysvetliť kultúrno-identifikačné procesy jazykového spoločenstva a poukázať tak na potrebu používania spoločného kultivovaného komunikačného prostriedku. Spisovný jazyk ako najvyšší kultivovaný komunikačný nástroj predstavuje pre súčasné jazykové spoločenstvá obraz o spoločnom kultúrno-identifikačnom myslení (Žeňuch 2019 – 2020, s. 181 – 194; Kačala 2021, s. 22).

Základným zdrojom identity, kultúry a komunikácie je uvedomenie si hodnoty spoločenstva prostredníctvom svojho jazyka. Pri opise vývinu tohto spoločenstva preto treba vziať do úvahy aj historicko-geografické a spoločensko-politické súvislosti jeho identifikácie. Existencia jazyka je dôkazom o historickom pôvode spoločenstva, ktoré konkrétny jazyk používa. Jazykové prostriedky, ktoré poskytujú obraz o materiálnom i duchovnom svete, však dokumentujú kultúrnu pamäť, tradíciu a hodnoto-

vé princípy. Formujú tiež kultúrnu identitu spoločenstva a sú signifikantným prejavom kultúrnej svojbytnosti spoločenstva, ktorá je silnejšia ako všetky politické záujmy, spojenia, rozdelenia, roztrieštenia či nadvláda (Ján Pavol II. 2005, s. 144 – 145).

IV. Spisovný jazyk, jazyková stratifikácia a kultúrna integrita jazyka

Porovnávací diachrónny jazykový výskum národného jazyka v jeho jednotlivých vývinových etapách či nárečových, alebo sociálnych kontextoch sú zdrojom pre komplexné poznávanie kultúrneho vývinu národa. V užšom chápaní sa preto jazyk spoločenstva vníma ako funkčne stratifikovaný a nárečovo diverzifikovaný systém, v ktorom sa spoločenstvo vnútorne hodnotovo spája, preto spisovný jazyk slúži aj ako empirický dôkaz zjednocujúcej kultivácie jazykového spoločenstva.

Jazyk je prameňom aj pre pochopenie existencie kultúrnej či konfesionalne motivovaných činiteľov vnútornej diverzifikácie spoločenstva.

Na základe komparatívneho etnolingvistického bádania, ktoré bolo zamerané na poznávanie tradičného a netradičného hodnotového systému, sa pri výskume slovanských jazykov ukázalo, že zdanlivo nezávislé zložky národnej kultúry, ku ktorým patrí jazyk a s ním spojená miera poznania historického vývinu spoločnosti, jej kultúry, tradície a konfesionality, predstavujú oporné piliere pre komplexné poznanie kultúrnej integrity národa (Baník 2000). Príklon k jednotlivostiam v rámci kultúrnej identifikácie i sama purifikácia kultúry nespôsobí zmenu podstaty jej identity, lebo všetky zložky kultúry sú pevne spojené s jazykom a tradíciou národa (Sedakova – Kitanova – Žeňuch 2019a, Sedakova – Žeňuch – Kitanova 2019b). Všetky zložky národnej identity sa tak spolu dokonale prejavujú v jazyku, v ktorom sa uplatňujú také pravidlá, ktoré si spoločenstvo zvolilo, prijalo a ktoré sú prirodzeným odrazom potrieb jazykovej komunikácie v rodine, rode, spoločnosti, v oficiálnom písomníctve, v umeleckej literatúre, v bohoslužobnej tradícii a pod. (Sedakova 2018, s. 427 – 489, Sedakova 2022, s. 76 – 105).

V. Jazyk ako historická pamäť spoločenstva

Jazyk spoločenstva je spätý s platnými kultúrnymi pravidlami a hodnotovými princípmi spoločnosti, ktorá ho používa v každej sfére svojej kultúrnej politiky, v literatúre, vo vede, v umení i v spôsoboch a formách organizovania výroby, obchodu, služieb a pod. (Burke 2011). Kultivovaný, teda literárny (spisovný) jazyk obsahuje najmä také pomenovania, ktorými sa

spoločenstvo vývinovo kontinuálne v čase a priestore vyjadruje o veciach, javoch a o svojich potrebách života. Rozličné písomné pamiatky pritom pomocou jazyka zachytávajú a dokumentujú historickú a kultúrnu synergiu jazykového myslenia spoločnosti a poskytujú tak obraz o jeho dejin-
nom vývine.

Historickú pamäť každej národnej kultúry preto pomáha formovať písomná kultúra (Doruľa 1977). Jazyk písomnej tradície spolu s jazykom ľudového prostredia (napr. ľudové naratívne texty) predstavuje trvalú a udržateľnú hodnotu. Duchovný a materiálny systém kultúry sa uchováva v slovnej zásobe, ktorá je dokumentom o vývine spoločnosti. Slovná zásoba obsahuje terminológiu zahrňujúcu rozličné oblasti hospodárskeho, spoločenského i kultúrneho života, obsahuje pomenovania rozličných remesiel a činností, administratívnu, náboženskú, právnu terminológiu. Uchováva priame jazykovo-historické doklady o existencii zjednocujúceho kresťanského, religiózneho, spoločenského i kultúrneho dedičstva, ktoré sa bez prerušenia, kontinuitne formuje od čias predkov (Doruľa 2014, s. 79 – 130).

V tomto krehkom systéme duchovných a kultúrno-spoločenských hodnôt zohráva významnú rolu najmä schopnosť jednotlivca slobodnej identifikácie so spoločnosťou. Znak spoločnosti však majú pri tejto identifikácii prednosť pred individuálnymi prejavmi, ktoré však môžu fungovať v jej rámci. Miera uvedomenia si kultúrnej identity jednotlivca so spoločnosťou sa však prejavuje najmä v intenzite uvedomenia si jednotlivých zložiek kultúry. Nie každá zložka sa však rovnakou mierou podieľa na formovaní kultúrnej identity jednotlivca, no všetky súčasti identity spoločnosti utvoreného jednotlivcami predstavujú synergiu kultúrnych prejavov, z ktorých jeden alebo viacero dominuje. V tomto kontexte možno preto uvažovať aj o akejsi štruktúre viacerých identít, ktoré sa často môžu vnímať izolovane, predsa sa však mnohé z nich prekrývajú, dopĺňajú alebo jedna z druhej vychádzajú. Taký spôsob identifikácie poskytuje priestor napríklad pre vnímanie konfesionalnej príslušnosti preferovaného príznaku, na základe ktorého sa hlásia k spoločnej etnicite (Bromlej 1980, s. 57 – 58). Z rozličných historicko-kultúrnych dôvodov môžu prejavy kultúrno-konfesionalného povedomia spôsobiť, že konfesionalizmus získa kvalifikátor etnoidentifikačného stereotypu (Žeňuch 2022b, s. 84).

Spoločnosť preto ponecháva jednotlivcovi možnosť voľby a na základe stereotypnej odchýlky umožňuje jednotlivcovi stotožniť sa s jemu blízkym spoločnosťou, no spojenie jednotlivca s cirkevnou tradíciou a jej liturgickým jazykom, lokálpatriotizmus a pod. sa nedá bez hlbšieho synergického poznávania vzájomne na seba pôsobiacich kultúrnych či spoloč-

ských súvislostí pokladať za stereotyp, ktoré jednoznačne definuje nové, či osobité spoločenstvo. Pravda, spoločenstvo tvorí živý organizmus ľudí, pre ktorých je dôležitá tradícia, kultúra a povedomie spolupatričnosti. Sú to neoddeliteľné zložky kultúry. Človek však nehľadá jednotu v jednotvárnosti, lebo vie, že ani v spoločenstve jedného národa, cirkvi, ba ani v spoločenstve žiadnej inej kultúrnej tradície nejstuje uniformita. Ak je proces kultúrnej komunikácie prirodzený a spontánny, je prínosom. Negatívny rozmer získajú práve také vplyvy na kultúrny vývin, ktoré sú umelé, násilné alebo sú živené falošným presvedčením, že jedna, alebo druhá kultúra, či tradícia je hodnotnejšia, alebo univerzálnejšia (Žeňuch 2013, s. 11 – 30).

V konečnom dôsledku spoločenstvo samo disponuje schopnosťami rozvíjať svoju kultúru a budovať vzťahy s inými spoločenstvami.

VI. Perspektívy namiesto záveru

Na predchádzajúcich teoretických základoch sa rozvíjala aj doterajšia spolupráca niektorých slovenských slavistov so zahraničnými kolegami, ktorá smerovala najmä k prehĺbenejšiemu poznaniu vzťahu jazyka a kultúry. Práve na príkladoch vzťahov slovenčiny k južnoslovanskému a východoslovanskému jazykovo-kultúrnemu kontextu sa uskutočnili na Slovensku aj niektoré etnolingvistické výskumné projekty.

Pre etnolingvistiku je dôležité skúmať slovo a najmä jeho obsah (význam) ako doklad o živote, kultúre a vývine myslenia spoločnosti. Tento rozmer jazykovo-kultúrneho výskumu je predpokladom najmä pre systematické poznávanie jazykovo-kultúrnej komunikácie, ktorá sa celkom prirodzene začala už s príchodom cyrilo-metodskej misie do oblasti stredného Dunaja a na Veľkú Moravu. Táto misia nastavila zrkadlo prebiehajúcim hodnotovým diskurzom vo vtedajšej Európe, z ktorých mnohé pretrvávajú aj v súčasnej európskej kultúrnej politike. Slovanská duchovná kultúra pritom poskytla dokonalý obraz o dichotómnom kultúrno-identifikačnom vývine európskej kultúry. Interdisciplinárny výskum európskych kultúrnych dejín sa preto musí realizovať najmä na pozadí poznávania tohto najstaršieho modelu slovanského duchovného odkazu, utvoreného v kontexte cyrilo-metodskej tradície.

K prehĺbenejšiemu poznávaniu cyrilo-metodských hodnôt a kultúrno-komunikačného aspektu ich odkazu v európskom kontexte zaiste prispeli aj niektoré projekty medzinárodnej spolupráce, ktoré sa realizovali najmä cielenému zadaniu v projekte APVV SK-BG-0021-10 (The Cyrillo-Methodian Heritage and the National Identity of Bulgarians and Slovaks) a ERA-NET RUS Plus 472 (Linguistic and Ethnocultural Dynamics

of Traditional and Non-traditional Values in the Slavic World), na ktoré nadviazali ďalšie medziakademické výskumné projekty, na riešení ktorých sa zúčastnili slovenskí, bulharskí, ruskí i srbskí slavisti. Tieto projekty poskytli solídny základ pre nadväzujúci výskum, ktorého cieľom je revitalizácia duchovných a kultúrnych cyrilo-metodských hodnôt v stredodunajskom priestore.

Za prejav hodnotovej kultivácie jazyka sa pritom pokladá už sám preklad *Svätého písma* do zrozumiteľného jazyka ľudu. Slovania majú preklad Biblie do svojho jazyka už od Veľkej Moravy. Preklady Písma a liturgických kníh do staroslovienčiny ako literárneho jazyka Veľkej Moravy sa stali rovnocennými gréckym (Septuaginta) a latinským (Vulgáta) predlohám. Staroslovienčina sa tak stala jazykom, ktorý aj vo vtedajšom západnom svete dosiahol popri latinčine a gréčtine úroveň kultúrneho a kultivovaného jazyka Európy. Hoci sa európsky priestor tradične rozdeľuje na západný a východný (toto rozdelenie súvisí najmä s kultúrno-konfesionálnym vývinom), obidva konglomeráty sú flexibilné a otvorené. Táto otvorenosť umožňuje nielen nepretržitú jazykovo-kultúrnu a religiózno-konfesionálnu komunikáciu, ale neustále utvára aj podmienky pre aktualizáciu synergie kresťanských a kultúrnych hodnôt (Šašerina, 2022, s. 27 – 42).

Synergia kresťanských a jazykovo-kultúrnych hodnotových princípov vyplynula už z potrieb veľkomoravského spoločenstva, ktoré zatúžilo spoznať Božiu pravdu (zákon) vo svojom jazyku. V *Živote sv. Cyrila* sa v tejto súvislosti spomína pozvanie od kniežaťa Rastislava adresované konštantínopolskému cisárovi Michalovi III., v ktorom prosí o učiteľa, aby Veľkomoravanom vyložili zákon v im zrozumiteľnom jazyku: „Náš ľud sa pohanstva zriekol a kresťanského zákona sa drží. Nemáme však takého učiteľa, ktorý by nám v našom jazyku pravú kresťanskú vieru vysvetlil, aby sa aj iné krajiny, to vidiac, pripodobnili nám. Tak pošli nám, vládca, biskupa a učiteľa takého, lebo od vás na všetky strany vždy dobrý zákon vychádza.“⁴ A na inom mieste sa v tejto súvislosti ešte spomína aj hodnotový postoj sv. Konštantína – Cyrila k slovanskému jazyku. V dišpute s trojjazyčníkmi v Benátkach v roku 867 sv. Cyril obhajoval slovanský preklad liturgie a Biblie do staroslovienčiny, literárneho a vernakulárneho jazyka obyvateľov Veľkej Moravy slovami: „To sa vy nehanbite uznávať iba tri jazyky a prikazovať,

⁴ Людѣмъ нашимъ поганьства сѧ втврѣгшимъ и по христїанескъ сѧ законъ дрѣжащимъ, оучителя не имамъ таковаго, иже бы ны въ свои языкъ истоую вѣроу христїаньскоую сказалъ, да быша и ины страны того зраще подобилисѧ намъ. То послѧ намъ, владыкв, епископа и оучителя таковаго. Сѣтъ васъ бо на всѧ страны вѣсегда добрыи законъ исходить. (Lavrov 1930, s. 26)

aby všetky ostatné národy a kmene boli slepé a hluché? Povedzte mi, či robíte Boha bezmocným, že to nemôže dať, alebo závistlivým, že to nechce? My však poznáme mnohé národy, ktoré majú písmo a oslavujú Boha každý vo svojom jazyku.“⁵

Mnohostranne fungujúce vzťahy jazyka, konfesionality a každodennej hospodárskej, politickej i sociálnej paradigmy sú aj vďaka existencii rozmanitých slovanských prekladov Biblie do literárnych jazykov podnes platným prejavom udržateľnosti, revitalizácie a rozvoja hodnôt kultúrnej komunikácie, najmä v súčasnom pluralitnom priestore.

Literatúra

- Baník 2000 Baník, Anton Augustín. *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Martin: Matica slovenská
- Bromlej 1980 Bromlej, Julian Vladimirovič. *Etnos a etnografia*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
- Burke 2011 Burke, Peter. *Jazyky a spoločensví v raně novověké Evropě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny [angl. *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge University Press 2004]
- Doruľa 1977 Doruľa Ján. *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: Veda
- Doruľa 1989 Doruľa, Ján: Program jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku. In *Slavica Slovaca*, vol. 24, № 3, s. 201 – 210
- Doruľa 2014 Doruľa Ján. Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej identite Slovákov v období národného obrodzenia. – Doruľa, Ján. (ed). In *Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodzenia*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, s. 79 – 130
- Dubovský 2008 Dubovský, Peter. (ed.) *Komentáre k Starému zákonu. I. zväzok. Genesis*. Trnava: Dobrá kniha
- Ján Pavol II. 2005 Ján Pavol II. *Pamäť a identita*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 2005

⁵ [...] не идетъ ли дождь вътѣ бога равно на вса, или слънце такоже не сияеть ли на вса, ни ли дыхаемъ на аерь равно вси? То како вы сѧ не стыдите, три языки токмо мнѧше, а прочимъ всѣмъ языкомъ и племеномъ слѣпымъ велашце быти и глоухимъ? Скажите ми, бога творашце немощна, яко не могоуща сего дати, или завистлива, не хоташца дати? Мы же многы роды знаемъ, книги оумѣюща и богоу славою въздающа своимъ каждо (Lavrov 1930, s. 30)

- Kačala 2021 Kačala, Ján. *Súčasný spisovný jazyk*. Martin: Matica slovenská, 2021
- Lavrov 1930 Лавров, Николай Андреевич. *Труды славянской комиссии. Том I. Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*. Ленинград: Издательство академии наук
- Sedakova 2018 Седакова, Ирина Александровна. Концепт «любовь» в этнолингвистическом освещении (на болгарском и инославянском материале). – Толстая, Светлана Михайловна. (отв. ред.). In *Славянское языкознание. XVI Международный съезд славистов. Белград, 20 – 27 августа 2018 г. Доклады российской делегации*. Москва: Институт славяноведения РАН, s. 472 – 489
- Sedakova 2022 Седакова, Ирина Александровна. Народная терминология балканских и славянских православных праздников: опасности перевода. – Седакова, Ирина Александровна (отв. ред.), М. М. Макарец (ред.), Т. В. Цивьян. (ред.). In *Стратегии межбалканской коммуникации: перевод. Материалы круглого стола ЦЛИ Balcanica. 7*. Москва: Институт славяноведения РАН, s. 76 – 105. DOI: 10.31168/2619-0842.2022.7.05.
- Sedakova, Kitanova, Žeňuch 2019a: Седакова, Ирина Александровна (отв. ред.), Мария Китанова (ред.), Петер Жеňух (ред.) *Взгляд на славянскую аксиологию*. Москва: Институт славяноведения РАН.
- Sedakova, Mičeva-Pejčeva 2019: Седакова, Ирина Александровна, Калина Мичева-Пейчева: Аксиологическое исследование «негативного» в языке и традиционной культуре славян / *Axiological investigation into the Negative Features in the Language and the Traditional Culture of the Slavs*. – Седакова, Ирина Александровна, Peter Žeňuch, Мария Китанова. (eds.). In *Axiologický výskum slovanských jazykov / Axiological Investigation into the Slavic Languages*. Bratislava, Moskva: VEDA, vydavateľstvo SAV 2019, s. 83 – 89. DOI: 10.31168/0434-3.2.1.
- Sedakova, Žeňuch, Kitanova 2019b: Седакова, Ирина Александровна, Peter Žeňuch, Мария Китанова. (eds.). In *Axiologický výskum slovanských jazykov / Axiological Investigation into the Slavic Languages*. Bratislava, Moskva: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Институт славяноведения РАН, VEDA, vydavateľstvo SAV. DOI: 10.31168/0434-3.

- Šašerina 2022 Šašerina, Svetlana. The value system reflected in the homiletic tradition of the 17th and 18th centuries. – Žeňuch, Peter, Svetlana Šašerina. (eds.). In *Crisis as an Opportunity for the Revival of Values*. Bratislava: Ján Stanislav Institute of Slavistics of Slovak Academy of Sciences. s. 27 – 42. DOI: 10.31577/9788089489534-Sašerina
- Tolstaja 2015 Толстая, Светлана Михайловна. Категория оценки в языке и тексте. In Толстая, С. М. (отв. ред.) *Категория оценки и система ценностей в языке и культуре*. Москва: Индрик, s. 11 – 32
- Žeňuch 2013 Žeňuch, Peter. Slovensko-slovanské dimenzie duchovnej kultúry Slovenska. In Žeňuch, Peter, Elena Užeňova, Katarína Žeňuchová (eds.) *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, s. 11 – 30
- Žeňuch – Doruľa 2017 Žeňuch, Peter, Ján Doruľa. Informácia o akreditačnom hodnotení činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za roky 2011 – 2015 medzinárodným panelom zahraničných expertov. In *Slavica Slovaca*, vol. 52, č. 2, s. 177 – 180
- Žeňuch 2019 – 2020 Žeňuch, Peter: Jazykový obraz Božej vlády. In *Parrésia. Revue pro východní křesťanství / A Journal of Eastern Christian Studies*, vol. 12. – 13, s. 181 – 194
- Žeňuch 2020 Žeňuch, Peter. Inštitucionalizovaný slavistický výskum v Slovenskej akademii vied po dvadsiatich piatich rokoch. In *Slavica Slovaca*, vol. 55, № 1, s. 3 – 14
- Žeňuch – Šašerina 2022 Žeňuch, Peter, Svetlana Šašerina. Introduction. In Žeňuch, Peter, Svetlana Šašerina. (eds.) *Crisis as an Opportunity for the Revival of Values*. Bratislava: Ján Stanislav Institute of Slavistics of Slovak Academy of Sciences. 2022. <https://doi.org/10.31577/9788089489534>
- Žeňuch 2022a Žeňuch, Peter. Slovenský komitét slavistov a jeho podiel na medzinárodnom zviditeľňovaní akademických slavistických výskumov. In *Slavica Slovaca*, vol. 57, № 3, s. 203 – 210. DOI 10.31577/SlavSlov.2022.3.1.
- Žeňuch 2022b Žeňuch, Peter. *Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesijných súvislostiach. Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV-18-0032 s názvom „Mytologické predstavy o svete v naratívnych prameňoch na Slovensku v systéme slovanských jazykových a kultúrnych vzťahov“.

ЯЗЫК, ДУХОВНОСТЬ И КУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ КАК НЕПРЕХОДЯЩАЯ ЦЕННОСТЬ

ПЕТЕР ЖЕНОУХ

Важнейшую роль в интерпретации текстов играет понимание всех особенностей и явлений языка как средства общения, используемого в культурной коммуникации. Таким образом, тексты являются продуктом коллективного культурного знания. Понимание смыслового содержания различных образов, символов и понятий в исходном тексте требует критического уровня восприятия этого содержания, связанного с постоянно формирующейся культурой и памятью сообщества.

При этом письменный и устный дискурсы являются эквивалентными по содержанию способами передачи и сохранения культурной памяти. Они имеют собственные средства выражения (язык и письмо), которые могут быть научно описаны и, с точки зрения реальных возможностей создателя, выражают содержание речевой коммуникации. Поэтому их основная задача состоит главным образом в передаче знаний о мире и человеческом мировоззрении с помощью общепринятых языковых символов, понятных определенному языковому сообществу. При описании развития сообщества необходимо учитывать историко-географический и социально-политический контексты его идентификации. Существование языка свидетельствует об изначальной исторической принадлежности сообщества, использующего определенный язык. Языковые средства дают образ о материальном и духовном мире, документируют культурную память, традиции и ценностные принципы. Они же формируют культурную идентичность сообщества и являются важным выражением культурной самобытности сообщества.

Язык служит также источником для понимания существования культурно или конфессионально обусловливаемых факторов внутренней дифференциации сообщества.

Опираясь на сравнительные этнолингвистические исследования, самостоятельные компоненты национальной культуры, к которым относятся язык и необходимая для понимания степень знакомства с историческим развитием общества, культурой, традициями и религиозностью, являются фундаментом для всестороннего понимания культурной самобытности народа.

Все составляющие национальной идентичности проявляются в языке. В языке применяются правила, которые выбраны и приняты сообществом и являются естественным отражением надобностей языкового общения в семье, роде, обществе, а также в официальной письменности, художественной литературе, религиозной традиции и т.д.

Язык письменной традиции наряду с языком устной среды (например, народные повествовательные тексты) представляет собой непреходящую ценность. Духовная и материальная культура сохраняется в развитии лексических понятий, используемых обществом. Словарный запас содержит терминологию, которая охватывает различные сферы экономической, социальной и культурной жизни, включая в себя названия различных ремёсел и видов деятельности, административную, религиозную и юридическую терминологию. В ней сохранились непосредственные лингво-исторические свидетельства о существовании объединяющего христианского, социального и культурного наследия, которое непрерывно образовалось со времен древних предков без каких-либо перерывов.

Для этнолингвистики важно изучение слова и особенно его содержания (значения) как свидетельства жизни, культуры и развития мышления того или иного общества. Это направление лингвокультурологических исследований вполне естественным образом началось в Словакии уже с приходом миссии Кирилла и Мефодия.

Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.
orcid.org/0000-0002-5108-5425
Email: slavpeze@gmail.com

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava

NÁROD AKO PATOLOGICKÝ SPOLOČENSKÝ JAV (?)

MARCEL MIHALIK

MIHALIK, Marcel. Nation as a Pathological Social Phenomenon (?). Slovenský časopis historický, III, 2023, 2, 272 – 285 pp.

The aim of this paper is to show the phenomenon of a nation as it has been discussed in the discourse of international elites since the end of World War II. It has come under permanent criticism and contempt from their side for the violence which was caused by an extreme nationalism. The existence of a nation as such is questioned also due to the reason that it is a social construct with a doubtful historical integrity. In a globalized world – according to the opinion of these elites – a nation is an obsolete phenomenon which stands in the way of creating more conscious civil cosmopolitan society. The aim of this author is to point to a basic fact that violence is not proper only to national communities. It is a deeper problem that has not been avoided by societies standing on other than national principles. Including those “democratic” societies. The phenomenon of a nation seems to be for the author in spite of all its negative features as a precious value able to create a unique social cohesion and solidarity. Which is unattainable not only for totalitarian regimes but also for a standard civil society.

Key words: nation, national consciousness, nationalism, community, cosmopolitanism, globalization, elite

„Nech už je reč o práve na čokoľvek,
o tých, ktorí sú proti, sa hovorí ako o ľuďoch stojacich
,na zlej strane histórie‘... Čo je ale miesto, kde nikto nechce byť.
Ak je politika umením presviedčania,
potom sú podobné slová ukázkou veľmi nebezpečnej taktiky.

Presviedčať ľudí o tom, ako je istá vec záslužná,
je niečo iné než naznačovať, že tí,
ktorí túto záslužnosť nevedia pochopiť,
sú morálni vyvrheli.“
Edward Luce¹

Citované slová vyriekol anglický publicista Edward Luce, ktorého názory a postoje sa však nijakým spôsobom netýkajú apoteózy národovectva a ani prepriateho nacionalizmu. (Jeho výrok nesúvisí ani s postavením národa v súčasnosti. V žiadnom prípade. Týka sa paradigiem bývalej Obamovej administratívy.) Predsa však výstižne ukazuje, v akej pozícii sú tí, ktorí sa verejne priznávajú k pronárodným princípom súčasných spoločností. Ak však – ešte stále – majú túto odvahu. Minimálne z tohto dôvodu univerzálna platforma výčitiek na ich adresu je takáto: stoja „na zlej strane histórie“.

Prinajmenšom od konca druhej svetovej vojny sa v euroamerickej civilizačnej sfére presadila zvláštna paradigma. Než sa začneme zaoberať jej obsahom, všimnime si jej tri najnápadnejšie črty:

1. Okruh jej protagonistov tvorí pestrá zmes osobností zo sveta politiky, ekonomiky, kultúry, vedy, médií, think tankov,² najrozličnejších občianskych združení a aktivistov... Stručne povedané: ide o medzinárodný establišment, ktorý sa snaží voči verejnosti profilovať ako jej politicko-spoločenská elita.

2. Myšlienky a názory v nej zahrnuté sú vychýlené zvláštnym spôsobom. Prekvapujúce je to hlavne v dnešných časoch. Pri postulovaní zásadných stanovísk sa síce hojne apeluje na zdravý rozum, racio... Ten je však bezvýhradne v službách manierov, typických pre postoje známe skôr z vierouk. Ultramoderná apologetika – tak snád túto črtu možno nazvať. (Nemyslíme, že ide o oxymoron. Skôr o náhľad, že vekmi sa určité spôsoby nazerania na svet až tak veľmi nemenia.)

3. Tretia črta vlastne súvisí s druhou... Je jej rozvinutím a vyústením. V prístupe, ktorý sa vyznačuje spravidla bezvýhradnou intoleranciou. Pohotová pripravenosť zaznávať akýkoľvek diskurz, ktorý je čo i len v názna-

¹ LUCE, Edward. *Soumrak západního liberlismu*. Praha: Argo, 2019, s. 174

² Think tank – týmto termínom sú označované spravidla organizácie alebo skupiny odborníkov zaoberajúcich sa najrôznejšou spoločenskou problematikou, trendmi a riešeniami, ktoré by v budúcnosti mohli zohrávať významnú úlohu. Významným think tankom pôsobiacim na Slovensku je napríklad GLOBSEC Policy Institute. (Niektoré sa presadzujú skôr ako lobistické skupiny a nie ako združenia ponúkajúce odbornú expertízu.)

koch kritickejší k tézám hlásaným zmieneným establišmentom, je vlastne bazálna. Natoľko, že oponenti danej paradigmy nie sú označovaní iba za tých, ktorí sa mýlia, ktorí na program dňa prinášajú nepravdy. Oni sú bez okolkov obviňovaní zo zlých úmyslov. Z nehumánnych snáh uvrhnúť súčasnú spoločnosť do novodobého barbarstva. Navyše stúpenci intolericie sú zvlášť podráždení z toho, že ich plamenné imperatívy nie všetci považujú za prejavy tolerancie. Keďže oni sami by radi videli, že sú vnímané práve – a iba – takto.

No pristúpme k obsahu samotnej paradigmy.

Zvlášť od konca druhej svetovej vojny práve ona presadzuje averziu voči všetkému, čo súvisí s fenoménom národa. Ba čo viac. Popiera už samu možnosť, aby takto chápané spoločenstvo malo vôbec právo uplatňovať si svoje bytie s vyhlídkou na budúcnosť.

Prečo? Pretože pripútanosť k národnému povedomiu vraj rúca všetky mysliteľné princípy humanizmu. Zvlášť pokiaľ ide o súčasnosť. A, pochopiteľne, ak ide aj o budovanie nového, lepšieho sveta. Tento postoj priam s výstižnosťou definície vyjadril známy britský historik židovského pôvodu Eric Hobsbawm: „S blížiacim sa koncom tisícročia bol politický program Wilsonovho a Leninovho ‚práva na národné sebaurčenie‘ zdanlivo etnicky, lingvisticky a kultúrne homogénnych spoločností redukovaný na barbarstvo a tragickú absurditu.“³ (V rámci zamerania našej práce ponechajme bokom Wilsona i Lenina.) Hobsbawm – no i paradigma sama – nás chce upriamiť na dve zásadné veci: 1. homogénny charakter národných celkov je sporný a na začiatku tohto tisícročia vlastne pofidérny; 2. ak si určitá komunita začne robiť nárok na národnú existenciu, tá skôr či neskôr zdegraduje v rozličných podobách barbarstva a dehumanizácie.

Pokiaľ ide o prvú výhradu, pristavme sa pri argumentácii, prečo stúpencom spomínaného presvedčenia považujú už samu predstavu o národe za mäťúcu a neudržateľnú. Takú, ktorá porozumeniu fungovania spoločenských systémov posledných dvoch storočí nepomáha, skôr ich zastiera a sťažuje. Predovšetkým preto, že vraj ide o umelo vytvorený sociálny konštrukt. Veď už vymedzenie určitej society v zmysle národnom je problematické, ak nie nemožné. Tzv. národná homogenita je iba zdanlivá. Či už myslíme na autochtónne etnikum alebo kultúru, nič také ako jednoliatosť nejestvuje. Je to len chiméra, zdanie. Umne využité v prospech nacionalistických ideológií, aké v procese industrializácie mohlo zohrať významnú rolu. Ako-

³ HOBSBAWM, Eric. *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914 – 1991*. Praha: Nakladatelství Argo, 2010, s. 579

-tak aj pozitívnu – najmä v prípade spájania nás do väčších spoločenských celkov. Nič to však nemení na chabej fakticite tohto javu, ktorému chýba serióznejší fundament.

Ale spoločensvá vnímajúce samy seba ako národné nie sú iba ťažko definovateľné a stanoviteľné. Nie sú ani takzvaným večným, ani univerzálnym javom ľudských dejín. Preto vážnosť, ktorá sa im – počnúc obrodeneckými časmi – prikladá, je zveličená a vykonštruovaná. Český sociológ a filozof Ernest Gellner, pochádzajúci z nemecky hovoriacej židovskej rodiny, to vystihol nasledovne: „Kultúra a sociálne organizácie sú univerzálne a večné. Štáty a nacionalizmus nie. To je jednoznačne kľúčová a vrcholne dôležitá skutočnosť.“⁴ A tiež: „... korene nacionalizmu tkvejú v modernite.“⁵ Pri týchto Gellnerových slovách by mohol vzniknúť dojem, že ide o nesprávne formulácie. „Nacionalizmus“ je v tomto kontexte snáď nesprávny výraz a omnoho priliehavejšie by bolo použiť termín „národ“. Autor je však vo svojom zámere veľmi presný. Nacionalizmus je podľa neho pomerne neskorý jav. To však neznamená, že by mu existencia národa z hľadiska chronológie mala predchádzať. Práve naopak. Vplyvom modernity, vlastne v priebehu len posledných dvoch storočí, sa v Európe vyskytli (vyššie uvedené) okolnosti, ktoré dali vzniknúť najrôznejším teóriám nacionalizmu. A až tie splodili národné society so svojimi obrodeneckými vlnami a pochybným národným povedomím. Národ nie je ničím večným ani starobylým. Na dejinnej scéne sa objavuje neskoro a nepredstavuje nič prirodzené. Platí, že je umelým konštruktom a bez účelových nacionalistických ideológií by ani nejestvoval.

Na základe postoja oboch autorov si problematiku národa môžeme vyjadriť nasledovne: národ nie je nič starodávne a už pripúšťanie, že ide o prirodzené spoločenstvo, je neudržateľné. Je to paradox: národné bytie je pravé iba v tom, že dokáže stavať na kamufláži – dobre prepracovanej schopnosti maskovať svoj pochybný charakter. Môže si teda takto popísaný sociálny celok – zvlášť v súčasnosti – činiť nárok na reálnu existenciu? Na takto postavenú otázku, s takýmto argumentačným pozadím, nie je ťažké odpovedať...

Vzhľadom na výhrady voči autentickosti národa možno o to ľahšie pristúpiť k vyrátavaniu všemožných negatívnych skutočností, akými sú tieto spoločensvá zaťažené. Príznačné by bolo dokonca hovoriť o národ-

⁴ GELLNER, Ernest. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, s. 19

⁵ TAMTIEŽ, s. 28

ných dedičných hriechoch. Činy, meniace sa na „tragickú absurditu“, sú nazaj nepopierateľné. Nech už by sme nazreli do „dlhého 19. storočia“, ale aj do „krátkeho 20. storočia“,⁶ vidíme, že vo všetkých zlomových momentoch týchto období zanecháva idea národa svoju toxickú pečať. Ak si osobitne spodobíme hrôzy oboch svetových vojen, nemôžeme si to nevšimnúť. Zvlášť s ohľadom na aktuálne výzvy. Ťahať za sebou práve v týchto momentoch zastaralé dedičstvo nácie zdá sa byť predsa len príťažou. Podľa uvedenej paradigmy nebezpečnou a neprípustnou.

Preto voči všetkému, čo i len náznakom pripomína čokoľvek nacionálne, je nevyhnutné byť nanajvýš podozrievavý. A už preventívne voči tomu vystupovať. Či už zastrašovaním, zosmiešňovaním alebo cenzurovaním akéhokoľvek prejavu. Už aj medzi-národné športové súťaže sú z tohto hľadiska rizikové. Treba totiž neustále pripomínať, kam až pronárodné idey dospeli: začali národno-emancipačným procesom, neskôr požadovaním vlastnej štátnosti. Pokračovali vrstvením výbušného nacionalizmu a utláčaním práv národnostných menšín a iných komunit, aby nakoniec vyvrcholili v šovinistickom vytržení, ktorého výsledkom sú masové hroby a pachuč civilizáčnej spúšte. Súčasnosť si už jednoducho nemôže dovoliť, aby sa nechala ukolísať postromantickými hej-národnými perspektívami. Historia magistra vitae.⁷ A z histórie sa treba učiť a poučiť. Preto ak posledné storočia priniesli toľko krvi a utrpenia, je nutné urobiť všetko preto, aby sa už nikdy nevytvorili podmienky pre vznik takejto situácie.

Ako zabrániť, aby sa tragédie 19. a 20. storočia, zapríčinené predstavami o jestvovaní národných spoločenstiev, už v budúcnosti nerecyklovali? Zdá sa, že súčasná svetová elita našla aj v tomto smere zaručený všeliek. (Minimálne o tomto dokázala presvedčiť samu seba.) Týmto všeliekom sa stal kozmopolitizmus. „Kozmopolitná sociálna teória rekonštruuje dejiny a tradície sociálnej teórie z hľadiska univerzalistického poňatia spoločnosti, so zreteľom k uznaniu rozdielností v univerzalistickom rámci a ku kritike metodologického a politického nacionalizmu.“⁸ Autorom tohto krkolom-

⁶ Tieto výrazy opäť zaviedol do spoločenskovedných odborov Eric Hobsbawm. „Dlhé 19. storočie“ je vymedzené obdobím 1789 (začiatkom Veľkej francúzskej revolúcie) až 1914 (vypuknutím prvej svetovej vojny). Kým „krátke 20. storočie“ obdobím 1914 (začiatkom prvej svetovej vojny) až 1991 (rozpadom ZSSR).

⁷ „História je učiteľkou života.“ Autorom známeho citátu je filozof, štátnik a rečník Marcus Tullius Cicero. In DAŠKOVÁ, Kveta – SLAMOVÁ, Adriana – ORAVEC, Tomáš (Zost.). *Latinčina ešte žije*. Bratislava: Vydavateľstvo Q111, 2004, s. 157

⁸ FINE, Robert. *Kozmopolitizmus. Základní ideje globálního uspořádání*. Praha: Filozofický ústav AV ČR, 2011, s. 17

ného vyjadrenia je britský sociológ a politológ Robert Fine. Pre súčasnú situáciu, predovšetkým v euroamerickom svete, sú takéto očakávania príznačné. Sľubuje sa od nich veľa. Predstava, že práve kozmopolitizmus vylicí ľudstvo z nacionalistických poblúznení, sa stavia na úroveň viery, ktorú nemožno oslabovať ani zátvorkami, ani otáznikmi. Veď ako na inom mieste Fine uvádza, „... základným postulátom je, že ľudský druh môže byť pochopený jedine vtedy, ak je ponímaný ako jedinečný subjekt, u ktorého sú uznávané a rešpektované všetky formy rozdielnosti, ktoré sú však pojmovovo chápané ako interné vo vzťahu k bytostnej jednote všetkých ľudí“.⁹

Teda tak: na jednej strane najmysliteľnejšie možná rozmanitosť, no zásadne iba vo forme atomizovaného jednotlivca, na strane druhej široká náruč rovnako sa ponímajúceho, všeobjímajúceho ľudstva. Priam ideálne unifikovaného. Kozmopolitizmus, univerzalizmus, celosvetová jednota... Práve tieto atribúty pomôžu slobodnej sebarealizácii každého človeka a zároveň mu zabezpečia takpovediac planetárne zakotvenie. Ich ambíciou je spoločný súzvuk celého ľudstva. Jednotné naladenie, ktorému partikulárne záujmy jednotlivých národov nebudú prekážať. Odstráni sa tým večne prítomné nebezpečenstvo konfliktného národného egoizmu, spôsobujúce už celé storočia utrpenie druhým i vlastným spoločenstvám.

Vybudovanie spravodlivejšieho a bezpečnejšieho sveta však nie je mysliteľné bez „rekonštrukcie dejín“. Bez ich fundamentálneho prepísania. Slovom to, čo sa raz stalo, treba reinterpretovať. A ukázať, že nácia je akousi nepravou realitou, ktorej sa treba raz a navždy zbaviť. Nie je predsa žiaduce, aby národný sentiment, ktorý priniesol toľko zla, aj naďalej zastával také dôležité miesto v mysliach „jedinečných subjektov“. Na to tu predsa majú celoplanetárnu, kozmopolitnú jednotu.

Robert Fine sa však práve v úsilí o postulovanie bezhraničného univerzalizmu dostáva do protirečivých pozícií. Rád by videl, keby sa každý jednotlivec vzhliadol v celosvetovom univerzalizme. No inokedy zasa tvrdí, že „kozmpolitná sociálna teória má najväčšiu silu práve tam, kde sa obracia k potrebám tých, ktorí stoja mimo národ alebo na jeho periférii“.¹⁰ Z toho potom ale vyplýva, že tento kozmopolitizmus nie je až taký úplne kozmopolitný. Zdá sa, že u jedných môže uspieť viac, u iných zas menej. Lebo ak má jeho teória väčšiu „silu práve tam“ a zároveň nie aj inde (napríklad v spoločenstvách, ktoré sa považujú za súčasť národa), tak potom k požadovanému celosvetovému univerzalizmu môže len dospieť ťažko. Ak vôbec.

⁹ TAMŽE, s. 16

¹⁰ TAMŽE, s. 17

Ťažká pozícia. Lebo ako by bolo možné populácie, pre ktoré fenomén národ predstavuje dôležitú hodnotu, presvedčiť, aby na ňu rezignovali ako na zavrhnutiahodnú rárohu? Stačia na túto úlohu odstrašujúce príklady z minulosti? Alebo vízie šťastnejších zajtrajškov? Ako vtipne podotýka americký filozof japonského pôvodu, politológ a ekonóm Francis Fukuyama v súvislosti s mnohými dnešnými liberálmi „... nemajú radi partikularistickú pripútanosť nacionalistov (patriotov, vlastencov) a veria, že sú ‚svetoobčania‘“.¹¹ Veria, že to je ten správny výraz.

Iba sila zvláštnej, sekularizovanej vierouky dokáže vytvoriť priamu spojitosť medzi entitou jednotlivca a mysliteľnou množinou ľudstva. Nezaťaženosť voči opticky najbližšiemu spoločenstvu a zároveň oddaná pripútanosť k univerzálnej kolektívite, siahajúcej až po hranice abstrakcie – čo je ťažko predstaviteľné. Čo nám však zostáva medzi týmito pólmi? Najrozličnejšie súhrny jednotlivcov sú, samozrejme, vítané. Bez pevnejšieho sociálneho prepojenia osobitne v čase globalizácie však príliš voľne oscilujú. Participatívna, ale i nezáväzná a nestála tribalizácia, pôsobí zaiste príťažlivo. No práve pre svoju premenlivosť môže len ťažko poskytnúť čosi ako opornú životnú perspektívu. Tú, naopak, dokážu zabezpečiť esenciálne dôležité životné väzby k javom ako napr. svetonázor, náboženstvo alebo rodina, ale vždy iba čiastkovo. Reflektovať život uprostred spoločenstva celostne, to už je iný prípad zakotvenia. Ide o prežívanie spoločného puta, presahujúceho sumu možností individua, no bez nároku nahrádzať toto puto univerzalizmom a abstrakciou. Ide síce o žitie v nadosobnej väzbe, no nanajvýš konkrétnej a jedinečnej. Nič na tom nemení ani postoj niekoho, kto si túto väzbu odmieta priznať. Len čo je totiž v kontakte s iným – taktiež jedinečným – spoločenstvom, práve vtedy zisťuje, že sa z toho svojho, ľudovo povedané, len tak nevyvléče.

Výroky uvedené v predchádzajúcom odstavci však zvyknú spomínajú „verchušku“ nahľadávať nepokojom, ba až neurotickou nervozitou. Ak by teda predsa len mali vzniknúť pochybnosti, či sú povedzme náboženské, profesijné alebo záujmové vzťahy dostatočne koherentné na vyplnenie vákua medzi autonómnym jednotlivcom a absolútnou spoločnosťou, potom je dobré použiť argument gellnerovského typu. Takže ani neprekvapuje, že prvá veta Fineovej knihy (z ktorej citujeme) znie takto: „Idea kozmopolitizmu existovala dávno pred ideou nacionalizmu.“¹² (Ved’ vznikla už „u sta-

¹¹ FUKUYAMA, Francis. *Liberalism and Its Discontents*. London: Profile Books Ltd., 2023, s. 129

¹² FINE, Robert. C. d., s. 15

rovekých Grékov“.¹³ Ako sa to vezme. Pri takýchto jednoznačných tvrdeniach by rovnako stálo za zváženie, že práve starovekí Gréci obohatili svet o pojem „barbar“.) Samotná chronológia a súťaž o prvenstvo sú v tomto kontexte pochybné. Riešiť, či bola skôr sliepka alebo vajce, nám nepovie nič o význame toho, čo už tu raz je. Ak aj niečo, čo raz jestvuje, nie je prvotné a „večné“, neznamená to, že by malo zohrávať spoločensky podradnú hodnotu, ktorej je lepšie sa vzdať. Napokon prvotná a „večná“ nie je ani demokracia – a už vôbec nie s prívlastkom liberálna. Ba ani ľudské a občianske práva...

S originálnym príspevkom ako sa vzdať národného povedomia v podmienkach Európskej únie prišla nemecká politologička a publicistka Ulrike Guérotová. Jej naratív je osobitne zaujímavý tým, že zmýšľanie o národe vzorovo reprezentuje z pozície elít paneurópskych inštitúcií usídlených (nielen) v Bruseli. Svoj postoj ako riešiť otázku národov sústreďených v Európskej únii rozvinula na základe triku, ktorý ohromuje svojou jednoduchosťou. Ale tiež ignorovaním javov, bez ktorých sa európsky kontinent dá pochopiť len veľmi, veľmi ťažko. Pokúša sa z európskej populácie stvoriť jediný európsky supernárod.

Základy pre takýto podnik má poskytnúť federácia. No pokiaľ ide o tento pojem, ide skôr o jeho vyprázdnenie. „Európsky federalizmus a európsky republikanizmus“,¹⁴ tak ako si ho predstavuje ona, ponúka skôr ilúziu federácie. Lepšie povedané popretie vlastných princípov federatívneho usporiadania. O známych štátnych jednotkách (zväčša národných) s vlastným územím a hranicami nemôže byť ani reč. Práve tie majú zaniknúť. Nahradené majú byť množstvom regiónov a metropolitných aglomerácií. Ich zjednocujúce momenty by mali vychádzať z pragmatizmu ekonomických vzťahov – akýchsi gíld – a z vyrovnaného počtu obyvateľov. Predpoklám tohto procesu však musí byť rezignácia spoločentiev na svoju národnú príslušnosť. Vychádzajúc z tabuliek autorov a pracovísk zdieľajúcich príbuzné predstavy ako ona sama, navrhuje, aby územie každého štátu stratilo svoj pôvodný rozsah. A teda aby sa stalo predmetom zlúčenia s časťou iného štátu.¹⁵

Pokiaľ ide o Slovenskú republiku, tá by mala byť zrejme rozdelená (zrejme preto, lebo reprodukcia mapy nie je priveľmi kvalitná a čitateľná) me-

¹³ TAMŽE

¹⁴ GUÉROTOVÁ, Ulrike. *Co je to národ? Od Evropy národů k národu Evropanů*. Praha: Prostor, 2021, s. 151

¹⁵ TAMŽE. V prílohách pozri mapu *Evropské regiony* podle Volkera Thurm-Nemetha ako aj stranu *Mapa evropských metropolitních regionů* (European Democracy Lab)

dzi región Labe – Dunaj a Vltava – Morava – Maruša. Pracovné označenia navrhovaných federálnych celkov sú totiž odvodzované podľa názvov riek, morí a pohorí alebo dokonca poľnohospodárskych plodín a výrobkov (tak napr. Olivy-víno – teda „federatívny“ novotvar, ktorý by vznikol spojením časti južného Talianska so západným Gréckom.

Dalším spôsobom, ako sa postaviť proti súdržnosti populácie prepojenej so sociálnym priestorom, ktorý nie je len o spoločnom území, je iniciatíva tzv. metropolitných regiónov. Tie by, v súlade s jej predstavami, väzby národnej society roztrhali veľmi účinne. „Jeden výskumný projekt (Regional Parliaments Projekt, pozn. M. M.) vytipoval podľa rôznych koeficientov v Európe asi 52 takýchto ‚funkčných miest‘, ktorých okoliu by bolo možné priradiť zhodný počet obyvateľov a týmto jednotkám potom rovnocennú politickú reprezentáciu pre celú Európu“.¹⁶ Tento typ sociálneho inžinierstva môže niekomu pripadať ako projektovanie šťastnej budúcnosti, inému ako pohrávanie sa s dystopiou. Je však zrejmé, že už nastolovanie takýchto plánov do centra agendy Európskej únie by znamenalo spochybňovanie všetkého s prívlastkom národný... Autorka je v tomto smere až odzbrojujúco jasná (a úprimná): „Identita by nebola viazaná ani na dnešný národ, ani na kultúrny región – Alsasko, Čechy alebo Andalúziu –, ale na najbližšie veľké mesto, lebo mestá sú aj tak čím ďalej tým viac rozhodujúcimi nositeľmi identity. Novšie výskumné práce predpokladajú, že dnešné národy budú perspektívne nahradené globálnou sieťou miest, ktorá bude mať ústrednú, štruktúrujúcu funkciu pre nové priestorové usporiadanie, a to nielen v Európe.“¹⁷ (Všimnime si, že deklasovaný by podľa nej nemal byť len národ, ale tiež každý kultúrne autonómnejší región. Pre akékoľvek pevnejšie sociálne puto v „jej“ Európe niet miesta.)

V snahe dokázať uskutočniteľnosť tohto zámeru a odvolávajúc sa na holandskú sociologičku Saskiu Sassenovú, pokúša sa vysvetliť, že vo svete takáto „globálna sieť miest“ vlastne už existuje. Pomocou zberu, obchodovania a konzumácie kávy prichádza k záveru, že obyvatelia São Paula, Amsterdamu a New Yorku majú k sebe bližšie ako k iným častiam štátu, do ktorého sú začlenení...(!)¹⁸ (Káva je v súčasnosti zaiste mocnou globálnou komoditou. Na základe osobnej skúsenosti však musím skonštatovať, že ani raz som si nevšimol, žeby sa „New Yorkers“ cítili byť výraznejšie spriaznení s obyvateľmi São Paula než napr. s obyvateľmi Bostonu. Ak však ide o Amsterdam, tak po tom Novom Amsterdame ešte určité stopy, okrem

¹⁶ TAMŽE, s. 118

¹⁷ TAMŽE

¹⁸ TAMŽE, s. 118 – 119

múzeí, na Dolnom Manhattane nájdeme. Nemohol som si však nevšimnúť ich nápadnú hrdosť nielen na to, že sú obyvateľmi tohto jedinečného mesta, ale že sa považujú tiež za Američanov.)

Mohli by sme sa spýtať, či sa v týchto experimentoch ráta aj s mienkou tých, ktorí majú byť objektmi uvedených ďalekosiahlych zmien. Pravdaže áno. Odvolávajúc sa na viaceré výskumy, Guérotová pristupuje k suverénnemu tvrdeniu: „... približne dve tretiny európskych občanov majú jasné, moderné a ďalekosiahle európske túžby, na ktorých sa ale politika doposiaľ nedokáže zhodnúť, nedokáže ich združiť pre dosiahnutie jedného cieľa.“¹⁹ Nepoznáme síce spôsob zberu dát a výsledky týchto výskumov, no je zrejmé, že autorka svoje závery stavia pomocou opozita: Európan – Nemec, Holanďan, Čech... To znamená, že ak sa niekto považuje za Európana (obyvateľa určitého sociálneho, kultúrneho, geopolitického priestoru), nepovažuje sa už za Nemca, Holanďana, Čecha..., člena toho ktorého národa. Z tohto dôvodu možno jej interpretáciu daných údajov brať nanajvýš s rezervou. V zaznamenávaní nevšedných téz a rozborov (vyznievajúcich niekedy až kuriózne), ktorými je predmetná kniha priam obťažkaná, by sa dalo pokračovať ďalej... Tým by sa však iba zacyklene dokladoval ústredný zámer Guérotovej: vytvoriť víziu, pomocou ktorej sa európske národy vzdajú svojho národného povedomia. My sa však musíme vrátiť k hlavnej línii našej práce.

Treba uznať, že Guérotová myslí na každý detail. Svojou (rozsahom nevelkou) prácou sa snaží dokázať, že návod na vytvorenie nového, dokonale odnárodného európskeho národa už má vo vrecku. Jeho uholným kameňom je bezpodmienečná unifikácia. Nech už ide o spoločnú európsku ústavu, spoločné občianstvo novej Európskej republiky, pasy, jednotný daňový systém, pracovné právo, hospodársky zákonník, dôchodok ... ale napríklad aj o jednotnú spevácku súťaž, poéziu či európsky bulvár... Jej favoritom je však jednoznačne futbal: „On vlastne futbal, a za to mu môžeme byť vďační, je v európskom smerovaní sťaby hybná sila dekonštrukcie dnešných národných štátov a národných mužstiev už v predstihu, najmä keď kluby futbalistov kupujú a predávajú naprieč Európou.“²⁰ Nuž kúpa a predaj národov by nemal byť problém ani pokiaľ ide o vytvorenie ňou vysnívaného Leviathana.²¹

¹⁹ TAMTIEŽ, s. 131

²⁰ GUÉROTOVÁ, Ulrike. C. d., s. 132

²¹ Ide o pomenovanie starobiblickej morskej obludy. V politickej filozofii sa tento názov udomácnil zásluhou anglického filozofa Thomasa Hobbesa (1588 – 1679). V jeho ponímaní Leviathan predstavuje najvyššiu spoločenskú autoritu, štát, a jednotlivci, ktorí

Veľká éra ľudu Európy môže začať. Ruka v ruke s veľkým procesom zabúdania na previazanosť so svojimi národnými societami. (Síce tradičnými, ale rátajúcimi s nimi aj v budúcnosti.) Tak si to naša autorka predstavuje. Sľubuje si od toho veľa: likvidáciu všetkých mysliteľných neduhov európskych národov. Variabilita jej zoznamu je vskutku pestrá. Medzi tieto neduhy nepatrí len prehnaný nacionalizmus či šovinizmus. Zavrhnutiahodné je jednoducho všetko s prívlastkom národné. Evokuje to v nej pachuť čohosi pochybného, egoistického a nenávisťného. Čohosi, čo napokon v terajšej spoločnosti ani nemožno brať do úvahy. Ani vážne. Veď je to už len akési retro. To preto treba zlikvidovať členské štáty Európskej únie, vychádzajúce v zásade z národných tradícií. Sú príťažou. Prekážajú zrodu nového Európana. (Ako pritom nepomyslieť na nemeckého filozofa Nietzscheho?²²) Sú ťažkopádne, jednostranne sa zaoberajúce svojimi úzko vymedzenými problémami a malichernosťami. V jedinom superštáte by naopak všetko fungovalo akosi lepšie. Navyše ak by jeho obyvatelia boli stotožnení s tým, že vlastne sú jeden národ. Preto ich treba presvedčiť. Motivovať v zmysle, že výlučne jedno centrum s medzinárodnoprávnou subjektivitou, opierajúce sa o zdanie regionálnej federácie (v skutočnosti však o unitárny právny poriadok), by im zariadilo vyššiu kvalitu života. Vari to nestojí za obeť? Za to, aby svojej terajšej nácii povedali zbohom?

Táto vízia je však zároveň nositeľom priveľkého paradoxu a naša politologička s ním zjavne neráta. Predstavme si, že by členovia európskych národov jej trik – vytvoriť kozmopolitnú spoločnosť, v ktorej by bolo označenie národ len prázdny slovom – zobrali vážne. A atribúty charakteristické pre fenomén národa by sa pokúšali naplňať v rámci daného projektu. A to úspešne. V takom prípade by sa vlastný zámer celého úsilia – zbaviť Európu „nánosov národných škodlivín“, teda všetkých negatív, aké sa národným spoločenstvám pripisujú – zrútil ako domček z karát. Úzkoprsé záujmy národného egoizmu sa v Európskej únii zvlášť populačne menším národom tak často vyčítajú. No ten istý egoizmus a nacionalizmus umocnený ambíciami nového *hypernároda* by sa dostal do úplne inej roviny. Napríklad len konfrontácia medzi ním a svetovými veľmocami ako Rusko, USA, Čína... by znamenala niečo úplne iné ako povedzme aktuálne nezhody medzi Nemeckom a Francúzskom vo veci spaľovacích motorov. Nervo-

sú mu podriadení, rešpektujú vládu tohto absolútneho suveréna. In HOBBS, Thomas. *Leviathan*. Praha: OIKOYMENH, 2009

²² Máme na mysli tieto slová: „Nadčlovek mi leží na srdci, nadčlovek je mi prvou a jedinou starosťou – a nie človek: nie bližny a najbližší...“ In NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Zarathustra*. Olomouc: VOTOBIA, 1992, s. 239

zita z očakávania „barbarstva a tragickej absurdity“²³ v hobsbawmovskom zmysle by nebola nikdy zažehnaná. A bolo by vážne naivné domnievať sa, že práve v tomto prípade by to malo byť inak. Skonstruovaním európskeho hypernároda by sa z pohľadu takto vedených kritik nezmenilo nič. Stále by tu bol národ so všetkým, čo k tomu patrí.

Súčasný svetový establišment je v zápalistom vymetaní národných prejavov obdivuhodne dôsledný. A tvrdí – ako sme uvádzali vyššie –, že jeho úsilie je vedené tými najhumánnejšími pohnútkami. Ibaže táto téma je zložitejšia, než by sa to pri prvom zamyslení mohlo zdať. Hriechy pripisované národným spoločenstvám nie sú charakteristické len pre ne. Nie sú – takpovediac – výlučne iba ich patentom. Ani kozmopolitizmus v tomto smere nemôže hádzať kameňom. Darmo budeme (tak ako vyššie uvedený Robert Fine²⁴) presvedčení, že jedine všezahrňujúci kozmopolitizmus nás ušetrí od hrôz vlastných človeku. Všetkých tých hrôz pochádzajúcich od najrôznejších sociálnych celkov. Do kontrastu sa tu stavia vábivosť utópie a neradostný vzhlád reality. Je zrejmé, čo pri takomto porovnaní pôsobí lepšie. A práve to nie je fér.

Ak však napríklad vezmeme do úvahy excesy imperializmu späť práve s kozmopolitnými teóriami všetkého druhu,²⁵ vidíme, že tragické udalosti ľudských dejín nemožno pripisovať len na vrub národov, skutočnosti, že vôbec existujú. Keďže na základe tejto existencie vzniká zlo a násilie masových rozmerov. Také niečo však vznikalo a naďalej vzniká tiež v dôsledku prítomnosti náboženstiev. Napokon i pýcha euroamerického sveta (zvlášť ak ide o hodnotenie z oblasti spoločenských vied), liberálna demokracia, je tvorcom udalostí, ktoré sa jednostranne považujú za smrteľné hriechy výlučne len nacionalizmu. Stačí trochu lepšie prelistovať dejiny „krátkeho“ minulého storočia. A začiatok tohto storočia nedáva vyhlídky na to, že by sa v tomto smere malo niečo zásadne zmeniť.

V žiadnom prípade nám nejde o to, aby sme relativizovali či bagatelizovali hanebné činy, ktorých aktérom je národný šovinizmus. Zaoberanie sa problémom hromadného zla a násillia si však vyžaduje zohľadnenie širšieho dejinno-spoločenského rámca. Nemožno ho redukovať iba na prejavy pochádzajúce z nacionálnych ideí a doktrín. Najmä ak sa na základe takto ponímaných kritik a odsúdení dospieva k požiadavke na zánik tých-

²³ Pozri pozn. č. 3

²⁴ Pozri pozn. č. 9

²⁵ Poznámam, že autor, aj keď používa termín „imperializmus“, nie je stúpencom a ani sympatizantom marxistických, neomarxistických či iných ľavicových myšlienkových prúdov.

to spoločností. Legitimizujú ju ako nevyhnutnosť, pokiaľ chceme predísť budúcim apokalypsám. Vychádzajúc z apelov tzv. mediálnych elít sa stále viac stupňuje horúčkovité presvedčenie, že proces zabúdania na tento zastaralý, pochybný, ba patologický jav musí začať urýchlene. Vyššie dobro a lepší svet predsa neznesú odklad.

Na tomto mieste sa vlastne dostávame k citátu, ktorým sme túto prácu uviedli. Luceho slová sú hodné zamyslenia.²⁶ Diskurz vedený týmto spôsobom v sebe zahŕňa vskutku nebezpečné tendencie. Ak sa Guérotová o pro-národne orientovanom obyvateľstve štátov Európskej únie s istým posmešným podtextom vyjadruje ako o „identitárskych kruhoch“,²⁷ potom sa treba obávať delenia verejnosti? Tej, ktorá nestojí a ktorá stojí na „zlej strane histórie“? A čo teda s verejnosťou, ktorá na tej správnej strane histórie nestojí? Navyše keď je taká početná? Ak väčšina medzinárodného establišmentu (vrátane spoločensko-vedných autorít) začína dávať najavo svoje znechutenie voči „morálnym vyvrheľom“, potom niečo nie je v poriadku. Nejde len o okázalé pohrdanie tými, ktorí jej vznešené spoločenské konštrukcie nezdieľajú. (Pravda, je otázne, či všetky konštrukcie tejto elity vznešené sú. No taká je už jej viera – to, čo vznikne z jej podhubia, vznešené vždy akosi je.) Ide o popieranie možnosti priznať názorovým oponentom, že ich postoje nemusia nutne predstavovať onú „zlú stranu“. O hrozbu (maskovanú za hlásanie ušľachtilých cieľov), že niekto, kto si dovoľuje nezdieľať súhlas s mienkotvorným establišmentom, musí na sebe niesť pečať verejného nepriateľa. Ba tento nepriateľ je pre pestovanie pocitu výnimočnosti a neomylnosti tejto skupiny do istej miery nevyhnutný. V tom zmysle vnímame Luceho slová o „veľmi nebezpečnej taktike“ ako varovanie. Keďže takáto taktika môže vyústiť do rovnakých výčinov, pred akými varujú jej hlásatelia. Ak sa teda dnes bedáka, že spoločnosť je až príliš rozdelená na nezmieriteľné tábory, nad príčinami tohto nesporne do očí bijúceho javu by sa mali zamyslieť aj reprezentanti spomínaného establišmentu. No iným spôsobom, ako to robili doteraz.

Viac ráz sme už zdôraznili a ukázali, že národ a jeho bytie je v súčasných kozmopolitných teóriách zaznávaný ako dejinné rezíduum. Prívesok z minulosti. Bolo by lepšie, keby tu už nebol. Zavadzia, keďže svet sa globalizuje. (Nuž dalo by sa polemizovať, či cesta globalizácie je taká víťazná. Najmä ak v termíne globalizácia vidíme predovšetkým spájanie. Zvlášť dnes, keď ide o kľúčové medzinárodnopolitické udalosti, pochybnosti získavajú stále väčšiu váhu.)

²⁶ Pozri pozn. č. 1

²⁷ GUÉROTOVÁ, Ulrike. C. d., s. 149

Faktom je, že euroamerický svet venuje vysokú pozornosť témam, ako sú sociálne istoty, kvalita života, ekologická problematika, ekonomický rozvoj či neustále sa zvyšujúci štandard ľudských a občianskych práv... Potiaľ je to, samozrejme, v poriadku. No problém a zmätok nastáva v momente, keď si elity tohto civilizáčného okruhu začnú namýšľať, že na hlbšie sociálne prepojenie postačuje výlučne takáto agenda.

Ani vysoká miera hospodárskeho rastu, ani dobre sformulované články ústavy však nenahradia spoločenské puto, aké sa dokáže stmelovať len prostredníctvom národného povedomia. Inak povedané: občiansky princíp ten národný nahradiť nedokáže. Nejde o jeho podceňovanie, marginalizáciu. No utilitarizmus a pragmatizmus nie sú jedinou odpoveďou na toľko vzývané potreby pevnejších spoločenských väzieb. Účelové výhody, pocit bezpečia a blahobyt sú, pravdaže, pochopiteľnou túžbou (nielen) týchto dní. No spomínané väzby výlučne len nimi vyplnené nie sú. Je dobré chápať, že tieto utility nie sú dostatočné ani všemocné. Ak napríklad túžime dosiahnuť sociálne istoty charakteristické pre Švédsko, neznamená to, že sa chceme stať Švédmi. Znamená to „iba“ toľko, že danú agendu chceme dostať na úroveň príbuznú so švédskou. Znamená to, že v tomto smere chceme byť ako Švédi. Neznamená to však zďaleka to isté ako chcieť byť Švédmi. Rovnako tak by sme tento príklad mohli zvoliť tiež k úrovni parlamentarizmu v Spolkovej republike Nemecko a pod.

Sociálna kohézia, aká sa rozvinula len prostredníctvom jedinečnej existencie národov, je nenahraditeľná. Predstavuje osobitú spoločenskú kvalitu, ktorú tie iné (záujmové, rodinné, regionálne, náboženské, politické, sve-toobčianske...) suplovať nedokážu. Nie preto, že by – v porovnaní s ňou – museli nutne predstavovať čosi menej hodnotné. Ich zameranie však cieľi k potrebám, ktoré sa s tými národnými nikdy úplne prekryvať nebudú.

Jedinečné prežívanie solidarity a prostredia, aké sa v dejinách podarilo vytvoriť len národným spoločenstvám, nie je ničím patologickým. Zaslúžia si skôr uznanie. Vzhľadom na tradíciu a minulosť. No rovnako aj vzhľadom na výzvy a úlohy, pred ktorými stoja dnes.

(Citáty z češtiny a angličtiny preložil do slovenčiny Marcel Mihalik)

Mgr. Marcel Mihalik
Bratislava

MATERIÁLY

PÍ SOMNÉ PRAMENE K PATROCÍNÍAM VELKOMORAVSKEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY 1. časť

MARTIN VANČO

VANČO, Martin. Written Sources to Patrocinia of Great Moravian Sacral Architecture. Part 1. Slovenský časopis historický, III, 2023, 2, 286 – 330 pp.

This article is a first part of a complex processing of patrocinia of Great Moravian architecture. He deals with written sources on the given problems divided into particular units: the first chapter deals contemporary written sources from the 9th – 10th centuries related directly to Great Moravian sacral architecture, which are *Conversio bagoariorum et carantanorum* that mentions Pribina's church in Nitra and apocryphal chronicle of Methodius life "*Proložný život sv. Metoda*", on the burial of the archbishop of Methodius in a large Moravian church with an altar of the Virgin Mary. It is possible to regard the information on building churches in Pribina's principality in Blatnohrad as secondary written sources informing on practices of the Church of the Franks while consecrating churches which is possible to relate also to Great Moravian area before the rise of an independent Methodius' church province around 870 AD. Another indirect source is also *Kristián's Legend*, describing events in the Premyslids' Duchy. The second chapter is devoted to locations on which there were discovered remains of church architectures from the 9th century. Which are mentioned in the written sources from the 11th up to 14th centuries proving a continuity of church architectures also with mentioning of their patrocinia.

Key words: Great Morava, Pribina's principality, Nitra – the Nitra Castle, Blatnohrad, st. Contantine and Methodius, Bratislava, the Devín Castle, Olomouc, Rajhrad, Old Town – Uherské Hradiště, Znojmo

Problematike patrocínií veľkomoravskej architektúry nebola v doterajšej historickej spisbe o veľkomoravskej sakrálnej architektúre venovaná komplexná pozornosť.¹ Výnimku tvorí len štúdia Lubomíra L. Havlíka,² ktorý sa podujal na identifikáciu patrocínií archeologických reliktov vybraných veľkomoravských kostolov na základe určenia azimutu ich orientácií pri výstavbe kostola a niekoľkých štúdií Petra Jokeša,³ komparajúceho dostupné písomné pramene s archeologicky objavenými reliktami kostolov, bohužiaľ, len z územia južnej Moravy. Výskum patrocínií veľkomoravskej architektúry je však potrebné riešiť v celom územnom rozsahu tejto impozantnej ranostredovekej ríše, ktorá bola prvým kresťanským slovanským štátom rozprestierajúcim sa najmä v oblasti na sever od Dunaja v Čechách a na Slovensku a v severnej časti Maďarska situovanej južne od Dunaja. Práve na základe výskumu patrocínií kostolov nachádzajúcich sa v týchto dvoch geografických celkoch možno dospieť k pozoruhodným výsledkom. V prípade Pribinovho Panónskeho kniežatstva a premyslovských Čiech disponujeme totiž dobovými písomnými prameňmi 9. – 10. storočia majúcimi vzťah k obdobiu Veľkomoravskej ríše, ktoré poskytujú dostatočné množstvo informácií súvisiacich s procesmi výstavby kostolov. V prípade centrálnej oblasti Veľkomoravskej ríše tvorenej súčasnou južnou Moravou a juhozápadným Slovenskom zasa disponujeme množstvom archeologicky lokalizovaných pamiatok sakrálnej architektúry na kontinuálne osídlených lokalitách, ku ktorým disponujeme množstvom neskorších písomných prameňov z 11. – 14. storočia. Nakoniec na území súčasného Slovenska je situovaných niekoľko zachovalých sakrálnych pamiatok, ktoré, pokiaľ nie sú priamo veľkomoravskými, nepochybne súvisia s cirkevnou organizáciou vybudovanou počas jej existencie.

¹ Problematika patrocínií veľkomoravských kostolov napríklad úplne absentuje v najnovšej publikácii o stredovekej architektúre na Slovensku POMFYOVÁ, Bibiana a kolektív. *Stredoveký kostol: historické a funkčné premeny architektúry*. Bratislava: FO ART, 2015, čo bolo v podstate motiváciou k napísaniu tejto štúdie.

² HAVLÍK, Lubomír E. Toto sole oriente. K identifikaci patrocínií raněstředověké architektury. In *Slavia antiqua*, 39, 1998, s. 9 – 42. Podobný model astromomickej orientácie osi kostola určenej v deň výstavby patróna kostola prezentoval aj CINERT, Jan. Archeoastronomické datování předrománských kostelů. In *Bylo to jinak*: <http://www.bylotojinak.cz/nove-poznatky/archeoastronomicke-datovani-predromanskych-kostelu>

³ JOKEŠ, Petr. Patrocinium św. Klemensa na Morawach – dziedzictwo misji św. Cyryla i Metodego? In *Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne*, 8, 2013, s. 311 – 318; JOKEŠ, Petr. Patron Saints in the times of Christianization. Some reflections about Great Moravian dedications. In *Folia Historica Cracoviensia*, 23, 2017, č. 1, s. 77 – 89

1. Dobové písomné pramene z 9. – 10. storočia

1.1. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*
a Pribinov kostol v Nitre

Najstaršou písomnou správou o vysvätení kostola severne od Dunaja je spis *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (O obrátení Bavorov a Korutáncov), v ktorom je uvedená informácia o vysvätení kostola na Pribinovom majetku v Nitre salzburským arcibiskupom Adalramom.⁴ Kostol nebol doteraz archeológmi jednoznačne lokalizovaný, možno práve preto, že sa intencionálne hľadá v priestoroch dnešného Nitrianskeho hradu, resp. v areáli súčasného biskupského kostola sv. Emmeráma, Svorada a Benedikta.⁵ V samotnom spise *Conversio* sa patrocínium tohto kostola neuvádza, napriek tomu obsahuje dostatok iných indícií, ktoré je možné využiť pri hypotetickom stanovení jeho zasvätenia. 11. kapitola, kde sa táto informácia nachádza, popisuje stavebnú činnosť Pribinu na jeho panstve v Blatnohrade po roku 850. Problematickým je, že sa nachádza za kapitolou č. 10, v ktorej je uvedený odchod Pribinu z Nitry do exilu.⁶ Vzhľadom na túto skutočnosť sú bádatelia, ktorí tento údaj považujú za interpoláciu, t. j. vsuvku dodatočne zaradenú do textu pri neskoršom opisovaní dokumentu v 12. storočí,⁷ pretože v najstaršom zachovanom rukopise *Conversia*, pochádzajúcom z 10. storočia, práve 11. kapitola absentuje.⁸ Iní bádatelia zasa

⁴ „Cui quondam Adalrammus archiepiscopus ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam“. KOS, Milko. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana 1936, s. 134; *Magnae moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Ed. D. Bartoňková – L. Havlík – I. Hrbek – J. Ludvíkovský – R. Večerka. Brno 1969, s. 312; RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava 1968, s. 142

⁵ B. Pomfyová a M. Samuel najnovšie prisudzujú bez podrobnejšieho vysvetlenia Pribinovmu kostolu patrocínium Panny Márie: Pomfyová, Bibiana – Samuel, Marián: Kat. III. 16. Nitra. Katedrálly Kostol sv. Emeráma, Svorada a Benedikta. In Pomfyová 2015 (cit. v pozn. 1), s. 495.

⁶ B. M. Szóke vychádzajúc striktne z *Conversia* nepovažuje Pribinu za nitrianske knieža, ale za mojmírovského úradníka alebo správcu tejto časti územia, ktorý sa vzbúril proti svojmu panovníkovi a on ho za to poslal do vyhnanstva. SZÓKE, Béla Miklós. Blatnohrad (Mosaburg/Zalavár). In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2014, s. 247 (247 – 252)

⁷ WEINGART, Miloš. Pribina, Kocel a Nitra v zrkadle prameňov doby cyrilometodskej. In *Ríša Velkomoravská*. Praha 1933, s. 319 – 353; LOŠEK, Fritz. *Die Conversio Bagoariorum und Carantanorum, und der Brief Theotmar von Salzburg*. (Monumenta Germaniae Historica. Studien und texte, Bd. 15). Hannover 1997, s. 122

⁸ Weingart 1933 (cit. v pozn. 7), s. 319 – 353; Lošek 1997 (cit. v pozn. 7), s. 9

o autenticite vsuvky nepochybujú, pričom sa domnievajú, že jej autorom bol už sám anonymný pisateľ *Conversia*.⁹ Ten túto udalosť bližšie nešpecifikoval, pretože to nebolo cieľom spisu obhajujúceho jurisdikčné právo Salzburgu na túto cirkevnú provinciu, keďže aj táto zmienka mala byť len jedným z mnohých dôkazov o zásluhách salzburského arcibiskupstva pri šírení kresťanstva na území Metodovho novozriadeného arcibiskupstva.¹⁰ Ak sa údaj o vysvätení kostola v Nitre pred jeho odchodom do exilu bude považovať za korektný, potom by k vysväteniu kostola muselo prísť pred jeho krstom, teda keď bol ešte pohan.¹¹

Na celú kauzu s vysvätením Pribinovho kostola sa však dá pozrieť úplne odlišným spôsobom, ktorý by nebol v konflikte so súdobými kristianizačnými praktikami. Vzhľadom na to, že v *Conversiu* nie je uvedené, že by moravské knieža Mojmir vyhnal Pribinu do exilu¹² spolu s jeho manželkou, je skôr pravdepodobné, že odišiel len so svojou najbližšou družinou. Ďalej nie je známe ani to, či bol členom Pribinovej družiny pri odchode z Nitry aj jeho syn Kocel, ktorého *Conversio* uvádza až v kontexte úteku Pribinu k Bulharom potom, čo sa nepohodol so správcom východnej marky Ratbodom.¹³

⁹ Napr. Dušan Třeštík považuje stemma rukopisov za identické. TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa (791 – 871)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 276, pozn. 34

¹⁰ CIBULKA, Josef. *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě*. Praha 1958, s. 248 – 251; KUČERA, Matuš. *Postavy Velkomoravské historie*. Bratislava: Perfekt, 2013, s. 65

¹¹ RICHTER, Václav. Die Anfänge der grossmährischen Architektur. In *Magna Moravia. Sborník k 1000. výročí příchodu byzantské mise na Moravu*. Praha 1965, s. 132

¹² Zvyčajne sa predpokladá, že k vyhnaniu Pribinu z Nitry prišlo v roku 833, keď sa Ratbod uvádza na dvore Ľudovíta Nemca v Regensburgu. LYSÝ, Miroslav. *Moravia, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnom stredoveku*. Bratislava: Atticum, 2014, s. 95. Najnovšie tento dátum spochybnil B. M. Szóke, ktorý predpokladá útek Pribinu z Nitry už v roku 830 – Szóke 2014 (cit. v pozn. 6) s. 247. Podľa J. Steinhübela bol Ratbod poverený ochranou hraníc Východnej marky hneď po jej založení Ľudovítom Nemcom v roku 828, keď z funkcie správcu Avarskej a Korutánskej marky odvolal Gerolda II. STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2016, 2. vydanie, s. 119 – 120. Presný dátum vyhnanja Pribinu z Nitry teda nie je možné určiť, muselo však k nemu prísť medzi rokmi 828 a 837.

¹³ „Interim exorta est inter illos aliqua dissensio, quam Priwina timens fugam iniit in regionem Vulgariam cum suis et Chozil filius eius cum illo.“ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 135. Predpokladá sa, že k tomuto úteku prišlo v roku 837, pretože v roku 838 bol Pribina už u sávskeho kniežaťa Ratimíra, proti ktorému Ratbod zorganizoval trestnú výpravu, v dôsledku čoho Pribina odišiel ku kranjskemu grófovi Salachovi, ktorý ho nakoniec s Ratbodom zmieril. STEINHÜBEL, 2016 (cit. v pozn. 12), s. 135

Kľúčovou otázkou pri objasnení výstavby Pribinovho kostola preto môže byť historikmi doteraz trochu paušalizovaný problém, a to kedy sa Kocel narodil. K tomuto údaju je možné dospieť na základe časovej rekonštrukcie udalostí spreď roku 850,¹⁴ keď sa ako právne spôsobilá osoba Kocel uvádza v *Conversio* ako svedok vysvätenia kostola Panny Márie v Blatnohrade.¹⁵ Keďže v ranom stredoveku nebol striktne daný vek právnej spôsobilosti, resp. sa spájal s vekom pohlavnej zrelosti, ktorá bola okolo 14. roku života,¹⁶ dá sa dospieť k dátumu narodenia Kocela okolo roku 836, t. j. najneskôr tri roky po vyhnaní Pribinu z Nitry!¹⁷ Z tu načrtnutej hypotézy teda vyplýva, že Pribina sa mohol s bavorskou šľachticnou z rodu Wilhelmovcov zoznámiť až po svojom krste v Traismaueri na Ratbodovom dvore,¹⁸ čo by aj vysvetľovalo doteraz nie veľmi zdôvodnenú skutočnosť, prečo Pribina neprišiel najprv ku grófovi Wilhelmovi do jeho panstva v Traungau,¹⁹ ak bol jeho zaťom, ale k Ratbodovi, s ktorým nebol v žiadnom rodinnom a zrejme ani politickom vzťahu.²⁰ Na otázku, prečo vysvätil Adalram kostol v Nitre, je preto možné odpovedať tak, že ho nechal postaviť sám Adalram v súvislosti s aktivitami bavorskej misie, pôsobiacej u naddunajských Slovanov v bližšom okolí Nitry²¹, kedykoľvek v rozmedzí svojho pôsobenia

¹⁴ Rok 850 považuje za jediný fixný dátum viažuci sa k Pribinovi tiež Třeštík 2010 (cit. v pozn. 9), s. 113.

¹⁵ „Sed postquam praefatum muninem aedificavit, construxit infra primitus ecclesiam quam Liuprammus archiepiscopus cum in illa regione ministerium sacerdotale potestative exercuit, in illud veniens castrum in honore sanctae dei genitricis Mariae consecravit anno videlicet DCCCL. Ibi fuerunt praesentates Chezil, Unzat, Chotemir, Liutemir...“ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 136

¹⁶ Problematika právnej spôsobilosti v ranom stredoveku u mužov nie je doteraz podrobne spracovaná. Parciálne sa tomu venuje napr. D. Třeštík v kontexte nástupu českého kniežaťa sv. Václava na kniežací stolec. TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky přemyslovců Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 196 – 197

¹⁷ Podobného názoru je aj ILLÁŠ, Martin. Niekoľko úvah o Pribinovi, Mojmirovcoch a Veľkej Morave (príspevok k diskusi o včasnostredovekých dejinách Moravy a západného Slovenska). In *Moravský historický sborník*. Ročenka Moravského národného kongresu 2011 – 2016. Brno: Moravský národní kongres, 2017, s. 197

¹⁸ IBIDEM

¹⁹ Ku kontinuite sídla Wilhelmovcov v Trangau pozri napr. KLIKA, Martin. Pannonia as a Space and the Importance of Pribina in the Integration Process of the Pannonian Area into the Frankish Empire. In *Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780)*. Eds. Homza, Martin – Lukačka, Ján – Budak, Neven. Bratislava – Zagreb: Univerzita Komenského v Bratislave – Univerzity of Zagreb, 2013, s. 59

²⁰ ILLÁŠ, 2017 (cit. v pozn. 17), s. 214 – 216

²¹ IBIDEM, s. 197 – 198; MARSINA, Richard. Cirkevná organizácia na Veľkej Morave.

na arcibiskupskom stolci a v čase pôsobenia Pribinu v Nitre, teda v rokoch 821 – 833. Pokusy o presné datovanie výstavby kostola ako napr. v roku 828²² nie sú potrebné, pretože kontakty medzi Adalramom a Pribinom nejaké boli, čo dokladá krst Pribinu práve na jeho dvorci v Traismaueri za prítomnosti správcu Východnej marky Ratboda, ktorý sa stal jeho krstným otcom na základe príkazu východofranského kráľa Ľudovíta Nemca.²³ Aj podľa najnovších záverov Herwiga Wolframa nemusel byť Pribinov kostol vysvätený nevyhnutne v roku 828, ale onedlho po nástupe Adalrama na arcibiskupský stolec napríklad v roku 822, čo zdôvodňuje tým, že Adalram sa intenzívne zaoberal misijnou činnosťou medzi Slovanmi, ktorých jazyk ako jediný vtedajší bavorský biskup dokonca ovládal.²⁴

Aké patrocínium mohol mať Pribinov kostol? Ján Steinhübel sa domnieva, že bol zasvätený sv. Emmerámovi, ktorého mal mať Pribina údajne vo veľkej úcte.²⁵ Argumentuje pritom neskoršou Kocelovou donáciou majetkov „ad Stromogin, in villa nuncupante Reginuuartesdorf... a in Rosdorf“,²⁶ nachádzajúcich sa neďaleko Linzu, regensburskému kláštoru sv. Emmeráma. Vzhľadom na to, že vyššie uvedené majetky sa nachádzali v centre vlastníctva bavorského rodu Wilhelmovcov, dospel k záveru, že išlo o de-

In *Velká Morava mezi východem a západem. Sborník z mezinárodní konference konané v Uherském Hradišti roku 1999 u příležitosti 50. jubilea nálezu nejstarší velkomoravské církevní architektury*. Ed. L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřinský. Brno: Archeologický ústav AVČR, 2000, s. 292; MARSINA, Richard. K začiatkom kristianizácie pri strednom Dunaji. In *Význam kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda pre Európu*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta. Nitra 2008, s. 16 – 17

²² Hypotézu o účasti Adalrama na výprave proti Bulharom, ktorá mala viesť v roku 828 cez Nitru, v súčasnosti spochybňuje viacero bádateľov, ktorí predpokladajú, že vojsko Ľudovíta Nemca išlo z Regensburgu do oblasti dolnej Drávy najkratšou cestou cez Korutánsko. TŘEŠTÍK, 2010 (cit. v pozn. 9), s. 115; SZÓKE, Béla Miklós. *The Carolingian Age in the Carpathian Basin*. Permanent exhibition of the Hungarian national museum Budapest: Hungarian national museum, 2014, s. 52. D. Třeštík z tohto dôvodu datuje výstavbu Pribinovho kostola v Nitre až k roku 832 a B. M. Szóke medzi roky 833 – 836.

²³ KOS, 1936 (cit. v pozn. 17), s. 133: „In cuius spacio temporis quidam Priwina exulatus a Moimaro duce Maravorum supra Danubium venit ad Ratbodum. Qui statim illum praesentavit dommo regi nostro Hludowico, et suo iussu fide instructus baptizatus est in ecclesia sancti Martini loco Treisma nuncupato, curte videlicet pertinenti ad sedem Iuvavensem.“

²⁴ WOLFRAM, Herwig. Říše Moravanů a bavorská východní marka. In Kouřil, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2014, s. 146

²⁵ STEINHÜBEL, 2016 (cit. v pozn. 12), s. 124

²⁶ MMFH III. (cit. v pozn. 4), s. 50 – 51

dičstvo po jeho matke, ktorá pochádzala z tohto rodu.²⁷ Keďže v tom istom roku (853) daroval kláštoru sv. Emmeráma v Regensburgu viacero majetkov v tejto oblasti aj gróf Wilhelm I. (821 – 853), je viac ako pravdepodobné, že išlo o koordinovanú donáciu uskutočnenú „pre pokoj duše“ zosnulej Kocelovej matky.²⁸ Bol to práve gróf Wilhelm I., ktorý kláštoru sv. Emmeráma daroval viacero majetkov už v rokoch 833 a 834.²⁹ Vyššie uvedenú hypotézu o súvislosti donácie v roku 853 na počesť úmrtia Kocelovej matky nakoniec potvrdzuje analogický postup kniežaťa Wilhelma I., ktorý tomuto regensburskému kláštoru daroval rok predtým majetok na počesť úmrtia svojej ženy Engilrady, čo potvrdil samostatnou listinou Ľudovít Nemeč v januári 853.³⁰

Patrocínium sv. Emmeráma v Nitre teda na základe vyššie uvedených dôvodov vôbec nemusí súvisieť s dobou kniežaťa Pribinu sídliaceho v Nitre. To je možné potvrdiť aj neskoršími udalosťami pri výstavbe kostolov na jeho novom sídle v Blatnohrade, pretože ak by Pribina prevzal prostredníctvom svojej manželky úctu k tomuto svätcovi, zrejme by sa to odrazilo aj pri jeho ďalšej stavebnej činnosti. V Blatnohrade však patrocínium sv. Emmeráma nie je doložené ani pri jednom z 30 kostolov, ktoré boli postavené počas vlády Pribinu a jeho syna Kocela! Donačná politika oboch grófov nebola viazaná len na jedno biskupstvo, ale na viaceré bavorské cirkevné inštitúcie. Už okolo roku 853 Pribina daroval novopostavený kostol sv. Ruperta „ad Salapiugin“ salzburgskému arcibiskupstvu³¹ a v roku 860 majetok v tej istej oblasti opátovi Otgarovi z kláštora sv. Maurícia v Niederaltaichu patriaceho do jurisdikcie Pasovského biskupstva.³² Kocel' zase daroval ďalšie majetky kláštoru sv. Emmeráma v Regensburgu na rieke Rábni, ³³ pričom obdarovával aj iné bavorské biskupstvá, čo dokladá donácia usadlosti Wampaldi pri Blatenskom jazere freisingskému biskupstvu v roku 861.³⁴ Ak by sa vzal do úvahy vzťah patróna biskupstva k zasväteniu hlavného Pribinovho kostola v Blatnohrade, tak potom by výber patrocínia Panny

²⁷ STEINHÜBEL, 2016 (cit. v pozn. 12), s. 121

²⁸ IBIDEM, s. 124

²⁹ MMFH III. (cit. v pozn. 4), s. 33 – 34

³⁰ IBIDEM, s. 42 – 45

³¹ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 137

³² MMFH III. (cit. v pozn. 4), s. 53 – 55. SZÓKE, 2014 (cit. v pozn. 6), s. 58 – 59. STEINHÜBEL, 2016 (cit. v pozn. 12), s. 153

³³ Tieto v roku 883 získalo regensburské biskupstvo výmenou za doživotné dôchodky opátstva kláštora v Mondsee. STEINHÜBEL, 2016 (cit. v pozn. 12), s. 168

³⁴ MMFH III. (cit. v pozn. 4), s. 61

Márie paradoxne súvisiel s vyššie uvedeným freisingským biskupstvom, ktoré sídlilo pri kostole Panny Márie a sv. Korbiána.³⁵ Vo vzťahu k Pribinovu kostolu v Nitre by potom bolo možné vysloviť hypotézu, že aj ten mohol byť zasvätený Panne Márii, ako sa domnieva B. Pomfyová s M. Samuelom, ktorí Pribinov kostol lokalizujú niekde do priestoru Nitrianskeho hradu a datujú ho k roku 830.³⁶ Za pozornosť nakoniec stojí aj skutočnosť, že ani Pribina, ani Kocel nikdy nedarovali žiadny majetok priamo Pasovskému biskupstvu, čo hypoteticky môže súvisieť s konfliktom oboch bavorských metropol z roku 828, týkajúcich sa diecéznych hraníc na východ od Viedenského lesa, čo musel osobne rozsúdiť Ľudovít Nemec v roku 829.³⁷ Či však má táto udalosť priamy súvis s výstavbou Pribinovho kostola v Nitre, nie je možné na základe súčasných poznatkov potvrdiť. Na základe vyššie uvedených skutočností je zrejmé, že písomné pramene nie sú k identifikácii patrocínia tzv. Pribinovho kostola postačujúce.

1.2. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* a Blatnohrad

Písomné správy o výstavbe kostolov a ich patrocíniách na Pribinovom hradisku v Blatnohrade síce nesúvisia priamo s Veľkomoravskou ríšou, možno ich však použiť pri rekonštrukcii patrocínií veľkomoravských kostolov počas pôsobenia bavorskej misie na Veľkej Morave pred zriadením moravsko-panónskeho arcibiskupstva okolo roku 870. Pribina začal pri Balatonskom jazere na rieke Zále v roku 840 so stavebnou činnosťou, súčasťou ktorej bolo primárne vybudovanie opevneného sídla Blatnohradu, keďže najprv mal toto územie len v správe – benefíciu.³⁸ Ďalší rozmach Pribinovho kniežatstva súvisel s ambíciami Ľudovíta Nemca začleniť toto teritórium do mocenských štruktúr Východofranskej ríše.³⁹ Preto

³⁵ BANKUS, Mark. *Der Freisinger Domberg und sein Umland. Untersuchungen zur prähistorischen Besiedlung*. Leidorf, Rahden 2004

³⁶ Uvedení bádatelia však svoju hypotézu bohužiaľ vôbec nezdôvodnili patričnými argumentmi. SAMUEL, Marián – POMFYOVÁ, Bibiana – BURAN, Dušan. Kat. III. 16. Nitra. Katedrálly kostol sv. Emmeráma, Svorada a Benedikta. In POMFYOVÁ, 2015 (cit. v pozn. 1), s. 495

³⁷ Listina Ľudovíta Nemca stanovujúca hraniciu na rieke Rábe v prospech pasovského biskupstva je síce považovaná za falzum, nikto však o hodnovernosti údajov v nej obsiahnutých nepochybuje. STEINHÜBEL, 2016 (cit. v pozn. 12), s. 124 – 125

³⁸ „Aliqua vero interim occasione percepta, rogantibus praedicti regis fidelibus praestavit rex Priwinae aliquam inferioris Pannoniae in beneficium partem circa fluvium qui dicitur Sala.“ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 136

³⁹ KLIKA, 2013 (cit. v pozn. 19), s. 59

v roku 847 odovzdal Pribinovi Blatnohrad do jeho vlastného dedičného majetku, tzv. *proprium*,⁴⁰ pričom o význame tohto aktu svedčí prítomnosť celej východofranskej cirkevnej a svetskej elity pri donácii.⁴¹ Keďže jedným z účinných nástrojov na obnovu Panónie malo byť aj vybudovanie fungujúcej cirkevnej infraštruktúry, Pribina začal s výstavbou sústavy cirkevných architektur. Jedným z prvých kostolov, postavených na samotnom hradisku, bol kostol svätej Bohorodičky Márie,⁴² ktorý vysvätil v januári roku 850 salzburský arcibiskup Liupram (836 – 859). V tom istom roku tento arcibiskup vysvätil Kocelovmu presbyterovi Sandratovi aj kostol mimo hradiska, „v lesnatom kraji na lúke“⁴³, a druhý kostol presbyterovi Ermpertovi bez uvedenia lokácie.⁴⁴ V priebehu ďalších troch rokov Liupram vysvätil pre Pribinu kostol sv. Ruperta v Salapiugine,⁴⁵ ktorý Pribina venoval arcibiskupstvu, možno práve preto, že tento svätec bol spolu so sv. Petrom patrónom sídla arcibiskupstva.⁴⁶ Pribina poslal neskôr arcibiskupovi žiadosť o poslanie majstrov murárov, maliarov, kováčov a tesárov, ktorí by mu boli schopní postaviť kostol k úcte sv. Hadriána mártýra.⁴⁷ Okrem toho dal ešte na hradisku postaviť kostol zasvätený sv. Jánovi Krstiteľovi. Za panovania Pribinu bolo do roku 861, keď zomrel v boji s Moravanmi, v Blatnohradskom panstve postavených ďalších 12 kostolov pre jemu podriadených veľmožov.⁴⁸ Celkovo sa teda jedná o 18 kostolov.

⁴⁰ „Pervenit ergo ad notitiam Hludowici piissimi regis quod Priwina benivolus fuit erga dei servitium et suum; quibusdam suis fidelibus saepius ammonentibus, concessit illi in propriums totum quod prius habuit in beneficium...“ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 138

⁴¹ HOMZA, Martin. *Murices Novae alebo Nové ostne. Dialógy o starších slovenských dejinách, ale nielen o nich*. Bratislava: Slovenské dejiny, o. z., 2020, s. 124 – 125

⁴² „... in illud et veniens castrum in honore sanctae dei genitricis Mariae consecravit anno videlicet DCCCCL.“ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 136

⁴³ „Indeque rediens idem pontifex et cum eo Chezil consecravit ecclesiam Sandrati presbyteri, ad quam Chezil territorium et silvam ac prata praefatorum virorum tradidit...“ IBIDEM, s. 136

⁴⁴ „Tunc quoque ad ecclesiam Ermperti presbyteri quam memoratus praesul consecravit...“ IBIDEM, s. 136

⁴⁵ „Transactis namque free duorum aut trium spatiis annorum ad Salapiugin consecravit ecclesiam in honore sancti Hrodberti...“ IBIDEM, s. 137

⁴⁶ „... sancto Petro atque Hrodberto perpetuo in usum fructuarium viris dei Salzbürgensium habendi.“ IBIDEM, s. 137

⁴⁷ „Postmodum vero roganti Priwinae misit Liuprammus archiepiscopus magistros de Salzbürg murarios et pictores, fabros et lignarios; qui infra civitatem Priwinae honorabiliem ecclesiam construxerunt... In qua ecclesia Adrianus martyr humanatus pausat...“ IBIDEM, s. 137

⁴⁸ „... et foris civitatem Dudleipin, in Ussitin, ad Businiza, ad Bettobium, ad Stepili-

Rekonštrukcia základov baziliky sv. Hadriána v Zalavári (Blatnohrade).

Foto: Martin Bóna

V podobných aktivitách pokračoval aj Pribinov nástupca Kocel'. Po Liupramovej smrti v roku 859 bol na miesto salzburského arcibiskupa vysvätený Adalwin, ktorý získal v roku 860 od pápeža v Ríme pallium. Adalwin vysvätil v Blatensku celkovo 13 kostolov, pričom 6 z nich konsekroval počas návštevy svojho vianočného pobytu u Kocel'a v roku 864.⁴⁹ Išlo o kostol pre Witimara zasvätený sv. Štefanovi,⁵⁰ na Kocel'ovom majetku v Ortahu o kostol sv. Michala archanjela,⁵¹ kostol sv. Pavla vo Weride,⁵² kostol sv. Margity Antiochijskej v Spizzune,⁵³ kostol sv. Vavrince v Temperku.⁵⁴ Začiatkom roka 865 vysvätil ďalšie kostoly „ad Fizkere“⁵⁵ a neskôr

perc, ad Lindolveskirichun, ad Keisi, ad Wiedhereschirirchun, ad Isangrimeschirichun, ad Beatuseschirichun, ad Quinque basillicas temporibus Liuprammi ecclesiae dedicatae sunt; et ad Otachareschirichun, et Paldmunteschirichun ceterisque locis ubi Priwina et sui voluerunt populi. “IBIDEM, s. 137

⁴⁹ FLWTCHEER, Richard A. *The Barbarian Conversion: From Paganism to Christianity*. Berkeley – Los Angeles : Univesity of California Press, 1999, s. 348 – 349

⁵⁰ „... in proprietate Wittimaris dedicavit ecclesiam in honore sancti Stephani protomartyris.“ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 97 – 100

⁵¹ „... ad Ortahu conseravit ecclesiam in honore Sancti Michaelis archangeli in proprietate Chezilonis.“ IBIDEM

⁵² „... ad Weride in honore sancti Pauli apostoli Idibus Ianuarius dedicavit ecclesiam.“ IBIDEM

⁵³ „... ad Spizzun in honore sanctae Margaretae virginis ecclesiam dedicavit.“ IBIDEM

⁵⁴ „Ad Temperche dedicavit ecclesiam in honore sancti Laurentii.“ IBIDEM

⁵⁵ „Ad Fizkere eodem anno dedicavit ecclesiam.“ IBIDEM

aj kostol na majetku Koceľovho družiníka Unzata v Celle,⁵⁶ kde vysvätil aj kostol sv. Petra pre účely miestneho presbytera.⁵⁷ Ďalej kostol sv. Štefana v Strabachu,⁵⁸ ďalší kostol vo Weride zasvätený sv. Petrovi⁵⁹ a nakoniec tri kostoly: sv. Jána Evanjelistu v Quartinahu⁶⁰ a kostoly v Muzziliheschirichu a v Ablanczi, pre účely miestneho presbytera.⁶¹

Väčšina z vyššie uvedených kostolov nebola doteraz lokalizovaná archeologickým výskumom a ani nie je známa ich funkcia, samozrejme, s výnimkou stavieb určených pre miestnych presbyterov. O kostoloch postavených v areáli opevneného hradiska vieme oveľa viac. Chrám Panny Márie bol nepochybne určený pre Pribinu a jeho rodinu ako vlastnícky kostol, pri ktorom pôsobil kňaz Dominik.⁶² Výstavba kostola sv. Hadriána⁶³ zasa súvisela s aktivitami salzburského arcibiskupa Liuprama, ktorý si nechal v roku 851⁶⁴ dovieť relikvie tohto svätca z rímskeho kostola Beati Hadriani ad Foro Romano za účelom založenia nového pútnického miesta.⁶⁵ Prepodkladá sa, že tu bol zriadený aj kláštor,⁶⁶ ktorého mnísi sa

⁵⁶ „... in locum qui dicitur Cella, proprium videlicet Unzatonis, ibique apta fuit ecclesia consecrandi.“ IBIDEM

⁵⁷ „Quam dedicavit in honore sancti Petri principis apostolorum, constituitque proprium presbyterum.“ IBIDEM

⁵⁸ „Ecclesiam vero Ztradach dedicavit in honore sancti Stephani.“ IBIDEM

⁵⁹ „Item in Weride ecclesia dedicata floret in honore sancti Petri principis apostolorum.“ IBIDEM

⁶⁰ „Postea vero tres consecravit ecclesias, ad Quartinaha in honore sancti Iohannis evangelistae.“ IBIDEM

⁶¹ „... alteram ad Muzziliheschirichun, tertiam ab Ablanza, quibus constituit proprios presbyteros.“ IBIDEM, s. 140

⁶² Béla Miklós Szóke stotožňuje tento kostol s trojlod'ovou bazilikou s polkruhou centrálnou apsidou známou z kresby Giulia Turca z roku 1569, zachytávajúcou schému protitureckého opevnenia, v centre ktorého je zreteľný kláštorový ambit súvisiaci s výstavbou benediktínskeho kláštora začiatkom 11. storočia. SZÓKE, 2014 (cit. v pozn. 22), s. 66

⁶³ V 9. storočí sa zrejme tradovalo, že Hadrián pôsobil ako dôstojník rímskej armády v Panónii. Z rímskeho martyrológia je však známe len to, že mal za ženu Natáliu a za čias cisára Dikleciána pôsobil v Nikomédii: „Vetus Martyrologium Romanum a.d. MDCCCCLVI die 1 Decembris: Eodem die sanctae Nataliae, uxoris beati Hadriani Martyris, quae, sub Diocletiano Imperatore, sanctis Martyribus, Nicomediae in carcere detentis, multo tempore ministravit; impletoque eorum certamine, Constantinopolim est profecta, et ibidem in pace quievit.“ www.documentacatholicaomnia.eu

⁶⁴ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 84 – 85

⁶⁵ HOMZA, Martin. *Murices Novae alebo Nové ostne. Dialógy o starších slovenských dejinách, ale nielen o nich*. Bratislava: Slovenské dejiny, o. z., 2020, s. 94

⁶⁶ CURTA, Florin. *Eastern Europe in the Midle Ages (500 – 1300)*. Leiden – Boston: Brill, 2019, s. 106

starali o pútnikov prichádzajúcich k jeho hrobu, čo by dokazovalo aj neskôršie falzum z 10. storočia uvádzajúce v Blatnohrade pôsobenie kláštorného konventu.⁶⁷ Význam tohto kostola podčiarkuje aj skutočnosť, že na jeho výstavbu poslal Liupram Pribinovi špecializovaných majstrov, murárov, maliarov, kováčov a tesárov. Podľa B. M. Szókeho bol však na hradisku ako prvý postavený kostol sv. Jána Krstiteľa, ktorý mal slúžiť na pastoračné ciele ako „ecclesia batismalis“ pre chórbiskupa Oswalda. Ten prišiel do Blatnohradu spolu s Pribinom,⁶⁸ pričom jeho jednoduchá kolová konštrukcia s postrannou anexovou loďou⁶⁹ nasvedčuje tomu, že chórbiskup Oswald mal v úmysle začať s intenzívnou pastoračnou činnosťou hneď po príchode do Blatnohradu.

Čo sa týka ostatných patrocínií uvedených v *Conversio*, je možné dospieť k záveru, že väčšina z nich je typická pre oblasť Bavorska v 9. storočí. Sv. Peter bol patrónom prvého salzburského biskupa sv. Ruperta, pretože práve tomuto svätcovi počas svojho misijného pôsobenia v tejto bavorskej metropole zasvätil miestne opátstvo.⁷⁰ To je hlavným dôvodom prečo sa v Blatensku vyskytujú kostoly s patrocíniami oboch svätcov, t. j. sv. Petra a sv. Ruperta, ktoré boli úzko zviazané s patrónmi salzburského arcibiskupstva.⁷¹ Podobne aj patrocínium sv. Štefana prvomučeníka sa dá odvodiť od patronátneho práva jedného zo sufragánnych biskupstiev, konkrétne Pasova, kde bol začiatkom 8. storočia postavený kostol k úcte tohto svätca.⁷² Sv. Štefan prvomučeník bol okrem toho patrónom aj benediktínskeho kláštora založeného mníchom Korbinánom, spolupatrónom freisingského biskupstva, na hore sv. Štefana vo Freisingu okolo roku 720.⁷³ Sv. Vavrincovi bol

⁶⁷ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 85

⁶⁸ K pôsobeniu tohto chórbiskupa v Panónii pozri: Szóke, 2014 (cit. v pozn. 22), s. 62 – 63

⁶⁹ IBIDEM, s. 65

⁷⁰ SCHÄFER, Tobias. Heiliger Rupert: Bischof und Missionar zwischen Worms und Salzburg. In *Der Wormsgau*, 33, 2017, s. 59 – 66

⁷¹ Sv. Rupert bol misionár v Bavorsku, zakladateľ salzburskej diecézy a jej prvý biskup. Najprv pôsobil v meste v Lorsch (rímske Lauricaum) pri kostole sv. Vavrince a na mieste rímskeho mesta Iuvavum založil kláštor sv. Petra, pri ktorom vzniklo stredoveké mesto Salzburg. SCHÄFER, Tobias. Heiliger Rupert: Bischof und Missionar zwischen Worms und Salzburg. In *Der Wormsgau*, 33, 2017, s. 59 – 66

⁷² MITTERMEIER, Irene. *Archäologische Ausgrabungen im Domhof zu Passau*. Passau 1993, s. 18 – 24

⁷³ UHL, Bodo. Das Benediktinerkloster Weißenstephan. In *Freising 1250 Jahre geistliche Stadt*. Katalog zur Ausstellung auf dem Domberg Freising 1989. (Schriften des Diözesanmuseums Freising Band 9). Freising 1989, s. 145 – 151

v 8. storočí zasvätený kostol v meste Lorsch,⁷⁴ sv. Michal archanjel bol patrónom kláštora v Mondsee, založenom priamo mníchmi z Monte Cassina,⁷⁵ a patrocínium sv. Margity Antiochijskej sa v oblasti Východnej marky najčastejšie interpretuje v kontexte potláčania pohanských kultov.⁷⁶

1.3. Proložný život sv. Konštantína a Metoda

Čo sa týka druhej časti Veľkomoravskej ríše, teda dnešnej Moravy, tak jediná písomná správa vzťahujúca sa k niektorému z doteraz objavených kostolov v tomto geografickom pásme sa nachádza v *Proložnom živote sv. Konštantína a Metoda* v kontexte pochovania arcibiskupa Metoda v kostole sv. Bohorodičky.⁷⁷ Problém lokalizácie tohto kostola bol doteraz riešený výlučne cez prizmu identifikácie hrobu arcibiskupa Metoda. Pritom bolo formulovaných niekoľko kľúčových hypotéz,⁷⁸ a to, že bol pochovaný buď v chrámovom komplexe na výšine Sady u Uherského Hradišťa, ako sa domnieva objaviteľ tohto kostola Vilém Hrubý⁷⁹, alebo v trojlodovej bazilike na hradisku „Valy“ u Mikulčíc, čo zasa presadzuje dlhoročný vedúci archeologického výskumu tejto lokality Zdeněk Klanica,⁸⁰ pričom na základe revízie základov mikulčických kostolov v rokoch 2008 – 2013 Klanicov názor jendoznačne odmietol súčasný vedúci výskumu Lumír Poláček.⁸¹

⁷⁴ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 97 – 98

⁷⁵ WINTERMAYR, Felix. Die Benediktiner-Abtei Mondsee. Zur Zwölfjahrhundert-Feier 748 – 1948. In *Oberösterreichische Heimatblätter*, 2, 1948, č. 3, s. 193 – 214

⁷⁶ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 87

⁷⁷ „Leží pak ve velkém chrámu moravském po levé straně ve stěně za oltářem svatě bohorodičky...“ *Magnae moraviae fontes historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Ed. Dagmar Bartoňková – Radoslav Večerka. Praha: Universitas Masarykiana Brunensis, 2010, s. 143. V *Živote sv. Metoda* v kap. XVII je tento chrám nazvaný kapitulným: „... a uložili jej v kapitulním chrámu.“ *IBIDEM*, s. 140

⁷⁸ Přehľad názorov k tejto problematike pozri napr. UNGER, Josef. In solio sub arcu. K problematice hrobu arcibiskupa sv. Metoděje. In *Archeologické rozhledy*, 2004, č.1, s. 164 – 168

⁷⁹ HRUBÝ, Vilém. Byl nalezen hrob věrozně Metoděje v Uherském Hradišti-Sadech? In *Almanach Velká Morava*. Brno 1965, s. 147 – 149; HRUBÝ, Vilém. Hrob svatého Metoděje v Uherském Hradišti-Sadech? In *Slovenská archeológia*, XVIII, 1970, č. 1, s. 87 – 96

⁸⁰ KLANICA, Zdeněk. Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje. Praha: Futura 2007, s. 69 – 77 Neopodstatnenosť tejto hypotézy založenej na datovaní hrobu č. 580, ktorý je v superpozícii so základmi hlavnej lode kostola. Pozri POLÁČEK, Lumír – ŠKOJEC, Jaroslav. Mikulčice (okr. Hodonín). Hradišťa Mikulčice-Valy, akropole, výzkum „III. kostel 2011“ (č. 88). In *Přehled výzkumů 53/2*. Brno 2012, s. 149 – 150

⁸¹ POLÁČEK, Lumír. Interior Graves of Church 3. In POLÁČEK, Lumír et. Al. *Great*

V štúdiu venovanej kláštornej architektúre Veľkomoravskej ríše, publikovanej v roku 2001, som postuloval hypotézu, že dvojchórový kostol v Sadoch u Uherského Hradiště bol postavený podľa vzorov reformovaných dvojchórových karolínskych kláštorných kostolov, ktoré bývali zvyčajne zasvätené Panne Márii.⁸² Jej oltár bol spravidla situovaný vo východnom kostole, pričom západný chór bol dedikovaný podľa rímskeho spôsobu more romano ďalšiemu svätcovi, ktorého oltár tu bol umiestnený. Týmto spôsobom bol koncipovaný ideálny plán kláštorného kostola v St. Gallen, ktorý slúžil ako exemplum pre výstavbu nových kláštorov vo Franskej ríši po cirkevnom koncile v Aachene a Indene v rokoch 816 – 817.⁸³ Vo východnej apside bol oltár zasvätený Panne Márii a patrónovi kláštora sv. Gallovi, zatiaľ čo v západnej apside bol práve na spôsob more romano oltár sv. Petra. Tento liturgický koncept bol neskôr aplikovaný v kláštornom kostole Reichenau-Mittelzell, ktorý bol zasvätený Panne Márii a sv. Petrovi a Pavlovi, v benediktínskom kláštornom kostole, tzv. Einhardovej bazilike v Steinbachu, v kláštornom kostole v Regensburgu, tzv. Alte kapele⁸⁴ a v mnohých ďalších. Z týchto paralel vyplýva, že pokiaľ bol sadský kostol pôvodne plánovaný ako dvojchórový v zmysle vyššie uvedenej reformy franských kláštorov,⁸⁵ potom by bol východný kostol zasvätený Panne Márii a západný inému svätcovi, napr. sv. Petrovi.⁸⁶

Moravian Elites From Mikulčice. Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, 2020, s. 175

⁸² VANČO, Martin. Veľkomoravská kláštorná architektúra. In *Ars*, 2001, č. 2 – 3, s. 105 – 125. K podobnému záveru dospel v rovnakom období aj ChARVÁT, Petr. Eine frühmittelalterliche Doppelpfarrkirche in Mähren. Ihr Ursprung, Charakter und Deutung. In *Civis*, 25, 2001, s. 79 – 90, pričom naše na sebe navzájom nezávislé a v rovnakom roku publikované poznatky preberá POMFYOVÁ, Bibiana. Liturgický kontext ranostredovekej architektúry. In *Ars*, 38, 2005, č. 2, s. 108 – 134

⁸³ IMHOF, Michael – WINTERER, Christoph. *Karl der Grosse. Leben und Wirkung, Kuns und Architektur*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2013, s. 225 – 228.

⁸⁴ OSWALD, Friedrich – SCHAEFER, Leo – SENNHAUSER, Hans Rudolf (eds.). *Vorromanische Kirchenbauten*. Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen. München 1966, s. 278, 311, 320, 272

⁸⁵ O kláštornej funkcii rodiny kostolov v Sadoch uvažuje viacero bádateľov, najmä UNGER, Josef. Odrz christianizace v archeologických pramenech. In *Christianizace českých zemí ve středověké perspektivě*. Ed. Jiří Hanuš. Brno: Maticе moravská, 2011, s. 35, ako aj POMFYOVÁ, Bibiana. Die Interpretationsmöglichkeiten der Sakraltopographie in Mikulčice. In POLÁČEK, L. – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, J. (Eds.) *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*. (Internationale Tagungen in Mikulčice, VIII). Brno 2010, s. 92

⁸⁶ Hypotézu o zasvätení sadského kostola sv. Petrovi na základe písomného prameňa

1.4. Kristiánova legenda

K patrocíniám kostolov postavených na území Veľkomoravskej ríše, okrem vyššie uvedenej zmienky o chráme sv. Bohorodičky, paradoxne nemáme zachované žiadne písomné správy domácej alebo franskej proveniencie. Inak tomu je ale v prípade susedných Čiech, kde bola v 10. storočí napísaná tzv. *Kristiánova legenda*, v ktorej sú uvedené viaceré patrocíniá kostolov majúci priamy vzťah k Veľkomoravskej ríši. V prvom rade je to kostol sv. Klimenta, ktorý bol postavený českým kniežaťom Bořivojom na jednom z jeho opevnených sídiel po krste arcibiskupom Metodom realizovanom na Morave: „A když jej ve víře Kristově plně vzdělal, obohativ ho mnohými dary, aby se vrátil domů, a dal mu sebou kněze ctihodného života jménem Kaicha. Navrátivše se pak domů, usadili řečeného kněze na hrádku, jehož jméno bylo Hradec, a založili tam kostel ke cti blahoslaveného Klimenta, papeže a mučedníka, satanovi mnoho škod působíce a lid Kristu Pánu získávající.“⁸⁷ Napriek tomu, že sa donedávna nepochybovalo o tom, že tento kostol je totožný s reliktnami rotundy, ktoré v 40. rokoch 20. storočia objavil pod základmi rovnomenného kostolíka na Levém Hradci Ivan Borkovský,⁸⁸ v súčasnosti sa predpokladá vznik tejto stavby až v 10., resp. 11. storočí.⁸⁹ Druhý kostol Panny Márie na Pražskom hrade

„Granum Catalogi praeseulum Moraviae“ z 15. storočia, uvádzajúcu v kontexte založenia biskupstva v Olomouci jeho pôvodné sídlo pri kostole sv. Petra v Polešoviciach alebo Kunoviciach, publikoval napr. RICHTER, Václav. Les „basiliques“ Grand – Moraves. In *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské Univerzity*, E 10, 1965, s. 224; RICHTER, Václav. Velkomoravské baziliky. In *Umění a svět. Studie z teorie a dějin umění*. KOUŘILKA, Zdeněk (ed.). Praha: Academia, 2001, s. 133

⁸⁷ „... pleniterque eum de fide Christi instruens, multis locupletatum donis ad propria redire concessit, tribuens ei venerabilis vite sacerdotem nomine Caych. Quique reversi in sua, in castello, cui vocabulum inerat Gradic, supradictum sacerdotem statuunt, fundantes ecclesiam in honore beati Clementis pape et martyris, multa detrimenta sathane ingerentes, populam Christo domino acquirentes.“ *Legenda Christiani vita et passio Sancti Wenceslai et Sancte Ludmille ave eius / Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svatě Ludmily*. LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav (ed.). Praha: Vyšehrad, 2012, s. 22 – 23

⁸⁸ BORKOVSKÝ, Ivan. *Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců*. Praha 1965, s. 50 – 55

⁸⁹ Kateřina Tomková najprv datovala rotundu na základe revízieho archeologického výskumu do 9. – 11. storočia. TOMKOVÁ, Kateřina. *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. I. Castrum Pragense 4*. Praha 2001, s. 204 – 205. Neskôr sa priklonila k datovaniu do 10. – 11. storočia. TOMKOVÁ, Kateřina. *Levý Hradec*. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 270. K redatovaniu stavby do 11. storočia sa pričínal najmä P. Sommer na základe analýzy zvyku kladenia základového kameňa pri výstavbe kostola v stredove-

bol postavený Bořivojom z vďaky za potlačenie Strojímírovho pohanského povstania, vďaka ktorému získal späť český kniežací stolec: „Poněvadž pak tento kníže, když dlel na Moravě, učinil Bohu všemohoucímu slib, jestliže ho pán přivede se ctí zpět do vlasti, že postaví baziliku ke cti blahoslavené Matky Boží a věčně neporušené panny Marie, když se vrátil, bez prodlení hleděl splniti svůj slib na samém hradě v Praze.“⁹⁰ Tento kostol bol doteraz stotožňovaný so základmi jednolodového kostolíka s apsidou a hrobovou komorou zahĺbenou v interiéri v zastavanom priestore súčasného severozápadného krídla Pražského hradu medzi II. a IV. nádvorím, ktorého relikty preskúmal v rokoch 1950 – 1952 tiež Ivan Borkovský.⁹¹ O Bořivojovej fundácii tejto stavby vykazujúcej viacero stavebných etáp sa dlhé roky nepochybovalo, dokonca bol vyslovený predpoklad, že do staršej hrobovej komory, tzv. tumbly, zaberajúcej takmer celý interiér lode kostola, bola neskôr vstavaná ďalšia kamenná hrobka, do ktorej bol pochovaný jeho syn, knieža Svyatopluk († 915) s manželkou.⁹² Najnovšie totožnosť stavby s Bořivojovým kostolom Panny Márie, ktorý Kristián nazýva bazilikou, spochybnila J. Maříková-Kubková, ktorá poukázala na skutočnosť, že tumba bola pôvodne nadzemnou konštrukciou, ktorá vyplňovala takmer celý interiér kostola, takže celá architektúra vykazuje skôr znaky pohrebnej kaplnky ako kostola s primárnou liturgickou funkciou praktikovania bohoslužby.⁹³

ku. SOMMER, Petr. Základová obětina a lapis primarius v českém raně středověkém stavitelství. In *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké kultury*. Praha 2001, s. 144 – 171

⁹⁰ „Quoniam vero isdem princeps Moravie degens, omnipotenti Deo votum voverat, videlicet quo, si eum Dominus ad propria cum honore reduceret, basilicam in honore beate Dei genitricis et perpetue virginis Marie edificaret, reversus sine mora votum suum implere studuit in ipsa civitate Pragensi.“ *Legenda Christiani vita et passio Sancti Wenceslai et Sancte Ludmille ave eius / Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav (ed.). Praha: Vyšehrad, 2012, s. 26 – 27

⁹¹ BORKOVSKÝ, Ivan. Kostel Panny Marie na Pražském hradě. In *Památky archeologické*, 44, 1953, s. 129 – 200.

⁹² Najnovšie pozri FROLÍK, Jan. Pohřebiště u kostela Panny Marie. In *Kostel Panny Marie na Pražském hradě. Dialog nad počátky křesťanství v Čechách*. Ed. Ivo Štefan – Martin Wihoda. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 82, 91 (64 – 99)

⁹³ MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana. Úloha kultu a církevních center ve formování Pražského hradu v raném středověku. In *Kostel Panny Marie na Pražském hradě. Dialog nad počátky křesťanství v Čechách*. Ed. Ivo Štefan – Martin Wihoda. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 112. Táto bádatel'ka hypoteticky predpokladá existenciu Bořivojovej „baziliky Panny Márie“ južnejšie od pohrebnej kaplnky, pričom pri jej prestavbe v 11. storočí došlo k zániku baziliky a preneseniu patrocínia na novú stavbu, s. 114 – 115.

Bořivojov syn Spytihněv je známy tiež svojou stavebnou činnosťou, ktorú dokumentuje dodnes stojaca rotunda sv. Petra na hradisku v Budči.⁹⁴ Existenciu tohto kostola uvádza tiež Kristiánova legenda: „Svého pak staršího syna Václava, hochu vroucí mysli, dal [Vratislav] na vzdělání v zákoně Božím a v písmě na hrad, jenž se nazývá Budeč, kde byl a je kostel zasvěcený od jeho bratra předchůdce Spytihněva ke cti knížete apoštolů blahoslaveného Petra.“⁹⁵ Túto stavbu, ktorá súvisí s novou orientáciou českého kniežatstva na Východofranskú ríšu, uvádzam preto, že je pravdepodobne jedinou v Čechách zachovanou stavbou z 9. storočia, ktorá býva často spájaná s pôsobením veľkomoravských staviteľov na základe stavebného typu rotundy rozšírenej práve na území Veľkej Moravy.⁹⁶ Autor posledného architektonického výskumu rotundy Petr Macek však nepovažuje pri určení jej proveniencie za rozhodujúci stavebný typ, ale technológiu murovania, ktorá podľa jeho názoru svedčí o lokálnej produkcii na základe hotového projektu dodaného architektom z nejakej kultúrnejšej oblasti.⁹⁷ Podobný názor má aj Jarmila Čiháková a Martin Müller, ktorí sa navyše domnievajú, že osoba staviteľa nemusela byť totožná s osobou architekta, t. j. stavebník si mohol dať vyhotoviť „konštrukčný výkres“ u architekta, a samotnú stavbu potom mohol realizovať iný staviteľ podľa vlastných technických zručností.⁹⁸ Martin Illáš je na rozdiel od týchto bádateľov iného názoru, a to, že staviteľ budečskej rotundy pochádzal z kultúrnejšej oblasti karolínskej ríše, čo dokazuje nielen technika murovania, ale aj viaceré konštrukčné prvky stavby.⁹⁹ Vyššie uvedené postrehy možno rozviesť ďalej v súvislosti

⁹⁴ BARTOŠKOVÁ, Andrea. Budeč. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 258 – 263. ČIHÁKOVÁ, Jarmila – MÜLLER, Martin. Malostranský kostel sv. Václava v geometrickém světě středoevropských rotund. In *Staletá Praha*, XXXI, 2015, č. 1, s. 33 – 35

⁹⁵ „Filium vero suum etatis preeuntis Wenceslaum eustantis animi in lege divina litteris imbuendum tradiderat in civitatem, que Budecz nuncupatur, ubi ab antecedente fratre suo Spitiigneo in honore principis apostolorum beati Petri consecrata inerat et inest ecclesia.“ Kristiánova legenda (cit. v pozn. 87), s. 30 – 31

⁹⁶ MERHAUTOVÁ, Anežka. Nejstarší česká sakrální architektura. In SOMMER, Petr (ed.). *České země v raném středověku*. Praha 2006, s. 155; ČIHÁKOVÁ, Jarmila – MÜLLER, Martin. Malostranský kostel sv. Václava v geometrickém světě středoevropských rotund. In *Staletá Praha*, XXXI, 2015, č. 1, s. 33 – 35

⁹⁷ MACEK, Petr. Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči. In *Zprávy památkové péče*, 52, 1992, č. 1, s. 6, 9 (6 – 13)

⁹⁸ ČIHÁKOVÁ, Jarmila – MÜLLER, Martin, 2015 (cit. v pozn. 94), s. 20 – 22

⁹⁹ ILLÁŠ, Martin. Niektoré stavebno-technické a výtvarné detaily zachovaných predrománskych kostolov v Čechách a na Slovensku v kontexte karolínskej architektúry/

s politickými ambíciami stavebníka rotundy, ktorým bol knieža Spytihněv. Ten sa po smrti kniežaťa Svätopluka objavil v roku 895 na Ríšskom sne-me v Regensburgu, kde vzdal hold východofranskému kráľovi Arnulfovi, čo bol politický akt podriadenia sa Franskej ríši a definitívneho odtrhnutia sa od Veľkej Moravy.¹⁰⁰

Vzhľadom na skutočnosť, že regensburgská biskupská katedrála je zasvätená sv. Petrovi, je možné vysloviť hypotézu, že politická dohoda o podriadení sa Přemyslovského kniežatsva Východofranskému kráľovstvu bola spečatená aj po cirkevnej stránke výstavbou nového kostola zasväteného patrónovi tohto bavorského biskupstva. Proces politickej motivácie výberu patrocínia kostola je v prípade ranostredovekých Čiech doložený aj pri výstavbe rotundy sv. Víta v Prahe, pretože relikvie sv. Víta získal stavebník rotundy knieža Václav priamo od saského kráľa Henricha I. Vtáčnika, s ktorým týmto aktom uzavrel spojenectvo.¹⁰¹ Vyššie uvedený spôsob výberu patrocínia kostola na základe politických alebo cirkevných bilaterálnych dohôd je preto možné aplikovať pri analýze patrocínií viacerých veľkomoravských cirkevných stavieb.

2. Písomné pramene 11. – 14. storočia v konfrontácii s archeologickými nálezmi

2.1. Bratislava a Devín

Bratislava – Brezalauspurc¹⁰² a Devín – Dowina¹⁰³ sú spolu s vyššie uvedenou Nitrou jedinými veľkomoravskými hradiskami uvedenými pod svojím menom v dobových písomných prameňoch 9. – 10. storočia. Vzhľadom

Some Building-Technical Details of the Preserved Pre-Romanesque Churches in Bohemia and Slovakia in the Context of Carolingian Architecture. In Halászová, I. – Megyeši, P. – Pročka, E. R. (eds.). *Príbehy pamiatok a obrazov*. Zborník príspevkov k sedemdesiatinám Ivana Gojdiča. Trnava: Filozofická Fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2018, s. 137, 154, 157, 160 (135 – 169)

¹⁰⁰ TŘEŠTÍK, 1997 (cit. v pozn. 9), s. 74 – 96

¹⁰¹ IBIDEM, s. 413 – 417

¹⁰² Annales Iuvavenses maximi ad a. 907: „Bellum pessimum fuit ad Brezalauspurc IIII nonas Iulii.“ *Magnae Moraviae Fontes Historici I. Annales et chronicae*. Ed. Dagmar Bartoňková – David Kalhous – Jiří K. Kroupa – Zdeněk Měřinský – Anna Žáková. Praha 2019: Universitas Masarykiana Brunensis, s. 115

¹⁰³ Annales Fuldenses ad a. 864: „Hludowicus rex mense Augusto ultra Danubium zum manu valida profectus Rastizen in quadam civitate, quae lingua gentis illius Dowina dicitur, obsedit.“ IBIDEM, s. 79

na ich geografickú blízkosť je možné, že už vo Veľkomoravskom období vytvárali jednu fortifikačnú aglomeráciu, čo potvrdzuje aj lokalizácia ďalších veľkomoravských hradísk situovaných v ich blízkosti.¹⁰⁴ Zatiaľ čo počas Rímskej ríše mal strategickjší význam Devín, čo dokazuje osídlenie tejto polohy predsunutou jednotkou rímskej légie z Carnunta, kontrolujúcou zrejme obchod na Jantárovej ceste z Pobaltia do Jadranskej oblasti,¹⁰⁵ v období Veľkej Moravy bol Devín „bránou“ na ceste z Bavorska, resp. Východnej marky do centra Veľkej Moravy. Možno ho preto považovať za akési predsunuté predpolie Bratislavského hradu chrániaceho prístup do Nitrianska. V rámci výskumu patrocínií veľkomoravských kostolov je možné Bratislavu a Devín skúmať tiež ako jeden sakrálno-topografický celok, pretože na oboch hradiskách boli objavené relikty veľkomoravskej sakrálnej architektúry, ktorých výstavba môže spolu súvisieť.

Rekonštrukcia základov trojloďovej baziliky (sv. Salvátora?)
na Bratislavskom hrade. Foto: autor

Začiatkom 13. storočia sa v pápežskej korešpondencii s bratislavským prepoštom¹⁰⁶ uvádza existencia kolegiátnej kapituly pri kostole stojacom

¹⁰⁴ Do foritikačného systému hradísk „Devínskej brány“ patrili aj ďalšie dve hradiská, nachádzajúce sa na svahoch Devínskej kobyly „Na pieskach“ a „Nad lomom“, pričom podľa niektorých bádateľov do tohto unikátného obranného komplexu patrilo aj hradisko Neštich pri Svätom Jure, nachádzajúce sa na juhovýchodnom svahu Malých Karpát. PLACHÁ, Veronika – HLAVICOVÁ, Jana. *Ranostredoveký Devín*. Bratislava: Elán, 2011, s. 52 – 55

¹⁰⁵ HARMADYOVÁ, Katarína. Devín v 9. a 10. storočí. In *Dejiny Bratislavy*. Bratislava: Slovart, 2012, s. 351 – 359

¹⁰⁶ ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterlich Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava: Chronos 2007, s. 51 – 53

na Bratislavskom hrade, ktorá sa z hradného vrchu presťahovala v roku 1204 do podhradia.¹⁰⁷ Následne v roku 1221 bolo pápežom Inocentom III. povolené aj presťahovanie „translatio“ samotného kostola do Castri Possoniensis,¹⁰⁸ teda do mesta ležiaceho pod hradom do polohy dnešného Dómu sv. Martina.¹⁰⁹ Skutočnosť, že už pôvodný kostol bol zasvätený sv. Salvátorovi,¹¹⁰ dokazuje pečať bratislavskej kapituly zo začiatku 13. storočia *S(IGILLVM) · ECLESIE · SALVATORIS · I(N) · POSO(NIO)*.¹¹¹ Kostol sv. Salvátora je preto s najväčšou pravdepodobnosťou totožný so základmi trojloďovej baziliky postavenej už vo veľkomoravskom období v južnej časti východnej terasy Bratislavského hradu, ktorej základy objavila T. Štefanovičová v roku 1965.¹¹² Vzhľadom na torzovitosť zachovania stav-

¹⁰⁷ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomatus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava: Academia scientiarum Slovaca, 1971, s. 104, č. 125; ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterlich Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava: Chronos 2007, s. 49, 51

¹⁰⁸ List pápeža Honória III. ostrihomskému arcibiskupovi z 12. mája 1221: „Dilectus Filius... Posoniensis Praepositus proposuit coram nobis, quod cum Posoniensis Ecclesia in munitione Castri Posoniensis sit sita, frequenter contigit, ut eiusdem Canonicis castrum ipsum statutis horis intrare nequaquam valentibus, Ecclesia ipsa debitis obsequiis defraudaretur. Quare nobis humiliter supplicavit: ut in Burgum eiusdem castri eam liceret de nostra permissione transferri.“ FEJÉR, Gyorgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Tomus III/1*. Budae 1829, s. 312; CDS I, (cit. v pozn. 108), s. 190, Nr. 249; Šedivý 2007 (cit. v pozn. 108), s. 49, pozn. 222

¹⁰⁹ Základy tohoto neskorománskeho kostola boli T. Štefanovičovou objavené v rokoch 2002 – 2003: ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana a kol. *Dóm sv. Martina v Bratislave. Archeologický výskum 2002 – 2003*. Bratislava: Elán, 2004

¹¹⁰ Donedávna sa za najstaršiu správu o patrocíniu kostola Najsv. Spasiteľa považovala darovacia listina bratislavského jogabióna Jána Čukarda z roku 1291, v ktorej daroval kapitule pri kostole Najsv. Spasiteľa dedinu Veľké Tŕnie: Slivka, Michal. Recenzie VANČO, Martin. Stredoveké rotundy na Slovensku. Od 9. do 13. storočia. In *Studia Archaeologia Slovaca Medievalia, III – IV*, 2000 – 2001, s. 419. Šedivý 2007 (cit. v pozn. 108), s. 52, 53, pozn. 26

¹¹¹ IBIDEM, s. 60, obr. 16

¹¹² ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – FIALA, Anton. Veľkomoravská bazilika, kostol sv. Salvátora a pohrebisko na Bratislavskom hrade. In *Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica*, XVIII, 1967, s. 151 – 216. Vyhodnotenie výskumu pozri ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*. Bratislava 1975

¹¹³ Autorka archeologického výskumu rekonštruovala pôvodný výzor stavby podľa vzoru baziliky v Zalaváre-Réceskúte so štyrmi párnymi pilierov a s apsidami zapustenými do obvodového muriva. ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. Príspevok k počiatkom včasnostredovekej sakrálnej architektúry na Slovensku. In *Staroměstská výročí*. Brno 1990, s. 47 – 48 (Podobného názoru je aj ILLÁŠ, Martin. Adriatický pôvod niektorých predrománskych kostolov v strednom Podunajsku. In *Ars*, 44, 2011, š. 2, s. 257); Alojz Struhár a Andrej Fiala rekonštruovali kostol s tromi párnymi pilierov a trojicou apsid na východe, buď zapus-

by, z ktorej sa zachovalo len juhovýchodné nárožie s troma párami základov pilierov v interiéri, je celkový výzor stavby, resp. jej pôvodná dispozícia predmetom rôznorodých hypotéz.¹¹³ Celková šírka stavby,¹¹⁴ ku ktorej musela byť propocionálne prispôsobená aj dĺžka baziliky, svedčí o tom, že ide o najväčší doteraz objavený veľkomoravský kostol, ktorý nevyhnutne musel mať v cirkevnej hierarchii výnimočné postavenie.

Čo sa týka sakrálnej architektúry na Devínskom hrade, tak k jej existencii nám absentujú akékoľvek písomné pramene napriek tomu, že sa tu v období 9. – 13. storočia nachádzali dve sakrálne stavby.¹¹⁵ V podhradí Devínskeho hradu však bol okolo polovice 13. storočia postavený kostol s mariánskym zasvätením „...ad B(eata) M(aria) V(irgo) consecrata“¹¹⁶, ktorý je v súčasnosti totožný s kostolom sv. Kríža.¹¹⁷ Výstavba kostola v podhradí súvisela zrejme s presunom osídlenia z hradného vrchu po roku 1233, keď rakúsky vojvoda Fridrich II. Bebenberský vypálil Devínsky hrad, čo viedlo k jeho vyľudneniu.¹¹⁸ V polohe „Za kostolom“ bolo archeológmi preskú-

tených do muriva, alebo voľne usporiadanými. STRUHÁR, Alojz. *Geometrická harmónia historickej architektúry na Slovensku*. Bratislava 1977, s. 39; FIALA, Andrej. Výtvarný prejav veľkomoravskej baziliky na Bratislavskom hrade. In *Pamiatky a múzeá*, 1999, č. 4, s. 5 – 6. Na rozdiel od týchto bádateľov sa domnievam, že bazilika mala päť párov pilierov a trojicu apsid zapustených do obvodového muriva. VANČO, Martin. Veľkomoravská sakrálna architektúra na Slovensku. In BAKOŠ, Ján et al. *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*. Bratislava 2002, s. 29 – 30. Ďalšie možné alternatívy konštrukcie pôdorysu rozpracoval BOTEK, Andrej. Veľkomoravská bazilika na Bratislavskom hrade. In *Verbum historiae*, 2014, č. 1, s. 23 – 27

¹¹⁴ Šírka bratislavskej baziliky sa pohybuje medzi 1130 – 1150 cm, o niečo užšia je trojlodňová bazilika na hradisku „Valy“ u Mikulčíc, ktorá má 900 cm, a najmenšia šírka 680 cm bola nameraná u dvojchórovej baziliky v Sadoch u Uherského Hradišťa.

¹¹⁵ SAMUEL, Marián – POMFYOVÁ, Bibiana. Bratislava, časť Devín, hrad. Zaniknuté ranostredoveké sakrálne stavy. In POMFYOVÁ, 2015 (cit. v pozn. 1), s. 100

¹¹⁶ Cit. podľa správy z kanonickej vizácie Juraja Draskovicha z roku 1634. KELLER, Igor – PLACHÁ, Veronika – DIVILEKOVÁ, Denisa. Pochovávanie v mestečku Devín v 13. až 18. storočí. In *Slovenská archeológia*, LV, 2007, č. 1, s. 129

¹¹⁷ Pôvodný jednolodňový kostol s kvadratickým presbytériom bol postavený okolo polovice 13. storočia, pričom bol rekonštruovaný sv. Krížom zrejme v súvislosti s výstavbou nového hlavného oltára v rokoch 1810 – 1820. IBIDEM, s. 128, 131

¹¹⁸ „... rex Ungarie circa festum omnium sanctorum Austriam magno exercitu intravit, partem terrae incendio et rapinis vastavit, et usque ad Hofflein pervenit... ac civitate Tewen exusta et depopulata, ulterius procedere non valens pro concordia laborat: qua habita ad sua revertitur“. *Anonymi coenobitae Zwetlensis – Gombos, Franciscus Albinus: Catalogus fontium historiae Hungariae I*. Budapestini: Ab Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata editus, 1937, č. 565, s. 259

mané v roku 1977 rozsiahle veľkomoravské pohrebisko,¹¹⁹ čo bolo podľa niektorých amatérskych bádateľov nielen dôkazom výstavby tohto kostola už v 9. storočí, ale aj o pochovaní sv. Metoda v tomto kostole, čo však nebolo archeologickými výskumami potvrdené.¹²⁰ Preto nie je vylúčené, že mariánske patrocínium kostola súvisí s jeho transláciou zo zaniknutého kostola na hradnom vrchu. Tam bola veľkomoravská sakrálna architektúra paradoxne objavená už v rokoch 1921 – 1922 moravským archeológom Innocentom Ladislavom Červinkom, ktorý však časť objavených murív stotožnil so staroslovanským palácom.¹²¹ V roku 1935 pokračovali vo výskume objektu Ján Eisner s Václavom Menclom, ktorí sa na základe nálezov rímskeho stavebného materiálu a superpozície s pohrebiskom z 10. – 11. storočia domnievali, že ide obytný objekt rímskej posádky z 2. storočia.¹²² Nejasnosti pri datovaní a účele stavby vyjasnil až revízný výskum Veroniky Plachej a Jany Hlavicovej v roku 1980, ktorý odhalil celkovú dispozíciu stavby s trikonchálnym ukončením.¹²³ K sakrálnej funkcii stavby sa tieto bádatelky definitívne priklonili až po objave skupiny veľkomoravských hrobov situovaných ca 10 m južne od stavby.¹²⁴ Architektonický typ stavby, pozostávajúcej z *celly trichory* na východe a obdĺžnikovej sály rozdelenej priečkami na viacero priestorov v západnej časti, bol v centre pozornosti viacerých domácich i zahraničných bádateľov, ktorí mali najväčší problém práve s objasnením nezvyčajne traktovanej „lode“ stavby.¹²⁵

¹¹⁹ HARMADYOVÁ, Katarína. Devín v 9. a 10. storočí. In *Dejiny Bratislavy*. Bratislava: Slovart, 2012, s. 351 – 359; CHORVÁTOVÁ, Hana. Niekoľko poznámok k datovaniu pohrebísk Za kostolom a na hradnom kopci. In *Devín Veroniky Plachej. Zborník k životnému jubileu PhDr. V. Plachej*. Ed. Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, 2017, s. 121 (115 – 130)

¹²⁰ KELLER, Igor – PLACHÁ, Veronika – DIVILEKOVÁ, Denisa. Pochovávanie v mestečku Devín v 13. až 18. storočí. In *Slovenská archeológia*, LV, 2007, č. 1, s. 127 – 186; HARMADYOVÁ, Katarína. Výskum v krypte kostola sv. Kríža v Bratislave-Devíne. In *Zborník Slovenského národného múzea*, 2015, Supplementum 9. Bratislava: Archeologické múzeum SNM, 2015, s. 285, pozn. 1

¹²¹ ČERVINKA, Innocenc Ladislav. *Slované na Moravě a Říše velkomoravská*. Brno 1928, s. 98 – 108

¹²² EISNER, Jan. Pohřebišťe z doby velkomoravské na Děvině. In *Historica Slovaca*, I – II, 1940 – 1941, s. 108 – 137; MENCL, Václav. *Středověká architektúra na Slovensku*. Praha – Prešov 1937, s. 39 – 41

¹²³ PLACHÁ, Veronika – HLAVICOVÁ, Jana. Nález sakrálnej stavby na Devíne. In *Vlastivedný časopis*, XXX, 1981, 2, s. 64 – 66

¹²⁴ IBIDEM, 188 – 189

¹²⁵ Prehľad názorov súvisiach s provenienciou tohto typu architektúry pozri ILLÁŠ, Martin. Vzťah veľkomoravského kostola na Devíne k Dalmátskej architektúre. In *Konštantínove listy*, 11, 2018, č. 2, s. 14 – 34

Rekonštrukcia základov trikonchálnej stavby (Panny Márie ?) na hrade Devín.

Foto: autor

Toto nezvyčajné rozčlenenie lode kostola sa preto najčastejšie zdôvodňuje ako spojenie kostola trikonchálneho typu s obytnou rezidenciou do jedného celku¹²⁶ alebo ako jednolodový kostol dalmátskej proveniencie, ktorého steny neboli nosnými priečkami, ale súviseli s interiérovým zariadením kostola, napr. predoltárnou priečkou.¹²⁷ Najnovšie publikovaná hypotéza Martina Illáša dokazuje súvis s dalmátskou architektúrou dokonca aj prostredníctvom etymologického rozboru mena kniežaťa Rastislava, údajne južnoslovanského pôvodu, ktorého stotožňuje so stavebníkom kostola. Z takto formulovanej premisy potom M. Illáš vydedukoval, že

¹²⁶ RODZIŇSKA-CHORAŽY, Tereza. Veľkomoravská trikoncha na Devíne: Medzi antikou a stredovekom. In *Pocia Václavovi Menclovi. Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredoeurópskeho umenia*. Ed. D. Bořutová – Š. Oriško. Bratislava 2000, s. 33 – 58. SAMUEL, Marián – POMFYOVÁ, Bibiana. Bratislava, časť Devín, hrad. Zaniknuté ranostredoveké sakrálne stavy. In POMFYOVÁ, 2015 (cit. v pozn. 1), s. 97 – 100

¹²⁷ Tohto názoru je najmä Illáš 2018 (cit. v pozn. 125), s. 14 – 34

Rastislavova matka pochádzala z chorvátskeho rodu, čo má byť circulus vitiosus dôkazom výstavby devínskeho kostola staviteľom z Dalmácie v rokoch 846 – 870. Táto špekulatívna hypotéza však nezohľadňuje fakt, že v dobových písomných prameňoch sa tento knieža uvádza vždy ako Rasticь,¹²⁸ zatiaľ čo variant Rastislav sa objavuje len raz v Cividalskom evanjeliári.¹²⁹ Podľa onomastického rozboru mena Rasticь, ktorý najnovšie realizoval Martin Pukanec, patrí toto meno z hľadiska slovanskej dialektológie jednoznačne do západoslovanského makroréálu.¹³⁰ Navyše osoba uvedená v Cividalskom evanjeliári ako Rastislav vôbec nemusí byť totožná s inkriminovaným kniežaťom, ale podľa patronymickej prípony -icь to môže byť skôr Rasticov otec.¹³¹ Napriek tomu, že aj v prípade tu uvedeného lingvistického rozboru ide len o hypotézu, je zrejmé, že odvodzovanie proveniencie stavebného typu devínskeho kostola od etymológie mena veľkomoravského kniežaťa nie je objektívnym metodickým postupom.

Výber mariánskeho patrocínia pre veľkomoravskú trikonchu na Devínskom hrade je možné podporiť aj ďalšími argumentmi, napríklad analogickým príkladom rezidenčného kostola milánskeho biskupa Santa Maria foris portas v Castelsepriu.¹³² Tento kostol má tiež trikonchálny tvar a priestor „lode“ rozdelený priečkou na dve časti, pričom východná apside je ešte oddelená od centrálnej auly architektonicky zvýrazneným triumfálnym oblúkom. V axiálnom smere ide o trojsektorovú dispozíciu kostola, pričom ďalšie dve anexové apsidy oddelené od centrálnej auly ďalšími zvýraznenými triumfálnymi oblúkmi vytvárajú až päť samostatných priestorov. Na základe termoluminiscenčnej chronometrie sa výstavba trikonchy datuje k roku 830,¹³³ pričom v rokoch 936 – 948 bola východná apside vyzdobená unikátnymi maľbami s mariánskou ikonografiou, ktoré si objed-

¹²⁸ MMFH I. (cit. v pozn. 102: Rastic, Rastiz – Annales Fuldenses ad. a. 864 – 871 (s. 79 – 86); Restici, Resticio, Restitio, Resticium, Restitium – Annales Bertiniani ad. a. 861 – 871, (s. 53 – 59); Rastiz – Reginonis abbatis Prumensis Chronicon ad a. 860 (s. 119)

¹²⁹ MMFH III. (cit. v pozn. 4), s. 332 – 333

¹³⁰ PUKANEC, Martin. K výkladu veľkomoravských antroponým: Rastislav. In *Kultúra slova*, 53, 2019, č. 3, s. 145 (143 – 150)

¹³¹ Podľa tohoto bádateľa sa navyše meno Rasticь skladá zo stredoslovenského, teda nie nevyhnutne južnoslovenského, koreňa *Rast a západoslovanskej prípony -icь, na základe čoho dochádza k záveru, že Rastic pochádzal z Nitrianska tak ako Pribina, čo bolo možno dôvodom jeho nevráživosti voči nemu. PUKANEC, Martin. K výkladu veľkomoravských antroponým: Rastislav. In *Kultúra slova*, 53, 2019, č. 3, s. 146 – 148 (143 – 150)

¹³² PERCIVALDI, Elena. I colori di Castelseprio. In *Medioevo*, 207, 2014, č. 4, s. 56 – 71

¹³³ IBIDEM

nal milánsky arcibiskup Arderich.¹³⁴ Patrocínium Matky Božej preto v prípade Castelsepria reprezentuje osobnú devocionalitu zakladateľa kostola – biskupa¹³⁵ a z tohto dôvodu považujem castelsepriansky kostol za vzorový model pre devínsku trikonchu, ktorá tiež vykazuje znaky rezidenčného triklínia¹³⁶ s duálnou funkciou oratória významného veľkomoravského cirkevného hodnostára, ktorého titulárna bazilika sa mohla nachádzať na Bratislavskom hrade.¹³⁷

O patrocíniách ďalších archeologicky lokalizovaných kostolov nachádzajúcich sa na hradisku Pohansko u Břeclavi¹³⁸ alebo na dvorci Kostolec pri Ducovom¹³⁹ absentujú akékoľvek primárne, alebo sekundárne písomné pramene, na základe ktorých by bolo možné hypoteticky určiť ich patrónov. Na oboch lokalitách však boli objavené rotundy, ktoré na základe známych reliktovej veľkomoravskej sakrálnej architektúry boli zasvätené najmä

¹³⁴ NOBILI, Paolo G. Tra tardoantico e X secolo, gli scenari attorno agli affreschi di Castelseprio. Uno status quaestionis storiografico. In *Porphyra*, VII. Supplemento 11, 2010, s. 24 – 29. Tu pozri aj kritický rozbor názorov venovaných nástenným maľbám.

¹³⁵ Mariánsku úctu demnoštrovali výnimočnými stavebnými počinmi aj ďalší vysoko postavení klerici, najmä pápež Ján VII. v rokoch 705 – 707 pri výstavbe unikátneho oratória Panny Márie Reginy v interiéri starej baziliky sv. Petra. BALLARDINI, Antonella – POGLIANI, Paola. A reconstruction of the oratory of John VII (705 – 707). In *Old Saint Peter's Rome*. Ed. Rosamond McKitterick – John Osborne – Carol M. Richardson – Joanna Story. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 2013, s. 190 – 213

¹³⁶ Proti hypotéze identity trikonchy s triklíniom je najmä ILLÁŠ, Martin. Predrománsky kostol na Devíne. In *Historický zborník*, 21, 2011, s. 1, s. 19 – 39

¹³⁷ Túto hypotézu som postuloval už v roku 2002 bez adekvátnej odozvy odbornej verejnosti VANČO, Martin. Počiatky kresťanskej architektúry: Veľkomoravská sakrál-na architektúra na Slovensku. In BAKOŠ, Ján et al. *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*. Bratislava: Veda, 2002, s. 39. Aj s odstupom času som osobne stále presvedčený o relevantnosti tejto hypotézy aj v súvislosti s pôsobením kňaza Jána z Benátok na Svätoplukovom dvore. K tejto problematike pozri bližšie CHARVÁT, Petr. Presbyter Johannes de Venetiis. In UNGEMRAN, Šimon – PŘICHYTALOVÁ, Renata – ŠULC, Martin – KREJSOVÁ, Jana (ed.). *Zaměřeno na středověk – Zdeňku Měřínskému k 60. narozeninám*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 566 – 568

¹³⁸ Najstarší kostol na mieste dnešného mesta Břeclav je doložený už k roku 1141 neznámeho patrocínia. odľa P. Jokeša sa však za najstarší kostol považuje románsky kostol objavený archeologickým výskumom na mieste denšného kostola sv. Václava z 13. storočia, pričom o ďalšom kostole zasvätenom sv. Filipovi a Jakubovi sú písomné správy známe až zo 17. storočia: JOKEŠ, 2013 (cit. v pozn. 3), s. 119

¹³⁹ Obec Ducové sa po prvýkrát spomína v roku 1348 v darovacej listine, ktorou kráľ Eudovít I. daroval hrad a panstvo Tematín magistrovi Mikulášovi Kontovi. Pravdepodobne vznikla presunom obyvateľstva zo zaniknutého dvorca na vrchu Kostolec k riečnemu toku Váhu, nový kostol tu už však postavený nebol.

sv. Michalovi (Staré Město) alebo sv. Jurajovi (Nitrianska Blatnica, Uher-
ské Hradiště, Veszprém). Možno nebudeme ďaleko od pravdy, keď niekto-
rým z vyššie uvedených rotúnd prisúdime tiež patrocíniá sv. Juraja alebo
sv. Michala archanjela.

2.2. Nitra

Veľkomoravskú sakrálnu architektúru na území Nitry je možné ana-
lyzovať rovnako ako v prípade Olomouca, tiež na základe topografie ra-
nostredovekých sakrálnych pamiatok uvedených v stredovekých písomných
prameňoch a verifikovaných archeologickým výskumom. Tzv. Pribinovmu
kostolu už bola venovaná pozornosť v kapitole zameranej na písomné sprá-
vy z 9. – 10. storočia, v kontexte ktorých boli naznačené možnosti zasvä-
tenia kostola sv. Emmerámovi alebo Panne Márii. Na základe výsledkov
archeologického výskumu ale je možné s týmto kostolom spojiť aj ďalšie
sagrálne stavby s inými patrocíniami, čo bude zdôvodnené nižšie.

Vzhľadom na skutočnosť, že Pribina bol pokrstený v kostole sv. Mar-
tina na dvorci salzburského arcibiskupa Adalráma v Treismaueri,¹⁴⁰ treba
detailnejšie rozobrať aj ďalšiu z alternatív identity tohto kostola s archeo-
logicky lokalizovaným kostolom sv. Martina na Martinskom vrchu v Nitre.
Ten sa v písomných prameňoch uvádza po prvý raz v roku 1285 ako mater-
ský kostol fary v Topolčanoch, ktorej štvrtinu príjmu daroval ostrihomský
arcibiskup nitrianskej kapitule.¹⁴¹ Kostol bol predmetom archeologického
výskumu Bohuslava Chropovského v rokoch 1964 – 1965¹⁴² a revízneho
archeologického výskumu Mateja Ruttkaya v roku 2005.¹⁴³ Archeologický-
mi metódami sa však zatiaľ nepodarilo jednoznačne dokázať jeho výstavbu
v 9. storočí¹⁴⁴, a to aj napriek nálezu karolínskej mince typu Bledonis vlo-

¹⁴⁰ „... et suo iussu fide instructus baptizatus est in ecclesia sancti Martini loco Treisma nuncupato, curte videlicet pertinenti ad sedem Iuvavensem.“ KOS, 1936 (cit. v pozn. 4), s. 135

¹⁴¹ „... quaestio verteretur super quartis ecclesiarum de Thopolchan, cuius matrix est ecclesia Sancti Martini prope Nitriam de Sys etc.“ *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II.*, Ed. Nándor Knauz. Strigonii 1882, s. 202

¹⁴² CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Z najstarších dejín Nitry. In *Vlastivedný časopis*, XIII, 1964, č. 3, s. 115

¹⁴³ RUTTKAY, Matej. Možnosti prezentácie zaniknutých kostolov v Nitre na Martin-
skom vrchu. In *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja*. Zborník zo
seminára a katalóg k výstave. Nitra. Krajský pamiatkový úrad, 2011, s. 59 – 68

¹⁴⁴ Prehľad k tejto problematike pozri napr. SANUEL, Marián. Kat. I.10. Nitra, časť
Chrenová, poloha Martinský vrch, Zaniknutý kostol sv. Martina. In POMFYOVÁ, 2015
(cit. v pozn. 1), s. 134 – 137

ženej do úst muža pochovaného v presbytériu kostola,¹⁴⁵ ktorá sa stala hlavným argumentom, ale zároveň aj protiargumentom pre datovanie kostola do 9. storočia.¹⁴⁶ Napriek tomu sa domievam, že indícií k vzniku tohto kostola vo veľkomoravskom období je viacero. Svedčí o tom nielen lokalizácia kostola na jednom z najväčších veľkomoravských hradísk v Nitre, ale aj súvis patrocínia sv. Martina s bavorskou misiou.

Ďalším zo stredovekých nitrianskych kostolov zaznamenaných v písomných prameňoch k roku 1247 je kostol sv. Michala archanjela¹⁴⁷ nachádzajúci sa v polohe „Na Vršku“. V tejto časti Nitry bolo lokalizované tiež veľkomoravské hradisko a v severnej časti vyvýšeniny boli počas záchranného výskumu v okolí Mariánskeho námestia na Kupeckej ulici v roku 1994 objavené J. Ruttkayovou a M. Ruttkayom fragmenty stavebnej suty vo vrstvách z 9. storočia. Tá sa skladala z opracovaného kvádríka a malty, ktorá podľa autorov výskumu nepriamo dokazuje existenciu murovanej sakrálnej architektúry zasvätenej sv. Michalovi archanjelovi.¹⁴⁸ Stavebná suť mohla pochádzať zo staršej stavby zničenej výstavbou barokového kostolíka situovaného v tejto časti návršia, pričom hypotéza o existencii veľkomoravského kostola sv. Michala archanjela je v súčasnosti akceptovaná viacerými bádateľmi.¹⁴⁹

Vráťme sa však k najznámejšiemu nitrianskemu kostolu sv. Emmerá-

¹⁴⁵ CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Príspevok k problematike cirkevnej architektúry a počiatkom kresťanstva na Slovensku. In *Monumentorum Tutela*, 8, 1972, s. 194

¹⁴⁶ Ide o poldenár franského kráľa Karola Prostého z rokov 898 – 929, vyrazený mincovňou Bledonis lokalizovanou vo francúzskom meste Lons-le-Saunier. KOLNÍKOVÁ, Eva. Streit um die historische Deutung der karolingischen Fundmünze aus Nitra (Zum Problem der Aussagekraft der Einzelfunde). In *Moneta medievalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*. Ed. R. Kiersnowski – S. K. Kuczyński – M. Męclewska – M. Mielczarek – B. Paszkiewicz. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2002, s. 53. Podľa Jána Hunku ale jestvuje aj možnosť, že je to postkarolínska minca vyrazená okolo roku 1100 v Burgundsku, pretože v tomto období bola vo francúzskej Jure móda imitovať mince z čias Karola Prostého. HUNKA, Ján. Karolínske mince z územia Slovenska a ich význam. In *Zborník Slovenského národného múzea*, 2011, Archeológia supplementum 4. Bratislava 2011, s. 48 – 49

¹⁴⁷ HUDÁK, Július. *Patrocínia na Slovensku*. Bratislava 1984, s. 181; SAMUEL, Marián – POMFYOVÁ, Bibiana. Kat. I. 9. Sakrálna topografia ranostredovekej sídelnej aglomerácie. In POMFYOVÁ, 2015 (cit. v pozn. 1), s. 122

¹⁴⁸ RUTTKAYOVÁ, Jaroslava – RUTTKAY, Matej. Výsledky výskumu v Nitre-Starom meste v roku 1994. In *Archaeologica historica*, 22, 1997, s. 103

¹⁴⁹ SAMUEL, Marián – POMFYOVÁ, Bibiana. Kat. I. 9. Sakrálna topografia ranostredovekej sídelnej aglomerácie. In POMFYOVÁ, 2015, s. 121 – 122

ma, ktorému už bola čiastočne venovaná pozornosť v kontexte analýzy písomných prameňov vzťahujúcich sa k Pribinovmu kostolu.¹⁵⁰ Prvá písomná správa o kostole a jeho zasvätení sa nachádza v Maurovej legende z roku 1070,¹⁵¹ popisujúcej udalosti súvisiace s pochovaním sv. Svorada a Benedikta v tomto kostole v 30. rokoch 11. storočia. Existenciu kostola spred 11. storočia dokladali do výskumnej kampane realizovanej v rokoch 1991 – 1993 len sekundárne použité opracované kvádriky v základoch apsidy kostolíka sv. Emmeráma¹⁵² a stavebná deštrukcia pozostávajúca z fragmentov kamenného muriva, omietok a zlomkov architektonických článkov z výplne komorového valu z 1. polovice 11. storočia.¹⁵³ Alexander Ruttkay už v tomto období predpokladal podľa horizontálnej stratigrafie murív dolného a horného kostola, ako aj stavebnej deštrukcie použitej pri výstavbe hradby, že stavbe predchádzali najmenej tri staršie sakrálne objekty spred 13. storočia.¹⁵⁴ Hmatateľné doklady o existencii murovanej architektúry z 9. storočia boli však získané až počas výskumu realizovaného na východnom nádvorí hradu v roku 2011, kde bola lokalizovaná vrstva kompaktnej malty nad zásypom včasnostredovekej polozemnice pod telesom valu z 2. polovice 9. storočia.¹⁵⁵ Na základe súčasných poznatkov dosiahnutých archeologickým výskumom v priestore Nitrianskeho hradu možno konštatovať, že sa tu v 9. storočí nachádzala staršia sakrálna murovaná stavba konsek-

¹⁵⁰ SAMUEL, Marián – POMFYOVÁ, Bibiana – BURAN, Dušan. Kat. III.16. Nitra. Katedrálly kostol sv. Emmeráma, Svorada a Benedikta. In POMFYOVÁ, 2015 (cit. v pozn. 1), s. 493 – 511

¹⁵¹ „Positus autem est ibidem Benedictus in basilica beati Emerammi martiris, in eadem sepultura in qua pausabant ossa beati Andree sancti patris...“ *Scriptores rerum Hungaricum I.* Ed. I. Szentpétery. Budapest 1937 s. 359

¹⁵² BEDNÁR, Peter – STANIČEK, Ivan. Archeologický a stavebno-historický výskum Nitry v rokoch 1988 – 1991. In *Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta*. Nitra 1993, s. 131

¹⁵³ BEDNÁR, Peter. Nitriansky hrad v 9. storočí a jeho význam v sídliskovej štruktúre veľkomoravskej Nitry. In *Svätopluk 894 – 1994*. Ed. Richard Marsina – Alexander Ruttkay. Nitra 1997, s. 21

¹⁵⁴ RUTTKAY, Alexander. Počiatky kresťanskej sakrálnej architektúry v archeologických nálezoch. In *Pamiatky a múzeá*, 1995, č. 4, s. 11; RUTTKAY, Alexander. Počiatky stredovekej Nitry. In *Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty*. In *Zborník k životnému jubileu T. Štefanovičovej*. Ed. Alexander Avenarius – Zuzana Ševčíková. Bratislava 1999, s. 307

¹⁵⁵ BEDNÁR, Peter – POLÁKOVÁ, Zuzana – ŠIMKOVIC, Michal. Kostol sv. Emmeráma na Nitrianskom hrade v 9. – 13. storočí. In *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja*. Zborník zo seminára a katalóg k výstave. Nitra: Krajský pamiatkový úrad, 2011, s. 73 – 74

rovaná logicky sv. Emmerámovi. Neznamená to však, že ide o doklad existencie Pribinovho kostola na Nitrianskom hrade.

Výskum patrocínií nitrianskych kostolov prezentovaný v tejto kapitole nenaznačuje paralelnú existenciu Pribinovho a Vichingovho kostola na Nitrianskom hrade.¹⁵⁶ Okrem patrocínia sv. Emmeráma tu do 11. storočia, keď boli za patrónov kostola vyhlásení po svojej kanonizácii tu pochovaní svätci sv. Svorad a Benedikt, sa v písomných prameňoch už ďalšie patrocínium neuvádza. Preto je len málo pravdepodobné, že by tu v minulosti existovala ešte jedna sakrálna stavba, ktorá by upadla do zabudnutia. Z vyššie uvedených dôvodov sa preto domievam, že Pribinov kostol nie je totožný s kostolom sv. Emmeráma, ktorého patrocínium súvisí pravdepodobne až so vznikom Nitrianskeho biskupstva v roku 880,¹⁵⁷ ale skôr s kostolmi sv. Martina alebo sv. Michala archanjela.

Poslednou známou sakrálnou architektúrou postavenou v Nitre zrejme už počas veľkomoravskej ríše je benediktínsky kláštor sv. Hipolyta postavený na úpätí hory Zobor.¹⁵⁸ V písomných prameňoch sa uvádza po prvý raz tiež vo vyššie uvedenej Maurovej legende o mučeníkoch sv. Ondrejovi-Svoradovi a Benediktovi.¹⁵⁹ Jeho výstavbu už vo veľkomoravskom období

¹⁵⁶ Niektorí bádatelia sa domnievajú, že Wichingov kostol vznikol prestavbou staršieho Pribinovho chrámu. MISAR, Matthias. Wandmalereireste aus Mikulčice. In *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. Band 3. Ed. Falko Daim – Torsten Kempke – Pavel Kouřil – Lumír Poláček. Brno 1998, s. 61. Tento názor najnovšie prezentoval BOTEK, Andrej. Pribinov kostol v Nitre, jeho historický a cirkevný kontext a architektonické súvislosti. In *Studia Historica Nitriensia*, 26, 2022, č. 1, s. 12, ktorý sa odvoláva na autorov hesla nitrianskej katejáry v publikácii *Stredoveký kostol: POMFYOVÁ*, 2015, s. 498 (cit. v pozn. 1), ktorí Pribinov kostol stotožnili s hypotetickým, dnes už neexistujúcim kostolom Panny Márie, ktorý mohol, ale nemusel byť totožný s Wichingovým biskupským kostolom (porovnaj *POMFYOVÁ*, 2015, s. 495, na s. 498 sa vôbec Botekom citovaná informácia neuvádza).

¹⁵⁷ Túto hypotézu som prezentoval už v štúdiu VANČO, Martin. Veľkomoravská sakrálna architektúra na území Nitre. In *Galéria*. Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave, 2000, s. 17-31. V súčasnosti sa k nej prikláňajú aj ďalší bádatelia, napr. SAMUEL, Marián – POMFYOVÁ, Bibiana. Kat. I. 9. Sakrálna topografia ranostredovekej sídlenej aglomerácie. In *POMFYOVÁ*, 2015 (cit. v pozn. 1), s. 120

¹⁵⁸ SAMUEL, Marián – POMFYOVÁ, Bibiana. Kat. I.13. Nitra, vrch Zobor. Zaniknutý benediktínsky kláštor sv. Hypolita. In *POMFYOVÁ*, 2015 (cit. v pozn. 1), s. 134 – 137

¹⁵⁹ „Inter quos quidam sancti spiritus instinctu tactus, ex rusticitate quasi rosa ex spinis ortus, nomine Zoerardus hanc in patriam de terra Poloniensium advenit et a Philippo abbate, cuius monasterium Zobor nominatum in Nitriensi territorio ad honorem Sancti Ypolitii martyris situm erat, habitu accepto et Andreas nominatus eremiticam vitam agere statuit.“ SRH (cit. v pozn. 151), s. 357

naznačuje Kosmova kronika česká z prelomu 11. – 12. storočia,¹⁶⁰ uvádzajúca jeho výstavbu počas vlády kniežaťa Svätopluka: „Téhož roku Svätopluk kráľ moravský – jak se všeobecně vypravuje – zmizel uprostřed svého vojska a nikde se již neobjevil. Pravda však je, že přišed sám k sobě uznal, že ne-spravedlivě a jaksi zapomněv dobrodiní pozdvihl zbraně proti svému pánu, císaři Arnulfovi, jehož synu byl kmotrem a jenž mu podrobil nejen Čechy, ale i jiné země odtud až k Odře a odtamtud do Uher a k řece Hronu. Želje toho, za temna půlnočního vsedl, nikým nepozorován, na koně, projel svým táborem a uchýlil se na jedno místo na stráni hory Zobor, kde kdysi s jeho podporou a pomocí vystavěli tři poustevníci ve velikém a nepřístupném lese kostel“.¹⁶¹

Archeologický výskum na mieste kamaldulského kláštora zrušeného v roku 1782 Jozefom II., ktorý bol splanovaný pri výstavbe liečebne respiračných chorôb v rokoch 1961 – 1962,¹⁶² bol realizovaný do roku 2001 len sporadicky vo forme záchranných výskumov menšieho rozsahu.¹⁶³ Súvislé úseky murív pôvodného benediktínskeho kláštora sa podarilo objaviť až Mariánovi Samuelovi počas päťročného systematického výskumu južne od barokového kamaldulského kláštorného kostola. Ten zároveň identifikoval zánikový horizont kláštorného komplexu v 1. polovici 13. storo-

¹⁶⁰ „Eodem anno Zuatopluk rex Moravie, sicut vulgo dicitur, in medio exercitu suorum deliuit et nusquam comparuit. Sed re vera tum in se ipsum reversus xum recognovisset, quod contra dominum suum imperatorem et compartem Arnolfum iniuste et quasi in-menor beneficii arma movisset, qui sibi non solum Boemiam, verum etiam alsis regiones honc usque ad flumen Odra met inde Ungariam usque ad fluvium Gron subiugarat peni-tentia ductus medie noctis per opaca nemine sentiente ascendit equum et transiens sua castra fugit ad locum in latere montis Zober situm ubi olim tres heremite inter magnam et inaccessibilem hominibus silvam eius ope et auxilio edificaverant ecclesiam.“ Cosmae Pragensis chronica Bohemorum. *Monumenta Germaniae Historia 2. series*, Ed: B. Bretholz. Berolini 1923, s. 32 – 34

¹⁶¹ Citované podľa BLÁHOVÁ, Marie – FIALA, Zdeněk. *Kosmova kronika česká*. Praha 1972, s. 34

¹⁶² HABOVŠTIK, Alojz. Záchranný výskum v Nitre pod Zoborom. In *Štúdiijné Zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 14*, 1964, s. 227 – 234. Dokumentácia zo staršieho archeologického výskumu realizovaného L. Kraskovskou bola zničená počas 2. svetovej vojny. KRASKOVSKÁ, Ludmila. Archeologický výskum na Zobore pri Nitre. In *Sborník Slovenského národného múzea 36 – 37*, 1942 – 1943, s. 217 – 227

¹⁶³ Prehľad dejín bádania ako aj ďalšiu bibliografiu k tejto problematike pozri SAMUEL, Marián – ČURNÝ, Marián. Pottery from the Cellar a Monastic Dwelling ar the Kamaldul Monastery in Nitra: Keramika z pivnice mníšskeho príbytku kamaldulského kláštora v Nitre na Zobore. In *Studies in Post-Medieval Archaeology 4*. Praha: Archaia, 2012, s. 433 – 435

čia a najstaršiu stavebnú fázu datovateľnú do 11. storočia.¹⁶⁴ Výsledky archeologického výskumu by preto potvrdzovali názory tých bádateľov, ktorí vznik kláštora spájali s aktivitami uhorského kráľa Štefana I.,¹⁶⁵ resp. s rodom nitrianskych Poznanovcov, ktorí tento kláštor zrejme začiatkom 11. storočia len obnovili.¹⁶⁶

2.3. Olomouc

Existencia veľkomoravskej sakrálnej architektúry na Olomouckom kopci, na ktorom bol v stredoveku vybudovaný hrad s predhradím, je stále predmetom odbornej diskusie. Pri reštitúcii moravského biskupstva v roku 1063 kniežaťom Vratislavom II.¹⁶⁷ sa titulárnym kostolom biskupstva stal kostol sv. Petra, ktorý bol situovaný v priestore neskoršieho predhradia, na dnešenej Křížkovského ulici, presnejšie na nádvorí Filozofickej fakulty Palackého univerzity. Kostol sv. Petra bol zručaný v roku 1792 a napriek viacerým archeologickým výskumom vrátane posledného záchranného prieskumu realizovaného v roku 2016 sa nepodarilo odhaliť najstaršiu stavebnú fázu kostola, ale len murivá z jeho prestavby v 14. – 15. storočí.¹⁶⁸ Kostol sv. Petra sa v písomných prameňoch uvádza po prvý raz v listine biskupa Henricha Zdíka z roku 1141,¹⁶⁹ týkajúcej sa prenesenia sídla bis-

¹⁶⁴ IBIDEM, s. 435

¹⁶⁵ ZRUBCOVÁ, Soňa. Zoborský kláštor a jeho historický a stavebný vývin. In *Pamiatky a múzeá, 1996, č. 1*, s. 38 – 41

¹⁶⁶ STEINHÜBEL, 2016 (cit. v pozn. 12), s. 336 – 338

¹⁶⁷ ŠRÁMEK, Josef. K výročí roku 1063: Moravský arcibiskup Jan anebo O jednom obraze z Kosmovy kroniky. In *Vlastivědný věstník moravský*, 65, 2013, č. 3, s. 228 – 244. Podľa M. Wihodu a J. Steinhübela však nešlo o novozriadené biskupstvo, ale o obnovenie zaniknutého episkopátu založeného biskupstva v rokoch 899/900. STEINHÜBEL, Ján. *Kapitoly z nejstarších českých dějín 531 – 1004*. Kraków: Spolok Slovákov Poľsku. Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2012, s. 129 – 133; WIHODA, Martin. *Morava v době knížecí 906 – 1197*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 99 – 101

¹⁶⁸ DEHNEROVÁ, Hana – ŠLÉZAR, Pavel – STANĚK, Vlastimil. *Záchranný archeologický výskum v Křížkovského ulici*. Tisková zpráva Národního památkového ústavu. <http://previous.npu.cz/wiki/archeologie/aktuality-akce/news/17577-zachranny-archeologicky-vyzkum-v-krizkovskeho-ulici-v-olomouci/>

¹⁶⁹ Svätopeterské patrocínium biskupského kostola v Olomouci je uvedené až v listine biskupa Henricha z roku 1131 (datovanej najnovšie do roku 1141): „Henricus dei gratia Olomucensis ecclesie episcopus, omnibus orthodoxis catholice ecclesie filiis... Caritate quippe dei, que in cordibus fidelium per spiritum sanctum, qui datus est nobis, diffunditur, nobis in Christo dilectissimus et vere ecclesie catholice fillius dux Uacezlaus decenter inflammantus, ecclesiam beati Petri in Civitate Olomuc sitam, que eiusdem provintie ecclesiarum mater erat...“ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*. Ed. Gustav Friedrich. Praha 1904 – 1907, č. 115, s. 117

kupstva ku kostolu sv. Václava, vybudovaného za týmto účelom cca 400 m severne. Pri archeologickom výskume realizovanom pri výstavbe Arcidiecézneho múzea v jeho bezprostrednej blízkosti boli vo vrstvách z 2. polovice 9. storočia lokalizované fragmenty vápennej malty, ktoré podľa Romana Zaorala indikujú existenciu murovanej sakrálnej architektúry na tomto mieste.¹⁷⁰ Ďalšie stavebné fragmenty malty a dokonca aj krytiny rímskeho charakteru boli zasa objavené pri kostole Panny Márie Snežnej¹⁷¹, nachádzajúcom sa 200 m západne od pôvodného kostola sv. Petra. Súčasný kostol bol vybudovaný v 18. storočí na mieste staršieho minoritského kláštora rovnakého zasvätenia.¹⁷² Autor archeologického výskumu Pavel Šlězár pri dokazovaní veľkomoravského pôvodu mariánskeho kostola argumentuje najmä tým, že patronátne právo kostola Panny Márie daroval v roku 1253 Přemysl Otakar II. Špitálu sv. Ducha na Predhradí, čo má dokazovať jeho starší pôvod.¹⁷³ Podľa tohto bádateľa aj samotné patrocinium Panny Márie môže súvisieť s úctou sv. Metoda k Matke Božej a nepriamo tak môže dokazovať existenciu sídla jedného z troch sufragánnych veľkomoravských biskupstiev reštituovaných na Veľkej Morave v roku 899.¹⁷⁴ V súvislosti s veľkomoravským pôvodom sa v odbornej literatúre často uvádza aj kaplnka sv. Michala archanjela¹⁷⁵ situovaná na najvyššom mieste Olomouckého kopca, pri ktorej bol v roku 1255 alokovaný rehoľný rád Dominikánov¹⁷⁶ a kde v súčasnosti stojí eponymný barokový kostol. Posledným

¹⁷⁰ HLUBEK, Lukáš – ZAORAL, Roman. Nález benátské mince z 13. století na Dómském návrší v Olomouci. In *Numismatické listy*, 70, 2015, s. 53 – 54

¹⁷¹ ŠLÉZAR, Pavel. Nález střešní krytiny z výzkumu u kostela Panny Marie Sněžné v Olomouci. In *Zborník Slovenského národného múzea CVII, 2013, Archeológia* 23, s. 105 – 108

¹⁷² Prvá písomná správa o tomto kostole minoritov je v závete biskupa Bruna z roku 1267: „Bruno dei gracia episcopus Olomucensis... Item unum talentum distribuendum est inter pauperes et singulis per singulos denarios, de quo ad hospitale quod est apud ecclesiam fratrum minorum dabuntur denarii sexaginta.“ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae III*. Ed. Antonii Boczek. Olomouci 1841, s. 402

¹⁷³ IBIDEM, č. 197, s. 171 – 172

¹⁷⁴ ŠLÉZAR, Pavel. Archeologický výzkum u kostela Panny Marie Sněžné. Příspěvek k problematice počátků opvenění a církevních staveb na olomouckém předhradí. In *Přehled výzkumů*, 58, 2017, č. 2, s. 122

¹⁷⁵ ZAJÍČEK, Petr. *Geneza města Olomouc*. Magisterská diplomová práce Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Olomouc 2012, s. 52

¹⁷⁶ „... Wenceslaus illustris Rex Bohemorum volens operibus hoc efficere pietatis, quatenus de regno temporalis, ad regnum perpetuum transferretur, pauperibus spiritu fratribus videlicet predicatoribus in Olmucz capellam S. Michaelis cum areis ad se pertinentibus contulit iure perpetuo possidendam.“ CDM III. (cit. v pozn. 172), č. 216, s. 191 – 192

olomouckým kostolom, ktorý by mohol mať pôvod v období Veľkomoravskej ríše, je kostol sv. Klimenta uvedený v listine vystavenej kniežaťom Břetislavom z roku 1028.¹⁷⁷ Táto správa potvrdzujúca príslušnosť kaplnky sv. Klimenta k biskupskému kostolu sv. Petra je síce považovaná za neskoršie falzum, nesporne je však zaujímavá z toho dôvodu, že obsahuje informáciu o tom, že bola svätopeterskému kostolu darovaná už za čias starých zemských kniežat. Uvedená stavba však doteraz nebola identifikovaná archeologickým výskumom.

Problematickou naďalej zostáva aj rekonštrukcia pôvodnej veľkomoravskej fortifikácie na Olomouckom kopci, v priestore ktorej by logicky mohla byť situovaná aj sakrálna architektúra. Jediný doteraz identifikovaný val opevnenia tvorený obojstrannou kamennou plentou bol lokalizovaný na Václavskom návrší a je typický viac pre přemyslovské hradiská 10. storočia ako pre veľkomoravské hradiská.¹⁷⁸ Preto je skôr pravdepodobné, že jeho výstavba súvisela s anexiou Moravy kniežaťom Boleslavom I. po roku 955, ktorý si Olomouc vybral ako strategickú polohu pre svoje výboje smerom na východ. Veľkomoravské osídlenie sa s najväčšou pravdepodobnosťou koncentrovalo najmä v oblasti Svätopeterského návršia pri vyššie zmienených kostoloch sv. Petra a Panny Márie, aj keď ich veľkomoravský pôvod nebol doteraz jednoznačne dokázaný. Fragmenty mált a pálenej strešnej krytiny vo vrstvách z 9. – 10. storočia síce nepriamo dokazujú existenciu murovanej sakrálnej architektúry v tejto časti návršia, nemožno ich však považovať za potvrdenie sídla veľkomoravského biskupstva v Olomouci už v 9. storočí, ako sa domnievajú niektorí bádatelia.¹⁷⁹

2.4. R a j h r a d

Problém kontinuity cirkevných inštitúcií, resp. reziduovanie starších veľkomoravských kostolov na veľkomoravských hradiskách aj po definitívnom začlenení Moravy do Přemyslovskej ríše v 11. storočí je možné rozobrať na príklade okolností vzniku Rajhradského benediktínskeho klášt-

¹⁷⁷ „Bracizlaus dux Moraviae filius illustris Boemorum ducis, profligatis de Moravia Ungaris, restituit ecclesiae S. Petri et capellae S. Clementis Olomucii dotem an antiquis huius terrae principibus collatam.“ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I.* Ed. C. J. Erben. Prague 1855, č. 93, s. 39

¹⁷⁸ Ide o konštrukciu valu s obojstrannou kamennou plentou, typickou pre přemyslovské opevnenia 10. storočia v Čechách. ZAJÍČEK, Pavel. Komparace některých aspektů počátků měst Krakova a Olomouce. In *Historica Olomucensia*, 47, 2014, s. 19, 21

¹⁷⁹ STEINHÜBEL, 2012 (cit. v pozn 167), s. 129 – 133; WIHODA, 2010 (cit. v pozn. 167), s. 99 – 101

tora nachádzajúceho 12 km južne od Brna.¹⁸⁰ V listine kniežaťa Břetislava z roku 1045, ktorá je falzom z 13. storočia, týkajúcej sa potvrdenia fundácie Břevnovského kláštora kniežaťom Břetislavom, sa nachádza v súpise jeho majetkov zmienka o celle sv. apoštolov Petra a Pavla na pustom hradisku v Rajhrade.¹⁸¹ Patrocínium sv. Petra je pritom spojené s počiatkami novobnoveného moravského biskupstva v Olomouci v roku 1063 a je viac ako pravdepodobné, že toto zasvätenie malo viacero veľkomoravských kostolov vrátane sídleného kostola moravského arcibiskupstva, čomu bude venovaná pozornosť v inej časti tejto štúdie. Preto je iste lákavá hypotéza, že břevnovskí benediktíni v 11. storočí založili kláštor už pri existujúcom kostole sv. Petra a Pavla. Aj v tomto prípade však disponujeme len staršou ľudovou tradíciou o existencii veľkomoravského kláštora, v ktorom údajne kontinuálne prežívala slovanská liturgia.¹⁸² V okolí súčasného kláštora síce bolo preskúmaných viacero veľkomoravských pohrebísk (Rajhrad, Rajhradice, Rebešovice) s inventárom typickým pre centrálnu sídliskovú polohu – hradiská, samotné archeologické výskumy realizované v areáli kláštora však existenciu veľkomoravského opevneného hradiska nepotvrdili.¹⁸³ Na základe súčasných poznatkov sa preto dá konštatovať len to, že benediktínsky kláštor v Rajhrade nevznikol skôr ako v 11. storočí. Mohol hypoteticky súvisieť s aktivitami kniežaťa Břetislava v 30. rokoch 11. storočia a s definitívnym ovládnutím Moravy Přemyslovcami, pričom kláštor mal kolonizačnú funkciu spojenú s misijnou fundáciou tohto přemyslovského kniežaťa.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Išlo pôvodne o expozitúru Břevnovského kláštora, ktorú v roku 1248 český kráľ Václav I. daroval olomouckému biskupstvu, pričom Břevnovskému kláštoru sa po dlhotrvajúcom spore podarilo v roku 1285 obhájiť patronátne právo nad týmto kláštorom. ŠRÁMEK, Josef. Kláštory olomoucké diecézy za episkopátu Bruna ze Schauenburka (1245 – 1281). Rajhradská kauza z roku 1255. In *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*. Ed. Antonín Kalous – Jan Stejskal – Josef Šrámek. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 146 – 147 (145 – 167)

¹⁸¹ „... Brecizlaus, dei gracia dux Boemorum, maiorem ecclesiam in Brevnov in honore sancti Adalberti, Bohemice gentis apostoli, ob eternum remedium anime meé parentumque meorum deo cooperante construxi et eidem nomine dotis has villas cum hoinibus et earum pertinentiis dedi: ... In Moravia eciam quandam in honore sanctorum Petri et Pavli apostolorum in quodam castro deserto, cui nomen Raygrad...“ CDRB I. (cit. v pozn. 169), č. 379, s. 353 – 354. ŠRÁMEK, Josef. Rajhradský klášter jako enigma moravských středověkých dějin. Cesta Rajhradu k proboštví v horizontu 11. – 14. století. In *Vlastivědný věstník moravský*, 66, 2014, s. 43

¹⁸² ŠRÁMEK, 2014 (cit. v pozn. 181), s. 43 – 44

¹⁸³ K problému veľkomoravského hradiska predpokladaného na mieste benediktínskeho kláštora pozri: HENDRYCHOVÁ, Soňa. Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. In *Archaeologia historica*, 41, 2016, s. 87 – 99. s. 95 – 96

¹⁸⁴ ŠRÁMEK, 2014 (cit. v pozn. 181), s. 45

2.5. Staromestsko-uherskohradištská aglomerácia a jej okolie

V oblasti súčasného Starého Města, Uherského Hradišťa a ich blízkeho okolia sa nachádza viacero reliktov veľkomoravskej sakrálnej architektúry preskúmaných archeologickými výskumami po roku 1949. Samotné Staré Město sa v stredoveku nazývalo Velehradom,¹⁸⁵ ktoré bolo trhovou dedinou patriacou od začiatku 13. storočia do majetku Velehradského kláštora a nazývanou ako „Welegrad villa forensis“¹⁸⁶. V zakladajúcej listine novozałożeného mesta Nového Velehradu (premenovaného neskôr na Hradišťa) vydanéj Přemyslom Otakarom II. v roku 1257 sa uvádza kostol sv. Juraja postavený na ostrove rieky Moravy ako filiálny kostol farského kostola trhovej dediny Velehradu, t. j. Starého Města.¹⁸⁷ Táto správa sa považuje za nepriamy dôkaz existencie kostola sv. Michala, ktorý mal túto funkciu až do roku 1550, keď po predaji trhovej dediny Velehradu novozałożenému mestu Hradišťa bola funkcia oboch kostolov vymenená.¹⁸⁸ Prvá písomná správa o kostole sv. Michala archanjela „Na dědině“ sa však po prvý raz uvádza až v roku 1464,¹⁸⁹ pričom pod súčasným kostolom postaveným v 13. storočí bola archeologickým výskumom Viléma Hrubého v roku 1962¹⁹⁰ objavená rotunda, o ktorej veľkomoravskom pôvode sa dnes ne-

¹⁸⁵ Prvá písomná zmienka o Velehrade je v listine olomouckého biskupa Henricha Zdíka z roku 1131, resp. 1141, týkajúcej sa prenesenia sídla biskupstva od kostola sv. Petra ku kostolu sv. Václava. „Has villas dominus episcopus Henricus emit et dedit sancto W(encezlao): Siuanici, Loyisi, Crekouicih <alodium sufficiens duobus aratris> He ville ad Spitigeuensem ecclesiam pertinent: larogneuici tota, Kostelec tota, Sadouici tota, Rusou tota, Veligrad tota...“ CDRB I. (cit. v pozn. 169), č. 115, s. 121 – 122

¹⁸⁶ Táto skutočnosť je známa z listiny olomouckého biskupa Roberta z roku 1220. „Decimas integrales omium villarum in agris, vineis, animalibus ... quas tempore sue foundationis vestrum monasterium possidebat vel in sui dedicatione ... Welegrad villa forensis cum omnibus suis appendicis.“ CDM I. odex diplomaticus et epistolaris Moraviae I. Ed. Antonii Boczek. Olomoucii 1836, č. CVII, s. 115

¹⁸⁷ „... videlicet quod ad insulam in qua sita est capella Sancti Georgii que pre ceteris in lilo districtu ad ad construendam munitionem omnium predictorum fidelium nostrum... quam homines Monasterii Weligradensis de ipsa forensi villa Weligrad, cum pro omnibus sit latus et capax locus ille simul debeant se transferre...“ CDM III. (cit. v pozn. 172), č. CCLVIII, s. 246

¹⁸⁸ HRUBÝ, Vilém. *Staré Město. Velkomoravský Velehrad*. Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd, 1965, s. 184 – 191

¹⁸⁹ Okresní archiv Uherské Hradišťa, AM Uherské Hradišťa, č. i. 45; Jokeš 2017 (cit. pozn. 3), s. 81

¹⁹⁰ HRUBÝ, Vilém. *Staré Město. Velkomoravský Velehrad*. Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd, 1965, s. 184 – 188

pochybuje.¹⁹¹ Otázkou preto je, či táto rotunda plnila funkciu farského kostola kontinuálne do 13. storočia, alebo išlo už o schátralú stavbu, ktorú velehradskí cisterciáni prestavali do dnešnej podoby až v prvej tretine 13. storočia.

Kanonické vizitácie zo 14. storočia uvádzajú v Starém Městě existenciu ďalších dvoch kostolov, a to sv. Jána Krstiteľa a sv. Víta.¹⁹² Predovšetkým prvé patrocínium sa môže vzťahovať k niektorému z veľkomoravských kostolov objavených na prelome 40. – 50. rokov 20. storočia „Na Valách“¹⁹³ alebo v polohe v Špitálky.¹⁹⁴ S veľkomoravským obdobím je nakoniec spájaný aj kostol sv. Víta, doložený na lokalite „Za Kostelíkem“, resp. „U Víta“, kde do konca 18. storočia stál kostol s týmto zasvätením.¹⁹⁵ Fragmenty základov murovanej stavby tu síce objavil už v roku 1929 Antonín Zelnitius, re-víznym výskumom V. Hrubého v 50. rokoch 20. storočia tu však nebola lokalizovaná už žiadna stavebná deštrukcia z dôvodu zničenia lokality intenzívnou ťažbou hliny.¹⁹⁶ Neskoršími archeologickými výskumami sa na tejto lokalite podarilo preskúmať rozsiahly remeselnícky areál,¹⁹⁷ ktorý však nemôže byť považovaný za dôkaz veľkomoravského pôvodu kostola sv. Víta.¹⁹⁸

¹⁹¹ GALUŠKA, Luděk. Kirchliche Architektur des großmährischen Veligrad und die Besiedlung des Machtzentrums. In POLÁČEK, L. – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, J. (Eds.). *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*. (Internationale Tagungen in Mikulčice, VIII). Brno 2010, s. 170 – 172

¹⁹² HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Visitace jihomoravských farností v polovině 14. století. In *Jižní Morava*, 6, 1970, s. 23

¹⁹³ HRUBÝ, Vilém. Objev kostela z 9. století na pohřebišti ve Starém Městě. In *Archeologické rozhledy*, I, 1949, s. 109 – 122; HRUBÝ, Vilém. Základy kostela na staroměstském pohřebišti „Na valách“. In *Památky archeologické*, XLVI, 1955, s. 265 – 307; Kritický rozbor pohrebiska „Na valách“ pozri CHORVÁTOVÁ, Hana. *Prunkvoller Frauenschmuck während des langen 9. Jahrhunderts im Mährerreich. Typologie, Chronologie und historische Bedeutung*. Berlin – Boston, De Gruyter, 2023

¹⁹⁴ POULÍK, Josef: Objev druhého kostela ve Starém Městě. In *Archeologické rozhledy*, II, 1950, s. 12 – 22; POULÍK, Josef. Nález kostela z doby Říše velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Městě. In *Památky archeologické*, XLVI, 1955, s. 307 – 351

¹⁹⁵ ŠOLLE, Miloš. Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu. Praha: Vyšehrad, 1996, s. 78, 138

¹⁹⁶ HLAVICA, Michal – NOSEK, Vojtěch – VALÁŠKOVÁ, Lucie – PETŘÍK, Jan. Technické značky jako opomíjený archeologický pramen? Fotogrammetrická analýza den nádob z velkomoravských hrnčírských dílen ze Starého Města (okr. Uherské Hradiště), polohy „U Víta“. In *Archeologické rozhledy*, LXVIII, 2016, s. 385 – 388, (381 – 412)

¹⁹⁷ GALUŠKA, Luděk. Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města – Uherského Hradiště. In *Památky archeologické*, 80, 1989, s. 405 – 454

¹⁹⁸ JOKEŠ, 2017 (cit. v pozn 3), s. 82

Na základe legendy *Vita Sancti Wenceslai auctore Carolo IV.* zo 14. storočia, ktorá ho uvádza ako metropolitný kostol sv. Metoda v kontexte krstu kniežaťa Bořivoja a jeho ženy Ľudmily,¹⁹⁹ je skôr pravdepodobné, že ide o neskoršiu stavbu, ktorú Karol IV. spojil so sídlom arcibiskupa Metoda len na základe vlastných predstáv o veľkomoravskej histórii Velehradu.

V toponymnej polohe „Na Zerzavici“ sa podľa V. Hrubého nachádzal kostol sv. Klimenta, stotožnený s kamennou suťou rozkopanou v týchto miestach už v roku 1935.²⁰⁰ Túto hypotézu presvedčivo vyvrátil v roku 2000 Robert Snášil, ktorý sústredil množstvo presvedčivých argumentov k lokalizácii pôvodného kostola sv. Klimenta do polohy „Rybárny“ v katastri mesta Uherské Hradišče, kde sa nachádza lokalita „Špitálky“, uvádzaná v kanonickej vizitácii hradištského farára Michala Prokopa z roku 1652. Tá sa odvoláva na staršiu ľudovú tradíciu hovoriacu o existencii špitálskej kaplnky sv. Klimenta pri meste Hradišče,²⁰¹ pričom archeologickým výskumom R. Snášila realizovaným po roku 1979 tu bol lokalizovaný 6 m dlhý úsek muriva základov severnej steny lode kostola so šírkou 120 cm.²⁰² Ďalší z kostolov majúcich zrejme svoj pôvod už vo Veľkomoravskej ríši a nachádzajúci sa na území dnešného Uherského Hradišča je už zmienený kostol sv. Juraja, ktorý pôvodne stál na riečnom ostrove situovanom v priestore dnešného Masarykovho námestia²⁰³ a v roku 1785 bol kvôli schátralému stavu zručený. Geofyzikálny výskum realizovaný Petrom Dreslerom a Michalom Vágnerom v roku 2012 lokalizoval pod základmi gotického presbytéria kostola kruhový útvar, ktorý by bolo možné interpretovať ako rotundu sv. Juraja.²⁰⁴

V intraviláne Uherského Hradišča v miestnej časti Sady sa nakoniec nachádza architektonický komplex zdvojeného dvojchórového kostola s po-

¹⁹⁹ „... Baptizatus est illustris Borzivoy, dux Bohemie, una cum beata Ludmila martire, sua coniuge, ab ipso beato Metudio presule in civitate metropolitana Moravie Welegradensi in ecclesia beati Viti.“ MMFH II. (cit. v pozn. 77), s. 270

²⁰⁰ HRUBÝ, 1965 (cit. v pozn. 190), s. 180 – 182

²⁰¹ „Referunt homines antiquitus fuisse adhuc unam templum in pratis proximis civitati Hradisch una cum hospitali sub titulo S. Clementis, sed huius nulla vestigia extant, locus tamen ipse qui in hodiernum diem Spitalky nuncupatur viderut id adstrenere“. Citované podľa SNÁŠIL, Robert. Capella Morauorum a templum sub titulo sancti Clementis. In *Slovácko*, XLII, 2000, s. 181

²⁰² IBIDEM, s. 183

²⁰³ IBIDEM

²⁰⁴ DRESLER, Petr – VÁGNER, Michal. Geofyzikální průzkum Masarykova náměstí a lokalizace kostela sv. Jiří. In *Slovácko*, LIV, 2013, s. 155 – 162

strannou kaplnkou,²⁰⁵ ktorého základy murív boli objavené už v roku 1949 Vilémom Hrubým, ktorý začal archeologický výskum tejo lokality realizovať až v roku 1959.²⁰⁶ Práve tento bádateľ prišiel v roku 1965 s hypotézou, že ide o kaplnku Panny Márie,²⁰⁷ ktorú v roku 1247 daroval velehradským cisterciánom knieža Oldřich Korutanský.²⁰⁸ Rovnaké patrocínium však majú aj ďalšie dve stavby dodnes stojace v jeho blízkom okolí, či už kostol na cintoríne v predmestskej časti Sady,²⁰⁹ alebo kostol v neďalekej dedinke Popovice,²¹⁰ ku ktorým sa vyššie uvedený písomný prameň tiež mohol vzťahovať. Napriek uvedeným nejasnostiam pri identifikácii uvedenej kaplnky Panny Márie sa v súčasnosti o identite mariánskeho patrocínia veľkomoravského kostola na sadskej výšine nepochybuje.²¹¹ Ďalším podporným faktorom k hypotéze mariánskeho zasvätenia veľkomoravského kostola v Sadoch môže byť aj vznik nového, tzv. Velehradského kláštora založeného moravským markgrófom Vladislavom Henrichom, ktorého kostol Panny Márie bol vysvätený olomouckým biskupom Róbertom v roku 1228.²¹²

²⁰⁵ K dejinám archeologického výskumu tejto lokality pozri najnovšie: GALUŠKA, Luděk – LANGR, Jakub – VALÁŠKOVÁ, Lucie. Uherské Hradiště – Sady: Kiln for Firing Tiles and Pottery of Ancient Shapes. In POLÁČEK, Lumír et al. *Great Moravian Elites From Mikulčice*. Brno 2020: Czech Academy of Sciences Institute of Archaeology, s. 380 – 382

²⁰⁶ HRUBÝ, 1965 (cit. v pozn. 190), s. 102

²⁰⁷ HRUBÝ, 1965 (cit. v pozn. 190), s. 206

²⁰⁸ „Ego Ulricus filius ducis Karinthie, ac filius sororis inclili regis boemie ... clastro sacratissime dei genitricis et uirginis marie in Welegrad et venerabili conuentui deo ibidem famulanti iugiter capellam Popowiz sitam in monte iuxta Chvonewicz constructam in honore beate et prefate semper uirginis marie cum iure patronatus et omnibus attinentiis...“ CDM III. (cit. v pozn. 172), č. XCVI, s. 70 – 71

²⁰⁹ Túto pochybnosť formuloval napríklad už HAVLÍK, E. L. Velegrad. In *Staroměstská výročí*. Brno 1990, s. 87

²¹⁰ Dedina Popovice je uvedená v darovacej listine olomouckého biskupa Róberta, ktorý ju v roku 1220 daroval spolu s ďalšími majetkami Velehradskému kláštoru: „Welegrad villa forensis cum omnibus susi appendiciis, Maratiz et utrumque Popowiz, Zneispole, Squalcowicz, Leischowe, Tupiz, Borsiz, Costelan, Naconice, Polissowiz...“ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II*. Ed. Gustav Friedrich. Praha 1912, č. 195, s. 180

²¹¹ GALUŠKA, Luděk. Staré Město – Uherské Hradiště. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 181 a Najsv. Salvátora, ktorému mohla byť zasvätená bazilika na Bratislavskom hrade. ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. Bratislava a Devín. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 182

²¹² „Insuper rogavimus venerabilem patrem nostrum Robertum, Olomucensem episcopum... qui etiam tunc temporis ecclesiam eandem consecravít.“ CDRB II. (cit. v pozn. 210), č. 321, s. 321

Zakladateľ kláštora Vladislav Henrich, brat českého kráľa Přemysla Otakara I., evidentne nemal v pláne obnoviť starší veľkomoravský kláštor na tom istom mieste,²¹³ ale zámerne ho dal postaviť na druhej strane trhovej dediny Velehrad, ktorá sa rozprestierala na mieste staršieho veľkomoravského hradiska, z ktorého bolo odvodené jej meno.²¹⁴ Preto môžeme v tomto prípade hovoriť o translácii veľkomoravského, pôvodne zrejme benediktínskeho kláštora z jeho pôvodného miesta cistercitskou rehoľou na nové miesto s použitím pôvodného patrocínia.

Podobná situácia mohla nastať aj v prípade patrocínia sv. Petra, pretože kostol tohto zasvätenia sa nachádza neďaleko Uherského Hradišťa v Kunoviciach, ktorého farár Bartolomej je uvedený v roku 1235 ako svedok v listine kráľovnej Konštancie, týkajúcej sa majetkov františkánskeho kláštora v Prahe.²¹⁵ Ďalší stredoveký kostol zasvätený sv. Petrovi sa nachádza aj v neďalekých Polešoviciach. Prvá písomná správa o tomto kostole je síce známa až z roku 1320,²¹⁶ samotná dedina je však uvedená už v roku 1220 v listine olomouckého biskupa Róberta,²¹⁷ takže nie je vylúčené, že už v tomto období tu stál kostol so svätopeterským patrocíniom. Obe stavby boli zrejme pre autora „*Granum cathalogi praesulum Moraviae*“ dôkazom pre svätopeterské zasvätenie sídelného kostola moravského biskupstva v období Veľkej Moravy,²¹⁸ pretože aj pri založení, resp. prenesení sídla moravského biskupstva do Olomouca v roku 1063 bolo sídlo biskupstva

²¹³ Túto hypotézu formuloval už HAVLÍK, 1990 (cit. v pozn. 209), s. 89.

²¹⁴ Pomfyová sídlo archibiskupa v Mikulčiciach, kde bola najväčšia koncentrácia kostolov a spĺňala podmienky na rímsku liturgiu sv. Petra. POMFYOVÁ, 2010 (cit. v pozn. 85), s. 181 – 182

²¹⁵ „Bartholomeus plebanus in Cunowiz“. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III.* Ed. Gustav Friedrich. Praha 1942, č. 103, s. 121 – 122. Prvá písomná správa o Kunoviciach je pritom už z roku 1196, pretože práve tu knieža Břetislav vystavil listinu, ktorou kláštoru v Hradišti u Olomouca daroval dedinu Žirákovice. CDRB (cit. v pozn. 169) č. 354, s. 318

²¹⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI.* Ed. Chlumecky, Ritter P. von – Chytil, Joseph. Brünn, 1854, č. 67

²¹⁷ „Welegrad villa forensis cum omnibus susi appendiciis, Maratiz et utrumque Popowiz, Zneispole, Squalcowicz, Leischowe, Tupiz, Borsiz, Costelan, Naconice, Polissowiz...“ CDRB II. (cit. v pozn. 210), č. 195, s. 180

²¹⁸ „... constituens in Moravia Olomucensem civitatem apud sanctum Petrum episcopalem de cetero sedem, que olim in Welegrad temporibus Svatopluk regum Moraviae archiepiscopalis fuerat, demum temporibus ducum apud sanctum Petrum prope Welegrad in Pollessowicz extiterat (secundum alios vero in Cunowycz).“ MMFH I. (cit. v pozn. 102), s. 352

pri kostole sv. Petra.²¹⁹ Na otázku, či bol v 9. storočí sídelným chrámom Metodovej arcidiecézy práve kostol v Sadoch pri Uherskom Hradišti, nie je možné v súčasnosti jednoznačne odpovedať, pretože rovnaké zasvätenie mohla mať napríklad aj trojloďová bazilika na zaniknutom hradisku „Valy“ u Mikulčíc, ktorá rovnako mohla byť tiež sídelným chrámom moravského arcibiskupstva.

Rekonštrukcia základov kostola (sv. Jána Krstiteľa?) v Modrej pri Velehrade.

Foto: autor

Vďaka aktivitám velehradských cisterciánov sú známe aj písomné správy o ďalšom veľkomoravskom kostole situovanom v katastri obce Modrá vzdialenom asi 700 m od areálu velehradského kláštora. V roku 1911 tu boli Janom Nevěřilom objavené základy jednoloďového kostola s rektan-

²¹⁹ Moravské biskupstvo bolo založené kniežaťom Vratislavom so súhlasom pražského biskupa Šebířa v územnom rozsahu Moravského markgrófstva. ELBEL, Petr. Dějiny neúspěchu aneb úsilí Přemyslovců o zřízení arcibiskupství v českých zemích. In WIHODA, Martin – REITINGER, Lukáš. *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku*. Brno: Matice moravská, 2010, s. 238 – 306

gulárnym presbytériom, ktoré boli dôsledne preskúmané až archeologickým výskumom V. Hrubého v rokoch 1953 – 1955.²²⁰ Kostol bol postavený pravdepodobne už v prvej tretine 9. storočia,²²¹ pričom jeho patrocínium sv. Jána Krstiteľa je doložené v privilegii českého kráľa Přemysla Otakara I. z roku 1228, ktorým prevzal velehradský kláštor pod svoju ochranu.²²² Podobne v o niečo neskoršom falze zakladajúcej listiny Velehradského kláštora datovanej k roku 1202 sa uvádza kostol s týmto zasvätením, nachádzajúci sa na priliehajúcich pozemkoch kláštora, ktorý už bol pustý a prázdny.²²³ Podľa viacerých bádateľov novopríchodzí cisterciáni práve tento kostol začiatkom 13. storočia prestavali a používali ho ako provizórium, pokiaľ nemali postavený nový kláštor.²²⁴

Poslednou stavbou spájanou často s veľkomoravským obdobím, ktorú možno zaradiť do širšieho rámca veľkomoravského Veligradu, je kostol sv. Klimenta na Hore sv. Klimenta pri Osvětimanoch, vzdialený ca 17 km na západ od Starého Města.²²⁵ Prvá písomná správa o starodávnej kaplnke sv. Klimenta stojacej v lesnej samote neďaleko hradu Cymburk sa nachádza v listine olomouckého biskupa Jana Očka z Vlašimi z roku 1358, ktorá potvrdzuje donáciu majetku markgrófom Jánom Henrichom pre augustiniánsky kláštor Panny Márie a sv. Tomáša v Brne²²⁶ za účelom zriadenia prepoštsva.

²²⁰ HRUBÝ, Vilém – HOCHMANOVÁ, Věra – PAVELČÍK, Jan. Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré u Velehradu. In *Časopis Moravského musea*. Vědy společenské XL, 1955, s. 42 – 126

²²¹ HRUBÝ, 1965 (cit. v pozn. 190), s. 198 – 202; GALUŠKA, Luděk. Kirchliche Architektur des großmährischen Veligrad und die Besiedlung des Machzetrum. In POLÁČEK, L. – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, J. (Eds.). *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*. (Internationale Tagungen in Mikulčice, VIII). Brno 2010, s. 178 – 180

²²² „Ecclesia sancti Johannis iuxta Welegrad.“ CDRB I. (cit. v pozn. 169), s. 322

²²³ „Ecclesia santi Johannis sed tunc temporis vacua et deserta.“ CDRB (cit. v pozn. 210), s. 355, 370 – 372 K tejto problematike pozri napr. POJSL, Miroslav. Proměna Veligradu ve Staré Město. In GALUŠKA, Luděk – KOURIL, Pavel – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (ed.). *Velká Morava mezi východem a západem*. Sborník z mezinárodní konference konané v Uherském Hradišti roku 1999 u příležitosti 50. jubilea nálezů nejstarší velkomoravské církevní architektury. Brno 2000, s. 307

²²⁴ Přehľad názorov k tejto problematike pozri SCHENK, Zdeněk. *Velehrad – archeologické prameny k bývalému cisterciáckému klášteru*. Disertační práce Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy Univerzity. Brno: 2016, s. 24 – 27

²²⁵ Přehľad stavu bádania o tejto problematike pozri napr. GALUŠKA, 2010 (cit. v pozn. 221), s. 181 – 182

²²⁶ „Priori et Conuentui Monasterij, gloriose virginis Marie et beati Thome apostoli orid-

V roku 1958 Vilém Hrubý začal výskumnú kampaň hradiska zameranú na preukázanie jeho veľkomoravského pôvodu,²²⁷ pričom relikty stavebného komplexu, nachádzajúceho sa na akropole hradiska, preskúmal v rokoch 1961 – 1962 jeho spolupracovník Vladimír Ondruš. Tento prieskum zameraný na objasnenie stavebného vývinu trojpriestorovej sakrálnej architektúry dokázal, že najstaršou stavebnou fázou objektu bola najvýhodnejšia časť stavby, pripomínajúca podlhovasté, polygonálne ukončené presbytérium, ku ktorému bola neskôr dostavaná západným smerom pozdĺžna loď a nakoniec menšia predsieň.²²⁸ Vzhľadom na absenciu veľkomoravských hrobov z 9. storočia na tomto hradisku sa v súčasnosti o veľkomoravskom pôvode tejto stavby pochybuje,²²⁹ najmä z dôvodu diskreditácie lokality amatérskymi archeológmi, ktorí tu od 19. storočia uskutočnili rad výkopov motivovaných staršími ľudovými povestami o cyrilo-metodskom pôvode tohto hradiska.²³⁰ Na druhej strane je zasa skupina bádateľov nadväzujúca najmä na bádanie V. Hrubého, ktorá o výstavbe kaplnky na tomto hradisku už v 9. storočí nepochybuje.²³¹ Bádania, ktorí veľkomoravský pôvod stavby považujú za sporný ako napr. Dana Meňoušková, argumentujú pritom najmä absenciou hrobov s veľkomoravským inventárom. Vzhľadom na skutočnosť, že z územia Slovenska poznáme viacero stavieb, u ktorých sa preukázal predrománsky pôvod a veľkomoravské hroby u nich absentovali (Nitrianska Blatnica a Kostolany pod Tribečom), nie je možné

nis fratrum Heremitarum sancti Augustini in Bruna, nostre diocesis, et eidem Monasterio, cui ipse dominus Marchio fundator existit, Capellam beati Clementis pape, in siluestri solitudine, prope Castrum suum, nouum Cynneburg sitam...“ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IX*. Ed. Vincenc Brandl. Brünn 1875, č. 93, s. 73

²²⁷ HRUBÝ, Vilém. Velkomoravské hradisko sv. Klimenta u Osvětiman. In *Časopis moravského musea*, XLIV, 1959, s. 19 – 59; HRUBÝ, 1965 (cit. v pozn. 190), s. 207 – 208

²²⁸ ONDRUŠ, Vladimír. Velkomoravský kostel na hradisku sv. Klimenta. In *Almanach Velká Morava*. Brno 1965, s. 112 – 115; HRUBÝ, 1965 (cit. v pozn. 190), s. 207 – 208

²²⁹ MEŇOUŠKOVÁ, Dana. Hradisko sv. Klimenta. In *Archaeologia Mediaevalis Moravica et Silesiana, I, 2001, č. 1*, s. 181

²³⁰ Súborný prehľad ľudových legiend a romantických predstáv amatérskych archeológov k tejto problematike pozri GALIŠKA, Jiří. *Velkomoravská tradice, pověsti a povídky z oblasti Chřibů*. Magisterská diplomová práce Historického ústavu Filosofické fakulty Masarykovy Univerzity. Brno 2011, s. 55 – 75

²³¹ GALUŠKA, 2010 (cit. v pozn. 221), s. 182; V. Vavřínek napríklad predpokladá na Hore sv. Klimenta pôsobenie mníšskej komunity. VAVŘÍNEK, Vladimír. *Sv. Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem*. Praha: Vyšehrad, 2013, s. 233

faktor pochovávaní považovať za jediný smerodajný argument pri stanovení doby výstavby kostola.²³²

Nie je cieľom štúdie analyzovať relikty objavenej architektúry, dôležitou indíciou pri stotožnení kaplnky s veľkomoravskou architektúrou je samotný polygonálny tvar východnej časti stavby, ktorý je atypický pre väčšinu známych veľkomoravských stavieb, vykazujúcich príbuzné znaky najmä s karolínskou architektúrou 8. – 9. storočia.²³³ Vzhľadom na to, že polygonálne uzavreté presbytéria kostolov sú typické predovšetkým pre byzantskú sakrálnu architektúru,²³⁴ domnievam sa, že výstavbu kaplnky sv. Klimenta je možné spojiť priamo s pôsobením byzantskej misie, ktorá tento štýl mohla spotreďkovať priamo z centra cisárskeho Konštantínopola. Zdanlivo jednoduchý tvar kaplnky má totiž geometricky prepracovanú štruktúru, vychádzajúcu z konštrukcie oktogónu so stranou o veľkosti približne 24 rímskych stôp, čo je hagiografický symbol 24 starcov apokalypsy.²³⁵ Vzhľadom na to, že proporcie oktogónu neboli použité pri konštrukcii ani jedného veľkomoravského kostola, kaplnka sv. Klimenta predstavuje naozaj unikátny príklad aplikácie znalostí jednej zo siedmich vied slobodných umení, t. j. geometrie, ktorú samotný sv. Cyril-Konštantín mohol využiť aj pri kreovaní niektorých hlaholských grafém.²³⁶ Preto sa domnievam, že naozaj môže ísť o memoriálnu kaplnku, určenú na dočasné uloženie ostatkov sv. Klimenta, ako uvádzajú neskoršie písomné pramene pripisujúce jej výstavbu samotnému sv. Konštantínovi.²³⁷

²³² K tejto problematike pozri VANČO, Martin. Funkcie veľkomoravských kostolov vo vzťahu k príkostolným cintorínom. In *Konštantín a Metod. Bratia, ktorí menili svet*. Zborník z konferencie venovanej 1150. výročiu príchodu sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu (Bratislava 21. februára 2013). Ed. Branislav Panis – Matej Ruttkay – Vladimír Turčan. Bratislava 2012, s. 99 – 114

²³³ K recepcii karolínskej architektúry vo veľkomoravskej sakrálnej architektúre pozri napr. POMFYOVÁ, Bibiana. Karolínska architektúra – k otázke vplyvu a recepcie. In *Karolínska doba a Slovensko* (Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia Supplementum, 4). Ed. Vladimír Turčan. Bratislava 2011, s. 58 (53 – 69)

²³⁴ Na tento aspekt poukázal už autor výskumu HRUBÝ, 1965 (cit v pozn. 190), s. 209 a v súčasnosti ho preberá napr. GALUŠKA, 2010 (cit. v pozn. 221), s. 182 alebo BOTEK, Andrej. Byzantské vplyvy v ranostredovekej sakrálnej architektre Slovenska. In *Konštantínove listy*, 10, 2017, č. 1, s. 157 (150 – 179)

²³⁵ K tejto problematike pripravujem samostatnú štúdiu.

²³⁶ Ide najmä o grafémy „i“, „s“, „z“, „dz“, „č“, „ž“, „ju“, „l“, „m“. KRALČÁK, Lubomír. *Pôvod hlaholiky a Konštantínov kód*. Martin: Matica slovenská, 2014, s. 145 – 168

²³⁷ „Hic Cyrillus dubiam belli metuens aleam, & de facto Clenodio sancti nimirum Clementis corpore nimium follicitus, bona Regis gratia, loco quodam inaccessio, montibus &

2.6. Znojmo

Napriek oprávneným pochybnostiam o kontinuite veľkomoravských cirkevných inštitúcií v Olomouci, Rajhradě alebo Osvětimanoch, nepochybne s cirkevnou architektúrou veľkomoravského obdobia súvisí patrocínium sv. Hipolyta na rovnomennom hradisku v Znojme. Existenciu kláštora tu na začiatku 13. storočia dokladá listina Přemysla Otakara I. z roku 1221, týkajúca sa opravy hradu Podivín, v ktorej je ako svedok uvedený prepošť znojmského kláštora Marquarth.²³⁸ V roku 1988 objavil Bohuslav Klíma pod presbytériom súčasného kostola fragmenty kruhových murív, ktoré stotožnil so základmi rotundy datovanej najprv do 11. storočia.²³⁹ Po objave skupiny 11 hrobov s veľkomoravským inventárom, situovaných cca 5 metrov južne od základov v rokoch 1997 – 1998, sa autor priklonil k datovaniu rotundy do veľkomoravského obdobia.²⁴⁰ Nepatrné fragmenty základov, ako aj jej stratigraficky nejednoznačný vzťah k uvedenej skupine hrobov bol však príčinou odmietnutia tejto hypotézy odbornou verejnosťou.²⁴¹

Ďalšou námietkou k identifikácii fragmentov „rotundy“ s kostolom sv. Hipolyta je skutočnosť, že architektonický typ rotundy nie je typický pre kostoly kláštornej komunity, ktoré bývajú zvyčajne väčšími halovými stavbami alebo bazilikami s primárne zhromažďovacou funkciou pre členov konventu.²⁴² To, samozrejme, platí za predpokladu, že patrocínium sv. Hipolyta súviselo od počiatku s kláštorným kostolom. Ak by bol tento pred-

sylvis operto, haud procul Welehradio, in vicina illa, quae nunc sepit vetus Castrum Cynburg, costruere coepit Ecclesiam Divi Clementis nomini dicantam...“ STREDOWSKY, Joanne Georgio. *Sacra Moraviae Historia Sive Vita ss. Cyrilli & Methodii*. Solisbaci 1710, s. 239

²³⁸ „Marquardus prepostius Sancti Ipoliti.“ CDRB II. (cit. v pozn. 210), č. 217, s. 205

²³⁹ KLÍMA, Bohuslav. Archeologický výskum MU na veľkomoravskom hradišti sv. Hypolyta ve Znojme. In *Velká Morava mezi východem a západem*. Sborník z mezinárodní konference konané v Uherském Hradišti roku 1999 u příležitosti 50. jubilea nálezu nejstarší velkomoravské církevní architektury. Brno 2000, s. 235

²⁴⁰ IBIDEM, s. 237

²⁴¹ Pozri kritické stanovisko redakcie za príspevkom B. Klímu. In *Velká Morava mezi východem a západem*. Sborník z mezinárodní konference konané v Uherském Hradišti roku 1999 u příležitosti 50. jubilea nálezu nejstarší velkomoravské církevní architektury. Brno 2000, s. 239. Konkrétne argumenty k odmietnutiu hypotézy B. Klímu pozri MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Znojmo – Hradisko sv. Hypolyta. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 197 – 198

²⁴² POMFYOVÁ, Bibiana. Funkcie kláštorov: medzi „školou Pánovej služby“ a spoločenskou inštitúciou. In POMFYOVÁ, 2015 (cit. v pozn. 1), s. 249 – 255, k architektúre benediktínskej rehole s. 256 – 272

poklad správny, potom by bolo možné s týmto typom kostola stotožniť skôr druhú sakrálnu stavbu objavenú B. Klímom v roku 1996 v severozápadnej časti hradiska, tzv. kostol č. II, pôvodne zrejme jednolod'ový kostol s rektangulárnym presbytériom a predstavanou predsieňou, ktorému B. Klíma pripisuje práve patrocínium sv. Hipolyta.²⁴³ Skutočnosť, že na hradisku bol pôvodne situovaný kláštor, dokazuje súvis tohto patrocínia s misijnými aktivitami bavorských mníchov pochádzajúcich z kláštora v Sankt Pölten,²⁴⁴ ako aj spojitosť tohto patrocínia s veľkomoravským kláštorom na hore Zobor v Nitre. Zároveň ide o jediný kláštor, ktorého architektúra pretrvala od čas Veľkej Moravy až do súčasnosti, na rozdiel od Zoborského kláštora, ktorý zanikol v 18. storočí.²⁴⁵

Mgr. Martin Vančo, PhD.

Katedra porovnávacej regionalistiky FiF UK Bratislava

Email: vanco.martin@slposta.sk

²⁴³ KLÍMA, Bohuslav. Archeologický výskum MU na veľkomoravskom hradišti sv. Hypolita ve Znojme. In *Velká Morava mezi východem a západem*. Sborník z mezinárodní konference konané v Uherském Hradišti roku 1999 u příležitosti 50. jubilea nálezu nejstarší velkomoravské církevní architektury. Brno 2000, s. 235 – 237

²⁴⁴ Ku genéze kláštora sv. Hipolyta v Sankt Pölten pozri KOSZTA, László: A Zobori bencés apátság kezdetei (Morva kontinuitás vagy passaui térítés). In *Historia Ecclesiastica*, IV, 2013, č. 1, s. 23 – 27 (3 – 34)

²⁴⁵ SAMUEL, Marián – POMFYOVÁ, Bibiana. Kat. I.13. Nitra, vrch Zobor. Zaniknutý benediktínsky kláštor sv. Hypolita. In POMFYOVÁ, 2015 (cit. v pozn. 1), s. 137

KONFESIONALIZMUS KONŠTANTÍNA ČULENA V OBDOBÍ PRVEJ ČSR (1918 – 1938)

MATÚŠ CHRTIANSKÝ

CHRTIANSKY Matúš. Confessionalism of Konštantín Čulen during the first Czechoslovak Republic (1918 – 1938). *Slovenský časopis historický*, III, 2023, 2, 331 – 354 pp.

The aim of this paper is evaluation of the character features, nature and political expression of confessionalism Konštantín Čulen during the period of the first Czechoslovak Republic (1918 – 1938). Čulen – Slovak journalist, writer and historian – reflected confessional dimension of Slovak cultural and political life. Complex nature of his confessionalism was based on the fact that as a journalist he commented on course of events not only of public life and as a historian he approached also examination of Slovak past. One of the main reasons of confessional conflicts between catholic and protestant Christians was a different reflection of pre-war (up to the year 1918) national merits of one or another denomination. Čulen as a catholic Christian reacted to under-evaluation of historical participation of Slovak catholic Christians in the national development and also to practice of political confessionalism of the first Czechoslovak Republic (1918 – 1938).

Key words: Konštantín Čulen, confessionalism, catholic Christians, protestants, the first Czecho-Slovak Republic (1918 – 1938)

Téme slovenského konfesionalizmu, jeho podobám a ovplyvňovaníu slovenskej politiky až do polovice 20. storočia sa na Slovensku venuje malá pozornosť. A to napriek faktu, že slovenské národné obrodenie bolo neoddeliteľne prepojené na kresťanský svetonázor a kňazi oboch slovenských konfesíí – katolíkov a evanjelikov – po celé 19. storočie predstavovali vedúcu a najiniciatívnejšiu vrstvu slovenského života. Ešte aj v medzivojno-

vom období sa kňazi a dokonca aj biskupi oboch konfesií aktívne zapájali do vrcholovej politiky a aj prvým slovenským prezidentom bol katolícky kňaz Jozef Tiso. Napriek všetkým týmto skutočnostiam sa konfesionalný aspekt slovenskej politiky v historiografii takmer nereflektuje alebo reflektuje nedostatočne. Silná je tendencia vyhybať sa tejto otázke a neobnovovať staré konflikty. Rovnako je na Slovensku „zabudnutá“ aj postava novinára, publicistu a historika Konštantína Čulena (1904 – 1964), hoci išlo o jednu z najpopulárnejších osobností verejného života najmä počas obdobia prvej Slovenskej republiky.

Anton A. Baník vo svojej práci *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*¹ (1947) definoval slovenský konfesionalizmus ako vzájomnú katolícko-evanjelickú cirkevnú nezhodu, nedôveru a historickú žiarlivosť na národné zásluhy. Podľa neho konfesionalizmus spolu s čechoslovakizmom a politicizmom predstavujú príčiny slovenských národných dedičných bied ako demoralizácia, pauperizácia a denacionalizácia. Baník tak definoval konfesionalizmus aj s jeho dôsledkami. No v skutočnosti už samotná Baníkova definícia konfesionalizmu (obojustranná nezhoda, nedôvera, žiarlivosť) je tiež iba definíciou dôsledkov konfesionalizmu, ale nedefinuje jeho samotnú podstatu. V prvom rade je potrebné definovať pojem konfesia: je to vierovyznanie, náboženská identita, cirkevná príslušnosť. Vychádzajúc z tejto definície, konfesionalizmus znamená dôraz kladený na túto identitu najmä vo verejnom a politickom živote. Medzi konfesiou a konfesionalizmom panuje rovnaký pomer ako medzi národom a národovectvom, respektíve nacionalizmom. Konfesionalizmu a nacionalizmu sa rovnako často pripisuje negatívny význam, hoci vo svojej podstate sú to neutrálne pojmy. Popri týchto základných pojmoch definujeme aj ďalšie. Slovenský konfesionalizmus je v skratke vzťah medzi katolíkmi a evanjelikmi (v našich pomeroch sa nevzťahuje na iné konfesie). Až pre pojem slovenský konfesionalný antagonizmus môžeme prijať Baníkovu definíciu konfesionalizmu: katolícko-evanjelická nezhoda poprípade konfrontácia. Slovenský konfesionalný antagonizmus teda nerovná sa konfesionalizmus, ale je len jedným z jeho možných – v slovenských dejinách častých – dôsledkov.

Počas 17. storočia bolo slovenské územie zasiahnuté niekoľkými nábožensky podfarbenými povstaniami. Najmä však v období po národnom obrodení a po vzniku Česko-Slovenska, sa v pozadí zápasov o tri základné fundamenty národného kolektívu – jazyk, národ, štát – zreteľne črtali

¹ BANÍK, Anton Augustín. *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Martin: Matica slovenská, 2000

konfesiónálne preferencie jednotlivých táborov. Niekedy až do takej miery, že je na mieste položiť si otázku: stál slovenský konfesiónálny antagonizmus v pozadí zápasov o jazyk, národ a štát, alebo naopak: zápasy o jazyk, národ a štát stáli v pozadí slovenského konfesiónálneho antagonizmu? Baník správne rozdelil slovenský konfesionalizmus na viacero typov: cirkevný, národný, sociálny a politický. Toto členenie je dobrým návodom na analýzu charakteru, povahy a praktického vyjadrenia konfesionalizmu vybranej osobnosti, v našom prípade Konštantína Čulena. Samotný náčrt slovenského konfesionalizmu a jeho východísk by bol bezpochyby objektívnejším príspevkom k tejto kapitole slovenských dejín, Čulenov vklad zvyšuje subjektivitu práce, tiež však jej originalitu.

Začiatkom 20. storočia sa slovenský politický život začal postupne diferencovať na tri základné ideové smery – ľudácke, liberálne, ľavicové. Paralelne popritom však pretrvávalo ešte aj staré delenie podľa náboženskej príslušnosti, ktoré sa navyše po vzniku Česko-Slovenska pretransformovalo do novej, politickej roviny. V roku 1918 zanikla monarchia s katolíckou doktrínou a na našom území ju nahradila republika postavená na sekulárnej doktríne. Nastupujúca vládna moc stotožňovala krach monarchie s krachom katolicizmu. Kooperácia katolíckej cirkvi s katolíckym rodom Habsburgovcov pôsobila v nových pomeroch mimoriadne kompromitujúco a Česi jej pripisovali vinu na ich 300-ročnom národnom útlaku. Tento naratív sa im s pomocou slovenských liberálov a evanjelikov podarilo presadiť aj na Slovensko a katolíkov tak zatlačiť do úzadia. Z katolíckej väčšiny sa stal nespoľahlivý (maďarónsky) prvok, z evanjelickej menšiny štátotvorná čiastka národa.

Slovenské územie bolo územím prevažne katolíckym, avšak s mnohými typickými evanjelickými regiónmi. Na jedného evanjelika pripadalo zhruba päť katolíkov. Konštantín Čulen pochádzal z katolíckej, mnohogeneračne národne uvedomelej rodiny. Narodil sa v roku 1904 v Brodskom na Záhorí. Bola to čisto slovenská a katolícka obec, s niekoľkými nemecko-židovskými rodinami, ale bez jediného evanjelika. V relatívnej blízkosti Brodského sa však nachádzali tradičné luteránske bašty: Stará Turá, Senica a Myjava. Interakcie medzi týmito dvomi konfesiónálne odlišnými prostrediami prebiehali napríklad na skalickom gymnáziu, ktoré v roku 1916 začal navštevovať aj Čulen. S odstupom rokov spomínal na národnostné a náboženské sčítavanie na gymnáziu: „... nuž keď nás profesor vyzval, aby povstali katolíci, bola to väčšina, potom prišli evanjelici. Začudoval som sa veľmi, že veď oni sú takí ako my. Z kázni, v ktorých náš pán farár hovorieval o Lutherovo-

vi, som mal taký dojem, že každý luterán na prvý pohľad na ulici musí byť zistiteľný.“² Na gymnáziu sa čoskoro spriatelil so slovenskými študentmi evanjelickej konfesie, napríklad s Danielom Rapantom, Vladimírom Clementisom alebo s neskorším hlavným evanjelickým duchovným v Hlinkovej garde, Ladislavom Jurkovičom, ktorý pochádzal z národne uvedomelej farárskej rodiny Vladimíra Jurkoviča. Čulen sa stal pravidelným návštevníkom Jurkovičovcov, pretože „ich slovenská knižnica bola bohatou studnicou, z ktorej som načieral slovenské vedomosti“³. Hneď po vstupe do verejného života v roku 1925 sa Čulen profiloval jednoznačne: autonomisticky a katolícky, slovom ľudácky, pretože ľudový smer slovenskej politiky v sebe zahŕňal tieto dve línie vyjadrené v hesle *Za Boha, za národ*. V rokoch 1925 – 1927 stal sa Čulen redaktorom *Slováka*, v roku 1927 pracoval v Ústrednej katolíckej kancelárii v Bratislave, v 1933 – 1937 bol redaktorom, neskôr šéfredaktorom časopisu *Rozvoj*, tlačového orgánu Ústredia slovenského katolíckeho študentstva. Pod hlavičkou Ústredia tiež viedol edíciu *Prameň*, ktorá vydávala knižné publikácie katolíckych autorov. Spolupracoval aj so Spolkom sv. Vojtecha a písal do katolíckeho časopisu *Kultúra*. Už počas prvej ČSR sa vypracoval na jedného z najrešpektovanejších novinárov.

Konštantín Čulen patril medzi mladých katolíckych intelektuálov, ktorí stredné vzdelanie nadobudli už v Česko-Slovensku. Konfesionálne prvky boli v jeho publicistike prítomné hneď od počiatkov. Jedným z prvých Čulenových konfesionálnych prejavov boli recenzie publikácií G. K. Chestertona, ktoré v českom preklade vydávalo katolícke nakladateľstvo Ladislava Kuncířa. Chesterton (1874 – 1936) bol anglický spisovateľ, novinár a filozof anglikánskeho vierovyznania, ktorý si však časom začal osvojovať východiská katolicizmu a napokon oficiálne prestúpil do katolíckej cirkvi. Z pozície najvýznamnejšieho katolíckeho intelektuála svojej doby nekompromisne obraňoval katolicizmus proti prominentom pokrokárskeho tábora. Preslávili ho najmä ostré polemiky s B. Shawom a H. G. Wellsom. Čulen v roku 1927 recenzoval jeho knihy *Stromy pýchy*, *Kamarát Čtvrtek* a *Co je špatného na světě*. Na Chestertonovi obdivoval, ako „ovládal majstrovskou virtuozitou reč i všetky metódy moderného myslenia“ a proti pokrokarstvu viedol generálny útok „jeho vlastnými zbraňami, bodrou, zdravou a veselou reakciou, ktorá je často revolučnejšia ako revolucionárstvo“⁴. Zdá sa, že Čulen sa stotožnil s touto stratégiou, pretože charakterizovala aj jeho vlastný publicistický štýl, a to nielen pri obrane slovenského katolicizmu.

² ČULEN, Konštantín. *Posledné posedenia*. Martin: Matica slovenská, 2004, s. 27

³ TAMŽE, s. 29

⁴ (kč.). *Kultúrna kronika*. In *Slovák*, 9, 12. 10. 1927, č. 228, s. 5

Stal sa tým, čím nazval Chestersona: praktickým katolíkom. Po vzory však nebolo potrebné chodiť do zahraničia. Čulen bol prívržencom Hlinkovej, Vajanského, ale najmä Jurigovej výbojnej publicistiky, pričom k poslednému menovanému ho mnohí prirovnávali. Do tohto obdobia sa datujú aj Čulenove začiatky v rozhlase, kde v nepravidelných intervaloch prednášal 15-minútové referáty o slovenskej histórii. Pravdepodobne prvýkrát prednášal v októbri 1927 na tému *Ako vzniklo nižšie katolícke gymnázium v Znieve*.

Pre mnohých historikov medzivojnového obdobia bol typický akcent na dejateľov svojej konfesie. Hľadali sa zásluhy a prvenstvá v národnej práci. Katolíci mali svoje prvenstvá v bernolákovcoch, evanjelikom ich zabezpečili najmä štúrovci. Vo svojom knižnom debute *Roky slovenských nádejí a sklamaní* (1932) Čulen predstavil vznik, fungovanie a zánik oboch slovenských katolíckych gymnázií: v Banskej Bystrici a Kláštore pod Znievom. Poslovenčenie banskobystrického katolíckeho gymnázia v roku 1849 prezentoval v súťaži o prvenstvá ako ďalší bod pre katolíkov, pretože tri neskoršie slovenské gymnáziá „vyrástli z jedného kmeňa, vyrástli z bystrického gymnázia. To bol kmeň a hoci i korunu odťali, kmeň vyhnal nové, zdravé haluzi“⁵. Vo svojej druhej knihe *Novinár a pedagóg* (1933) priblížil Čulen v životopisných náčrtoch dvoch významných katolíckych kňazov zo Záhoria – novinára Jána Mallého Dusarova a pedagóga, prvého slovenského stredoškolského riaditeľa Martina Čulena. Svojmu menovcovi a rodákovi z Brodského pripisoval Čulen prvenstvo v inštitucionálnom organizovaní slovenského, najmä katolíckeho školstva. Mallého – pre teoretickú hĺbku jeho článkov a prehľad v cudzojazyčnej tlači – predstavil ako najlepšieho slovenského novinára 19. storočia a priekopníka drobnej ľudovýchovy – predchodcu hlasistov. Základ Mallého životopisnej črty Čulen postavil na jeho obhajobe pred obvineniami z maďarónstva, pretože „poprevratové objavy postavili nám ho do tak nepriaznivého svetla, že Mallého z predpre-vratových čias a Mallého po prevrate vôbec nespoznávame“⁶.

Konštantín Čulen verzus Albert Pražák

Niektorí českí historici a učители, pôsobiaci v medzivojnovom období na slovenských školách, interpretovali slovenskú – špeciálne katolícku – históriu dehonestujúcim spôsobom, pokúšajúc sa implantovať český pro-

⁵ ČULEN, Konštantín. *Roky slovenských nádejí a sklamaní 1848 – 1875*. Bratislava: Ústredie Slovenského katolíckeho študentstva, 1932, s. 101 – 102

⁶ ČULEN, Konštantín. *Novinár a pedagóg: Životopisné črty zo života Dr. Jána Mallého a Martina Čulena* [1. vyd.]. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1933, úvodom

tikatolícky naratív do slovenského prostredia. Tu však narážali na aktívny odpor rastúcej slovenskej katolíckej inteligencie. Konfesionalizmus v dobovej publicistike Čulena našiel svoju podobu nielen v dokazovaní katolíckeho podielu na slovenskom národnom rozvoji, ale aj v obrane katolicizmu a jeho popredných osobností – najmä Jána Mallého Dusarova a Jána Palárika – pred obvineniami z maďarónstva. V tomto duchu sa nesú niektoré jeho polemiky s prácami Alberta Pražáka, českým profesorom na Univerzite Komenského. K prehodnocovaniu slovenskej histórie Čulen napísal: „Po prievrate padol na niektorých slovenských vlastencov tiež hroznej obžaloby; k ich menu, či priamo, či nepriamo prilepili epitheton ornans hungarista, maďarón (...) Musíme priznať, že táto obžaloba po väčšinou padla na hlavy slovenských katolíckych buditeľov.“⁷ Čulen definoval tri hlavné kritériá tejto tendenčnej obžaloby katolíkov: odklon od československého jazyka, odmietavý postoj k memorandovej požiadavke Slovenského okolia a politická činnosť Novej školy slovenskej.

V recenzii Pražákovho diela *Literární Slovensko let padesátých až sedmdesátých* z roku 1932 Čulen evidoval, že Pražák uznáva pozitívny prínos slovenského katolicizmu iba v rokoch 1848 – 1851, „lebo od tohto roku sa datuje Palárikov obrat od češtiny a jeho priklonenie k slovenčine. Preto Pražák tvrdí, že od tohto roku slovenské kňazstvo stávalo sa trpnejším a trpnejším nástrojom svojich odnárodnených a odnárodňujúcich biskupov a samotné otváralo maďarizácii i duchovnej zaostalosti cestu na Slovensko“⁸. Išlo o prvý slovenský katolícky časopis *Cyrrill a Method*, ktorý v roku 1849 začali vydávať Radlinský s Palárikom v „českoslovenčine“. Následný obrat k slovenčine interpretoval Pražák ako Palárikovo podriadenie sa svojmu nadriadenému, maďarónskemu biskupovi Scitovskému. Takémuto tvrdeniu chýbala podľa Čulena opora v dôkazoch a Palárikov prechod k slovenčine interpretoval ako výslednicu dvoch faktorov: v silnom odpore domáceho duchovenstva a čitateľstva proti „českoslovenčine“ už hneď po prvom čísle a v ignorantskom postoji českých katolíkov k časopisu. Takisto odmietal aj Pražákovu tézu o katolíckych produktívnych troch rokoch 1848 – 1851 a neproduktívnom celom nasledujúcom období, pretože slovenskí katolíci síce „boli všade na prvom mieste, kde išlo o záujmy slovenského národa. Ale do 1851 r. predsa sotva vykonali najväčší diel práce. To vypätie

⁷ ČULEN, Konštantín. Ján Palárik. K otázke jeho hungarizmu. In *Kultúra*, 3, 1931, č. 9, s. 537 – 651

⁸ ČULEN, Konštantín. Albert Pražák: Literární Slovensko let padesátých až sedmdesátých. Recenzia. In *Kultúra*, 5, 1933, č. 4, s. 309 – 314

katolíckych síl nastáva až potom.⁹ Po roku 1851 sa podieľali na všetkých národných pohyboch a najmä „znievske gymnázium a Spolok sv. Vojtecha tvorili v minulom storočí dva najväčšie výdobytky zdravého expanzívneho ducha slovenských katolíkov“¹⁰.

Najzávažnejší dôkaz Palárikovho a Mallého „maďarónstva“ mala predstavovať ich spolupráca s Jánom Bobulom na čele Novej školy slovenskej, tzv. prvej slovenskej opozície. Nová škola odmietala požiadavku Slovenského okolia a presadzovala slovensko-maďarské vyrovnanie namiesto klasickej orientácie na Viedeň. Zhodou okolností na čele tohto hnutia stálo katolícke trio Palárik – Mallý – Bobula, kým na čele Starej školy evanjelici Hurban, Daxner, Francisci, Paulíny-Tóth. Čulen venoval pomerne veľa priestoru sporom medzi týmito dvomi hnutiami. Na rozdiel od prof. Pražáka, ktorý interpretoval spor ako konflikt medzi slovenským a maďarónskym hnutím, Čulen videl jadro sporu v generačnom konflikte: „Bol to večne sa opakujúci spor mladých a starých.“¹¹ Podľa Pražáka boli *Slovenské noviny* – od roku 1868 tlačový orgán Novej školy – financované uhorskou vládou za účelom rozbitia slovenského hnutia. Za spoluprácu mal Mallému prisľúbiť pozíciu kanonika samotný uhorský ministerský predseda Gyula Andrassy. Vzhľadom na skutočnosť, že Mallý sa stal kanonikom až v roku 1885 (17 rokov od svojho vstupu do *Slovenských novín* a 14 rokov od Andrassyho odchodu z pozície ministerského predsedu), by to bola podľa Čulena „akási neobyčajne dlhodobá odmena, na akú ťažko by bolo hľadať príklad“¹². Porovnával *Slovenské noviny* s maďarónskou tlačou, akou boli *Krajan* a *Svornosť*, ich rozpočty, vládne dotácie, problémy s úradmi a napokon obsah. Vždy prišiel k rovnakému záveru: *Slovenské noviny* neboli v službách Maďarov. Bobulov prechod na maďarskú stranu – už po zániku Novej školy v roku 1875 – nepokladal za dostatočný dôvod označiť celé hnutie za maďarské. „Pri tejto klasifikácii národnej spoľahlivosti dnes nerozhoduje, čo tam dotyční robili, ale čím sa stal jeden z ich druhov o 10 – 15 rokov neskôr.“¹³ V skratke, na Pražákovu tézu, že medzi maďarónmi a redaktormi *Slovenských novín* nebolo „valných rozdiľů“, Čulen odpovedal: „Medzi Mallým a maďarónom bol nielen rozdiel, ale neprekleniteľná priepasť.“¹⁴

⁹ TAMŽE

¹⁰ ČULEN, ref. 5, s. 126

¹¹ ČULEN, ref. 6, s. 183

¹² TAMŽE, s. 274

¹³ ČULEN, ref. 7, s. 179

¹⁴ ČULEN, ref. 6, úvodom

Andrej Radlinský

Konštantín Čulen sa však snažil neskĺzať do nekritickej adorácie katolíckych národovcov. V roku 1934 vyšiel životopis Andreja Radlinského od Ferdinanda Štellerera. U evanjelikov vyvolal vlnu nesúhlasu, pretože autor opísal Radlinského viac na spôsob hagiografie než biografie, pripisujúc mu všetky hlavné zásluhy, a to aj na úkor štúrovcov. Čulen sa v tejto polemike pridal na stranu kritikov. Kritizoval Štellerov romantický obdiv k Radlinskému, ktorého urobil stredobodom každej udalosti, kde sa len objavilo jeho meno. „Štellerov Radlinský je preexponovaný a do krajnosti zidealizovaný nadčlovek.“¹⁵ Ján V. Ormis vo svojej kritike súhlasil s Čulenovou kritikou, ale nie tak celkom, pretože Štellerov Radlinský „je nie ani nadčlovek, ale zrovna titan, hotový Atlas, na pleciach ktorého ležal celý vtedajší slovenský svet“¹⁶. Šteller v *Kultúre* odpovedal na obe recenzie. Ormisovu kritiku hodnotil ako „zdravú a vernú“, pretože vie aj pochváliť, na rozdiel od Čulenovho „prenáhleného útoku“ a „pamfletického posudku“. Štellerova odpoveď na Čulenovu kritickú recenziu na viacerých miestach sklízavala do Štellerovej kritickéj recenzie Čulenových kníh, v ktorých mnohé kapitoly „dajú sa len nanovo dobre napísať, ale skorigovať nikdy“¹⁷. Čulen v následnej reakcii zopakoval svoje kritické pripomienky a čudoval sa, že Šteller kritizuje jeho diela z rokov 1932 – 1933 až v roku 1935, zhodou okolností po kritickéj recenzii. O Radlinskom napísal: „Tešil by som sa, keby jeden z vynikajúcich slovenských buditeľov, jeden z najpoprednejších Slovákov-katolíkov bol takým činiteľom v slovenskom živote, akým je Radlinský v Štellerovej knihe. Z tejto stránky by mi to iste nebolo bývalo nepríjemné, keby sa bolo Štellerovi podarilo dôkazným materiálom i podložiť to, čo v knihe o Radlinskom tvrdil.“¹⁸

Slovenské študentské tragédie

Istý prelom v Čulenovom konfesionalizme predstavovala jeho publikácia *Slovenské študentské tragédie* (1935), v ktorej spracoval storočie perzekúcií slovenských študentov na katolíckych a evanjelických stredných školách

¹⁵ ČULEN, Konštantín. DR. FERDINAND ŠTELLER: ANDREJ RADLINSKÝ. In *Slovenské pohľady*, 50, 1934, č. 12, s. 761 – 764

¹⁶ ORMIS, Ján V. Dr. Ferdinand Šteller: Andrej Radlinský. In *Prúdy*, 19, 1935, č. 4, s. 218 – 224

¹⁷ ŠTELLER, Ferdinand. Prenáhlený útok v »Slovenských pohľadoch« na knihu »Andrej Radlinský«. In *Kultúra*, 7, 1935, č. 5, s. 226 – 231

¹⁸ ČULEN, Konštantín. Kto sa prenáhlil? In *Slovenské pohľady*, 51, 1935, č. 6, s. 420 – 422

pred rokom 1918. Ján Cablk¹⁹ – jeden z vylúčených študentov bratislavského evanjelického lýcea z roku 1885 – zorganizoval v roku 1910 schôdzu „vyhodencov“, od ktorej si sľuboval vydanie zborníka s menným zoznamom vylúčených slovenských študentov a založenie štipendia pre budúcich „vyhodencov“. Doba nepriala tomuto návrhu, ale s rovnakým návrhom nemal príliš veľký ohlas ani v nových česko-slovenských pomeroch. Napriek odlišnému politickému svetonázoru kontaktoval v roku 1932 Konštantína Čulena, ktorému práve vyšiel knižný debut o dvoch katolíckych gymnáziách. Čulenovi sa pozdával Cablkov námet a začali spolu zbierať materiál pre nové dielo. V predhovore označil Cablka za spoluautora knihy, pretože okrem morálnej a finančnej podpory pomáhal zbierať materiál „a najmä pomáhal mi nadviazať styky so živými účastníkmi“²⁰. Z evanjelikov to boli z cirkevných osobností biskup Čobrda a senior Škrovina. Zo svetských osobností Ország, Jesenský, bratia Stodolovci, Socháň, Ivanka, Markovič, Daxnerovci a ďalší. Z katolíkov Šrobár, Urbánek, Kačka, Skyčák, Pöstényi a ďalší. Je zrejmé, že osobná konfrontácia s fenoménom mnogogeneračných národne uvedomelých evanjelických rodín zapôsobila na Čulena silným dojmom. V knihe sa o tomto fenoméne viackrát zmienil a vždy pozitívne. „Kňazský úrad bol v mnohých slovenských evanjelických rodinách skoro dedičný. Prechádzal z otca na syna v dvoch i troch generáciách. V mnohých prípadoch syn študoval tam, kde otec, a tak sa tvorila zaujímavá tradícia.“²¹ Čulen si všimal prípady, kedy študenti doplácali na túto zaujímavú tradíciu, t. j. boli perzekvovaní iba pre svoje „panslávske“ mená. Napríklad v roku 1882, kedy z bratislavského evanjelického lýcea vylúčili Makovického, Kutlíka, Daxnera, Paulíny-Tótha a Bodického, či prípad z Rimavskej Soboty z roku 1903. V skupine šiestich vyhodенých boli vtedy bratia Viestovci a Ivan Markovič: „V tomto prípade chlapi netrpeli ani tak za vlastné previnenia, ako za previnenia otcov. Išlo tu o Markoviča, ktorého otec okolo Nového Mesta n. V. drtil staré politické pozície maďarské, a o Viestovcov, synov revúckeho profesora Viesta. Tieto mená rozhodovali

¹⁹ Ján Cablk (1867 – 1943) bol v predprevratovom období významnou osobnosťou v slovenskom bankovníctve. Stál na čele niekoľkých filiálok Ľudovej banky. V evanjelickej cirkvi zastával pozíciu zborového dozorcú v Krajnom. Po prevrate ako agrárnik a blízky spolupracovník Milana Hodžu pôsobil vo funkcii riaditeľa Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc.

²⁰ ČULEN, Konštantín. *Slovenské študentské tragédie*. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej ligy, 1935, zv. 1 s. 16

²¹ TAMŽE, s. 139

v tomto vyšetovaní.²² Tieto Čulenove výroky, sympatizujúce s predpre-vratovou aktivitou evanjelických rodín, budú mimoriadne ostro kontrastovať s hodnotením ich neskoršej úlohy. Zaujímavá je samotná spolupráca Čulen – Cablk, ani nie tak pre jej katolícko-evanjelický, ale ľudácko-agrárnický rozmer, v politickej sfére úplne nevidaný.

Krátko po vydaní knihy založil Čulen v *Kultúre* rubriku *Zabudnutí slovenskí katolícki buditelia*, v ktorej čitateľom predstavil štyri významné osobnosti: Jozefa Kozáčka, Jána Gotčára a z amerických Slovákov Štefana Furdeka a Ignáca Gessaya.

Národný princíp

Čulenov vzťah k slovenským dejinám mal univerzálny charakter. Jeho ústredným hodnotiacim kritériom nebola konfesiónalna príslušnosť slovenských národovcov, ale ich činnosť v prospech národa. Až v druhom rade reklamoval aj mnohými podceňovaný katolícky podiel. Národnú minulosť pokladal za spoločný slovenský majetok, ktorého celková hodnota sa logicky znižovala zámernou degradáciou jednej čiastky. Konfesiónalna príslušnosť bola u Čulena podriadená národnej identite, ale vždy bola jej nedeliteľnou súčasťou. Slovom, Čulen nebol katolík slovenskej národnosti, ale Slováč katolíckeho vierovyznania. Z tohto postoja zákonite vyplývala aj nejedna Čulenova obrana významných evanjelikov, ktorá sa zišla najmä Vajanskému, čechoslovákovi nepohodlnému hneď z viacerých uhlov. Pre jeden článok o Vajanskom sa takmer dostal pred súd. Za povšimnutie stoja Čulenove rubriky Literárne-historický kalendár v *Slovenskom denníku* (1934 – 1936) a Historický kalendár v *Slovenskom hlase* (1938), kde každý deň v krátkych stĺpčekoch pripomínal výročia významných udalostí a osobností, po konfesiónalnej stránke s rovnocenným zastúpením katolíkov a evanjelikov.

V Čulenovom akcentovaní národného princípu bol signifikantný prípad Andreja Sládkoviča, evanjelického farára a jedného z najvýznamnejších slovenských básnikov. V roku 1932 sa rozhorel spor ohľadne jeho údajného prestupu na katolícku vieru krátko pred smrťou. Do sporu sa zapojili katolícke a evanjelické časopisy a Sládkovičov syn dokonca hrozil žalobou. Čulen napísal: „Sládkovičova hodnota nespočívala v jeho evanjelictve ani v jeho katolicizovaní sa. A. Sládkovič bol veľkým slovenským básnikom a tým aj ostane bez ohľadu na to, či umrel ako evanjelik, alebo

²² ČULEN, Konštantín. *Slovenské študentské tragédie*. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej ligy, 1935, zv. 2, s. 142

katolíkov. My katolíci sme si ho ctíli posiaľ a budeme si ho ctíť práve v takej miere aj naďalej, či sa dokáže, alebo nedokáže to, čo sa o jeho katolicizovaní píše. A. Sládkovič bol statočným, veľkým človekom; to je pre nás smerodajné a práve tak musí byť smerodajným i pre evanjelikov, a to aj vtedy, keby sa hodnoverne dokázalo, že sa Sládkovič vskutku katolicizoval.²³

Hoci veľkú časť Čulenových portrétov tvorili katolícki kňazi, v jeho publicistike absentoval religiózny charakter. Nijako nehodnotil zbožnosť týchto osobností, ale zameriaval sa na ich konkrétnu sociálnu a národnú činnosť. Namiesto teoretizovania o filozofických východiskách katolicizmu dokazoval jeho praktické výsledky. Nevyzdvihoval pobožných, ale praktických katolíkov. Možno povedať, že katolícky obsah predával v svetskej forme.

Ďalšou výraznou črtou Čulenovho dobového konfesionalizmu bolo zdôrazňovanie predprevrátových momentov katolícko-evanjelickej spolupráce. Tieto momenty nachádzal okolo spolku Tatrín, o ktorom okrem iného napísal: „Keby spolok nebol vykonal nič inšie, len to, že dokázal, že konfesijné rozdiely nie sú prekážkou v národnej práci, i tak si vydobyl popredné miesto v slovenskej histórii.“²⁴ Poukazoval na spoluprácu generála Štefánika so slovenským katolíckym kňazstvom v Amerike a, samozrejme, na éru Moyses – Kuzmány, podľa Čulena najkrajšie obdobie slovenskej histórie, pretože „zbytočne by sme hľadali v tých časoch semä náboženského nesváru“²⁵. Aj srdečné vzťahy medzi slovenskými katolíckymi a evanjelicnými gymnáziami dával Čulen za vzor ideálnej konfesionalnej spolupráce: „Ak pre spoluprácu slovenských evanjelikov so slovenskými katolíckymi máme heslo ‚Moyses a Kuzmány‘, môžeme ho doplniť heslom ‚Zniev, Revúca a Martin‘.“²⁶

Charakterom svojej publicistiky sa Čulen pomerne rýchlo etabloval do povedomia širšej verejnosti ako jeden z uznávaných znalcov slovenskej katolíckej minulosti. Na bratislavskej konferencii českých a slovenských evanjelikov v máji 1935 podrobil Miloš Hodža – evanjelický farár zo Sučian a zodpovedný redaktor *Strážni na Sione* – slovenský katolicizmus ostrej kritike, ale príklad jedného katolíka predsa len odporúčal nasledovať: „Nájde sa napríklad u nás taký Konštantín Čulen, svetský spisovateľ, ktorý by sa venoval oceneniu našich evanjelických mužov? A mal pre svoju cirkev takú

²³ Koľko na Slovensku česky, toľko v Čechách slovensky! In *Slovák*, 14, 7. 9. 1932, č. 203, s. 3

²⁴ Literárne-historický kalendár. In *Slovenský denník*, 17, 9. 8. 1934, č. 179, s. 4

²⁵ Kultúrna kronika. In *Slovák*, 9, 4. 8. 1927, č. 172, s. 6

²⁶ ČULEN, ref. 5, s. 102

peknú tendenciu?“²⁷ Keď v roku 1933 Emil Stodola vo svojej publikácii *Prelom* spochybnil účasť katolíkov na slovenskom predprevratovom živote, Ludo Zúbek v recenzii Stodolovej knihy odmietol takéto výroky konštatovaním, že „bude vecou odborníka venovať tejto veci dôkladnejšiu pozornosť (Azda by sa toho úkolu mohol podujat' Konšt. Čulen)“²⁸. Čulena, pravda, nebolo treba dvakrát povzbudzovať do takejto roboty. Stodolove postoje označil za „vžitý názor, ale nie celkom správny. Totiž činnosť slovenských katolíkov sa na týchto poliach umele o toľko zmenšovala, o koľko sa činnosť evanjelikov zväčšovala.“²⁹

V tom istom roku Čulen dvomi recenziami odpovedal na bibliografické dielo Dobroslava Chrobáka *Rukoväť*. Podľa Chrobáka katolícka literatúra v období protireformácie bola na nižšej úrovni ako podobná evanjelická literatúra, s výnimkou Hugolína Gavloviča, ktorý sa odchyľil od náboženského hašterenia. Čulen to pochopil ako označenie celej katolíckej literatúry za menejcennú a hašterivú: „Chybou je, že táto najstaršia literatúra – väčšinou latinská – je nie vedecky spracovaná. V tomto väzí najväčší nedostatok. Pochybujeme, že by D. Chrobák porovnal dve-tri ‚hašterivé‘ katolícke knihy s podobnými nehašterivými na vyššej úrovni stojacimi knihami evanjelickými.“³⁰

Podceňovanie katolíkov

Konštantín Čulen sa neraz zamyslel nad podceňovaním predprevratových národných zásluh katolíkov: „Vžil sa názor, ktorý je našimi školami rozširovaný, že národná buditeľská práca katolíckych Slovákov nebola primeraná ich počtu, prípadne, že ich práca nebola taká významná ako práca slovenských evanjelikov (...) Nemá zmyslu dnes vyvolávať škriepky o tom, kto znamenal viacej a kto vykonal viacej v minulosti. Ale keď sa poprehrňame v slovenskej histórii bez zaujatosti, musíme uznať, že slovenskí katolíci pre slovenskú vec vykonalí pomerne aspoň toľko, čo slovenskí evanjelici. Slovom, národná práca bola rozdelená rovnomerne. Nerovnomerne bola

²⁷ MACHOTKA, Karel – HODŽA, Miloš. *Protestantizmus a katolicizmus v Československej republike: prednášky seniora Karla Machotku a misijného farára Miloša Hodžu, povedané na IX. spoločnej konferencii českobratských evanj. a slovenských evanj. a v farárov v Bratislave dňa 1. mája 1935*. V Bratislave: Slov. sekcia voľ. združenia, 1935, s. 46

²⁸ MALINA, VI. JUDr. Emil Stodola: *Prelom*. Spomienky, štúdie, úvahy. In *Kultúra*, 6, 1933, č. 9, s. 713

²⁹ (Kč.). *Prelom*. In *Nástup*, 1, 15. 6. 1933, č. 5, s. 8

³⁰ Na margo Chrobákovej „Rukováti slov. literatúry“. In *Slovák*, 15, 2. 2. 1933, č. 27, s. 9

rozdelená len chvála.³¹ Čulen definoval aj príčiny: „Smrťou katolíckeho kňaza – ak ešte pred smrťou nezveril pozostalosť múzeu – obyčajne sa písomný materiál potratil, rodina, väčšinou sedliacka, nemala veľa zmyslu pre záchranu starých listov, korešpondencií a pod. Koľko vzácných listov a rozličných dokladov sa zničilo v malých dedinských obchodoch! V evanjelických kňazských rodinách situácia bývala iná. Dedič, obyčajne syn, vo väčšine prípadov tiež národne uvedomelý, nielenže zachránil listiny, korešpondencie, knižnicu, ale z piety k otcovi a jeho dielu staral sa, aby sa na otcovu pamiatku nezabúdalo. Po slovenskom katolíckom kňazovi žilo len dielo, i to obyčajne len do tých čias, kým sa na uprázdnenú faru nedostal kňaz maďarón, ktorého prvou robotou bolo úplne vyhladiť stopu slovenskej činnosti slovenského kňaza. Preto sa často zabudlo i na najvýznamnejších slovenských národných činiteľov z katolíckeho tábora. Preto hrob nejedného ozdobuje maďarský kríž.“³²

Čulen v týchto úvahách pomenoval jeden z dôsledkov tej skutočnosti, že dominantným pilierom slovenského národného hnutia bolo kňazstvo, čo v konečnom dôsledku hralo výrazne v neprospech katolíkov. Niekoľkogeneračná národná práca vytvorila z mien evanjelických farárskych rodov prestížne firemné značky, ktoré mali v slovenskom živote veľkú váhu. Vybudovali inštitucionálnu sieť národných podnikov rôzneho druhu, do ich vedenia postupne zapájali svojich potomkov, ktorí tak neboli nútení odnárodniť sa v záujme živobytia. Katolícki kňazi nemali oporu v osvedčenom rodinnom embléme a zakaždým museli začínať od nuly. Inou vecou, na ktorú Čulen poukazoval, bolo slabé sebavedomie katolíkov a nedostatočný dôraz na vlastnú propagáciu. „Katolíci pracovali, ale nevedeli tejto práci robiť potrebnú reklamu.“³³

Činnosť oboch konfesií mala svoje špecifiká. Obe dominovali v rôznych oblastiach a v rôznych obdobiach. Do roku 1918 boli v pomere k svojej početnosti evanjelici určite aktívnejší, čo možno pripísať paritnému demokratickému systému vnútri cirkvi, ktorý podnecoval aj laický element k verejnej angažovanosti. Evanjelici dominovali v hospodárstve, v novinárstve a najmä v poézii bola ich dominancia markantná: takmer všetci významní slovenskí básnici 19. storočia boli evanjelici. Latinská literatúra mohla byť dôkazom katolíckej aktivity, ale jej vplyv na domáce obyvateľ-

³¹ ČULEN, Konštantín. Dr. Jozef Kozáček. In *Kultúra*, 7, 1935, č. 4, s. 159 – 166

³² ČULEN. Konštantín. Sborník Literárno-vedeckého odboru Spolku sv. Vojtecha. Recenzia. In *Slovenské pohľady*, 51, 1935, č. 8 – 9, s. 512 – 514

³³ -n-. Účasť slovenských katolíkov v slov. národnom živote. In *Pútnik svätovojtešský*, LXIV, 1936, s. 100 – 104.

stvo mohol nastať až po preklade do slovenčiny. Na druhej strane Čulen vyzdvihoval sociálnu činnosť katolíckych kňazov, ktorých pomer k národu hodnotil ako reálnejší, čo bola vlastne druhá strana mince tvrdení o panských sklonoch evanjelických farárov. Odmietal preceňovanie významu jednorazových literárnych prejavov priemerných básnikov zaznamenaných v Riznerovej bibliografii na úkor systematickej, ale menej viditeľnej sociálnej činnosti katolíckych kňazov a spolkov, čo už v Riznerovej bibliografii nebolo zaznamenané. Pri takejto konfrontácii dvoch rozdielnych typov činností sa zákonite prepracoval k otázke, ktorá práca je významnejšia a dá sa to vôbec porovnávať?

Z katolíckej strany Čulen zdôrazňoval význam kanonikov (z nich najviac Jozefa Kozáčka), najmajetnejšiu slovenskú vrstvu a najštedrejších sponzorov národného hnutia, bez podpory ktorých by nevznikla väčšina národných podnikov. Veľké zásluhy pripisoval Slovenskej ľudovej strane, ktorá na prelome storočí, po dvoch desaťročiach letargie, prebudila slovenské masy k politickej aktivite. Výsledkom toho pohnutia bolo síce skromné, ale pravidelné zastúpenie slovenských poslancov v uhorskom sneme. Od roku 1901 boli slovenskí poslanci zvolení 16-krát, z toho 12-krát spolu siedmi katolíci a 4-krát spolu traja evanjelici, pričom „slovenskí poslanci v minulosti napriek teroru, ktorý iste nebol vo Sv. Jánoch a v Stupave menší než v Turci, boli vyvolení zase v našich katolíckych a autonomistických vidiekoch“³⁴. Ďalším Čulenovým argumentom boli politické procesy a politickí väzni. Za uhorskej éry si najviac odsedel Hlinka (33 mesiacov), hneď za ním nasledoval Juriga (2 roky) a ako jedinému, Jozefovi Kačkovi, sa dostalo tej cti – trest smrti z politických príčin. Všetci traja boli katolícki kňazi, „žalárovanie, prenasledovanie, obetovanie za národné ciele, to bola zase miera, ktorú sme my zaplňali do vrška“³⁵. Ako historik amerických Slovákov mal Čulen poruke aj ďalšie argumenty: „Pre všetkých tých pochybovačov iste bude zaujímavým zjavy, že i v Amerike v čele všetkých veľkých podnikov, veľkých celonárodných hnutí a vôbec národného slovenského života stáli a stoja katolíci.“³⁶

Je dôležité zdôrazniť, že porovnávanie katolíckych a evanjelických zásluh z čias uhorskej éry sa nedialo počas existencie Uhorska (alebo sa dialo iba minimálne), ale až v nových, česko-slovenských pomeroch. Toto konštatovanie nás premostuje naspäť do medzivojnového obdobia. Do-

³⁴ Senátor Ursínyho morálna „opora“. In *Slovák*, 20, 5. 4. 1938, č. 79, úvod

³⁵ TAMŽE

³⁶ ČULEN, Konštantín. Ignác Gessay. In *Kultúra*, 7, 1935, č. 7 – 8, s. 159 – 320

kazovanie, kto v minulosti znamenal viac, malo legitimizovať podiel na moci v prítomnosti. Takto vzniklo účelové pomenovanie „predprevratový Slováč“, ktoré malo vo svojej dobe taký význam ako neskôr odbojár alebo disident. Opačnou skupinou boli tzv. maďaróni, voči ktorým sa predprevratoví Slováci hlučne vymedzovali. Využili pritom skutočnosť, že pojem maďarón bol v slovenskom prostredí dlhodobo etablovaný, ale v inom zmysle, než ho začali používať oni po roku 1918. Pred prevratom bol maďarónom ten, kto v záujme osobnej kariéry zaprel svoj slovenský pôvod, deklaroval sa ako Maďar a iniciatívne potláčal slovenské národné hnutie. Po roku 1918 sa význam tohto pojmu presunul viac do abstraktnej roviny. Začalo sa hovoriť o kultúrnom a duchovnom maďarónstve.

Liberáli, socialisti a evanjelici „kultúrne a duchovne“ spriaznení s českým prostredím začali kultúrnosť a duchovnosť zaniknutej monarchie stotožňovať s kultúrnosťou katolíckej cirkvi a katolíkov ako takých. Naopak, demokratická sústava evanjelickej cirkvi bola kompatibilná s parlamentným systémom Česko-Slovenska. Maďarónstvo bolo primárne chápané ako opak demokratizmu a až v druhom rade ako národná zrada. V propagandistickom ťažení proti maďarónom tieto dve línie splyvali a ešte k tomu sa zámerne stotožňovali pojmy maďarón/hungarista. Slovom, všetky definície sa sčítali s cieľom obviniť čo najväčší počet Slovákov z národnej nespoľahlivosti. Konfesiónálny aspekt v delení predprevratoví/maďaróni bol zreteľný, ale v oboch prípadoch rozdielnym spôsobom. Pokiaľ maďarónstvom bol kolektívne biľagovaný celý slovenský katolicizmus, predprevratové zásluhy sa uznávali bez ohľadu na konfesiónalnu príslušnosť. No predsa sa spájali viac s evanjelikmi, ktorí ich hlučnejšie zdôrazňovali, aby zdôvodnili svoj neprimerane veľký podiel moci nad Slovenskom.

Č e c h o s l o v a k i z m u s

V roku 1918 Česi odovzdali moc nad Slovenskom evanjelickej menšine národa, reprezentovanej významnými predprevratovými rodinami. Český novinár Ferdinand Peroutka napísal: „Po převratu slovenští evanjelici nepotřebovali žádného povzbuzování z Prahy, aby se snažili katolíky zatlačit: odpovídalo to jejich najvlastnějšímu a snad i najtoužobnějšímu přání. Způsobem téměř dokonalým vyloučili katolícké reprezentanty z veřejné služby i z požitku slávy. Několik evanjelických rodin obsadilo svým příbuzenstvem většinu vlivných míst.“³⁷ Týmto výrokom katolíci často dokazova-

³⁷ VNUK, František. *Mat' svoj štát znamená život: politická biografía Alexandra Macha*. Bratislava: Odkaz, 1991, s. 60

li svoju diskrimináciu. Peroutka však vystihuje politickú realitu iba obdobia od vzniku Česko-Slovenska po prvé demokratické voľby, teda od októbra 1918 po február 1920. Počas týchto 16 mesiacov provizória bol možný taký spôsob vládnutia, ako ho opísal Peroutka. V demokratickom systéme so slobodnými voľbami sa katolícky a evanjelický podiel na moci musel prirodzene približovať k ich percentuálnemu zastúpeniu v národe (71% katolíkov, 12% evanjelikov). To sa však nedialo.

České politické strany hneď od počiatku expandovali aj na Slovensko. Zakladali tu slovenské politické filiálky svojich politických strán, ktoré zverili výhradne do rúk predprevratových evanjelikov. Na čele agrárnikov stál Milan Hodža, sociálnych demokratov viedli Ivan Dérer s Ivanom Markovičom. Z menších strán Benešových národných socialistov na Slovensku viedol Igor Hrušovský, neskôr Emil Boleslav Lukáč, Kramářovu národnú demokraciu viedol Milan Ivanka, živnostníkov Ján Líška. Na druhej strane medzi českými a slovenskými katolíkmi takáto spolupráca nefungovala. Šrámkovi ľudáci sa s Hlinkovými ľudákmi (s podporou okolo 75% slovenských katolíkov) rozišli už v roku 1921 a až do rozpadu republiky obe strany vystupovali samostatne. Početné snahy o opätovné nadviazanie spolupráce v rámci tzv. Katolíckeho bloku vždy stroskotali na požiadavke slovenskej autonómie, ktorá pre Čechov všetkých politických smerov predstavovala červenú čiaru, pre HSLS ale fundamentálnu požiadavku. Nespoločnosť českých a slovenských katolíkov mala zásadný význam pre politickú mapu ČSR. Volebné výsledky totiž ukazovali, že sčítaním Hlinkových a Šrámkových hlasov by – s výnimkou prvých volieb – zakaždým vznikla najsilnejšia koalícia v republike a to by katolicizmu zaručilo primerané postavenie aj na Slovensku. Českí a slovenskí katolíci tak prišli o najsilnejšiu stranu. Zatiaľ čo šrámkovci sa stali stabilným členom rôznych vládných koalícií (samotný Šrámek desaťkrát ministrom piatich rôznych ministerstiev), hlinkovci aj napriek cca 50% podpore medzi slovenským voličstvom boli odsúdení na večnú izoláciu, z ktorej sa v česko-slovenskom rámci nebolo možné dostať.

Východiskom evanjelickej nadvlády a katolíckej podriadenosti v prvej ČSR teda nebol len dobrý rozbeh evanjelikov v prvých mesiacoch existencie republiky, ale najmä – zjednodušene povedané – schopnosť evanjelikov spolupracovať s ich českými ideologickými náprotivkami a, naopak, neschopnosť spolupráce českých a slovenských katolíkov. Slovom, politická realita česko-slovenského rámca hrala v neprospech slovenských katolíkov. Z toho vyplýval záujem katolíckej väčšiny o autonómiu – samostatný slo-

venský rámec, v ktorom by disponovali dominantným postavením oproti de facto nulovému vplyvu v česko-slovenskom rámci pri rovnakých volebných výsledkoch. Na druhej strane záujem väčšiny evanjelikov bol presne opačný: zabrániť slovenskej autonómii. Katolícko-evanjelický konfesiónálny antagonizmus sa tak v politickej rovine pretransformoval do súboja autonomizmu verus čechoslovakizmu. Autonomizmus bol dominantným politickým vyjadrením slovenských katolíkov, čechoslovakizmus dominantným politickým vyjadrením slovenských evanjelikov. V oboch prípadoch zdôrazňujeme dominantným, nie bezvýhradným. Túto schému potvrdzujú aj volebné výsledky. Slovenské obyvateľstvo počas prvej ČSR volilo konfesiónálne. V evanjelických regiónoch dominovali čechoslovakistické strany, v katolíckych HSLŠ. Napríklad na Myjave s vyše 80% evanjelikov získavali agrárnici 50 – 60% hlasov, pri celoslovenských 17 – 18%. V námestovskom okrese, ktorý bol zároveň najkatolíckejším okresom s vyše 90% katolíkov, dosahovala HSLŠ svoje najlepšie výsledky, až 70 – 80% hlasov, pri celoslovenských 30 – 34%. Farebným zvýraznením volebných výsledkov čechoslovakistických strán a HSLŠ dostaneme presný obraz náboženského rozvrstvenia západného a stredného Slovenska.

Čulen si uvedomoval, že evanjelická podpora čechoslovakizmu stojí okrem ideologickej blízkosti na dvoch faktoroch: hmotné výhody a vedomie početnej slabosti. Oba faktory spolu úzko súviseli. Čulen pokladal hmotárstvo za základný kameň čechoslovakizmu, pretože ono bolo podmienkou politickej nadvlády početne slabších evanjelikov. „Členovia tejto skupiny slovenských politikov, zviazaných jeden s druhým rodinnými vzťahmi, mali obavu, že o moc a najmä hmotné výhody moci by sa na Slovensku mohol s nimi ešte niekto deliť, preto boli naklonení českému vykorisťovaniu, českému pokrokárstvu a veľkočeskej myšlienke, zrádzajúc kultúrne, hospodársky a politicky Slovensko.“³⁸ Čulen tiež hovoril o evanjelickej „chronickej chorobe pocitov menejcennosti a panickom strachu zo sily slovenských katolíkov“³⁹. V tomto sa zhodoval so svojimi blízkymi spolupracovníkmi Karolom Sidorom a Ferdinandom Jurigom. Čulen spomínal, ako hneď počas ich prvého stretnutia tlmočil Martin Rázus Sidorovi obavy svojich kolegov, evanjelických duchovných, z prudkého rozvoja mladej katolíckej inteligencie. Znepokojovali ich výroky ako Hlinkov, že „Slo-

³⁸ ČULEN, Konštantín. *Boj Slovákov o slobodu*. 2. vyd. Bratislava: Generálny sekretariát HSES, 1944, s. 145

³⁹ ČULEN, Konštantín. *Slovenské časopisy v Amerike*. Cleveland: Prvá katolícka slovenská Jednota, 1970, s. 91

vensko bude katolícke alebo nebude“, a často argumentovali, že ľudáci síce hovoria o slovenskej autonómii, ale v skutočnosti myslia na katolícku autonómiu. Implikácia bola, že autonómia privedie Slovensko do temného stredoveku. Boli to scenáre, ktoré podnietili väčšinu evanjelikov podvoliť sa českému imperializmu, vzdať sa slovenskej identity a prijať identitu česko-slovenskú so všetkými jej dôsledkami. Vedomie, že každý ústup od centralistického čechoslovakizmu ohrozuje ich spoločenské postavenie, podnecovalo nositeľov tejto politiky k radikálnejšiemu postupu voči autonomistom než hociktorý český politik. Bola to politika personálnej diskriminácie, perzekúcií, cenzúry a politických procesov.

Hlavnou zámeňkou pre uvedené akcie bol boj proti protištátnym živlom, separatistom, maďarómom – de facto proti katolíkom. Akcie dvoch najmilitantnejších čechoslovákov – Ivana Dérera a Milana Ivanku – pocítil Čulen aj na vlastnej koži. Milan Ivanka – tzv. predprevratový Slováč, ktorý si za Uhorska pre svoje slovenské presvedčenie odsedel rok vo väzení – bol jedným z tých politikov, ktorí si zo svojej predprevratovosti urobili živnosť. Raz dokonca vyhlásil, že po prevrate z 80% tvorili slovenský národ evanjelici. Čulen vtedy reagoval: „Ak pokladá Dr. Ivanka za slovenský národ tých pár tzv. predprevratových Slováčkov, ktorých hlavnou starosťou po prevrate bolo utekať prvým rýchlikom do Prahy speňažiť si predprevratové zásluhy, tak 80% tohto ‚slovenského národa‘ tvorili skutočne evanjelici.“⁴⁰ Ivanka svoj boj proti maďarómom myslel skutočne vážne. Viedol pogromové akcie proti autonomistom s heslami ako „Pogniavime maďarónov“ a pod. V roku 1922 bol Čulen – vtedy ešte apolitický študent – svedkom, ako rozvášnený dav stovky českých legionárov vedený Ivankom zdemoloval počas bieleho dňa bratislavskú redakciu *Slováka* za nečinného prizierania sa českých četníkov. Čulen neskôr priznal, že to bol jeden z momentov, ktoré ho nasmerovali do tábora autonomistov, v Ivankovom ponímaní tábora maďarónov. Aj takýto efekt mali jeho pogromy. Ivanku preslávil aj výkrik „Vy maďarské svine!“ adresovaný autonomistickým študentom vedených Sidorm, ktorí v divadle protestovali proti hre *Zižkova smrť*. Patril tiež k tým, ktorí presviedčali prezidenta Masaryka nepovoľovať v českej centralistickej politike, naopak, radil ešte tvrdší postup voči všetkým, ktorí presadzovali posilnenie slovenských právomocí. Ivanka – inak tiež vysoký cirkevný hodnosťár – sa vyjadril, čo by vraj nastalo po vyhlásení autonómie: „Slovensko dostalo by sa do rúk najnetolerantnejších reakcionárov – klerikov. Veď slovenský ľud je v 80 perc. katolícky a ešte dlho ostane slepo nástrojom v ru-

⁴⁰ Z politického bojišťa. In *Slovák*, 19, 4. 4. 1937, č. 76, s. 3

kách týchto rytierov tmy. Nuž nech sa potom Slovensko rozlúči s každým pokrokom v kultúre a evanjelikov – kacírov – husitov atď. nech potom Kristova ruka chráni pred ‚kresťanskou‘, ba i bratskou láskou hlinkovcov, budayovcov atď., iný ich nik nezachráni.“⁴¹ Vychádzal pritom z reálnych čísel. Vo voľbách v roku 1925 získala na Slovensku HSLS 34%, kým Ivan-kova Česko-Slovenská národná demokracia iba 1,7%. V celorepubliko-vom súde však národní demokrati dosiahli 4,1% s koalíčným potenciálom, kým HSLS 7,1%, ale bez koalíčného potenciálu. A tak – vďaka česko-slovenskému politickému rámcu – sa politicky bezvýznamný Ivanka stal po voľbách súčasťou strany vládnej koalície (bez poslaneckého mandátu) a poslanci HSLS zasadli do opozičných lavíc.

Ivan Dérer vychádzal z tých istých číselných predpokladov, hoci jeho strana bola na Slovensku omnoho silnejšia (10%) a na celorepublikovej úrovni sociálna demokracia patrila medzi silné strany. Byť súčasťou tejto strany zabezpečilo Dérerovi takmer nepretržité dvadsaťročné ministrovanie, počas ktorého stál na čele až štyroch rôznych ministerstiev. Dérer sa s Ivankom zhodoval v represívnej stratégii voči autonomistom, ale na rozdiel od neho sa opodstatnenosť čechoslovakizmu pokúšal aj historicky a ideologicky odôvodňovať, a to dokonca v „československom jazyku“, ktorý si sám vymyslel. Tak sa dostával do rôznych polemík s autonomistami, medzi nimi aj s Čulenom. Dérerove úvahy boli vždy preplnené pojmami ako ľudáci, maďaróni, separatisti, vlastizradcovia, ktoré používal ako synonymá. Pre Čulena boli zas synonymá mená Ivan Dérer a Béla Grünwald. Často porovnával popieranie slovenskej národnej identity čechoslovákom č.1 s maďarónom č. 1 skrze ich prejavy, publikácie, ale aj represívne akcie. Dérerov parlamentný výrok z roku 1922, že „dnešná slovenská generácia je inferiórna voči dnešnej českej generácii (...) Medzi Slovákami nachádzame najneschopnejších úradníkov republiky“⁴², pokladal Čulena za učebnicový príklad pocitov ľudskej a národnej menejcennosti čechoslovákov. Novinové polemiky naberali na intenzite, keď sa predmetom sporov stala Pittsburská dohoda. Čulenovu knihu *Pittsburská dohoda* (1937) nariadil Dérer z pozície ministra spravodlivosti skonfiškovať a zasadil sa, aby bol Čulena zbavený postu vedúceho úradníka tlačového odboru riaditeľstva železníc.

V tej dobe však duo Dérer – Ivanka bolo už dávno za svojim politickým zenitom. Vrchol svojej slávy dosiahli ešte koncom 20. rokov, kedy po-

⁴¹ Dvaja rytieri čechoslovakizmu v plnej výzbroji. In *Slovák*, 15, 4. 1. 1933, č. 3, s. 3

⁴² ČULEN, Konštantín. *Po Svätoplukovi druhá naša hlava: Život Dr. Jozefa Tisu*. 2. vyd. Partizánske: Garmond S. l.: Priatelia prezidenta Tisu v cudzine a na Slovensku, 1992, s. 54

čas krátkej účasti HSLŠ vo vláde vyvolali politický proces s Vojtechom Turkom a dosiahli jeho odsúdenie na 15 rokov. Predpokladali, že týmto exemplárnym rozsudkom definitívne zlomili krk slovenskému autonomizmu. Skutočným výsledkom však bolo dramatické zhoršenie katolícko-evanjelického pomeru v každom ohľade. Hlinka vyhlásil, že celý politický proces je len „furore husitico et protestantico“. Čulen súhlasil, že podstatou celej kampane bol strach z HSLŠ vo vláde a tým aj jej vplyvu na verejný život: „Znervózňovalo to potomkov tých výsadných slovenských rodov, ktorí s neľúbosťou pozorovali, že na vedúce miesta v štáte dostávajú sa už aj iní, než oni a ich deti.“⁴³

Evanjelické rody

Lídri slovenských politických filiálok – Ivanka, Dérer a Markovič – mali toho mnoho spoločného. Všetci traja boli bohatí advokáti („hmotári“) a predprevratoví Slováci pochádzajúci z významných evanjelických rodín. Ivankovci boli dokonca uhorským šľachtickým rodom, jeho manželka Elena pochádzala z rodiny bratislavských Kutlíkovcov a bola vnučkou M. M. Hodžu. Aj z Dérerovského rodu pochádzalo viacero významných osobností, právnikov, lekárov a farárov. Dérerova manželka bola z rodiny Štefanovičovcov a bola vnučkou Viliama Pauliny-Tótha. Pauliny-Tóthovci boli zas v blízkom príbuzenstve s Dulovcami a ďalšími. Pauliny-Tóth bol okrem toho starým otcom predsedu SNS J. Pauliny-Tótha a tiež predsedu slovenskej filiálky česko-slovenských národných socialistov Igora Hrušovského. Markovičov otec Július bol významným lekárom a jednou z najvýznamnejších osobností slovenského predprevratového bankovníctva. Jeho brat Rudolf obhajoval ako advokát mnohých slovenských národovcov v politických procesoch pred prevratom. Za ženu mal Vajanského dcéru. Markovičovci tak boli rodinne prepojení s Hurbanovcami a ďalšími evanjelickými rodmi.

V ľudáckej tlači sa veľa písalo o evanjelickom rodinkárstve na ministerstve zahraničia. V poslednom roku republiky bolo z 1246 zamestnancov iba 33 Slovákov (2,64%), z toho 30 evanjelikov. Vyslanec Česko-Slovenska v Spojených štátoch Vladimír Hurban bol synom Vajanského a vnukom Jozefa Miloslava Hurbana. Juraj Slávik, predtým než sa stal vyslancom v Poľsku, bol pohronským a košickým županom a ministrom poľnohospodárstva a vnútra. Pochádzal z rodiny evanjelického farára Jána Slávika a Izabely Boženy z rodiny Maróthyovcov (sestra spisovateľky Eleny Maróthy Šoltésovej). Slávik – rovnako ako Dérer – mal manželku z rodu

⁴³ TAMŽE, s. 128

Štefanovičovcov. Ďalší členovia z tohto ministerstva pochádzajúci z významných rodín boli napríklad Osuský, Papánek, Krno. Ak by sme šli do detailov, zistili by sme, že predprevratové evanjelické rodiny tvorili jednu veľkú rodinu, ktorá bola vzájomne poprepájaná rôznymi príbuzenskými zväzkami.

Aktualizácia predprevratovej slovenskej tradície na poprevratový čechoslovakizmus zabezpečila týmto rodinám v Česko-Slovensku postavenie novej šľachty. Pri prevádzaní pozemkovej reformy sa napríklad v zjednodušujúcom žargóne spochybňoval význam prevodu majetkov zo šľachtických rodov na luteránske rody. Agrárnici vtedy dostali prezývku „švagrárnici“. Ideologicky, konfesionálne a rodinne jednostranná politika sa však z roka na rok stávala nepopulárnejšou, najmä keď sa nastupujúca generácia – ktorú už nebolo možné zatlačiť do úzadia nálepkou maďarónstva – nedokázala primerane uplatniť. Na opačnej strane sa však dobre uplatňovalo už aj potomstvo slávnych rodín. Podľa Čulena koncom 30. rokov už otázka nestála autonomisti verzus čechoslováci, ale slovenský národ verzus jedna obrovská evanjelická rodina, „ktorá je zásobená úradmi, časopismi, správnymi radami, veľkostatkami a finančnou mocou. Táto veľká evanjelicko-slovenská rodina robila medzi národom slovenským a českým prostredníka“, avšak „skutočnosť ukazuje, že tento rodinný kruh, ktorý sa postavil medzi národ český a slovenský, vytvoril hradbu, ktorá nespojuje, ale oddeľuje. Slovenský národ chce hovoriť bez prostredníka. Kým si Česi budú myslieť, že títo ľudia priblížia Slovensko k Česku, budú sa veľmi myliť. Tento rodinný kruh postavil svoje osobné záujmy nad záujmy národa, dnes má strach, že sebavedomý slovenský národ by rozbil reťaz týchto rodinných záujmov, a preto sa stavia medzi dva bratské národy, medzi národ český a národ slovenský navonok ako prostredník, v skutočnosti ako bariéra.“⁴⁴

Aj v polemike s Jozefom Lettrichom o Pittsburskej dohode sa Čulen dotkol tejto otázky. Lettrich – jeden z mála čechoslovákov z mladej generácie – totiž ešte v lete 1938 argumentoval proti autonomistickej kampani za včlenenie Pittsburskej dohody do ústavy a najmä do praxe, pretože Slováci už podľa neho dostali viac ako im táto dohoda zaručovala. Čulen mu vtedy oponoval 20-ročnou praxou československej personálnej politiky, voči Slovákom značne diskriminujúcou: „Na Slovensku uplatňovali Česi a zo Slovákov malá rodinná evanjelická skupinka. Na čelo slovenského života dostali sa po politickej, národnej, náboženskej, ale aj kvalitnej stránke len ľudia druhu dr. Lettricha. S týmto je Slovensko nespokojné (...)

⁴⁴ Senátor. Chceme hovoriť bez prostredníkov. In *Slovák*, 20, 2. 4. 1938, č. 77, s. 3

Slovensko má ďaleko kvalitnejších, schopnejších a pracovitejších ľudí, ale náboženská a politická neznášanlivosť a predpojatosť týmto ľuďom znemožňuje verejné uplatnenie.⁴⁵

O niekoľko týždňov neskôr Čulen v *Slováku* informoval o habilitácii Milana Pišúta za docenta pre dejiny literatúry „československého národa“ na Univerzite Komenského. Aj v tomto prípade bola podľa Čulena vedecká práca prevážaná Pišútovými národnými, konfesionálnymi a politickými preferenciami. Porovnával ho s Ferdinandom Ďurčanským. Na jednej strane Pišút, jeden z nemnohých prívržencov čechoslovakizmu mladej generácie, Pražákov stúpenec a evanjelik. Na druhej strane Ďurčanský, talentovaný právnik, ktorý študoval na významných európskych univerzitách a vlastným nákladom vydával publikácie, no zároveň autonomista a katolík a pre svoje politické presvedčenie bol z univerzity vyhodený. Čulen konštatoval: „Na prípade Dr. Pišúta jasne vidieť, akou prednosťou v dosiahnutí vedeckej kariéry je rodný evanjelický list, pálenie kadidla pred čechoslováckou ideológiou a akou prekážkou je rodný list katolícky, verejné priznanie sa k ideológii samobytného slovenského národa a akú malú váhu má vedecká práca. Vieme, že českí univerzitní profesori sú toho náhľadu, že keď tu už raz nebudeme my, tak aspoň naše pozície nech držia čechoslovácki evanjelici. V Čechách môže byť docentom a profesorom komunista, fašista, henleinovec, na Slovensku však nesmie byť autonomista.“⁴⁶

O desaťročia neskôr Čulen o pôsobení výsadných rodín napísal, že „v konečnom bode rozleptali týmito krivdami celú štruktúru spolunažívania Čechov a Slovákov. Z Čechov oni urobili nepriateľov slovenského národa.“⁴⁷ Bolo zaujímavé, že aj Edvard Beneš už v exile kritizoval tento mocenský mechanizmus, hoci bol jedným z jeho architektov. Otvorene priznal: „My dělali chybu; Slovensko sa stalo majetkem 20 rodin, každý se hrnul jen za zlaťáky a kariérou a v tom prostředí měl Hlinka dobrou půdu.“⁴⁸ Z tohto výroku vyplýva jednoznačne pohrdavý postoj Beneša k tzv. novej slovenskej šľachte, ktorú spoluvytváral. Čulen po preštudovaní Masarykovho prezidentského archívu dospel k obdobnému záveru: „Čechoslováci v spisoch tohto archívu vyzerajú ako špicľovia, ktorí pracujú proti vlast-

⁴⁵ Dr. Lettrich a Pittsburghská dohoda. In *Slovák*, 20, 10. 7. 1938, č. 154, s. 6.

⁴⁶ Akú vedu pestujú na filozofickej fakulte bratislavskej univerzity? In *Slovák*, 20, 11. 8. 1938, č. 181, s. 4

⁴⁷ ČULEN, Konštantín. Storočnica Ivana Daxnera 1860 – 1935. In *Literárny Almanach Slováka v Amerike*, 1960, s. 133 – 144.

⁴⁸ ĎURICA, Milan S. *Tomáš G. Masaryk a jeho vzťah k Slovákom*. Bratislava: Lúč, 2007, s. 39

nému národu. Masaryk napríklad aj takto sa na nich díval. Riadil sa heslom: špicľov potrebujeme, ale ruky im nepodávame. Zdá sa, že keď Masaryk musel niektorému z nich podať ruku, po odchode sa ponáhľal si ju umyť.⁴⁹ V tomto videl Čulen ďalšiu vinu Čechoslovákov. Česi, ktorí sa veľmi slabo orientovali v slovenských pomeroch, hodnotili Slovákov skrze zopár slovenských čechoslovákov, ktorých poznali. Takto získali o Slovákoch skreslenú predstavu ako o korupčných rodinkároch, ktorých si kedykoľvek možno najat' na akúkoľvek prácu. Pre objektivitu však hodno dodať, že nie všetci čechoslováci boli evanjelici. Do skupiny prominentných čechoslovákov patrili aj dvaja liberáli pochádzajúci z katolíckych rodín: Anton Štefánek a Vavro Šrobár. Najmä druhý menovaný v ničom nezaostával za metódami Dérera a Ivanku.

Na záver možno konštatovať, že Čulenova kritika konfesionálnych pomerov pochádzala takmer výlučne z rokov 1937 – 1938, kedy už mnohým dochádzala trpezlivosť s dvadsaťročným spôsobom vládnutia v Česko-Slovensku a na Slovensku zvlášť. Ostrie kritiky mierilo na prax sociálneho a politického konfesionalizmu. Tento druh konfesionalizmu bol do roku 1918 na Slovensku prakticky neznámy. Politický konfesionalizmus so silným sociálnym rozmerom – náboženská príslušnosť ako legitimácia k vysokým funkciám – bol poprevratovým fenoménom a A. Baník ho pokladal za „najnižší, prízemný druh konfesionálneho poblúdenia“⁵⁰ bez ohľadu na to, ktorá skupina ho praktizuje.

Napriek kritike čechoslováckych evanjelikov Čulen prechovával úctu k autonomistickým evanjelikom, ktorí ani po prevrate nevybočili zo slovenskej línie. Boli to osobnosti ako E. Stodola, Š. Krčméry, J. Škultéty, J. Pankúch či J. Kvačala, alebo predseda SNS M. Rázus, o ktorom Čulen neskôr napísal, že bol jediný evanjelik, ktorý hájil práva slovenského národa v pražskom parlamente. Všetky tieto osobnosti spájal nekompromisný postoj k otázke slovenskej samobytnosti, konštantný bez ohľadu na meniacu sa politickú konšteláciu. V tejto filozofii tkvel Čulenov obdiv k ich osobám. Autonomistických evanjelikov staval na rovnakú úroveň s autonomistickými katolíkmi a českých katolíkov na úroveň evanjelických čechoslovákov. Bolo to prirodzeným pokračovaním akcentovania národného naratívu ako dominantného hodnotiaceho kritéria.

V porovnaním s Hlinkovým konfesionalizmom, ktorého mohutnú

⁴⁹ ČULEN, Konštantín. Keď Hlinka chcel ísť do Ameriky. In MEŠŤANČÍK, Ján. *Andrej Hlinka v slove a obraze*. Toronto: ZMS, 1991, s. 267

⁵⁰ BANÍK, ref. 1, s. 32

zložku tvorili religiózne momenty, Čulenov medzivojnový konfesionalizmus obsahoval primárne prvky sociálne (hegemónia niekoľkých evanjelických rodín verzus personálna diskriminácia katolíkov), nacionálne (slovenský národ verzus tzv. československý národ) a z toho vyplývajúce politické (autonomizmus verzus čechoslovakizmus). Čulenova kritika evanjelikov nevychádzala z náboženských dogiem, ale z ich dominantného nacionálneho a politického vyjadrenia. Neobviňoval ich z teologického kacírstva, ale z čechoslovakizmu – národného kacírstva.

Mgr. Matúš Chrtianský
Email: chrtiansky2@uniba.sk

RECENZIE

RYDLO, Jozef M.

KREŠŤANSKÁ FILOZOFIA DEJÍN:
KATOLÍK A HISTÓRIA

[Bratislava]: Post Scriptum, Libri Historiæ, 2021, 133 s.

ISBN 978-80-8218-027-8

Knižka *Krešťanská filozofia dejín: katolík a história* vyšla v roku 2021 ako 56. zväzok edície Libri Historiæ Slovaciæ, ktorú od roku 2000 vydáva Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Slovenský ústav v Ríme. Úvodné predhovory napísali kardinál Jozef Tomko (*O zmysle našich dejín*) a nitriansky biskup, prof. Viliam Judák (*Dejiny ako pohľad do tajomstva*). V závere knihy je štúdia *Zmysel dejín: osobnosť a dejiny* z pera Huga Rahnera a *Poznámky k zmyslu slovenských dejín* od Jozefa Tomka. Monografiu dopĺňajú vybraná literatúra k filozofii dejín, cudzojazyčné súhrny a farebná obrazová príloha z dielne Ladislava Vanča.

Kniha J. M. Rydla čitateľa oslovuje v súčasnej klíme iba profánneho prístupu k dejinám, ale aj v evidentnom negatívnom napätí medzi tým, ako je človek konštituovaný a ako je vnímaný práve tým iba profánnym svetom. Preto je publikácia J. M. Rydla veľmi aktuálna. Autor sa tomuto javu venuje v častiach, kde pojednáva o kríze európskeho vedomia a príčinách tejto krízy. Dielo J. M. Rydla opätovne zdôvodňuje vzťah prirodzeného a nadprirodzeného, ktorý je súčasťou kresťanskej filozofie dejín. Skúma vzťah medzi substanciálnym a procesuálnym ako možný a potrebný. Nie je encyklopedickou prehliadkou historických udalostí a dejov. Mohli by sme povedať, že by mohlo patriť k tomu, čo sa nazýva história ideí. Autor nepopiera význam ideí. V kapitole o kresťanstve však píše, že kresťanstvo je realita, fakt osoby Krista, na ktorú nemožno neodpovedať, nezaujať k nej postoj. Ďalej konštatuje, že Kristus sa stretáva s človekom, ľuďmi, ľudstvom stále nanovo, lebo inak by zostal iba ideou (s. 47). V osnove publikácie au-

tor volí metódu postupného vysvetľovania logicko-štruktúrného zreťazenia definícií. Postupuje didakticky, od témy filozofie pokračuje témou kresťanstva, potom rozoberá kresťanskú filozofiu. Následne zdôvodňuje, prečo študovať históriu, pokračuje kapitolou, v ktorej približuje termín „dejiny“. Ďalšia kapitola sa zaoberá filozofiou dejín a nakoniec píše o kresťanskej filozofii dejín. Dokazuje legitimitu týchto dejín. Aj v podmienkach súčasného obrazu kresťanstva. Možno azda hovoriť aj o určitej prognóze vývoja tejto problematiky, napríklad v súvislosti s Druhým vatikánskym koncilom.

V kapitole „Filozofia“ autor konštatuje, že s vývojom spoločenstva môže dôjsť k istej ideologickej manipulácii, čomu filozofia zákonite podlieha. Okrem toho je tu aj svojvoľné používanie termínu filozofia. Pri podľahnutí parciálnemu poznávaniu sa môže vo filozofii prejavíť pochybovanie o všetkom. Strata horizontu metafyziky kresťanskej povahy. Autor takto poukazuje, že sa potom zabúda na to, že filozofia je láska k múdrosti. Sumarizuje, že „filozofia ako humanistická metafyzika ontologicko-existenciálneho založenia pri hľadaní svojho zdôvodnenia prechádza zo sveta konečnej a mnohorakej skúsenosti do transcencie nekonečného bytia... stále vychádzajúc z ontologického a antropologicko-existenciálneho uvažovania o bytí, ktoré si zase vyžaduje svoje odôvodnenie v Transcendentne“ (s. 44).

V kapitole „Kresťanstvo“ rieši otázku vzťahu viery a filozofie, v ktorej človek chce poznávať pravdu, múdrosť. Kresťanstvo je bytostne spojené s faktom živej Kristovej osoby. Nie je to iba o ideách, etike, dogmách. Autor rozlišuje tri aspekty. Prvý aspekt: Božia milosť ako dar človeku, ľuďom. Druhý aspekt: skutočnosť osoby Krista ako forma daru ľuďom. Tretí aspekt: disponovanosť človeka na stretnutie s touto historickou realitou, ktorou je Kristus. Autor píše o Božej iniciatíve. Na jednej strane, ako uvádza, v kolobehu ľudskej slobody a hľadania pravdy objavovať, na druhej strane stáť voči Božej slobode. Táto iniciatíva pobáda rozumové danosti človeka, aby prešli z údivu, kde má svoje stále miesto viera ako istota, ako súčasť zjavených pravd aj vo vzťahu k ich časom podmieneného chápania. Cituje Nikolaja A. Berďajeva, ktorý píše, že filozofia pozná bytie a pozná ho v človeku a skrze človeka. J. M. Rydlo upozorňuje, že ak sa premisy koncepcie ľudského bytia zakladajú na iba čiastkovej interpretácii, teda len ako materiálnosť a naturálnosť, neberie sa do úvahy celá ontologická opodstatnenosť, a ak premisou existenciálnej povahy je iba absolutizácia problému užitočnosti a pragmatikosti existencie, dôsledkom toho je riziko presunu

základného problému, toho, čo človek je, na to, čo človek má. Potom je tu posun od túžby po transcendentne, iba na túžbu po samom sebe. Od nekonečnej nádeje k Bohu k iluzórnej nádeji, čo napovedá náhodnosť ľudských dejín.

V kapitole „Kresťanská filozofia“ jej problém delí do dvoch rovín: subjektívno-existenciálnej a objektívno-ontologickej. Vo vysvetľovaní prvej roviny ju popisuje filozofiou a existenciálnou skúsenosťou, ktorá je vlastná ľudskému bytiu, je aj odkazom na transcendentný princíp, rozpoznávaný v bytí ako otázka o jeho naviazaní na transcendentno, ako obnovujúca sa otázka trvalého riešenia. Na inom mieste píše, že návratom k transcendentnu sa človek obnovuje a nanovo zdôvodňuje. Ďalej autor píše, že kresťanstvo ostáva napriek tejto nutnosti voľbou, teda aj možnosťou odmietnutia. Autor ďalej rozvádza problém vzťahu viery a rozumu. Neraz ho človek stavia proti viere. V tejto súvislosti rozpoznáva ľudskú existenciálnu nedostatočnosť a z nej prameniace možné omyly. Napríklad ako nachádzanie „posledného zmyslu existencie, ktoré môžu končiť vo formalizmoch a psychologizmoch“. Vytvára sa falošná autorita. Pravá autorita pomáha intelektu vzlietnuť do výšok, píše. Pobáda k poznaniu pravdy, ktorá je nekonečná, ktorú však nie je možné plne vlastniť. Môžeme povedať, že transcenduje ponad ľudské konania ako pokračujúca výzva. Potom viera nie je o racionálnom vlastnení pravdy, píše, ale v možnosti vydať sa na cestu za pravdou. Aj v podmienkach existenciálnych protirečení.

Druhou rovínou je objektívne-ontologická rovina. Je spojená s tým, že „bytie človekom“ odráža túžbu po adekvácii svojho bytia v podmienkach konečnosti, ale má možnosť horizontu metafyziky. V perspektíve nekonečného bytia. Človek sa môže zveriť vo viere Bohu, ktorý ostáva tajomstvom. Autor upozorňuje, že nejde o rekonštrukciu Boha „filozofov“, ale o realistický dôkaz toho, že to, čo je empirické, nie je úplné. Vyžaduje metappravdu. Aj pochopenie dejín, ak nie je vo vzťahu k metappravde, končí v modlárskej snahe vyjadriť definitívne vysvetlenie dejín. Môžeme povedať systémom, ktorý absolutizuje to, čo nie je absolútne, ktorý uzatvára a končí ako totalita. Môžeme dodať, že s tým máme skúsenosť v marxistickom systéme dejín. Ako totalita, ktorá poprela nekonečno. V tomto zmysle sumarizuje, že Boh nepredstavuje pre človeka obmedzenia vzhľadom na hľadanie pravdy, na ukončenie protirečení. Vo svojej transcendentii vyznačuje cieľ hľadania ľudskej cesty k poslednému cieľu života, živiac otázku pravdy, ktorá je ovocím túžby po „existenciálnej adekvácii bytia človekom“ zoči-voči vlastným dvojznačnosťami a neistotám. Pravda je nevyčerpateľná, potom je tu neob-

medzená možnosť rozumového skúmania takejto pravdy, ktoré vychádza z túžby človeka po adekvácii jeho bytia vo vzťahu k absolútnemu bytiu.

Autor uvádza na viacerých miestach, že kresťanstvo a kresťanské dejiny, kresťanská filozofia dejín, nie sú iba inšpirované kresťanstvom, nie je to prehliadka etických princípov ani dobových prejavov kresťanstva. Kresťan nie je určený tým, že vie filozofovať okolo kresťanstva. Môže a nemusí byť filozofom. Kresťanstvo je dané faktom vstupu osoby Ježiša Krista do dejín. Je dané človekom, ktorý uveril v tento fakt vtelenia. Táto udalosť delí čas na pred Kristovým narodením a po tejto udalosti vtelenia. V tomto zmysle delí dejiny na starovek, stredovek, novovek, kam zaraďuje aj súčasnosť. Autor upozorňuje, že takému východisku bráni také pochopenie autonómnosti človeka, ktoré sa opiera iba o jeho reflexie zákonitostí sociálneho a prírodného charakteru, ktoré chce vidieť ako jedinú perspektívu, potom ju absolutizuje, čím sa uzatvára práve transcendentnu. Autor toto vníma vo vzťahu k ľahostajnosti moderného človeka s jeho pochybovaním o všetkom, odmietnutím metafyziky kresťanskej povahy a sebauspokojovaním. Ale sú tu aj iniciatívy zo strany nadprirodzeného. Môžeme povedať spolu s Jacquesom Maritainom, ktorého autor často cituje, že človek milosťou sa môže nachádzať bez toho, aby sa hľadal.

V kapitole „Filozofia dejín“ pripomína protagonistov takéhoto iba do konečna uzavretého človeka. Osobitne vysvetľuje Heglovu filozofiu, charakterizuje marxizmus, tiež materialistický progresivizmus. Kresťanská filozofia dejín vo svojej autonómnosti vyžaduje vieru, konštatuje autor. To nie je abstraktný problém. Významný filozof Edmund Husserl na sklonku života povedal, že nepopiera osobu Krista, ale chcel ľudí ku Kristovi priviesť pomocou svojej filozofie. Mimo cirkev a teda mimo vieru. Edmund Husserl v knihe *Kríza európskych vied* píše, že človek sa musí vrátiť od odvođeného poznania k vlastnému bytiu. Ale aké to bytie je, ostáva u neho otvorenou otázkou. V jednotlivých kapitolách publikácie J. M. Rydlo rozoznáva toto bytie ako také, ktoré je disponované možnosťou obnovovať sa, poznávať sa, zdôvodňovať sa v skutočnostiach absolútneho Bytia. Vierou, ktorá dáva rozumu perspektívu v jeho bádani o pravde. Môžu to byť existenciálne vyhrotené situácie v kontexte protichodnosti. J. M. Rydlo varuje, že je tu preto riziko, ktoré môže myliť existenciálnou autoritatívnosťou, keďže človek je vystavený možnosti omylu a hriechu, ale aj dogmatizmom ako falošnou autoritou posledného riešenia.

V druhej časti knihy nasledujú dve kapitoly: *Prečo študovať históriu a Dejiny*. V prvej autor uvádza viacero dôvodov. Napríklad, že identita jed-

notlivca, národa sa utvára ako vedomie istej kontinuity. Môže to byť veľmi subjektívne, skreslené. Môže to mať politické dôsledky. Preto aj história ako veda svojimi metódami a znalosťou predmetu štúdia môže napomáhať náprave. História v retrospektíve môže byť aj zdrojom učenia. Dôležitá sa mu javí aj osobnosť historika, jeho osobnostné a odborné vybavenie. Pretože je tu aj osobný kontext. Ten nie je dôvodom na jeho eliminovanie, ale kvalifikovanie. Autor považuje význam histórie najmä pre politiku. S podmienkou slobodného bádania.

V kapitole „Dejiny“ autor tvrdí, že metóda štúdia dejín je induktívna, nastoľuje však otázku kritéria štúdia dejín. Podľa neho je problém transcendentna základný a špecifický pre kritické štúdium dejín. V historiografii sa poznáva to jednotlivé, čo sú zistené údaje. Tie usilujú o jednotu vo vzťahu toho predtým a potom. Filozofia dejín však prispieva optikou univerzality, poukazuje na neistotu toho vonkajšieho vo vzťahu k vnútornému. Filozofia dejín premostuje, ako autor píše, vonkajšiu jednotu na pochopenie faktov k ich podstatnej a vnútornej jednote. Potom aj historický svet v jeho prvých a posledných príčinách. V ďalšej kapitole autor rozoberá kresťanskú filozofiu dejín, ktorú vyvodzuje z toho, ako je človek konštituovaný.

Ako čitateľa ma upútali myšlienky okolo transcendentna ako danosti človeka vo vzťahu na samotné transcendentno. Ako píše autor, človek nesie v sebe túžbu po nekonečne, ktorá je spojená s túžbou po zhode bytia. A to cez kresťanskú pravdu, ktorá v tejto túžbe po nekonečnosti nachádza svoju objektívnu možnosť. Ako zhodu medzi pravdou a vierou. Tomu zodpovedajúci dynamizmus túžby po zhode bytia s kresťanskou vierou, medzi individuálnou slobodou a Bohom, medzi otázkou človeka a odpoveďou Boha, čo sprevádza beh času a konanie človeka.

Autor špecifikuje kresťanskú filozofiu dejín aj momentom prelínania sa časnosti a večnosti. V optike konca dejín. Druhým príchodom Krista. Kresťanská filozofia dejín má vzor aj v Augustínovom diele *De Civitas Dei*. Kniha J. M. Rydla je neprehliadnuteľná publikácia, ktorá je tak o substanciálnych, ako aj o procesuálnych javoch, ktoré môžu prispieť k harmónii v živote ľudí, ktorá dnes tak veľmi chýba.

Stanislav Hvozdič

LETZ, Róbert – HROMJÁK, Ľuboslav – STANO, Pavol

ČERNOVÁ 1907. Odkaz Andreja Hlinku a černovskej tragédie

Bratislava: Post Scriptum, 2017, 264 s. ISBN 978-80-89567-78-2

Od krvavej udalosti v Černovej (dnes mestská časť Ružomberka), ktorá sa zapísala do historiografie i pamäti národa ako „Černovská tragédia“,¹ uplynulo v roku 2017 už 110 rokov. Vydavateľstvo Post Scriptum vydalo pri tejto príležitosti pozoruhodnú publikáciu (recenzovali ju Viliam Judák a Peter Zubko), pozostávajúcu z dvoch vedeckých štúdií a rozsiahleho výberu pramenných materiálov. Na prvých stránkach sa čitateľom prihovárajú Igor Čombor (primátor mesta Ružomberok) a Patrik Habo (poslanec mestského zastupiteľstva Ružomberok za mestskú časť Černová). Ako sa konštatuje v úvode, tvorcovia publikácie sa „podujali hľadať odkaz Černovskej tragédie v širokom historickom oblúku a v súvislostiach národného pohybu, ktoré sú späté s pôsobením kľúčovej osobnosti našich moderných dejín – Andrejom Hlinkom“ (s. 8).

Autorom prvej štúdie *Andrej Hlinka a jeho pôsobenie do roku 1918 v uhorskom a medzinárodnom kontexte* (s. 11 – 48) je Ľuboslav Hromják. V úvode poukazuje na osobnosti, ktoré v mladom Hlinkovi pestovali slovenské národné povedomie počas jeho gymnaziálneho štúdia v Ružomberku. Priblízuje jeho reakciu na sociálnu náuku Cirkvi prezentovanú pápežom Levom XIII. v encyklike *Rerum novarum* (1891), angažovanie sa v prospech chudobného obyvateľstva a rôznorodé aktivity na sociálnom poli, prejavujúce sa okrem iného v zakladaní spolkov, združovaní roľníkov či osvetovej publicistike. Sociálnu náuku Cirkvi sa snažil uplatňovať aj v širšom kontexte na národnej úrovni, čo ho priviedlo do politiky. Najskôr začal pôso-

¹ Samotný výraz „Černovská tragédia“ na označenie krvavej udalosti v Černovej z roku 1907 sa používal už od počiatku, podobne ako výraz „Černovská masakra“.

biť v Uhorskej ľudovej strane. Podľa autora vnímal Hlinka svoju činnosť v tejto strane ako „uplatňovanie myšlienok pápeža Leva XIII., podporujúcich činnosť kresťanských ľudových strán s cieľom eliminovať dôsledky liberálnej politiky a presadzovať kresťanskú morálku do politického a spoločenského života v Uhorsku, ale taktiež ako podporu slovenského národného pohybu“ (s. 19). Ďalej sleduje okolnosti a príčiny vedúce k Hlinkovmu odchodu z Uhorskej ľudovej strany a založeniu Slovenskej ľudovej strany v roku 1905.

Najviac pozornosti však venuje známemu sporu Hlinka verzus Párvy, ktorý sa tiahol tri roky a skončil sa víťazstvom Andreja Hlinku. V súvislosti s tragédiou v Černovej poukazuje na jej medzinárodný ohlas a reakcie významných osobností v zahraničí (Robert William Seton-Watson, Björnstjerne Björnson, Ernest Denis, Alexander Alexandrovič Papkov, Lev Nikolajevič Tolstoj). Zvlášť prínosným je, že Hlinkov spor so spišským biskupom Alexandrom Párvyom reflektuje vo svetle najnovších výskumov v archívoch Svätej stolice. Čitateľ sa tak okrem iného dozvedá zaujímavú informáciu, že do sporu sa priamo zapojil aj následník trónu František Ferdinand d'Este, ktorý sa vyjadril, že skutočným dôvodom prenasledovania Hlinku zo strany provládneho, promaďarsky zmýšľajúceho biskupa Párvyho je úmysel zastrašiť slovensky cítiacich kňazov. Autor prízvukuje, že v prípade zapojenia sa následníka trónu do kauzy nešlo o formalizmus, ale o osobné nasadenie, čo ilustruje jeho ostrými slovami zo správy, ktorú poslal cirkevnej vrchnosti v tejto veci. Dokumentuje tiež angažovanosť amerických Slovákov na strane Hlinku – spomína napríklad špeciálny telegram slovenských kňazov adresovaný pápežovi Piovi X. či vydanie brožúry v anglickom jazyku, ktorá krajanom a americkej verejnosti objasňovala proces proti Hlinkovi. Podľa L. Hromjáka konečné rozhodnutie pápeža Pia X. v Hlinkov prospech roku 1909 bolo pre tohto neoblomného obhajcu práv slovenského národa nielen osobnou satisfakciou, ale aj povzbudením pre Slovákov v procese upevňovania vlastnej identity a formovania sa v moderný politický národ.

Prínosná a podnetná je aj sonda do vzťahov medzi Andrejom Hlinkom a prezidentmi prvej ČSR s názvom *Andrej Hlinka v prvej Česko-Slovenskej republike na príklade jeho vzťahu s prezidentmi T. G. Masarykom a E. Benešom* (s. 49 – 110) z pera Róberta Letza. Načrtáva zložitú situáciu v prelomovom roku 1918, Hlinkove aktivity v záujme konsolidácie pomerov po rozklade rakúsko-uhorskej monarchie a jeho postoje k myšlienke spoločného štátu s Čechmi. Podrobnejšie približuje Hlinkovu charizmatickú

osobnosť, pričom poznamenáva, že žiadnej inej slovenskej osobnosti nebola preukazovaná taká prehnaná úcta a zároveň prehnaná neúcta a zatracovanie ako Hlinkovi. Kult jeho osobnosti,² ktorý sa rozvinul v nemalej časti slovenského národa, porovnáva s kultom prezidenta Masaryka na základe ich spoločných črt (sociálny pôvod, politická angažovanosť, charisma, pracovitosť), no poukazuje aj na ich ostré názorovo protikladné pozície, najmä v oblasti chápania Cirkvi a náboženstva. Aj v tomto zmysle bol stret týchto dvoch kultov „stretom sekularizmu s tradičným katolicizmom“ (s. 66). Ďalej približuje osobné kontakty Hlinku s Masarykom na Slovensku (Ružomberok, Košice, Brezová pod Bradlom) a v Čechách (Praha), ich vzájomnú korešpondenciu, ale aj spory (najmä o výklad *Pittsburskej dohody*, ktorú Masaryk podpísal, no považoval ju za nezáväznú lokálnu dohodu slovenských a českých krajanov v zámorí, ba neskôr dokonca za falzum), za ktorými možno vidieť logické vyústenie stretu dvoch hodnotovo a politicky odlišných svetov. Autor však dokazuje, že napriek všetkým názorovým nezhodám a napätiam zachovali si k sebe vzájomný rešpekt.

Voči Masarykovmu nástupcovi v prezidentskom kresle Edvardovi Benešovi mal Hlinka „rezervovaný až kriticky odmietavý vzťah“ (s. 99), ktorý vyplýval z ich protichodnej politickej a ideovej orientácie, ale tiež diametrálne odlišných postojov k otázke samostatnosti slovenského národa (Beneš tvrdo presadzoval svoju teóriu o jednotnom „československom národe“ v etnickom zmysle). Autor tu dáva do pozornosti Hlinkovu parlamentnú reč z roku 1922, v ktorej kritizoval Benešovu zahraničnú politiku, ich osobné stretnutie v Černej v deň Hlinkových 72. narodenín či vzájomnú korešpondenciu. Cituje tiež súkromný názor Beneša na Hlinku z čias druhej svetovej vojny, v ktorom priznal Hlinkovu popularitu a jeho dôslednosť v práci. Vyvodzuje tu záver, že Beneš si na rozdiel od Masaryka viac uvedomoval význam Hlinkovej osobnosti a dokázal oceniť aj jej pozitíva. V závere Hlinku hodnotí ako jednu z najzaujímavejších politických osobností prvej ČSR, vyzdvihuje jeho odvahu a nezlomnosť v zápase o autonómiu Slovenska a politickú obratnosť: „Hlinkovi sa podarilo v období prvej ČSR vytvoriť funkčnú politickú stranu s kresťansko-konzervatívnym a národným programom, ktorá bola rešpektovaná a napriek dlhodobej opozícii sa stala politickou stranou s podporou väčšiny slovenských voličov“ (s. 108 – 109).

² Kult Andreja Hlinku vyvrcholil v rokoch prvej Slovenskej republiky. K tomu bližšie pozri KÁRPÁTY, Vojtech. K niektorým vonkajším prejavom kultu Andreja Hlinku v rokoch 1939 – 1945. In LETZ, Róbert – STANO, Pavol (eds.). *Národe môj. Pamätnica 150. výročia narodenia Andreja Hlinku*. Bratislava: Post Scriptum, 2015, s. 176 – 206

Poslednú časť publikácie tvorí výber dokumentov, ktorý zostavil Pavol Stano pod názvom *Černovská tragédia v prameňoch* (s. 111 – 261). Čitateľ sa tak po prvýkrát môže oboznámiť s mnohými neznámymi dobovými svedectvami, vypovedajúcimi nielen o samotnej „krvavej posviacke“ kostola, ale tiež o aktéroch vtedajších udalostí, pričom ho akiste prekvapí, do akých zaujímavých detailov zachádzajú vybrané pramene. Z dôvodu lepšej prehľadnosti je výber rozdelený do šiestich celkov: Prológ, Kostol, Reakcie v zahraničí, Černovský proces, Segedín a Na záver. Nájdeme tu chronologicky zoradené udalosti predchádzajúce Černovskej tragédii z rokov 1905 – 1907 a články z *Ludových novín*, informujúce o prvom procese a výsluchu Andreja Hlinku (1906) a napätej situácii v Ružomberku pred samotnou vysviackou novopostaveného kostola v Černovej. O tom, ako tragédiu vnímali miestni obyvatelia, veľa napovedajú napríklad zápisky Štefana Kaljara, ktorý bol priamym svedkom výstavby kostola, účastníkom streľby žandárov do zhromaždeného davu a napokon i jedným z odsúdených v súdnom procese s Černovčanmi (1 rok väzenia). Samotný Hlinka v prvej verejnej reakcii označil túto tragédiu za „hrozné krviprelieanie a mordovanie slovenského ľudu“ (s. 140). Uverejnená je tu tiež správa zo *Slovenského týždenníka*, približujúca interpeláciu uhorského ministra vnútra grófa Andrásyho zo strany poslanca Milana Hodžu. Čitateľ sa stretne aj s doteraz neznámym listom Svetozára Hurbana-Vajanského, v ktorom informoval švajčiarskeho slovakofila Williama Rittera o tragédii v Černovej.

Súdny proces s obžalovanými je zachytený prostredníctvom dôležitých výňatkov z knihy Vladimíra Hurbana *Černovský proces* (1908). V bilancii procesu sa dozvedáme, že pred sudcov sa postavilo 54 obžalovaných (zväčša išlo o obyvateľov Černovej). Z nich odsúdili 40 osôb spolu na 37 rokov väzenia. Najvyšší trest – tri roky väzenia – dostala 55-ročná Anna Fullová, sestra Andreja Hlinku. Najmladšou odsúdenou bola 17-ročná Adela Jeleníková (rod. Hlinková), ktorú sudca poslal do väzenia na šesť mesiacov. Súčasťou výberu prameňov sú aj články súvisiace s uväznením Hlinku v Segedíne a spomienky na masakru v Černovej z 30. rokov. Obete streľby pochovával ružomerský kaplán Andrej Oravec, ktorý si v roku 1932 spomínal na svoju smutnú povinnosť: „Černová bola preplnená vojskom a žandármi. Černovci ma s plačom vítajú a odprevádzajú do ulice, ktorá vedie k cmiteru. Tam stála stodola. V nej pitvali postrieľaných. Museli tam všetkých doniesť. Pekne poobliekané, ovenčené mŕtvolky vybrali v stodole z rakiev, šaty dolu, košeľe dolu a rezali ich. Písali do zápisnice, kde-kto dostal guľku a koľko. (...) Podonášali všetkých k otvoreným hrobom. Začali

sa obrady. Nemyslel som, že to prežijem a vydržím. Spev? Nebolo ho počuť, len plač a nárek.“ (s. 254 – 256)

Hoci tragédii v Čerbovej historici venovali viacero kníh a štúdií, recenzovaná publikácia vďaka novým výskumom a prístupom autorov významne obohacuje naše poznanie o nové pohľady nielen na samotnú udalosť, ale aj na širší kontext vtedajšieho slovenského politického a národného vývoja, pričom nepochybne zaplňa viaceré „biele miesta“ v skúmanej problematike, dopĺňa či spresňuje niektoré známe fakty a podnecuje k ďalším výskumom. Čitatelia isto ocenia, že text je sprevádzaný množstvom fotografií a ukázkami z dobovej periodickej tlače. Do knižnice slovenských národných dejín tak pribudlo hodnotné dielo, ktoré ilustruje súčasnej generácii neľahké osudy našich predkov, ich trnistú cestu k slobodnejšiemu životu, ale aj ich živú vieru a pevnú nádej v lepšiu budúcnosť slovenského národa.

František Skovajsa

OSIKA, Štefan (zost.)
SLOVENSKÍ VETERÁNI DRUHEJ SVETOVEJ
VOJNY

Fačkov: Štefan Osika vlastným nákladom, 2023, 214 s.

ISBN 978-80-570-2908-3

S tým, ako postupuje čas, sa nezadržateľne znižuje počet aktívnych účastníkov druhej svetovej vojny. Ku cti profesionálnym i amatérskym historikom, akým je aj Štefan Osika, slúži zaznamenanie spomienok posledných pamätníkov bojov z rokov 1939 až 1945 v rámci orálnej histórie. Okrem prezentácie zostavovateľa sa recenzovaná monografia skladá z osemnástich kapitol, ktoré približujú osemnásť ľudských osudov z druhej svetovej vojny.

Úvodná stať je venovaná zostavovateľovi publikácie, Štefanovi Osikovi, ktorý sa venuje zbieraniu spomienok slovenských veteránov už od roku 2010. Predmetom jeho historického výskumu sú priority dejiny Rajeckej doliny vrátane jeho rodiska Fačkova v období 1944 až 1945. Najväčšie penzum informácií mu poskytli bývalí príslušníci slovenskej armády. V prípade členov partizánskych jednotiek sa najčastejšie stretol s odmietavým postojom poskytnúť informácie z minulosti.

Ako prvá je v recenzovanej publikácii zaradená najrozsiahlejšia časť, a to spomienky pod názvom *Ženista na Kaukaze*, venovaná Ondrejovi Machynovi (1920 – 2021). Tento rodák zo Žiliny pôsobil od jesene 1941 ako ženista v rámci 2. pionierskej roty 2. pešieho pluku v Trenčíne, kde sa stal aj holičom mužstva. Od septembra 1942 do júla 1943 bojoval v Sovietskom zväze v radoch Rýchlej divízie. Zúčastnil sa nemeckej ofenzívy na východnom fronte v oblasti Kaukazu. V okolí bojísk videl všade známky chudoby. Tamajšie cesty boli len prašné a vojaci jeho jednotky trpeli na zavšivavenosť. Vojenské aktivity vykonával v rámci odmínovania, a to aj na čiernomorskom pobreží. Z iných armád štátov Osi zaznamenal prítomnosť voja-

kov Talianska, Rumunska a Maďarska. Zúčastnil sa i ústupu na Krym, kde získal hodnosť slobodníka. V júli 1943 sa vrátil na Slovensko do radov Veliteľstva 1. divíznej oblasti v Trenčíne. Od septembra 1943 do apríla 1944 pôsobil v rámci Technickej brigády v Taliansku. Počas Slovenského národného povstania sa zotavoval v piešťanských kúpeľoch. V januári 1945 opäť narukoval do Domobrany, a to znovu do Trenčína. Aj po oslobodení musel ešte v lete 1945 vstúpiť do československej brannej moci v Šali. Ozbrojené sily nadobro opustil až v decembri 1945.

Rodák z Košíc František Marek (1920 – 2023) v príspevku *S talianskymi partizánmi* uvádza, že pôsobil ako učiteľ. V októbri 1942 narukoval do 1. automobilového práporu v Nitre. Na východný front bol odvelený v máji 1943 ako proviantný účtovník Zaisťovacej divízie. Už cestou na bojiisko ním otriasli zverstvá páchané vo vojne vrátane obesených žien a detí. V hodnosti čatára pôsobil v Minsku. Mal na starosti aj výmenu peňazí. Pri konverzii platidiel používal kurz jeden rubel (ako aj jedna ríšska marka) za desať korún slovenských. V rámci reorganizácie 2. pešej divízie, premenovanej v októbri 1943 na Technickú brigádu, sa František Marek presunul so svojou jednotkou do Talianska. Vo februári 1944 dezertoval s ďalšími spolubojovníkmi k talianskym partizánom, ale už o mesiac neskôr ho zaistili Nemci. V júli 1944 bol síce poľným súdom Technickej brigády odsúdený na väzenie v dĺžke dvoch rokov, ale prezident Jozef Tiso udelil Františkovi Marekovi milosť. V radoch 2. technickej divízie opäť prešiel v apríli 1945 k partizánom, čím sa preňho vojna skončila.

Príbeh *Vojak a partizán* je venovaný Jurajovi Michalcovi, narodenému v roku 1921 vo Fačkove. Ako poľnohospodársky robotník nastúpil v roku 1941 na základnú službu do 4. pešieho pluku v Liptovskom Svätom Mikuláši. Ako príslušník horskej delostreleckej batérie bojoval od marca 1942 do októbra 1943 v radoch Zisťovacej divízie na východnom fronte a od októbra 1943 do marca 1944 v radoch Technickej brigády v Taliansku. Po návrate na Slovensko pôsobil v náhradnom prápore v Liptovskom Svätom Mikuláši. Počas Slovenského národného povstania velil čate v 2. slovenskej partizánskej brigáde M. R. Štefánika. Po oslobodení sa za Komunistickú stranu Slovenska stal predsedom miestneho národného výboru v rodnom Fačkove.

Rodák z Malej Bytče (1922) Ondrej Šamaj je hrdinom príbehu *Na Kryme a v paradasantnej brigáde*. Bol zamestnaný na pîle, keď narukoval v októbri 1942 k 1. jazdeckému priezvednému oddielu v Bratislave. Absolvoval ženijný výcvik v 1. pionierskom prápore v Trenčíne. V júni 1943

odišiel transportom na východný front na Krym, kde ho v októbri 1943 zajala Červená armáda. Po pobyte v zajateckom tábore v Usmani sa stal v januári 1944 v Jefremove vojakom 2. samostatnej paradesantnej brigády v exilovej československej armáde. V máji 1944 pôsobila jednotka v ukrajinskom Proskurove, kde viacero vojakov vrátane Ondreja Šamaja ochorelo na úplavicu. Po účasti v Karpatsko-duklianskej operácii sa v rámci výsadku brigády zapojil do SNP, pričom bol povýšený na desiatnika. Zúčastnil sa aj ústupu povstaleckej armády na Donovaly. V decembri 1944 sa vrátil do rodiska, kde vstúpil do 2. slovenskej partizánskej brigády M. R. Štefánika. Po oslobodení si opäť obliekol uniformu. V armáde pôsobil do januára 1946 v Trenčíne a potom v 4. ženijnej brigáde v Komárne.

Príbeh Jána Kubíka z Važca, kde uzrel svetlo sveta v roku 1920, zachytáva stať *V odboji a nemeckom zajatí*. Po prácach na stavbách ciest a železničných tratí bol v októbri 1941 zaradený ako účtovník do 4. pešieho pluku v Liptovskom Svätom Mikuláši, kde získal hodnosť desiatnika. V júni 1943 sa ocitol na bojisku na Kryme, kde získal hodnosť čatára. V októbri 1943 padol do zajatia a bol presunutý do zajateckého tábora v Usmani. V januári 1944, po prihláške do československej zahraničnej armády, absolvoval v Jefremove paradesantný výcvik. Po bojoch v Karpatoch sa zúčastnil vysadenia 2. samostatnej paradesantnej brigády v Slovenskom národnom povstaní. Po potlačení povstania odišiel na Staré Hory. Padol do nemeckého zajatia a zvyšok vojny strávil v zajateckom tábore pri Berlíne. V apríli 1945 ušiel zo zajatia k blížiacej sa Červenej armáde a cez oslobodené Poľsko sa dostal domov.

Na ústupe z Ruska je názov príspevku približujúceho životné osudy Ferdinanda Danka, narodeného v roku 1921 v Podhorí. Vojenskú uniformu si obliekol ako spojár v októbri 1942 v Novom Meste nad Váhom. Z kasární v Turčianskom Svätom Martine bol odvelený na východný front na Krymský polostrov, kam dorazil v júli 1943. Pri ústupe sa na rumunských vlečných čnoch dostal po Čiernom mori zo Sevastopoľa do Odesy. Pohyb frontu viedol jeho ďalšie kroky do Moldavska a Rumunska. Po vypuknutí SNP bol Nemcami odzbrojený a ďalšiu vojnovú anabázu v rámci slovenskej armády strávil v Maďarsku a Rakúsku, kde v Amstettene zažil v máji 1945 koniec vojny. Železnicou sa dostal do Budapešti a odtiaľ do oslobodeného Československa.

Zásluhy zbyňovského rodáka Ondreja Imríšeka (1920) sú výstižne uvedené už v názve kapitoly *Záchrana amerických pilotov*. Od októbra 1941 bol príslušníkom Jazdeckého priezvedného oddielu vo Zvolene, s ktorým v ja-

nuári 1942 odišiel v transporte na východný front k Zaisťovacej divízii. Zažil protipartizánske boje, ruskú zimu $-40\text{ }^{\circ}\text{C}$, ako aj presun Technickej brigády do Talianska v októbri 1943. V čase vypuknutia SNP bol strážnym v zajateckom tábore v Grinave pri Pezinku, odkiaľ prepustil zajatých amerických vojakov na povstalecké územie. Pôsobil v Domobrane. Po skončení vojny pôsobil v československej armáde až do konca roka 1945. Po návrate do civilu sa venoval hospodáreniu na vlastných pozemkoch.

Z Veľkej Bytče pochádzajúci Jozef Sakala (1922) podľa príbehu *Odzbrojenie v Maďarsku* narukoval v októbri 1942 ako zbrojár do Ústrednej zbrojnice v Trenčíne. V júni 1943 odišiel do poľa k zbrojnému parku, kde opísal svoje zážitky z Chersonu i Odesy. V auguste 1944 zažil odzbrojenie slovenských vojakov nemeckou armádou v Rumunsku i vianočné sviatky z rovnakého roka pri maďarskom Balatone. Ukončenie vojnového konfliktu zastihlo Jozefa Sakalu v rakúskom Melku. S ostatnými slovenskými vojakmi sa presunul do Šiah, na územie obnovenej Československej republiky.

Anabázu Štefana Stančeka popisuje kapitola *Od Azovského mora po Balaton*. Narodil sa v roku 1921 v Kamennej Porube. Po narukovaní do Trebišova bol odvelený na Krym ako spojka. Z frontu pri Azovskom mori sa v rámci ústupu spolu s ďalšími vojakmi preplavil do rumunskej Konstance. V čase vypuknutia Slovenského národného povstania sa so svojou jednotkou nachádzal v Maďarmi okupovanom Sedmohradsku, kde boli odzbrojení nemeckou armádou. Následne slúžil v rámci 1. technickej divízie pri Balatone. Dezertoval z armády, nevrátil sa z dovolenky a skrýval sa. Pred príchodom frontu bol z rodiska evakuovaný do Rajeckých Teplíc.

Špecifické zadelenie pri službe v zbrani zažil podľa state *Pri protiletadlových delostrelcoch* rodák z Plevníka-Drienového Ľudovít Kaprálik (1922). V auguste 1943 sa stal vojakom 1. pešieho pluku v Trnave. Výcvik absolvoval i v Senici, Hlohovci a Podunajských Biskupiciach v radoch 11. svetlometnej batérie Delostreleckého protiletadlového pluku. S vypuknutím Slovenského národného povstania sa spája odzbrojenie Ľudovíta Kaprálika Nemcami v Miloslavove. Po potlačení povstania pôsobil v Domobrane v Považskej Bystrici ako protiletadlový delostrelcec. Po oslobodení ešte raz narukoval, a to do československej brannej moci do Topoľčian.

O živote Silvestra Kubineca (1923) z Čičmian pojednáva príbeh *V nemeckom zajatí*. Silvester Kubinec narukoval v roku 1944 do Kežmarku. V súvislosti s vypuknutím Slovenského národného povstania bol zajatý Wehrmachtom a odtransportovaný do Nemecka. Patril asi k polovici z 15 000

internovaných príslušníkov Východoslovenskej armády, ktorých Tretia ríša vrátila späť do Slovenskej republiky. Z rodných Čičmian sa pred príchodom frontu presunul do Strážovských vrchov. O oslobodenie jeho rodiska sa pričínili vojaci Rumunskej kráľovskej armády. Po oslobodení opäť narukoval do bojov s banderovcami. Napokon sa stal členom Zboru finančnej stráže v Oščadnici.

Jediným medailónom vo vojne zahynutého slovenského vojaka je príbeh *Posledný list z Nemecka* o Martinovi Mikulovi (1920 – 1945). Tento rodák z Tura patril od októbra 1941 do zostavy 4. pešieho pluku v Liptovskom Svätom Mikuláši, kde absolvoval výcvik v guľometnej rote. Od septembra 1942 bojoval v radoch 21. motorizovaného pešieho pluku Rýchlej divízie na východnom fronte. Zúčastnil sa i bojov na Kaukaze. Po návrate na Slovensko bol od októbra 1943 do mája 1944 opätovne zaradený do 4. pešieho pluku v Liptovskom Svätom Mikuláši, odkiaľ znovu odišiel do poľa. V júni 1944 dezertoval a po zaistení Nemcami bol odvedený do Tretej ríše, kde v zajateckom tábore v Eisenachu vo februári 1945 zomrel.

Útržky z povstania sú príbehom Pavla Padyšáka, ktorý pochádzal z Čierneho. Na Kysuciach sa narodil v roku 1923. Ako súdny úradník nastúpil vojenskú službu v októbri 1943 v Trenčíne ako delostrelec. Pôsobil aj v Bratislave a v Dubnici pri protiletadlovej batérii. Pri rovnakom druhu zbraní slúžil tiež počas Slovenského národného povstania v bojoch s Nemcami. Po potlačení povstania sa rozhodol pre partizánsky spôsob boja. Koncom roka 1944 sa vrátil do svojho rodiska.

Študent Priemyselnej stavebnej školy Martin Kolárik, rodák z Ilanova (1927), sa podľa príbehu *Partizánski pomocníci* zapojil po vypuknutí SNP v Liptovskom Svätom Mikuláši do povstaleckých bojov. Po potlačení povstania sa stal partizánom. Pôsobil aj ako lyžiarska spojka v Demänovskej doline. Pred narukovaním do Haššíkovej Domobrany sa skrýval. S vojakmi Červenej armády sa stretol pri prechode frontu v Liptovskom Svätom Jáne. Do rodiska sa vrátil až po jeho opätovnom oslobodení z druhej nemeckej okupácie v apríli 1945.

Krátky príbeh Ondreja Ďuriša má výstižný názov *Na prácach v Nemecku*. Ondrej Ďuriš sa narodil v roku 1921 v Rosine. V marci 1943 narukoval k tankistom do Turčianskeho Svätého Martina. Absolvoval aj kurz nitovania v Krakove v Generalgouvernemente, ako aj školenie v tejto činnosti v leteckom závode Wenderholst vo Veľkonemeckej ríši. V Nemecku zažil aj bombardovanie lietadlami Spojencov. V júli 1944 sa vrátil na Sloven-

sko. Z Kremnice odišiel do Trenčianskych Biskupíc, odkiaľ sa po vypuknutí Slovenského národného povstania dostal do svojho rodiska.

Životná púť Jána Pauleca (1916 – 1996) pôvodom z Dolného Moštea je obsahom state *Presvedčený partizán*. Ako príslušník 4. pešieho pluku v Liptovskom Svätom Mikuláši v máji 1944 pôsobil v 2. pešej divízii Východoslovenskej armády. V auguste 1944, ešte pred vypuknutím SNP, dezertoval so svojou rotou v snahe dostať sa k Červenej armáde na územie okupovaného Poľska. Nakoniec sa však pripojili k 3 500 partizánom Voronežského ukrajinského zväzku „Stalin“ pod velením pplk. Šukajeva. S 3. brigádou tohto partizánskeho zväzku nazvanou „Za slobodné Československo“ vstúpil na slovenské teritórium. Prechod frontu zažil vo februári 1945 v Kráľovej Lehote. Následne narukoval do 4. brigády 1. československého armádneho zboru a bol nasadený aj do bojov o Liptovský Svätý Mikuláš. Koniec vojny ho zastihol v máji 1945 v Prahe. Po demobilizácii zastával post predsedu miestneho národného výboru a bol zvolený aj za predsedu jednotného roľníckeho družstva.

Predposledný príspevok *V Rajeckej doline 1944 – 1945* približuje osudy Karola Paulínyho narodeného v roku 1924 v Stráňavách. Povoláním zámočník sa v septembri 1944 zapojil do Slovenského národného povstania pri Rajeckých Tepliciach. Po nemeckom tankovom útoku odišiel z povstaleckého územia a vrátil sa do rodiska. Nasledujúce obdobie sa skrýval pred zaistením v Rajci a v Kamennej Porube.

Záverečný príbeh s názvom *Vojenský ošetrovatel'* sa venuje Zoltánovi Rafovi, ktorý sa narodil v roku 1922 v Budapešti. Zoltán Rafa pracoval ako holič. V októbri 1943 narukoval ako zdravotník do vojenskej nemocnice v Ružomberku. Získal hodnosť desiatnika. Po vypuknutí SNP sa presunul do Korytnice, kde bola zriadená povstalecká poľná nemocnica. Po zajatí Nemcami vstúpil do Domobrany. Pôsobil v Žiline v rámci nemeckého „Pionier-Sonderstaab 115“. Aj po oslobodení, až do marca 1946, obliekal uniformu československej brannej moci. Potom pracoval ako holič v Žiline.

Kniha Štefana Osiku obsahuje aj zoznamom používaných skratiek a odporúčanú literatúru. Vydanie spomienok našich predkov v čase nadchádzajúceho 80. výročia vypuknutia Slovenského národného povstania je významným počínom pre výskum slovenských dejín obdobia druhej svetovej vojny. Pre stále sa zmeňujúci počet pamätníkov bojov druhej svetovej vojny má neoceniteľný význam zaznamenanie osobných zážitkov týchto historických udalostí. Štefan Osika zameral jednotlivé medailóny na oso-

by z regiónu jeho rodiska, pričom však širokospektrálne do nich zaradil vojakov slovenskej armády, resp. Domobrany, ako i účastníkov partizánskeho hnutia. Viacerí z nich absolvovali obidve vojnové nasadenia. Oceniť možno okrem vydania knihy vlastným nákladom i autenticnosť spomienok jednotlivých veteránov, ku ktorým autor pripojil vhodne poznámkový aparát, ktorý čitateľovi uľahčuje orientáciu v texte.

Rudolf Manik

HAZUCHA, Miroslav
VIRTUÓZ V RINGU JÚLIUS TORMA
1. vydanie. Trnava: Sport legal, s.r.o. 2022, 172 s. + prílohy.
ISBN 978-80-89920-13-6

Dejiny nie sú len o politike a o vojnách. Ich nedeliteľnosťou súčasťou sú aj kultúra či šport. Športovci sú vo svete neraz známejší než politici. Cez ich životné osudy možno sledovať aj politické režimy, v ktorých pôsobili. A napokon, veľké vzory sú trvalou inšpiráciou pre ich nasledovníkov; lebo, ako to napísal klasik, „do minulosti sa nevraciamе po popol, ale po iskry, lebo z tých je oheň“.

Aj s týmto vedomím sa pustil do napísania monografie o slovenskej legende v boxe známy historik športu Miroslav Hazucha z Banskej Bystrice (nar. 1944), sám aktívny športovec. Kniha vyšla k storočnici narodenia najúspešnejšieho slovenského (ale i československého) boxera Júliusa Tormu. Torma je jedným z dvoch Slovákov, držiteľov olympijského zlata v boxe, ktoré získal roku 1948. Druhým bol jeho žiak Ján Zachara, ktorý vybojoval olympijské zlato v roku 1952. Okrem olympijského zlata Torma získal aj jednu zlatú a dve bronzové medaily na majstrovstvách Európy, svetové šampionáty sa v tom čase nekonali.

Vedecko-popularizačná monografia je rozčlenená do dvanástich kapitol radených chronologicky. Autor na základe štúdia množstva archívnych prameňov, publikácií, tlače i súkromných zbierok, zmapoval život a športovú kariéru Júliusa Tormu. Priblížil i jeho hodnotenia očami iných. Súčasťou monografie sú i prílohy – zoznamy československých medailistov z vrcholových súťaží. Publikáciu vhodne spestruje aj viac ako stovka rôznych fotografií či ilustrácií. Miroslav Hazucha dokázal skĺbiť množstvo poznatkov a dát, no zároveň ich „poľudštiť“, takže publikácia je pútavým čítaním aj pre laikov. Inými slovami povedané, autor dal svojmu dielu nielen pútavý šat, ale i vnútornú náplň. Hazuchova monografia je spracovaná na vysokej úrovni aj po grafickej stránke.

Životné súradnice Tormu prekračujú dnešné hranice Slovenska. Narodil sa v Budapešti slovenským rodičom. Podobne ako futbalista Ladislav Kubala, legenda FC Barcelona, aj on začínal svoju športovú kariéru v rokoch vojny. Keďže s jej koncom Slovensko prišlo o svoju štátnosť, bol nútený obliekať si dres s českým levom na hrudi – stal sa reprezentantom Československej republiky. Torma pochádzal z početnej chudobnej rodiny zo Štúrova. Rodičia mali okrem neho ešte tri deti. Otec bol strojník, matka robotníčka. Po prvej svetovej vojne sa zo sociálnych dôvodov presťahovali do Budapešti. Vo veľkomeste sa musel Torma ťažko pretĺkať. Vlohy uľúľaného chudobného chlapca pre pästiarstvo (ako sa vtedy box nazýval) si všimol známy tréner Zsigmond Ádler a práve on ako prvý jeho rozvíjal jeho talent. Stál pri počiatkoch Tormovej športovej dráhy, ba bol mu akoby druhým otcom. Tormove športové úspechy v Maďarsku boli neskutočné. Medzi desiatym a dvadsiatym rokom svojho života (v rokoch 1932 – 1939) získal šesť titulov majstra Maďarska v rôznych juniorských kategóriách. Už ako 14-ročného ho stavali do ringu v mužskej kategórii (s. 13). V boxe sa úspešne uplatnil aj jeho brat Vojtech. Ako vrcholový športovec sa Július Torma vyhol frontu, kam by inak nepochybne ako branec putoval. (Tento osud postihol jeho mladšieho brata Laca, ktorý bol po vojne nezvestný v ZSSR.) Vojenskú službu absolvoval v budapeštianskej posádke pri koňoch. V roku 1946 získal Torma šiesty titul majstra Maďarska v kategórii mužov.

Július Torma a jeho rodina sa hlásili k slovenskej národnosti a v auguste 1946 sa v rámci repatriácie presídlili na Slovensko. Nebol jediným medzi športovcami. Dôležitú rolu pri tomto rozhodovaní zohrala aj katastrofálna sociálno-ekonomická situácia v Maďarsku. Novinárom povedal, že „odišiel i s hladujúcou rodinou na Slovensko“ (s. 23). Na Slovensko prišiel Torma aj s manželkou Ilonkou, s ktorou sa vzali v roku 1945. V (staro)novej vlasti prijal štátne občianstvo. Usadil sa v Baťovanoch (od roku 1949 Partizánske), ktoré ekonomicky držala Baťova fabrika, kde sa zamestnal ako skladník a hneď začal za ŠK Baťovany aj reprezentačne súťažiť. Už v decembri 1946 získal Torma svoj prvý titul majstra ČSR. V tomto čase pod Tatrami ešte doznievalo nadšenie zo šesťročnej štátnej samostatnosti. Tento fakt neobišiel ani autor monografie, keď napísal: „V období prvej SR prinieslo nadšenie z prvej štátnej samostatnosti veľké odhodlanie reprezentovať vo všetkých športoch.“ Hazucha upozornil aj na pozoruhodný fakt, že totiž „najpočetnejší styk mal počtom 15 medzištátnych stretnutí práve box“ (s. 17).

Prijatie a podporu, aké Baťovany a (Česko)Slovensko poskytli Tormovi, začal „splácať“ už nasledujúci rok: z Majstrovstiev Európy v Dubline 1947 priniesol bronz.

Najväčšiu slávu priniesol Tormovi rok 1948. Letné olympijské hry v Londýne sa konali po dlhých 12 rokoch. Z politických príčin boli z účasti na olympijských hrách vylúčení športovci z Nemecka a Japonska. Najúspešnejším členom československej výpravy bol Emil Zátopek s dvoma zlatými medailami.

V čase stalinizmu, keď dominoval „kolektivismus“, patril individualizmus k „ťažkým politickým hriechom“. Preto ani olympijskí víťazi nemohli byť príliš veľkými hrdinami, hviezdami. V navonok rovnostárskej spoločnosti sa ich úspechy prezentovali ako úspechy kolektívu, úspechy socialistickej spoločnosti. Pritom, ako charakterizuje päťdesiate roky autor monografie, „šport viedli rovnako nekompetentní ľudia ako iné odvetvia hospodárstva či kultúru“. Napríklad predsedom Štátneho výboru pre telesnú výchovu a šport bol gen. F. Janda, predtým veliteľ pracovných a trestných táborov. Nevraviač už o tom, že „rozhodujúce pre funkčný postup bolo vlastníctvo stránickej knižky“.

Najlepší športovci museli nosiť tzv. štafety priateľstva so ZSSR, podpisovať rôzne politické deklarácie, oni aj ich organizácie boli pod dohľadom ŠtB, kontrolovali a blokovali im kontakty so západným svetom. Ich poľom pôsobnosti mohol byť v zásade len socialistický svet. Táto stiesnená atmosféra priviedla viacerých špičkových či nádejných športovcov k emigrácii. Najsmutnejšou kapitolou však boli obeť politických procesov. Ako uvádza Miroslav Hazucha, „exemplárnym príkladom červeného teroru bol proces s čs. hokejovou reprezentáciou v r. 1950. Odsúdenie množstva špičkových reprezentantov zlikvidovalo mužstvo dvojnásobných majstrov sveta /1947 a 1949/“ (s. 74 – 77).

A ešte jeden fenomén bol typickým pre Československo. Uprednostňovanie príslušníkov českého národa pred Slovákmi – šport nebol výnimkou. Historik športu o tom uvádza: „Boli i takí, čo v merateľných športoch mali splnené limity a boli medzi absolútnou svetovou špičkou, no na /olympijské/ hry necestovali. Niekedy bola košeľa bližšia ako kabát a kto nebol Čech, mal smolu.“ (s. 104) Okrem toho česká centralizácia „spoločného štátu“ spôsobila, že v 50. rokoch, až do roku 1964, sa nemohli konať majstrovstvá Slovenska.

Ak od roku 1951 žil Torma v Komárne, o dva roky neskôr, v roku 1953, prijal ponuku do Prahy, kde mali o jeho boxerské umenie veľký záujem. Stal

sa členom novozriadeného vrcholového útvaru športu v armáde – Ústredného domu armády (ÚDA), kde pôsobil ako zodpovedný tréner. Spočiatku bol vedený ako civilný zamestnanec, neskôr, od roku 1955, keď mu prepožičali hodnosť kapitána, pokračoval v trénerskej činnosti ako vojak z povolania. Bol trénerom i športovcom zároveň. (V roku 1956 bol ÚDA zrušený a všetky vojenské športové kolektívy začali pôsobiť v ČSR pod klubovým názvom Dukla.) Torma bol úspešný nielen ako športovec, ale aj ako tréner. Počas svojho pôsobenia v ÚDA Praha získal v rokoch 1953 – 1956 prvotituly a úspechy dosiahli aj viacerí jeho zverenci.

Posledným Tormovým veľkým individuálnym úspechom bolo získanie bronzovej medaily z Majstrovstiev Európy v Západnom Berlíne. Na svojich posledných olympijských hrách 1956 v Melbourne v Austrálii už medailu nezískal a reprezentáciu oficiálne ukončil. V rokoch 1957 – 1965 pôsobil ako tréner v pražských kluboch Sparta a Sparta AZKG. Od roku 1965 pôsobil ako tréner v klube Uhoľné sklady Praha, kde bol aj zamestnaný. Jeho najúspešnejším odchovancom bol spomenutý Ján Zachara, rodák z Kubrej pri Trenčíne (1928), ktorý takisto získal olympijské zlato. Zachara sa vyjadril, že istý čas mu bol Torma „polovičným otcom“ (s. 129). Olympionik Július Torma zomrel 23. októbra 1991 v Prahe.

Autor monografie, Miroslav Hazucha, spomína nielen Tormove superlatívy, ale aj kritické stránky – teatrálnosť, „cirkusový štýl“, prehnané sebavedomie či podceňovanie súperov (s. 34). To všetko však vyvážila jeho športová genialita, ktorá v kombinácii s duševnou rovnováhou prinášala obdivuhodné výsledky. Hazucha vypočítal, že z takmer tisícky absolvovaných zápasov (presne 996) Torma prehral len asi 27, čo je asi štvrtá percenta. Tormovu športovú kariéru hodnotí ako výnimočnú, „a to z hľadiska kvality, dokumentovanej i výsledkami, i kvantitou. Absolvoval spolu 996 duelov, čím bol v amatérskom ringu jedinečný“. Väčší počet zápasov ako Torma odohrali len dvaja americkí boxeri: Bobby Dobs a Abraham Holenderski. (s. 111)

Miroslav Hazucha neobišiel ani niektoré Tormove osobnostné vlastnosti: „Treba zdôrazniť, že Torma netúžil po funkciách a po výhodách z nich plynúcich.“ (s. 122) Tak, ako netúžil po funkciách, netúžil ani po mediálnej publicite. Získať s ním rozhovor bolo takmer nemožné. Aj preto, na rozdiel od maďarskej superhviezdy Lászlóa Pappa, sa k Tormovi zachovalo oveľa menej informácií. Keď Hazucha porovnával týchto dvoch geniálnych boxerov, musel konštatovať, že pokiaľ Pappovu kariéru „zaznamenali maďarské médiá a autori vskutku obsiahle... o Tormovi boli zaznamenané iba fragmenty“ (s. 135).

Historikovi športu, Miroslavovi Hazuchovi, patrí vďaka za precízne monografické dielo o svetoznáмом slovenskom boxerovi Júliusovi Tor-movi. V poslednej chvíli zachránil to, čo sa zachrániť dalo, a sprístupnil ve-rejnosti málo známe fakty zo života tohto vynikajúceho športovca. Mož-no konštatovať, že recenzovaná publikácia pomáha zaľudniť slovenské de-jiny 20. storočia a supluje prácu, ktorú by mala robiť v prvom rade Sloven-ská akadémia vied. Zdá sa však, že mnohí z jej „vedeckých“ pracovníkov na tak podrobný výskum nemajú čas. Možno sú dlhodobo vyťažení „riešením grantových úloh“ či vyhľadávaním „zvyškov ľudáctva“ a takzvaného extrémizmu...

Martin Lacko

JANČOVIC, Ján
NA CHLEBOVEJ POSTATI

Nadlak: Vydavateľstvo – Editura Ivan Krasko 2022, 495 strán.

ISBN 978-973-107-193-0)

Najnovšia, v poradí štrnástá kniha Jána Jančovica *Na chlebovej postati* bola vydaná pri príležitosti významného životného jubilea autora. Obsahuje cenné informácie o slovenských osadách a Slovákoch, ktorí žili a pôsobili, respektíve žijú a pôsobia na území dnešného Maďarska.

Ján Jančovic skúma Slovákov evanjelického vierovyznania v Maďarsku viac ako tridsať rokov. Výsledky svojich výskumov priebežne uverejňoval v slovenskom jazyku v publikáciách vydávaných v Maďarsku, predovšetkým v *Ludových novinách*, *Našom kalendári*, *Čabianskom kalendári* a na internetových portáloch *luno.hu* a *oslovma.hu*. Mnoho z nich vyšlo aj v časopisoch a zborníkoch vydávaných na Slovensku ako napr. v zborníku *Slováci v zahraničí*. Kniha *Na chlebovej postati* obsahuje výber týchto článkov. To, že sa kratšie i dlhšie spisy zrodené počas tridsiatich rokov nachádzajú v jednej publikácii, značne uľahčuje prácu záujemcom o dejiny Slovákov v Maďarsku, lebo ich nemusia vyhľadávať v rôznych zdrojoch. Kniha určite osloví aj nových čitateľov, ktorí staršie autorove články nečítali.

Názov publikácie *Na chlebovej postati* je veľmi dobrý výber a citát z hymnickej piesne Andreja Sládkoviča *Hojže, Bože...* výstižne vyjadruje obsah recenzovanej publikácie. Čitateľa emocionálne pripravuje na oboznámenie sa s dielom. V predhovore sa Jančovic zmieňuje o okolnostiach, za akých kniha vznikla. Predstavuje cieľ práce, metodológiu a naznačí jej obsah. Prezradí objektívne a subjektívne príčiny svojho záujmu o dejiny Slovákov v Maďarsku. Dozvieme sa, prečo sa rozhodol skúmať Slovákov evanjelického vierovyznania v Maďarsku a písať, respektíve publikovať o nich.

Po úvode Jančovic analyzuje príčiny sťahovania Slovákov na Dolnú zem, ktorými sa podrobne zaoberal vo svojich prácach *Za chlebom na Dol-*

nú zem a *Z kolísky na Dolnú zem*. Autor upozorňuje na dvojsmerné sťahovanie. Tomuto faktu, ktorý podložil aj výpismi priezvisk z matrík, sa doteraz nevenovala dostatočná pozornosť. Keďže prví utečenci a vystaňovalci sa usadili najprv v Novohrade, autor sa vo svojej úvodnej štúdiu venuje najmä situácii osadníkov v tejto župe. Pre historikov a regionálnych historikov, ale aj pre tých, ktorí skúmajú svoj rodokmeň, sú zaujímavé a cenné údaje zo súpisov obyvateľstva z rokov 1720 a 1723, zaradené do časti *Odkiaľ a kam utiekli* (s. 19 – 22).

Publikácia pozostáva zo šiestich kapitol pomenovaných podľa žúp, v ktorých sa slovenskí evanjelici usadili: *Župa Novohradská, Župa Peštianska, Župa Báčsko-malokumánska, Župa Komárňansko-ostrihomska, Župa Sabolčská*. V mestách a obciach týchto žúp uskutočnil Jančovic výskumy (približne v 30 osadách). Výsledky svojich bádání uvádza v jednotlivých podkapitolách. Najrozsiahljšia je kapitola o Peštianskej župe, ktorá zahŕňa aj hlavné mesto Budapešť, po nej nasleduje Békešská župa. To, že Ján Jančovic svoje výskumy realizoval v mnohých, aj menších, výskumníkmi doposiaľ nie veľmi vyhľadávaných dedinkách, vo veľkej miere obohacuje naše doterajšie poznatky o Slovákoch v Maďarsku a hodne prispeje k ich sebapoznaniu (napr. článok *V Tápiovskom Svätom Martine žili Slováci od jeho založenia*, s. 211 – 216).

Témami jednotlivých článkov sú najmä história lokality (napr. *Prvé roky Slovákov v Bíni*, s. 167 – 174, *Vinice nad Jamínou v podaní Karola Hrdličku*, s. 277 – 281), dejiny evanjelickej cirkvi (napr. *Slovenskí evanjelici v hlavnom meste Uhorska*, s. 185 – 194), školy (napr. *Z najstarších dejín albertského školstva*, s. 75 – 80), život a činnosť významných osobností, farárov, učiteľov, umelcov a remeselníkov, podnikateľov (napr. články *Dvadsať rokov slúžil v Edháze a v Malom Kereši*, s. 229 – 232, *Michal Mišura starší a mladší sa v Budapešti presadili*, s. 205 – 210, *Stretnutie s výnimočnou bývalou slovenskou učiteľkou*, s. 239 – 246). Jančovic venuje pozornosť aj presídleným dolnozemskej rodákovi, ktorí zvyšujú reputáciu Slovákov z Maďarska na Slovensku aj vo svete (napr. *Kládol prvé základy hudobného života na Slovensku*, s. 283 – 290, *Maliar, ktorý našiel spásu v umení*, s. 323 – 327). Témy sa však v jednotlivých článkoch prelínajú a nemožno ich striktno oddeľovať. Autor sa snaží zachytiť skúmanú problematiku komplexne.

Spisy sú bohaté na konkrétne historické fakty, uvádzajú názvy osád, roky i priezviská presťahovaných poddaných. Kniha ako pramenný materiál môže poslúžiť genealogickým výskumom, ale aj bádateľom v oblasti onomastiky. V publikácii nechýbajú ani zvyky a tradície, zaujímavé príbe-

hy, informácie o slovensko-maďarských kontaktoch či o súčasnom živote evanjelikov slovenského pôvodu v Maďarsku (napr. *Polstoročie v službe slovenských evanjelikov v Maďarsku*, s. 329 – 332, *Zachraňuje a uchováva dejiny čabianskych evanjelikov*, s. 273 – 276).

Hlavným zdrojom výskumnej práce Jančovica bolo štúdium matrík a archívnych cirkevných a školských dokumentov, vďaka ktorým sa mu podarilo objaviť veľa doposiaľ neznámych faktov nielen o súčasných, ale aj o bývalých slovenských osadách na území Maďarska (napr. v článku *Bodoň je príkladom strácania slovenskej identity*, s. 37 – 40). Z hľadiska poznania dejín a kultúry Slovákov v Maďarsku sú dôležitými prameňmi i jeho rozhovory o minulom a dnešnom živote Slovákov. Autor sa s čitateľmi podelil aj o svoje osobné skúsenosti, ktoré získal počas svojich návštev v skúmaných lokalitách.

Pozoruhodné a kuriózne sú štúdie o zvonoch v kostoloch a o Slovákoch na stránkach slovenských novín *Národný hlásnik*, *Národné noviny* a *Obzor* (s. 439 – 470). Na záver publikácie sú zaradené zábavné a pútavé *Žatevné huncútstva* (s. 470 – 476).

Jančovic svoje publicistické články písal pre široké vrstvy prijímateľov. Jeho texty sú prístupné nielen odbornej, ale aj laickej verejnosti, informuje v nich a zároveň vzdeláva čitateľov. Recenzovaná publikácia má vedecko-populárny charakter, s dôrazom na poznávaciu funkciu. Veľký dôraz autor kladie na objektívne fakty. Pre štýl a jazyk publikácie je charakteristická výstižnosť a pôsobivosť. Zborník článkov vhodne dopĺňa bohatá fotografická príloha, ktorá má veľkú výpovednú hodnotu.

Publikácia je nielen obsažná, ale aj z formálneho hľadiska pekná. Uzre-la svetlo sveta v rámci edície Knižnica Dolnozemskeho Slováka, jej vydavateľom je Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Kraska v Nadlaku, bola pripravená v spolupráci s Neziskovou verejnoprospešnou spoločnosťou SlovakUm, s. r. o. Redaktorom zborníka je konateľ obchodnej spoločnosti CSSM, spisovateľ a novinár Imrich Fuhl, ktorý vo svojom príspevku predstavuje autora: „Ján Jančovic patrí medzi najaktívnejších dopisovateľov týždenníka *Slovák v Maďarsku*, ale aj *Nášho kalendára* a mnohých ďalších periodík (s. 481). Náš skúsený odborník na minulosť a súčasnosť našej Slovače sa pozerá s istým nadhľadom a predsa len zvonka, o to vzácnejšie sú jeho osobné skúsenosti a názory“ (s. 484).

Pre všetky uvedené znaky odporúčam do pozornosti vedeckým pracovníkom, učiteľom, študentom, verejným činiteľom, ako aj každému záujemcovi o dejiny a kultúru Slovákov v Maďarsku, najnovšie knižné dielo Jána

Jančovica *Na chlebovej postati*. Môže slúžiť ako cenný študijný materiál na poznávanie minulosti a súčasnosti slovenských lokalít a predkov Slovákov evanjelického vierovyznania (nielen) v Maďarsku.

Alžbeta Uhrinová

KRONIKA

КЪНѢДЗЬ СЛОВЕНСКЕЙ ЯЗЫКОВЕДНЕЙ СЛАВИСТИКЫ Na deväťdesiatiny profesora Jána Doruľu

Slavistický jazykovedný výskum predstavuje neoddeliteľnú súčasť poznávania vývinu slovenčiny a rozvoja jazykovo-kultúrneho povedomia národa. Porovnávací výskum dejín a vývinových etáp každého jazyka vychádza z poznávania písomných pamiatok ako prameňa, ktorý svedčí o kultúrnom a historickom formovaní spoločenstva. Každé spoločenstvo používa svoj vlastný jazyk nielen ako komunikačný prostriedok, ale aj ako prejav svojho vlastného kontinuálneho kultúrno-dejinného vývinu. Výskum národného jazyka možno preto pokladať za dôležité heuristické východisko či základ aj pre slovenskú slavistiku a jej interdisciplinárne zamerané komparatívne výskumy. V súčasnosti sa v medzinárodnom kontexte všeobecne akceptuje koncepcia takej jazykovednej slavistiky, ktorá stojí nielen na výskume jednotlivých rovín jazyka a na jeho vývine, ale primárne najmä na interdisciplinárnom výskume vzťahov jazyka a kultúry, ale aj na interdisciplinárnom výskume interakcie národných jazykov a kultúr s inými jazykmi a kultúrami. Takáto koncepcia jazykovedne zameraného slavistického výskumu sa uplatňuje aj v slovenskej slavistike, ktorá za svoje východisko prijala komplexný výskum jazykovo-kultúrneho vývinu Slovákov vo vzťahoch slovenského jazyka a kultúry s ostatnými európskymi jazykmi a kultúrami.

Nevyhnutnú súčasť interdisciplinárne zameraného poznávania dejín a kultúry národného spoločenstva tvorí teda jazyková zložka, ktorá sa vníma ako jej imanentná súčasť vo všetkých oblastiach výskumu duchovnej i hmotnej kultúry. Vedné disciplíny, ktoré sa zúčastňujú na takto interdisciplinárne orientovanom výskume súčasných i minulých dejov spätých s národom a jazykovým spoločenstvom, poukazujú na jazyk ako komunikačný, dokumentačný a poznávací prostriedok. Týka sa to nielen systémovej alebo porovnávacej jazykovedy, ale aj celého výskumu zameraného na slovesnú a literárnu (písomnú) tradíciu, literárnu vedu, etnológiu a etnoling-

vistiku, historiografiu a ďalšie príbuzné vedné oblasti, v ktorých sa práve prostredníctvom jazyka utvára priestor na uvedenie si takých kultúrnych súvislostí, ktoré sú súčasťou systému jazykovo-kultúrnej komunikácie. Jazyk totiž predstavuje jedinečný otvorený kultúrny a kultivačný nástroj či prostriedok, ktorý sa uplatňuje nielen v rozmanitých moderných komunikačných situáciách, ale je to aj historický doklad, ktorý petrifikovali aj jednotlivé špecifické stupne či etapy kultúrneho rozvoja Slovákov. Obraz o takomto kultúrnom vnímaní a vývine spoločnosti sa odráža v jazyku a prostredníctvom neho aj v rozmanitých písomných pamiatkach, v ktorých sú zaznamenané rozmanité etnokultúrne a sociokultúrne prejavy myslenia človeka a spoločnosti. Výskum kultúry prostredníctvom jazyka preto poskytuje rozmanité možnosti na poznávanie vzťahov v rámci spoločnosti i medzi národnými a jazykovými spoločenstvami a kultúrami.

V Levoči na Mariánskej hore. Zľava: prof. Michael S. Flier (USA), prof. Aleksandr Michajlovič Moldovan (Rusko) a prof. Ján Doruľa

Rozumové a myšlienkové vnímanie a celá ľudská komunikácia sa uskutočňuje prostredníctvom reči, teda prostredníctvom písaného i hovoreného jazykového prejavu. Obidva spôsoby pritom predstavujú obsahovo rovno-

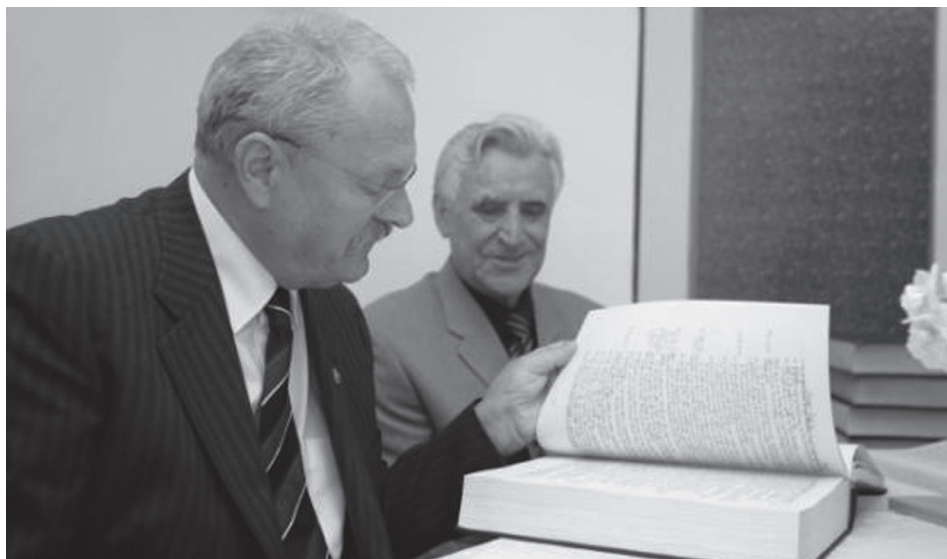
cenné formy komunikácie, ktoré aj dnes slúžia ako významný zdroj pre interdisciplinárny vedecký porovnávaci výskum. Pre slovenskú jazykovednú slavistiku je jazyk primárne heuristické žriedlo. Platí pritom téza, že pre kontinuálny výskum jazyka ako východiska i prameňa poznávania kultúrnej identity národa je nevyhnutné uvedomiť si skutočnosť, že takýto kontinuálny „vedecký výskum nie je nikdy definitívne zavŕšený, ale že má svoju neprerušenu nadväznosť, že prináša nové poznatky, ktoré spresňujú, ustavične dotvárajú obraz o našom jazykovom, historickom a kultúrnom vývine“. (Doruľa 2016, s. 11).

Túto skutočnosť si musí uvedomiť každý кънѣдзь, princeps, ktorý má nielen sústavný rešpekt a záujem o výsledky poznania svojich predchodcov, ale sa sústredene zameriava aj na rozvíjanie a odovzdávanie svojich skúseností tým, u ktorých predpokladá možnosť ďalšieho rozvíjania začatej práce. Práve titul v záhlaví tohto článku je predovšetkým výrazom tohto uznania vedeckej a učiteľskej osobnosti profesora PhDr. Jána Doruľu, DrSc., za jeho cieľavedome rozvíjanú prácu, za námahu a celý rad poznatkov, ktoré podnes aj pri deväťdesiatinách skromne, húževnato a presvedčivo rozdáva širokej slavistickej vedeckovýskumnej verejnosti.

Základom systematických komparatívnych jazykovedne orientovaných slavistických výskumov prof. Jána Doruľu sú najmä písomností rozmanitého žánrového charakteru, ktoré sú uložené v pamäťových inštitúciách na Slovensku i v zahraničí. Poznatky získané na základe ich analýzy pritom aj dnes priamo zasahujú do života súčasnej slovenskej spoločnosti a otvárajú nové horizonty pre pochopenie národného jazyka a pre rozvoj a etablovanie jeho kultivovanej podoby.

Najmä každodennú prácu s jazykom ako pramenným materiálom na základe výskumu rozličných historických pramenných textov predstavil Ján Doruľa ako primárnu a východiskovú zložku poznávania, ktorá je nevyhnutná pre jazykovedne zameraný slovenský slavistický výskum, ktorý sa od slovenskej vedy očakáva práve aj v medzinárodnej slavistickej komunite. Písomné pramene sú pre Jána Doruľu zdrojom širokého interdisciplinárneho poznávania. Takýto heuristický prístup je veľmi potrebný nielen pre klasicky a komparatívne zamerané jazykovedné výskumy, ktoré sa podieľajú na výskume slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských vzťahov, ale slúžia aj pre vedecký výskum a aplikáciu poznatkov v oblasti slovistiky. V tejto súvislosti majú osobitnú platnosť najmä také Doruľove pohľady na výskum historických písomností, ktoré sa dotýkajú poznávania starej slovenčiny predbernelákovského obdobia, rozličných variantov kultúrnej

slovenčiny predbernolákovského obdobia, bibličtiny, kamaldulskej slovenčiny a tiež v nemeckom a latinskom jazyku napísaných pamiatok slovenskej proveniencie. Výsledky vedeckého úsilia Jána Doruľa tvoria východisko nielen pre ďalší výskum jednotlivých etáp rozvoja jazykovo-historického vývinu slovenskej kultúry, ale otvárajú aj priestor pre aplikáciu týchto poznatkov pre poslucháčov, študentov a pokračovateľov. Vedecké dielo Jána Doruľa sa pridrižiava súradnice či centrálnej osi vedeckého myslenia, ktorá sa v súčasnej slovenskej jazykovede, žiaľ, už vníma skôr ako Popoluška. Profesor Ján Doruľa sa však svojím komparatívne zameraným jazykovedným výskumom pramenných textov naplno zapojil do takého vedecko-výskumnému prúdu, ktorý sa však v medzinárodne reflektovanom interdisciplinárnom slavistickom bádání pokladá za štandardný a veľmi dôležitý pre pochopenie vývinu národa a jeho komunikačného prostriedku. J. Doruľa svojím uvažovaním o vývine jazyka a podstate jazykovo-kultúrneho myslenia a v porovnaní so slovanskými národnými spoločenstvami prispel k výskumu jazykovo-kultúrnej identity Slovanov, k hlbšiemu poznávaniu slovanskej a slovenskej kultúry, ktorú predstavuje ako dôležitú súčasť tradičného európskeho i globálneho slavistického jazykovedného bádania. Obohatil ho prítom o dôležitý slovenský duchovno-kultúrny rozmer, v ktorom sa prednostne uplatňuje práve metodológia interdisciplinárneho výskumného prístupu.

Prezident SR Ivan Gašparovič si prezerá faksimilné vydanie Kamaldulskej Biblie, vpravo prof. Ján Doruľa.

Výskum vzťahov národného јazyka a kultúry J. Doruľa pretavil aj do aktivít súvisiacich s koordináciou slovenského slavistického vedeckého бádania. Ako predseda Slovenského komitétu slavistov a riaditeľ novozałożeného slavistického pracoviska (Slavistického kabinetu v roku 1995, neskôr Slavistického ústavu Jána Stanislava od roku 2005) na pôde Slovenskej akademie vied (SAV) v Bratislave poukázal na nezastupiteľnosť komplexného slavistického komparatívneho vedeckého бádania v slovenskom akademickom prostredí.

Pre SAV sa tak slavistické pracovisko a jeho vedecký výskum spolu s vedecko-koordinačnou zaangażovanosťou jubilanta stalo viditeľné v národnom i medzinárodnom kontexte. Slovenská slavistika však iba reagovala na dlhodobý deficit takéhoto výskumu a poukázala tak na aktuálnu nevyhnutnosť či potreby výskumu v oblasti interdisciplinárne orientovanej slavistiky. Na pôde SAV sa podarilo vytvoriť prostredie, ktoré sa postupne etablovalo ako centrum slovenského slavistického výskumu, miesto pre koordináciu slavistických projektových aktivít, organizačné ohnisko vedeckých národných i medzinárodných podujatí, miesto pre realizáciu interdisciplinárne zameraných vedeckých projektov, stalo sa Centrom excelentnosti SAV a zdefinovalo aj možnosti a program vydávania interdisciplinárne zameraného časopisu *Slavica Slovaca*, ktorý sa postupne etabloval ako medzinárodný slavistický časopis a publikačný orgán slovenskej slavistiky, reprezentujúci práve Slovenský komitét slavistov ako jeho hlavný vydavateľ.

Skúmanie slovenskej kultúry vo vzťahoch s ostatnými slovanskými i neslovanskými јazykmi a kultúrami je podnes jednou z najdôležitejších úloh slovenskej slavistiky, ktorú sa podarilo realizovať nielen v rokoch 1995 – 2006, ale aj ďalšom nadväzujúcom období, predovšetkým do roku 2019, kým sa na pôde slavistického pracoviska SAV ešte darilo udržiavať zdravú vedeckú komunikáciu a eliminovať nevraživosť. Spod opakovaného nepriaznivého tlaku po rozmanitých spoločenských pandemických turbulenciách a nepriaznivých okolnostiach nakoniec po roku 2019 nové vedenie začalo presadzovať rozdielne vedecké smerovanie.

Treba len pripomenúť, že slavistické pracovisko na pôde SAV pod vedením prof. Jána Doruľa vzniklo práve v kontexte intenzívnych príprav na faksimilné komentované vydanie prvého prekladu Písma svätého do slovenčiny – *Kamaldulskej Biblie* (KB, 2002). Dôraz na doterajšie komparatívne výskumy slovensko-južnoslovanských vzťahov či výskum axiologických konceptov slovenskej kultúry a prerušenie výskumu v oblasti latinských textov slovenskej proveniencie patrí tiež k takým ukazovateľom,

ktoré azda nepredznamenávajú vývin v oblasti slavistického výskumu a ktoré sa týkajú cirkevnoslovanských písomností, patriacich do oblasti slovenskej kultúry a prezentovaných v rámci edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. Práve pri založení edície spolu s prof. Cyrilom Vasiľom SJ, arcibiskupom Košickej gréckokatolíckej eparchie, a autorom tohto článku bol aj náš jubilant prof. J. Doruľa, ktorý pôsobil ako vedecký redaktor prvého zväzku edície. Napriek všetkým nepriaznivým okolnostiam sa vytrvalosť vo vedeckom úsilí stala podstatnou zložkou bádateľského programu aj niektorých nasledovníkov prof. J. Doruľu. Treba len poznamenať, že vydávanie pramenných textov je podstatnou súčasťou medzinárodne akceptovaného vedeckého bádania.

Už príprava vyššie spomínaného faksimilného vydania prvého prekladu Biblie do slovenského jazyka s komentármi sa od samého začiatku realizovala na základe dohovoru v medzinárodnom slavistickom kontexte a osobitne s nemeckými slavistami. Vydanie a výskum kamaldulského prekladu Biblie sa uskutočnil ako systematický pramenný výskum. Pod vedením prof. J. Doruľu sa však autori komentárov sústredili na porovnávanie starších i novších prekladov Biblie do slovenčiny a tiež prekladov biblických textov do iných slovanských jazykov. Téma spojená s výskumom prekladania Biblie na Slovensku sa koncepcne predovšetkým sústredila na analýzu existujúcich prekladov biblického textu do slovenčiny. Slovenčina je pritom dôležitá nielen pre samo poznanie vývinu národného jazyka, ale aj pre jej uplatňovanie sa v systéme duchovnej jazykovej kultúry a s prihliadnutím na podobné jazykové procesy rozvíjajúce sa v širšom slovanskom jazykovo-kultúrnom kontexte (Doruľa 2002). Vydanie kamaldulského prekladu Biblie z 18. storočia tak poukázalo najmä na integračné snahy Slovákov v kontexte uplatňovania kultúrneho jazyka, ktorý sa pretavil aj do biblickej nomenklatúry v jazykovo-historickom kontexte (Kamaldulský slovník). Ukázalo sa tak, že potreba utvorenia celonárodnej slovenčiny sa aj v slovenskom katolíckom prostredí stala v predpisovnom období vývinu nášho národného jazyka zjednocujúcou prioritou Slovákov.

Práve z tohto dôvodu sa slovenský preklad Kamaldulskej Biblie nedá skúmať bez širšieho filologického, slavisticky zameraného kontextu a teda bez porovnávanie s ostatnými slovanskými prekladmi, ktoré, ako je dnes už zrejmé, reflektujú jazykové, duchovné a axiologické osobitosti národnej jazykovej a kresťanskej tradície. Prekladanie biblických textov v rozmanitých národno-konfesionálnych kontextoch predpokladá dobrú filologickú a najmä jazykovednú prípravu. V tomto kontexte je však potrebné poznať

aj staršie preklady Svätého písma, ktoré sa na Slovensku uplatňovali od etablovania staroslovienčiny ako literárneho a biblického јazyka. Pre slovenskú duchovnú kultúru je preto osobitne prínosná nielen sama textologická a komparatívna analýza biblických textov v pôvodných јazykoch, ale aj výskum prekladov textov, ktoré vznikli ako reflexia biblického textu (kázňová tvorba, poučiteľné evanjeliá, výklady, exegézy, duchovné a paraliturgické piesne a pod.), lebo práve vďaka tejto reflexii sa ukazuje sémantická hĺbka rozmanitých јazykovo-konfesionálnych tradícií, ktoré sú prítomné nielen v slovenskom, ale aj v širšom slovanskom prostredí. Konfesionálne tradície sú prirodzenou súčasťou kultúrno-identifikačného vývinu Slovákov. Odraz týchto јazykovo-konfesionálnych súvislostí je viditeľný podnes práve v súčasných rozmanitých termínoch v jednotlivých cirkevných tradíciách. Ján Doruľa pri svojich analýzach pripomínal, že ani preklad Písma svätého do slovenčiny a ani jeho јazykovo-sémantický výskum sa dnes na Slovensku nedá realizovať bez predchádzajúceho systematického a komparatívneho výskumu, bez systematického poznania јazykovo-kultúrnych tradícií jednotlivých textov vznikajúcich v konfesionálnych prostrediach a predovšetkým bez uvedomenia si skutočnosti, že slovenčina a jej kultivácia ako zjednocujúceho komunikačného nástroja znamenala pre celú slovenskú spoločnosť východisko i zdroj kultúrnej identifikácie Slovákov (Doruľa 1997). Už pri vzniku kamaldulského prekladu Biblie v 18. storočí sami kamalduli ako prekladatelia uplatnili podnes moderný prekladateľský јazykovedný a komparatívny prístup, zdôrazňujúc si najmä zrozumiteľnosť textu, pričom položili základ aj pre lexikografické spracovanie slovenskej biblickej nomenklatúry (Žeňuch 2022).

Zjednocujúce povedomie Slovákov o úlohe slovenčiny ako svojho kultivovaného јazyka vníma J. Doruľa ako prirodzený a integrujúci faktor, ktorý je prítomný vo všetkých slovenských konfesionálnych prostrediach. Kontinuitu slovenského јazykovo-kultúrneho vývinu preto J. Doruľa predstavuje v spojení so širším јazykovo-kultúrnym slovanským horizontom, ktorý je potrebné kriticky reflektovať práve pri výskume historických písomných prameňov. Iba v diskusii s filológmi, najmä slavistami a slovakistami, sa môže takýto komparatívny јazykovedný výskum uskutočniť.

Výskumný program slovenskej јazykovednej slavistiky zafinoval prof. Ján Doruľa a podrobil ho verejnej oponentúre v októbri 1988 „pred vyše 70 účastníkmi z radov јazykovedcov, literárnych vedcov, historikov a etnológov. Takéto zloženie účastníkov oponentúry vyplynulo zo samej koncepcie predloženého programu јazykovedného slavistického výskumu, ktorý

20. výročie Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Zľava: Mons. František Rábek, predseda Komisie pre vedu pri KBS, prof. Peter Žeňuch, prof. Ján Doruľa, prof. Štefan Luby, Margarita Ganevová, veľvyslankyňa Bulharskej republiky v SR, a Mons. Peter Rusnák, bratislavský gréckokatolícky eparcha

predpokladal úzku interdisciplinárnu spoluprácu pri všetkých výskumných okruhoch a témach načrtnutého programu. Po živom a veľmi zainteresovanom posúdení predloženého programu nasledovalo jeho uverejnenie v časopise *Slavica Slovaca* (1989, roč. 24, č. 3, s. 201 – 210). Tam sa píše: „Program zahŕňa tie úlohy výskumu, ktorými by sa slovenská jazykovedná slavistika mala zaoberať v súčasnosti i v dlhodobej perspektíve. (...) Hlavným koncepčným princípom spracovania programu je zásada, že v centre výskumného záujmu je slovenský jazyk skúmaný z jazykovo-porovnávacieho a slavistického hľadiska na širokom kultúrno-historickom pozadí, v celej šírke jeho historického vývinu a súčasného stavu. Preto sa v ňom ráta so širokou medziodborovou spoluprácou, preto v niektorých okruhoch problematiky môže jazykoveda participovať formou spoluúčasti, prispievať pri ich riešení svojou spoluprácou. Formy spolupráce a gestorstva, ktoré sa v programe uvádzajú, boli dohodnuté pri doterajších rozhovoroch a rokovaniach zainteresovaných pracovníkov. (...) Predpokladá sa, že sa tento program bude postupne uskutočňovať podľa reálnych možností základného jazykovedného pracoviska a všetkých ostatných zúčastnených praco-

vísk a pracovníkov. Pri niektorých úlohách sa ráta s realizáciou prvej etapy výskumu najmä na plánovaných konferenciách, resp. aj na slavistickom zjazde v Bratislave v roku 1993, kde by sa vo viacerých okruhoch problematiky mali predložiť predbežné výsledky našich nových spoločných výskumov. (...) V programe uvádzame v jednotlivých výskumných okruhoch názvy úloh (témy), spolupracujúce vedné disciplíny i gestorské organizácie, prípadne aj spôsob realizácie prvej etapy výskumu.“ (Doruľa 2012, s. 56 – 57). Program slavistického bádania sa dnes napriek rozmanitým ťažkostiam realizuje najmä vďaka výsledkom pokračujúcich vedeckých projektov, do ktorých sú zainteresovaní najmä jednotlivci, ktorí sú nielen odborne pripravení, ale aj osobnostne motivovaní hľadať spoločné riešenia najmä v tímovej interdisciplinárnej spolupráci. Treba opäť skonštatovať, že aj keď „nie všetci, ba ani nie všetci tzv. potenciálni partneri majú na takúto spoluprácu práve tie nevyhnutné predpoklady“ (Doruľa – Žeňuch 2017, s. 177 – 180), vedecký výskum v tejto oblasti nie je skončený a jeho nezaštupiteľnosť je kľúčovým predpokladom pri argumentácii pre jeho pokračovanie a kontinuovanie.

Aj preto je dôležité poznamenať, že slavistický výskum, zadefinovaný ako výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry k iným slovanským i neslovanským jazykom a kultúram, predstavuje slovenský jazykový a kultúrny horizont ako neoddeliteľnú súčasť európskeho jazykovo-kultúrneho priestoru, v ktorom my, Slováci, ako jeho starobyľá súčasť (nielen naši susedia) sa aktívne podieľame aj na vzniku a formovaní pluralitného jazykového a kultúrneho priestoru, ktorý spája západné a východné myšlienkové kultúrotvorné princípy a hodnoty. Zistenia, ku ktorým po desiatkach rokov intenzívneho archívneho výskumu Ján Doruľa v oblasti slavistickej jazykovedy dospel, zreteľne dokazujú práve túto „starobyľosť neprerušeného historického vývinu Slovákov, akou prešli naši susedia na západe, severe i juhu [...], že z rovnakého dôvodu nemôžu spochybníť hĺbku slovenskej starobyľosti ani preveľmi ‚vlasteneckí‘, tzv. alternatívni vykladači, domáhajúci sa uplatnenia svojho práva na názor opovrhujúci akoukoľvek ‚tradičnou‘ vedou“. (Doruľa 2015, s. 5)

Ján Doruľa svoje konštatovania stavia na výsledkoch systematického výskumu pramenných textov, keď poukazuje na špecifickú slovenskej písomnej tradície, ktoré vznikli na Slovensku aj v latinskom, nemeckom, cirkevnoslovanskom i českom jazyku. Presvedčivo to ukázal v monografických dielach *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (1977), *Tri kapitoly zo života slov* (1993), *O krajine a vlasti starých Slovákov* (2011), *O slovensko-*

-nemeckom spolunažívaní v 16. – 18. storočí (2014) i v monografii *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke* (2012a). Vysvetľuje v nich najmä explicitnosť jazykového bohatstva, kultúrnych a historických hodnotových aspektov slovenského kultúrneho vývinu, pre ktorý sú verifikovateľným dokumentom práve jazykové a i kultúrne javy vyskytujúce sa v starších i novších textoch. Ján Doruľa ich porovnáva s viacerými ďalšími textami rozličných žánrov v slovenskom i širšom slovanskom a neslovanskom prostredí. Svojím výskumným prístupom k dielam a myšlienkam starších slovenských slavistov a vlastencov nielenže, napriek úkladnosti protiargumentov založených na kritike starosvetského prístupu k výskumu, nadväzuje na vedeckovýskumné kontinuum slovenského vedeckého bádania, no zároveň vytvára potrebné premostenie medzi klasickým slavistickým vnímaním výskumu vzťahov medzi jazykom a kultúrou a súčasným paušalizujúcim až zjednodušujúcim prístupom k analýzam pramenného textu.

Treba už len dodať, že pozornosť si zasluhujú aj rozmanité aktivity profesora Jána Doruľu, ktoré sú prínosné najmä pre široké odborné i laické publikum na Slovensku. Práve reflexia vedeckých zistení na slavistických zjazdoch, kongresoch, konferenciách i v rámci ďalších prednášok vo vysokoškolskom prostredí a popularizačných aktivít patria k oblastiam, ktoré umožňujú ich aplikáciu v širšom vedeckom i odbornom kontexte.

Z b i o g r a f i e

Prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc., sa narodil 31. augusta 1933 v Ortutovej v okrese Bardejov. Po štúdiách na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave začal v roku 1957 pracovať na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe. Od 1. septembra 1959 do 31. mája 1995 pracoval v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v Bratislave. V rokoch 1991 – 1995 vykonával funkciu riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra a od 1. júna 1995 do 30. júna 2006 bol riaditeľom Slavistického kabinetu SAV (od 1. januára 2005 Slavistický ústav Jána Stanislava SAV). V roku 1993 sa na Fakulte humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici habilitoval na docenta v odbore slovenský jazyk a v tom istom roku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave obhájil doktorskú dizertačnú prácu na získanie hodnosti DrSc. Po inaugurácii na profesora v odbore slovenský jazyk na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove bol Ján Doruľa v roku 1995 vymenovaný za univerzitného profesora.

V rokoch 1968 – 1970 bol Ján Doruľa na 14-mesačnom výskumnom

pobyte v Nemeckej spolkovéj republike ako štipendista nadácie *Alexander von Humboldt-Stiftung*. Na ďalších dvoch polročných výskumných pobytoch v NSR bol v rokoch 1990 a 1992 – 1993. J. Doruľa stál pri budovaní materiállovej základne *Historického slovníka slovenského jazyka*. Doma i v zahraničí uverejňoval štúdie z dejín slovenského jazyka, slavistiky a zo slovenskej historickej lexicológie a tiež štúdie o vzťahoch slovenčiny a iných slovanských aj neslovanských jazykov z vývinového hľadiska. Slovenskú jazykovedu a slavistiku podnes reprezentuje na domácich aj zahraničných konferenciách, sympóziách a zjazdoch. V Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV do roku 2017 vykonával funkciu predsedu Vedeckej rady SÚJS SAV. Na pozvanie katedier a ústavov slavistiky J. Doruľa prednášal na univerzitách v Bonne, Regensburgu, Kolíne nad Rýnom, vo Würzburgu, Viedni, Varšave, v Kyjeve a Užhorode. Je autorom vyše 200 vedeckých štúdií v časopisoch, monotematických zborníkoch a knižných publikáciách. Jeho prínos vo vedeckom výskume v domácom i medzinárodnom kontexte dokumentujú citácie vo významných medzinárodných i domácich periodikách a knižných publikáciách. Ján Doruľa viedol diplomantov, bol školiteľom úspešných doktorandov, zaslúžil sa nielen o vybudovanie slavistického pracoviska na pôde Slovenskej akadémie a tu vychoval aj vlastnú generáciu vedcov. V roku 2018 akademická obec Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied udelila profesorovi PhDr. Jánovi Doruľovi, DrSc., titul čestného člena academickej obce Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied. V súčasnosti J. Doruľa pôsobí ako emeritný pracovník Slovenskej akadémie vied.

V rokoch 1990 – 2006 vykonával J. Doruľa aj funkciu predsedu Slovenského komitétu slavistov, ktorý koordinoval celú prípravu a priebeh 11. medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave v roku 1993 a všestranne zabezpečoval účasť slavistov z celého sveta a prezentáciu slavistických výskumov na tomto svetovom slavistickom podujatí, ktoré sa koná od roku 1929 (s prestávkou počas druhej svetovej vojny) každých päť rokov v inej slovanskej krajine. Organizoval aj účasť slovenskej delegácie slavistov na 12. medzinárodnom zjazde slavistov v roku 1998 v Krakove a na 13. medzinárodnom zjazde slavistov v roku 2003 v Ľubľane. V súčasnosti je čestným členom Medzinárodného komitétu slavistov.

Ján Doruľa je nositeľom viacerých významných rezortných i odborových ocenení, ku ktorým patrí Zlatá plaketa Ľudovíta Štúra SAV za zásluhy v spoločenských vedách (1993), Veľká medaila sv. Gorazda – najvyššie rezortné vyznamenanie Ministerstva školstva SR (1998), Cena Štefana

Moyzesa za prínosy k slovenskému národnému životu (2003), Pamätná medaila sv. Cyrila a Metoda za prínos do slovenskej vedy a kultúry (2003), Medaila SAV za podporu vedy (2004), Zlatá medaila Slovenskej akadémie vied (2008), Zlatá medaila Matice slovenskej (2008), Cena SAV za popularizáciu vedy (2010), Cena Literárneho fondu za celoživotné dielo (2017).

Peter Žeňuch

Резюме

Исследование связей словацкого языка и культуры с другими славянскими и неславянскими языками и культурами составляет основное направление словацкой славистики. Эти исследования дают возможность представить историю и культуру словаков как неотъемлемую часть европейской языковой и культурной среды. Исследование взаимосвязи языка и культуры в славянском и более широком европейском и международном контексте связывает западное и восточное мышление и культурные принципы и ценности. Научные знания, которых Ян Доруля достиг в результате десятилетий интенсивных исследований в области славянского языкознания, также ярко демонстрируют древность непрерывного исторического развития словаков, которое наблюдалось не только у наших соседей на западе, севере и юге. Благодаря исследовательскому и организаторскому таланту профессора Я. Дорули словацкое славяноведение стало важной частью международного научного контекста.

Профессор Доруля основывает свои утверждения на результатах систематического исследования источников. Он указывает на специфику словацкой письменной традиции и культуры, которая развивалась в Словакии на словацком, чешском, латинском, немецком и церковнославянском языках. Это утверждают его монографические работы *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (1977), *Tri kapitoly zo života slov* (1993), *O krajine a vlasti starých Slovákov* (2011), *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16. – 18. storočí* (2014), а также монография *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke* (2012). В них автор, в частности, объясняет выразительность аспектов языкового богатства, культурной и исторической ценности словацкого культурного развития.

Для исследовательской работы Я. Дорули актуальными и проверяемыми источниками являются в основном языковые и лингвокультурные явления, которые он исследует на основе старых и новых текстов словацкой письменной культуры. Он также сравнивает их с другими текстами разнообразных жанров в более широком славянском и неславянском окружении. Со своим исследовательским подходом к творчеству и идеям старших словацких славистов Я. Доруля идет в русле непрерывного развития словацкой науки. Таким образом, он создает необходимое связующее звено между классическим славянским пониманием исследований связей между языком и культурой и современным упрощенным подходом необходимого анализа текстов источников.

Доктор филологических наук, профессор Ян Доруля родился 31 августа 1933 г. в селе Ортутова Бардеёвского района. После учебы в Университете Коменского в Братиславе в 1959 г. начал работать лингвистом в Словацкой академии наук в Братиславе. В 1991 – 1995 гг. он занимал должность директора Института языкознания им. Людовита Штура САН, а с 1 июня 1995 г. по 30 июня 2006 г. директора Славистического кабинета САН (с 1 января 2005 г. Кабинет переименован в Институт славистики им. Яна Станислава САН). В 1968 – 1970, 1990 и 1992 – 1993 гг. Ян Доруля в качестве стипендиата программы Александра фон Гумбольдта (Alexander von Humboldt-Stiftung) находился на научной стажировке в Германии. Я. Доруля сыграл важную роль в создании материальной базы Исторического словаря словацкого языка. Он является редактором первого перевода на словацкий язык Камалдульской Библии середины XVIII в., который вошел в авторитетную научную серию *Biblia Slavica*. Является одним из основателей научной серии *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. Его исследования по истории словацкого языка, славистике и словацкой исторической лексикологии, а также исследования, посвященные взаимоотношениям словацкого языка с другими славянскими и неславянскими языками с точки зрения уровня их развития выходили в Словакии и за рубежом.

По приглашению кафедр и институтов славистики Я. Доруля выступал с лекциями в Боннском, Регенсбургском, Кельнском, Вюрцбургском, Венском, Варшавском, Киевском и Ужгородском университетах. Его вклад в научные исследования как в национальном, так и в международном контексте подтверждается ссылками на крупней-

шие международные и национальные журналы и книжные издания. Ян Доруля руководил дипломными работами студентов выпускных курсов, был наставником успешных аспирантов и сыграл важную роль в создании Института славистики Словацкой академии наук. В настоящее время Я. Доруля является почетным членом Словацкой академии наук.

В 1990 – 2006 гг. Ян Доруля был председателем Словацкого комитета славистов, координировал подготовку и ход 11-го Международного съезда славистов в Братиславе в 1993 г. и обеспечил участие славистов со всего мира и презентацию славистических исследований на этом всемирном славистическом мероприятии в Словакии. Он также организовал участие словацкой делегации славистов на 12-м Международном съезде славистов в 1998 г. в Кракове и на 13-м Международном съезде славистов в 2003 г. в Любляне. В настоящее время он является почетным членом Международного комитета славистов. Ян Доруля получил несколько важных отраслевых и общественных наград и премий.

L i t e r a t ú r a

Doruľa 1977 – Doruľa, Ján: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: Veda, 1977. 136 s.

Doruľa 1989 – Doruľa, Ján: Program jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku. In *Slavica Slovaca*, 1989, roč. 24, č. 3, s. 201 – 210

Doruľa 1993 – Doruľa, Ján: *Tri kapitoly zo života slov.* Bratislava: Veda, 1993

Doruľa 1997 – Doruľa, Ján (ed.): *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1997

Doruľa 2002 – Doruľa, Ján (ed.): *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15.-19.storočia*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002

Doruľa 2011 – Doruľa, Ján: *O krajine a vlasti starých Slovákov / About the country and the homeland of the ancient Slovaks*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2011

Doruľa 2012 – Doruľa, Ján: Inštitucionalizácia slovenskej slavistiky. In Peter Žeňuch (ed.): *Slovenská slavistika včera a dnes*. Bratislava: Slovenský komitét sлавистов a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012, s. 56 – 69

Doruľa 2012a – Doruľa, Ján: *Čarovný svet a skutočný život v slovenskej rozprávke*. Bratislava: Goralinga, 2012

Doruľa 2014 – Doruľa, Ján: *O slovensko-nemeckom spolunažívaní v 16. – 18. storočí*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014

Doruľa 2015 – Doruľa, Ján: *Slováci medzi starými susedmi. Môžu byť aj Slováci starí?* Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2015

Doruľa 2016 – Doruľa, Ján: Odkaz diela Jána Stanislava. In Doruľa, Ján, Peter Žeňuch (eds.): *Ján Stanislav a slovenská slavistika*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov vo vydavateľstve VEDA, 2016, s. 11– 24

KB 2002 – Swatě Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého částka I., II. Slovakische Bibel der Kamaldulenser. Band I-II. *Biblia Slavica*. Ed. Hans ROTHE und Friedrich SCHOLZ unter Mitwirkung von Ján DORUĽA. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002. 920 + 1063 s.

Žeňuch 2008 – Žeňuch, Peter: Profesor Ján Doruľa sedemdesiatpäťročný. In *Slavica Slovaca*, 2008, roč. 43, č. 1, s. 76 – 77

Žeňuch 2013 – Žeňuch, Peter: Slavistický interdisciplinárny výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry v slovanskom i neslovanskom prostredí. Na osemdesiatiny profesora PhDr. Jána Doruľu, DrSc. In *Slavica Slovaca*, 2013, roč. 48, č. 2, s. 97 – 102

Žeňuch – Doruľa 2017 – Žeňuch, Peter – Doruľa, Ján: Informácia o akreditačnom hodnotení činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za roky 2011 – 2015 medzinárodným panelom zahraničných expertov. In *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 52, č. 2, s. 177 – 180

Žeňuch 2018 – Žeňuch, Peter: Významné životné jubileum profesora Jána Doruľu. In *Slavica Slovaca*, 2018, roč. 53, č. 2, s. 186 – 188

Žeňuch 2022 – Žeňuch, Peter: Slovenský komitét slavistov a jeho podiel na medzinárodnom zviditeľňovaní akademických slavistických výskumov. In *Slavica Slovaca*, 2022, roč. 57, č. 3, s. 203 – 210. DOI: <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2022.3.1>

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU PhDr. PETRA KARTOUSA, CSc.

Archivár, genealóg a dlhoročný riaditeľ odboru archívov a registratúr (predtým Archívna správa ministerstva vnútra) PhDr. Peter Kartous, CSc. sa narodil 16. augusta 1943 v Bratislave. Hoci jeho predkovia mu dali do vienka priezvisko spoza Moravy, on sám je „krstený Dunajom“.

Krátko po maturite, inšpirovaný strýkom z matkinej strany, zvažoval jubilant dráhu literárneho kritika. Nakoniec sa však rozhodol pre štúdium archívnictva, ktoré absolvoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 1960 – 1965. Počas štúdií sa profiloval ako medievalista a diplomatik. Svoje štúdium absolvoval diplomovou prácou, ktorá sa venovala kritike pravosti listiny Gejzu II. z roku 1158 (k založeniu Nitrianskeho biskupstva). V roku 1972 mu bol udelený akademický titul doktora filozofie a po absolvovaní externej vedeckej ašpirantúry v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied dosiahol obhajobou kandidátskej dizertácie na tému *Politicko-vojenský zápas Habsburgovcov a Jagelovcov o uhorský trón v rokoch 1438 – 1444* vedecký titul kandidáta vied. Upravená kandidátska práca bola zverejnená v *Historických štúdiách* v roku 1980.

Prvým archívnym pôsobiskom Petra Kartousa bol dnešný Archív mesta Bratislavy, v ktorom zotrval v rokoch 1965 – 1968. Tu v krátkom čase spracoval zbierku historických máp a plánov a podieľal sa tiež na sprístupňovaní archívneho fondu Daňová správa a Daňový úrad v Bratislave.

Začiatkom roku 1969 nastúpil do Vojenského historického ústavu v Bratislave, kde pracoval na úseku stredovekých vojenských dejín Slovenska. Keďže táto pozícia sa viazala na aktívnu dôstojnícku nomenklatúru, z ústavu po troch mesiacoch odišiel a prijal ponuku JUDr. Jozefa Chreňa pracovať na koncepcne i personálne novoformovanej Archívnej správe Ministerstva vnútra SSR, keďže po federalizácii Československa sa na Slovensku od 1. januára 1969 vytvorila nová štruktúra mocenských a správnych

orgánov, vlády a ministerstiev. Toto pracovisko sa napokon stalo jeho celoživotným pôsobiskom. Prvých desať rokov sa Peter Kartous venoval na archívnej správe postupne podnikovým a zvláštnym archívom s celoslovenskou pôsobnosťou, neskôr sústave štátnych ústredných a oblastných archívov, vedeniu oddelenia s odbornými referátmi a napokon zastupoval aj riaditeľa odboru. V roku 1973 absolvoval polročnú Medzinárodnú stáž archívov v Národnom archíve v Paríži.

Rok 1978 sa stal medzníkom v profesijnom živote jubilanta. Po náhlom odchode riaditeľa archívnej správy Dr. Bohumíra Kostického, CSc. (zo zdravotných dôvodov) bol Peter Kartous poverený námestníkom ministra vnútra jej vedením a krátko nato bol menovaný za riaditeľa.

Ako riaditeľ odboru archívov v rokoch 1978 – 2008 zodpovedal tri desaťročia za výkon štátnej správy na úseku archívov a registratúr, za vypracúvanie koncepcií rozvoja archívniectva a správy registratúr, za tvorbu príslušnej legislatívy a správu kultúrneho dedičstva Slovenskej republiky na úseku archívnych dokumentov. Prirodzene sa jeho každodenná práca sústreďovala najmä na archivárov, ich platy, odmeny, pracovné zaradenie, zvyšovanie personálneho zabezpečenia a podobne. Jeho zásluhou sa podarilo udeliť rezortné i archívne vyznamenania viac ako desiatke archivárov.

V kooperácii s ekonomickými útvarmi venoval veľkú pozornosť priestorovému a materiálno-technickému vybaveniu archívov. Počas jeho pôsobnosti v kresle riaditeľa sa postavilo, respektíve zrekonštruovalo veľa archívnych objektov po celom Slovensku. Významne sa pričínil o výstavbu Slovenského národného archívu, ktorý bol slávnostne otvorený v auguste 1983. Je to takmer presne pred 40 rokmi, keď takmer 40-ročný Peter Kartous sprevádzal novostavbou Slovenského národného archívu predstaviteľov vlády, mesta i pozvaných hostí. V časopise Medzinárodnej rady archívov *Archivum* bola uverejnená aj jeho štúdia o novostavbe Slovenského národného archívu, spolu s ďalšími desiatimi príspevkami o nových archívnych budovách vo svete.

Peter Kartous zanechal významnú stopu tiež na medzinárodnom poli. V rokoch 1981 – 2008 bol funkcionárom Medzinárodnej rady archívov v Paríži. V rokoch 1981 – 1984 bol členom rady pre organizovanie svetových konferencií „Za okrúhlym stolom archívov“. Vďaka jeho aktivite na Svetovom kongrese archívov v Londýne v roku 1980 dosiahol, že v dňoch 17. – 20. októbra 1983 sa na Slovensku uskutočnilo doteraz najväčšie svetové podujatie archivárov – XXII. medzinárodná konferencia „Za okrúhlym stolom archívov“ v Bratislave. Nad konferenciou prebral záštitu

predseda vlády a zúčastnilo sa jej 106 delegátov z 38 krajín Európy, Ázie, Afriky a Ameriky a päť medzinárodných organizácií. Peter Kartous vystúpil na konferencii s prednáškou *Archivár a inflácia súčasných archívnych fondov*. V rokoch 1988 – 1992 zastával funkciu námestníka generálneho tajomníka Medzinárodnej rady archívov. Na Svetovom kongrese archívov v Paríži v roku 1990 viedol prvé plenárne zasadnutie a zhodnotil vtedajšie koncepcie rozvoja archívnictva a archívov vo svete. V rokoch 2004 – 2008 bol členom výboru regionálneho združenia Medzinárodnej rady archívov pre Európu (EURBICA) a v rokoch 2005 – 2008 zastupoval Slovensko v Európskej komisii pre archívnictvo v Bruseli. V rokoch 1995 – 2008 pôsobil ako podpredseda Zmiešanej komisie Slovenskej akadémie vied slovenských a rumunských historikov. Ako v zahraničí, tak aj na Slovensku sa vďaka svojej odbornosti stal členom viacerých odborných komisií. Bol predsedom Heraldickej komisie MV SR, predsedom Terminologickej komisie MV SR a členom ďalších odborných komisií.

Peter Kartous významnou mierou prispel k zakotveniu postavenia a funkcie Heraldického registra Slovenskej republiky. Petrifikáciou jeho úsilia bolo knižné vydanie diela *Erby a vlajky miest v Slovenskej republike* (v roku 1991 v spoluautorstve s Jozefom Novákom a Ladislavom Vrteľom), osem zväzkov *Heraldického registra Slovenskej republiky* (v spolupráci s L. Vrteľom), ktoré v rokoch 2000 – 2010 vydalo Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky.

So zreteľom na jeho dlhoročné pôsobenie v odbore sa jeho srdcovou záležitosťou stal časopis *Slovenská archivistika*, o ktorej odborný charakter v rokoch 1980 – 2009 sa staral ako jej hlavný redaktor, no patril aj k jej aktívnym prispievateľom. Vo viacerých desiatkach štúdií, článkov a drobných príspevkov sa venoval archívno-teoretickým témam, provenienčnému a pertinénčnému princípu, archívnym fondom a archívnym zbierkam, dejinám archívov, archívnemu a spisovému manažmentu a mimoriadnu pozornosť venoval archívnictvu v Európe a vo svete.

Jubilant je zostavovateľom a aj spoluautorom viacerých základných metodických príručiek pre prácu s archívnymi dokumentmi a s registratúrnymi záznamami, či už ide o známu tzv. „zelenú“ metodickú príručku *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*, ktorej hlavnými autorami boli Vladimír Horváth a Jozef Watzka a ktorá vyšla v roku 1988, alebo publikáciu *Správa registratúry a archívu podnikateľských a iných subjektov* (hlavný autor Mária Mrižová), ktorá vyšla v roku 1998 a neskôr aj vo viacerých vydaniach.

Peter Kartous je tiež autorom množstva popularizačných článkov z obdobia starších i novších slovenských dejín a heraldiky. Popularizoval mestské, obecné a rodové erby v časopise *Národné výbory* (neskôr premenovaný na *Verejná správa*) – asi 250 článkov a paralelne okolo 500 článkov zo slovenských dejín s akcentom na popularizáciu archívnych dokumentov v časopise *Život*.

Nevyhýbal sa ani pôsobeniu v pedagogickej oblasti. Pôsoobil na Strednej knihovníckej škole v Bratislave (vyučoval profilový predmet ochrana a spracovanie archívnych dokumentov), na Katedre archívnictva Filozofickej fakulty UK v Bratislave prednášal predarchívnu starostlivosť a na Fakulte humanistiky Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave prednášal o organizácii archívnictva a jeho odborných činnostiach. Dlhé roky bol lektorom pre školenie podnikových archivárov a pracovníkov podnikových spisovní.

V rokoch 1990 – 2000 prednášal v Paríži účastníkom Medzinárodných archívnych stáží najmä problematiku formovania archívnych fondov a využívania archívnych dokumentov.

Rukopis jubilanta možno vidieť aj v Heraldickom klube, občianskom združení, ktorého cieľom je šíriť heraldickú kultúru na Slovensku. Spolu s Ladislavom Vrtelom patrí Peter Kartous k jeho zakladajúcim členom a v súčasnosti je jeho prezidentom. Na pôde Heraldického klubu vyšlo doposiaľ šesť zväzkov *Heraldického almanachu*, ktorého je Peter Kartous spolu s Ladislavom Vrtelom a Lenkou Pavlíkovou spoluautor. Každý zväzok pritom predstavuje takmer stovku občianskych erbov.

V posledných rokoch sa intenzívne venuje genealógii. Spracoval niekoľko desiatok rodinných genealógií vrátane knižných vydaní. Za knihu *Borgulovská familia, Genealógia rodu Borgulovcov* získal v roku 2019 aj mimoriadnu cenu Matice slovenskej v celoslovenskej súťaži Najlepšie genealogické práce.

Peter Kartous je vďaka svojej erudovanosti a bohatej činnosti nositeľom viacerých rezortných a inštitucionálnych vyznamenaní, ako slovenských, tak i zahraničných, a štyroch štátnych vyznamenaní – Radu Ľudovíta Štúra III. triedy (2008), francúzskeho Radu umenia a literatúry (Ordre des arts et des lettres) v hodnosti Chevalier/rytier (1984) a v najvyššej hodnosti Commandeur/veliteľ (2008) a Rakúskeho čestného kríža pre vedu a umenie 1. triedy (Österreichisches Ehrenzeichen für Wissenschaft und Kunst), ktoré získal v roku 2010. Sám mal tú česť, z poverenia Kancelárie prezidenta Slovenskej republiky, odovzdať štátne vyznamenanie prezidenta SR

rakúskemu generálnemu riaditeľovi štátnych archívov prof. Lorenzovi Mikoletzkeému na slovenskom veľvyslanectve vo Viedni v roku 2011.

Je mimoriadne sympatické a úctyhodné, že jubilant pôsobil na poli archívnictva viac ako polstoročie a napriek všetkému ho dodnes neopustil.

Ad multos annos!

Lenka Bartalosová

VÝBEROVÁ KNIŽNÁ BIBLIOGRAFIA

VRTEL, Ladislav – KARTOUS, Peter. *Heraldický register I. – VIII*. Ministerstvo vnútra SR v spolupráci s Maticou slovenskou. Martin zv. I 2000, zv. II. 2001, zv. III. 2002, zv. IV. 2005, zv. V. 2006, zv. VI. 2008, zv. VII. 2009, zv. VIII. 2011

KARTOUS, Peter – NOVÁK, Jozef – VRTEL, Ladislav. *Erby a vlajky miest v Slovenskej republike*. Bratislava, 1991

VRTEL, Ladislav – KARTOUS, Peter. *Heraldický almanach I. – VI*. Martin, zv. I. 2008, zv. II. 2009. Bratislava zv. III. 2011, zv. IV. 2014, zv. V. 2017, zv. VI. 2019

HORVÁTH, Vladimír – Kartous, Peter – WATZKA, Jozef. *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*. Bratislava: Archívna správa Ministerstva vnútra SSR, 1998

KARTOUS, Peter – MRIŽOVÁ, Mária. *Správa registratúry a archívu podnikateľských a iných subjektov*. KTZ, 2000

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU PROFESORA MARIÁNA M. STOLÁRIKA

Marián Mark Stolárik, emeritný profesor slovenských dejín a kultúry na Ottawskej univerzite a súčasný predseda Kanadskej slovenskej ligy, oslavuje v tomto roku pri plnej fyzickej i mentálnej sile významné životné jubileum 80 rokov. Marián Stolárik (meno Mark prijal až neskôr v Kanade) sa narodil 22. apríla 1943 v Turčianskom Svätom Martine rodičom Imrichovi a Margite Stolárikovcom. Imrich Stolárik pracoval v rokoch 1935 – 1945 na daňovom úrade v Martine. V zime 1945 sa rodina pred postupujúcim ruským frontom rozhodla uchýliť do Rakúska, kde zostala až do roku 1950. Malý Marián si Slovensko nepamätal a rakúska dedinka Aurolzmünster, kde jeho šesťčlenná rodina zápasila o živobytie v jednoizbovom príbytku, sa mu stala domovom. Tu prežil nejedno dobrodružstvo, tu navštevoval miestnu škôlku vedenú rehoľnými sestrami a tu roku 1949 ako šesťročný nastúpil do rakúskej školy.

V januári 1951 sa rodine podarilo vycestovať do Kanady. Ich prvým domovom v tejto rozľahlej krajine sa stalo mesto Hull v provincii Quebec. Neskôr sa rodina presťahovala do Ottawy, hlavného mesta Kanady, kde Marián na Ottawskej univerzite absolvoval v roku 1965 svoje bakalárske štúdium histórie cum laude. V roku 1967 v rovnakom odbore ukončil aj magisterské štúdiá. Jeho diplomová práca *Úloha amerických Slovákov pri vzniku Česko-Slovenska, 1914 – 1918* (The Role of American Slovaks in the Creation of Czecho-Slovakia, 1914 – 1918) bola publikovaná aj v ročenke *Slovak Studies*.

Po absolvovaní magisterského štúdia nastúpil Marián na postgraduálne štúdiá na Minnesotskej univerzite v Minneapolis. Tu ešte v roku 1963 jeho školiteľ prof. Timothy L. Smith založil prvý prisťahovalecký archív v USA. Dizertačnú prácu *Imigrácia a urbanizácia: slovenská skúsenosť, 1870 – 1918* (Immigration and Urbanization: The Slovak Experience,

1870 – 1918) úspešne obhájil v roku 1974 a v roku 1989 vyšla v New Yorku knižne pod rovnomenným názvom.

Svoju plodnú profesionálnu kariéru nezačal Marián M. Stolárik v Kanade, ale v Spojených štátoch amerických. V rokoch 1972 – 1974 prednášal históriu na Clevelandskej štátnej univerzite a od roku 1974 pôsobil dva roky na univerzite ako odborný asistent. Potom sa vrátil do Kanady. Zamestnal sa v Národnom múzeu človeka (National Museum of Man), premenované neskôr na Kanadské múzeum civilizácie (Canadian Museum of Civilization). V Kanade navštívil mnoho slovenských komunít v provinciách Quebec a Ontário, zozbieral početné artefakty týkajúce sa slovenskej histórie a kultúry. Venoval ich Národnému múzeu človeka, Národnej knižnici a Národnému archívu v Kanade. Rovnako zaznamenal a nahrál početné rozhovory so slovenskými priekopníkmi v Kanade (Ján Frajkor, Štefan Hreha, Štefan Jesenák, Hermína Kráľovičová, Andrej Potocký, Michal Sinčák, Jozef Tokár a ďalší.)

V roku 1977, počas svojho pôsobenia v Národnom múzeu človeka, založil Spoločnosť pre slovenské štúdiá (Slovak Studies Association), združujúcu odborníkov v Severnej Amerike do jednej organizácie. Spoločnosť bola pridružená k Americkej spoločnosti na podporu slovanských štúdií (American Association for the Advancement of Slavic Studies) – od roku 2010 Spoločnosť pre slovanské, východoeurópske a euroázijské štúdiá (Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies). Spoločnosť pre slovenské štúdiá vydáva príležitostný informačný bulletin *Newsletter*, informujúci členov spoločnosti o jej aktivitách. Prvých desať rokov existencie organizácie, ktorá stále existuje, pôsobil Stolárik ako jej tajomník a pokladník a zároveň aj ako redaktor bulletinu *Newsletter*.

V roku 1979 sa Marián Mark Stolárik opäť vrátil do Spojených štátov. Jeho kroky tentoraz smerovali do Pensylvánie, kde sa stal výkonným riaditeľom (neskôr predsedom) Balchovho ústavu pre etnické štúdiá (Balch Institute for Ethnic Studies) vo Filadelfii. Bolo to knižničné, múzejné a vzdelávacie centrum, ktorého úlohou bolo zbierať, skúmať a sprístupňovať verejnosti hmotné artefakty, knižničné a archívne zbierky týkajúce sa etnických skupín v Amerike. M. M. Stolárik založil v inštitúte tri nové oddelenia, zvýšil počet zamestnancov zo siedmich na dvadsaťpäť a získal päťdesiat externých spolupracovníkov. Pod vedením Stolárika sa za trinásť rokov podarilo vyzbierať niekoľko miliónov dolárov od jednotlivcov, korporácií a nadácií na zabezpečenie činnosti inštitútu. Správna rada vysoko oceňovala prácu Stolárika a ponúkala mu možnosť zotrvať na vedúcej pozícii až

do odchodu do dôchodku. Počas svojho pôsobenia vo Filadelfii sa Stolárik aktívne zapojil aj do života miestnej slovenskej komunity. Spolu so svojou rodinou sa stali aktívnymi členmi slovenskej farnosti sv. Agnesy a sv. Jána.

Medzitým slovenská komunita v Kanade a USA vyzbierala 500 000 dolárov, ku ktorým kanadská vláda prispela ďalšími 400 000 dolármi. Vďaka týmto financiám bolo možné v máji 1990 ustanoviť miesto profesora slovenských dejín a kultúry na Ottawskej univerzite. Marián Mark Stolárik prejavil záujem o tento post a z konkurzu vyšiel víťazne. V januári 1992 sa tak začalo jeho pôsobenie na poste profesora slovenských dejín a kultúry na Ottawskej univerzite. Dovtedy na Ottawskej univerzite vyučoval slovenské dejiny, dejiny strednej Európy a prisťahovalectva do Severnej Ameriky.

Prof. Stolárik založil na Ottawskej univerzite Slovenský archív (Slovak Archives), ktorý vo svojich fondoch uchováva dokumentačný materiál týkajúci sa významných slovenských osobností v Severnej Amerike. Vďaka finančným zbierkam za posledných dvadsaťpäť rokov vytvoril Stolárik na univerzite osem štipendijných fondov na podporu štúdia slovenských dejín. Fondy umožňujú bádateľom realizovať výskum v Slovenskom archíve a to aj iným než kanadským. Takisto umožňujú organizovať prednášky pozvaných hostí určené pre odbornú verejnosť, ako aj miestnu slovenskú komunitu. Počas svojho pôsobenia na Ottawskej univerzite zorganizoval prof. Stolárik niekoľko významných medzinárodných konferencií. Na jednej z nich sa zúčastnil aj prezident Slovenskej republiky (2002). Referáty zo všetkých troch vedeckých konferencií vyšli tlačou. Prof. Stolárik publikoval desať monografií a desiatky článkov týkajúcich sa slovenských dejín alebo dejín prisťahovalectva do Severnej Ameriky. Medzi jeho posledné knižné publikácie patrí *Where is my Home? Slovak Immigration to North America, 1870 – 2010* (2012), ktorá vyšla v roku 2015 aj v slovenskom preklade *Kde je môj domov? Slovenské prisťahovalectvo do Severnej Ameriky (1870 – 2010)*.

Popri svojej vedeckej dráhe sa prof. Stolárik aktívne zapája aj do života slovenskej komunity v USA a Kanade. Okrem členstva v Prvej katolíckej slovenskej jednote, Národnom slovenskom spolku a v Slovenskom katolíckom Sokole je od roku 1958 aj členom Kanadskej slovenskej ligy (KSL). V roku 1993 bol zvolený za predsedu KSL a zotrval na tomto poste dve funkčné obdobia. V roku 1997 bol zvolený za predsedu 63. odboru KSL v Ottawe. V roku 2016 bol opätovne zvolený za predsedu Kanadskej slovenskej ligy a túto funkciu zastáva až doposiaľ.

Za svoju prácu bol prof. Marián Mark Stolárik ocenený viacerými význameniami. V roku 1992 mu Matica slovenská udelila striebornú me-

dailu. V roku 1998 bol ocenený striebornou medailou Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky. V roku 2002 dostal medailu prezidenta Slovenskej republiky a v roku 2013 mu Ministerstvo zahraničných vecí SR udelilo ocenenie *Vyslanec dobrej vôle*. V roku 2022 mu Historický odbor MS udelil *Cenu Daniela Rapanta* za zásluhy o propagáciu slovenskej histórie a kultúry v zahraničí.

Prof. Marián Mark Stolárik je ženatý s Anne Stolárik, rodenou Ivančo z Oshawy. Majú dvoch synov, Andreja a Matúša.

Jubilantovi želáme veľa Božích milostí, zdravia, spokojnosti a krásnych chvíľ strávených v kruhu rodiny a priateľov!

Štefan Kucík

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA

Monografie

1. Stolárik, Mark M. (ed.): *The Czech and Slovak Republics: Twenty Years of Independence, 1993 – 2013*. Budapest: Central European University Press, 2016, 364 s.

2. Stolárik, Mark M.: *Kde je můj domov? Slovenské prisťahovalectvo do Severnej Ameriky (1870 – 2010)*. Žilina: Žilinská univerzita, 2015, 331 s.

3. Stolárik, Mark M.: *Where is my Home? Slovak Immigration to North America, 1870 – 2010*. Bern: Peter Lang, 2012, 392 s.

4. Stolárik, Mark M. (ed.): *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968: Forty Years Later*. Mundelein, IL: Bolchazi-Carducci, 2010, 305 s.

5. Stolárik, Mark M. (ed.): *The Slovak Republic: A Decade of Independence (1993 – 2002)*. Wauconda, IL: Bolchazi-Carducci, 2004, 168 s.

6. Stolárik, Mark M.: *Immigration and Urbanization: The Slovak Experience, 1870 – 1918*. New York: AMS Press, 1989, 280 s.

7. Stolárik, Mark M. (ed.): *Forgotten Doors: The Other Ports of Entry to the United States*. Philadelphia: The Balch Institute Press, 1988, 207 s.

8. Stolárik, Mark M. – Friedman, M. (eds.): *Making It in America: The Role of Ethnicity in Business Enterprise, Education, and Work Choices*. Lewisburg: Bucknell University Press, 1986, 143 s.

9. Stolárik, Mark M.: *Growing Up on the South Side: Three Generations of Slovaks in Bethlehem, Pennsylvania, 1880 – 1976*. Lewisburg: Bucknell University Press, 1985, 147 s.

10. Stolárik, Mark M.: *The Role of American Slovaks in the Creation of Czecho-Slovakia, 1914 – 1918*. Rome: Slovak Institute, 1968, 82 s.

Kapitoly v knižných publikáciách

1. Stolárik, Mark M.: Slovaks in the New World Lead the Struggle to Liberate their Countrymen in the Old World. In Macháček, M. (ed.). *Dvě století nacionalizmu*. Praha: Univerzita Karlova, 2014, s. 328 – 350

2. Stolárik, Mark M.: Building Ethnic Archives in the United States and Canada Since the 1960's. In Daniel, D. – Levi, A. (eds.). *Identity Palimpsests: Archiving Ethnicity in the U. S. and Canada*. Sacramento, CA: Litwin Books, 2014, s. 59 – 68

3. Stolárik, Mark M.: Matica slovenská pod dohľadom Štátnej bezpečnosti. In Sedlák, I. (ed.). *Matica slovenská v národných dejinách*. Martin: Matica slovenská, 2013, s. 174 – 178

4. Stolárik, Mark M.: The Slovak League of America and the Canadian Slovak League in the Struggle for the Self-Determination of the Nation, 1907 – 1992. In Kaščáková, J. – Mikuláš, Dalibor (eds.). *Emigration to the English Speaking World*. Ružomberok: FF KU, 2006, s. 185 – 217

5. Stolárik, Mark M.: Life Was Different Here, by Andrej Potocky. In Hillmer, N. – Granatstein, J. L. *The Land Newly Found: Eyewitness Accounts of the Canadian Immigrant Experience*. Toronto: Thomas Allen, 2006, s. 133 – 139

6. Stolárik, Mark M.: Slovak Archives in the USA and Canada. In Rechcigl, M. (ed.). *Czech and Slovak American Archival Materials and their Preservation*. České Budejovice: Prague Edition, 2004, s. 111 – 115

7. Stolárik, Mark M.: Some Archival Problems and their Resolution. In Rechcigl, M. (ed.). *Czech and Slovak American Archival Materials and their Preservation*. České Budejovice: Prague Edition, 2004, s. 156 – 157

8. Stolárik, Mark M.: Proscenium in History: The Slovaks. In Mesko, Zoltan G. *The Silent Conspiracy: A Communist Model of Political Cleansing at the Slovak University in Bratislava after the Second World War*. Boulder: East European Monographs, 2003, s. 9 – 13, 135 – 136

9. Stolárik, Mark M.: Slovak Communities in the Ottawa Valley. In Keshen, J. – St-Onge, N. (eds.). *Ottawa: Making of a Capital*. Ottawa: University of Ottawa Press, 2001, s. 263 – 277

10. Stolárik, Mark M.: Matthew Jankola: Sketches from a Slovak Catholic Parish in Pittston, Pennsylvania, 1900. In Burns, Jeffrey M. et al. *Keeping Faith: European and Asian Catholic Immigrants*. New York: Orbis Books, 2000, s. 187 – 190

11. Stolárik, Mark M.: Slovak Fraternal-Benefit Societies in North America: An Overview (1883 – 1993). In Klemenčič, M. (ed.). *Etnični fraternalizem v priseljenskih delach / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries*. Maribor, Slovenia: University of Maribor, 1996, s. 147 – 159

12. Stolárik, Mark M.: Émigré Groups in the Creation or Resurrection of New States in East Central Europe in the 20th Century. In *Proceedings of the 18th International Congress of Historical Sciences*. Montréal: Université du Québec à Montréal, 1995, s. 469 – 471

13. Stolárik, Mark M.: Immigration and Education: Some Ethnic and National Comparisons. In Anderson, Philip J. – Blanck, D. – Kivisto, P. (eds.). *Scandinavian Immigrants and Education in North America*. Chicago: Swedish-American Historical Society, 1995, s. 14 – 25

14. Stolárik, Mark M.: Slovak Organizations in Philadelphia. In Toll, Jean B. – Gillam, Mildred S. (eds.). *Invisible Philadelphia: Community Through Voluntary Organizations*. Philadelphia: Atwater Kent Museum, 1995, s. 125 – 127

15. Stolárik, Mark M.: A Historical Perspective on the Declining Use of the Slovak Language over Three Generations in the United States of America. In Bielik, F. – Baláž, C. (eds.). *Zabraniční Slováci a materinský jazyk*. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 172 – 176

16. Stolárik, Mark M.: The Slovak-American Press. In Miller, Sally M. (ed.): *The Ethnic Press in the United States: A Historical Analysis and Handbook*. Westport, Ct.: Greenwood Press, 1987, s. 355 – 368

17. Stolárik, Mark M.: An Agenda for the Future. In Glazier, Ira A. (ed.): *Migration Across Time and Nations*. New York: Holmes & Meier, 1986, s. 381 – 382

18. Stolárik, Mark M.: Slovak Emigration to North America in Historical Perspective. In *Emigration from Northern, Central and Southern Europe: Theoretical and Methodological Principles of Research: International Symposium*. Kraków, November 9 – 11, 1981. Kraków: Jagiellonian University, 1984, s. 195 – 207

19. Stolárik, Mark M.: Slovaks in Minnesota. In Holmquist, June D. (ed.): *They Chose Minnesota. A Survey of the State's Ethnic Groups*. St. Paul: Minnesota Historical Society, 1981, s. 352 – 361

20. Stolárik, Mark M.: A Place For Everyone: Slovak Fraternal-Benefit Societies. In Cummings, S. (ed.): *Self-Help in America: Patterns of Minority Economic Development*. Port Washington: Kennikat Press, 1980, s. 130 – 141

21. Stolárik, Mark M.: Building Slovak Communities in North America. In Dyrud, K. – Novak, M. – Vecoli, R. (eds.). *The Other Catholics*. New York: Arno Press, 1978, s. 69 – 109

22. Stolárik, Mark M.: Immigration, Education and the Social Mobility of Slovaks, 1870 – 1930. In Miller, Randall M. – Marzik, Thomas D. (eds.). *Immigrants and Religion in Urban America*. Philadelphia: Temple University Press, 1977, s. 103 – 116

23. Stolárik, Mark M.: Commentary on Stanislav J. Kirschbaum's National Self-Assertion in Slovakia. In Symmonds, G. (ed.). *Nationalism in the USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin*. Detroit: University of Detroit Press, 1977, s. 401 – 402

Š t ú d i e

1. Stolárik, Mark M.: Slovak Immigrants Come to Terms with Religious Diversity in North America. In *The Catholic Historical Review*, 96, 2010, č. 1, s. 56 – 84

2. Stolárik, Mark M.: Slovenský archív na Ottawskej univerzite. In *Slovenská archivistika*, 42, 2007, č. 1, s. 188 – 195

3. Stolárik, Mark M.: Commentary: In Step with the Times: A Slovak Perspective. In *Austrian History Yearbook*, 36, 2005, s. 198 – 207

4. Stolárik, Mark M.: Slovak Nationalism in the USA as Reflected in the Slovak-American Press, 1885 – 1918. In *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 31, 2004, č. 1 – 2, s. 65 – 76

5. Stolárik, Mark M.: Multiculturalism in Canada: A Slovak Perspective. In *Canadian Ethnic Studies*, 35, 2003, č. 2, s. 123 – 128

6. Stolárik, Mark M.: Slovak Historiography Since the Downfall of Communism (1989). In *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 29, 2002, č. 1 – 2, s. 67 – 82

7. Stolárik, Mark M.: The Painful Birth of Slovak Historiography in the 20th Century. In *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 50, 2001, č. 2, s. 161 – 187

8. Stolárik, Mark M.: Tri perličky v zbierke Andreja Potockého. In *Slovenská archivistika*, 36, 2001, č. 2, s. 185 – 195

9. Stolárik, Mark M.: The Role of Slovak Émigrés in North America in

the Emancipation of the Slovak Nation. In *Društvena istraživanja*, 7, 1998, č. 1 – 2, s. 75 – 88

10. Stolárik, Mark M.: Slovak-Americans in the Great Steel Strike. In *Pennsylvania History*, 64, 1997, č. 3, s. 407 – 418

11. Stolárik, Mark M.: A Historical Perspective on the End of Czechoslovakia. In *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 23, 1996, č. 1 – 2, s. 125 – 129

12. Stolárik, Mark M.: Slovak Historians in Exile in North America, 1945 – 1992. In *Human Affairs*, 6, 1996, č. 1, s. 34 – 44

13. Stolárik, Mark M.: Slovak Fraternal-Benefit Societies in Pennsylvania. In *Pennsylvania Folklife*, 44, Winter, 1994 – 1995, s. 78 – 83

14. Stolárik, Mark M.: The Slovak Search for Identity in the USA, 1870 – 1918. In *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 20, 1993, č. 1 – 2, s. 45 – 55

15. Stolárik, Mark M.: Slovaks in Canada and the United States, 1870 – 1990: Similarities and Differences. In *Historické štúdie*, 34, 1993, s. 8 – 33

16. Stolárik, Mark M.: Slovenskí prisťahovalci a ich postoje v rokoch 1885 – 1919. In *Historický časopis*, 37, 1989, č. 6, s. 806 – 817

17. Stolárik, Mark M.: The Historiography of Slovak Immigration to the United States and Canada, 1976 – 1988. In *Ethnic Forum*, 8, 1988, č. 1, s. 23 – 39

18. Stolárik, Mark M.: Slovak Immigration to the United States and Its Relation to the American Socialist and Labor Movements. In *Migracijske teme: časopis za istraživanje migracija i narodnosti*, 4, 1988, č. 1 – 2, s. 145 – 155

19. Stolárik, Mark M.: From Field to Factory: The Historiography of Slovak Immigration to the United States. In *International Migration Review*, 10, 1976, s. 81 – 102

20. Stolárik, Mark M.: Agrarian Problems in Slovakia, 1848 – 1918: An Historiographic Essay. In *Histoire sociale – Social History*, 7, 1974, s. 111 – 120

21. Stolárik, Mark M.: Lay Initiative in American-Slovak Parishes, 1880 – 1930. In *Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia*, 83, 1972, s. 151 – 158